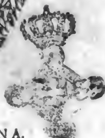

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
13
4 H
6

Josephus Maria Suaresius
Protonot.^s Aplicus

PETRI PITHOEI OPERA,

SACRA, IVRIDICA, HISTORICA, MISCELLANEA.

PARISIIS,
EX OFFICINA NIVELLIANA.
Apud SEBASTIANVM CRAMOISY, via Iacobæa, ſub Ciconijs.

M. DC. IX.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

Illustrissimo amplissimoque viro,

IAC. AVGVSTO THVANO

SACRI CONSISTORII CONSILIARIO,

ET IN SENATV PARISIENSI Præsidi,

CAROLVS LABBAEVS S. D.

X antiquitatis venerandæ monumentis, vir Illustrissime, discimus, Pitheum Thesei auunculum, propter vitæ morumque sanctitatem, sapientiam & scientiam, quibus cæteros omnes sui seculi principes viros antecellebat, ea bonæ mansuræque famæ præsumptione perfruitum, vt sapientiores quique & doctiores maxima cum reuerentia & cura dicta ipsius excerpserint & coaceruarint, iisq; tãquam exemplis laudatissimis illustrari seculum suum

arbitrati fuerint. Pithoeum nostrum, parem virum, (maiorem dicemus, si verum amamus,) idem meritum fuisse, eundem honorem a præcipuis tam in aula quam in curia viris reportasse, eaque mente ab illis dicta ipsius & scripta collecta fuisse vt ijs non solum illustrari sed etiam restaurari posse seculum suum crediderint, nemo inficias ierit, nisi qui, quid sint pietas, probitas, sapientia & scientia, quibus ille se totum ab ineunte ætate dedidit, penitus ignorauerit. Hoc vt probis huius & sequentium seculorum hominibus melius innotescat, præstabunt ipsius Opera; quæ nunc tibi offerimus vt cuius vitam, & mores probasti, illius dicta scriptaque approbes &ab improborum morsibus vindices. In his Sacra, Iuridica, Historica, & Miscellanea reperies, quibus nihil sanctius, grauius, doctiusque; vt non vnus homo sed scientiæ ipsæ omnesque bonæ artes in vno homine summum periculum adiisse videantur. Plura posteritati reliquisset (& vero quædam dereliquit quæ nancisci non potuimus) nisi aliena suis præposuisset, imo sua pro derelictis habuisset vt curam antiquorum Scriptorum susciperet, in quibus exquirendis & vel a mendis vel ab interitu vindicandis meliorem sui temporis partem posuit: quod quidem testantur plurimorum veterum Auctorum edi-

tiones, quibus nullæ politiores limatioreſque antehac extitere nec vnquam extabunt, quaſq; labore & ſtudio ipſius dignas tum ſplendor ipſarum tum hoc maxime præſtat, quod credibile ſit optimas eſſe, quas ille tales exiſtere voluerit & nominis ſui fulgore ſplendeſcere permiſerit. Neq; de his neq; de illis pluribus apud te dicam, vt tibi commendem, quæ aliis propter ſanctitatem, doctrinam & ſcientiam Auctoris commendare & laudare nunquam dubitabis. Bene vale, vir ampliſſime, & me ſemper ama. Lutetiæ Pariſiorum XIII. Kal. April. CIↃ IↃ CIX.

CATALOGVS EORVM QVÆ IN HOC VOLVMINE continentur.

P. P.

DE LATINIS
SS. BIBLIORVM
INTERPRETIBVS
SENTENTIA.

NICEPHORI CP. PATRIARCHÆ
CANON SCRIPTVRARVM.

CVM
ANASTASII S. R. E. BIBLIOTHECARII
LATINA INTERPRETATIONE.

NIC. FABRO S.

VM nuper de Latinis ſacrorum Bibliorum Interpretibus mentio incidiſſet, ſubijt recordatio eorum, quæ ante annos aliquot de quæſtione iactata excuſſáque toties, necdum, quod ſciam, ſatis definita, inter ſchedas ſparſim adnotaram. Quæſiui, collegi, deſcripſi: atque vt ab ijs, quorum præcipuè de re ea iudicium eſt, recenſerentur, in pauca exemplaria transferri paſſus ſum. Te vero cuius non ſolum doctrinæ & eruditioni ſummæ, ſed & pietati ac probitati ſingulari multum merito defero, eis interim ſequeſtrem vel patronum potius deſtinaui. Et vt ne noſtra hæc ſua ſolitudine terrerentur, ſed miſtura magis ſtarent, comitem adiunxi Nicephori Patriarchæ C P. *Canonem ſcripturarum, quo velut capite, in vetuſtiſſimo codice Regio Chronologia eius ſic clauditur, vt à doctiſſimis hominibus, qui reliquo operi manus antea commodarunt, vitio exemplarium prætermiſſum appareat. Defectum etiam aliqua parte Regij illius Medicei, cuius vſum Io. Baptiſtæ Benciuen-*

nij Abbatis humanissimi liberalitati acceptum referre par est, ex Latina Anastasii Bibliothecarij interpretatione, quæ in nostro quodam integriore ad finem Ecclesiasticæ ex Georgio ac Theophane historiæ extabat, supplere conatus sum, ea fide vt indiculo potius locorum, vnde recenseri ista atque emendari possent, quam certis aut probabilibus coniecturis locum darem. De Græcis autem Interpretibus nihil nunc quidem adijciendum putaui ad ea, quæ in Procopium suum Curterius noster præfatur pluribus: cui sane est & quod gratulemur mortuo amplissimum breuiatorem contigisse. Tu vero, B. V.

DE LATINIS SACRORVM BIBLIORVM INTERPRETIBVS P. P. ſententia.

APVD Latinos [a] olim ſacrarum Scripturarum pæne tot fuerunt exemplaria quot codices, cum vnuſquiſque pro arbitrio ſuo adderet, ſubtraheretue quod ei viſum eſſet. De quo & B. Auguſtinus conquerens, Qui ex Hebræa (inquit [b]) lingua Scripturas in Græcam verterunt, numerari poſſunt: Latini autem nullo modo; ſed vt cuique primis fidei temporibus in manus venit codex Græcus, & aliquantulum ſibimet facultatis vtriuſque linguæ habere viſus eſt, auſus eſt etiam interpretari. Inter eam tamen interpretationum infinitam varietatem, quod & idem [c] ſubijcit, Italica cæteris præferebatur, vt verborum tenacior cum perſpicuitate ſententiæ. Ea autem videtur fuiſſe, quæ & Vetus & Vulgata dicitur Hieronymo [d], Oroſio [e], Gregorio [f]: quam & tanti fecit Ambroſius [g], vt omnibus Græcis quaſi minus corruptam, aliquando præpoſuerit. Ex ea putantur eſſe quæ in Speculo Auguſtini nomine, de vtriuſque Teſtamenti voluminibus referuntur, quamuis cum noſtra communi nonnihil conueniant. Sane quæ in eo de Pſalmis leguntur, eſſe ex interpretatione illa ad Hebraïcam veritatem, quæ B. Hieronymo adſcribi ſolet, nemo inficias ierit.

a Hiero. præfat. in Ioſue.

b L. 2 de doctr. Chr. c. 11. & Iſid. de Eccl. off. l. 1. c. 12.

c C. 15. & li. 18. de ciuit. cap. 43.

d In c. 14. & 46. Eſaia.

e Apologia de arbitrij libertate c. 5.

f In præf. Moralium.

g In c. 5. ad Rom.

Idem Hieronymus vetus Teſtamentum in Latinam linguam bis conuertiſſe videtur. primum quidem ex Græcis, ſiue ex LXX. additis obelis & aſteriſcis: cuius tranſlationis ipſe meminit præfatione in Iobum, & lib. 1. in Rufinum, itemque epiſt. ad Auguſtinum, & Auguſtinus epiſtola ad ipſum. Deinde vero ex Hebræo ſiue iuxta Hebraïcam veritatem, ſicut idem de ſe ſcribit in libro de Tractatoribus. Quod primum illum ex Latinis præſtitiſſe Auguſtinus teſtatur lib. 18. de ciuit. Dei.

Eo lib. de illuſt. ſcript. & in præfat. Euãgeliorum ad Damaſum.

Nouum Teſtamentum ipſe etiam ſe Græcæ fidei reddidiſſe ait, calamo ita temperato, vt ijs tantum quæ mutare ſenſum videbantur, correctis, reliqua manere pateretur vt fuerant. Itaque emendationem tantum noui Teſtamenti appellat epiſtola ad Auguſtinum.

In præf. Mor. & l. 20. c. 24.

Vtraque editione, id eſt, & antiqua illa, & Hieronymiana, temporibus Gregorij P P. 1. Eccleſia Romana vſa eſt, quod ipſe Gregorius teſtatur, ita tamen vt præ Hieronymiana, vetus illa non omnino obſoleſceret.

Epiſt. ad Sophronium.

Nos hodie, quod ad vetus Teſtamentum attinet, Pſalterio vtimur, non illo quod Hieronymus ex Hebræo tranſtuliſſe ſe ait rogatu Sophronij, quodque inter eius opera hodie legitur, & ab ipſo Enchiridium appellatum fuit ſed nec illo ex Græcis, ſiue ex lxx. aut ex Origenis hexaplis, cuius in epiſtola ad Suniam & Fretellam meminit, quod Romani nomine à Io. Fabro Stapulenſi editum eſt: verum alio quodam communi & vulgato ex Græca communi ac vulgata Luciani martyris editione, aliquantulum diuerſa ab hexaplis, & lxx. Quod Pſalterium idem Hieronymus bis emendauit, vt eadem epiſtola teſtatur. primùm quidem Romæ poſitus, quod Romanum ob id melius dici exiſtimo: poſtea in Bethlehemitico receſſu, cuius emendatio, vt plus aliquando lucis, ſic minus nouitatis habere viſa eſt. Hoc ipſum eſt, quod Gallicum Pſalterium appellatur: credo, quod eo Galli primum ac potiſſimum vſi ſunt: apud quos hodieque nonnulla exemplaria extant, Hieronymianas notas, id eſt lineas, obelos, aſteriſcos retinentia, quæ tamen in pleriſque alijs temporum iniuria in-

curiáque ſcriptorum adijci tandem deſierunt. A Gallis illud non Romani ſolum, ſed & Hiſpani tandem ſub Gregorio VII. acceperunt, de quo non ſine iniuria Rodericus Toletanus Archiepiſcopus conqueritur. Cæterum eam editionem primum a Georgio Florente Gregorio, Turonenſi Archiepiſcopo ex partibus Romanis in Gallias allatam vnus, quod ſciam, Vvalafridus Strabo prodidit libello de reb. Eccleſiaſt. Romanum vero Pſalterium etiam Romanæ ipſi Eccleſiæ in vſu eſſe deſijt poſt tempora Gregorij P P. I. præterquam in officio Romano, id eſt in introïtibus, gradalibus, ſecretis ſiue ſuper oblatis, præfationibus, & communionibus, poſtcommunionibuſque ſeu completis vel concluſionibus Miſſarum, ſi quæ ex illo ante deſumpta fuerant, & in vnico Pſalmo inuitatorio, qui etiamnum ad Matutini initium ex Antiphonario integre vſurpatur. Ex quo apparet non abs re Sacramentorum lectionarioſque & antiphonarios libros, ordinis quidem Ro. à walafrido cæteriſque officiorum Eccleſiaſticorum ſcriptorib. Gregorio Papæ tribui, quamuis à Grimoldo abbate, Albino Flacco, qui & Alcuinus, Karoli magni præceptore, Amulario Treuerenſi, alijſque poſtea auctos conſtet. Ante eoſidem ille Turonenſis Gregorius de curſibus (vt ipſe loquitur) Eccleſiaſticis librum condiderat, & Miſſas à Sidonio Apollinari compoſitas coniunxerat, addita operi præfatione: quod de ſe ipſe teſtatur in libris hiſtoriarum. Ambroſianos etiam (quo nomine Mediolanenſis Eccleſia ſignificatur) alia quadam tranſlatione Pſalterij, eaque propria vſos Radulphus Tungrenſis Decanus propoſitione 8. de Canonum obſeruantia tradit.

Lib 6. hiſt. Hiſp. c. 26.

Vide Radulph. Tungrenſ. Decan. de canonum obſeruantia propoſ 8.

1. & 10.

Libros Sapientiæ, Eccleſiaſtici & Machabæorum, ſed & Eſdræ Scribæ tertium, ſeu potius Prophetæ primum (quem doctiſſimi quidam viri, memoriæ credo potius quam ignorationis vitio, Græcè extare negarunt: alij etiam in Græcorum Bibliorum editione ſiue conſilio ſiue incuria omiſerunt) habemus ex antiqua tranſlatione mera, qua & Tertullianus, & Cyprianus, alijque patres Hieronymo antiquiores vſi ſunt: cuius auctor hactenus ignoratur. Sed nec in eos libros

vllæ præfationes extant Hieronymi nomine, à quo etiam pro apocryphis habitos nullus, puto, negauerit. Sane quidem, vt & hoc obiter dixerim, quod apud Iosephum lib. II. contra Appionem, in Græco exemplari Basileæ edito, ex Ecclesiastici cap. XLII. in mulieres dictum legimus, aliunde irrepsisse, præter argumenti ipsius & tractationis rationem, vetustior Rufini interpretatio facit vt extra calumniæ suspicionem facile admittam. De illo vero qui tertij Machabæorum nomine à nonnullis Iosepho, ab alijs Philoni Alexandrino longe probabilius ex styli similitudine adscribitur: nec istam coniecturam temere reijciendam censeo, librum esse videri illum qui à B. Hieronymo in prologo, quem scholastico Rhetorum vocabulo, Galeatum, quasi communem inscripsit, inter veteris Instrumenti reliquias Tobiæ subiungitur Pastoris nomine, ἀπὸ τῆς πατρίδος, nempe à nota loci, in quo Simeon cum suis pio & magno animo obiecisse se Ptolemæo ingredi Sanctuarium volenti eo potissimum scripto narratur. quod tamen annis plus minus L. ante quam in Iudæa Machabæorum nomen audiretur, factum oportuit: id est, circiter Olympiadem CXL. vt & Eusebius in Chronicis notauit. Certe Hieronymi verba ad Hermæ discipuli siue Pastoris librum Tertulliano, Origeni, alijsque laudatum referre, præter communem sensum non immerito censeatur. Sed ad rem propius.

Quartum Esdræ librum, & Manassæ regis orationem, qui Latine tantum editi sunt (quamquam orationis quidem vnum atque alterum exemplar Græcum extare dicitur) ex antiqua esse translatione plura illa conuincunt, quæ ex eodem Esdræ libro ab Ambrosio referuntur iisdem omnino verbis. Nam Tertulliani & Cypriani quæ videntur inde etiam tacitis nominibus mutuata, vereor ne alius aliò referat. Hieronymus quidem vt tertium, sic quartum Esdræ somnia censuit. vtrumque tamen Græcos sua lingua habuisse vel illa arguunt, quæ ex quarti capite quinto Græcè referuntur à T. Flauio Clemente de vera philosophia commentariorum scientiæ στρωματέων libro III.

Reliqua

Reliqua veteris Testamenti quæ ex Hebræo vnus primusque Latinorum Hieronymus transferre ausus est, id est Pentateuchum, Iosue, Iudices, Reges, Paralipomena, Esdræ & Nehemiæ volumen siue Sacerdotes, Tobiam, Iudith, Esther, Iobum, Prouerbia & Ecclesiasten Salomonis, Isaïam, Hieremiam, Ezechielem, & Prophetas reliquos XII. qui minores dicuntur, habemus, opinor, omnia ex translatione de Hebræo fonte Hieronymi: cuius etiam in eosdem libros præfationes leguntur: extant & commentarij in eorum pleraque, in quibus nonnullos interpretationis suæ errores prodit ipse, emendatque vltro. Quanquam de Iobo pridem Iac. Faber præfatione quadam in Pauli epist. admonuit reperisse se inter veterum codicum aceruos translationem illam Hieronymi ab Augustino laudatam, aliam ab ea quam vsus habet Ecclesiarum. Sed eum librum à Hieronymo non semel versum constat.

Isidor. lib. 1. de Eccl. off. c. 13.

Vt in Isa. c. 19. & Hier. cap. 6.

Iam quod ad nouum Testamentum spectat, Euangelia quatuor, quæ olim codice suo seiungi à reliquis Apostolicis solebant, habere videmur ex vulgata illa editione veteris translationis, à Hieronymo tamen recognitæ & emendatæ iussu Damasi P P. ad quem extat præfatio, in qua se quædam reliquisse testatur, quæ tamen corrigenda putabat, ne nimis multa immutasse videretur: de quibus etiam in commentarijs, alijsque scriptis suis interdum libere admonet. Eam emendationem auctoritate Pontificis R. fultam Augustinus iam suis temporibus etiam in Africa pluribus admodum placuisse testatus est. In orationis tamen Dominicæ recitatione ex Matthæo, emendatio Hieronymi, qui pro pane quotidiano (vt Latinos iam olim posuisse Victorinus Afer auctor est) supersubstantialem reposuerat, nec populi, nec Ecclesiæ ipsius catholicæ vsu publico recepta fuit, quamuis in vulgatis Euangeliorum exemplaribus scripta hactenus remanserit.

Beda præfat. retract. in Acta.

Epist. 10.

Lib. 1. ad. Ar.

At, quod ad reliquos noui Testamenti libros, id est Actus Apostolorum, Epistolas Pauli, Petri, Iacobi, Iudæ, atque Apocalypsim, an eos ex B. Hieronymi emendatione habea-

mus, mihi quidem non satis liquet: præsertim cum Hieronymus ipse quædam ex illis longe aliter quam in nostris exemplaribus legantur, referat in libris aduersus Iouinianum & commentarijs in Esaiam, itemq; Epistola ad Euagrium, & ea quæ ad Damasum est, cuius initium, Septuaginta. sed & lib. 1. aduersus Pelagianos, & in catalogo alijsque locis pluribus, & Latinum interpretem siue vulgatam editionem in plerisque notet, quæ in nostra hodieque legimus. Quo fit vt Fabri nostri boni profecto ac pij & bene docti viri sententiæ potius adquiescam.

Certe in ijs quæ ex epistolis Iohannis referuntur, minus est aliquando diuersitatis, in quibus etiam pauciora se mutasse præfatione Commentariorum suorum in Canonicas scribit: vt verisimile mihi sit, in ijs vti nos vetere illa translatione vel mera, vel ab alio quopiam post Hieronymi tempora recensita.

Itaque temperandum videtur quod indistinctius paulo Isidorus lib. 6. Etymol. c. 5. & lib. 1. de diuin. Off. c. 12. ac post eum Rhabanus Maurus lib. 2. de Instit. cleric. c. 54. alijque non pauci tradiderunt, editione Hieronymi omnes omnino Ecclesias generaliter vti.

Porro translationes illas Latinas librorum veteris Testamenti, quas Hieronymi non esse diximus, sed & Noui eas quas idem recognouit tantum emendauitque, non esse vnius interpretis, styli diuersitas satis arguit. Certe versionem Ecclesiastici plura habere antiquæ eruditionis, eam veo quæ est Actorum Apostolicorum reliquis elegantiorem puriorem que esse facile agnoscet, qui propius attenderit.

Communi autem illa editione Bibliorum, quæ nunc in vsu publico est toti Latinæ Ecclesiæ, & B. Hieronymi, maiore saltem parte, esse putatur, primi vsi videntur ex vetustioribus Theologis Saluianus Massiliensis, Eucherius Lugdunensis, Prosper Aquitanus Regij Galliæ Episcopi, Leo P P. 1. Fulgentius Afer Ruspensis, Petrus Chrysologus, & post eos Gregorius cognomento Magnus. Nam quod ad Aur. Augustinum attinet, magni apud me mo-

menti est Ecclesiæ Lugdunensis iudicium, quæ in Synodicis contra Iohannis Scoti, & aliorum quorundam de libero arbitrio & prædestinatione errores Epistolis, libellum illum olim Hypomnesticon inscriptum, qui nunc Hypognostici titulo Augustini etiam nomine legitur, falsò illi tribui hoc potissimum argumento censuit, quod testimonia scripturarum ex noua, qua vtimur, editione (Hebraicam vocat) in eo adsumantur: cum Augustinus contra hæreticos differens, vel de causis fidei agens, semper, inquit, ex antiqua conuinceret contradicentes, & ex eadem instrueret fideles. De Epistolis vero quæ Pontificum Romanorum à Clemente ad Damasum nomine inscriptæ leguntur, in quibus & ex eadem longe illis posteriore interpretatione testimonia Scripturarum relata extant, alius erit, dante Domino, commodior dicendi locus. Hic illud adiecisse sufficiat, ad nostram etiam ætatem antiquiores quasdam Galliarum Ecclesias, monasteriaque nonnulla conseruasse sibi exemplaria veterum illarum translationum, siue editionum, quæ ante Hieronymi ætatem in vsu fuerant. Atque inter cetera videre hodieque est integra fere Biblia minoribus literis, sed & Psalterium ijs quas vnciales vocarunt, argenteis, partem etiam Euangeliorum aureis, vtraque in purpureis membranis descripta, inter reliquias librorum monasterij S. Germani Paris. quæ beati illius præsulis fuisse, posteri per manus sibi traditum afferunt.

Vidimus & nos aliquando vetustissimum exemplar Euangeliorum literis illis maioribus exaratum, adiectis è regione Græcis, quod olim fuisse dicebatur Ecclesiæ Lugdunensis. Vidimus & aliud Epistolarum eiusdem formæ & ætatis ex Corbeiæ maioris Galliæ monasterio: quæ tanquam sanctioris antiquitatis κειμήλια, non sine religione & suspicimus & veneramur.

NICEPHORI

PATRIARCHÆ C̄P̄.

CANON SCRIPTVRARVM.

Ex V. C. Carpensi.

NICEPHORI PATRIARCHÆ CP.

ΟΣΑΙ ΕΙΣΙΝ ΘΕΙΑΙ ΓΡΑΦΑΙ ΕΚΚΛΗ-
σιαζόμεναι καὶ κεκανονισμέναι, καὶ τούτων στιχομετρία, τούτως.

α'	Γένεσις	ϹΤΙΧΟΙ	,ατ'
β'	Ἔξοδος	ϹΤΙ	,βω'
γ'	Λευιτικὸς	ϹΤΙ	,βψ'
δ'	Ἀριθμ.	ϹΤΙ	,αφλ'
ε'	Δευτερονομ.	ϹΤΙ	,ϛρ'
ϛ'	Ἰησοῦς	ϹΤΙ	,βρ'
ζ'	Κριταὶ καὶ Ῥούθ	ϹΤΙ	,βυ'
η'	Βασιλειῶν πρώτη καὶ δευτ.	ϹΤΙ	,βσμ'
θ'	Βασιλειῶν τρίτ. καὶ τέταρ.	ϹΤΙ	,β
ι'	Παραλειπομ. α' καὶ β'	ϹΤΙ	,εφ'
ια'	Ἔσδρας α' καὶ β'	ϹΤΙ	,εφ'
ιβ'	Βίβλος ψαλμῶν	ϹΤΙ	,εφ'
ιγ'	Παροιμίαι Σολομῶντ.	ϹΤΙ	,αψ'
ιδ'	Ἐκκλησιαστὴς	ϹΤΙ	φ'
ιε'	Ἆσμα ἀσμάτων	ϹΤΙ	σπ'
ιϛ'	Ἰὼβ	ϹΤΙ	,αω'
ιζ'	Ἠσαΐας ὁ προφήτης	ϹΤΙ	,ϛω'
ιη'	Ἱερεμ. ὁ προφ.	ϹΤΙ	,δ
ιθ'	Βαροὺχ	ϹΤΙ	ψ'
κ'	Ἰεζεκιὴλ	ϹΤΙ	,δ
κα'	Δανιὴλ	ϹΤΙ	,β
κβ'	οἱ ιβ' προφῆται	*	*

Ὁμοῦ τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία κβ'.

ANASTASII S. R. E. BIBLIOTHECARII
EX NICEPHORO CP. PATRIARCHA.

HÆ *ſunt diuinæ ſcripturæ, quæ recipiuntur ab Eccleſia & canoni-nizantur, quarum & numerus verſuum eſt vt ſubijcitur.*

I	*Geneſis*	*Verſus*	$\overline{IIII}$ CCCC
II	*Exodus*	V.	$\overline{II}$ DCCC
III	*Leuiticus*	V.	$\overline{II}$ DCC
IIII	*Numeri*	V.	$\overline{III}$ D
V	*Deuteronomium*	V.	$\overline{III}$ C
VI	*Iheſus*	V.	$\overline{II}$ C
VII	*Iudices & Ruth*	V.	$\overline{II}$ CCCCL
VIII	*Regnorum primus & ſecundus*	V.	$\overline{II}$ CCXL
VIIII	*Regnorum tertius & quartus*	V.	$\overline{II}$ CCCXXX
X	*Prætermiſſorum primus & ſecundus*	V.	$\overline{V}$ D
XI	*Heſdras primus & ſecundus*	V.	$\overline{V}$ D
XII	*Liber Pſalmorum*	V.	$\overline{V}$ D
XIII	*Prouerbia Salomonis*	V.	$\overline{I}$ DCCVIII
XIIII	*Eccleſiaſtes*	V.	DCCL
XV	*Cantica Canticorum*	V.	CCLXXX
XVI	*Iob*	V.	$\overline{I}$ DCCC
XVII	*Hyſaias*	V.	$\overline{IIII}$ DCCC
XVIII	*Hieremias*	V.	$\overline{IIII}$
XVIIII	*Baruch*	V.	DCC
XX	*Iezechiel*	V.	$\overline{IIII}$
XXI	*Daniel.*	V.	$\overline{II}$
XXII	*Duodecim Prophetæ*	V.	$\overline{III}$ DCCC

Simul veteris Teſtamenti ſunt libri XXII.

Hi autem sunt noui Testamenti.

I	*Euangelium secundum Matthæum*	V.	$\overline{\text{II}}$ D
II	*Euangelium secundum Marcum*	V.	$\overline{\text{II}}$
III	*Euangelium secundum Lucam*	V.	$\overline{\text{II}}$ DC
IIII	*Euangelium secundum Iohannem*	V.	$\overline{\text{II}}$ DCCC
V	*Actus Apostolorum*	V.	$\overline{\text{II}}$ DCCC
VI	*Pauli Apostoli epistolæ* XIIII.	V.	* CCC *
VII	*Catholicæ epistolæ, Iacobi vna: Petri duæ: Iohannis* III. *Iudæ vna: simul septem, versus vero*		$\overline{\text{I}}$ CCC

Simul veteris quidem Testamenti libri XXII. *& Noui* VII. *vt supra monstratum est.*

Et qui veteris sunt, quibus contradicitur, & non recipiuntur ab Ecclesia.

I	*Machabaici tres*	V.	$\overline{\text{VII}}$ CCC
II	*Sapientia Salomonis*	V.	$\overline{\text{I}}$ C
III	*Sapientia Ihesu Syrac*	V.	$\overline{\text{II}}$ DCCC
IIII	*Psalmi & Cantica Salomonis*	V.	$\overline{\text{II}}$ C
V	*Hester*	V.	CCCVIII
VI	*Iudith*	V.	$\overline{\text{I}}$ DCC
VII	*Susanna*	V.	D
VIII	*Tobe & Tobias*	V.	DCCC

Et quibus Noui Testamenti contradicitur.

I	*Apocalypsis Iohannis*	V.	$\overline{\text{I}}$ V
II	*Apocalypsis Petri*	V.	$\overline{\text{IIII}}$ DCCC
III	*Barnabæ Epistola*	V.	$\overline{\text{I}}$ CCCVI
IIII	*Euangelium secundum Hebræos*	V.	$\overline{\text{II}}$ CC

Eiusdem

Εἰσὶν καὶ τῆς νέας διαθήκης ταῦτ.

α'	Εὐαγγελ. κτ' Ματθ.	CTI	,βφ'
β'	Εὐαγγελ. κτ' Μάρκον	CTI	,β
γ'	Εὐαγγελ. κτ' Λουκᾶν	CTI	,βχ'
δ'	Εὐαγγελ. κτ' Ἰωάννην	CTI	,βτ
ε'	Πράξεις ἀποστόλων	CTI	,βω'
ς'	Παύλου ἐπιστολαὶ ιδ'	CTI	ετ'
ζ'	Καθολικαὶ ζ'. Ἰακώβου α'. Πέτρου β'. Ἰω. γ'. Ἰούδα α'.		

Ὁμοῦ τῆς νέας βιβλ. κς'.

Καὶ ὅσαι ἀντιλέγονται αὐταί εἰσιν τῆς παλαιᾶς.

α'	Μακκαβαϊκὰ τρία	CTI	,ζτ'
β'	Σοφία Σολομῶντος	CTI	,αρ'
γ'	Σοφία Ἰησοῦ τοῦ Σιράχ	CTI	,βω'
δ'	Ψαλμοὶ καὶ ᾠδαὶ Σολομῶντος	CTI	,βρ'
ε'	Ἐσθὴρ	CTI	τν'
ς'	Ἰουδὶθ	CTI	,αψ'
ζ'	Σωσάννα	CTI	φ'
η'	Τωβὶτ καὶ Τωβίας	CTI	,ερ'

Καὶ ὅσαι τῆς νέας ἀντιλέγονται.

C

α'	Ἐνώχ	CTI	,δω'
β'	Πατριάρχαι	CTI	,ερ'
γ'	Προσευχὴ Ἰωσήφ	CTI	,αρ'
δ'	Ἀνάληψις Μωύσεως	CTI	,αυ'
ε'	Διαθήκη Μωύσεως	CTI	,αρ'
ϛ'	Ἀβραάμ	CTI	,ατ'
ζ'	Ἐλδὰδ καὶ Μωδάδ	CTI	υ'
η'	Ἠλίας προφήτ.	CTI	τιϛ'
θ'	Σοφονίου προφήτ.	CTI	χ'
ι'	Ζαχαρίου τοῦ Ἰωάννου	CTI	φ'
ια'	Βαρούχ, Ἀμβακούμ, Ἐζεκιὴλ καὶ Δανιὴλ ψευδεπίγραφα.		

Καὶ ὅσα τῆς νέας εἰσὶν ἀπόκρυφα.

α'	Περίοδοις Πέτρου	CTI	,βψ'
β'	Περίοδος Ἰωάννου	CTI	,ςχ'
γ'	Περίοδος Θωμᾶ	CTI	,αχ'
δ'	Εὐαγγέλιον κατὰ Θωμᾶν	CTI	,ατ'
ε'	Διδαχὴ ἀποστόλ.	CTI	c'
ϛ'	Κλημέντ. λβ'	CTI	,βχ'
ζ'	Ἰγνατίου, Πολυκάρπου, Ποιμένος καὶ Ἑρμᾶ.		

Et quæ sunt Apocrypha Veteris.

I	*Enoch*	*Versus*	$\overline{\text{IV}}$
II	*Patriarchæ*	V.	$\overline{\text{IIII}}$ DCCC
III	*Oratio Ioseph*	V.	$\overline{\text{V}}$ C
IIII	*Testamentum Moysi*	V.	$\overline{\text{I}}$ C
V	*Assumptio Moysi*	V.	$\overline{\text{IIII}}$ C
VI	*Abraham*	V.	CCC
VII	*Elad & Modab*	V.	*
VIII	*Heliæ Prophetis*	V.	CCCXVI
VIIII	*Sophoniæ Prophetia*	V.	DC
X	*Zachariæ patris Iohannis*	V.	D
XI	*Baruch, Abacuch, Ezechiel falsa scripta.*		

Et quæ noui sunt Apocrypha.

I	*Itinerarium Pauli*	V.	$\overline{\text{III}}$ DC
II	*Itinerarium Petri*	V.	$\overline{\text{II}}$ DCCC
III	*Itinerarium Iohannis*	V.	$\overline{\text{II}}$ D
IIII	*Itinerarium Thomæ*	V.	$\overline{\text{I}}$ DC
V	*Euangelium secundum Thomam*	V.	$\overline{\text{I}}$ CCC
VI	*Doctrina Apostolorum*	V.	CC
VII	*Clementis XXXII*	V.	$\overline{\text{II}}$ DC
VIII	*Ignatij, Polycarpi, Pastoris.*		

Index quorundam locorum, qui ad canones sacrarum Scripturarum pertinent.

Hebræorum, apud Iosephum li. I. Antiq. adu. Appion.

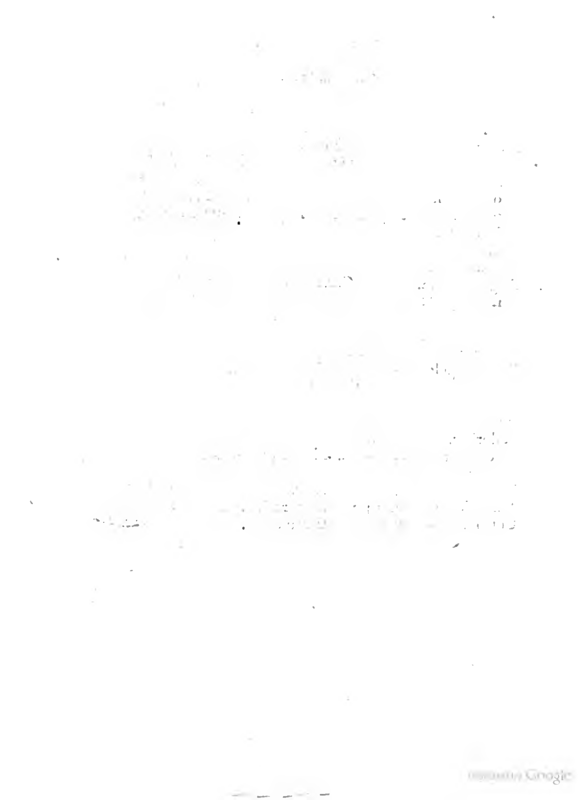
Eccles. Oriental.

Can. 85. eorum qui Apostolorum dicuntur.
Melitonis Sardicensis, apud Euseb. lib. 4. c. 26.
Origenis Homil. 7. in Iosue, & apud eundem Eusebium lib. 8. c. 25.
Nicenæ synodi can. cuius apud vnum Hieronymum mentio. præfat. in Iudith.
Laodicenæ, can. LX. qui tamen in Latino corpore non est.
Athanasij Alexandrini, Synopsi, quæ à Theodoro Balsamone canonica appellatur.
Epiphanij in lib. de ponderib. & mensur.
Cyrilli Herosolymitani Catechesi 4.
Gregorij Nazianzeni Theologi versus de libris authenticis.
Amphilochij ad Seleucum de iisdem, quorum & Balsamon. meminit.
Synodi sextæ quæ est CP. III. in Trullo, can. 2. qui ad Concilia, & Decretales Epistolas pertinet.
Nicephori C P. Archiepiscopi ad finem Chronologiæ.
Nicephori Callisti Xantopuli versus iambici de eadem re.
Io. Damasceni lib. 4. de fide cath. c. 18.

Occidental. Eccleſ.

Irenæi Lugdun. apud Euſebium lib. 3. Hiſt. eccl. c. 25. Hilarij Pictauienſis præfat. in Pſalm.
Philaſtri Brixienſis lib. de hæreſib.
Concilij Carthaginienſis III. can. 47. in Latinis codicib. Nam in Græcorum Nomocanonio diuerſus eſt, maxime quod ad libros de Machabæis: quos tamen ab Eccleſia ſaltem Africana receptos teſtatur Auguſtinus lib. 18. de ciuit. Dei, c. 36.
Hieronymi in prologis, & apud Caſſiodorum lib. de diuinis lectionib. c. 12.
Auguſtini lib. 2. de doctr. Chr. c. 8. Itemque contra aduerſarium legis & Prophetarum: & Serm. 119. de tempore. ſed & lib. 15. de ciuit. Dei, c. 25. & Epiſt. 119. & apud eundem Caſſiodorum c. 19. Iunilij Afri lib. 1. Inſtructionum.
Antiqui interpretis apud Caſſiodorum. c. 14.
Rufini Aquileienſis comment. in Symbolum.
Gelaſii Papæ, ſiue Synodi Rom. LXX. Epiſcoporum, diſt. 17. c. Sancta.
Innocentij PP. I. in epiſt. ad Exſuperium Epiſc. Thol. Caſſiodori lib. diuin. Inſtit.
Iſidori lib. 1. de Eccleſ. offic. & lib. 6. Etymol. & lib. Procemior.
Rhabani Mauri lib. II. de Inſt. cler.
Anaſtaſii Bibliothecarij ex Nicephoro C P. Patr.
Concilij Florentini in Inſtit. Armeniorum.

P. P.

HISTORIA CONTROVERSIÆ VETERIS

DE PROCESSIONE

Spiritus sancti.

HISTORIA CONTROVERSIÆ VETERIS DE PROCESSIONE *Spiritus sancti.*

INTER illos maiorum gentium patres nulla fuisse videtur quæstio de processione Spiritus sancti, saltem quæ in apertam contentionem eruperit. Ac vel vnum ex Græcis magni Athanasij symbolum, quamuis Treueris, vt plerique tradiderunt, id est in Gallia, à Theologo tamen inter illos doctissimo acutissimoque scriptum; sed & Ambrosij Mediolanensis hymnus in omnibus Occidentis Ecclesijs receptus decantatusque, summos ac diuinos viros ex patre filioque procedentem, & vtriusque spiritum agnouisse ostendunt. Vt omittam illa quæ à Latinis, non ex Hilario solum ac Hieronymo & Augustino, sed & ex Græcis Didymo, Gregorijs, Basilio, Epiphanio, Chrisostomo, alijsque in eam sententiam prolata sunt. Controuersiæ occasionem dedisse non immerito videatur Macedonij primum, tum deinde Nestorij & Celestij hæresis, aut potius Theodoriti Episcopi Cyri acerbior reprehensio eius, quod anathematismorum in Nestorium cap. IX. Cyrillus scripserat de proprio Christi spiritu. Quod tamen idem ille Cyrillus sic tuetur, vt contentionis eius funem non ducat vlterius. Et verò ab eo tempore illam de processione Spiritus sancti opinionum diuersitatem, nullum inter Orientis Occidentisque Ecclesias discidium, saltem quod palam prorumperet, excitasse reperio: nisi quod ex Ecclesiasticis historijs didici sub Valentiniano Imp. circa

D

annum Christi CCCLXV. viuo adhuc Liberio, per Asiam & Phrygiam quæstionem de Spiritu sancto motam, aut potius renouatam: cùm à quibusdam non substantia solùm, sed & honore, gradúque ac potestate alius à Patre Filioque esse diceretur. Quem etiam errorem post paulo sub Damaso successore, Auxentius Mediolanensis Ambrosij decessor spreta Illyriciani cuiusdam Concilij definitione, in Occidentem inuehere tentauit. Qua de causa Romana Synodo damnatum eum Theodoritus ac Sozomenus, & ex illis Nicephorus Callistus seruata aliquanto diligentius temporum ratione, narrant. Vtut sit, certum est, vt in Oriente, sic & Romæ, & in Gallijs inter Missarum solemnia, deinceps recitatum integre symbolum ex Constantinopolitani Concilij formula, quæ iam à Damaso Nicænæ obtinuit locum, vt illa olim eius quæ Apostolorum dicitur, ex Marci PP. instituto. Sed & in Hispania idem vsu receptum probabile est, maxime post canonem Synodi Toletanæ eius, quæ vulgo tertia numeratur. quanquam in Missa B. Leandri Hispalensis Episcopi, quæ & Mozarabum dicitur, vetus Nicæni Concilij symbolum retentum constat. ad quam etiam referenda videntur, quæ Isidorus scribit lib. 1. de Eccles. Offic. cap. 16. Verùm in Annalib. nostrorum Regum atque Imperatorum lego, primum quidem sub Pipino orta quæstione de sancta Trinitate & de Sanctorum imaginibus inter Orientalem & Occidentalem Ecclesiam, Synodum de ea in Gentiliaco villa habitam. Deinde verò sub magno Karolo ob quæstionem de processione Spiritus sancti à Ioanne quodam Monacho (siue ille Damascenus fuit, Iconomachis VII. Pseudosynodi in Syriæ palatio, quo tempore vixisse eum Cedrenus tradit, contumelioso nomine Mansur dictus, quem eius sententiæ cum Græcis fuisse plures censent, seu quis alius) Hierosolymis commotam, eius definiendæ causa collectum Aquisgrani Concilium, missósque Romam Bernarium Vangionum, Iesse Ambianorum Episcopos, & Adalhardum Abbatem Corbeiæ maioris ad Leonem Papam. Sed placet hîc adscribere Adonis Archiepiscopi Viennensis, posterioris licet scriptoris, pleniora aliquan-

Sozom. lib. 6. c. 21. & 23.
Theodor. lib. 4. c. 8.
Tripartit. lib. 7. c. 9.
Nicephor. lib. 11. c. 30.

tò de ea re testimonia. Anno, inquit, DCCLXVII. facta est Synodus & quæstio ventilata inter Græcos & Romanos de Trinitate, vtrum Spiritus sanctus sicut procedit à Patre, ita procedat à Filio, & de Sanctorum imaginibus, vtrumne fingendæ aut pingendæ essent in Ecclesiis. Et post aliqua. Synodus, inquit, magna Grani-aquis congregatur anno incarnationis Domini DCCCVIIII. in qua Synodo de processione Spiritus sancti quæstio agitatur, vtrum sicut procedit à Patre, ita procedat à Filio. Hanc quæstionem Ioannes Monachus Hierosolimitanus mouerat (Annales addunt illud, primo ab eo Hierosolymis commotam) cum regula & fides ecclesiastica firmet Spiritum sanctum a Patre & Filio procedere, non creatum non genitum, sed Patri & Filio coæternum & consubstantialem. Nomen autem processionis à Patre & Filio in Apocalipsi ita aperte est positum: Et ostendit mihi (haud dubium quin Angelus) flumen aquę viuæ splendidum tanquam chrystallum, procedentem de sede Dei & Agni. In eadem etiam Synodo quæsitum est & ventilatum de statu Ecclesiarum & ordine singularum, cuiusque conuersationis etiam Clerici esse debent. Addit & Aimoinus Floriacensis monachus, aut potius is qui libros illius quatuor miscella ex alijs annalibus appendice auxit, nihil tamen in eo conuentu definitum propter rerum magnitudinem. Superest nobis hodieque exemplar Breuiculi legationis eius hoc titulo. Ratio quæ habita est de Symbolo fidei in secretario B. Petri Apostoli inter Domnum Leonem sanctissimum & coeuangelicum Papam vrbis Romæ, & Bernarium, atque Iesse Episcopos, seu Adalhardũ Abbatem missos Domni Karoli Imperatoris, per indictionem secundam. Ex quo duo potissimum singularia ad hoc institutum adnotasse non frustra fuerit. Primum illud, iam tum temporis Gallos Germanosque quatuor istas syllabas, FILIOQVE, Symbolo inseruisse, & in Ecclesiis suis passim decantasse. Quod paulo ante factum quorundam, vt aiunt, exemplo & missi ipsi agnoscunt, & walafridus Abbas Augiensis sub Ludouico pio significat: nempe post hæresim Felicianam Synodo Francofurdiensi ab Episcopis Galliarum

& Germaniarum Italiæque, præsente Karolo Imp. & missis Adriani Apostolici Theophylacto & Stephano, damnatam ac deiectam. quod anno Christi DCCXCIIII. cotigisse ijdem nostri Annales produnt. Et extant fragmenta epistolæ Hadriani, qua illa damnatio confirmatur. Quanquam sub Leone rursus de eadem hæresi Synodum Romæ habitam reperio, cuius ex tribus actionibus reliquiæ quædam ad nos quoque peruenerunt: ex quibus apparet post tertiam illam damnationem, Felicem libello ad Albinum monasterii S. Martini Turon. Abbatem (qui cognomento Alcuinus) scripto, errorem suum renouare conatum. Quam ob causam nouo anathemate ita damnatus est, vt tamen pœnitentiæ locus relinqueretur. Synodi Romanæ verba ex Actionis tertiæ (vt ecclesiastico verbo dixerũt) termino, hæc sunt: „ Felici Vrgellitanæ Ecclesiæ Episcopo, si noluerit declinare de hæretico dogmate suo, quo ausus est Filiũ Dei adoptiuũ asserere, anathema sit, atq; ante tribunal Dei omnipotentis condemnatus, seu a sancta Apostolica Dei Ecclesia extorris nostroque consortio alienus. Hi vero qui cõuersi fuerint, & nostræ societati se vnierint in fide & cõcordia sanctæ Catholicæ atq; Apostolicæ Dei Ecclesiæ, perpetuæ vitæ atq; beatitudinis gaudia mereantur, & vocem audiant diuinam, Venite benedicti patris mei, &c. Sed adscribamus singularem Vvalafridi locum ex libello de reb. Ecclesiasticis cap. XXII. quo potissimum sententia nostra innititur. Sic autem habet. Symbolum fidei catholicæ „ rectè in Missarum solemnijs post Euangelium recensetur, vt per sanctum Euangelium corde credatur ad iustitiam, per symbolum autem ore confessio fiat ad salutem. Et notandum, Græcos illud Symbolum, quod nos ad imitationem eorum intra Missas assumimus, potius quam alia, in cantilenæ dulcedinem ideo transtulisse, quia Constantinopolitani Concilij proprium est, & fortassis aptius videbatur modulis sonorum quam Nicænum, quod tempore prius est: & vt contra hæreticorum venena in ipsis etiam Sacramentorum celebrationibus medicamenta apud Regiæ suæ vrbis sedem confecta fidelium deuotio replicaret. Ab ipsis ergo ad Romanos ille

C ij

vſus creditur perueniſſe. Sed apud Gallos & Germanos poſt deiectionem Felicis heretici ſub glorioſ. Karolo Francorum rectore damnati, idem ſymbolum LATIVS ET CREBRIVS in Miſſarũ cœpit officiis iterari. Hactenus Strabo noſter. Repetitionẽ vero toties agitatæ diſcuſſæque controuerſiæ de Trinitate & vnitate, additioni illi quatuor ſyllabarum ad ſymbolum CP. occaſionem dediſſe primùm quidem fortaſſis Hiſpanis, apud quos erroris illius fons per Elipandum & Aſcaricum, aut etiam multo ante ſcaturijt deinde verò & Gallis, admodum veriſimile eſt. quibus illa deinceps adiectio vſque adeo cordi fuit, vt Nicænæ fidei partẽ eſſe putarent, & aduerſus ſeptimam Synodum ſcribentes, Taraſij Patriarchæ CP. profeſſionem, qua Spiritum ſanctum ex Patre per Filium procedentem agnouerat, vt Nicæno ſymbolo contrariam arguerent. Quod tamen Adrianus I. epiſtola ad Karolum regem ita excuſat, vt Tarraſium ſecundum doctrinam ſãctorum Patrum locutum oſtendat, pluribus etiam teſtimoniis in eam ſententiam productis. τὸ γὰρ ἐκ πατρὸς δι᾽ υἱοῦ προέρχεσθαι, ἐκλάμπειν, χορηγεῖσθαι, περιεῖναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον πλεῖστοι καὶ πολλάκις ἔλεγον, ait Georgius Pachimerius lib. VII. hiſtoriar. Quamquam quod ad Hiſpanos quidem ſpectat, ſi qua vulgatis apud nos exemplaribus fides, cùm in actis Concilij eius Toletani, quod VIII. pro X. vulgo numerant, ſub Receſuinto rege circa annum Chriſti DCLV. habiti, hæc etiam adiectio Symbolo CP. legatur inſerta, apud illos certe multo antefactam receptamque in Miſſarum ſolemnibus oportuit. De additione illa ad ſymbolum CP. nominatim loquor. Nam alioqui de re ipſa, id eſt, de Spiritus ſancti vt vtriuſque ex vtroque proceſſione, quin idem nobiſcum & prius ſenſerint, nemo, opinor, negauerit, cui modo anteriorum Hiſpaniæ Conciliorum definitiones ſiue profeſſiones fidei lectæ erunt, ac præ cæteris vetus illa titulo Regulæ fidei Catholicę inſcripta, quam malè hactenus vt partem ſubiunctam video Concilio, quod paſſim Toletanum primum inſcribitur ac nominatur, male. cum ſit potius Synodi Callecienſis ſub Leone I. habitæ circa annum Chriſti CCCCXLVII. Quod ex Bra-

carensis I. præfatione, & Leonis ipsius epistola ad Turibium Asturicensem, cuius subscriptio Alypij & Ardaburij Consulatum habet, pridem animaduertimus. Sed & quod ad Gallos attinet (liceat Transpadanos saltem illos qui tum Regibus nostris æquo iure paruerũt, Gallis adscribere) Paulinus Aquileiensis Episcopus, quem & Francofurdiensi Concilio adfuisse acta testantur, & anno post nono, id est incarnationis Dominicæ DCCCII. decessisse ijdem nostri Annales notant, in professione fidei, quæ Synodo Foroiuliensi sub Karolo & Pipino inserta extat additionem illam non agnoscit modò sed quasi ex professo tuetur etiam ac defendit: & cùm de Constantinopolitano Symbolo dixisset, subiungit: Sed & postmodum propter eos, videlicet hæreticos, qui susurrant Spiritum sanctum solius esse Patris, & à solo Patre procedere, additum est, QVI ex Patre Filioque procedit. Et post pauca. Legerunt nempe ij sequentes qui hæc addiderunt, ipsam eandemque veritatem in Euangelio redarguentem Philippum: Qui videt me, videt & Patrem. Quæ cum Vvalafridi testimonio comparata, indicare videntur etiam ante Francofurdiense Concilium addita illa CP. Symbolo apud nostros verba, sed post illam demum Synodum inter Missarum officia publicè in Ecclesijs vsurpari cantarique cepta. Iam de ijs quæ ex colloquio legatorum Karoli cum Leone III. colligi posse diximus, alterum hoc erit: Quamuis in Galliarum Germaniarúmque, quin & fortassis Istriæ Venetiæque, & Romacianæ Ecclesijs adiectio illa ad Symbolum vsu recepta esset, in Romana tamen nihil omnino tũ fuisse mutatũ de CP. symboli formula. Quinimmo Apostolicus ipse lectis per ordinẽ testimonijs de processione Spiritus sancti à Patre & Filio, quę Karoli missi ex Gallia ab Episcopis collecta attulerant, quanquã ita se sentire, ita tenere profiteatur, & Symboli in Ecclesia cantandi vsum Gallis se tradidisse dicat, tamen auctore se illam siue adiectionẽ, siue, vt posteriores appellarunt, declarationẽ, Symbolo insertam negat: & si consultus fuisset, dissuasurum fuisse ait, consulitque vt in posterum quibus potest modis, potissimum verò desuetudine, primum quidem

T. 3. Concil. pag. 359.

in Palatino officio, intermittatur. Apostolicis Leonis, ne quis desideret, verba hæc sunt: Sicut non audeo dicere non bene fecisse Patres, qui Symbolum condiderunt, si fecissent, quia procul dubio sicut cætera quæ vel inseruerunt, scientes vtique & non tam humana quàm diuina illuminati sapientia fecerunt: ita quoque non audeo dicere, istud eos nobis minus intellexisse, perpendisse cur dimiserunt: vel cur dimissum ne vltra mitteretur, sicut & cætera, prohibuere. Et paulo post: Nos idipsum non cantamus, sed legimus, & legendo docere, nec tamen legendo aut docendo addere quidpiam eidem Symbolo inserendo præsumimus. Hæc Leo III. Quibus etiam congruunt quæ de tabula argentea ab eodem ad beati Pauli altare posita ex aliorum relatione P. Lombardus tradit. Ex quibus etiam apparet frustra conquestum Iulianum Cardinalem de Græcis, quasi Agathonis, & Romani Concilij literas ad sextam Synodum corrupissent, ea parte qua fidei symbolum ex C P. Synodi formula refertur de Spiritu sancto ex Patre procedente: quod & ante illum Manuel Calecas suis obiecisse dicitur. Iustius aliquanto Belgicus censor Gennadij locum illum vt sua virgula dignum notasset, quo de Isaaci cuiusdam de tribus sanctæ Trinitatis personis, & incarnatione Domini obscurissimæ disputationis, & inuoluti sermonis libello agens, scribit, cōfirmasse illum Spiritum sanctum hoc habere proprium, quod nec factus sit, nec genitus, & tamen sit ex altero. cum tamen ille ipse libellus Isaacis ex Iudæo, cuius Latinè scripti exemplar apud nos extat, hoc tantum contineat, proprietatem hanc esse in Spiritu sancto, quod non factus, nec genitus, sed ex Patre sit. Quæ quidem verba licet Athanasij Symbolo, quo vtimur, aliquanto strictiora videantur, eam tamen interpretationem recipere possunt, quam Latini nostri non in aliorum modo Symbolorum, sed & in patrum quoque sententijs explicandis admiserunt: vt quando ex solo Patre procedere non dicitur, Spiritus ex Filio, ἀϊδιόντος, vt Pachymetius rectè dixit, ἐκπόρευσις non excludatur, quin potius per περιχώρησιν, vel, vt Tertulliani verbis dicam, propter essentiæ vnitatem includatur. Quod

Lib. 1 Sen.
In Concil. Flor. sess. 6.

sensu & illa in Gratiani, Valentiniani & Theodosij A A A. ad Eutropium constitutione accipienda sunt, Spiritum sanctum ex summo rerũ parente sperari a nobis & accipi. Sed hîc nobis Theologica mysteria attrectare animus nõ est. Illud nunc potius inquiramus, quo primum tẽpore quove auctore quatuor illæ syllabæ FILIOQVE, Symbolo Ecclesiæ Romanæ insertæ, & publice inter Missarũ sollemnia recitatæ sint. Nã de vetere officio Ambrosiano, quin hac saltẽ parte cũ Romano olim conuenerit, ego vero non dubito. Porro nuperos istos Chronographos, qui ad Synodum quandam Romanam sub Syluestro id referre ausi sunt, parum idoneos esse auctores, vel superiora demonstrant. Et tamen sine Papæ ac Synodi, saltem Ro. diœceseos, auctoritate hoc factum, nemo pudens, opinor, dixerit. Hugonis sane Tusci sub Alexandro III. contra Græcos scribentis hæc sunt. Si Constantinopolitana (inquit) Synodus Nicæno adiecit Symbolo, In Spiritum Dominum & viuificantem, & ex Patre procedentem: Si Calchedonensis quoque Constantinopolitanæ addidit, Perfectum in humanitate, perfectum in diuinitate, consubstantialem Patri secundum deitatem, consubstantialem nobis secundum humanitatem, & alia quædam vti dictum est: nulla insimulatione, nulla reprehensione, nullaque calumnia notandus est antiquioris Romæ antistes, quod causa interpretationis dictionem vnam (dico autem ex Filio procedere Spiritum) sanctorum quamplurium Episcoporum scientissimorumque Cardinalium consensu habito apposuerit. Eadem fere post paulo Anselmus Cantuariensis Archiepiscopus libro de processione Spiritus sancti. Andreas vero Colossensis pro Latinis agens, sessione VII. Synodi Ferrariensis: Maximo, inquit, in Gallia, & in Hispanijs, schismate imminente, cùm iam Ex FILIOQ. passim celebraretur, Romano Pontifici fuit necesse, in multorum Occidentalium amplæ dignitatis, magnique concilij patrum conuentu, addito Ex FILIOQ. Symbolum magis illustrare, &c. Antonin. vero Archiepiscopus Florentinus: Quod (inquit) appositum sit, seu adiunctum ad Symbolum antiquum hoc quod nunc cantamus in Symbolo

l. 2. C. de sancta Trinit. & fid. cath.

De Spiritu sancto lib. 3. cap. 16.

Part. 3. Tit. 22. cap. 13. §. 13.

bolo nostro, scilicet, Qui Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedit, vbi in antiquo dicebatur, Qui ex Patre procedit, certum est nec credendum ab alio appositum nisi à Papa vel aliquo Concilio. Quis enim alius hoc præsumpsisset? Verùm à quo Papa vel Concilio, non vsquequaque certum. Aliqui dicunt hoc fuisse additum in secunda Synodo Constantinopolitana CCCL. patrum, alij indeterminatè circa ea tempora, sed in Conciliis celebratis in Græcia. At longè, vt opinior, verius id è ille Antoninus paullo ante inter alia scripserat, Nicolaum I. Synodo coacta sub Michaële Imp. Pontificis literis acrioribus commoto a Photio Patriarcha palam Romanæ Ecclesiæ hostem professo, suppositis etiam ac subornatis patriarchalium sedium, atque adeo ipsius Romani Pontificis apocrisariis siue vicariis, hæreseos damnatum ob id maximè quod ad symbolum, vt ipse loquitur, apposuisset Spiritum sanctum à Filio procedere. Verius inquam, Antoninus quàm Andreas Colossensis, qui eadem sessione Ferrariensi Græcis coram ausus est obiicere, Photium alioquin Romanæ Ecclesiæ acerrimum hostem, cum in Nicolaum summum Pontificem literis inueheretur, nullam tamen de additione ad Symbolum fecisse mentionem. Quod miror summo viro & literarum Græcarum peritissimo excidisse, cum ignorare nō posset, certè non deberet, extare Photij ipsius epistolam, cuius & partem Eterianus scriptis suis inseruerat, qua Photius additionem illam ad Symbolum, quam nouiter ortam impietatem appellat, Nicolao obiicit vt auctori. Locum non adscribā quia longior sit, & sine antidoto poullò venenatior plurib. iure videri queat. Tantum monebo eius & synodi & epistolæ Photianæ mentionem fieri, non in Pontificali modò historia ab Anastasio Rom. Ecclesiæ Bibliothecario continuata sub Hadriano II. sed & in Breuiculo actionis 8. & Can. 6. & 21. Concilij eius, quod paullò post mortem Nicolai, eodem Hadriano auctore C P. coactum, præsente eodem Anastasio Ludouici tum Imp. nostri Legato Græcè Latinéque erudito, recentéque acta an bona fide ederentur, & ab ipso postea in Latinam linguam conuersum, ac pro octaua œcumenica Syno-

Margin notes: §. 10. — Lib. 2. c. 15

do a pluribus habitum est: quo titulo hodieque legitur. Verum de tota Photiana historia & Synodis ad eam pertinentibus, alius erit amplius dicendi locus. Hic ea tantum quæ ad controuersiam de processione Spiritus sancti proprie pertinent, notare proposuimus, quale illud est quod ex Theophilacti Bulgariæ oratione ad Nicolaum Diaconum & Canistrarium siue canistri custodem (Fuit enim, quod obiter dictum sit, inter ecclesiastica officia post Exocatacœlos quintus ordine ὁ κανστρίσιος; non Castrensis, vt Latinus interpres vertit male, sed εἰς τὸ κανστρίον καὶ εἰς τὸ ἀλλάσσειν τὸ ἀρχιερέα) Demetrius Chomatenus, & ipse Bulgariæ Archiepiscopus refert in responsionibus ad Constantinum Cabasillam Dyrrachij Episcopum, vbi adiectionem illam ad symbolum iracundius exagitat quasi nouam: cuius tamen idem ille Theophilactus de processione Spiritus aduersus Latinos acerbius disputans Comment. in cap. 3. Euangelij Ioannis nihil meminit. Theophylacti ex eo sermone verba sunt: ἔστι μὲν οὖν τὸ μέγιστον ἐκείνων σφάλμα, καὶ τοῦτο δὴ τὸ τοῦ Σολομῶντος, ἄλλων πεντακοσίων ποιοῦν συναντᾶν, ἡ ἐν τῷ τῆς πίστεως συμβόλῳ καινοτομία. οἳ ἐπινεύσαντο ἀναχαράξαντες τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Et post alia. Καὶ τοῖς δυτικοῖς τοίνυν εἴ τι μὲν περὶ τὸ δόγμα διημάρτηται τὴν παντελῆ πίστιν ἐκλιπὸν, ὅσα δὴ τὸ ἐν τῷ συμβόλῳ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος προστεθειμένον ἴσθι ὁ κίνδυνος μέγιστος. τούτου μὴ διορθώσεως ἀξιουμένου ὁ συγχωρῶν ἀσυγχώρητος. κἂν αὐτὸ τοῦ θρόνου τοὺς λόγους ποιῶνται, ὅτι ὑψηλὸν ὑψηλοί, προσηθίασι, κἂν τὴν τοῦ πέτρου ὁμολογίας προβάλλωνται, κἂν τὸν ἐπ' ἐκείνῃ μακαρισμὸν περιφέρωσι· κἂν τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας ἡμῖν ἐπισείωσι. Quæ conuitia in Nicolaum potius, quàm in alium quemlibet directa quis non videat? Etsi autem de Theophylacti ætate nemo adhuc, quod sciam, certi aliquid prodiderit, eum tamen vt sub Photio vixisse probabilius credam, auctor mihi est liber quidam Fratrū prædicatorum contra Græcos, qui Theophylactū a Photio quodā Patriarcha Bulgaris Episcopum missum habet: vt verisimile mihi sit Photium virum callidissimum Theophylacti ingenio & doctrina aduersus Nicolaum, & Latinam Ecclesiam vsum, vel Bulgariæ Archiepiscopatus tituli præmio, cuius ordinationis ius inter Romanum & Constantinopolitanum Patriarcham, tum quoque controuersum fuisse, præter Historicorum testimonia satis indicat altercatio illa inter Hadriani P P. & Orien-

talium Patriarcharum vicarios suborta, post terminum, & subscriptionem Constantinopolitanæ Synodi, quam & octauam generalem Latini appellarunt: cuius altercationis non contemnenda acta, a Laur. Surio viro alioqui & diligentiæ & fidei multæ, in postrema Conciliorum editione prætermissa fuisse, non iniuria miror ac doleo. Sic enim sentio, quod bona omnium venia dictum velim, Christianam veritatem, quæ Deum auctorem ac vindicem assiduum habet, sua simplicitate contentam non indigere illis artibus, quas nec in humanis quidem actionibus bonus vir ac probus facile admiserit. Sed nec illud hic omitti sine piaculo posse visum est, quod a Marco præsule Ephesio in Florentina Synodo Latinis obiectum ipsius verbis referam, vti sunt in editione Rom. Græc. cõcepta: μετὰ ταῦτα (inquit) ἐγένετο ἄλλη σύνοδος καὶ ἀνώρθωσε τὸν φώτιον, καὶ ἠκύρωσε τὴν προτέραν σύνοδον. αὕτη ἡ σύνοδος ἥτις ὠνομάσθη καὶ ὀγδόη σύνοδος, ἐγένετο ἐπὶ τοῦ πάπα Ἰωάννου, οὗ πρὸς πάπα Ἰωάννου αἱ ἐπιστολαὶ εὑρίσκονται ὑπὲρ τοῦ φωτίου. ἐζήτησε δὲ ἡ σύνοδος αὕτη καὶ περὶ τῆς προσθήκης τοῦ συμβόλου, καὶ ἔκρινεν ἄξιον ἵνα ἐξαιρεθῇ παντελῶς καὶ νομίζομεν ὅτι οὐδὲ ὑμεῖς ἀγνοεῖτε οὔτε τὴν σύνοδον, οὔτε τὰς ἐπιστολὰς τοῦ πάπα Ἰωάννου. Quæ licet à Latinis in illa altercatione falsitatis argui non videam, tamen an per omnia vera sint, nescio. quando quidem nec a Zonara ipso sic narrantur. Illud scio, extare libellum Græcum, recentioris tamen scriptoris, & quem post annum Christi M. CCC. vixisse constat, de Synodis œcumenicis ex bibliotheca Regum nostrorum pridem editũ, quo eadem omnino narrantur, adiecta etiam parte epistolæ Ioannis ad Photium. Sed & scio apud Latinos extare ipsius Ioannis cõmonitoria literasque, ex queis capita aliquot retulit Iuo Carnotensis Episcopus in Collectione Decret. part. 4. cap. 76. 77. quibus Synodis omnes contra Photiũ sub Adriano Papa cũ Romæ, tum C P. factæ cassantur, & de sanctarum numero delentur. Quod ego quidẽm ad ea tantum referri mallo, quæ ad Photij ordinationem pertinebant. Sed & reliqua esse audio acta integra, seu potius relationem de actis in illa Synodo a Legatis Ioannis Græcè conscripta. Et in Indice Vaticanæ bibliothécæ legisse memini, titulum libri inter alia hæc continentem:

ἐπὶ τῇ προσκλήσει τοῦ ἁγίου Φωτίου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως συγκροτηθείσης συνόδου ἐπὶ τῷ ἑνῶσαι τὰς ἐκκλησίας ὁμοίως ἐν τῇ συνόδῳ παρόντων, καὶ τοποτηρητοῦ τοῦ ἁγιωτάτου πάπα Ἰωάννου. &c. quibus veritas cōstare melius potest. Vt vt sit, certum est omnino adiectionē, seu mauis interpretationem illam in Symbolo apud Latinos retentām, quamlibet reclamantibus Græcis apud quos post Photiū ac Theophylactū, controuersiam illam exacerbarunt Nicomediæ præsul quidā, Nicolaus Episcopus Methonæ, Nicetas Byzātius Philosophus præsul Thessalonicensis, Gregorius cognomento Palamas, quem demū sub Andronico Palæologo & Ioanne filio vixisse reperio, Simeon & ipse Thessalonicensis sed. Archiepiscopus, cuius in Symbolum Commentariolus extat, Constantinus & Nicolaus Cabasillæ, alij apud Latinos vero Anselmus Cantuariensis Archiepiscopus, Thomas Aquinas, & eius defensor Demetrius Cydonius Græcus. Nā quæ sub Constantino Monomacho Michaël C P. & Leo Acridæ Metropolis Bulgarorum Archiepiscopus, Nicetas Pectoratus Studites monachus contra Latinos scripserunt, quæque eis respondit Humbertus Cenomanensis Syluæ-candidæ Episcopus, Leonis IX. Apocrisarius ad alias magis controuersias de Azymis, & Sabbatorum ieiunijs, ac nuptijs sacerdotum pertinuerunt. Quod ex eorum qui supersunt librorum lectione certius quam Lantberti Scafnaburgensis aut Gemblacensis Sigeberti testimonijs constabit. Cæterum quod in Ferrariensi quadam sessione nonnulli ex Latinis asserere ausi sunt, Synodi septimæ definitione Spiritus ex Filio processionem nominatim expressam, prolato etiam in eam rem vetusto quodam exemplari Græco, quamuis Martini Poloni testimonio nonnihil conueniat, pace tamen nostrorum dixerim, parum apud me ponderis habet, præsertim cùm vel ipse Anastasij Ro. Ecc. bibliothecarij, qui eodem ferè tempore vixit, ac paullo pòst sub Ioanne VIII. eandem Synodum Latinè interpretatus est, codex apud nos antiquissimus nihil tale contineat: nisi quis id ex compacto illo C P. Synodi a Græcis iactato, postea emendatum putet. Quod ego non facile crediderim. Sed de his plus satis. Nam quos postea pro-

gressus hæc contentio de Spiritus sancti processione habuerit, quæ ve acta sint inter Græcos Latinósque varijs Synodis, præcipue vero Barensi illa sub Vrbano, cui Anselmus adfuit, sed & deinceps Lateranensi sub Innocentio III. Lugdunensi sub Gregorio X. demum etiam Ferrariensi siue Florentina sub Eugenio IIII. nihil necesse putaui referre hoc loco pluribus, cum & aliunde facile peti possint, & nobis propositum fuerit ea tantum in hoc schedium referre, quæ de ea re nondum satis explicata, certe paucis nota esse putauimus. Quicquid id est tibi, Iac. Sirmondzi vir eruditiss. debitum merito volui, qui & occasionem interrogatione tua, & indicio præbuisti argumentum isti, vt tuus ille Apollinaris ait, exarationi: cui etiam iure tuo per me possis

Districtum bonus applicare theta.

P. P.

COMES THEOLOGVS,

SIVE

SPICILEGIVM

EX SACRA

Messe.

IN NOMINE

P. & F. & S. S.

Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit laudem tuam.

FIDES.

REgula Fidei vna omnino est sola immobilis & irreformabilis hæc: *Tertul. de virg. vel.*

CRedo in Deum Patrem omnipotentem, creatorem cœli & terræ: & in Iesum Christum Filium eius vnicum Dominum nostrum: qui conceptus est de Spiritu sancto: natus ex Maria virgine: passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus & sepultus: descendit ad inferna: tertia die resurrexit a mortuis: ascendit ad cælos, sedet ad dexteram Dei patris omnipotentis: inde venturus iudicare viuos & mortuos.

Credo in Spiritum sanctum: Sanctam Ecclesiam Catholicam: Sanctorum communionem: Remissionem peccatorum: Carnis resurrectionem: Vitam æternam.

Hac lege fidei manente, cetera iam disciplinæ & conuersationis, admittunt nouitatem correctionis, operante & proficiente vsque in finem gratia Dei. Quantum libet quæras & tractes, & omnem libidinem curiositatis effundas, si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere, vel obscuritate obumbrari, est vtique frater aliquis doctor gratis, scientiæ donatus; est aliquis inter exercitatos conuersatus, aliquis tecum curiosus, tecum tamen quærens: nouissime, ignorare melius est ne quod non debeas noris: quia quod debeas, nosti. Fides, inquit, tua te saluum fecit: non exercitatio Scripturarum.

Fides in regula posita est. Habes legem, & salutem ex obseruatione legis. Exercitatio in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiæ studio. Cedat curiositas fidei, cedat gloria saluti. Nihil vltra scire, omnia scire est.

Idem ad Prax. & lib. 4. côt. Marc. & de præscr. Aduersus omnes nouitates hinc præiudicatum sit, Id esse verius quodcunque prius. In omnibus veritas imaginem antecedit, postremo similitudo succedit. Ita ex ordine ipso manifestatur, id esse Dominicum, quod sit prius traditum, vt ab eis traditum, quorum erat tradere: id autem extraneum, quod sit posterius emissum.

Melius & vtilius est idiotam & parum scientem existere, ac per charitatem proximum fieri Deo, quàm putare multum scire, & in Deum blasphemum inueniri.

Iren. lib. 2. c. 45 Cypr. siue Ruf. exp. symb. Lact. l. 3. Inst. c 30. & l. 4. c. 4. De Deo etiam vera dicere periculosum est.

Omnis sapientia hominis in hoc vno est, vt Deum cognoscat & colat.

Hil. l. 10. de Trin. & l. 1. ad Const. Non per difficiles quæstiones ad beatam vitam nos Deus vocat. Simplicitate quærendus est Deus, pietate profitendus, confessione discendus est, religione intelligendus, charitate amandus, timore venerandus, voluntatis probitate retinendus est: sensu vero persequendus non est, sed adorandus.

Id. l. 5. de Trin. Deus non nisi se auctore cognoscitur. à Deo discendum est quid de Deo intelligendum sit: de eo loquendum non aliter quàm vt ipse ad intelligentiam nostram de se locutus est.

Hier. in Ierem. c 31. De verbis Dei humano sensu argumentari, sacrilegium est.

August. l. de correct. & grat. Quantum Deus iudicia sua nobis manifestare dignatur, gratias agamus: quantum vero abscondere, ne aduersus consilium eius murmuremus: sed hoc quoque nobis saluberrimum esse credamus: illud scientes, quod sicut impossibilitas, ita & iniquitas non est apud Deum.

Id. li. de spir. & lit. Idem li. 4 de Gen. ad lib. & Primas. in c 8. ad Rom. a l. Chrys. b Rom. 12. c Deut. 32.

De Deo nihil temere adfirmandum est, sed pia diligentia etiam atque etiam diuina tractanda sunt.

[a] Nolle omnia scire, summa scientia est.

[b] Non plus sapere quàm oportet, sed sapere ad sobrietatem.

[c] Interroga patrem tuum, & annuntiabit tibi: maiores tuos, & dicent tibi.

Alteriora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutare: sed de quibus tibi præceptum est hæc intellige. *Eccl. 3.*

Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui. *Prou. 22.*

Ne despicias narrationem presbyterorum sapientum, & in prouerbiis illorum conuersare. & ipsi enim didicerunt à patribus suis, quoniam ab ipsis disces intellectum, & in tempore necessitatis dabis responsum. *Eccl. 8.*

State super vias, & videte, & interrogate de semitis antiquis, quæ sit via bona, & ambulate in ea.

Mementote præpositorũ vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conuersationis, intueamini fidem. IESVS CHRISTVS heri & hodie: ipse & in secula. *Heb. 12. Coloss. 2.*

Doctrinis variis & peregrinis nolite abduci.

In summa, si constat id verius quod prius, id prius quod & ab initio, ab initio quod ab Apostolis: pariter vtique constabit, id esse ab Apostolis traditum, quod apud Ecclesias Apostolorum fuerit sacrosanctum. *Tert. lib. 4. adu. Mar.*

Quod apud multos vnum inuenitur, non est erratum, sed traditum. *Id. de præs.*

Multa sunt quæ in Ecclesiæ Catholicæ gremio me iustissime teneant. Tenet consentio populorum atque gentium: tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, caritate aucta, vetustate firmata. Tenet ab ipsa sede Apostoli Petri, cui pascendas oues suas Dominus commendauit, vsque ad præsens successio sacerdotum. Tenet postremo ipsum Catholicæ nomen. *S. Aug. lib. de vti. cre. & cont. ep. Man.*

Scripturarum a nobis tenetur veritas, cum hoc facimus quod vniuersæ iam placuit Ecclesiæ, quam ipsa scripturarum commendat auctoritas, vt quoniam sancta scriptura fallere non potest, quisquis falli metuit obscuritate quæstionis, eandem Ecclesiam de illa consulat, quam sine vlla ambiguitate sancta scriptura demonstrat. *Id. li. 1. cont. Cresc. c. 33.*

Contra rationem, nemo sobrius: contra scripturas, nemo Christianus: contra Ecclesiam, nemo pacificus senserit. *Id. l. 4. de Trin. c. 6.*

Id. ep. 118. Contra id quod vniuersa Ecclesia facit, disputare, insolentissimæ insaniæ est.

Id. l. 4. de bapt. cont. Don. c. 24. Quod vniuersa tenet Ecclesia, nec concilijs institutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur.

Ep. 110. Illa quæ non scripta, sed tradita custodimus, quæ quidem toto terrarum orbe obseruantur, intelligi vel ab ipsis Apostolis, vel plenarijs concilijs, quorum est in Ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque statuta retineri.

Idem l. cit. Iul. vel. Quod inuenerunt in Ecclesia, tenuerunt: quod didicerunt, docuerunt: quod a patribus acceperunt, hoc filijs tradiderunt.

Hier. ep. 28. ad Licin. Ego illud te breuiter commonendum puto, Traditiones Ecclesiasticas, præsertim quæ fidei non officiunt, ita obseruandas, vt a maioribus traditæ sunt, nec aliorum consuetudinem aliorum contrario more subuerti.

Vinc. Lir. Commēt. 1. Sequamur vniuersitatem, antiquitatem, consensum, teneamusque quod vbique, quod semper, quod ab omnibus creditum est diuinæ legis auctoritate & Ecclesiæ Catholicæ traditione.

Sanctos patres in Ecclesia diuinitus per tempora & loca dispensatos, quisquis in sensu Catholici dogmatis vnum aliquid sentientes contemnat, non hominem contemnat, sed Deum.

Greg. 1. epi. ad Lean. In vna fide nihil officit Ecclesiæ consuetudo diuersa.

Hieron. in psal. 98 ex Alcuini l. 6. cont. Fel. Miraris si ignorem diuinitatis mysterium, cum meipsum nesciam? Deum intellexisse, credidisse est: Deum nosse, honorare est. Sufficit mihi scire quod scriptum est: sufficit scire mihi quod credo. Plus autem nec volo, nec cupio. Si enim scire voluero, & hoc incipio perdere quod credo. Fideles dicimur, non rationales.

Iac. 2. Sicut corpus sine spiritu mortuum est: ita & Fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.

SPES.

ORatio legitima & ordinaria, breuiarium totius Euangelij complectens: qua Deus ipse, quod solus potuit, vt se vellet orari, docuit, quaque præmissa, accedentium ius est desideriorum, ius est superstruendi extrinsecus petitiones. *Tertullia.*

PAter noster, qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum. Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cœlo, & in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo. Amen.

I

DEvs cœlorum, creator aquarum, & Dominus totius creaturæ, exaudi me miserum deprecantem, & de tua misericordia præsumentem. *Iudith. 9.*

Maior est iniquitas mea quam vt veniam merear: minor sum cunctis misericordiis & omni veritate quam fecisti cum seruo tuo. *Gen. 32.*

Peccaui in cœlum & coram te: iam non sum dignus vocari filius tuus. *Luc. 15.*

Peccaui valde in eo quod feci. Sed nunc, Domine, fac transire, quæso, iniquitatem serui tui: quia stulte egi valde. *2. Sam. 24.*

Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me. *Psal. 6.*

Corripe me, Domine: veruntamen in iudicio, & non in furore tuo, ne forte ad nihilum redigas me. *Ierem. 10.*

Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam: & secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. *Psal. 50.*

Iere. 10. 31. Scio, Domine, quia non est hominis via eius: nec viri est vt ambulet & dirigat gressus suos.

Exod. 33. Scire fac me nunc viam tuam, & feram te: vt inueniam gratiam in oculis tuis.

Psal. 50. Cor mundum crea in me Deus: & spiritum rectum innoua in visceribus meis.

Ne proiicias me a facie tua, & spiritum sanctum tuum ne auferas a me.

Redde mihi lætitiam salutaris tui, & spiritu principali confirma me.

Psal. 118 Bonitatem & disciplinam & scientiam tuam doce me.

Inclina cor meum in testimonia tua, & non in auaritiam.

Prou. 30. Duo rogaui te, ne deneges mihi antequam moriar: vanitatem & verba mendacij longe fac a me: mendicitatem & diuitias ne dederis mihi: ale me cibo qui conuenit mihi.

Psal. 50. Libera me de sanguinibus, Deus Deus salutis meæ.

Psal. 118. Redime me a calumnijs hominum, & ab homine iniquo & doloso eripe me.

Eccl. 23. Domine pater & Deus ac dominator vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu & in consilio & in corde ac labijs meis: nec sinas me cadere in illa exprobratione.

Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, & omne prauum desiderium auerte a me.

Aufer a me ventris concupiscentias, & concubitus concupiscentiæ non adprehendat me: & animæ inreuerenti & infrunitæ ne tradas me.

Psal. 35. Non veniat mihi pes superbiæ, & manus peccatoris non moueat me.

Psal. 141. Pone, Domine, custodiam ori meo, & ostium circunstantiæ labijs meis.

Psal. 70. Ne proiicias me in tempore senectutis: cum defecerit virtus mea, ne derelinquas me.

Luc. 18. Psal. 24. Deus propitius esto mihi peccatori, & secundum misericordiam tuam memento mei tu propter bonitatem tuam Domine.

Ne derelinquas me, ne deseras me, Domine Deus salutaris meus, ne discesseris a me. *Psal. 141.*

Sana me Domine, & sanabor: saluum me fac, & saluus ero: quoniam laus mea tu es: spes mea tu in die afflictionis. *Ierem. 17.*

II.

DEus meus confundor & erubesco leuare faciem meam ad te. *1. Esdr. 9.*

Quoniam iniquitates nostræ multiplicatæ sunt super caput, & delicta nostra creuerunt vsque ad cœlum a diebus patrum nostrorum.

Sed & nos ipsi peccauimus, grauiter vsque ad diem hanc: & pro iniquitatibus nostris traditi sumus in gladium, & in captiuitatem, & rapinam, & in confusionem vultus, sicut in die hac.

Reges nostri, principes nostri, sacerdotes nostri, & patres nostri non fecerunt legem tuam, & non attenderunt mandata tua: & ipsi in bonis multis quæ dederas eis, non seruierunt tibi, nec reuersi sunt à studijs suis pessimis. *2. Esdr. 6.*

Et nos peccauimus, impie egimus & recessimus ac declinauimus a mandatis tuis ac iudicijs: inique gessimus, Domine Deus noster, in omnibus institutis tuis. *Dan. 9. Baruch. 2.*

Multiplicatæ sunt iniquitates nostræ coram te, & peccata nostra responderunt nobis: quia scelera nostra nobiscum & iniquitates nostras cognouimus. *Isai. 59.*

Ecce coram te sumus in delicto nostro: non enim stari potest super hoc. *3. Esdr. 8.*

Et nunc quid dicamus, Deus noster, post hæc? quia dereliquimus mandata tua. *1. Esdr. 8.*

Tibi, Domine, iustitia: nobis autem & patribus nostris pudor & confusio faciei. *Dan. 9. Baruch. 2.*

Iustus es, Domine, & omnia iudicia tua iusta sunt, & omnes viæ tuæ misericordia, veritas & iudicium. *Tob. 3.*

Tu iustus es in omnibus quæ venerunt super nos: quia veritatem fecisti: nos autem impie egimus. *2. Esdr.*

Tob. 3. Et nunc magna iudicia tua: quia non egimus secundum præcepta tua & non ambulauimus sinceriter coram te.

Quia non obediuimus præceptis tuis: ideo traditi sumus in direptionem, & captiuitatem, & mortem, & in fabulam, & in improperium omnibus nationibus.

3. Esdr. 8. Et quæ contingunt nobis, omnia sunt propter opera nostra maligna, & magna peccata nostra.

Isa. 65. Tu iratus es, & peccauimus: & facti sumus vt immundus omnes nos, & quasi pannus menstruatæ iustitiæ nostræ.

Et cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos: non est qui consurgat & teneat te.

Abscondisti faciem tuam a nobis, & allisisti nos in manu iniquitatis nostræ.

Et nunc, Domine, pater noster es tu, nos vero lutum: & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos.

Sap. 11. & 12. Tu misereris omnium, quia omnia potes, & dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam, cui das locum, partibus iudicans.

Et parcis omnibus, quia omnia tua sunt, Domine, qui amas animas.

Tu vitæ & mortis habes potestatem, & ducis ad portas inferi & reducis.

2. Esdr. 1. Dan. 9. Quæso Domine Deus cæli, fortis, magne atque terribilis, qui custodis pactum & misericordiam.

Obsecro, Domine, sit auris tua attendens ad orationem seruorum tuorum, qui volunt timere nomen tuum, & dirige nos hodie.

Audi, Domine, & miserere: quia Deus es misericors: & miserere nostri, quia peccauimus ante te.

Exod. 34. Num. 14. Domine patiens & multæ misericordiæ, auferens iniquitatem & scelera, nullumque innoxium derelinquens: qui visitas peccata patrum in filios in tertiam & quartam generationem.

Dimitte, obsecro, peccatum populi huius secundum magnitudinem misericordiæ tuæ, sicut propitius fuisti tuis egredientibus

dientibus de Ægypto.

Numquid iratus es nobis vſque ad conſummationem, ne dimitteres nobis reliquias ad ſalutem? 1.Eſdr.14.

Quin potius, Domine, in omnem iuſtitiam tuam, auertatur, obſecro, ira tua & furor tuus a nobis, qui propter peccata noſtra in opprobrium ſumus omnibus per circuitum. Dan.9.

Exaudi, Deus noſter, orationem noſtram, & oſtende faciem tuam ſuper nos, propter temetipſum.

Inclina aurem tuam atque audi: aperi oculos tuos, & vide deſolationem noſtram.

Si iniquitates noſtræ reſponderint nobis, Domine, fac propter nomen tuum. Ierem.14.

Neque enim in iuſtificationibus noſtris proſternimus preces ante faciem tuam; ſed in miſerationibus tuis multis. Dan.9.

Ne confundas nos: ſed fac nobiſcum ſecundum manſuetudinem tuam, & ſecundum multitudinem miſericordiæ tuæ. Dan.3.

Conuerte nos, Domine, & conuertemur: innoua dies noſtros ſicut a principio. Thren.5.

Erue nos in mirabilibus tuis: & da gloriam nomini tuo, Domine. Dan.3.

Confundantur omnes qui oſtendunt ſeruis tuis mala: confundantur in omni potentia, & robur eorum conteratur.

Et cognoſcant quia tu es Dominus, Deus ſolus & glorioſus ſuper orbem terrarum.

Et tibi debetur honor & gloria in ſecula ſeculorum. 2.Par.20.

Tu es Deus in cælo, & dominaris cunctis regnis. In manu tua eſt fortitudo & potentia; nec quiſquam tibi poteſt reſiſtere.

Deus noſter, ergo non iudicabis eos? In nobis quidem non eſt tanta fortitudo, vt poſſimus reſiſtere. Sed cum ignoremus quid agere debeamus, hoc ſolum habemus reſidui, vt oculos noſtros dirigamus ad te.

Domine Deus cœli & terræ, intuere ſuperbiam eorum, & reſpice ad humilitatem noſtram: oſtende, quoniam non relinquis præſumentes de te, & præſumentes de ſe & de ſua vir- Iudith.6.

tute gloriantes humilias.

Esther. 14. Ne tradas, Domine, sceptrum tuum iis qui non sunt, ne rideant ad ruinam nostram: sed conuerte consilium eorum super eos, & eos qui in nos sæuire cœperunt, disperde.

Memento, Domine, & ostende te nobis in tempore tribulationis nostræ: & libera nos in manu tua, nullum aliud auxilium habentes nisi te, Domine Deus fortis, qui habes omnem scientiam.

Isa. 63. Quare errare nos fecisti, Domine, in viis tuis? indurasti cor nostrum ne timeremus te?

Isa. 64. Ne irascaris Domine, vsque valde: & ne vltra memineris iniquitatis nostræ.

Esther. 14. Auertatur ira tua à nobis, & educ nos propter te.

1. Mach. 13. Non nobis reddas secundum malitias nostras, sed secundum misericordias tuas.

Exod. 34. Obsecro vt gradiaris nobiscum, & auferas iniquitates nostras atque peccata, nosque possideas.

Dan. 9. Exaudi Domine, placare Domine, attende & fac, ne moreris, propter temetipsum Deus meus.

III.

Psal. 83. PRotector noster aspice Deus: & respice in faciem Christi tui.

Psal. 102. Domine, non secundum peccata nostra facias nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuas nobis.

Psal. 78. Ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum: cito anticipent nos misericordiæ tuæ: quia pauperes facti sumus nimis.

Adiuua nos, Deus, salutaris noster: propter gloriam nominis tui libera nos, & propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum.

Ex lib. Sacram. BB. Ambros. Gregor. ac Grimoldi, Alcuini, & aliorum. PArce, Domine, parce populo tuo, vt meritis flagellationibus castigatus, in tua miseratione respiret: & pariter nobis indulgentiam tribuas benignus & pacem.

DA pacem, Domine, in diebus nostris: quia non est alius qui pugnet pro nobis, nisi tu Deus noster.

DEus a quo ſancta deſideria, recta conſilia, & iuſta ſunt opera, da ſeruis tuis illam, quam mundus dare non poteſt, pacem: vt & corda noſtra mandatis tuis dedita, & hoſtium ſublata formidine, tempora ſint tua protectione tranquilla.

PRotector in te ſperantium Deus, ſiue quo nihil eſt validum, nihil ſanctum, multiplica ſuper nos miſericordiam tuam, vt te rectore, te duce, ſic tranſeamus per bona temporalia, vt non amittamus æterna.

EXcita quæſumus, Domine, potentiam tuam, & veni, ac magna nobis virtute ſuccurre, vt per auxilium gratiæ tuæ, quod noſtra peccata præpediunt, indulgentia tuæ propitiationis abſoluat: & ab imminentibus vndique nobis periculis te mereamur protegente eripi, te liberante ſaluari.

OMnipotens & miſericors Deus, a bellorum nos, quæſumus turbine fac quietos: quia bona nobis cuncta præſtabis, ſi pacem dederis & mentis & corporis.

DEus regnorum omnium regúmque dominator, qui nos & percutiendo ſanas, & ignoſcendo conſeruas, prætende miſericordiam tuam, vt tranquillitate pacis tua poteſtate firmata ad remedia correctionis vtamur.

VIde, Domine, infirmitates noſtras, & celeri nobis pietate ſuccurre, & ab Eccleſia tua cunctam repelle nequitiam.

ECcleſiæ tuæ, quæſumus Domine, preces placatus admitte, vt deſtructis aduerſitatibus & erroribus vniuerſis, ſecura tibi ſeruiat libertate: & pacem tuam noſtris concede temporibus.

DA populo tuo, Domine, ſpiritum veritatis, & pacis, vt & te tota mente cognoſcat, & quæ tibi ſunt placita, tota virtute ſectetur.

DEus cuius imperium eſt omnium ſæculorum, ſupplicationes noſtras clementer exaudi, & Chriſtianorum regnum tibi ſubditum protege: vt in tua virtute fidentes & tibi placeant, & ſuper omnia regna præcellant.

NOstris, quæsumus Domine, propitiare temporibus, vt tuo munere & regni tranquillitas, & deuotio Christiana dirigatur.

DEus auctor pacis caritatisque amator & custos, da inimicis nostris pacem caritatemque veram cunctorumque eis tribue remissionem peccatorum, nosque ab eorum insidijs potenter eripe: vt qui pro peccatis nostris iuste affligimur, misericordia tua præueniente, clementiam etiam sentiamus.

OMnipotens sempiterne Deus, refugium nostrum & virtus qui abũdantia pietatis tuæ & merita supplicantium excedis & vota, effunde super nos misericordiam tuam, vt & dimittas quæ conscientia metuit, & adiicias quæ oratio non præsumit.

COgitationes, voces & actiones nostras, quæsumus Domine, adspirando præueni, & adiuuando prosequere, vt a te omnia nostra semper incipiant, & per te cœpta finiantur: Qui viuis & regnas Deus per omnia secula seculorum. Amen.

B. August. ex li. de gest. cum emerit.

DOmine Iesu Christe qui pax es nostra, qui fecisti vtraque vnum, fac nos vnum, vt vere tandem cantemus: Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. Introduc concordiam, pelle discordiam: introduc teipsum in titulos tuos, tu mane, non alter possideat, & de tuis velis fallat.

ex Grego. Nazien. & Hieron. in Am. 3.

DOmine Deus pater misericordiarum, auctor caritatis & pacis, qui medium parietem maceriæ destruxisti, & adhærentibus tibi vnum spiritum esse voluisti, pone, obsecro, finem discidiis nostris. Non sit amplius Iuda & Israël, Hierusalem & Samaria, Sion & Bethel aut Garizim, Roboam & Ieroboam. Simus tibi vnum omnes, vnum spiremus, sub vno capite Dimino nostro IESV CHRISTO, qui tecum vnus est.

ex Ioanne Chrys. in ep. ad Ro.

DOmine Deus misericors & benigne, exaudi preces & gemitus Ecclesiæ tuæ: aperi aures cordium, & obsigna fidem in mentibus nostris. patefac nobis Euangelium iustitiæ, & da mentem diuinorum mysteriorum capacem, so-

briam ratiocinationem, ac vitam plenam officiorum virtutis: vt semper meditemur curemusque ea quæ tua sunt, & nobis in omni vita salutaria, propter meritum vnigeniti filij tui Iesu Christi mediatoris ac saluatoris nostri. Amen.

IIII.

ΘΡΗΝΟΣ.

CAlix in manu Domini vini meri plenus mixto: & inclinauit ex hoc in hoc; verumtamen fæx eius non est exinanita: bibent omnes peccatores terræ. *Psal. 74.*

Et bibent & turbabuntur, & insanient a facie gladij quem mittet inter eos, in solitudinem, in stuporem, in sibilum & in maledictionem, sicut est dies hæc. *Ierem. 25.*

Et erit, qui fugerit a voce formidinis, incidet in foueam: & qui se explicauerit de fouea tenebitur laqueo. *Isai. 24.*

Tu vero, populus meus, vade, intra in cubicula tua: claude ostia tua super te: abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio. *Isai. 26.*

Ecce enim Dominus egreditur de loco suo, vt visitet iniquitates habitatoris terræ contra eum: & reuelabit terra sanguinem suum, & non operiet vltra interfectos suos.

Dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur: infecta est ab habitatoribus suis, quia transgressi sunt leges, mutauerunt ius, dissipauerunt fœdus sempiternum. *Isai. 24.*

Quis dedit in direptionem Iacob & Israel vastantibus? Nonne Dominus ipse, cui peccauimus? Et noluerunt in vijs eius embulare, & non audierunt vocem eius. *Isai. 24.*

Et effudit super eum indignationem furoris sui & forte bellum: & combussit eum in circuitu & non cognouit; & succendit eum, & non intellexit.

Prophetæ tui viderunt tibi falsa & stulta, nec aperiebant iniquitatem, vt te ad pœnitentiam prouocarent: viderunt tibi assumptiones falsas & eiectiones. *Thren. 2.*

Errauerunt cæci in plateis, polluti sunt sanguine: quumque *Thren. 4.*

non possent, tenerunt lacinias suas.

Ose. 9. Venerunt dies visitationis; venerunt dies retributionis: sciens stultum prophetam, insanum, virum spiritualem. Propter multitudinem iniquitatis, & multitudo amentiæ.

Isai. 9. Et erunt qui beatificant populum, seducentes, & qui beatificantur præcipitati.

Ose. 9. Speculator Ephraim cum Deo propheta laqueus ruinæ factus est super omnes vias eius: insania in domo Dei eius.

Psal. 106. Effusa est contemptio super principes, & errare fecit eos in inuio & non in via.

Isa. 19. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Mempheos: immisit in eos Dominus spiritum vertiginis.

Deu. 32. Ierem. 5. Gens absque consilio est, & sine prudentia: stupor & mirabilia facta sunt in terra.

Isai. 3. Irruit populus, vir ad virum, & vnusquisque ad proximum suum: tumultuatus est puer contra senem, & ignobilis contra nobilem.

Ose. 4. Non est veritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra.

Maledictum & mendacium & homicidium & furtum & adulterium inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit.

Isai. 59. Palpauimus sicut cœci, parietem: & quasi absque oculis, attrectauimus: impegimus meridie quasi in tenebris, in caliginosis quasi mortui.

Thren. 4. Quum adhuc subsisteremus, defecerunt oculi nostri in auxilium vanum, quum respiceremus ad gentem, quæ saluare non poterat.

Isa. 36. Ecce confidimus super baculum arundineum confractum, cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum eius, & perforabit eam.

Thren. 5. Ægypto dedimus manus & Assyriis, vt saturaremur pane.

Isa. 52. Psal. 43. Aquam nostram pecunia nostra bibimus; ligna nostra precio comparauimus, & gratis ipsi venundati sumus.

In animabus nostris afferebamus panem nobis, à facie gladij in deserto.

Deut. 32. Ier. 6. & 12. Foris gladius, intus pauor: gladius inimici, pauor in circui-

tu. Foris bellum, intus fames & pestis.

Induxisti nos in laqueum: posuisti tribulationes in dorso nostro: imposuisti homines super capita nostra. Psal. 9.

Serui dominati sunt nostri, non fuit qui redimeret de manu eorum. Thren. 5.

Populum exactores sui spoliauerunt, & mulieres dominatæ sunt eis. Isai. 3.

Residuum erucæ comedit locusta, residuum locustæ comedit bruchus, & residuum bruchi comedit rubigo. Ioel. 1.

Et conticuerunt arua pacis a facie iræ furoris Domini. Ierem. 25.

Hereditas nostra versa est ad alienos: domus nostræ ad extraneos. Thren. 5.

Ecce nos ipsi serui sumus in terra quam Deus dedit patribus nostris. & fruges eius multiplicantur eis quos posuit super nos propter peccata nostra: & corporibus nostris rebusque dominantur secundum voluntatem suam: & in tribulatione magna sumus. 2. Esd. 6.

Et nunc non possumus aperire os: confusio & opprobrium facti sumus omnibus nationibus; sumusque humiles hodie in vniuersa terra propter peccata nostra. Dan. 3.

Vt quid, Domine, irascitur furor tuus in populum tuum? Reuertere ab ira tua, & pœniteat te super malum populi tui: recordare promissionum tuarum. Exod. 32.

Quare in perpetuum obliuisceris nostri? derelinques nos in longitudinem dierum? Thren. 5.

Nunquid super his continebis te domine, tacebis & affliges nos vehementius? Isa. 64.

O mucro Domini, vsquequo non quiescis? ingredere in vaginam tuam, refrigerare, & sile. Ierem. 47.

Domine Deus, propitius esto, obsecro. Quis suscitabit Iacob? quia paruulus est. Am. 7.

Cogita, Domine, super nos cogitationes pacis, & non afflictionis: vt des nobis finem & patientiam, & inuocemus te, & quærentes inueniamus te. Ierem. 29.

Da nobis auxilium de tribulatione: quia vana salus hominis. Psal. 59.

Matth. 8. Domine, salua nos, perimus.
Veni, Domine, Vide, & Miserere.

V.

Esther. 14. DOmine mi, qui Rex es solus, adiuua me solitarium, & cuius præter te nullus est auxiliator alius.
Isai. 38. Domine, vim patior: sponde pro me.
Esther. 14. Periculum meum in manibus meis.
Deut. 32. Iuxta est dies perditionis, & adesse festinant tempora.
Esth. 14. Et nunc, Domine omnipotens, anima in angustiis & spiritus anxius clamat ad te.
Habac. 1. Vsquequo, Domine, clamabo, & non exaudies? vociferabor ad te vim patiens, & non saluabis?
Psal. 88. Vsquequo, Domine, auertis in finem? exardescet sicut ignis ira tua?
Ierem. 4. Vsquequo videbo fugientem? audiam vocem buccinæ?
Psal. 12. Quamdiu ponam consilia in anima mea, dolorem in corde meo per diem?
Habac. 1. Quare ostendisti mihi iniquitatem & dolorem, videre prædam & iniustitiam?

Quare non respicis super iniqua agentes, & taces deuorante impio iustiorem se?

Et facis homines quasi pisces maris, & quasi reptile non habens principem?
Isa. 1. Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis, plena iudicij? Iustitia habitauit in ea: nunc autem homicidæ.
Thren. 2. Hæccine vrbs perfecti decoris, gaudium vniuersæ terræ?
Isai. 23. Quis cogitauit hoc super quondam coronatam, cuius negotiatores principes, institores eius inclyti terræ?
Psal. 38. Obmutui, & non aperui os meum, quoniam tu fecisti Domine.
Psal. 119. Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus est: habitaui cum habitantibus Cedar: multum incola fuit anima mea.
Tob. 3. Tu nunc, Domine, secundum voluntatem tuam fac mecum, & præcipe in pace recipi spiritum meum. Expedit enim mihi

mihi mori magis quam viuere.

Si ita tu facis mihi, occide me, quæso, occidendo, si inueni gratiam in oculis tuis, ne videam malum mihi. *Num. 11.*

Sufficit, Domine: tolle animam meam: non enim sum melior patribus meis. *3. Reg. 6.*

In manus tuas commendo spiritum meum: redemisti me Domine Deus veritatis. *Psal. 30.*

Si nunquam, bene: Si aliquando, quare non modo?

DOmine Deus virtutum, Rex regum, Deus Sabbaoth, in cuius manu cuncta sunt posita, cuius nutu stant caduntque omnia, aut patriam tot tantisque miseriis ac calamitatibus afflictam liberare dignare: aut, si aliter tibi visum est, seruum tuum ad perferendam voluntatem tuam fortem effice: vel certe me de hoc sæculo ad te attrahe. *B. August. apud Poss.*

Veruntamen, non sicut ego volo, sed sicut tu, Pater. *Matth. 26.*

Querela B. Policarpi ad Deum.

ὦ καλὲ θεὲ, εἰς οἵους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι. *Euseb. l. 5. c. 17.*

Resp. Dei apud Cyprianum.

Pati timetis, exire non vultis, quid vobis faciam? *Ser. de mort.*

Non erit magnus magnum putans, quod cadunt ligna & lapides, & moriuntur mortales. *Possid. in vita Aug.*

VI.

IN Domino confido: quomodo dicitis animæ meæ, Transmigra in montem sicut passer? *Psal. 10.*

Quia ipse Dominus Deus meus & saluator meus, adiutor meus, non emigrabo. *Psal. 61.*

Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo. *Psal. 118.*

Tanquam prodigium factus sum multis: sed tu adiutor fortis. *Psal. 70.*

Psal. 139. Domine Deus virtus salutis meæ, obumbrasti super caput meum in die belli.

Thren. 3. Misericordiæ Domini quia non sum consumptus: quia non defecerunt, miserationes eius nouæ diluculo.

Isai. 12. Ecce Deus saluator meus: fiducialiter agam & non timebo.

Thren. 3. Pars mea Dominus, dixit anima mea: propterea expectabo eum.

Psal. 7. Iustum adiutorium meum a Domino, qui facit saluos rectos corde.

Psal. 36. Apud Dominum gressus hominis iusti dirigetur, & viam eius volet.

Cum ceciderit, non collidetur: quia Dominus supponit manum suam.

Iunior fui: etenim senui, & non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem.

Non confundetur in tempore malo, & in diebus famis saturabitur.

Psal. 144. Misericors & miserator Dominus, patiens & multum misericors.

Mich. 7. Non immittet vltra furorem suum: quoniam volens misericordiam est.

Reuertetur, & miserebitur nostri: deponet iniquitates nostras, & proiiciet in profundum maris omnia peccata nostra.

Nahu. 1. Bonus Dominus, & confortans in die tribulationis, & sciens sperantes in se.

Isai. 8. Inite consilium, & dissipabitur: loquimini verbum, & non fiet: quia nobiscum Deus.

Psal. 144. Dominus dissipat consilia gentium, reprobat cogitationes populorum, & consilia principum.

Isai. 25. Factus est fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes à turbine, vmbraculum ab æstu.

Psal. 144. Alleuat omnes qui corruunt, & erigit omnes elisos.

Isa. 40. Dat lasso virtutem: & ei cui non est, fortitudinem & robur multiplicat.

Dominus mortificat & viuificat, deducit ad inferos & reducit. 1. *Reg.* 2.

Dominus pauperem facit & ditat: humiliat & subleuat.

Calamum quassatum non conterit, & lignum fumigans non extinguit. *Isa.* 42.

Iuxta est Dominus iis qui tribulato sunt corde, & humiles spiritu saluabit. *Psal.* 33.

Voluntatem timentium se faciet, & deprecationem eorum exaudiet: & saluos faciet eos. *Psal.* 44.

Expecta Dominum: viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum. *Psal.* 26.

Si moram fecerit, expecta illum: quia veniens veniet & non tardabit. *Habac.* 2.

Iacta super Dominum curam tuam, & ipse enutriet: non dabit in æternum fluctuationem iusto. *Psal.* 54.

Non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum, vt non extendant iusti ad iniquitatem manus suas. *Psal.* 124.

Neque est abbreuiata manus Domini, vt saluare nequeat: neque grauata est auris eius, vt non exaudiat. *Isa.* 59.

Si abiecit, & miserebitur: secundum multitudinem misericordiarum suarum. *Thren.* 3.

Non perdet iustum cum impio: & apud eum melior erit vnus timens ipsum quam mille impij. *Gen.* 18. *Iob.* 17. *Eccle.* 16.

Dominus iudex noster: Dominus legifer noster: Dominus rex noster, ipse saluabit nos. *Isa.* 33.

Non priuabit bonis eos qui ambulant in innocentia: Domine virtutum, beatus homo qui sperat in te. *Psal.* 83.

Bonum mihi quia humiliasti me, vt discam iustificationes tuas. *Psal.* 118.

Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei: tu es qui restitues hereditatem meam mihi. *Psal.* 15.

Domine fortitudo mea, & robur meum, & refugium meum in die tribulationis. *Ierem.* 16.

Deus meus es tu: in manibus tuis sortes meæ. *Psal.* 30.

Et si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo: quoniam tu mecum es. *Psal.* 22.

Psal. 31. In te, Domine, speraui, non confundar in æternum.

Psal. 26. Credo videre bona Domini in terra viuentium.

CHARITAS.

LEX DEI.

TABVLA I.

Exod. 20. Sever. Sulp. l. 1. hist. sac. NON erunt tibi Dij alieni præter me.
Non facies tibi idolum.
Non sumes nomen Dei tui in vanum.
Sabbato nullum opus facies.

II.

Honorifica patrem tuum & matrem tuam.
Non occides.
Non mœchaberis.
Non furtum facies.
Non falsum testimonium dices aduersus proximum tuum.
Non concupisces quidquam proximi tui.

Mich. 6. Indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, & quid Dominus requirat a te: vtique facere iudicium, & diligere misericordiam, & sollicitum ambulare cum Deo tuo.

Matth. 22. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua. hoc est maximum & primum mandatum.

Secundum autem simile est huic: Diliges proximum tuum sicut te ipsum.

In iis duobus mandatis vniuersa lex & prophetæ.

Marc. 12. Maius horum, aliud mandatum non est.

Quærite primum regnum Dei & iustitiam eius, & omnia adiicientur vobis. *Matth.6.* *Luc.12.*

Diligite inuicem. Præceptum Domini est, quod si solum fiat, sufficit. *Io.13.* *1.Io.2.*

Finis præcepti, Charitas: sine qua nihil est homo. *Hier.in c 6. ad Gal.*

Omnia quæcunque vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ. *1.Tim.1.* *1.Cor.13.*

Eadem quippe mensura, qua mensi fueritis, remetietur vobis, & adiicietur vobis. *Matth.7.* *Luc.6.* *Tob.4.*

Non facietis singuli quod vobis rectum videtur: sed quod præcepit tibi Dominus, hoc tantum facito Domino: nec addas quicquam aut minuas. *Marc.4.* *Deu.17.*

Deum time, & mandata eius obserua: hoc est omnis homo. *Eccle.vlt.*

Diuerte a malo, & fac bonum: inquire pacem, & persequere eam. *Psal.33.*

Iuste quod iustum est, persequaris. *Deut.16.*

Memento nouissimorum: abstine te a lite. *Eccl.29.*

Non facias mala vt veniant bona. *Rom.3.*

Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ. *Matth.10.*

Sapientes estote in bono, & simplices in malo. *Rom.16.*

Semel locutus est Deus: duo hæc audiui: Quia potestas Dei est, & tibi, Domine, misericordia: quia tu reddes vnicuique iuxta opera sua. *Psal.61.* *Iob.11.*

Domine iube quod vis: da quod iubes.

Da velle, da posse, da facere, da perficere.

Domine, nouerim te, nouerim me.

Tibi Domine, benedictio, laus, honor, virtus, gloria, & magnificentia, imperium & potestas in secula seculorum. Amen.

PEccaui in cælum, & coram te, Domine Deus omnipotens, nec iam sum dignus qui dicar filius tuus, aut qui oculos in cælum adtollam præ multitudine peccatorum meorum: aut labijs meis impuris inuocem gloriosum nomen tuum. Nam me & cælo & terra indignum reddidi: quandoquidem te, mitissime Domine, ad iracundiam prouo- *Ephrem.*

caui. Obſecro, Domine, obſecro ne me reiicias a facie tua, neue a me recedas longius, ne peream miſer. Niſi enim gratia tua me protegat, periero, & tanquam puluis ero ante faciem venti, ac prope in nihilum redigar. Nullus mihi lætus illuxit dies, ex quo viam tuam deſerui: & ſi quis forte iucundior alijs viſus eſt, is mihi omnium longe acerbiſſimus fuit. Verum gratia tua confiſus ſpero te mihi robur ac vires largiturum, quo ſaluti meæ conſulam. Et nunc ſupplex ad te confugio & quæſo vt me a iuſtitiæ tuæ ſemita procul aberrantem in viam reducas. Oſtende in me miſericordiæ tuæ magnitudinem, quam olim in filium prodigum oſtendiſti. Ego gratiæ tuæ diuitias profundens ac perdens, vitam meam coinquinaui. Miſerere mei Deus, & ne memineris iniquitatum mearum. Miſerere, inquam, mei vt peccatricis, vt latronis, & publicani miſertus es. Illi cum verſarentur inter homines, ab omnibus vt perditi ac deſperati reijciebantur: Tu illos ſuſcipiens paradiſi incolas reddidiſti. Suſcipe igitur & pœnitentiam meam, inutilis ſerui tui: quoniam apud omnes deſpectus ſum & perditus ac deſperatus. Veniſti ſiquidem, Domine, non vt iuſtos, ſed vt peccatores ad pœnitentiam vocares. Tibi gloria, tibi honor, tibi laus in ſecula ſeculorum. Amen.

Eiuſdem. EXaudi, Domine, clamorem meum, & ſuſcipe verba deprecationis meæ, quæ ego peccator timore perculſus loquor. Domine clemens & mitis atque miſericors ne tractes me prout meritus ſum cunctis operibus meis: nec memineris iniquitatum mearum, quibus gratiam tuam irritaui. Tantum mihi ſpatium concede, clementiſſime Domine & humani generis amantiſſime, vt reſipiſcam & pœnitentiam agam. Gratia tua quæ pertulit adoleſcentiæ meæ iniquitates, ferat & delicta ſenectutis meæ. Memini, benigniſſime Domine, iuſiurandum tuum, quod per temetipſum iuraſti, dicens: Viuo ego, quia nolo mortem peccatoris & impij, ſed magis vt conuertatur ab iniquitatibus ſuis, & viuat. Clementiſſime Domine, pro tuis miſerationibus iuraſti, nolle te mortem peccatoris, ſed magis vt conuerteretur & viueret. Ignoſce

igitur, Domine, qui idem ſemper es, mihi peccatori, qui adiuro te per viſcera miſericordiæ tuæ, vt mihi ſis placatus & propitius. Miſerere mei Domine, & noli ſupplicis preces obteſtationemque aſpernari. Tu Domine, qui ſolus hominum corda ſcrutaris & renes, ac noſtras cogitationes perſpicis, ſatis noſti me acerbo animi dolore compulſum, hæc auſum eſſe loqui in conſpectu tuo. Reſpice ſaluator fontes lacrymarum mearum, & contritionem ac ſuſpiria indignæ animæ meæ. Adueniat miſericordia tua & protegat me, antequam terribili iudicio tuo imparatus & fœdus deprehendar. Gratia tua exiguum mihi tempus veræ pœnitentiæ largiatur. Nequit ea, mitiſſime Domine, peccatorem deſpicere lacrymantem: ignoſcit omni animæ, quæ ſupplex ad te confugit, & peccatorum quæ commiſit, veniam petit. Doce me Domine, & duc per viam vitæ, vt ſaluus fiam.

ÆTerne Deus, pater cœleſtis, Deus miſericordiæ, reſpice benignis oculis & propitio vultu ad Eccleſiam tuam, & illam ſpiritu tuo guberna ac rege, hoc præſertim duriſſimo & periculoſiſſimo ipſius tempore, quo & fides iacere, & refrigeſcere caritas in dies cernitur. Ignoſce, ô clementiſſime Deus, erratis ſtultitiæ & leuitatis: compeſce improbitatem ac malitiam. Fac quæſumus te concordibus animis & conſentiente ſtudio obedientiæ recte colamus, & regenerati tuo beneficio participeſque facti iuſtitiæ æternæ, in huius vitæ ſpatio annitamur & contendamus producere fructus dignos: vt te perpetuo celebremus ac glorificemus venerantes per vnigenitum filium tuum D. N. Ieſum Chriſtum, cum quo in vnitate ſancti Spiritus viuis & regnas vnus, verus, ſolus, iuſtus, ſanctus, fortis, omnipotens, immortalis, miſericors Deus. Tuum eſt regnum, potentia, laus, gloria, honor, victoria ſempiterna. Amen.

PEccauimus, inique egimus, impietatem fecimus: quoniam obliti ſumus mandatorum tuorum: & poſt cogitationes cordis noſtri peſſum ambulauimus, nec digne ingreſſi ſumus vocatione, qua vocaſti nos per Euangelium Chriſti tui. Nec competenter ſanctas eius ſuſcepimus paſſiones: nec pro- *Greg. Naz.*

merito humiliationem eius accepimus: sed facti sumus opprobrium dilecto tuo. Sacerdos & populus mente excidimus, in vnum omnes declinauimus: simul inutiles facti sumus: non est qui faciat Iudicium & Iustitiam: non est vsque ad vnum. Excludimus misericordias tuas: clementiam tuam a nobis, & viscera miserationum tuarum propter malitiam nostram, & nequitiam pessimæ nostræ adinuentiones auertimus. Tu nobiscum, domine, habuisti voluntatem & misericordiam, sed nos iniquitatem. Tu patiens & multæ misericordiæ: sed nos duri & multis flagellis digni. Cognoscimus bonitatem tuam, licet increduli simus. Secundum ea quæ peccauimus parum adhuc castigati sumus. Tu terribilis es, & quis resistet tibi? Tremor comprehendat ad te montes, & magnitudini brachij tui quis obsistet? Si resoluas cataractas cœli, quis eas concludet? Leue est in oculis tuis pauperem & diuitem facere: viuificare & morti tradere: percutere & sanare quoniam hoc ipsum quod vis, opus perfectum est. Tu Iratus es, & peccauimus, ait quidam veterum supplicantium Tibi. Nos autem iam e contrario tempus est dicere: Nos peccauimus, & tu iratus es. Propterea effecti sumus opprobrium vicinis nostris auertisti faciem tuam a nobis: & repletus est vultus noster ignominia: Sed parce Domine, parce domine, propitiare domine: non tradas nos in finem propter iniquitates nostras, neque exemplum nos facias ad correptionem cæterorum. magis domine, aliorum nos suppliciis corrige & emenda. Illarum dicimus gentium, quæ non cognouerunt nomen tuum, & potentiæ tuæ non sunt subiectæ. Nos autem populus tuus, & virga hereditatis tuæ, & oues pascuæ tuæ. Propterea corripe nos domine, verumtamen in misericordia & non in ira, vti non exiguos facias nos, Domine, præter omnes qui habitant terram.

PArce domine, parce populo tuo, & non des in opprobrium hereditatem tuam: quia tantum amplius habemus tribulationis, quantum & honoris.

B.Macha. DOmine Deus clementissime, auxiliari nobis dignare. Tu enim scis quid nobis expediat, fac nobiscum secundum mi-

dum misericordiam tuam. Deus quomodo vis, & sicut tibi placet, ita fiat.

DEus omnium rex, qui nos elegisti populum tibi, & collocasti nomen tuum inter nos, placitum sit in conspectu tuo, vt plantes etiam inter nos amicitiam ac fraternitatem, auferasque quod sine causa est, odium de medio nostri, ne praeualeant hi in illos: neque illos contra hos petentes exaudias, neque hos contra illos orantes: qui omnes sunt serui tui filiique foederis. *Honi Iud. apud Ioseph.*

Paulini.

OMnipotens genitor rerum cui summa potestas,
Exaudi, si iusta precor. Ne sit mihi tristis
Vlla dies, placidam nox rumpat nulla quietem.
Nec placeant aliena mihi. quin & mea prosint
Supplicibus. nullusque habeat mihi vota nocendi,
Aut habeat nocitura mihi, male velle facultas
Nulla sit, at bene posse adsit tranquilla potestas.
Mens contenta suo, nec turpi dedita lucro,
Vincat corporeas, casto bene conscia lecto,
Inlecebras: turpesque iocos obscoenaque dicta
Oderit, illa nocens & multum grata malignis
Auribus, effuso semper rea lingua veneno.
Non obitu adfligar cuiusquam, aut funere crescam.
Inuideam nunquam cuiquam: nec mentiar vnquam.
Adsit laeta domus, epulis adludat inemptis
Verna placens fidusque comes, nitidusque minister,
Morigera & coniux, caraque ex coniuge nati.

Ausonij.

NIl metuam cupiamque nihil, satis hoc rear esse
Quod satis est. nil turpe velim, nec causa pudoris
Sim mihi: nec faciam cuiquam, quae tempore eodem
Nolim facta mihi, nec vero crimine laedar,
Nec maculer dubio cunctis. male posse facultas
Nulla sit: at bene posse adsit tranquilla potestas.
Sim tenui victu, atque habitu. Sim carus amicis:
Et pater & coniux, sine vulnere nominis huius.

Non animo doleam, non corpore. cuncta quietis
Fungantur membra officijs. nec saucius vllis
Partibus, amissum quicquam desideret vsus.
Parce fruar. securus agam. miracula terræ
Nulla putem suprema mihi cum venerit hora,
Nec timeat mortem bene conscia vita, nec optet.

PIA VERBA, VOTA INNOXIA,

Rei diuinæ copia est.

O Pater cœlestis, o qui regna cœlorum tenes,
Nominis precamur, vt sit sancta vbique laus tui.
Vtque regnum veniat immensæ tuum potentiæ.
Et voluntas fiat in terris vt in cœlo tua.
Pane nos cottidiano pasce & hodie quæsumus.
Et remitte nostra nobis debita, vt nos cæteris.
Neue nos afflictionum concuti ventis sinas.
Sed malis ab omnibus semper benigne liberes.
Qui tenes regnum, decus, potentiam æternam Deus.

LEX II. TABVLAR.

Insculpsit lapidi quondam quæ dextra Tonantis
Iussa suo populo, memori hæc tu mente reconde.
Gens mea, non aliud me præter numen adores.
Sculptilibus ne flecte genu pictaue tabellæ.
Neue meum nomen vano temeraueris vsu.
Septima diuino tibi sit lux dedita honori.
Sit tibi vterque parens post me venerabile nomen.
Cæde manus arce. sis mente & corpore castus.
Non sit dextra rapax. non mendax lingua propinquis
Contentus propria, rem nullam liuidus optes.
Hæc fac, Christus ait, viuesque secula fœlix.

Sap. 9. DEus patrum nostrorum, & Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo tuo, & sapientia tua constituisti homi-

nem, vt dominaretur creaturæ quæ a te facta est.

Vt disponat orbem terrarum in æquitate & iustitia, & in directione cordis iudicet.

Da regi nostro sedium tuarum assistricem sapientiam, & noli eum reprobare à pueris tuis.

Tu elegisti eum regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum & filiarum.

Et tecum sapientia tua, quæ nouit opera tua, quæ & affuit tunc quum orbem terrarum faceres, & sciebat quid esset placitum oculis tuis, & quid directum in præceptis tuis.

Mitte illam de cælis sanctis tuis, a sede magnitudinis tuæ, vt cum illo sit, & cum illo laboret, vt sciat quid acceptum sit apud te.

Scit enim illa omnia, & intelligit: & deducet eum in operibus suis sobrie, & custodiet eum in sua potentia.

Et erunt accepta opera eius, & disponet populum tuum iuste: & erit dignus sedis patrum suorum.

Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?

Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ.

Corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animam & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem.

Et difficile æstimamus quæ in terra sunt & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore.

Quæ autem in cœlis, quis inuestigabit?

Sensum vero tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis: & si correctæ sint semitæ eorum qui sunt in terra, & quæ tibi placent, didicerint homines?

Nam per sapientiam sanati sunt quicunque placuerunt tibi Domine, a principio.

Da igitur, Domine, seruo tuo sapientiam & intelligentiam: vt ingrediatur & egrediatur coram populo tuo. 2. Paral. 1.

Da ei cor docile, vt populum tuum iudicare possit; & discernere inter bonum & malum. 3. Reg. 3.

Psal. 71. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis:
Iudicare populum in iustitia, & pauperes in iudicio.
Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam.
Iudicet pauperes populi, & saluos faciat filios pauperum: & humiliet calumniatorem.
Oriatur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis, donec auferatur Luna.
Liberet pauperem à potente: & pauperem cui non est adiutor.
Parcat pauperi & inopi, & animas pauperum saluas faciat.
Ex vsuris & iniquitate redimat animas eorum, & honorabile sit nomen eorum coram illo.
Psal. 100. Perambulet in innocentia cordis sui, in medio domus suæ.
Non proponat ante oculos suos rem iniustam: facientes præuaricationes, odio habeat.
Non adhæreat ei cor prauum: declinantem à se malignum non cognoscat.
Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequatur.
Superbo oculo & insatiabili corde, cum hoc non edat.
Oculi eius ad fideles terræ, vt sedeant cum eo: ambulans in via recta, hic ei ministret.
Non habitet in medio domus eius qui facit superbiam: qui loquitur iniqua non dirigat in conspectu oculorum eius.
In matutino interficiat peccatores terræ, vt disperdat de ciuitate operantes iniquitatem.
Ierem. 22. Faciat iudicium & iustitiam, & liberet vi oppressum de manu calumniatoris.
Aduenam & paupillum & viduam non contristet, neque opprimat iniquè: & sanguinem innocentem ne effundat.
Prou. 16. Abominabiles sint ei qui agunt impie, & iustitia eius firmetur solium.
Voluntas eius labia iusta: qui recta loquitur, diligatur.
Misericordia & veritas custodiant eum: & roboretur clementia thronus eius.
Prou. 20. & 29. Sedens in solio iudicij dissipet omne malum intuitu suo: & iustitia sua erigat terram.

Honor regis iudicium diligat, iustitia ante eum ambulet, & ponat in via gressus eius. Psal. 98.

Misericordia & veritas obuient sibi, iustitia & pax osculentur se. Psal. 84.

Propter Dauid seruum tuum, non auertas faciem Christi tui. Psal. 131.

Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ, & super filium hominis quem confirmasti tibi. Psal. 79.

Seruiat tibi, Domine, in timore, & exultet tibi cum tremore. Psal. 2.

Apprehendat disciplinam, nequando tu irascaris, & pereat de via iusta.

Qui das salutem regibus, qui redemisti Dauid seruum tuum de gladio maligno. Psal. 143.

Domine saluum fac regem, & exaudi nos in die qua inuocauerimus te. Psal. 19.

ORATIONES ET PRECES PRO REGIBVS.

DEvs qui fideles tuos ad hoc corripis vt emendes, populum tuum quæsumus ne despicias supplicantem, vt tuæ virtutis auxilio omni hostilitate depulsa & securitas patriæ lætetur, & catholica semper exultet Ecclesia. Per. &c. Ex v. cod. Sacram.

POpuli tui, quæsumus omnipotens Deus, propitiare peccatis, & totius hostilitatis à nobis errores auerte, vt regni Francorum nominis secura libertas in tua deuotione semper exultet, & ab hostium nos defende formidine: vt omni perturbatione submota, liberis tibi mentibus seruiamus.

OMnipotens sempiterne Deus, qui regnis omnibus æterno dominaris imperio, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ; & Francorum regni adesto principibus, vt tua tranquilitate clementes, tua semper sint virtute victores.

OMnipotens & misericors Deus cuius regnum est omnium seculorum, supplicationes nostras clementer exaudi, & Francorum regni tibi subditum protege principatum,

vt in tua virtute fidentes & tibi placeant, & super omnia regna præcellant.

OMnipotens sempiterne Deus, in cuius arbitrio regnorum omnium iura consistunt, protege regni Francorum nominis vbiq; rectores, vt eorum votiua prosperitas, pax tuorum possit esse populorum.

Super oblata. SAcrificium, Domine, quod immolamus intende, vt ab omni nos exuat bellorum nequitia, & in tuæ protectionis securitate constituat: vt & a nostris mundemur occultis, & ab inimicorum liberemur insidiis. Suscipe propitius hostias, quibus & te placari voluisti; & nobis salutem potenti pietate restitue. Per. &c.

Contestata siue Actio. V.D. Agnoscimus enim Domine Deus noster, agnoscimus sicut prophetica dudum voce testatus es * xpectantium merita pertinere, vt seruorum tuorum labore quæsita sub conspectu nostro manibus deripiantur alienis: & quæ desudantibus famulis nasci tribuis, ab hostibus patiaris adsumi: totoque corde prostrati supplices exoramus, vt & præteritorum concedas veniam delictorum, & Francorum regni nominis inimicos virtute tuæ comprimas maiestatis; quia tunc defensionem tuam non diffidimus adfuturam, cum a nobis ea quibus offendimur dignanter expuleris, vt populus tuus fidei integritate lætetur, & temporum tranquillitate semper exultet.

PER QVEM MAIESTATEM.

HAnc igitur oblationem seruitutis nostræ, quam tibi offerimus pro salute & incolumitate vel statu regni Francorum, pro quibus Domine omnipotens Deus, tibi supplices fundimus preces, te in omnibus ducem, te in omnibus viis suis protectorem mereantur habere: Quæsumus, Domine, vt placatus suscipias.

Post Commun. PRotege, Domine, famulos tuos subsidiis pacis & corporis, & spiritalibus enutriens alimentis, a cunctis hostibus redde securos.

FIdelem populum tuum quæsumus ita potentiæ tuæ muniat inuicta defensio, vt pio semper tibi deuotus affectu, & ab infestis liberetur inimicis, & in tua iugiter gratia perseueret. Per Dominum nostrum Iesum Christum filium tuum.

ORamus te, Domine, pro imperio, vt filius patri in eo, sicut æquum est, succedat, & vt id ipsum imperium cunctis populis sub ditionem principis nostri confluentibus, augmentum capiat & incrementum, vt quietam & tranquillam vitam agamus, & imperata omnia non grauate exequamur. *Athen.*

CVstodi quæsumus, Domine, imperatorem nostrum, quem rerum esse custodem voluisti, & voluntatem eius inspira qua semper in amore nominis tui perseueret, quod omnibus sit salutare, & ipsi ad felicitatem, & ceteris ad quietem. *Lact. Fi.*

TE solum scimus, Domine, te regem nouimus, te adiutorem inuocamus: per te victorias reportamus: per te hostibus potentiores euadimus. Tibi nos eorum quibus fruimur, bonorum debere gratiam agnoscimus: teq; futurorum etiam largitorem fore speramus. Tibi omnes supplicamus, vt imperatorem nostrum filiosque eius tui amantes quamdiutissime nobis saluos ac victores conserues. *Euseb.*

QVæsumus omnipotens Deus, vt serenissimum ac religiosissimum Dominum nostrum N. fidei suæ conseruatione stabilias, prærogatione iustitiæ munias, pacem ei locupletem reddas, impensione misericordiæ tuæ fulcias, virium fortitudine robores: commissa ipsi regni gubernacula discreto moderamine tenere concedas: vt commissos sibi populos benigne regat, æque disponat, & iure pietatis modificet. *Syn. Are.*

OMnipotens sempiterne Deus, qui famulum tuum N. regni fastigio dignatus es sublimare, tribue ei quæsumus, vt ita in præsenti collecta multitudine cunctorum in commune salutem disponat, quatenus a tuæ veritatis tramite non recedat. *Alcuin synodi temp.*

QVæsumus omnipotens Deus vt famulus tuus N. qui tua miseratione suscepit regni gubernacula, virtutum etiam omnium percipiat incrementa, quibus decenter ornatus & *Collecta ex Sacr.*

vitiorum monstra deuitare, & ad te, qui via, veritas & vita es, gratiosus valeat peruenire.

DEvs regnorum omnium & maxime Christiani protector imperij, da seruo tuo regi nostro N. triumphum virtutis tuæ scienter explere, vt qui tua constitutione princeps est, tuo semper munere sit potens.

DEvs qui ad prædicandum æterni regis Euangelium, Ro. imperium præparasti, prætende famulo tuo regi nostro arma cælestia, vt pax Ecclesiarum nulla turbetur tempestate bellorum.

DEvs in cuius manu corda sunt regum, inclina ad preces humilitatis nostræ aures misericordiæ tuæ, & principibus nostris famulis tuis, regimen tuæ adpone sapientiæ, vt haustis de tuo fonte consilijs & tibi placeant & super omnia præcellant.

MOSAYCARVM

ET ROMANARVM LEGVM

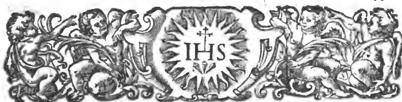
COLLATIO, EX INTEGRIS PAPINIANI Pauli, Vlpiani, Gaij, Modestini, aliorumque veterum Iuris auctorum libris ante tempora Iustiniani Imp. desumpta.

EIVSDEM IMP. IVSTINIANI Nouellæ Constitutiones III.

IVLIANI Antecessoris C P. *Dictatum de Consiliarijs.*

EIVSDEM IVLIANI Collectio de contutoribus.

Ex bibliotheca P. PITHOEI IC. cuius etiam Notæ emendatiores adiectæ sunt.

CLARISS. ATQVE AMPLISS. VIRO CHRISTOFORO THVANO CELIO, EQVITI, REGNI Curiæ Præsidi primario, & sacri consistorii Senatori, P. Pithœus S.

VR has ad te veterum iuris auctorum reliquias vltro deferam, non vna causa est, Præses amplissime, sed ea maxime iusta, quod quæ nonnullis fortasse contra Iustiniani principis interdictum in lucem prolatæ videbuntur, eas oportuit sanctiore aliquo nomine defendi aduersus ingratissimorum hominum aut calumnias, aut ineptias, qui vel dissimulant, vel nesciunt, ab illo quidem comparationem modo & in iudiciis recitationem apud suos prohibitam, nos vero Romanarum legum maiestatem sic comiter conseruare, vt tamen illis nihil in nos licere patiamur, nisi quod earum rationi & æquitati non auctoritati & sanctioni concedimus. Cuius vero ad hanc defensionem augustius nomen eligi potuit quam tuum? quo demum Præside purior hæc Iurisprudentia vsu fori recepta est, quique iuris nostri in summo isto Galliæ tribunali

i.a clauum tenes, ita regis, vt quod ille olim vir maximus, tu στόμα Senatus & quodammodo ἔμψυχος νόμος non immerito dici possis. Sed est quod tu iure quodam tuo virilem tibi protionem vindicare queas in nostris omnium operis quarum patronus es summus, aut potius pater, quando tibi pietatis quam potestatis nomen gratius esse summa tua humanitas non obscure suadet. Accessit & illa paternæ quondam erga te obseruantiæ recordatio, qua te nuper non leuiter affectum sensi, cum patriæ nostræ Historiæ particulam ea fronte exciperes, vt familiaris atque etiam amici quondam tui os, oculos, vultum, illam denique naturæ similitudinem in filio non inlubenter recognoscere videreris. Quæ res, vt verum fatear, animum sic accendit meum, vt ab eo tempore optarim semper illum mihi diem dari quo & benignitati tuæ aliqua saltem ex parte respondere, & genere quodam officij testari possem illam me paternæ in te reuerentiæ hæreditatem non tam creuisse, quam continuatione quadam animi retinuisse. Accipies igitur hoc ab homine tibi tuisque virtutibus addictissimo munus, non magnum illud quidem, sed tale tamen quale tibi & per te publicæ vtilitati hoc tempore præstare potuit, maiora fortasse aliquando præstaturus si quem illi Deus boni ciuis animum erga Remp. dedit, eum ipse pro sua singulari clementia quibus potest modis confirmet, augeat, instruat, adiuuet, tueatur. Bene vale, vir amplissime. Lutetiæ Parisiorum Kalend. Octobr. M. D. LXXII.

INCIPIT LEX DEI
QVAM DEVS PRÆCEPIT
AD' MOYSEN.

MOYSES DEI SACERDOS HÆC DICIT. I.
Si quis percusserit hominem ferro, & occiderit eum, morte moriatur. Sin autem manu lapide ve quo mori possit percusserit, & mortuus fuerit, homicida est: morte moriatur. Si autem per inimicitiam impulerit eum, vel inmiserit super eum aliquod vas ex insidijs, & mortuus fuerit: vel per iram percusserit eum manu & mortuus fuerit, morte moriatur.

PAVLVS quoque libro quinto Sententiarum sub titulo ad Legem Corneliam de sicarijs & veneficis, dicit. LEX Cornelia pœnam deportationis infligit ei qui hominem occiderit, eiusque rei causa, furti ve faciendi cum telo fuerit: & qui venenum hominis necandi causa habuerit, vendiderit, parauerit, falsum ve testimonium dixerit quo quis perisset, mortisve causam præstiterit. Quæ omnia facinora in honestiores pœna capitis vindicari placuit: humiliores verò aut in crucem tolluntur, aut bestijs subiiciuntur.

VLPIANVS libro VII. de officio Proconsulis, sub titulo De sicarijs & veneficis. CAPITE primo legis Corneliæ de sicarijs cauetur, VT IS PRÆTOR iudexve quæstionis, cui sorte obuenerit quæstio de sicarijs, eius quod in vrbe Roma propius mille passus factum sit, vti quærat cum iudicibus qui ei ex lege sorte obuenerint, de capite eius qui cum telo ambulauerit hominis necandi furtive faciendi causa, hominem,

ve occiderit, cuius id dolo malo factum fuerit. & reliqua. Relatis verbis legis modo ipse loquitur Vlpianus. Hæc lex non omnem qui cum telo ambulauerit, punit: sed eum tantum qui hominis necandi, furti ve faciendi causa telum gerit, coercit, compescit. Item eum qui hominem occidit, coercit: nec adiecit cuius conditionis hominem, vt & ad seruum & peregrinum pertinere hæc lex videatur.

ITEM PAVLVS libro quo supra & titulo, dicit. HOMICIDA est, qui aliquo genere teli hominem occidit, mortisve causam præstitit.

ITEM de casualibus homicidis MOYSES legaliter dicit. SI AVTEM *non per inimicitias immiserit super eum aliquod vas non insidians, vel lapidem quo moriatur non per dolum, & ceciderit super eum, & mortuus fuerit, si neque inimicus eius, neque quæsierit malefacere ei, iudicabitis inter eum qui percusserit & proximum mortui secundum iudicia hæc, & liberabitis percussorem.*

VLPIANVS libro & titulo qui supra relati. DISTINCTIONEM casus & voluntatis in homicidio seruari rescripto Hadriani confirmatur. Verba rescripti. ET qui hominem
" occidit, absolui solet, scilicet si non occidendi animo id ad-
" misit: & qui non occidit, sed voluit occidere, pro homici-
" da damnatur. E re itaque constituendum est * ex quo ferro
" percussit ipsa funditus. Nam si gladium instrinxit, aut telo
" percussit, quid dubium est quin occidendi animo percus-
" serit? Sic lapide percussit, aut cucuma, aut cum forte rixare-
" tur, ferro percussit, sed non occidendi mente. Ergo hoc ex-
" quirite, & si voluntas occidendi fuit, vt homicidam seruum
" supplicio * cum iure iubete affici.

PAVLVS libro quinto titulo quo supra. QVI hominem occidit, aliquando absoluitur: & qui non occidit, vt homicida damnatur. Consilium enim vniuscuiusque, non factum puniendum est. Ideoque qui cum vellet occidere, casu aliquo perpetrare non potuit, vt homicida punitur: & is qui casu teli hominem imprudenter ferierit absoluitur. Quod si in rixa percussus homo fuerit, quoniam ictus quoque ipsos contra vnumquemque contemplari oportet, ideo humilio-
res in

res in ludum aut in metallum damnantur, honestiores dimidia parte bonorum mulctati relegantur.

ITEM GREGORIANVS libro IIII. ad legem Corneliam de sicarijs & veneficis, talem constitutionem ponit. IMPERATOR Antoninus A. Aurelio Herculano & alijs militibus. Frater vester rectius fecerit si se Præsidi prouinciæ obtulerit: cui si probauerit non occidendi animo Iustam a se percussam esse, remissa homicidij pœna secundum disciplinam militarem sententiam proferet. Proposita prid. Kl. Febr. Læto II. Cons.

ITEM GREGORIANVS eodem titulo & libro talem constitutionem ponit. IMP. Alexander Aurelio Fauio, & alijs militibus. SI modo pro quo libellum dedistis non dolo præstitit mortem minime perhorrescat. Crimen quippe ita contrahitur si & voluntas occidendi intercedat. Ceterum ea quæ ex improuiso casu potius quam fraude accidunt, fato plerumq; non noxæ imputantur. Prop. XIII. Kl. Aug. Alexandro Cons.

ITEM GREGORIANVS eodem libro & titulo tale rescriptum dedit.* quod si dominum *. Habe Agato KN. Qualitas precum IulI Antonini clementiam nostram facile commouit: quippe quod asseueret homicidium se non voluntate sed casu fortuito fecisse, cum calcis ictu mortis occasio præbita videatur. Quod si ita est, neque super hoc ambigi poterit, omni cum metu ac suspicione quod ex admissi discrimine sustinet, secundum id quod adnotatione nostra comprehensum est, volumus liberari. Dat. prid. Kl. Dec. Diocletiano A. IIII. & Maximiano Conss.

VLPIANVS libro & titulo quo supra. CVM quidam per lasciuiam causam mortis præbuisset, comprobatum est factum Taurini EgnatI Proc. Bæticæ a Diuo Hadriano, quod eum in quinquennium relegasset. Verba Consultationis & rescripti ita se habent * em *. Inter Clodium, Optime Imperator, & Euaristum cognouit, quod Clodius Lupi filius in conuiuio dum sago iactatur, culpa Marij Euaristi ita male acceptus fuerit, vt post diem quintum moreretur. Ad que apparebat nulla inimicitia cum Euaristi fuisset nec cupidita-

" tis culpam coercendum credidit, vt ceteri eiusdem ætatis
" iuuenes emendarentur. Ideoque Mario Euaristo vrbe Italia
" prouincia Bæticæ in quinquennium interdixit: decreuit &
" impendi causa duo millia patri eius persolueret Euaristus,
" quod manifesta eius fuerat paupertas, vel res. Verba rescri-
" pti. Pœnam MarI Euaristi recte Eg n. Taurine moderatus
" es ad modum culpæ. Refert enim & in maioribus delictis
" consulto aliquid admittatur, an casu. Et sane in omnibus
" criminibus distinctio hæc pœnam aut * iustitiam prouocare
debet, aut temperamentum admittere.

Modestinvs libro differentiarum sexto, sub titulo de scientibus & ignorantibus, generaliter loquitur. Nonnvnqvam per ignorantiam delinquentibus iure ciuili venia tribui solet, si modo rem facti quis non iuris ignoret, quæ scilicet consilio delinquentibus præstari non solet. Propter quod necessarium est, addita distinctione considerare vtrum sciente an ignorante aliquo quid gestum proponatur. & reliqua.

Pavlvs libro & titulo quo supra. Qvi telum tutandæ salutis causa geret, non videatur hominis occidendi causa portare. Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, sed omne quod nocendi causa portatum est.

EXPLICIT TITVLVS DE SICARIIS & homicidis casu vel voluntate.

INCIPIT DE ATROCI INIVRIA.

Moyses dicit.

II. Si autem *contenderint duo viri, & percusserit alter alterum lapide aut pugno, & non fuerit mortuus, decubuerit autem in lectulo, & si surgens ambulauerit homo foris in baculo, sine crimine erit ille qui eum percusserat: præter accessionis mercedem dabit ei & medico inpensas curationis.*

VLPIANVS libro regulari sub titulo De iniurijs. INIVRIA si quidem atrox, id est grauis rerum non sine iudicis arbitrio æstimatur. Atrocem autem æstimare solere Prætorem, * adque collegi ex facto, vt puta si verberatus vel vulneratus fuerit. & reliqua.

PAPIANVS libro definitionum secundo sub titulo De iudicatis. PER hominem liberum noxiæ deditum si tantum adquisitum sit quantum damnum dedit, manumittere cogendus est a Prætore qui noxæ deditum accepit. sed fiduciæ iudicio non tenetur.

VLPIANVS libro XVIIII. ad edictum, sub titulo, Si fatebitur iniuria occisum esse in simplum. & cum diceret. RVPISSE eum vtique accipiemus qui vulnerauerit, vel virgis, vel loris, vel pugnis cedit, vel telo cum alio vis genere cederet hominis corpus,* vel tumorem fecerit, vel ita demum si damnum datum est. De cetero si in nullo seruum pretio viliorem deteriorem ve fecerit, ad Aquiliam cessat, iniuriarumque erit agendum. Ergo & si pretio quidem non sit deterior factus seruus, verum sumptus in salute eius & sanitate facti sunt, in hæc nec mihi videtur damni * Aquilia lege posse.

PAVLVS libro singulari & titulo De iniuriis. GENERALITER dicitur iniuria omne quod non iure fit. Specialiter alia est contumelia quam Græci * ΑΔΙΚΙΑΝ vocant. Nam cum Prætor noster aduersum nos pronunciaret, iniuriam nos accepisse dicimus. Vnde apparet non verum esse quod Labeo putabat, apud Prætorem iniuriam ΥΒΡΙΝ dũtaxat significare. * communem omnibus enim iuris est, quod semper aduersus bonos mores fit idq; non fieri alicuius interest. Hoc edictum ad eam iniuriam pertinet quę contumeliæ causa fit. Fit autem iniuria vel in corpore, dum cedimur: vel verbis, dum conuitium patimur: vel cum dignitas læditur, vt cum matronæ vel prætextatæ comites abducuntur. Iniuriarum actio aut legitima est aut honoraria. legitima ex lege duodecim tabularum. *
QVI iniuriam alteri facit quinq; & viginti sestertiorum pœnam subit. quæ lex generalis fuit libero trecentos seruos CL *
pœnau subito sextertiorum.

IDEM PAVLVS eodem libro ſingulari, ſub titulo Quemadmodum iniuriarum agatur. QVI autem iniuriarum in quid aget, certum dicat quid iniuriæ factum ſit, & taxationem ponat non minorem quam quanti vadimonium fuerit. Certum dicit qui ſuo nomine demonſtrat iniuriam, neque ita vt per diſiunctionem hoc aut illud accidiſſe comprehendat, ſed vt neceſſe habeat aut vnam nomini ſuo rem deſtinare, aut plures ita complecti vt omnes eas accidiſſe cogatur probare. Certum autem an incertum dicat, cognitio ipſius Prætoris eſt. Demonſtrat autem hoc loco Prætor non vocem agentis; ſed qualem formulam edat. Certum non dicit qui dicit pulſatum, ſi ſit verberatus, ſed & partem corporis demonſtrat, & quem in modum, pugno puta, an fuſte, an lapide, ſicut formula poſita eſt, QVOD AVLI AGERII PVGNO MOLA PERCVSSA EST. illud non cogitur dicere, dextra an ſiniſtra nec qua manu percuſſit. Ita ſi dicat infamatum ſe eſſe, debet adijcere quemadmodum infamatus ſit. Sic enim & formula concepta eſt, QVOD NVMEDIVS NIGIDIVS ILLVM INMISIT AVLO AGERIO INFAMANDI CAVSA.

PAVLVS libro Sententiarum ſub titulo ad legem Corneliam de ſicarijs & veneficis. CAVSA mortis idonea non videtur, cum læſus homo poſt aliquos dies officium diuturnæ vitæ retinens deceſſit, niſi forte fuerit ad necem cæſus, aut lætaliter vulneratus.

INCIPIT DE IVRE ET SÆVITIA DOMINORVM.

MOYSES DICIT.

III. I * QVIS *percuſſerit ſeruum aut ancillam virga, & mortuus fuerit in manibus eius, iudicio vindicetur. Quod ſi ſuperuixerit die vno, aut duobus, non vindicabitur. pretium enim ipſius eſt.*

PAVLVS libro Sententiarum sub titulo ad legem Corneliam de sicarijs & veneficis. dicit. SERVVS si plagis defecerit, + nisi id dolo fiat, dominus homicidij reus non potest postulari. Modum enim castigandi & in seruorum coercitione placuit temperari.

VLPIANVS libro octauo de officio Proconsulis, sub titulo De dominorum sæuitia. * SI dominus in seruum sæuierit, vel ad pudicitiam turpemq; violationem compellat, quæ sint partes Præsidis ex rescripto Diui Pij ad Aurelium Marcianum Proconsulem Bæticæ manifestatur: Cuius rescripti verba hæc sunt. * Dominorum quidem potestatem in seruos " suos inlibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum " detrahi. Sed dominorum interest ne auxilium contra sæui- " tiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur iis " qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querellis illo- " rum qui ex familia Iul I Sabini ad statuam confugerunt, & siue " durius habiti quam æquum, * vel infamiæ iniuria adfectos co- " gnoueris, venire iube, vt in potestatem Sabini non reuertan- " tur. Quod si meæ constitutioni * fraudem fecerit, sciet me ad- " missum seuerius executurum. Diuus etiam Adrianus Vmbram quandam matronam in quinquennium relegauit, quod ex leuissimis causis ancillas atrocissime tractaret. Item Diuus Pius ad libellum Alfi Iuli rescripsit hæc verba. Seruo- " rum obsequium non solum imperio, sed & moderatione, & " sufficientibus præbitis, & iustis operibus contineri oportet. " Itaque & ipse curare debet iuste ac temperate & vos tractare " vt & facili requirere eo possit, nisi apparuerit vel in parente " * impendijs esse, vel atrociorem dominationem sæuitiam exer- " * cere necesse habeat Procons. v. c. ne quid tumultuosius con- " tra accidat, præuenire se, & ex mea iam auctoritate, ad alie- " * nandos eos compellere. Grauione & Romulo Conss.

GREGORIANVS libro XVIIII sub titulo De accusationibus. IMPP. DIOCLETIANVS & Maximianus Augusti Aurelio Sacrato militi. Cum seruum tuum vi ægritudinis grauiter oppressum fati munus implesse proponas, propter immoderatam castigationem calumniæ causationem.

emergere, * innotitiæ ratio, cuius fiduciam geris, non permittit. Prop. Non. Decemb. Diocletiano A. III & Aristone Conss.

EXPLICIT TITVLVS DE DOMInorum *sæuitia cohibenda.*

INCIPIT DE ADVLTERIO.

MOYSES DIXIT.

IIII. QVICVNQVE *mœchatus fuerit cum muliere proximi sui, morte moriatur qui mœchatus fuerit & quæ mœchata fuerit. Quod si aliquis seduxerit virginem non desponsatam & stuprauerit eam, ducat eam sibi in vxorem. Quod si renuerit pater eius & noluerit eam dare illi in vxorem, pecuniam inferet patri in quantum est dos virginis.*

PAVLVS libro singulari de adulterijs sub titulo. BREVEM interpretationem de adulteris cohercendis facturus per ipsa capita ire malui, ordinemque legis seruare. Et quidem primum caput legis Iuliæ de adulterijs prioribus legi- * bus pluribus abrogat. Secundo vero capite permittit pater * filias suas quas in potestatem habet, vt in ea quæ auctore cum in potestate esset viro in manum conuenerit, adulterum domui suæ generive sui deprehenderit, in quem eam rem soceri adhibuerit, vt is pater cum adulterum sine fraude occidat, ita vt filiam in continenti occidat. * Inuidia autem filia qui adulterum deprehensum occiderit, & in continenti filiam, lic to iure hoc factum Marcellus libro XXXI. Digestorum scribit. Auctoritate quoque pater posse interficeret vel Cons. verum vel patronum suum in filiam adulterum depre- * henderit, eodem libro Marcellus probat. Sed si filiam non interfecerit sed solum adulterum, homicidij reus est. Si ex interuallo filiam interfecerit, tantundum est, nisi persequu-

nus interfecerit. Continuatione enim animi videtur legis auctoritate fecisse.

IDEM PAVLVS eodem singulari libro & titulo. CERTÆ autem enumerantur personæ, quas viro liceat occidere in adulterio deprenhensa vxore, quamuis vxorem non liceat. Ergo secũdum leges viro etiam filio familias permittitur etiam domi suæ deprehensum adulterum interficere seruum, & eum qui auctoramento rogatus est ad gladium, vel etiam illum qui operas suas vt cum bestijs pugnaret, locauit. Sed & iudicio publico damnatum licere interficere in adulterio deprehensum, libertinum, vel suum, vel paternum, & tam ciuem Romanum quam Latinum. Sed & patris & matris, & filij & filiæ libertum permittitur occidere: quo loco & dediticius haberetur. Debet autem profiteri apud eum cuius iurisdictio est eo loco vbi occidit, & vxorem dimittere. Quod si non fecerit, impune non interficit. Sciendum est autem Diuum Marcum & Commodum rescripsisse, eum qui adulterum inlicite interfecerit, leuiori pœna puniri. Sed & Magnus Antoninus pepercit eis qui adulteros inconsulto calore ducti interfecerunt. & reliqua.

IDEM PAVLVS eodem libro singulari & titulo. IVRE mariti vel patris qui accusat, potest & sine calumniæ pœna vinci: si iure extranei accusat, potest calumniæ pœna puniri, sed tantum post duo menses. Intra quatuor menses vtiles expertus, licet talis sit qui alias accusare non possit, vt libertinus, aut minor vigintiquinque annorum, aut infamis, tamen ad accusationem admittitur, vt & Papianus libro xv. scripsit.

PAPIANVS libro xv. responsorum sub titulo ad legem Iuliam de adulteris. CIVIS Romanus qui sine connubio sibi peregrinam in matrimonio habuit, iure quidem mariti eam adulteram non postulat, sed ei non opponetur infamia vel quod libertinus rem sestertiorum triginta millium aut filium non habuit. propriam iniuriam persequenti.

PAVLVS libro singulari & titulo quo supra. IN vxorem adulterium vindicatur iure meriti, non etiam sponsam. Seuerus quoque & Antoninus ita rescripserunt.

PAPIANVS LIBRO singulari de adulteriis. QVÆREBATVR an pater emancipatam filiam iure patris accusare possit. Respondit. Occidendi quidem facultatem Lex tribuit eam filiam quam habet in potestatem, aut eo auctore in manum conuenit: sed accusare iure patris ne quidem emancipatam filiam pater prohibetur.

PAPIANVS eodem singulari & titulo. CVM patri lex Regia dederit in filiam vitæ necisque potestatem, quod bonum fuit lege comprehendi, vt potestas fieret etiam filiam occidendi, vellem mihi rescribere, nam scire cupio. Respondit. Numquid ex contrario præstat nobis argumentum hęc adie- * ctio vt non videatur lex non habenti dedisse, vt videatur maiore æquitate ductus adulterum occidisse, cum nec filiæ pepercerit.

IDEM. SI pater qui adulterum occidit & filiæ suæ pepercit, quæro quid aduersus eum sit statuendum? Respondit. Sine dubio iste pater homicida est. Igitur tenebitur lege Cornelia de sicariis. Plane si filia non voluntate patris, sed casu seruata est, nō minimam habebit defensionem pater quod forte filiam. * Nam lex ita punit homicidam si dolo malo homicidium factum fuerit. Hic autem pater non ideo seruauit filiam quia voluit, sed quia occidere eam non potuit.

PAPIANVS idem. SI maritus vxorem suam in adulterio deprehensam occidit, an in legem de sicarijs incidit quæro. Respondit. Nulla parte legis marito vxorem occidere conceditur. * Quare ea parte contra legem fecisse eum non * dubitantur non ambigitur. Sed si de pœna tractas * non * his quæ aliquid eius honestimo calori permittetur, ambigitur. Sic dicit non dubitantur, vt non quasi homicida puniatur capite vel deportatione, sed vsque ad exitium pœna eius statuitur.

ITEM SIC. De mancipiis alterius marito vel patre accusante quæstionem habendam palam esse: An idem extraneo accusatori permitti debeat, quæro. Respondit. Potest videri ea ratio fuisse permittendi istis personis de seruis questionem habere, vt diligentius dolorem animi sui, item iniuriam lecti & domus, non translaticie persequerentur. Sed quoniam non facile

facile tale delictum sine ministerio seruorum admitti creditum est, ratio eo perduxit, vt etiam extraneo accusante mancipia quæstioni tormentorum subiicerentur a iudicibus.

PAVLVS libro * Sententiarum sub titulo de adulteriis. PERMITTITVR tam adoptiuo quam naturali patri, adulterum cum filia cuiusque dignitatis domi suæ vel generi sui deprehensum sua manu occidere. Filius familiæ pater si filiam in adulterio deprehenderit, verbis quidem legis prope est vt non possit occidere, permittitur tamen etiam ei vt occidat. Maritus in adulterio deprehensos non alios quam infames & eos qui corpore quæstum faciunt, seruos etiam & liberos, excepta vxore quam prohibetur, occidere potest. Maritum qui vxorem deprehensam cum adultero occidit, quia hoc impatientia iusti doloris admisit, lenius puniri placuit. Occiso adultero dimittere statim maritus debet vxorem, atque ita triduo proximo profiteri cum quo adultero, & in quo loco vxorem deprehenderit. Inuenta in adulterio vxore maritus ita demum adulterum maritus occidere potest * si eum domi suæ deprehendat. Eum qui in adulterio deprehensam vxorem non statim dimiserit, reum lenocinij postulari placuit. Serui vero tam mariti quam vxoris in causa adulterij torqueri possunt: nec his libertas sub specie impunitatis data valebit.

EXPLICIT TITVLVS IIII.

INCIPIT DE STVPRATORIBVS.

V.

MOYSES DICIT. *QVI manserit cum masculo mansione muliebri, aspernamentum est, ambo moriantur: rei sunt.*

PAVLVS libro * Sententiarum sub titulo de adulteris. QVI masculum liberum inuitum stuprauerit, capite punietur qui voluntate sua stuprum flagitiumque impurum patitur, dimidia parte bonorum suorum multatur, nec testamentum ei ex maiore parte facere licet. Hoc quidem iuris est, mentem tamen le-

gis Moysis, Imperatoris Theodosi, constitutio ad plenum secuta cognoscitur.

ITEM Theodosianus. IMPP. VALENTINIANVS, Theodosius & Arcadius Augusti, ad Orientium vicarium vrbis Romæ. Non patiamur vrbis Romæ virtutem omnium matrem diutius effœminati in viros pudoris contaminatione fœdari, & agreste illud ab priscis conditoribus robur fracta molliter plebe tenuatum, convitium sæculi vel conditorum inrogare vel principium. Orienti AGVC nouis. Laudanda igitur experientia tua, omnis flagitiosus luxus est viri corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, nihilque discretum habere cum feminis, occupatos, vt flagitij poscit inmanitas, atque omnibus seductos, pudet dicere, virorum lupanaribus, spectante populo flammis vindicibus expiabit, vt vniuersi intelligant sacrosanctum cunctis esse debere hospitium virilis animæ nec sine summo supplicio alienum expetisse sexum, qui suum turpiter perdidisset. Prop. prid. Id. Maias, Romæ, In atrio Mineruæ.

EXPLICIT TITVLVS DE *stupratoribus.*

INCIPIT DE INCESTIS NVPTIIS.

VI. OYSES DICIT. QVICVNQVE *concubuerit cum muliere vxore patris sui, pudenda patris sui detexit, morte moriantur: ambo rei sunt. Et quicunque concubuerit cum nuru sua, morte moriantur: ambo rei sunt.*

VLPIANVS libro Regulari De nuptiis sub titulo INTER parentes & liberos cuiusque gradus sint, connubium non est. Inter cognatos autem ex transuerso gradu, olim quidem matrimonia contrahi non poterant, nunc autem ex tertio gradu licet vxorem ducere, sed tantum fratris filiam non etiam sororis: nec amitã, nec materterã, quãuis eodem gradu sint. Eam quæ nouerca, vel priuigna, vel quæ nurus vel socrus fuit, vxorẽ ducere non possumus. Si quis eam quam non licet, vxorem

duxerit, inceſtum matrimonium contrahit, ideoque liberi in poteſtate eius non fiunt, ſed quaſi vulgo concepti, ſpurij ſunt.

PAVLVS libro * Sententiarum De nuptiis ſub titulo. INTER parentes & liberos iure ciuili matrimonia contrahi non poſſunt, nec filiam ſororis aut neptem ducere poſſumus. Proneptem ætatis ratio prohibet. Adoptiua cognatio impedit nuptias inter parentes ac liberos omnimodo: inter fratres eatenus quatenus capitis minutio non interuenit. Nec ſocrum nec nurum, priuignam nec nouercam aliquando citra pœnam inceſti vxorem ducere licet: ſicut nec amitam, aut materteram. * ſed vel cognatam contra interdictum duxerit, remiſſo mulieri iuris errore, ipſe pœnam adulterij legis Iuliæ patitur, non etiam ducta.

GREGORIANVS libro quinto De nuptiis ſub titulo, Exemplum literarum Diocletiani & Maximiani Impp. talem coniunctionem grauiter puniri commemorat.

EXEMPLVM Edicti Dioclitiani & Maximiani nobiliſſimorum Cæſarum. QVONIAM piis religioſiſque mentibus noſtris ea quæ Romanis legibus caſte ſancteque ſunt conſtituta, venerabilia maxime videntur atque æterna religione ſeruanda, diſſimulare ea quæ à quibuſdam in præteritum nefarie inceſteque commiſſa ſunt, non oportere credimus, cum vel cohibenda ſunt, vel etiam vindicanda, inſurgere nos diſciplina * noſtrorum temporum cohortatur. Ita enim & ipſos immortales Deos Romano nomini, vt ſemper fuerunt, fauentes atque placatos futuros eſſe non dubium eſt, ſi cunctos ſub imperio noſtro agentes piam, religioſamque, & quietam, & caſtam in omnibus more colere perſpexerimus vitam. In quo id etiam prouidendum quam maxime eſſe cenſuimus, vt matrimonijs religioſe atque legitime iuxta diſciplinam iuris veteris copulatis, tam eorum honeſtati qui nuptiarum coniunctiónes ſectantur, quam etiam his qui cum deinceps ſeruata religione naſcentur, incipiat eſſe conſultum, & honeſtate naſcendi etiam poſteritas ipſa purgata ſit. Id enim pietati noſtræ maxime placuit, vt ſanctæ neceſſitudinum nomina obtineant apud affectus ſuos piam ac religioſam conſanguinitati debi-

tam caritatem. Nefas enim credere est ea quæ in præteritum a compluribus constat esse commissa, cum pecudum ac ferarum promiscuo ritu, ad inlicita connubia instinctu exercendæ libidinis, sine vllo respectu pudoris ac pietatis inruerint. Sed quæcunque antehac vel imperitia delinquentium, vel pro ignorantia iuris, Barbaricæ immanitatis ritu ex inclitis matrimonijs videntur admissa, quamquam essent seuerissime vindicanda, tamen contemplatione clementiæ nostræ ad indulgentiam volumus pertinere: ita tamen vt quicunque in anteactum tempus inlicitis incestisque se matrimonijs polluerunt, hactenus adeptos se esse nostra indulgentia sciant, vt post tam nefaria facinora, vitam quidem sibi gratulentur esse concessam, sciant tamen non legitimos se suscepisse liberos quos tam nefaria coniunctione genuerunt. Ita enim fiet vt de futuro quoque nemo audeat inefrænatis cupiditatibus obedire, cum & sciant ita præcedentes admissores istiusmodi criminum venia liberatos, vt liberorum quôd inlicite genuerunt successiones *careatur,* quæ iuxta vetustatem Romanis legibus negabatur. Et optassemus quidem nec ante quicquam eiusmodi esse commissum quod esset aut clementia remittendum, aut legibus corrigendum. Sed & post hanc religionem sanctitatemque in connubijs copulandis volumus ab vnoquoque seruari, vt se ad disciplinam legesque Romanas meminerint pertinere, & eas tantum sciant nuptias licitas quæ sunt Romano iure permissæ. Cum quibus autem personis tam cognatorum quam ex adfinium numero contrahi non liceat matrimonium, hoc edicto nostro complexi sumus: cum filia, nepte, pronepteque, matre, auia, proauia: & ex latere amita ac matertera, sororis filia, & ex ea nepte. Itemque ex adfinibus priuigna, nouerca, socru, nuru, ceterisque quæ antiquo iure prohibentur, a quibus cunctos volumus abstinere. Nihil enim nisi hăc tantum ac venerabiles nostra iura custodiunt, & ita ad tantam magnitudinem Romanam gesta cunctorum non mirum fauore peruenit, quoniam omnes leges sua religione sapienti pudorisque obseruatione deuinxit. Quare hoc edicto nostro volumus omnibus palam fieri, quod

præteritorum venia per clementiam nostram contra disciplinam videtur indulta, ad ea tantum delicta pertineat quæ in die tertio Kal. Ianuariarum Tusco & Anulino Conss. videntur esse commissa. Si qua autem contra Romani nominis decus sanctitatemque legum, post supradictum diem deprehenduntur admissa, digna seueritate plectentur. Nec enim vllam in tam nefario scelere quisquam æstimet veniam se cõsequi posse, qui tam euidenti crimini, & post edictum nostrum non dubitabit * insuere. Dat. Kl. Mai. Damasco. Tusco, & Anulino Conss.

ERMOGENIANVS sub titulo de nuptijs. IMPP. DIOCLITIANVS & Maximianus AA. Fl. Flauiano. His qui incestas nuptias per errorem contrahunt, ne pœnis subijciantur, ita demum clementia principum subuenit, si postea quam errorem suum rescierint, ilico nefarias nuptias dirimerint. Prop. Id. Mar. * & Diogene Cons.

Hanc quoque constitutionem Gregorianus titulo de nuptijs inseruit, quæ est tricesima & secunda, alijs tamen & die & coss. * id est CONSTITVTIO PP. V. ID. IVN. DIOCLETIANO TER ET MAXIMIANO AVGVSTIS.

PAPIANVS libro singulari de adulterijs. QVI sororis filiam vxorem duxerat per errorem, antequam præueniretur a delatore, dirimit coitum: quæro an adhuc possit accusari. Respondit. Ei qui coniunctione sororis filiæ bona fide abstinuit, pœnam remitti palam est: quia qui errore cognito diremit coitum, creditur eius voluntatis fuisse, vt, si scisset se in eo necessitudinis gradu positum, non fuisset tale matrimonium copulaturus.

Idem dicitur in eos qui incestas nuptias contraxerunt. Maledicti tamen sunt omnes incesti per legem, cum adhuc rudibus populis ex diuino nutu condita Isdem abstipulantibus sancirentur. Et vtique omnes maledicti puniti sunt, quos diuina & humana sententia consona voce damnauit. Lex diuina sic dicit.

MALEDICTVS (inquit) dixit Moyses. *QVI concubuerit cum vxore patris sui: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus qui concubuerit cum sorore sua de patre aut de matre: & dicit omnis populus,*

Fiat, Fiat. Maledictus qui concubuerit cum nuru sua: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus qui concubuerit cum socru sua: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus qui concubuerit cum sorore patris sui: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus qui concubuerit cum sorore matris suæ, & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus qui concubuerit cum sorore vxoris suæ, & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus qui dormierit cum vxore fratris sui: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat. Maledictus qui dormierit cum omni pecore: & dicit omnis populus, Fiat, Fiat.

EXPLICIT TITVLVS DE ADVLTERIS, *stupratoribus & incestis.*

INCIPIT DE FVRIBVS ET POENA EORVM.

Quod si duodecim tabularum * nocturnum furem autem si se aut telo defendere, interfici iubent, scitote, Iurisconsulti, quia Moyses prius hoc statuit, sicut lectio manifestat.

VII. OYSES DICIT. SI *perfodiens nocte parietem inuentus fuerit fur, & percusserit eum alius & mortuus fuerit hic, non est homicida is qui percusserit eum. Si autem sol ortus super eum, reus est mortis percussor, & ipse morietur.*

PAVLVS libro Sententiarum v. ad legem Corneliam De sicarijs & veneficis. SI quis furem nocturnum vel diurnum cum se telo defenderet, occiderit, hac quidem lege non tenetur: sed melius fecerit qui eum comprehensum, transmittendum ad Præsidem magistratibus obtulerit.

VLPIANVS libro VIII. ad Edictum sub titulo, Si quadrupes pauperiem dederit. INIVRIA occisum esse merito adicitur. Non enim sufficit occisum, sed oportet iniuria id esse factum. Proinde si quis seruum latronem occiderit, lege Aquilia non tenetur, quia non * occidit. Sed & quemcun-

que alium ferro se petentem qui occiderit, non videbitur iniuria occidisse. Proinde si furem nocturnum quem lex duodecim tabularum omnimodo permittit occidere, aut diurnum quem eaque lex permittit, sed ita demum si se telo defendat, videamus an lege Aquilia teneatur. Et Pōponius dubitat nunc hæc lex non sit in vsu. Et si quis noctu furem occiderit non dubitamus quin lege Aquilia teneatur. Sin autem cum posset adprehendere, maluit occidere, magis est vt iniuria fecisse videatur. Ergo etiam lege Cornelia tenebitur. Iniuriam autem accipere hic nos oportet non quemadmodum & circa iniuriarum actionem, contumeliam quandam, sed quod non iure factum est, hoc est, contra ius, id est, si culpa quis occiderit. & reliqua.

VLPIANVS libro octauo de officio Proconsulis sub titulo De furibus. FVRES ad forum remittendi sunt diurni, nocturnique extra ordinem audiendi, & causa cognita puniendi, dum pœna eorum sciamus operis publici modum non egrediendum. Idem & in balneariis furibus. Sed si se telo fures defendunt, vel effractores, vel ceteri similes, nec quemquam percusserunt, metalli pœna humiliores, honestiores vero relegatione adficiendi erunt.

PAVLVS libro Sententiarum sub titulo De furibus. FVRTI quocumque genere damnatus, famosus efficitur. Fur est qui rem alienam contrectat. Furtorum genera sunt quatuor, Manifesti, nec manifesti, concepti, & oblati. Manifestus fur est qui in faciendo deprehensus est & intra terminos eius loci vnde furatus est comprehensus est, vel antequam ad eum locum quo destinauerat, peruenerit. Nec manifestus est fur, qui intra rapiendo quidem cōprehensus non est, sed eum fecisse negari non potest. Concepti actione tenetur apud quem furtum est inuentum. Oblati actiones tenetur qui rem furtiuam alij obtulit, ne apud se inueniretur. Furti actione is agere potest cuius interest rem non perisse. Conceptiua autem agere potest qui rem concepit & inuenit. Oblatu agere potest penes quem res concepti inuenta est.

EXPLICIT TITVLVS DE furibus.

INCIPIT DE FALSO TESTIMONIO.

MOYSES DICIT.

VIII. *I steterit testis iniustus aduersus hominem accusandum, accusans eum impietatis, stabunt duo homines quibus est inuicem contentio, ante Deum, & ante sacerdotes & ante iudices quicunque fuerint in illis diebus. Cum inquisierint iudices diligenter, & inuentus fuerit testis iniustus testificans iniusta, insurgentes aduersus eum facietis ei sicut volvit malefacere, & delebitis malum de medio vestrum, & ceteri audientes timebunt, nec audebunt mala facere inter vos.*

PAVLVS libro singulari De pœnis omnium legum sub titulo, Ad legem Iuliam de adulteris. QVI falsum testimonium dixerit, proinde tenebitur ac si lege Cornelia testamentaria damnatus esset.

PAVLVS libro Sententiarum quinto sub titulo De testibus & de questionibus. Hi qui falsum vel * aliqua testimonia dixerunt, vel vtriusve parti prodiderunt, aut in exilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submouentur.

IDEM libro * ad legem Corneliam de sicariis & veneficis. LEX Cornelia pœnam deportationis infligit ei qui hominem occiderit, eiusque rei causa furtique faciendi cum telo fuerit, & qui venenum hominis necandi causa habuerit, vendiderit, parauerit, falsumve testimonium dixerit quo quis periret, mortisve causam præstiterit. Quæ omnia facinora in honestiores pœna capitis vindicari placuit: humiliores vero aut in crucem tolluntur, aut bestiis subiiciuntur.

PAVLVS libro Sententiarum v. sub titulo Ad legem Corneliam testamentariam. Hi qui ob falsum testimonium perhibendum pecuniam acceperint, dederint, iudicemve vt sententiam

tentiam ferat vel non ferat, corruperint, corrumpendum ve curauerint, humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in insulam deponantur.

IDEM eodem libro & titulo. FALSVM est quicquid in veritate non est, sed pro vero adseueratur.

VLPIANVS sub titulo De pœna legis Corneliæ testamentariæ libro VIII. * Præterea factum est Senatusconsultum * Statilio & Tauro Consulibus, quo pœna legis Corneliæ inrogatur ei qui quid aliud quam testamentum sciens signauerit, signari ve curauerit. Item qui falsas testationes faciendas, testamenta ve falsa inuicem dicenda aut consignanda dolo malo curauerit, Licinio v. & Tauro Conss. Item qui ob struendam aduocationem testimonia ve pecuniam acceperit, pactusve fuerit, societatem coïerit aut aliquam delationem interposuerit. Item si quis coierit ad occisionem innocentium Senatusconsulto quod Cotta & Messala factum est, cohercentur. Sed & si quis ob venundandum vel * denudandum * non remittendum ve testimonium pecuniam acceperit, Senatusconsulto quod duobus Geminis Conss. factum sit, pœna legis Corneliæ adficitur. & reliqua.

* *

ITEM MOYSES. FALSVM *testimonium non dabis aduersus proximum tuum.*

VLPIANVS libro VIIII. de officio Proconsulis ad legem Iuliam de vi publica & priuata. EADEM lege quibusdam testimoniũ omnino, quibusdam interdicitur inuitis, capite octogesimo & VII. & capite octogesimo octauo, in hæc verba, * his verbis * HOMINIBVS IN HAC LEGE IN REVM TESTIMONIVM DICERE NE LICETO, qui se ab eo parente ve eius, liberto ve cuius eorũ libertus liberauerit * qui ve impubes erit * qui ve eorum in integrum restitutus non est, qui ve in vinculis custodiaque publica erit, qui ve de pugnandi causa auctoratus erit, qui ve bestias depugnare locauit, locauerit, præterquam qui iaculandi causa ad vrbem missus est, erit, palam ve corpore quæstum faciet, fecerit: qui ve ob testimonium

dicendum pecuniam accepisse iudicatus erit, neve quis eorum hac lege in reum testimonium dicat: Capite octogesimo septimo his, HOMINES INVITI IN REVM testimonium ne dicant, qui sobrinus est ei reo, propriore ve cognatione coniunctus, qui ve socer, gener, vitricus, priuignusque eius erit. & reliqua.

PAVLVS libro sententiarum v. sub titulo De testibus & quæstionibus. SVSCEPTOS testes & eos vel maxime quos accusator de domo eduxit, vel vitæ humilitas infamauerit, interrogari non placuit. In testibus enim & vitæ qualitas spectari debet & dignitas * si sint ad finem vel cognatum * inuiti testes interrogari non possunt. Aduersus se inuicem parentes & liberi, itemque liberti nec volentes ad testimonium admittendi sunt, quia rei veræ testimonium necessitudo personarum plerumque corrumpit.

EXPLICIT TITVLVS DE FAMILIARI testimonio non admittendo.

INCIPIT DE DEPOSITO.

MOYSES DICIT.

X. *I aliquis dabit proximo suo argentum vel vas seruare, & furatum fuerit de domo hominis, si inuenitur qui furatus est, reddet duplum. quod si non fuerit inuentus fur, accedat is qui commendatum susceperat ante Dominum, & iurabit nihil se nequiter egisse de omni re commendata proximi sui, & liberabitur.*

MODESTINVS libro Differentiarum secundo De deposito vel commendato. COMMENDATI iudicio conuentus etiã culpã præstare cogitur: qui vero depositi conuenitur, de dolo non etiã de culpa condemnandus est. Commodati enim contractu, quia vtriusque contrahentis vtilitas interuenit, vtrumque præstatur: in depositi vero cum sola deponentis vtilitas vertitur, ibi dolus tantum præstatur. Sed in ceteris quoque partibus iuris ista regula custoditur. sic enim &

in fiduciæ iudicio, & in actione rei vxoriæ & dolus & culpa deducitur: quia vtriusque contrahentis vtilitas interuenit. In mandati vero iudicio dolus * non etiam tutoris vtilitas in administratione versatur. Depositi damnatus infamis est: qui vero commodati damnatur non fit infamis. alter enim propter dolum, alter propter culpam condemnatur. Actione depositi conuentus ci Variarum nomine apud eundem iudicem vtiliter experitur: at is cui res commendata est, improbe ci Variarum exactionem intendit. Impensas tamen necessarias iure persequitur, quas forte in ægrum vel alias laborantem impenderit. * Respondit deposita si subripiatur, dominus domus habet furti actionem, quamvis apud quem res deposita est intersit ob impensas in rem factas se retinere: is vero cui res commodata sit, furti experiri debebit si modo soluendo fuerit. Actio commodati semper in simplum competit: depositi vero nonnumquam in duplum, scilicet si ruinæ vel naufragij, vel incendij, aut tumultus causa res deponatur.

Ermogenianvs sub titulo De deposito huiusmodi inserit constitutionem. Idem Augustus Cæsar Fl. Munatio. Eum qui suscepit depositum, dolum non etiam casum præstare certi iuris est. Cum itaque proponas ignis vi quædam cremata de his quæ tibi fuere commendata, nec vllum dolum in subtrahendis rebus adhibitum, Rector prouinciæ nihil contra iuris rationem fieri patietur. Et quoniam nec tu quereris moras adhibita varietatem negotium inter vos ortum secundum iuris ordinem sua ratione decidetur. Subscripta VIII. Kl. Iul. Serdica. Augustis Cæsaribus. *

Idem Augustus & Cæsar Fl. Aurelio Attenico Andronico. Eos penes quos vestem & argenti materiam deposuisse proponis, apud Rectorem prouinciæ conuenit interrogari. quod siue teneant, siue dolo fecerunt quominus possint restituere, secundum bonam fidem tibi satisfacere compellet. Subscripta VI. Kl. April. Syrmi. Cæss. Conss.

Idem Augustus & Cæsares Aurelio & Eustatio & Diosimo. Is qui depositum suscepit vltra dolum, si non aliud specialiter conuenit, præstare nihil necesse habet. Cuius

memor iuris Rector prouinciæ partium allegationibus auditis pro ereptorum qualitate sua ordinabit sententia. Subscripta XIIII. Kl. Noum. Appiaria.*

IDEM Augustus & Cæsares VII. & Quadrat. ILLE qui dolo malo depositum non restituit, suo nomine conuentus ad eius cum infamiæ periculo restitutionem vrguetur. Scripta Id. Dec. Nico. media. CC. Conss.

PAVLVS libro secundo sententiarum sub titulo De deposito. DEPONERE possumus apud alium id quod nostri iuris est vel alieni. Depositum est quasi diu positum. Seruandum est quod ad breue tempus custodiendum datur. Deponere videtur qui in metu ruinæ, incendij, naufragij, apud alium custodiæ causa deponit. Deponere videtur & is qui suspectam habens vel minus idoneam custodiam domus, vel vim latronum timens, apud aliquem rem custodiendam commendat. Si sacellum vel argentum deposuero, & is penes quem depositum fuit, me inuito contrectauit, & depositi & furti actio mihi in eum competit. Ob res depositas dolus tantum præstari solet. In iudicio depositi ex mora & fructus veniunt, & vsuræ rei depositæ præstantur. Si quis rem penes se positam apud alium deposuerit, tam ipse directam, quam is qui apud eum deposuit, vtilem actionem depositi habere possunt. Si pecuniam deposuero eamque in * tibi commisero, mutuum magis videtur quam depositum, ac per hoc periculo tuo erit. Si rem apud te depositam vendideris, eamque redimeris, postquam perdideris semel admisso dolo perpetua depositi actione teneberis. Ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur, edicto Prætoris in simplum.

GREGORIANVS libro IIII. sub titulo De deposito. IMP. Alexander A. Mestrio militi. Incursu latronum ornamenta deposita apud interfectum ab eis perierunt Detrimētum ad heredes eius qui depositum accepit, qui dolum tantum præstare debent, non pertinet. Quod si ex prætextu latrocinij commissi res quæ in potestate heredis sunt non restituuntur, tam depositi quam ad exhibendum actio, sed &

in rem vindicatio competit. Prop. VII. Kl. Iul. Maximiano bis & Vrbano Conss.

PAVLVS libro responsorum quinto sub titulo Ex locato & conducto. IMP. Antoninus Iulio Agrippino. Dominus horreorum periculum vis maioris, vel efracturæ latronum præstare non cogitur. his cessantibus si quid ex positis rebus inlæsis extrinsecus horrei * damnum depositorum sarciri debet. Prop. IIII. Non. Nou. Antonino III. Cons. Paulus respondit, Satis præpositam constitutionem declarare his qui horrea locant, maiorem vim imputari non posse.

EXPLICIT TITVLVS DE depofito.

INCIPIT DE ABIGEATORIBVS.

MOYSES DICIT.

SI QVIS *inuolauerit vitulum aut ouem, & occiderit, aut vendiderit, quinque vitulos restituet pro vitulo vno, quatuor oues pro oue vna. Quod si non habet vnde reddat, venundetur pro furto.* XI.

PAVLVS libro sententiarum sub titulo De abigeatoribus ATROCES pecorum abactores plerumque ad gladium vel in metallum, nõnumquam autem in opus publicum dantur. Atroces autem sunt qui equos & greges ouium de stabulo vel de pascuis abigunt, vel si id sæpius aut * a ferro conducta manu faciunt.

IDEM Paulus eodem libro & titulo. ABIGEATORES sunt qui vnum equum, vel duas equas, totidemque boues, vel capras decẽ, porcos quinq; abegerint. Quidquid vero intra hũc numerum fuerit ablatum, pœna furti pro qualitate eius aut in duplum, aut in triplum conuenitur, aut fustibus cæsus in opus publicum vnius anni datur, aut sub pœna vinculorum domino restituitur.

IDEM Paulus eodem libro & titulo. SI ea pecora de qui-

bus quis litigauerat, abegerit, ad forum remittendus est atque ita conuictus in duplum vel triplum furis more damnatur.

IDEM Paulus eodem libro & titulo. QVI bouem vel equum errantem, quodve aliud pecus abduxerit, furem magis eum quam abigeatorem constitui placuit.

PAVLVS libro singulari de pœnis paganorum, sub titulo De abigeis, dixit. CVM durius abigei damnantur, & ad gladium tradantur. Itaque Diuus Pius ad concilium Bæticæ rescripsit. Qui pecora de quibus litigabat, abegit ad forum remittendus est, & si victus fuerit, in duplum vel quadruplum condemnandus.

VLPIANVS libro octauo de officio Proconsulis sub titulo De abigeis. DE abigeis puniendis ita Diuus Adrianus rescripsit concilio Bæticæ. Abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent. Puniuntur autem durissime non vbique sed vbi frequentius est hoc genus malefícij: alioqui nec in opus, & nonnumquã temporarium dãnantur. Ideoque puto apud vos quoque sufficere genus pœnæ, quod maximo huic maleficio inrogari solet, vt ad gladium abigei dentur: aut si quis tam notus & tã grauis in abigendo fuit, vt prius ex hoc crimine aliqua pœna adfectus sit, hunc in metallum dari oportere. Rescriptum Diui Adriani sic loquitur, quasi grauior pœna sit metalli: nisi forte hoc sensit Diuus Adrianus gladij pœnam dicendo, ludi damnationem. Est autem differentia inter eos qui ad gladium, & eos qui ad ludum damnantur. nam ad gladium damnati, confestim consumuntur, vel certe intra annum debent consumi. Hoc enim * damnatis continetur. Enimuero qui in ludum damnantur, non vtique consumuntur, sed etiam pileari & rudem accipere possunt post inter * palam. Si quidem post quinquennium pileari, post triennium autem rudem induere eis permittitur. Eodem rescripto Diui Adriani diligentissime expressum est, non vbique parem esse pœnam abigeorum.

ITEM Vlpianus libro & titulo qui supra. ABIGEI autem proprie hi habentur qui pecora ex pastu & ex fermentis sub-

trahunt, & quodammodo deprædantur, & abigei ſtudium quaſi artem exercent, equas de grege, vel boues de armentis abducentes. Ceterum ſi quis bouem aberrantem vel equum in ſolitudinem abduxerit, non eſt abigeus, ſed fur potius. Sed & qui porcum vel capram vel Berbicem abducunt non tam grauiter vt hi qui maiora animalia abigent, plecti debent. Quanquam autem Adrianus metalli pœnam, item operis vel etiam gladij præſtituerit, adtamen qui honeſtiorli oco nati ſunt non debent, ad hanc pœnam pertinere, ſed aut relegandi erunt, aut remouendi ordine. Romæ tamen etiam beſtijs ſubiici abigeos videamus. Et ſane qui cum gladio abigunt, non inique hac pœna adficiuntur.

EXPLICIT DE ABIGEIS.

INCIPIT DE INCENDIARIIS.

MOYSES DICIT. *Si exibit ignis & inuenerit ſpinas, & comprehenderit areas, vel ſpicas, aut campum, æſtimationem reſtituet ille qui ſuccendit ignem.* XII.

PAVLVS libro * Sententiarum ſub titulo De incendiarijs. QVI caſam aut villam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum aut in opus publicum damnantur, honeſtiores in inſulam relegantur. Fortuita incendia quæ caſu venti * fuerint his vel incuria ignem ſupponentis, ad vſque vicini agros euadunt, & ſi ex eo ſeges, vel vinea, vel oliua, vel fructiferæ arbores concrementur, datum damnum æſtimatione ſarciatur..

IDEM Paulus eodem libro & titulo. COMMISSVM vero ſeruorum ſi domino videatur, noxæ deditione ſarcitur. Meſſium ſane * perdum incenſores, vinearum oliuarumve, aut in metallum humiliores damnantur, aut honeſtiores in inſulam relegantur.

IDEM Paulus libro & titulo qui ſupra. INCENDIARII quidquid in oppido prædandi cauſa faciunt, facile capite

puniuntur.

VLPIANVS libro octauo de officio Proconsulis. DE naufragijs & incendiarijs lex quidem Cornelia aqua & igni interdici iussit, sed variæ sunt punitionum *. Nam qui data opera in ciuitate incendium fecerunt, si in humillimo loco sunt, bestijs subiici solent: si in aliquo gradu & Romæ id fecerunt, capite puniri, aut certe * adficiendi sunt qui hęc committunt. Sed ei qui non data opera incendium fecerit, plerumque ignoscitur, nisi in lata & incauta negligentia vel lasciuia fuit.

PAVLVS libro singulari de pœnis paganorum, sub titulo De abigeis, dicit. INCENDIARII qui in oppido prædæ causa id admiserint, capite puniuntur: qui casu insulam aut villam non inimicitia incenderint, leuius. Fortuita enim incendia ad forum remittenda sunt, vt damnum vicini sarciatur.

VLPIANVS libro ad Edictum sub titulo, Si fatebitur iniuria occisum esse, in simplum, * & cum doceret. ITEM si insulam meam adusseris vel incenderis, Aquiliæ actionem habebo. idemque est & si arbustum meum, vel villam meam. Quod si dolo quis insulam exusserit, etiam capitis pœna plectitur quasi incendiarius. Item si quis insulam voluerit exurere, & ignis etiam ad vicini insulam peruenerit, Aquilia tenebitur lege vicini etiam non minus inquilinis ob res eorum exustas, & ita Labeo libro XV. Responsorum refert. Sed si stipulam in agro tuo incenderis, ignisque peruagatus ad prædium vicini peruenerit, & illud exusserit, Aquilia lex locum habeat, an in factum actio sit, fuit quæstio. Sed plerisque Aquilia lex locum habere non videtur: & ita Celsus libro XXXVII. Digestorum scribit. * Id enim, si stipulam incendentis ignis fugit, Aquilia
* lege eum non teneri, sed in factum agendum, quia principaliter hic exussit, sed dum aliud legit sic ignis præcessit. Cuius
* sententia sic rescripto Diui Seueri comprobata est in hæc ver-
" ba. * Profiteri propter ignem babuli gratia factus culpa ser-
" uorum Vector Astilæ euagatus agrum tuum vt proponis, de-
" populatus est, ad exemplum legis Aquiliæ noxali iudicio actu-
" rus, si litis æstimatio permittitur, iudicium cum adire potest.
" Videlicet non est visa Aquilia sufficere. Si forte seruus quæ

idem

idem conductores coloni ad fornacem obdormissent, & villa fuerit exusta * muneris scribit ex loca conuentum præstare debere, si negligens in legendis ministeriis fuit, tenetur ceterorum si alius ignem subierit fornaci, alius neglegenter custodierit, tenetur namque qui non custodit si nihil hic fecit quæ recte ignem subiecit non peccauit. quemadmodum si hominem medicus recte secuerit, sed neglegenter vel ipse vel alius curauerit, Aquilia cessat. Quid ergo est? Et hic puto ad exemplum Aquiliæ dandam actionem, tamen eum qui fornacem obdormiuit, vel neglegenter curauit, siue homo periit siue debilitatus est. Nec quisquam dixerit in eo qui obdormiuit, rem eum humanam & naturalem passum, cum deberet vel ignem extinguere, vel ita munire vt non euagaret. Item libro VI. ex Viuiano relatum est si fornum secundum parietem communem haberes, an damni iniuria teneris? Et agit non posset id Aquilia lege, quia nec cum eo qui focum haberet. Ideo æquum putat in factum actionem dandam. sed non proponit exustum parietem. Sane enim quæri potest, Nondum mihi damnum dederit, & ita ignem habeat vt metuam ne mihi det, æquum sit me inter actionem idem in factum imperare. fortassis enim de hoc senserit Proculus: nisi quis dixerit damni non facti sufficere cautionem. Sed & si quis serui inquilini insulam exusserit, libro X. Vrseius refert Sabinum respondisse lege Aquilia seruorum nomine dominum noxali iudicio conueniendum, ex locato autem dominum teneri negat. Proculus autem R. cum coloni serui villam exussserint, colonum vel ex locato * lege Aquilia, ita vt colonus seruos posset noxæ dedere: & si vno iudicio res esset iudicata, altero amplius non agendam. Item Celsus libro XXVII. Digestorum scribit, si cum apes meæ ad tuas aduolassent totas exusserit, quosdam negare competere legis Aquiliæ actionem, inter quos & Proculum, quasi apes domini mei non fuerint. Sed id falsum esse Celsus ait, cum apes reuenire soleant, & fructui * missi sunt. Sed Proculus eo mouetur quod nec mansuetæ, nec ita clausæ fuerint. hd. Ipse autem Celsus ait nihil inter has & columbas interesse, quæ si manu refugiunt, domi tamen fugiunt:

EXPLICIT TITVLVS DE incendiariis.

INCIPIT DE TERMI-NIA MOTA.

XIII. MOYSES DICIT. NON *transmouebis terminos proximi tui quos constituerunt patres tui vel principes possessionis tuæ.*

PAVLVS libro * Sententiarum sub titulo, Finium regundorum. IN eum qui per vim terminos deiecit vel amouit, extra ordinem animaduertitur.

VLPIANVS libro VIIII. De officio proconsulis, sub titulo De termino moto. EOS qui terminos mouerunt non impune id facere debere Diuus Adrianus Terentio Gentiano. XVII. Kl. Septembriarum se III. Cons. L. rescripsit: quo rescripto pœnam variam statuit. Verba rescripti ita se habent.
" Pessimum factum eorum qui terminos finium causa impositos abstulerunt, dubitari non potest. Pœnæ autem modus ex
" conditione personæ & mente facientis magistratui pœnam.
" Si splendidiores sunt personæ quæ conuincuntur, condubito
" quin occupandorum aliorum finium causa id admiserint. &
" possunt ad tempus vt cuiusque cumpatitur ætas, relegari, &
" sic in biennium aut triennium ad opus publicum dari. quod
" si per ignorantiam aut fortuitu lapides * visus causa furati
" sunt, sufficit eos verberibus coerceri.

EXPLICIT DE TERMINEA MOTA.

INCIPIT DE PLAGIARIIS.

XIIII. MOYSES DICIT. QVICVMQVE *plagiauerit quemquam in Israel, & vendiderit eum, morte moriatur.*

PAVLVS libro sententiarum v. sub titulo ad legem Fabiam LEGE Fabia tenetur qui ciuem Romanum ingenuum, liber-

tinum, seruumve alienum celauerit, vendiderit, vinxerit, comparauerit. Et olim quidem huius legis pœna summaria fuit: sed translata est cognitio in Præfectos vrbis, itemque Præsidis prouinciæ extra ordinem meruit animaduersionem. Ideoque humiliores aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur. honestiores adempta dimidia parte bonorum impp. relegantur. Si seruus sciente domino alienum seruum subtraxerit, vendiderit, celauerit, in ipsum dominum animaduertitur. Quod si id domino ignorante commiserit, in metallum datur.

VLPIANVS libro VIIII. de officio proconsulis sub titulo Ad legem Fabiam. FREQVENS est etiam legis Fabiæ cognitio in tibunalibus Præsidum: quanquam quidam procuratores Cæsaris vsurpauerint quam Romæ tam in prouinciis. Sed enim iam eo peruentum est constitutionibus, vt Romæ quidem Præfectus vrbis solus super ea re cognoscat, si intra miliarium centesimum sit in via commissa. enimuero si vltra centesimum, Præfectorum prætorio erit cognitio. In prouinciam enim Præsidum prouinciarum. nec aliter Procuratori Cæsaris hæc cognitio iniungitur quam Præsidis partibus in prouincia fungatur. Plane post sententiam de Fabia latam * Procuratoris partes succedũt.* huius certæ adtamen Procuratori qui illam prouinciam regit, licet de capitalibus causis cognoscere nec soleat, tamen vt de lege Fabia possit cognoscere Imp. Antoninus constituit. Idem legis Iuliæ de adulterIs coercendis constitutione Imperatoris Antonini quæstionem accepit. Lege autem Fabia tenetur qui ciuem Romanum eundemque qui in Italia liberatus sit, celauerit, vinxerit, vinctumque habuerit, vendiderit, emerit, qui ve in eam rem socius fuerit: cui capite primo eiusdem legis pœna iniungitur Si seruus qui sciente domino fecerit, * dominus eius sextertiis quinquaginta millibus eodem capite punietur. Eiusdem legis capite secundo tenetur qui alieno seruo persuaserit vt dominum fugiat, qui ve alienum seruum inuito domino celauerit, * vendiderit, emerit dolo malo, qui ve in ea re socius fuerit, iubeturque * populus sextertiam quinquaginta millia dare.

citio, & professio. Et quidem apud veteres dicebatur professionem eorum non noticiam esse prohibitam: postea variatum. Nam dissimulandum est nonnumquam inrepsisse in vsum, vt etiam profiterentur & publice * reprehenderent. Quod quidem magis per contumaciam & temeritatem eorum factum est qui visi erant vel consulere vel exercere, quam * qui fuerant permissum. Sæpissime denique interdictum est fere ab omnibus principibus, ne quis omnino huiusmodi ineptijs se inmisceret: & varie puniti sunt hi qui id exercuerunt, pro mensura scilicet * & consultationis. Nam qui de principis salute, capite puniti sunt, vel qua alia grauiore pœna adfecti. Enim vero siquidem * suasorum que leuius inter hos habentur quam vaticinatores, hij quoque plectendi sunt: quoniam nonnumquam contra publicam quietem imperiumque populi Romani improbandas artes exercent. Extat denique decretum Diui Pij ad Pacatum legatum prouinciæ Lugdunensis, cuius rescripti verba quia multa sunt, de fine eius ad locum hæc pauca subiecit. Denique & Diuus Marcus eum qui motu Cassiano vaticinatus erat & multa quasi extinctu Deorum dixerat, in insulam Syrum relegauit. Et sane non debent impune ferre huiusmodi homines, qui sub obtentu & monitu Deorum, quædam vel renunciant, vel iactant, vel scientes eos fingunt.

GREGORIANVS libro VII. de maleficis & Manicheis sub titulo comp. MAXIMVS Dioclitianus & Maximianus nobilissime AA. Iuliano Proconsuli Africæ. Otia maxima interdum homines * in communionem conditionis naturæ hominum modum excedere hortantur, & quædam genera inanissima ac turpissima doctrinæ superstitionis inducere suadent, vt sui erroris arbitrio pertrahere & alios multos videantur, Iuliane Karissime. Sed Dij immortales prouidentia sua ornare & disponere dignati sunt quæ bona & vera sunt & multorum & bonorum & egregiorum virorum & sapientissimorum consilio & tractatu inlibata probarentur & statuerentur: quibus nec obuiam ire nec resistere fas est: neque reprehendi a noua vetus religio deberet. Maximi enim criminis

est * sed tractare quæ semel ab antiquis tractata & definita sunt statum & cursum tenent ac possident. Vnde pertinaciam prauæ mentis nequissimorum hominum punire ingens nobis studium est. Hi enim qui nouuellas & inauditas sectas de terroribus religionibus opponunt, vt pro arbitrio suo prauum * excludant quæ diuinitus concessa sunt. quoniam nobis de * quibus solertia tua serenitati nostræ retulit Manicheos audiuimus eos nuperrime velut noua inopinata prodigia in hunc mundum de Persica aduersaria nobis gente progressa vel orta esse, & multa facinora ibi committere: populos namque quietos perturbare, nec non & ciuitatibus maxima detrimenta inserere: & verendum est ne forte, vt fieri adsolet, accedenti tempore conentur execrandas consuetudines & * istebas leges Persarum innocentioris naturæ homines Romana gente modestam atque tranquillam & vniuersum orbem nostrum veluti venenis de suis maliuolis infigere. Et quia omnia quæ pandit prudentia tua in relationem religionis illorum genera maleficiorum statutis euidentissimorum exquisita & adinventa commenta, ideo eorum maenas atque pœnas debitas * & condignas illi statuimus. Iubemus namque auctores quidem ac principes vna cum abominandis scripturis eorum seueriori pænæ subiici, ita vt flammeis ignibus exurantur: consentaneos vero & vsque ad eos contentiosos capite puniri præcipimus, & eorum bona fisco nostro vindicari sancimus. Si qui sane etiam honorati aut cuiuslibet dignitatis vel maioris personæ ad hãc inauditam & turpem atque per omnia infamem sectam, vel ad doctrinam Persarum se transtulerunt, eorum patrimonia fisco nostro adsociari facies: ipsos quoque Forensibus vel Proconensibus metallis dari. Vt igitur stirpitus amputari * malis hæc nequitiæ de sæculo beatissimo nostro possit, deuotio tua iussis ac statutis tranquillitatis nostræ maturius obsecundare * Dat. prid. Kl. April. Alexandriæ.

EXPLICIT TITVLVS DE MATHEmaticis, maleficis & Manicheis.

INCIPIT TITVLVS XVI.

DE LEGITIMA SVCcessione.

SCRIPTVRA DIVINA SIC DICIT.

ILIÆ Salfadæ adſtantes ante Moyſem & Eleazarum ſacerdotem & principem omnemque Senatum filiorum Iſrael in foribus tabernaculi teſtimonij, dixerunt: Pater noſter mortuus eſt, & filij non fuerunt ei, ſed filiæ: & ideo non deleatur nomen patris noſtri de medio tribus ſuæ. non eſt ei maſculus. date nobis poſſeſſionem in medio fratrum patris noſtri. Et obtulit Moyſes petitionem earum Domino Deo: & locutus eſt Dominus Moyſi, dicens: Recte filiæ Salpadæ locutæ ſunt: & ideo dabitis eis poſſeſſionem hereditatis in medio fratrum patris earum. Et, dicimus hæc filiis Iſrael: Homo ſi deceſſerit & filios non habuerit dabitis hereditatem proximo eorum de tribu eius, & poſſidebit omnia eius. Et erit hæc filiis Iſrael iuſtificatio iudiciorum, ſecundum quæ conſtituit Dominus Moyſi. XVI.

GAIVS Inſtitutionum libro III. legitimas ſic ordinat ſucceſſiones. INTESTATORVM hereditates lege duodecim tabularum primum ad ſuos heredes pertinent. Sui autem heredes exiſtimantur liberi qui in poteſtate morientis fuerint, veluti filius, filia; vel nepos neptiſve, pronepos proneptiſve ex nepote filio nato prognatus prognatave. nec intereſſe naturales liberi an adoptiui. Ita demum tamen nepos neptiſve, & pronepos proneptiſve ſuorum heredum numero ſunt, ſi præcedens perſona deſierit* ſiue alia ratione, veluti emancipatione. Nam ſi per idem tempus quo quiſque morietur, filius in poteſtate eius ſit, nepos ex eo ſuus heres eſſe non poteſt. Idem & in ceteris deinceps liberorum perſonis dictum intelligimus. Vxor quoque quæ in manu eius eſt, Is ſua heres eſt: quia filiæ loco eſt. item nurus quæ in filij manu eſt, nam

& hæc neptis loco est. sed ita demum erit sua heres si filius cuius in manu erit, dum pater moritur in potestate eius non sit. Idemque dicimus & de ea quæ in nepotis manu matrimonij causa sit. quia proneptis loco est. Postumi quoque qui si viuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. Idem iuris est de his quorum nomina ex lege Ælia Sētentia vel ex Senatusconsulto post mortē patris causa probata in potestate eius futuri essent: & de eo filio qui ex prima secundaque emancipatione post mortem patris manumittitur, intelligimus. Cum filius filiave & ex altero filio nepotes neptesve existent, pariter ad hereditatem vocantur, nec qui gradu propior est vlteriorem excludit. Æquum enim videtur nepotes neptesve in patris sui locum portionemque succedere: Pari ratione etsi nepos neptisve sit ex filio, & ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur. Et quia placebat nepotes neptesve, item pronepotes proneptesve in patris sui locum succedere, conveniens non in capita, sed in stirpem hereditates diuidi: vt filius dimidiam partem hereditatis fruat, ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filijs nepotes extent, ex altero filio vnus forte vel duo, ex altero tres aut quattuor, * altera dimidiam. * *De agnatis.* Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas pertinet ex eadem lege duodecim tabularum ad agnatos. Vocātur autem agnati qui legitima cognatione iuncti sunt. Legitima autem cognatio hæc est quæ per virilis sexus personas coniungitur. Ita qui eodem patre nati sunt fratres, agnati sibi sunt, qui etiam consanguinei vocantur: nec requiritur an matrem eandem habuerint. Item patruus fratris filio, & inuicem is illi agnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles inter se, id est, qui ex duobus fratribus progenerati sunt, quos plerique etiam consobrinos vocant. Qua ratione scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire potuerimus. Non tamen omnibus simul agnatis dat lex duodecim tabularum hereditatem, sed his qui tunc cum certum est aliquem intestato decessisse, proximo gradu sunt. nec in eo iure successio est. Ideoque si heres proximus omiserit, vel

antequam

antequam hereditatem adierit, decesserit, sequentibus nihil iuris competit. * Ideo autem nō mortis tempore certum fuerit aliquem intestatum decessisse quam si quis testamento facto decesserit, melius esse visum est tunc requiri proximum, cum certum esse cœperit neminem ex testamento heredem fore. Quod ad feminas attinet, hoc iure aliud in ipsarum hereditatibus capiendis placet, aliud in ceterorum ab his capiendis. Nam & feminarum hereditates proinde agnationis iure redeunt atque masculorum. nostræ vero hereditates ad feminas vltra consanguineorum gradum non pertinent. Itaque soror fratri sororive legitima heres est: amita vero & fratris filia heres esse non potest. Sororis autem nobis loco est etiam mater aut nouerca, quæ per in manum conuentionem apud patrem nostrum ius filiæ consecuta est. Si quis defunctus erit, si sit frater & alterius fratris filius, sicut ex superioribus intelligitur, frater potior est, quia gradu præcedit. sed alia * faciat iuris interpretatio inter suos heredes. Quod si defuncti nullus frater exstet, sed sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet. sed quæsitum est si dispari numero sint, forte nati ex vno vnus vel duo, & ex altero tres aut quatuor, vtrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. Iamdudum autem placuit in capita diuidendam hereditatem. Itaque quotquot erunt ab vtraque parte personæ, in tot portiones * fuerunt. Si nullus agnatus sit. eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem vocat. Qui sint autem gentiles primo Commentariorum & vltimum est. & cum illic admonuerimus gentilitium ius in desuetudinem abijsse, superuacuum est hoc quoque loco de ea re curiosius tractare.

PAVLVS libro sententiarum VII. sub titulo De testamentorum successionibus. INTESTATI dicuntur qui testamentum facere non possunt, vel ipsi linum, vt intestati decederent, abruperunt: vel hi quorum hereditas repudiata est, cuiusve conditio defecerit. Sine iure Prætorio factum testamentum * abiecta doli expectatione obtinebit. Eorum quorum testamenta rumpuntur, aut irrita fiunt, ipso quidem iu-

re* testamenti decedunt* Intestatorum hereditas lege duodecim tabularum primum suis heredibus, deinde agnatis & aliquando quoque gentibus deferebatur. Sane consangui-
* neis lex non adprehenderat interpretatione prudentium primum inter agnatos locum acceperunt. Sui heredes sunt hi, primo loco filius, filia in potestate patris constituti: nec interest adoptiui sint an naturales & secundum legem Iuliam Papiamve quæsiti, modo maneant in potestate. Qui sui heredes sunt, ipso iure heredes etiam ignorantes constituuntur,
* vt furiosi, aut infantes, & peregrinantes, quibus bonorum possessionis propter Prætoriam actionem non erat necessarium. In suis heredibus adeo ad mortem testatoris rerum hereditariarum dominium continuatur, vt nec tutoris auctoritas pupillo, nec furiosis curator sit necessarius, nisi forte soluenda sit hereditas: quamuis etiam furiosus si resipuerit, & pupillus si adoleuerit, abstinere possint. Post mortem patris natus, vel ab hostibus reuersus, aut ex primo secundove mancipio manumissus, cuiusve erroris causa probata, licet non fuerint in potestate; sui tamen patri heredes efficiuntur. Post filios, filias, ad intestatorum successionem inter suos veniunt nepotes, pronepotes, neptes, proneptes, ac deinde masculino sexu post filium descẽdentes, si nullus parentum impedimẽto ipsis in aui potestate vel proaui familia remanserit. Parentes enim liberis suis cum quibus in potestate fuerunt ipsi ordine successionis obsistunt. Filij si cum nepotibus ex alio filio susceptis in familia retinentur, ab intestato ad patris successionem cum fratris filijs vocantur: quibus in patris sui partem venientibus, hereditas in stirpes non in capita diuiditur, ita vt filius & plures nepotes singulos semisses habeant. Idque euenit si ab eo ex duobus filijs * in patrum numero nepotes successerint. Ex filia nepotes sui heredes non sunt. in aui enim materni potestate alienam familiam sequentes, ipsa ratione esse non possunt. Eo tempore suus heres constituendus est, quo certum est aliquem intestatum decessisse: quod ex euentu deficientis conditionis, & ortu nepotis qui viuo auo post mortem patris natus, iniri potest. Quem filius emancipatus

suscepit, vel adoptauit, sui heredis locum in aui successione, sicut ipse pater, obtinere non potest: Adoptiuus tamen ne quasi cognatus bonorum possessionem eius potiri potest. Si sui heredes non sunt, ad agnatos legitima hereditas pertinebit, inter quos primum locum consanguinei obtinent. Agnati autem sunt cognati virilis sexus per virilem descendentes, sicut filius fratris, & patruus, deinceps & tota successio. Inter agnatos & cognatos hoc interest. In agnatis enim etiam cognati continentur: inter cognatos vero agnati non comprehenduntur. Et ideo patruus agnatus est & cognatus, auunculus autem cognatus tantummodo est. Consanguinei sunt eodem patre nati, licet diuersis matribus, qui in potestate fuerunt mortis tempore, adoptiuus quoque frater si non sit emancipatus, & hi qui post mortem patris nati sunt, vel caussam probauerunt. Soror iure consanguinitatis tam ad fratris quam ad sororis hereditatem admittitur. Consanguineis non existentibus, agnatis defertur hereditas, pro vt quis alterum gradu præcesserit. Quod si plures eodem gradu consistunt, simul admittuntur. Si sit frater defuncti, & fratris filius & nepos * fratres & non existentes * filius fratris nepoti præfertur. Sed si duorum fratrum sint liberi, non in stirpes sed in capita hereditas distribuitur, scilicet vt pro numero singulorum * virium distribuatur hereditas. Feminæ ad hereditates legitimas vltra consanguineas successiones non admittuntur. Id quod iure ciuili Vocania * rationem videtur effectum. ceterum lex duodecim tabularum sine vlla discrepatione sexus cognatos admittit.

VLPIANVS libro singulari sub titulo de legitimis hereditatibus, INTESTATORVM gentilitiorum hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est, liberos qui in potestate sunt, ceterosque qui liberorum loco sunt. Si sui heredes non sint, ad consanguineos, id est fratres & sorores ex eodem patre. Si nec hi sunt, ad reliquos agnatos virilis sexus per mares descendẽtes eiusdem * familiæ. His enim cautum est lege duodecim tabularum hac, SI INTESTATVS MORITVR CVIVS HERES NEC EST AGNATVS PROXIMVS

FAMILIAM HABEATVR. Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem vocat his verbis, SI GNATVS NESCIT GENTILES FAMILIAM HERES HANC. nec gentilitia iura in vsu sunt.

ITEM ab intestato institutionum. AB intestato quoque hereditas defertur aut per ius ciuile, aut per Prætoris beneficium. per ius ciuile suis heredibus, vel liberis qui in potestate fuerunt, filij filiæ & deinceps qui in locum defuncti parentis, qui ex eodem nati sunt, succedunt.

ITEM eodem libro. POST suos ab intestato legitimi admittuntur, primum consanguinei, ij sunt fratres & soror qui in eiusdem potestate patris fuerunt, & si ex diuersis matribus nati sunt. Consanguineos & adoptio facit, & adrogatio, causæ probatio, & in manu conuentio.

ITEM eodem libro. * ET consanguineis legitimi vocantur. hi sunt agnati qui nos per patris cognationem contingunt virilis sexus. Nam sciendum feminis vltra consanguineas, hereditates legitimas non deferri. Suis Prætor solet emancipatos liberos, itemque ciuitate donatos coniungere data bonorum possessione: sic tamen vt bona, si quæ propria habent, his qui in potestate manserunt, conferant. Nam æquissimum putauit neq; eos bonis paternis carere, per hoc quia non sunt in potestate, neque præcipua bona propria habere, cum partem sint ablaturi suis heredibus.

ITEM libro qui supra: * DE suis heredibus. Post consanguineos Prætor vocat cognatos. Cognati autem sunt qui nos per patrem aut matrem contingunt. Post cognatos virum & vxorem. Et hæc si qui decessit, non fuit libertinus vel stirpis libertinæ. Ceterum si libertinus est vel libertina, ad patronum eius legitima hereditas patronamve lege duodecim tabularum refertur.

ITEM eodem libro. POST familiam patroni vocat Prætor patronum & patronam: item liberos & parentes patroni & patronæ, deinde virum & vxorem, mox cognatos patroni & patronæ. Quod si is qui decessit liber fuit ex remantipatione manumissus, lex quidem duodecim tabularum manu-

missori legitimam hereditatem detulit, sed Prætor æquitate motus decem personas cognatorum ei prætulit has, patrem, matrem, filium, filiam, auum, auiam, nepotem, neptem, fratrem, sororem, ne quis occasione iuris, sanguinis necessitudinem vinceret. Sed Imperator noster in hereditatibus quæ ab intestato deferuntur eas solas personas voluit admitti quibus decimæ immunitatem ipse tribuit.

MODESTINVS REGVLARVM LIB. III.

SVB TITVLO DE BONIS LIBERTORVM & de testamentis.

CVM in testamento dies & Consules adiecti non sunt, non nocet quominus valeat testamentum.

***

*

CONST. CXXXIII.

DE VSVRIS SVPRA DVPLVM NON COMPVTANDIS.

IMP. IVSTINIANVS. PP. AVGVSTVS, *Hermogeni Magistro Officiorum.*

ANIFESTISSIMA est nostri nominis constitutio, quæ vsque ad dupli quantitatem exactionem debiti concludit. Si igitur creditores tui quidam in duplum acceperunt, alij adhuc minus consecuti sunt: hi quidem qui in duplum ex vsurarum quantitate per diuersa tempora consecuti sunt, nullam aduersus te inquietudinem proponere concedantur: alij au-

tem si simili modo repleti fuerint, eo modo silere compelluntur. Et si debita subsecuti fuerint, feneritias cautiones recuperare, vel si remanserint, suis viribus vacare, si preces veræ sunt, præsentis oraculi sanctione decernimus.

Similis huic constitutioni Græca subsequitur, quæ iubet in his tantum quæ ciuitates mutuantur, locum non habere.

* *

CONST. CXXXIIII.

DE PARTIARIIS SOLVTIONIBVS VSVRARVM IN DVPLVM *Computandis.*

IMP. IVSTINIANVS A. ARSILIO.

QVIDAM mutuatus ab aliquo quingentos aureos, soluit aliquam quantitatem vsurarum, quasdam autem debens cautionem emisit in sexcentis aureis. Quoniam autem omnis solutio ad nongentos quadraginta nouem aureos peruenit, & creditor dicebat totum in vsuris solutum fuisse, & exigebat sexcentos qui cautione continebantur: Ait autem lex, Si reliquos quinquagintà vnum soluerit vt debitum duplicetur, nihil aliud exigetur: quamuis veteres dixerint, Tunc super duplum non competit debitum, quando nulla solutio in medio contigit. Dat. XVIII. Kl. Maias, CP. Bilisario. V. C. Cons.

DE ALIENATIONE RERVM ECCLESIÆ MISIÆ RELICTARVM

pro captiuorum redemptione & alimentis pauperum.

SCIMVS antea legem promulgasse per quam omnes alienationes Ecclesiasticas inhibuimus. Sed postea alia lege prospeximus quatinus liceat pro solutione * Ecclesias vel alias quæ piis domibus deputatæ sunt, persoluere. Sed & hoc in nostra venit memoria quod Martino viro sanctissimo Episcopo * Clinate ciuitatis, formam & ante legem nostram dedimus prohibentem eum Ecclesiasticas res vendere, ne qui ex potentioribus necessitatem ei imponant secundum suum propositum res Ecclesiasticas alienare. Sed & in nostra venit memoria alia res quam pro diuinis fecimus vasis, pro quibus omnibus abdicauimus ne cui liceat sacrosancta vasa vel venundare, vel obligare, nisi tantummodo in redemptionem captiuorum: quia animæ redemptio aliis omnibus rebus preciosior est. Sed hæc quidem antea. Subsecuta sunt quæ * nam ratione necessaria nobis fuit ad præsentis legis memoriam. Venit etenim in presenti memoratus sanctissimus vir in hanc sanctissimam ciuitatem, & edocuit nos multos terras sine reditu, vel domunculas, vel vineas relinquere ad redemptionem captiuorum, vel pauperum alimonias, & alienatione prohibita memoratos actus, licet piissimi sint, attamen inhiberi, competens sibi permitti per legē hoc facere. Sācimus itaque si quis reliquerit ad redemptionem captiuorum, vel pauperum alimonias, res immobiles, si quidem certus reditus est ex relictis rebus colligendus, manere legatum, vel hereditatem, vel donationem, nulla alienatione mutilanda, cum possit ex reditibus redemptio vel sustentatio fieri. Si autem vel certus reditus non est, vel domus pene diruta & longe ab Ecclesia posita, vel vineæ quarum fructus non semper similes sed varij colliguntur, & incursionibus forsitan Barbaricis dediti, in his tantummodo

ſpeciebus permittimus venditionem hac ſpeciali lege in memorata prouincia fieri, ſi tamen domus intra fines Eccleſiæ vel vineæ iuxta muros ciuitatis minime poſitæ ſint: ita vt in venditionis inſtrumento ipſa verba teſtatoris exprimantur, vt ei placuit venditionem fieri, & redemptionem ex his captiuorum vel alimonias pauperum celebrari. Et ſi hoc ita ſubſecutum fuerit, habeat venditio firmitatem, liceat ſine metu alterius legis, & Oeconomis Eccleſiaſticis, & viro ſanctiſſimo Epiſcopo vendere, & emptoribus habere eaſdem res firmo iure. Habebunt autem Dei omnipotentis crimen œconomi Eccleſiæ, ſi pretia quæ acceperint in aliam cauſam conſumpſerint, licet piiſſima ſit, & non in prædictas duas tantummodo cauſas, ad imitationem legis quæ ſuper ſacroſanctis vaſis alienandis lata eſt. Sic etenim venditio neceſſaria procedat, ne actus piiſſimi exinde fraudentur, & animæ hominum inde pereant: cum & terrarum poſſeſſio & rerum immobilium non talem habeat curam, nec ita ſit neceſſaria vt captiuorum redemptio & vita egentium, quæ & animas ſaluant, & Deo omnipotenti placabiles ſunt. Grauitas itaque tua quæ per hanc ſpecialem legem noſtra decreuit æternitas, tam effectu mancipare quam obſeruare procuret. *

* *

*

DE CONSILIARIIS DN. IVLIANI ANT. DICTATVM.

SI emerſerit de clericis, vel monachis, vel aſcetrijs, ſiue de conditione eorum, ſiue de ſubſtantijs, ſiue de alienatione, ſiue de legitima portione, ſiue de debita liberis eorum vel alijs quibuſdam perſonis, ſiue de accuſatione, vel ſententijs, vel ſportulis, vel apud quem litigare debeant, vel de conſecra-

consecratione eorum, * Item de Episcopis si qua emerserit quæstio lege in Nouellis Const. relatam cuius initium est De priuilegijs, & est circa CXX. Const. Sin autem de rebus Ecclesiasticis, vel alienatione, vel emphiteusi, vel conductione quærere volueris, lege iterum Nouellas duas constitutiones circa CX. relatas. ** Si autem quæratur apud te de custode, de possessione, lege in III. libro Cod. Titulo XVIIII. & præsertim II. eius Constit. Sin autem de dilatationibus quæ debeant præstari his a quibus probatio exigitur lege lib. III. Cod. Tit. XVIIII. Si autem de curialibus quæris vel de alienatione, vel de legitima portione quæ debeat curiæ & publico præstari, lege lib. X. Titulo competenti subiectas constitutiones. Lege autem & post Codicem Nouellas, Constitutione vna quidem cuius inscriptio est De nouem vncijs, & est circa XL. constitut. altera autem quæ de naturalibus filijs loquitur, & est circa LXXX constitutionem. Habes autem & alias duas constitutiones quæ de curialibus loquuntur, & sunt circa C. Constitut. Si autem de testium productione quæras, lege libro IIII. Cod. tit. XX. & libro XXII. Digest. Titulo. V. De testibus, & in Nouellis eam constitutionem quæ inscripta est, de testibus. Non prætermittas autem nec constitutionem prælatam in Nouellis in qua plura dicta sunt de testibus, & de instrumentis admittendis, cuius inscriptio est de instrumentis, & est circa LXX. constitutionem. Quod si apud te quæsitum fuerit de testibus hereticis, lege in libro I. Cod. Tit. V. constitutionem vltimam. Leges autem & circa LX. Const. Nouellarum. Inuenies quod heretici de curiali conditione omnimodo possunt testimonium dicere. Frequenter autem lege redebes. Tit. de probationibus in lib. IIII. Cod. & libro XXII. Digestorum relatum. Sed & Titulum de quæstionibus in lib. XLVIII. Digestorum positum. Cotidie autem legendus tibi est lib. VIIII. Cod. propter criminales discussiones. & maxime Titulo de custodia & exhibitione reorum, in quo est Græca constitutio quæ de temporibus loquitur intra quæ oportet criminales exilij causa mitti, quando hac sunt coercitione digni. Quod si de fiscalibus vel tri-

butis emeserit quæstio, inuenies in libro x. Cod. a primo Tit. vsque ad* aliut complures Titulos. Si autem de patrimoniali capitulo aliquid emerserit, lege in primo libro Cod. & lib. xi. competente Titulo lib. l. Digestorum. Lege autem diligenter & Tit. de officio Præsidis tam in libro i. Protorum quam in lib. i. Cod. relatum. Quod si de religione quæratur apud te & de hereticis, legere debes quinto titulo. lib. i. Cod. & alios plures Titulos post eum positos. Quæ autem pertinent ad querellam, Constitut. circa cv. Nouellarum relatam. Lege autem & aliam inter Nouellas constitut. cuius inscriptio est de diuersis capitulis. ibi invenies quod hodie non cogitur testator sua manu heredum nomina scribere. Lege autem & Constit. Nouellam, quæ innouauit agnatorum & cognatorum iura, & ab intestato successiones formauit, quæ est relata circa. cv. constit. Lege autem & de nuptijs Nouell. Const. frequenter, & duas constit. in Nouellis positas de repudiis & adulteriis, quæ sunt circa finem Nouellarum. Omni autem modo lege Tit. i. lib. xlii. Digestorum. Nam ibi de re iudicata & de interlocutionibus invenies. De compromissariis autem siue arbitris, invenies in lib. iiii. Protorum, & in lib. ii. Cod. circa finem eorum librorum titulos competentes. De adscriptitiis autem invenies lib. xi. Codicis Tit. de colonis censitis, & alios complures tales titulos tam de colonis priuatorum quam de tamiacis, & similib. Si quæsitum fuerit apud te hoc quod natum est quem sequatur vel cuius sit cōditionis, quære ea quæ cum legibus * Perlege autem & de nuptiis Cōstit. in Nouellis in qua plura inuenies de dote & de nuptiali donatione. Et frequenter legenda est tibi eadem constitutio. Alias enim inscriptiones reliquarum constitutionum legere debes. Ex his enim per coniecturam capias quid innouatum est in nuptijs * causis. Lege autem & primam constitut. Nouell. in qua de legatis & de lege Falcidia & de inventario & alia vtilissima plura relata sunt. Lege autem & in lib. vi. Cod. constit. De iure patronatus, & constit. sub titulo de Caducis tollendis. Constit. de inuentario sub Tit. de iure deliberandi, vltima Latina ad Senatum: & consti-

tut. de incertis personis sub Titulo competenti: qui omnes Tituli in VI. lib. Cod. relati sunt plurima & vtilissima continentes. Quod si quæratur *auo forte ad absentem condemnare vel alio modo prægrauare, legenda erunt constitutio in primo Titulo tertij lib. Cod. relata e nostri principis cõstitut. De iureiurando autem si quando fuerit quesitum, debet legere primo Tit. IIII. Cod. lib. Legere autem debet & in lib. VII. Cod. De re iudicata & diuersis sententijs & interlocutionibus Tit. competentes. De Emphiteusi autem & de conductionibus invenies lib. IIII. Cod. vltimum & penultimum. In his autem titulis non prætermittas illam pulcherrimam legem qua cauetur licere intra annum sine pœna a contractu in conductionibus recedere. Lege autem constit. inter Nouellas relatam de mandatoribus & fideiussoribus & de duobus reis promittendi. Quod si de numerata pecunia quæstio emergat, lege competentem Tit. in lib. IIII. Cod. & Nouellam constitutionem post Codicem positam De dote cauta & non numerata. Non lateat vero te quod Ecclesijs quadraginta annorum præscriptio opponitur, vt cauetur constit. circa centesimam Nouellarum posita. Ecclesiæ Romanæ autem centum annorum præscriptio obijcitur, vt est relatum in lib. I. Cod. Tit. de rebus Ecclesiasticis constit. principis nostri: & quod ciuitas pupilli siue adulescentis locum obtineat, quod frequenter quidem dicitur, vbi autem relatum est, ignoratur. Est autem positum in lib. II. Cod. Tit. LIII. const. IIII. De ordine autem edictorum siue peremptorij siue aliorum, & de præconum vocibus absentes * eum post litis contestationem invenies, in lib. I. de Iudicijs, titulo primo circa media loca Tit. I. Sin autem actor intentionem suam deseruerit, quid iuris sit, in Nouell. const. post Codicem promulgatum invenies circa CV. Constitut.

EXPLICIT DE CONSILIArijs feliciter.

ITEM COLLECTIO DOMINI IVLIANI ANTECESSORIS.

VTORES, vel diuisam tutelam administrant, vel indiuisam communiter gerunt. Et si quidem diuisa est siue a testatore siue a iudice, vnusquisque pro sua administratione tenetur: nisi forte aut cum oportebat contutores remouere vt suspectum * homini, non remouit aut tardius remouit. Quod si ipsi inter se diuiserunt tutelam, tunc adsimilantur eis qui communiter administrationem gesserunt. & ita relatum est in lib. v. Cod. Tit. LIII. const. secunda. Si autem indiuisa tutela sit, distinguitur: & interea dicendum est facultatem habere pupillum & in solidum quem voluerit tutorum suorum eligere. Si tamen rem de qua agitur omnes gesserunt, sed siquidem omnes soluendo sint litis contestatæ tempore, diuiditur inter eos actio: si autem quidam eorum eo tempore soluendo non sint, onera eorum hi qui soluendo sunt, recipiunt. Sed si quidem ex negligentia communi vel eorum tantum culpa qui soluendo non sunt, condemnati fuerint idonei tutores, ceduntur eis actiones pupilli, vel habebunt vtilem actionem aduersus contutores suos. Quod si ob dolum communem condemnati fuerint, nulla eis cessio vel opitulatio datur. In tantum autem idoneis contutoribus constitutis, alij tutores ob culpam communem non condemnantur insolidum, vt etiam magistratus municipales & fideiussores necesse sit ante eos conueniri, si soluendo sint. tunc enim vltimæ personæ publicæ * cum querela pupilli in eo sit, quod non remoti fuerint tutores vt suspecti, vel quod satisdatio exacta non sit. Et hæc omnia manifestissime dicta sunt lib. xxvi. Tit. III. Digestorum. Primo hæc si omnes rem de qua agitur, administrauerint. Quod si quidam gesserunt, quidam non, siquidem ex negligentia obligati sunt, siquidem soluendo erant hi qui administrauerunt eo tempore quo deposuerunt tutelam, postea autem ad egestatem peruenerunt, si quidem

per pupillum hoc factum eſt, ad eum non ad tutores ipſius periculum pertinebit, vt relatum eſt in prima Conſt. Tit. LII. lib. v. Cod. Quod ſi nihil per eum factum eſt, interea oportet eum qui adminiſtrauit, conueniri, ita etſi ſoluendo eſſe dicatur. ſed nihilominus euentus ei qui non adminiſtrauit, periclitatur. & ita relatum eſt in vltima Conſtit. eiuſdem Tit. Hæc ſi ob neglegentiam accuſatur tutor. Si autem ob dolum, aut de lata culpa, tunc adſimilantur hi qui non adminiſtrauerunt eis qui communiter indiuiſam tutelam geſſerunt, vt eſt relatum lib. v. Cod. Tit. LII. Conſt. II. Dico autem non adminiſtraſſe tutelam, eum qui rem de qua agitur non adminiſtrauit. nam quantum ad eam rem, non immiſcuit ſe adminiſtrationi. Hæc ante condemnationem. Quod ſi contra omnes tutores condemnatio prolata eſt, tunc diuiditur quantitas aduerſus omnes æqualiter, & vno non idoneo inuento, alijs periculum non imminet, vt eſt relatum in libro VII. Cod. Tit. v. Conſtit. ſecunda. Quod ſi heredibus tutorum vel curatorum quæſtio emerſerit, lege LIIII. Tit. lib. v. Cod. nam ibi pleniſſime de his atque manifeſtiſſime expoſitum eſt. Secundum eas diſtinctiones oportet nos eas quæ videntur eſſe contrarietates diſcernere.

EXPLICIT.

PETRI PITHOEI I. C.

NOTÆ.

NAVDIERAM equidem antea fuiſſe ex priſcis ſcriptoribus aliquem qui cum Moyſis legibus Romanas contuliſſet: ac memini Io. Tilium antiquæ eruditionis hominem, cum de veterum Iuriſconſultorum reliquiis ſermo eſſet, narrare ſolitum, habuiſſe aliquando ſe eius operis fragmenta pauca, quibus ille Licinnij Rufini nomen tribuebat, an ex coniectura, an potius ex veteris libri fide non ſatis ſcio. Illud affirmare

liquet quæ nunc damus ex antiquissima Sequanorum aut Mandubiorum potius bibliotheca in qua per annos octingentos & amplius latuerunt, non esse Licinij Rufini cuius nomine ad Iulium Paulum in libris nostris consultatio inscripta est: ac, vt quod sentio, dicam, non fuit tanti hæc collectio quæ aut Licinij aut Iurisconsulti alicuius paulo clarioris ingenium & acumen desideraret. Tota illa operæ fuit, sed eius operę cuius precium iniuria temporis sic incendit, vt iam nihil fortasse hoc genere tanti videatur. Nam vt cócedamus plures veteris iuris P.R. regulas vnius Vlpiani Titulis contineri, sane & illi præterquam quod ab his nostris nomen suum partesque mutuantur, vnius, vt ita dicam, genij notionisque sunt, nec tam perspicue repræsentant quid Tribonianus, quid collegæ in excerpendis digerendisque & huius & aliorum scriptis sibi concesserint. Qua de re in eo tractatu quem de libris vtriusque iuris pridem delineauimus, plenius disseremus. Nunc de collectore huius libelli, cuius nomen titulumque exemplar ipsum prioribus duabus paginis purum non prætulit, hoc tantum dicere possumus, videri eum Theodosij iunioris temporibus vixisse, & post consulatum quidem ipsius xv. quo demum Codex editus legitur, ex quo hic constitutionem retulit vnam, non omissurus, vt verisimile est, de homicidio non voluntario Valentiniani singularem legem si tum quoque edita, aut in certum Nouellarum corpus redacta fuisset. Sed de re incerta nihil temere affirmare velim. Illud potius mirer, cur hic idem illam de impudicis legem non ex Præfecturæ Vrbanæ scrinijs, sed ex Theodosiano Cod. pleniorem recitat quam hodie in corpore ipso extet quod hac quidem parte pro integro eiusdem Tilij beneficio hactenus habuimus. Cæterum quod ad nos attinet, in horum editione veteris libri scripturam bona fide expressimus, retentis etiam leuioribus mendis si quę varias coniecturas reciperent, quibus ne in ora quidem exemplaris locum dedimus vt sua cuique libera diuinatio liberumque esset iudicium. Quæ inter exscribendum relegendumque occurrerant, in hunc locum reiecimus vnde facile exturbari possent. Nam hunc qui-

dem agrum pro dignitate purgare atq; excolere, hominis est & otio abundantis, & veteris Iuris P.R. cognitione instructissimi,

Nobis non licet esse tam beatis.

AD TITVLVM I.

Si quis perc.] Extat libro IIII. Moysis, qui Numerorum inscribitur cap. xxxv. Sed quanam sacrorum librorum interpretatione hic collector vsus sit, nondum mihi satis liquet. Sane quidem plures hodieque extant in vetustioribus archiuis, quarum, vt Augustini verbis dicam, infinita est varietas.

Aliquod vas] Hoc nomine posteriorum temporum scriptores, omnes fere res complexi sunt quæ nobis inter mobiles atque instrumenta domus numerantur. Sed & veteres in re militari inter contubernia vsurparunt, vnde & Vasa conclamare, & Convasare apud eos legimus.

Sub Tit. ad Leg. Corn.] Extat inter receptas Pauli sententias sub Tit, 23. libro 5. ad quem etiam non erit fortassis alienum hoc loco monere duas priores sententias de circumcisis pertinere, quæ tamen hactenus sub alieno Titulo aberrarunt, vt & alia multa eiusdem operis.

Vt is Pretor iudexve.] Veteris exemplaris scriptura hæc fuit: *vt is Pretor iudexve quæstionis cui sortem obuenerit quæstio de sicarijs eius quod in vrbe Roma proprijs mille passus factus sit. Vtique erat cum iudicibus cui ei ex legem sortem ob.* in quam quid & cur nobis permiserimus apertum est. Auctorem præterea habuimus M. Tullium, cuius hæc sunt in oratione pro Cluentio: *Iubet lex ea, qua lege hæc quæstio constituta est, iudicem quæstionis, hoc est Q. Voconium, cum his iudicibus qui ei obuenerint (vos appellat, iudices) quærere de veneno. In quem quærere? infinitum est, quicunque fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit. Quid eadem lex statim adiungit? Recita. Deque eius capite quærito.* Loquitur vero de quæstione veneficij quæ eundem habuit auctorem & eadem rogatione comprehensa fuisse videtur, sed diuersis capitibus vt hic locus arguit & l.3. D, ad l. Corn. de sic. quam etiam ob causam sæpius hæc iudi-

cia distinguntur tanquam ex diuersis legibus vt in l. 3. D. de bon. damnat. & apud Martialem eo loco, *Non de vi, neque cæde, nec veneno.* Et sane diuersos habuisse iudices diuersosque Prætores verisimile est. Idque Ciceronis verba plane confirmant, si coniungantur cum præcedentibus huiusmodi, *Opinor hæc omnia lege fieri, totumque hoc iudicium quasi mente quadam regi legis & administrari. Quid ergo est: hæc quæstio sola ita gubernatur. Quid M. Plætorij & C. Flaminij inter siccarios. Quid C. Orchinij peculatus? Quid mea de pecunijs repetundis? Quid aliæ quæstiones?* Vnde fortasse non immerito quis suspicetur in l. 2. §. capta. D. de orig. iur. quod in Pandectis Florentinis deesse videtur, sic potius esse supplendum, *Deinde Cornelius Sylla quæstiones publicas constituit, veluti de falso, de parricidio, de siccarijs, de veneficijs, & Prætores quatuor adiecit.* nam iniuriarum quidem iudicium ex lege Cornelia inter priuata ab auctoribus nostris perpetuo relatum est l. 2. & vlt. C. de iniurijs. vt pote quod & ciuiliter moueri possit: & in l. Prætor. §. 1. D. de iniur. Cornelia non de iniurijs, sed de sicarijs potius exaudienda est, vt & in l. 23. §. si dolo. D. ad leg. Aquil. Nec tamen inficior ex lege Cornelia iniuriarum seruum reum non recipi, sed duriore pœna extra ordinem affici, & quod ad seruos attinet excedere eam quæstionem quodam genere priuatæ modum l. 12. §. vlt. D. de accusat. Ideoque cum de seruo ageretur in l. 5. D. Si ex nox. caus. ag. hæc recte Vlpianus sic coniunxit, *Capitalium actionum iniuriarumque nomine.* Sed hæc aliena nec huius loci quæstio est, ac vereor ne iam etiam notarum modum excesserim. Illud tamen addere liceat esse hoc exemplum aliud exercitionis publici iudicij lege delegatæ ad l. 1. D. de offic. eius cui mand. est iurisd.

Relatis.] Hæc sunt collectoris quæ ideo forma literarum a ceteris distingui voluimus, vt & reliqua omnia quæ illius esse visa sunt.

Coercit compescit.] vet. *coerci compesci.* & paulo post, *pertinet ire hæc.*

Vt & ad seruum & peregrium.] Cicero pro Cluentio, *Vbi omnes mortales alligat lex, ita loquitur, qui fecit fecerit, omnes viri, mulieres, liberi,*

liberi, serui, in iudicium vocantur. Omnibus legibus serui rei fiunt, quarum pœna in seruos cadere potest l.12. ϛ. vlt. D. de accusat. In seruos etiam admissa delicta legibus vindicantur, adeo vt & ipsi seruo nō ad sugillationem domini facta iniuria legibus inulta non relinquatur. l. Item apud Labeonem. ϛ. si quis. D. de iniur. l. 6. D. ad l. Iul. de adult. Et tamen, illud etiam verum est quod & Fabius libro VI. vsurpauit, ad exules, ad seruos, ad peregrinos nullam legem pertinere. Sed hęc ex mente verbisque legum diiudicanda sunt, & potissimum quidem ex subiecta materia. Peregrinus manumittens seruum non potuit Latinum facere. Cur ita? quia lex Iunia quæ Latinorum genus induxit, ad peregrinos non pertinet. Prætor tamen non permittebat ita manumissum seruire, nisi aliter lege peregrina cautum esset. Hoc scripserat Iure consultus quidam, siue is Vlpianus fuit, seu Gaius, seu quis alius, in libro regularum, cuius ego nuper fragmentum magna parte erui ex veteri Glossario Cl. Puteani viri selectissimæ eruditionis & iudicij recti. Quod de peregrino diximus fortasse & ad deportatum non male trahetur l. 2. D. de interdic. & relegat.

Si autem.] Extat apud Moysem eo loco quem supra notauimus, extat & de eadem re Nouella Constitutio Valentiniani, qua fere vtimur. Addatur & Num. lex ex vetustissimo Seruij exemplari ad illud Virgil. Egl. 4. *Ipse sed in pratis aries. Sane,* inquit, *in Numæ legibus cautum est vt si quis imprudens hominem occidisset pro capite occisi & natis eius in concione offerret arietem. Ergo hic bene videtur arieti dignitatem dare, dicendo: Ipse, qui oblatus homicidam crimine homicidij possit exsoluere.* Sed placet etiam Philonis locus ex lib. I. de vita Moysis, ὁ κλείνωμ inquit, ἄνθρωπον ἢ ἢ δικαίως καὶ ἀμυνόμενος· καὶ βιασθεὶς ὑπαίτιος εἶναι δοκεῖ διὰ τὴν ἀνωτάτω καὶ κοινὴν συγγένειαν. Placet & ille Plutarchi ex Caussalibus. in quo rationem inquirens cur non nisi sacramento adacti militēt πότερον ὅτι inquit, τὴν ἀναγκὴν μόνην ἐξουσίαν εἶναι δεῖ ἀ τοῦ ἀνελεῖν ἄνθρωπον. ὁ δὲ ἄνευ νόμου καὶ προστάγματος τοῦτο ποιῶν· ἀνδροφόνος ἐστίμ.

Rescripto Hadriani.] Refertur & hoc rescriptum in l. §. Diuus D. ad Leg. Corn. de sic quem cum hoc contulisse non inutile erit.

Sic lapide.] Vetus hæc ſcriptura propius accedit ad clauis quam clauæ nomen, quod & Græci interpretes retinuerunt libro 60. βασιλ. Tit. 39. & 59.

Vt homicidam ſeruum.] Franciſcus Pithœus frater meus, cuius ego ingenuis virtutibus digna ex alijs audire malo quam ipſe dicere, putat hunc locum ſic emendari poſſe: *vt homicidij reum ſupplicio maiore iubeto adfici.* niſi quis ita malit, *vt homicidam ſeruum ſupplicio maiore.* Certum eſt enim ex perſona delinquentis vt crimen, ita pœnam augeri.

Qui hominem.] Reliqua fuit prior pars apud Paulum lib. v. Sent. Titu. xxiii.

Conſilium.] Paterculus, *Factis*, inquit, *maiores noſtri ad conſilium dirigebant.* Seneca de Tranquil. lib. II. *Poteſt euenire vt faciat aliquis iniuriam mihi, & ego non accipiam, tanquam ſi quis rem cum e villa mea ſubripuit, in domo mea ponat, ille furtum fecerit, ego nihil perdiderim. Poteſt aliquis nocens geri, quamuis non nocuerit. Si quis cum vxore tanquam cum aliena concumbat, adulter erit, quamuis illa adultera non ſit. Aliquis mihi venenum dedit, ſed vim ſuam mixtum cibo perdidit: venenum illud dando ſcelere ſe obligauit etiam ſi non nocuit. Non minus latro eſt cuius telum oppoſita veſte eluſum eſt. Omnia ſcelera & ante effectum* (ſic legendum) *operis quantum culpæ ſatis eſt, perfecta ſunt.* Seruius ad illud Virgil. ex libro VI. *Auſi omnes immane nefas, Secundum Romanorum morem dicit, quo non tantum exitus punitur, ſed voluntas.* Sic & Impp. in l. 1. C. Th. de ambitu πρωθύςερομ ἑλληνικῶς. *Pari ſorte leges ſcelus quam ſceleris puniunt voluntatem.* Sane in rebus non vſque adeo turpibus etiam factum exigitur l. 1. §. beſtias. D. de poſtulando. l. 18. D. de pœnis: quæ pertinet ad edictum. Quod quiſque iuris, non ad publica iudicia. Itaque oratorie magis quam iuridice ab his ad illa M. Cato pro Rhodienſibus argumentatus eſt apud Gell. libro. 7. capite. 3. & rectius quidem Aſconius Pædianus, *Qui ius*, inquit, *dicit factorum index eſt non futurorum, duntaxat in ciuilibus cauſis.*

Caſu teli.] fuga teli magis quam iactu vt olim in exceptionibus ſcribi ſolitum M. Tullius auctor eſt. Auguſtin. de lib. arbitr. lib. I. *Nam & miles hoſtem, & iudex vel miniſter eius nocentem, & cui inuito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi vi-*

dentur peccare cum hominem occidunt.

Quod si in rixa.] Extat in l. vlt. D. ad leg. Corn. de sicar. ex qua fortasse hic quoque non male ita legetur, *ictus quoque ipsos.* Cætera curâ Triboniano prætermissa sint, non est obscurum.

Frater vester.] Ex hoc Antonini rescripto & eo quod proxime sequitur, Gordiani, confecta est a Triboniano l. 1. C. ad leg. Corn. de sicar.

Lætouis.] Pro Læto II. id est iterum consule. Nam bis quidem aut ter Consul in notatione temporum non vsque adeo Latine dici videtur. Et tamen sæpe in veteribus libris ita scriptum memini.

Quod si dominum.] Quo hæc pertineant non video. Extat sane rescriptum quod sequitur in l. 5. C. eod. tit. & hoc esse Diocletiani & Maximiani subscriptio arguit.

Cum quidam.] Leguntur & hæc in l. 4. §. 1. ad leg. Corn. de sicar. At neque rescripti neque consultationis verba adiecta sunt, quibus in hoc genere quod sciam elegantius nihil est.

In quinquennium.] Ponitur & illa lex apud Rhetores vt imprudentis cœdis damnatus quinquennali exilio multetur, vt apud Quinti. lib. 7. cap. 5. & Declam. 296. & 305.

Consultationis.] Vet. *consolationis*, quomodo & in optimo Seruij exemplari scriptum est eo loco lib. 3. Æneid. *Augurium est exquisita Deorum voluntas per consolationem auium aut signorum.*

Em.] An hæc emissam consultationem, an aliud quiddam significent non satis scio. Illud fortasse fœlicius diuinasse videbor, ista sub finem quæ quis super esse putauerit (*Vel res*) notas esse quæ veterem formulam contineant, Velim rescribas: aut potius quando ad principem sermo est, Velis rescribere. Sic apud Plinium sæpe, Rogo rescribas, & infra, Vellem mihi rescribere.

Cognouit quod Clodius.] Malim *cognoui*, & infra, *interdixi, decreui*, &c.

Dum sago iactatur.] Vet. *dum sagu iactatur.* Sed iam notus est ex Suetonio & Martiale veterum ludus. Appellatio ipsa non vsque adeo fortassis nota quam ex veteri Glossario didici, in quo ita est. *Sagatio* παλμος.

Culpa Marij Euaristi.] Veteris libri scriptura hæc est, *culpa manu Euaristi*, quam ideo adnotare libuit quod & hanc coniecturam reciperet, *culpante manu Euaristi*. excusa tamen magis placuit.

Adque apparebat.] Huius loci sententiam facile est mente concipere, verba ipsa sanare difficile est.

Vrbe Italiæ prouinciæ Veticæ.] Ant. Oiselus meus, de cuius eruditione, iudicio, rerumque ac iuris prudentia singulari quicquid dixero minus erit, hunc locum sic malit legere, *vrbe Italica prouinciæ Beticæ*, quod mihi quidem facile persuadet, quando & Italicam Beticæ vrbem esse vel ex Ptolemæo constat, & prouincia, atque adeo Italia & vrbe interdicere delicto grauius non immerito videatur. Scio tamen non defuturos qui lectionem scriptam magis probent, quam etiam confirmat l. 1. §. 1. D. de effract. & expil.

Recte Egn. Taurine.] Vet. *Recte & Taurine.*

Refert enim.] Sunt igitur illa Diui Hadriani in l. 5. § vlt. D. de pœnis. vnde & hic lubentius ita legerim. *Et sane distinctio hæc pœnam aut iustam prouocare debet.* Iusta, id est legitima, alioqui iustitiam, quæ cum æquitate coniungitur non recte stricti iuris temperamento opponemus l. placuit. C. de iudic. l. 31. §. 1. D. depositi. Gratiæ fortasse rectius, vt in l. 17. §. pen. D. ad leg. Iul. de adulter.

Rem facti quis.] vet. ex. *rem pacto*. hoc vult, factum non ius.

Geret.] Vet. ageret. Extat in l. pen. §. 1. D. ad leg. Iul. de vi publ. Sed nec moribus nostris qui occidendi hominis causa telum gerit, vtique homicidij pœna punitur: & hac parte lex Cornelia in vsu apud nos esse desijt, vt posteriorum temporum Doctores recte annotarunt.

AD TITVLVM II.

Si autem contenderint.] Extat apud Moysem Exod. xxi.

Homo foris.] Vet. *fortis.*

Accessionis mercedem.] *Cessationis*, hæc vero interpretationem

recipiunt ex l. vlt. D. de his qui deie. vel effud. & l. 3. D. Si quadru. paup. fec. dic.

Vlpianus libro regularis.] Sic vetus exemp. Ego vero non dubito quin & hæc ipsa & alia quædam huius Eclogæ sint ex libro singulari Regularum Domitij Vlpiani, cui etiam antea semper adscripsi titulos illos qui Io. Tilij immortali beneficio ante annos aliquot editi sunt. Mouit me præter scribendi rationem, quod cum in Pandectis nostris duo tantum capita ex eo libro reliqua essent, nempe XVII. de testibus, & XXV. de obligat. & actionib. illud quidem totidem verbis inter istos Titulos legitur, alterum cur non extet causa in promptu est, cum & titulus ipse desideretur, vt & alios plures non frustra desiderari hæc collectio indicat, ex qua etiam quosdam supplere, quosdam rectius emendare est. Sunt igitur illi Tituli ex corpore non omnium Vlpiani scriptorum, sed ex corpore libri singularis Regularum, vt & Æmilij Papiniani sententia vnica ex ipsius corpore, id est ex libro singulari Responsorum collecta quæ tanquam purpuræ lumen centonem illum Gothicum in fronte deturpat magis quam honestat.

Iniuria siquidem.] Hæc pertinent ad iniurias rerum, id est quæ re fiunt membro rupto vel osse fracto, & ad honorariam earum pœnam de qua in §. pœna. Instit. de iniur.

Adque collegi.] An *idque collegi ex facto*, quod verius est. Ex facto autem dicit quia de illis iniurijs loquitur quæ re fiunt, vt proxime monuimus. Nam & iniuriarum atrocitas ex alijs etiam circunstantijs æstimatur.

Papianus.] Sic in vetustissimo exempl. constanti fide scriptum est. Sic & in Aniani Breuiario. Sane à Græcis non nisi Papianus scribi solet, & ab ipso Iustiniano Nou. 4. & 108. à Latinis frequentius Papinianus dicitur.

Per hominem.] Certum est iure P.R. filiosfamilias noxæ dedi potuisse, nec eos modo sed & filias §. vlt. Inst. de nox. act. Ea fuit patriæ potestatis auctoritas, quã & Papiniani tẽporibus eo vsq; valuisse hic locus indicat. Cuius etiã iuris vestigia quædã reliqua sunt in Pandectis. Vnũ hic indicasse sufficiat in l. 3. §. Si cũ quis. D. de lib. hom. exhib. De his vero & illa circa propria

ac differentia subtilitas, quam vt magnam Quintilianus proponit de addictis, seruine sint an liberi. Ego quidem seruire vtrosque dixero, nec impari multum iure l.33. & seqq. D. de nox. act. Neutros tamen seruos dixero, vt nec eum qui redemptus ab hostibus, redemptionis pretium nondum exsoluit. l.2. C. de postlim. reuers. Sunt vero hæc inter se longe diuersa & in seruis etiam ipsis sæpe distinguntur. l.27. §. de eo. D. ad l. Iul. de adult. l. 18. D. de. nox. act. l. 24. de vsufr. leg. Nam & e contrario serui sunt quidam reuera, nec tamen seruiunt: & aliud est liberum, aliud in libertate esse, vt recte Quintilianus differit declam. 340. & 342. Tanta est rerum verborumque differentia in causis libertatis. Huiusmodi sunt iure nouo Coloni l.2. de colon. Thrac. in legibus Langobardorum Aldij l.4. de prohib. alien. ser. & iure nostro quia manus mortuę dicuntur. Sed placet exemplum veteris iuris non vsquequaque vulgare, quod me docuit auctor ille Regularum, quem Puteano nostro deberi dixi. Apud veteres inter amicos manumissi, seruiendi tantum metu dimittebantur, manebant serui, & manumissores audebant eos in seruitutem denuo per vim ducere. Ideoque recte Massenio seruus apud Plautum in Menæch. inter amicos manumissus, *Meliore*, inquit, *opus est auspicio liber perpetuo vt siem*. Interveniebat Prætor & non permittebat seruire. Postea habuerunt propriam quandam libertatem ex lege Iunia quæ exæquauit eos Latinis colonarijs (quos ego ad nouum ius Latij refero. Nam & vetus fuisse aliud Seruius notat, & illæ singulares literæ apud Valerium Probum confirmant, C. L. P. R.) effecitque liberos, negato tamen vltimę voluntatis arbitrio, vt Saluianus Timothei nomine scripsit lib. 3. ad Eccles. cathol. & probat l.1. C. Th. de petitione heredit. & Gaius lib. 1. Instit. qua de re alibi plenius. Ita post legem Iuniam inter amicos manumissi, nec seruiunt, nec serui sunt, sed libertini: non iustæ tamen nec solidæ libertatis, vt & Seneca in lib. de beata vita significat. denique seruorum liberi & liberorum sunt spurij, vt ait l. 2. C. Th. ad S. C. Claud. Ergo vt ad rem redeam, liber homo noxæ deditus seruit, & ei adquirit qui deditum accepit. Verum si tantum

adquisierit quantum damnum datum est, liberatur, cogiturque is qui deditum accepit, ipsum manumittere. cogitur autem a Prætore: sed fiduciæ, inquit, iudicio non tenetur. Quid est hoc? An significat fiduciæ iudicio non posse cogi manumittere, cum videri posset hoc ab initio quodammodo actum per fidem taciti contractus, vt litis æstimatione accepta deditum dimitteret: quemadmodum seruatur in eo qui suis nummis redimitur l. 3. D. de obseq. parent. vel patron. præstand. l. 4. §. 1. D. de manumiss. sed auxilio & officio Prætoris id fieri, vt de seruo Iustinianus paulo dilucidius scripsit in §. 1. Instit. de nox. act. An vero quia manumissionem liberi hominis præcedit mancipatio, in qua fiducia interponi solet (ex parte quidem emptoris aut revendendi remancipandiq;, aut etiam interdum manumittendi: ex parte vero mancipantis de indemnitate fiduciarij ob impensas ipsius actus, vel etiã ob actiones noxales, ceterasq; eius generis quibus alioqui ex persona liberi hominis teneri posset) hoc potius Papinianus significat, eum qui sibi noxæ deditum manumittit fiducia non teneri, quia non sponte manumittit: vt nec alias qui facto alterius coactus vendit, de euictione teneri solet nisi ex suo facto? Sed hoc fortasse subtilius est. Illud nõ minus, An filius famil. ita manumissus, in patris naturalis potestatem recidat, siquidem legi XII. tab. trina mãcipatione satisfactum non est. Nam sane accepto pretio vendere non minus est quam aut non defendere, aut noxæ dedere. & est quod hic filio magis ob noxiam imputetur. Ita frustra quæratur hoc casu, an is qui noxæ deditum auxilio Prætoris manumittit, iura sibi legitimæ successionis adquirat. quod forsan nõ frustra quæri videretur in ceteris liberis qui vna manumissione sui iuris fiũt, si per omnia liberorum hominum manumissores patronis exæquarentur, & non edicto Prætoris enumeratæ essent certæ personæ. Et hic profecto neq; gratuitum neq; reuera beneficium præstat, cum cogi possit, & nihil amplius quam operam suam vel inuitus accommodat, quasi pretio recepto sartaque noxa l. vlt. D. de obseq. parent. Hæc sunt eius iuris quod ille apud Gellium cum lance & licio euanuisse dicit, cuius tamen co-

gnitio quanti sit momenti in ceteris partibus, ij demum intelligunt qui riuis & castellis ita vtuntur vt fontes ipsos non negligant.

Rupisse.] Extant hæc in l. 24. §. rupisse. D. ad l. Aquil. sed verbis aliquantulum mutatis: ac vereor ne illa etiam quæ sequuntur, *Aquilia enim eas duntaxat ruptiones quæ damna dant, persequitur* (sic enim reponendum arbitror) non sint Vlpiani. Sane nec ea collector hic agnouit, qui alioqui aut continua diuidere, aut diuisa continuare non solet.

P*aullus libro singulari.*] Quonam? De iniuriis. Sic sequentia vtcunque suadent. Atqui nullus hoc titulo liber Paullo tribuitur in eo indice qui Pandectis præfixus est, in quo alij quidam notantur ex quibus nihil desumptum legimus. Et tamen hunc ipsum habuere compositores qui hæc ad verbum transtulerunt in [illegible]s Institutiones sub tit. De iniuriis, quem cum hoc loco conferre cuilibet, licet, & ex eo quod hic deest, supplere. Quod autem sequitur, sic fortasse non male restituetur, *Commune enim omni ei nomen iniuriæ est*, quod & Francisco fratri charissimo suboluit.

Labeo.] l. 15. De iniuriis.

Qui iniuriam.] hæc sunt verba legis ipsius XII. tab. in quæ sibi quisque pro arbitrio licere existimet. Quod sequitur de seruo & libero, valde corruptum obscurumque est. Ego pertinere censeo ad illud legis caput quod de grauioribus iniuriis fuit quarum æstimatio hactenus frustra quæsita hinc fortasse non male disci poterit. Nam omnes quidem huiusmodi iniurias non esse talione vindicatas, vel vnus A. Gellij locus arguit, apud quem cum Phauorinus dixisset, *Nonne tibi quoque videtur nimis esse dilutum, quod de iniuria punienda scriptum est*, SI INIVRIAM ALTERI FAXIT XXV. ÆRIS POENÆ SVNTO? *Quis enim erit tam inops quem ab iniuriæ faciendæ libidine* (sic legendum ex veteribus libris) XXV. *asses deterreant*? respondet noster Africanus non omnes iniurias istis assibus quamuis librariis vindicatas. *Sed iniurias* (inquit) *atrociores vt de osse fracto, non liberis modo, verum etiam seruis factas impensiore damno vindicarunt quibusdam autem iniuriis talionem quoque imposuerunt.* Fuit vero & alius

alius eiusdem legis articulus de iniuriis, quo capite vindicabatur si quis carmen condidisset, quo alteri infamiam flagitium ve faceret. Fustis pœna, cuius Horatius meminisse videtur, nulla, vt opinor, fuit: & poëtice dictum est cum significare vellet, abstinuisse pœnæ metu, tracta a canibus similitudine, vt & Helenio Acroni subuoluit. Quin & histriones ipsos immunes verberum Augustus ipse responderat, quod Tacitus lib. 1. Annalium Tiberium sequutum refert. Quæ statuitur pœna in l. 5. §. si quis D. de Iniuriis. putatur esse ex lege Cornelia. Sed est magis ex ipsa lege Iulia. ex S.C. tamen esse dicitur in l. 21. D. de testib. l. 18. §. vlt. D. qui test. fac. poss. Lex Cornelia ex tribus caussis actionem dedit, quæ longe aliæ sunt. Sane Arnobius lib. 4. aduers. gentes ob conuitium petulans formulam ex edicto dari significat, & verissimum est. Qui locus reuocat mihi in memoriam alium quendam non dissimilem M. Vellij Paterculi (sic enim apud Priscianum scribitur) ex posteriore volumine qui in B. Rhenani editione ita conceptus est. *Primus ille & vtinam vltimus* (de Silla loquitur) *exemplum proscriptionis inuenit, vt in qua ciuitate petulantis conuitij iudicium historiarum ex alto redditur, in ea iugulati ciuis Reipublicæ constitueretur auctoramentum, plurimumque haberet qui plurimos interemisset, nec occisi hostis quam ciuis vberius foret præmium, fieretque quisque merces mortis suæ.* Quid alij supposuerint referre nihil attinet: ego sic lubentius legerim, *Petulantis conuicij iudicium iniuriarum ex albo redditur.* Iniuriarum nomen generale est, & habet subsespecies multas. Nam est iniuriarum iudicium ossis fracti, & membri rupti, carminis famosi. Itaque iuridice loquitur qui dicit, Iniuriarum petulantis conuitij iudicium, vt, legis Aquiliæ hominis occisi &c. leuiorem speciem iniuriæ complexus est quam summæ crudelitati opponeret, fortasse non omissurus & ipsius Syllæ legem si hanc quoque iniuriæ speciem complexa esset. Grauius Seneca Corneliam de sicariis auctori obiecit, cum de eadem re ageret in libello de diuina prouidentia. *Videant* (inquit) *largum in foro sanguinem, & supra Seruilianum lacum (id enim proscriptionis Syllanæ spoliarium est) Senatorum capita, & passim vagantes per vrbem percussorum greges, & multa millia*

S

cinium Ro. vno loco post fidem, immo per ipsam fidem trucidata. Quid ergo? Fœlix L. Sylla, quod illi descendenti ad forum gladio submouetur? quod capita consularium virorum patitur ostendi, & precium cadis per quæstorem ac tabulas publicas numera? Et hæc omnia facit ille qui legem Corneliam tulit. Quæ posteriora verba suadent vt apud Paterculum pro *Reipublicæ* legam non *Romani* (quis enim non hoc superesse videat?) sed *e Publico*: vt respondeat illis, *per Quæstorem & tabulas publicas*. Sed & paulo post ita legendum, *Nec tantum in eos qui contra arma tulerant, sed in multos insontes sæuitum*, adeo perspicuum est vt probatione non indigeat.

Qui autem iniuriæ in quid aget.] Sic vet. malo *inquit*, vt ad Prætorem referatur. l. 7. D. eod.

Et taxationem.] Esse hoc legum verbum Iustinianus dixit No. 82. Pertinet vero hic locus ad id quod idem scribit de æstimatione iniuriarum a Prætore permissa in §. pœna Inst. eod. tit.

Quanti vadimonium.] si quidem satisdatio ipsa vel cautio iudicio sisti certam summam continet. Nam & interdum ita vadimonium concipitur, *Quanti ea res erit.* de vadimonio etiam in actione iniuriarum locus est in l. si eum §. qui iniuriarum. D. Si quis caut.

Vnam nominis suo re destinare.] Non inficior ad hanc veterem scripturam propius ita legi posse, *Vnam nomini suo rem destinare*, sed illud malim *Vnam nomine suo rem designare*.

Non vocem agentis.] Vocatio in ius actionis editionem præcessit, sequuta est ipsa actio litisque contestatio. Immo & in iure ad album plerunque actio edi solebat. Itaque recte Iustinianus omnium actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficisci ait, quæ est de in ius vocando. quem & ipse ordinem in vetere iure digerendo religiose sequutus est.

Quod Auli.] Hoc fuisse solemne verbum in formulis actionum, & alij notarunt & hic locus plenissime probat. Sic & apud Fab. lib. 6. c. 8. *Colaphum tibi ducam, & formulam scribam, Quod caput durum habeas.* Exempla sunt ex libris nostris præter iam notata in l. 17. §. 1. D. de in rem vers. l. 2. D. Quod iuss. l. 133. D. de verb. oblig. l. 21. §. vlt. D. de negot. gest. l. 47. de ædilit.

edict. l. vlt. D. si quadru. paup. fe. di. l. 26. §. neque. D. de, nox. act. l. 1. §. an pater. D. de fur. l. 1. §. si is qui nauem, & l. 5. D. de exercit. act. Fuit & in exceptionum formulis vsitatum Quod praeiudicium non fiat, Quod metus causa. Inst. de excep. Quod non vi l. 1. §. 1. & §. denique. l. 7. §. bellissime. & §. seq. D. Quod vi aut clam. l. 1. §. sunt qui. D. Ne quid in loco publ. Quod facere possim l. 7. & l. 14. in fine D. de except. & infra. Quod rem sestertiorum &c. Sed & in conceptione stipulationum, Quod ego decem credidi. l. 47. D. de rei vind. l. 42. D. de fideiuss. l. 1. §. si manumisero. D. Quar. rer. act. non dat. l. 8. §. 1. D. de pignerat. act. l. 122. §. Flauius. l. 135. §. Seia. de verb. oblig. l. 15. D. de acceptil. l. 58. D. de rei vindic. Quo pertinent & illa in testamentis quorum exemplum extat in l. 19. D. liberat. leg. Vnde & apud Ciceronem in orat. pro Quintio illa verba, *Vt sibi Quintius iudicatum solui satisdet ex formula, Quod ab eo petat &c.* non modo ad actionis sed & ad satisdationis formulam referri possunt, & melius quidem quam ad edictum ipsum, quamvis constet ad exemplum etiam edicti actiones fere conceptas. Illud fortasse non vsqueadeo obuium, in conceptione formularum non semper Caium Seiumque, aut Titium ac Maeuium, sed & Agerium actoris, Nigidium rei nomen sustinuisse. cuius moris in acceptilationis Aquilianae formula reliquiae extant: & in l. tutor. §. 2. D. de vsur. Agerio Gaius Seius coniungitur. Sed de tota ea veteris iuris parte expectamus votis multis tractatum quem B. Brissonius celeberrimum ingenium fori nostri iampridem pollicetur, cui vtinam ea rerum prolatio tandem aliquando volenti eueniat, quam summa ipsius eruditio ingeniique singularis dexteritas meretur, & studiosorum vtilitas expostulat.

Mula.] Vet. *mola.*

Causa mortis.] Haec sententia indicat iure P. R. non fuisse certum dierũ numerũ, sed hoc totũ quaesitoris & iudicũ arbitrio permissum. Pertinet vero magis ad titulũ nisi proximũ quod de libero homine loquitur. Nouum vero non est in huiusmodi eclogis esse quaedam capita fugitiua: qualia multa in libris nostris Doctor meus adnotauit, quibus & haec addi pos-

ſunt, l. 1. & 2. D de ceſſ. bon. l. 3. D. Qui pet. tut. vlt. D. de loco publ. l. 4. C. de probat. Sane in l. Labeo, in fi. D. de ſtatulib. quod ex Pactumeio Clemente traditur, ad titulum non ſatis pertinet, niſi ex priori dictione repetita ſyllaba cum ſuperioribus coniungatur hoc modo, *dediſſet & Pactumeius Clemens &c.* At in l. 5. §. vtrum D. ſi vſusfr. pet. quod Vlpianus adiecit *non ſeruitutem*, quamvis a propoſita quæſtione alienum videatur, ideo tamen adiectum eſt, ne ſententiã Iuliani de ſeruitute probaſſe argueretur. quod alias fortaſſe amplius exponemus.

AD TIT. III.

Si quis.] Exod. XXI. hanc vero dierum interpretationem Conſtantinus ſuſtulit in l. 1. C. de menedat. ſeru. vt & Zeno in l. penult. C. de inceſt. nupt. a Moyſis lege nonnihil receſſiſſe videri poteſt.

Niſi id dolo fiat.] Hoc igitur caſu reus erit dominus homicidij: ſed punietur tanquam homicida ſerui, non vt homicida liberi hominis. Punietur autem ex lege Cornelia non ex plebiſcito.

Si Dominus.] Extat & in l. 2. D. de his qui ſunt ſui vel al. iur. & in Inſtit. mutatis etiam nonnullis, quæ nihil neceſſe putauimus ſingillatim notare.

Dominorum.] Non fuerunt ante has Conſtitutiones impunitæ dominorum in ſeruos iniuriæ. Nam Seneca lib. 3. de benef. *Poteſt*, iniquit, *ſeruus dare beneficium domino ſi ab eo poteſt iniuriam accipere. Atqui de iniurijs dominorum in ſeruos qui audiat poſitus eſt, qui & ſæuitiam & libidinem, & in præbendis ad victum neceſſarijs auaritiam compeſcat.* Lege quoque Petronia dominis poteſtas ablata eſt ſuo arbitratu ſeruos dandi ad depugnandas beſtias l. 11. §. vlt. D. ad l. Cornel. de ſic. Sed & apud Græcos ſeruorum fortunæ humaniter conſultum Athenæus eleganter oſtendit lib. 6. Dipn. capite 7. prolatis in ea rem Hyperidis, Lycurgi & Demoſthenis verbis.

Infamiæ iniuria.] Sic vet. & fortaſſe recte ſi ad impudicitiam referatur.

Fraudem fecerit.] veluti si cum tempore pactus sit vt seruum redhibeat. Theoph.

Diuus etiam Adrianus.] Spartianus in eius vita, *Seruos* inquit, *a dominis occidi vetuit, eosque iussit damnari per iudices si digni essent.* Diuus etiam Marcus domino seruum accusare permisit vt Gaius notat lib. 1. Inst. l. seruos. D. de accusat. De seruorum vero criminibus cognoscebat Romæ quidem Præfectus vrbi, in prouincijs Præsides, vt in idem auctor est, & probat l. 1. §. si quis seruum. & §. quod autem. D. de off. P. V. l. 24. §. vlt. D. de pig. act. l. 9. D. de manumiss.

Itaque & ipse.] Hic locus valde corruptus est, & fortasse non infeliciter ita restituetur, *Itaque & ipse curare debes iuste ac temperate tuos tractare, vt & facile requirere eos possis, ne si apparuerit vel imparem te impendijs esse, vel atrociorem dominatione sæuitiam exercere, necesse habeat Procos.* V C. *ne quid tumultuosius contra accidat, præuenire te, & ex mea iam auctoritate ad alienandos eos compellere. Glabrione & Omullo Conss.* Cuius loci emendationem aliqua ex parte NIC. Fabri viri optimi indicio acceptam referre non ingratum est.

Requirere.] fugitiuos scilicet.

Ad alienandos.] bonis conditionibus. itaque iusto pretio vendere compelletur arg. l. 4. §. 2. D. de in di. addict. & de euictione cauere: quamvis alias nemo cogatur rem suo precio vendere, & qui inuitus vendit, de euictione non promittat l. 8. §. vlt. & l. seq. D. de act. rer. amot. l. 35. §. petitor. l. 70. D. de rei vindic.

Gregor. lib. XVIIII.] Hic numerus mihi valde suspectus est.

AD TIT. IIII.

Quicumque.] Leuit. xx. Deuteron. xxII. Exod. xxII.

Prioribus legibus pluribus abrogat.] An *derogat*, vt Vlp. dixit de lege Aquilia, an potius *obrogat*? Nam & sic apud Liuium vbi vulgo scriptum legitur lib. 9. *Et quia vbi duæ leges sunt semper antiqua abrogat noua,* in vetustiss. exemplari scriptum lego, *obrogat*: & apud Lactant. lib. 6. diu. Inst. sic Ciceronem scripsisse alias monuimus, *huic legi neque obrogari fas est, neque derogari ex ea aliquid*

licet, neque tota abrogari potest. Verum reperio veteres quoque ita loquutos. Auctor libelli de viris illustribus. *Minutio*, inquit, *Rufo Trib. legibus suis abrogante*, & paulo post de Apuleio Saturnino, *huic legi multis nobilibus abrogantibus.* Ouidius 2. de Tristib. *Et nimium scriptis abrogat ille meis.* Sed Modestinus noster longe apertius in l. 102. D. de verb. signif. *Abrogatur legi cum prorsus tollitur.* Itaque veterem scripturam non temere violandam censeo: quamuis, vt verum fatear, & in illis Plinij locis abrogandi verbum lubentius reposuerim.

Secundo vero.] Hoc caput sic restituo, *Secundo vero capite permittit patri, si in filia sua quam in potestatem habet, aut in ea quæ eo auctore cum in potestate esset viro in manum conuenerit adulterum domi suæ generiue sui deprehenderit, inque eam rem socerum adhibuerit, vt is pater eum adulterum sine fraude occidat, ita vt filiam incontinenti occidat.* Quod ait, *inque eam rem socerum adhibuerit*, videtur pertinere ad filiam quæ eo auctore cum in potestate esset, viro in manum conuenit. Cuius iuris quod iam in manum conuentio euanuisset, nulla sunt, quod sciam, in hoc tractatu apud Iustinianum vestigia. Nam quod Vlpianus ait in l. 23. §. 1. D. eod. ad priorem illam capitis partem non pertinet.

Ait, in potestatem.] Sic. vet. atque ita etiam M. Tullium locutum Gellius auctor est lib. 1. cap. 7.

Sine fraude.] Sine periculo, impune, vt ex iure Seruius notat, qui & illud addit ad XI. Æneid. in optimo libro meo, Fraudem veteres pœnam vocasse ab eo quod præcedit id quod sequitur: citatque hoc M. Tullij ex Cornelianis, *Ne fraudi sit ei qui populum ad concionem vocarit.* quod in editis exemplaribus frustra quæretur.

Inuidia autem.] Sic vet. lib. Sed nemo non fateatur sic potius scriptum à Paulo, *In vidua autem.* Quod si verum est sane fateamur in occisionem filiæ viduæ patrem habuisse ius præcipuum, siquidem & hoc ius sic recte exprimitur. At in accusationem filiæ viduæ non habet pater ius præcipuum l. 22. §. 1. D. eod. Ius vero præcipuum in eo etiam est vt intra sexaginta dies eius voluntas expectetur, nec vlli alij interea agendi potestas fiat l. 14. §. 2. D. eod. itemque vt iure patris accusans

non facile calumniæ pœna adficiatur. qua de re mox dicetur.

Auctoritate quoque.] legi poteſt, *Auctoritate quoque paterna*, poteſt & ſic, *Auctoritate quoque legis patrem poſſe interficere vel Conſularem vel patronum ſuum ſi in filiam.* Pertinent vero hæc ad interpretationem eorum verborum, *Eum adulterum*: circa quæ & idem olim ex ſententia legis quæſitum eſt. Sed verba ipſa conditionem adulteri non diſtingunt l.24.§.1.D.eod.tit. Papiniano quidem in patronum durum viſum eſt l.38.§.penult. forſan quod ad ius mariti attinet, cuius impetui & calori minus lex conceſſit quam paterni nominis pietati. Atque hæc quidem ita temperari poſſunt. Placet tamen Cl. Puteani coniectura qui hunc locum ſic potius emendat, *Vel Conſularem vel Pretorium ſi eum in filiam adulterum deprehenderit.*

Si ex interuallo.] veteris libri ſcriptura hæc eſt. *Sed interuallum filiam int.t.c.niſi perſequatur illum interfecerit. Continuationem enim animi videtur legis auctoritatem fecifſet.* Huc pertinet l.23. §. vlt. & l. 32. D. eod. Auctoritate legis dixit vt & Alexander in l.4.eod. tit.

Secundum leges.] Ex legis Iuliæ verbis quæ filiumfam. maritum ab eo qui ſui iuris eſt non ſeparant. l.6.§.2.

Auctoramento rogati.] De auctoratis alibi diximus, Sed quæri poſſet vnde origo verbi. Ego ad illud Plutarchi problema lubens refero cuius & ſuperius meminimus, vt ne viderentur priuato iure contra fas arma tractare, ſacramento quodam & religione in eam rem auctoratos eſſe.

Quo loco & deditius.] Si de libertino dediticio accipias, fruſtra adiectum videbitur. Ego deditium potius accipio liberum hominem noxæ deditum, cuius inter ſeruos & libertos media quædam conditio eſt. Et videntur veteres iuris auctores nomen ab eodem fonte ſic variaſſe ambiguitatis diſcernendæ gratia. Quod & in alijs factum Soſipater notauit in Grammaticis.

Diuum Marcum & Commodum.] l.38.§.Impp.eod.tit. Illud D. non erit alienum hoc loco annotare, quod Diui Marci & Commodi reſcriptum extat in l.14. D. de off. præſ. Diuis fra-

tribus passim tribui l.13.§. vlt. De eod. & l. penult. D. de lege Pomp. de patricid. Nam & Verus Commodus dicebatur. sed hic Commodus M.F. exaudiendus est.

Magnus Antoninus.] Caracalla, qui corpore Alexandri Macedonis conspecto Magnum atque Alexandrum se iussit appellari.

Pepercit.] Sic & Vlpianus dixit ignosci marito in l.3.§. si maritus. D. de S C. Silan. At ego a D. Pio vltimum quidem supplicium remissum, pœnam tamen inrogatam video, sed molliorem d.l.38. & l.1.§. vlt. D. ad leg. Corn. de sic. Et hoc quoque parcere atque ignoscere est. Tandem vero ferrum mariris in omnes porrectum est Nouella const. Maioriani de adulteriis, quam & plerique omnes populi adprobarunt. Cuius iuris vestigia quædam notasse memini inter ea fragmenta quæ discordantium canonum Concordiæ nomine Gratianus collegit 33.q.2. can. Inter.

Qui iure.] Iure mariti sine calumnia vir accusare potest, l. 37. D. de minoribus. Notandum est quod ait. *potest.* Nam & potest calumniæ pœna victus adfici. Et hoc est quod dicitur, Iure mariti accusantem calumniæ periculum non euitare, & sine periculo calumniæ non posse agere. l. 4. §. vlt & l.3. D. ad leg. Iul. de ad. videlicet si euidens eorum calumnia apparuerit. Verum non facile ei hoc iure accusanti calumniæ pœna irrogabitur, vt fit in eo qui iure publico accusat. l.15.§. lex. D. eod. l. 2. C. Qui accusar. non poss. Sic hæc διαφωνία temperanda est.

Sine calumniæ pœna.] Calumniatoribus siue ex lege Remmia seu qua alia frontem inuri solitum constat. Sed quæ fuerit illa litera iam diu quæsitum est, de quo nihil habeo certius quam quod Iulianus in Antiochico sic scribit, εἶτα, ὡς ἐκ τοῦ πώγωνος μὲν πλέκειν δεῖ σχοινία, καὶ ὅτι πολεμῶ τῷ χῖ. πόθος δὲ ὑμᾶς εἴσεισι τοῦ κάππα, καὶ ὑμῖν γε οἱ πολιοῦχοι τῆς δὲ τῆς πόλεως θεοὶ διπλοῦν δοῖεν, ὅτι πρὸς τοῦτο καὶ τὰς ἀστυγείτονας ἐσυκοφαντήσατε πόλεις ἱερὰς καὶ ὁμοδούλους ἐμοί. Quod si quis putet Græcorum esse illud K, discat & veteres Romanos Kalumniam scripsisse non calumniam, & hac quoque litera pro singulari vsos cum idem significare

significare vellent, hoc & Terentius Scaurus, & Velius longus, & Diomedes de Ortographia tradidere. sed propius ad Iulianum Isidorus lib. I. Eth. de notis iuridicis disserens, per duo K K calumniæ causa significari scribit. Fabius quoque lib. I. Inst. ipsam nominum notam esse ait. Et quando totus ille Fabij locus mirum in modum deformatus est. operæ precium fecero si hic eum integriorem adscripsero. K, inquit, *& ipsa quorumdam nominum nota est & Q cuius similis effectu speciéque (nisi quod paululum à nostris obliquatur) Kappa apud Græcos, nunc tantum in numero manet, & nostrarum vltima qua tam carere potuimus quam Psi non quærimus.* Quæ si quis cum impressis conferat, facile intelliget quid nos in eis restituendis cum ex veterum librorum scriptura, tum ex non incertis coniecturis præstiterimus. Sed quid vetat & Velij locum ex Puteani nostri codice adiicere? Est enim sane quam elegans, necdum, quod sciam, integre à quoquam editus, Sic igitur Longus. *Hinc supersunt ex multis K & C & Q de quibus quæritur an scribentibus sint necessariæ. & qui K. expellunt, notam dicunt esse magis quam literam, qua significamus Kalumniam, Kaput, Kalendas hac eadem nomen Cato notatur non magis igitur in numero literarum esse oportet, quam illam notam 7. qua Centuria, & quam Ɔ conuersum quo Caia significatur quod notæ genus videmus in monumentis, cum quis libertus mulieris ostenditur. Caias enim generaliter aspicis omnes mulieres accipere voluerunt.* Vbi pro *Catonis kesonis* nomen ex Scauro reponendum est. Sed & illud, *Auspicis*, vereor ne non pro *Auspices* scriptum sit. Pertinet enim is locus ad veterem nuptiarum ritum quo auspicibus adhibitis Caius Caiam ducebat, & verisimile est quod Plutarch. ἐν αἰτίοις scribit, εἰσάγοντας τὴν νύμφην hæc verba præeuntes suggessisse *Vbi tu Caius ego Caia*, ad auspices essere ferendum. Sane Fabius cum de Caiæ nota idem tradidisset, subiecit, *Quia tam Caias vocitatas esse quam Caios ex nuptialibus sacris apparet*. At nos iam paulo longius quam par fuit fortasse excurrisse videbimur. nulla tamen homini studioso discendi occasio importuna esse solet. & nobis hoc saltem luxu interdum genio indulsisse, condonabitur.

Vt libertinus.] patronum ex lege Iulia publicorum iudicio-

T

rum l. 8. in fine D. de accusat. vel quemlibet si rem sestertiorum triginta milium, aut filium non habeat, vt proximo responso continetur.

Aut minor.] Hoc est ex verbis legis ipsius Iuliæ de pudicitia l. 15. §. lex Iulia D. eod.

Qui sine connubio.] Connubium est ius legitimi matrimonij, vt recte Seruius definit. Itaque cum peregrino connubium non est. Seneca lib. 4. de benefic. *Promisi tibi filiam in matrimonium postea peregrinus apparuisti. Non est mihi cum extraneo connubium.* Itaque iure mariti peregrinus non accusat. sed accusat tamen iure quodam hominum καὶ ἐξ ὁμολογίας, vt Africanus eleganter ex Homero arguit in l. 13. ∫. 1. D. eod. nec ei opponetur infamia, quæ alias iusta fuit exceptio etiam in ciuilibus causis. ∫. vlt. Inst. de except. non hæc, Quod libertinus rem HS X X X aut filium non habeat, quæ vna fuisse videtur ex illis præscriptionibus legis Iuliæ de adulteriis & maritandis ordinibus, de quib. in l. 15. §. penul. D. hoc tit. aut fortassis etiam legis Iuliæ & Papiæ quod ad filium adtinet. Nam priuilegia liberorum ex illis fere sunt legibus. l. 2. D. de minorib. Denique nulla præscriptio obiicitur suam iniuriam vindicanti. Immo & hodie cessant omnia illa præstigia versati iuris, vt ait l. 28. & l. 32. C. hoc tit. Est & de præscriptionibus ex lege Iulia locus in l. 5. D. de accusat. vbi hæc verba *Præscriptione vtetur*, sic accipio, vtetur exceptione mulier. Ne in præiudicium seruus aut accusetur aut torqueatur, l. 33. D. ad leg. Iul. de adult. in qua idem omnino rescriptum referri existimo. Cui consequens est eo casu à muliere nupta initium accusationis fieri.

In vxorem adulterium.] vet. ex. *adulterum*, male. Sane de sponsa quæstio est, quæ simpliciusita definietur: In sponsam adulterium iure mariti vindicari non posse ex lege Iulia quæ de vxore & nupta loquitur: Diui tamen Seuerus & Antoninus rescripserunt etiam hoc vindicandum, & ex hoc rescripto quasi sponsa iure quoque præcipuo accusatur, l. si vxor. §. Diui. iuncto §. si minor. in fine. D. ad leg. Iul. de adult. Atque ita intelligenda videtur l. 9. C. eod. tit.

Papianus libro sing. de adulter.] Hic liber continuit responsa quæ ad legem Iuliam de pudicitia pertinebant. Sed & alios Responsorum libros Papinianus scripsit de varijs consultis.

Aut eo auctore.] vet. lib. *aut eum auctorem* Ergo non qui iure præcipuo accusare potest, & occidere potest. Sed nec qui occidendi ius habet, ius præcipuum in accusationem habet, vt in vidua dictum est. Cæterum hic locus arguit, emancipatam filiam iure patris accusari posse, quamuis vidua non possit. Scæuola tamen cum de iure patris ageret, eam posuit quæ in potestatem esset l. 14. §. pen. verum in his quæ simul consistere possunt, non qui vnum dicit & alterum tollit: & est Muciani ingenij de iure aperto præcise ad propositum respondere, vt in l. 34. §. vlt. D. de pignorib. si modo Florentina scriptura retineatur.

Cum patri lex regia.] Atqui ius patriæ potestas timoribus receptum dicitur l. 8. D. de his qui sunt sui vel al. iur. Sed non est nouum quæ veteribus primum legibus introducta sunt, moribus adscribi, maxime cum de vtendi ratione agitur, quæ tota ex moribus pendet. Sic & substitutio pupillaris quæ iure potestatis fit, moribus fieri dicitur. Sic furiosis & prodigis ex XII. tab. curator datur, at moribus fit interdictio, quæ & ipsa ex lege XII. tab. fieri dicitur. Et sane quædam sunt iura patriæ potestatis, quæ non tam ex verbis ipsis legis, quam ex interpretatione & auctoritate prudentium quasi per consequentiam, aut ex plurium annorum obseruatione tacito populi consensu obfirmata manarunt. At potestatem ipsam vitæ necisque in liberos ex lege Regia esse hic locus apertè confirmat. Quod & Dionys. Halicarnas. tradit, & Vlpianus noster in XII. tabulas translatum testatur, vt pleraque alia ex Regum legibus. Frustra vero Papiniano hæc quæstio proposita fuisset, si non idem quoque ius eo tempore obtinuisset. Quod si verum est, & Tribonianus pro præsenti præteritum tempus supposuit in l. in suis D. de lib. & post. her. inst. Sane quidem sub Augusto exemplum est iudicij paterni & domestici in filium, cuius & ipse princeps pars fuit, apud Senecam lib. I. de Clement. vt non immerito idem auctor pa-

plebis facit: Plutarchus Aedilem collegamque Marcelli, & Capitolinum tantum nominat. Porro Vvifigothorum legibus huiusmodi stuprum castratione vindicatur.

Nec testamentum ei ex maiore parte.] Sicut nonnullis pro beneficio datur vt pro parte dimidia testamentum facere possint, veluti seruo publico P. R. ita alijs, pro pœna interdicitur ex maiore parte bonorum testamenti factio. Sunt igitur quidem pro parte testabiles, pro parte intestabiles. Cuius rei gratiam populus aut princeps facit cum liberam testamenti factionem concedit. Quod de seruo publico diximus vnus Vlpianus tradidit, nec alius, quod sciã, eius iuris auctor hactenus laudatus est. Sed videor mihi inter senticeta M. Varronis vestigia quædã illius notasse, verum ita perturbata vt non facile a quouis agnosci possint. Sic autem lego ex vetustioris scripturæ reliquijs sub finem lib. VII. de ling. Lat. *Habent plerique liberti a municipio manumissi: in quo vt societatum & fanorum serui, non seruauerunt proportionem & rationem. Et Romanorum liberti debuerunt dici, vt a Fauentia Fauentius, a Reate Reatinus, sic a Roma Romanus, vt nominantur libertini a libertis orti, & a publicis seruis P. R. qui manumissi, ante quam sub magistratuum nomine qui eos liberarunt succedere cœperunt.* Vt significet Varro, quæ analogia est inter Roma & Romanus, eandem esse videri inter libertus & libertinus quo nomine temporibus Appij cæci & deinceps aliquamdiu censiti sunt non ipsi qui manumitterentur, sed ingenui ex ijs procreati, vt Sueto. libro 3. scripsit, & Vlpianus noster monet apud Athenæum. Addit Varro, libertinos etiam dictos qui ex seruis publicis P. Rom. manumissi erant, quasi plus aliquid essent quã liberti & propius ad ingenuitatem accederent, vt pote qui & ante manumissionem quodammodo libertorum iure vterentur, cum testamenti factionem haberent, possentque non modo ipsi testamentum facere, sed ex aliorum etiam testamento sibi capere, ex parte scilicet dimidia. Quod vt rite fieri videretur, cum alioqui heres iure Ro. esse non possit qui ne nomen quidem, immo nec personam habet, hic iuris color a prudentibus excogitatus est, vt serui huiusmodi in capiẽda hereditate nomen sibi eius

magiſtratus adſumerent cui miniſtrabant. Ergo & in teſtamento teſtes eſſe poterant, cum iuris ciuilis aliqua ex parte communionem haberent (quod pertinet ad l.20.§.ſeruus.D. de teſtament.) & familiæ emptores, quia & mancipationis ius habuerunt, quod alioqui ciuium Ro. proprium, poſtea Latinis tantum colonariјs Iunianiſque conceſſum eſt, atque etiam peregrinis iis quibus ius commercij datum erat, vt ad Gaium Vlpianus adiecit. Tacit. lib.2. Annal. *Et quia vetere S C. quæſtio in caput domini prohibebatur, Tiberius mancipari ſingulos actori publico iuſsit.* & lib.3. *Seruos Silani actor publicus mancipio accepit.* Quod tamen Xiphilinus ex Dione ab Auguſto prius conſtitutum referens. τῷ δημοσίῳ) inquit) ἢ καὶ ἑαυτῷ πιπράσκεσθαι. Et ſane eos actores publicos ſeruos P.R. fuiſſe nemo eius antiquitatis peritus negauerit. Fuerunt igitur olim ſerui ij eodem pene iure quo poſtea liberti principis ex conſtitutione Gordiani quam ex Gregoriano recitat Theodericianus I C. ſub Tit. de libertatibus. φιλοσοφώτερον Leo ſeruis principis plenum rerum ſuarum arbitrium etiam morientibus conceſſit Nouell. Conſt. 38. quod etiam aliquatenus ſuis ſe indulſiſſe Plinius nepos gloriatur. Porro quod additur apud Varronem *& rationem*, quamquam belle habere videatur, vereor ne non ſuperſit, aut potius *Romæ* locum occupet, errore non obſcuro. Nam & in veteribus monumentis hæc etiam ſæpe coniunguntur, Vrbis Populique Romani. Vrbis Varro non dixit, ſed Romæ, vt analogia conſtaret. Sed nos etiam notis iſtis ſuam analogiam conſtare non concedimus. Si cui tamen noſtra hæc de loco obſcuriſſimo coniectura probabitur, is facile peccati, quodcunque eſt, veniam dabit.

Hoc quidem iuris.] Sunt hæc aut collectoris, aut alterius cuiuſdam qui hæc poſt ex Theodoſiano adiecit, vel potius ex Præfecturæ vrbanæ archiuis. Nam in ipſo Codice hæc conſtitutio breuius relata eſt, quod & ante monuimus.

AGVC NOVIS.] Sic vet. quod ex alijs conſtitutionibus ſic reſtitui poteſt. *Orienti vicarie Kariſsime nobis.*

Prop.] In C. Th. paulo alia eſt ſubſcriptio, nempe hæc, PP. *in foro Traiani* VIII. *Id. Aug. Valentiniano* IIII. *& Neoterio Coſſ.* In

licet, neque tota abrogari potest. Verum reperio veteres quoque ita loquutos. Auctor libelli de viris illustribus. *Minutio*, inquit, *Rufo Trib. legibus suis abrogante*, & paulo post de Apuleio Saturnino, *huic legi multis nobilibus abrogantibus*. Ouidius 2 de Tristib. *Et nimium scriptis abrogat ille meis*. Sed Modestinus noster longe apertius in l.102. D. de verb. signif. *Abrogatur legi cum prorsus tollitur*. Itaque veterem scripturam non temere violandam censeo: quamuis, vt verum fatear, & in illis Plinij locis abrogandi verbum lubentius reposuerim.

Secundo vero.] Hoc caput sic restituo, *Secundo vero capite permittit patri, si in filia sua quam in potestatem habet, aut in ea quæ eo auctore cum in potestate esset viro in manum conuenerit adulterum domi suæ generiue sui deprehenderit, inque eam rem socerum adhibuerit, vt is pater eum adulterum sine fraude occidat, ita vt filiam incontinenti occidat.* Quod ait, *inque eam rem socerum adhibuerit*, videtur pertinere ad filiam quæ eo auctore cum in potestate esset, viro in manum conuenit. Cuius iuris quod iam in manum conuentio euanuisset, nulla sunt, quod sciam, in hoc tractatu apud Iustinianum vestigia. Nam quod Vlpianus ait in l.23. §.1. D. eod. ad priorem illam capitis partem non pertinet.

Ait, in potestatem.] Sic vet. atque ita etiam M. Tullium locutum Gellius auctor est lib.1. cap.7.

Sine fraude.] Sine periculo, impune, vt ex iure Seruius notat, qui & illud addit ad XI. Æneid. in optimo libro meo, Fraudem veteres pœnam vocasse ab eo quod præcedit id quod sequitur: citatque hoc M. Tullij ex Cornelianis, *Ne fraudi sit ei qui populum ad concionem vocarit.* quod in editis exemplaribus frustra quæretur.

Inuidia autem.] Sic vet. lib. Sed nemo non fateatur sic potius scriptum à Paulo, *In vidua autem.* Quod si verum est sane fateamur in occisionem filiæ viduæ patrem habuisse ius præcipuum, siquidem & hoc ius sic recte exprimitur. At in accusationem filiæ viduæ non habet pater ius præcipuum l. 22. §. 1. D. eod. Ius vero præcipuum in eo etiam est vt intra sexaginta dies eius voluntas expectetur, nec vlli alij interea agendi potestas fiat l.14. §.2. D. eod. itemque vt iure patris accusans

non facile calumniæ pœna adficiatur. qua de re mox dicetur.

Auctoritate quoque.] legi potest, *Auctoritate quoque paterna*, potest & sic, *Auctoritate quoque legis patrem posse interficere vel Consularem vel patronum suum si in filiam.* Pertinent vero hæc ad interpretationem eorum verborum, *Eum adulterum*: circa quæ & idem olim ex sententia legis quæsitum est. Sed verba ipsa conditionem adulteri non distingunt l.24.§.1.D.eod.tit. Papiniano quidem in patronum durum visum est l.38.§.penult. forsan quod ad ius mariti attinet, cuius impetui & calori minus lex concessit quam paterni nominis pietati. Atque hæc quidem ita temperari possunt. Placet tamen Cl. Puteani coniectura qui hunc locum sic potius emendat, *Vel Consularem vel Pretorium si eum in filiam adulterum deprehenderit.*

Si ex interuallo.] veteris libri scriptura hæc est. *Sed interuallum filiam int.t.c.nisi persequatur illum interfecerit. Continuationem enim animi videtur legis auctoritatem fecisse.* Huc pertinet l.23.§.vlt. & l.32.D.eod. Auctoritate legis dixit vt & Alexander in l.4.eod. tit.

Secundum leges.] Ex legis Iuliæ verbis quæ filiumfam. maritum ab eo qui sui iuris est non separant. l.6.§.2.

Auctoramento rogati.] De auctoratis alibi diximus, Sed quæri posset vnde origo verbi. Ego ad illud Plutarchi problema lubens refero cuius & superius meminimus, vt ne viderentur priuato iure contra fas arma tractare, sacramento quodam & religione in eam rem auctoratos esse.

Quo loco & deditius.] Si de libertino dediticio accipias, frustra adiectum videbitur. Ego deditium potius accipio liberum hominem noxæ deditum, cuius inter seruos & libertos media quædam conditio est. Et videntur veteres iuris auctores nomen ab eodem fonte sic variasse ambiguitatis discernendæ gratia. Quod & in alijs factum Sosipater notauit in Grammaticis.

Diuum Marcum & Commodum.] l.38.§.Impp.eod.tit. Illud D. non erit alienum hoc loco annotare, quod Diui Marci & Commodi rescriptum extat in l.14.D.de off.præf. Diuis fra-

tribus paſſim tribui l.13.§. vlt. De eod. & l. penult. D. de lege Pomp. de patricid. Nam & Verus Commodus dicebatur. ſed hic Commodus M.F. exaudiendus eſt.

Magnus Antoninus.] Caracalla, qui corpore Alexandri Macedonis conſpecto Magnum atque Alexandrum ſe iuſſit appellari.

Pepercit.] Sic & Vlpianus dixit ignoſci marito in l.3.§. ſi maritus. D. de S C. Silan. At ego a D. Pio vltimum quidem ſupplicium remiſſum, pœnam tamen inrogatam video, ſed molliorem d.l.38. & l.1.§. vlt. D. ad leg. Corn. de ſic. Et hoc quoque parcere atque ignoſcere eſt. Tandem vero ferrum mariris in omnes porrectum eſt Nouella conſt. Maioriani de adulteriis, quam & plerique omnes populi adprobarunt. Cuius iuris veſtigia quædam notaſſe memini inter ea fragmenta quæ diſcordantium canonum Concordiæ nomine Gratianus collegit 33.q.2. can. Inter.

Qui iure.] Iure mariti ſine calumnia vir accuſare poteſt, l. 37. D. de minoribus. Notandum eſt quod ait. *poteſt.* Nam & poteſt calumniæ pœna victus adfici. Et hoc eſt quod dicitur, Iure mariti accuſantem calumniæ periculum non euitare, & ſine periculo calumniæ non poſſe agere. l. 4. §. vlt & l.3. D. ad leg. Iul. de ad. videlicet ſi euidens eorum calumnia apparuerit. Verum non facile ei hoc iure accuſanti calumniæ pœna irrogabitur, vt fit in eo qui iure publico accuſat. l.15.§. lex. D. eod. l. 2. C. Qui accuſar. non poſſ. Sic hæc διαφωνία temperanda eſt.

Sine calumniæ pœna.] Calumniatoribus ſiue ex lege Remmia ſeu qua alia frontem inuri ſolitum conſtat. Sed quæ fuerit illa litera iam diu quæſitum eſt, de quo nihil habeo certius quam quod Iulianus in Antiochico ſic ſcribit, εἶτα, ὡς ἐκ τοῦ πώγωνός μου πλέκειν δεῖ σχοινία, καὶ ὅτι πολεμῶ τῷ χῖ· πόθος δὲ ὑμᾶς εἴσεισι τοῦ κάππα, καὶ ὑμῖν γε οἱ πολιοῦχοι τῆς δὲ τῆς πόλεως θεοὶ διπλοῦν δοῖεν, ὅτι πρὸς τοῦ το καὶ τὰς ἀστυγείτονας ἐσυκοφαντήσατε πόλεις ἱερὰς καὶ ὁμοδούλους ἐμοί. Quod ſi quis putet Græcorum eſſe illud K, diſcat & veteres Romanos Kalumniam ſcripſiſſe non calumniam, & hac quoque litera pro ſingulari vſos cum idem ſignificare

significare vellent, hoc & Terentius Scaurus, & Velius longus, & Diomedes de Ortographia tradidere. sed propius ad Iulianum Isidorus lib. 1. Eth. de notis iuridicis differens, per duo K K calumniæ causa significari scribit. Fabius quoque lib. 1. Inst. ipsam nominum notam esse ait. Et quando totus ille Fabij locus mirum in modum deformatus est. operæ precium fecero si hic eum integriorem adscripsero. K, inquit, *& ipsa quorumdam nominum nota est & Q cuius simil:s effectu specieque (nisi quod paululum à nostris obliquatur) Kappa apud Græcos, nunc tantum in numero manet, & nostrarum ultima qua tam carere potuimus quam Psi non quærimus.* Quæ si quis cum impressis conferat, facile intelliget quid nos in eis restituendis cum ex veterum librorum scriptura, tum ex non incertis coniecturis præstiterimus. Sed quid vetat & Velij locum ex Puteani nostri codice adiicere? Est enim sane quam elegans, necdum, quod sciam, integre à quoquam editus, Sic igitur Longus. *Hinc superfunt ex multis K & C & Q de quibus quæritur an scribentibus sint necessariæ. & qui K. expellunt, notam dicunt esse magis quam literam, qua significamus Kaluminiam, Kaput, Kalendas hac eadem nomen Cato notatur non magis igitur in numero literarum esse oportet, quam illam notam 7, qua Centuria, & quam Ↄ conuersum quo Caia significatur quod notæ genus videmus in monumentis, cum quis libertus mulieris ostenditur. Caias enim generaliter aspicis omnes mulieres accipere voluerunt.* Vbi pro *Catonis kesonis* nomen ex Scauro reponendum est. Sed & illud, *Aspicis*, vereor ne non pro *Auspices* scriptum sit. Pertinet enim is locus ad veterem nuptiarum ritum quo auspicibus adhibitis Caius Caiam ducebat, & verisimile est quod Plutarch. ἐν αἰτίοις scribit, εἰσάγοντας τὴν νύμφην hæc verba præeuntes suggessisse *Vbi tu Caius ego Caia*, ad auspices esse referendum. Sane Fabius cum de Caiæ nota idem tradidisset, subiecit, *Quia tam Caias vocitatas esse quam Caios ex nuptialibus sacris apparet.* At nos iam paulo longius quam par fuit fortasse excucurrisse videbimur. nulla tamen homini studioso discendi occasio importuna esse solet. & nobis hoc saltem luxu interdum genio indulsisse, condonabitur.

Vt libertinus.] patronum ex lege Iulia publicorum iudicio-

rum l. 8. in fine D. de accusat. vel quemlibet si rem sestertiorum triginta milium, aut filium non habeat, vt proximo responso continetur.

Aut minor.] Hoc est ex verbis legis ipsius Iuliæ de pudicitia l. 15. §. lex Iulia D. eod.

Qui sine connubio.] Connubium est ius legitimi matrimonij, vt recte Seruius definit. Itaque cum peregrino connubium non est. Seneca lib. 4. de benefic. *Promisi tibi filiam in matrimonium postea peregrinus apparuisti. Non est mihi cum extraneo connubium.* Itaque iure mariti peregrinus non accusat. sed accusat tamen iure quodam hominum καὶ ἐξ ὁμολογίας, vt Africanus eleganter ex Homero arguit in l. 13. §. 1. D. eod. nec ei opponetur infamia, quæ alias iusta fuit exceptio etiam in ciuilibus causis. §. vlt. Inst. de except. non hæc, Quod libertinus rem HS X X X aut filium non habeat, quæ vna fuisse videtur ex illis præscriptionibus legis Iuliæ de adulteriis & maritandis ordinibus, de quib. in l. 15. §. penul. D. hoc tit. aut fortassis etiam legis Iuliæ & Papiæ quod ad filium adtinet. Nam priuilegia liberorum ex illis fere sunt legibus. l. 2. D. de minorib. Denique nulla præscriptio obiicitur suam iniuriam vindicanti. Immo & hodie cessant omnia illa præstigia versati iuris, vt ait l. 28. & l. 32. C. hoc tit. Est & de præscriptionibus ex lege Iulia locus in l. 5. D. de accusat. vbi hæc verba *Præscriptione vtetur*, sic accipio, vtetur exceptione mulier. Ne in præiudicium seruus aut accusetur aut torqueatur, l. 33. D. ad leg. Iul. de adult. in qua idem omnino rescriptum referri existimo. Cui consequens est eo casu à muliere nupta initium accusationis fieri.

In vxorem adulterium.] vet. ex. *adulterum*, male. Sane de sponsa quæstio est, quæ simplicius ita definietur: In sponsam adulterium iure mariti vindicari non posse ex lege Iulia quæ de vxore & nupta loquitur: Diui tamen Seuerus & Antoninus rescripserunt etiam hoc vindicandum, & ex hoc rescripto quasi sponsa iure quoque præcipuo accusatur, l. si vxor. §. Diui. iuncto §. si minor. in fine. D. ad leg. Iul. de adult. Atque ita intelligenda videtur l. 9. C. eod. tit.

Papianus libro sing. de adulter.] Hic liber continuit responsa quæ ad legem Iuliam de pudicitia pertinebant. Sed & alios Responsorum libros Papinianus scripsit de varijs consultis.

Aut eo auctore.] vet.lib. *aut eum auctorem* Ergo non qui iure præcipuo accusare potest, & occidere potest. Sed nec qui occidendi ius habet, ius præcipuum in accusationem habet, vt in vidua dictum est. Cæterum hic locus arguit, emancipatam filiam iure patris accusari posse, quamuis vidua non possit. Scæuola tamen cum de iure patris ageret, eam posuit quæ in potestatem esset l. 14. §. pen. verum in his quæ simul consistere possunt, non qui vnum dicit & alterum tollit: & est Muciani ingenij de iure aperto præcise ad propositum respondere, vt in l. 34. §. vlt. D. de pignorib. si modo Florentina scriptura retineatur.

Cum patri lex regia.] Atqui ius patriæ potestas timoribus receptum dicitur l. 8. D. de his qui sunt sui vel al. iur. Sed non est nouum quæ veteribus primum legibus introducta sunt, moribus adscribi, maxime cum de vtendi ratione agitur, quæ tota ex moribus pendet. Sic & substitutio pupillaris quæ iure potestatis fit, moribus fieri dicitur. Sic furiosis & prodigis ex XII. tab. curator datur, at moribus fit interdictio, quæ & ipsa ex lege XII. tab. fieri dicitur. Et sane quædam sunt iura patriæ potestatis, quæ non tam ex verbis ipsis legis, quam ex interpretatione & auctoritate prudentium quasi per consequentiam, aut ex plurium annorum obseruatione tacito populi consensu obfirmata manarunt. At potestatem ipsam vitæ necisque in liberos ex lege Regia esse hic locus apertè confirmat. Quod & Dionys. Halicarnas. tradit, & Vlpianus noster in XII. tabulas translatum testatur, vt pleraque alia ex Regum legibus. Frustra vero Papiniano hæc quæstio proposita fuisset, si non idem quoque ius eo tempore obtinuisset. Quod si verum est, & Tribonianus pro præsenti præteritum tempus supposuit in l. in suis D. de lib. & post. her. inst. Sane quidem sub Augusto exemplum est iudicij paterni & domestici in filium, cuius & ipse princeps pars fuit, apud Senecam lib. 1. de Clement. vt non immerito idem auctor pa-

rentes magistratus domesticos appellarit lib. 2. de benefic.

Quod bonum fuit.] Sic etiam scriptum est. In l. 3. & l. 10. D. de. bon. poss. contr. tab. l. 13. §. aliquando D. ad SC. Vell.

Dedisse vt.] Fortasse melius, *dedisse, sed vt.* Hoc velle videtur Papinianus, legem Iuliam non tam dedisse patri ius necis in filiam, quam necessitatem imposuisse filiam occidendi, siquidem & adulterum vellet occidere. & recte, *hac adiectio.* Nam si quis verba ipsa legis expendat, hoc maxime agit, vt impune adulterum pater occidere possit: adijcit tamen veluti temperamentum quoddam nimij caloris, dum modo filiam in continenti occidat. Non dat igitur lex ius occidendi filiam cum adultero, sed adulterum potius cum filia, l. 20. D. eod. & est filia ipsa vt ita dicam, in conditione magis quam in dispositione.

Quod forte filiam.] Desunt quædam huiusmodi, *quod forte filia effugit, aut casu euasit.*

Non dubitantur non ambigitur. Sed si deponas.] Sic vet. legendum videtur, *non dubitatur. Sed si de pœna tractus quin aliquid eius honestissimo calori permittatur, non ambigitur. Sic dicit, non ambigitur, non vt quasi &c.* hæc autem posteriora verba videntur esse collectoris, vel potius Pauli, aut alicuius eorũ qui ad Papinianum notas scripserant, quarum auctoritatem Theodosius & Valent. infirmarunt in l. 1. C. Th. de respons. prud. Iustinianus restituit adempta etiam Papiniano sententiæ prærogatiua, immemor ipse iudicij sui quod etiamnum extat in l. cum acutiss. C. de fideic.

Vsque ad exitium.] Leg. *exilium* l. 4. C. ad leg. Iul. de adult. l. 1. §. vlt. D. ad leg. Corn. de sic.

Marito vel patre accusante.] Etiam iure publico siue extranei. sed hoc est ex constitutionibus, l. 6. C. eod.

Iniuriam lecti.] vet. lex. corrupte. Constantinus dixit Genialis lecti in l. 30. C. eod. tit. vt & alij auctores multi.

Sed quoniam.] l. 17. D. de quæstionib.

Paulus libro sent.] leg. *libro secundo sententiarum*, & quæ sequuntur sic supplenda sunt ex l. 22. D. hoc tit. *permittitur tam adoptiuo quam naturali patri.*

Propr est vt non possit.] Et sic Papinianus respondit in l.20. Sed Iurisconsultis diuersas inter se opiniones tueri concessum est, vt Fabius quodam loco ait. Atque vtinam hæc eadem libertas conscientiæ & veritatis potius fiducia quam contentionis & gloriolæ studio inter nos conseruetur. Ego sententiam non diuido, sed à Paulo sto, atque ita censeo: Quando adulterium iure naturæ probrum ducitur, eius quoque vindictam ex iure potius gentium quam ex ipsis legum verbis æstimandam. Qua etiam ratione nec dignitatem quidem auctoritate legis Paulus excepit.

Et liberos.] An *libertos*. Sed exceptio vxoris ad liberos magis pertinet quorum numero & illa habetur quæ in manum conuenit. Atque ita Nic. Fabro nostro videtur viro & doctissimo & humanissimo, cuius fidei atque amicitiæ multum me debere lubens merito profiteor.

Inuenta.] Extat apud Paulum lib.2. Sentent. sed corruptior. Quomodo autem restituenda sit, hic locus indicat, in quo tamen mariti verbum frustrà repetitur.

Sub specie.] Fortasse rectius *Sub spe*: quamquam vtrumque leuiter ferri potest.

AD TIT. V.

Qui manserit.] Extat Leuit. xx.

Capite punitur.] An sit hæc pœna legis Scantiniæ dubitari potest: an potius Iuliæ de adulterijs, qua etiam in marem stuprum vindicatur, vt & ea quæ de vi publica est si per vim stuprum illatum sit l.29. §. vlt. D. ad leg. Iul. de adult. Fabius quidem nihil præter decem milium multam stupratori minatur, & Plutarchus auctor est Capitolinum à Senatu pecunia multatum quod Claudij Marcelli filium de stupro appellasset, an quod non perpetrasset, an quod non satis conuictus videretur, dubitari potest. At hic ipse legi nomen dedisse dicitur, siue vt Macedo Senatusconsulto, siue quod ipse illam tulisset, nec enim nouum est primum aliquem sua ipsius lege punitum. Sane Valerius C. Scantinium appellat, & Tribunum

plebis facit: Plutarchus Aedilem collegamque Marcelli, & Capitolinum tantum nominat. Porro Vviligothorum legibus huiusmodi stuprum castratione vindicatur.

Nec testamentum ei ex maiore parte.] Sicut nonnullis pro beneficio datur vt pro parte dimidia testamentum facere possint, veluti seruo publico P. R. ita alijs, pro pœna interdicitur ex maiore parte bonorum testamenti factio. Sunt igitur quidem pro parte testabiles, pro parte intestabiles. Cuius rei gratiam populus aut princeps facit cum liberam testamenti factionem concedit. Quod de seruo publico diximus vnus Vlpianus tradidit, nec alius, quod sciã, eius iuris auctor hactenus laudatus est. Sed videor mihi inter senticeta M. Varronis vestigia quædã illius notasse, verum ita perturbata vt non facile a quouis agnosci possint. Sic autem lego ex vetustioris scripturæ reliquijs sub finem lib. VII. de ling. Lat. *Habent plerique liberti a municipio manumissi: in quo vt societatum & fanorum serui, non seruauerunt proportionem & rationem. Et Romanorum liberti debuerunt dici, vt a Fauentia Fauentius, a Reate Reatinus, sic a Roma Romanus, vt nominantur libertini a libertis orti, & e publicis seruis P. R. qui manumissi, ante quam sub magistratuum nomine qui eos liberarunt succedere cœperunt.* Vt significet Varro, quæ analogia est inter Roma & Romanus, eandem esse videri inter libertus & libertinus quo nomine temporibus Appij cæci & deinceps aliquamdiu censiti sunt non ipsi qui manumitterentur, sed ingenui ex ijs procreati, vt Sueto. libro 3. scripsit, & Vlpianus noster monet apud Athenæum. Addit Varro, libertinos etiam dictos qui ex seruis publicis P. Rom. manumissi erant. quasi plus aliquid essent quã liberti & propius ad ingenuitatem accederent, vt pote qui & ante manumissionem quodammodo libertorum iure vterentur, cum testamenti factionem haberent, possentque non modo ipsi testamentum facere, sed ex aliorum etiam testamento sibi capere, ex parte scilicet dimidia. Quod vt rite fieri videretur, cum alioqui heres iure Ro. esse non possit qui ne nomen quidem, immo nec personam habet, hic iuris color a prudentibus excogitatus est, vt serui huiusmodi in capiẽda hereditate nomen sibi eius

magistratus adsumerent cui ministrabant. Ergo & in testamento testes esse poterant, cum iuris ciuilis aliqua ex parte communionem haberent (quod pertinet ad l.20.§. seruus.D. de testament.) & familiæ emptores, quia & mancipationis ius habuerunt, quod alioqui ciuium Ro. proprium, postea Latinis tantum colonarijs Iunianisque concessum est, atque etiam peregrinis ijs quibus ius commercij datum erat, vt ad Gaium Vlpianus adiecit. Tacit. lib.2. Annal. *Et quia vetere S C. quæstio in caput domini prohibebatur, Tiberius mancipari singulos actori publico iussit.* & lib.3. *Seruos Silani actor publicus mancipio accepit.* Quod tamen Xiphilinus ex Dione ab Augusto prius constitutum referens. τῷ δημοσίῳ) inquit) ἢ καὶ ἑαυτῷ πιπράσκεσθαι. Et sane eos actores publicos seruos P. R. fuisse nemo eius antiquitatis peritus negauerit. Fuerunt igitur olim serui ij eodem pene iure quo postea liberti principis ex constitutione Gordiani quam ex Gregoriano recitat Theodericianus I C. sub Tit. de libertatibus. φιλοσοφώτερος Leo seruis principis plenum rerum suarum arbitrium etiam morientibus concessit Nouell. Const.38. quod etiam aliquatenus suis se indulsisse Plinius nepos gloriatur. Porro quod additur apud Varronem *& rationem*, quamquam belle habere videatur, vereor ne non supersit, aut potius *Romæ* locum occupet, errore non obscuro. Nam & in veteribus monumentis hæc etiam sæpe coniunguntur, Vrbis Populique Romani. Vrbis Varro non dixit, sed Romæ, vt analogia constaret. Sed nos etiam notis istis suam analogiam constare non concedimus. Si cui tamen nostra hæc de loco obscurissimo coniectura probabitur, is facile peccati, quodcunque est, veniam dabit.

Hoc quidem iuris.] Sunt hæc aut collectoris, aut alterius cuiusdam qui hæc post ex Theodosiano adiecit, vel potius ex Præfecturæ vrbanæ archiuis. Nam in ipso Codice hæc constitutio breuius relata est, quod & ante monuimus.

AGVC NOVIS.] Sic vet. quod ex alijs constitutionibus sic restitui potest. *Orienti vicarie Karissime nobis.*

Prop.] In C. Th. paulo alia est subscriptio, nempe hæc, P P. *in foro Traiani* VIII. *Id. Aug. Valentiniano* IIII. *& Neoterio Coss.* In

veteri quidem exemplari scriptum est, *Minerue* non *Mineruæ.* Sed in eadem regione vrbis quæ Fori Ro. nomen prætulit, & Traiani forum, & Mineruæ atrium fuisse vel ex P. Victore constat.

AD TIT. VI.

Quicumque.] Leuit. xx.

Vlp. libro. Regulari.] Lego, *Vlpianus libro singulari Regularum, sub Titulo, De nuptijs.* Atque ex hoc loco restituenda arbitror quæ hodieque corrupta extant inter fragmenta Vlpiani Tit. 5.

Ex tertio gradu.] Vvisigothorum legibus vsque ad sextũ cognationis gradum nuptiæ prohibitæ sunt qui gradus ex Pauli Sententijs numerantur: quod & Vvisigothus Isidorus sequutus est, vt non immerito Saluianus eius gentis castitatem laudibus extollat. Sed nos & Saluianum integriorem & leges illas XII. libris compsitas breui, Deo faciente, in publicum dabimus.

Sed tantum fratris filiam. Et hoc Vlpiani temporibus obtinuisse multi Pandectarum loci euincunt. Sane constitutio illa D. Neruæ cuius Xiphilinus ex Dione meminit, ad fratris potius filiam pertinuisse videtur. nam & hæc ἀδελφιδῆ dicitur. Constantinus tamen & Constans cum alterum magis prohibere vellent, vtrumque complexi sunt ea lege quæ ex veteribus libris in Codice Theodosiano nuper restituta est sub Titul. de incestis nuptiis, ex qua etiam hoc idem ius ad Gaium Anianus adiecit libro I. Institut. Titul. de nupt.

Sed vel cognatam.] Puto leg. *Si vero cognatam.* Quod sequitur, *contra interdictum*, sic interpretor, contra ius ciuile. Pertinent vero hæc ad legem Iuliam de adulteriis, & explicantur fusius in l. 38. D. eodem tit. quo etiam referendum est Diuorum fratrum rescriptum ex l. 57. §. 1. D. de rit. nupt.

De nuptiis sub titulo.] melius *sub titulo de nuptiis.*

Si cunctos.] leg. *si cunctos sub imperio nostro agentes piam religiosamque & quietam & castam in omnibus more colere perspeximus vitam. More*

tam More est vitæ quadam honesta ratione atque instituto. Horat. lib. 4. odar. *Mos & lex maculosum edomuit nefas*. Petronius Satyrico:

Artis seueræ siquis amat effectus,
Mentemque magnis applicat, prius more
Frugalitatis lege polleat exacta.

In Nouella etiam Theodosij & Valentiniani de lenonibus, *Pro circa omnium verecundiam proposito, mansuetudinis nostræ mori pudicitiæque suggessit.* Sic enim potius legendum arbitror, nisi cui magis placet *ori. προαίρεσις* illa Epicteto κατὰ φύσιν gignit ἕξιν, id est, perpetuæ cuiusdam voluntatis constantiam quæ morem efficit, aut ipsa illa potius mos est. Varro apud Ambrosium Macrobium lib. 3. Satur. *Mos est in iudicio animi quem sequi debet consuetudo, id est, cultus moris.*

Successione careatur.] Forsitan, *successione careant*, *vt*. Puteanus tamen malit, *successione arceantur.*

Apud affectus.] Hinc apparet affectus dici non de liberis modo & vxore, sed & de reliquis cognatione & adfinitate coniunctis. Vulcatius in Auidio. *Nec in eius liberos aut affectus sæuit.*

Cum filia nepte.] Hinc sumpta est l. 17. C. de nupt. in qua ex Constantini & Constantis lege a Triboniano adiecta videntur illa verba, *Præterea fratris filia.*

Nihil enim.] Priorem huius sententiæ partem Puteanus noster sic emendat, *Nihil enim nisi sanctum ac venerabile nostra iura custodiunt.* Posteriorem ego sic. *& ita ad tantam magnitudinem Romana maiestas cunctorum numinum fauore peruenit, quoniam omnes leges suas &c.* paulo post, *contra disciplinam veterem indulta.* & infra, *qui tam euidenti crimini se post edictum nostrum non dubitabit insuere* vel, *crimine inficere.*

In die tertio.] Fortasse melius, *in diem tertium.*

Ermogenianus sub titul.] Hic velim illud obseruari Codicem siue Hermogenis siue Hermogeniani libris non distingui, sed titulis tantum.

Et Diogene.] Fortasse. *Tiberiano & Dione conss.* Quæ sequuntur sunt collectoris, sed indicant quanta veterum religio fue-

rit in constitutionibus Imp. recitandis circa diem & Cos. credo equidem post l. 1. C. Th. de diuers. rescr. quam Iustinianus cum ad priuilegia restrinxisset, postea facile neglexit.

Et qui coniunctæ.] Lego, *Ei qui coniunctione sororis filiæ.* Vide l. 57. D. de tit. nuptiar. l. 38. §. idem Pollioni. D. ad leg. Iul. de adulter. *Coniunctionem* autem dixit non *connubium*. quod est ius legitimi matrimonij. vt supra Paulus *ductam* non *vxorem*. his tamen nominibus interdum facile abutimur. Nam & idem Paulus libro 2. Sentent. dixit matrimonia iniussu parentum contracta non solui, cum proprie hæc matrimonia non sint. Quæ sequuntur sunt Eclogarij siue collectoris.

Maledictus.] Extant Deuter. cap. XXVII.

AD TIT. VII.

Quod si XII.] Et hæc quoque collectoris sunt, sed ita deturpata vt mens potius quam plena & articulata vox audiatur.

Si perfodiens.] Exod. XXII.

Magistratibus.] municipalibus, vt Duumviris & alijs qui custodiarum potestatem habent, l. 52. §. si quis. D. de furt. l. 10. D. de custod. reo.

Vlp. lib VIII.] Legendum arbitror, *lib.* XVIII. Sed in Titulo ipso collector falsus videtur. nam hæc ad legem Aquiliam omnino pertinent, non ad Edictum, Si quadrupes, quod est de damno sine iniuria dato ex XII. tabulis. Et vero magna pars horum hodieque extat in l. 3. & 5. D. ad leg. Aquil.

Quia non occidit.] Leg. *quia non iniuria occidit.* quod perspicuum est.

Omnimodo.] M. Tullius & post eum Seneca itemque Augustinus de eadem re, *quoquomodo.*

Et Pomponius dubitat num hæc lex nunc sit in vsu.] Hic locus indicat exceptiones illas in fure nocturno, Si parcere ei sine periculo suo non potuerit. &, Sed melius fecerit &c. esse ex iure ciuili, id est ex interpretatione prudentium, non ex lege XII. tabularum: sed nec ex Cornelia.

Quin lege Aquilia teneatur.] Videtur legendum, *non teneatur.*

Quod fit lege permittente, non potest videri iniuria factum. Quod sequitur, *Si tamen cum posset adprehendere*, est ex iure ciuili, non ex legum verbis.

Contumeliam.] ὕβριν ex sententia Labeonis, quam tamen Paulus non probauit.

Fures ad forum.] vet. ex. *ad furtum.* Emendationem nostram probat & quod ex Paulo relatum est sub Tit. de abigeis. *Ad forum* autem est ad examinationem ciuilem siue ad ius ordinarium, vt ex Marciano Tribonianus maluit adscribere. Quod sequitur de nocturnis extat in d.l.1.D.de furib.baln.

Dum pœna.] Paulus Orosius lib.4.hist. *Furtum ne leges quidem nisi multa pecuniaria, vel ad summum exilij, circa quemlibet hominum vindicandum censuerunt.* Seruius tamen in illud Maronis ex lib. 8. *At furis Caci mens effera*, notat furis nomen pro ingenti scelere positum. *Capitale enim*, inquit, *apud maiores fuerat ante pœnam quadrupli.* Apud nos quoque furta sunt quædam facile capitalia vt domestica, & repetita, quæ more a maioribus tradito suspendio fere vindicari solent.

Contrectat.] dolo malo. Semper furtum contrectando fit. Sic lego in l.6. D. de furt. Sunt vero hæc ex lib.2. Sentent. Recept.

Comprehensus.] Vel visus ex sententia quorundam, quam Seruius ad illud Virgilij sequutus videtur Æcloga 3. *Non ego te vidi*, cum manifesti magis arguatur illis verbis, *Et cum clamarem &c.* l.7. D. de furt.

Furtorum.] In l.14.§.qualis.D.de furt. puto ab Vlpiano scriptum, *Omnes furti actiones competere*, id est concepti, oblati, manifesti, nec manifesti, ope, consilio. alioqui sane idem vocabulum frustra repetatur.

Concepti inuenta est.] Fortasse melius, *res concepta, i. inuenta est.* vt & paulo superius, *Concepti agere potest.*

AD TIT. VIII.

Si steterit.] Deuter. XIX.

Qui falsum.] Et hoc fortasse est ex lege Iulia de adulterijs,

cuius plura capita fuisse constat, vt & illud quod est in l. 18. D. de testibus.

Hi qui falsum vel aliqua.] Fortasse leg. *hi qui falsa vel obliqua*, id est, varia. Extat hæc sententia apud Paulum lib. 5. Sent. & in l. 16. D. de testib.

Vel vtriusque parti.] *vtrique parti*, Impudentia eius cuius ita anceps fides vacillat, vt diuersa duobus testimonia præbuerit, quin crimine falsi teneatur nec dubitandum est, l. 27. §. 1. D. ad leg. Corn. de fals.

Hi qui.] Extat Tit 25.

Vlp. lib. VIII.] De off. Procos. vt indicat l. 7. §. 1. D. ad l. Corn. de fal.

Statilio & Tauro.] Statilij Tauri plures consulatus in fastis reperiuntur, sed in notatione horum temporum quem potissimum sequar non habeo. si quis tamen coniecturæ locus est, sic lubentius reposuerim *Statilio Tauro & Scribonio Libone Conss.* Nam his Conss. S C. Libonianum circa legem Corneliam factum verisimile est.

Testamenta ue inuicem dicenda.] In Pandectis *testimonia*, & in l. 1. D. eod. male, vt mihi quidem videtur, *inspicienda*. An testamentum pro testimonio? vt contra testimonium pro testamento apud Corn. Tacitum in vita Agricolæ, & in veteri Regularum fragmento cuius supra memini. & sane in vtroque nomine præter testationem nihil reuera agnoscimus. Verbi tantum productio variata est. non frustra tamen rerum causa hæc distinguuntur, vt in l. 15. D. hoc tit. Ceterum nec frustra ait *dicenda aut consignanda*. Nam testimonium vel per tabulam datur, vel coram dicitur: hoc quidem olim in publicis religiose obseruatum, illud suo tempore potius in vsu fuisse testatur auctor libri de oratoribus qui Tacito passim tribuitur, quem ego libentius M. Fabij librum de causis corruptæ eloquentiæ inscriberem, nisi me annorum ratio aliquatenus remoraretur. Non est verò vtriusque testimonij eadem fides, l. 3. §. Gabinio. D. de testib.

Obstruendas.] Fl. *ob instruendas* in l. 1. D. eo. & paulo post, *ad obligationem innocentium*, pro, *in accusationẽ*. sic enim & hic lubẽs

reponerem ex l. 2. D. de concussionibus nisi quis *in occisionem* malit dictum, vt in necem, id est in perniciem. Et infra *renunciandum remittendumue*, non *denudandum*. denunciat accusator reo vt eos testes producat, quibus suam ipse accusationem confirmare velle se dicit, vt ex Apuleij priore Apolog. constat. Ceterum qui improbe coeunt in alienam litem vt quicquid ex condemnatione in rem actoris redactum fuerit inter eos communicetur, lege Iulia de vi priuata tenentur ex S C. Volusiano l. 6. D. ad l. Iuliam de vi priuata.

Cotta & Messala.] Hoc diuersum est ab illis quæ iisdem Coss. facta referuntur in l. 12. §. si seruus. D. de accusat. l. 4. §. proficisci. D. de off. Proconf. Fuerunt vero & alia S C. circa legem Corneliam. Et hoc fortasse ex S C. est, quod falsi nominis vel cognominis adseueratio pœna legis Corneliæ coercetur l. 13. D. ad leg. Corn. de fals. videlicet si id in fraudem alterius factũ sit, siue quo quid alienũ interciperetur aut possideretur, vt Paulus ait lib. 5. Sẽt. Alioqui libero nominis cognominisq; mutatio periculosa nõ est l. 1. C. de mutat. nom. nam seruo solus dominus pro arbitrio nomẽ imponit, & ad voluptatẽ quidẽ, vt in Orat. pro Rosc. Amerino notauit Vulcatius seu quis alius vetus interpres, cuius fragmenta quædam vispellionum aliquando manibus pretio extorsimus. Sic quæ more apud veteres recepto stupri licentiam apud Ædiles profitebantur nomina mutasse vel vnus Plauti locus ex Penulo arguit. *Hodie*, inquit *earũ mutarentur nomina, facerentq; indignum genere quæstum corpore.* Nam quod Iuuenalis Messalinam Lyciscæ titulum mentitam ait, ad fornicis titulos magis pertinet, de quibus est & illud Petronij. *Video quasdam inter titulos nudasque meretrices furtim conspatiantes.* Sic enim eum locum plane restituendum libri me veteres post Senecam docuerunt. Sic & C. Staienus Ligur impune se ipse adoptauit, & de Staieno, Ælium fecit, vt M. Tullius iocatur in Bruto: sed vsque adeo infeliciter vt pene vbiq; verum nomen amiserit. Nam in omnibus fere exemplaribus Stalenus scribitur vt & in Topicis & actionis secundæ in Verrem lib. II. qui est de iure dicundo, *Quem tu mihi Tubulum, quem Staienum*, vbi vulgo corrupte, *Quem*

tu mihi Bulbum, quem Stalenum, Itemque pro A. Cluentio, *Dico de C. Ælio Staieno*, & paulo post. *Quem tu*, inquit, *Pacete*, *hoc enim sibi Staienus cognomen ex imaginibus Æliorum delegerat, ne si se Ligurem fecisset, nationis magis suæ quam generis vti cognomine videretur.* Sed vereor ne etiam apud Salustium in posteriore oratione ad C. Cæsarem de Rep. ordinanda hoc idem nomen hactenus amiserit eo loco, *Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles, in quibus, sicut in sicuo, præter nomen nihil est additamenti*, legendumque sit potius, *in quibus sicut in Staieno.* Quod ex his quæ posuimus interpretationem accipit. Notus est Staieni paries, nota Æliorum virtus ab Ennio vsque laudata. Sed vetuit postea Claudius peregrinæ conditionis homines vsurpare nomina duntaxat gentilitia, vt Suetonius in Claudio scripsit.

AD TIT. IX.

Falsum.] Exod. xx.

Eadem lege.] Lege Iulia publicorum iudiciorum enumeratæ sunt personæ, quibus testimonium in vitis denuntiari non potest, seu potius quæ a dicendo testimonio excusantur interdum etiam volentes, l. 4. D. de testib. De eis qui omnino a testimonio arcentur, nihil videtur illa lege cautum. Sed multæ aliæ leges in sua quæque quæstione de ea re cauerunt, vt lex Iulia de vi, & repetundarum, & peculatus l. 5. & 13. D. eo. Et hic quidem eius quæ de vi fuit duo capita proponuntur, quorum prius sic restituendum arbitror ex Callistrato in l. 3. §. lege. D. de testib. *Eadem lege q. test. omnino, quibus inter inuitis capite* LXXXVII. *& capite* LXXXVIII. *in hoc his verbis: Hominibus hac lege in reum testimonium dicere ne liceto, qui ab eo parenteue eius libertoue eius cuius eorum libertus libertaue erit, liberauerit, quiue impubes erit, quiue iudicio publico damnatus, quiue eorum in integrum restitutus non est, quiue in vinculis custodiaque publica erit, quiue depugnandi causa auctoratus erit, quiue bestias depugnare locauit, locauerit, præterquam qui iaculandi causa ad vrbem missus est, erit, palamue corpore quæstum fecit, fecerit, quiue ob testimo-*

nium dicendum pecuniam accepisse iudicatus erit, neu quis eorum hac lege in reum testimonium dicat. Capite &c. Non frustra autem distinguit auctoratum ab eo qui bestias depugnare locauit, vt & Paulus lib. singulari de adulterijs. Nam hic quidem operas turpiter tantum locat, ille totum se seruiliter addicit: & recte Acron atq; Porphyrio auctoratos appellari scribunt eos qui se ludo vendunt. nam & sic de iisdem vt opinor Manilius lib. 4. Astron.

Nunc caput in mortem vendunt, & funus arenæ,
Atque hostem sibi quisque parat.

Hoc formula ipsa indicat ex Petronij nostri Satyrico ante hac prodita, quam & hic meo iure adscribam. *In verba,* (inquit) *Eumolpi sacramentum iurauimus, vri, vinciri, verberari, ferroq; necari, & quicquid aliud Eumolpus iussisset, tanquam legitimi gladiatores domino corpora animosque religiosissime addicimus.* Quo pertinet & illud Tibulli lib. 1. Eleg.

Vre meum potius flamma caput & pete ferro
Corpus, & in toto verbere terga seca.

Qui aculandi.] Sic vet. fortasse, *iaculandi*, repetita ex syllaba priore litera. Iaculatores dicebantur qui leonibus alijsue feris animalibus in Circo cōficiendis operam dabāt, quales à Boccho primum missos cum L. Sylla leones in Circo solutos dedisset, Seneca testatur in lib. de breuit. vitæ. Porro ex hoc loco satis apparet legib. Romanis non congruere quod Hermenop. lib. 1. Prochiri ex Praxi Magistri tradit, in testibus de vi nec vitæ qualitatem spectari.

Homines inuiti.] Ergo in l. 5. D. de testib. *In legibus*, id est, non tantum in lege publicorum iudiciorum, sed & in lege Iulia de vi &c.

Susceptos testes.] Sic vetus exempl. sed quis non admittat *suspectos*? Atque ita hodieque scriptum legitur apud Paulum lib. 5. Sentent. additurque *Suspectos gratiæ.* Ego vetustiorem scripturam non temere contemnendam censeo. Suscepti dicuntur & clientes quos paterfamilias in fidem suam ita suscipit, vt pars quodammodo familiæ censeantur, quam ob caussam libertis fere coniungi solent, vt in l. 3. D. de vsu & habit.

l.5. D. de his qui deicc. vel eff.l.7. D. de capt. & postl.l. 89. D. de furt.l.3. C. de nouationib. Eius veteris iuris reliquiæ adhuc extant in l.quidam cum filium. D. verbor.oblig. quod ex Seruio & Saluiano IAC. CVIACIVS Doctor meus iampridem in lucem protulit, vt & alia multa hactenus hominibus nostris incognita per quæ

Illum summa manet Romani gloria iuris.

Atque vtinam vir immensæ doctrinæ & cum priscis illis legum coryphæis sine inuidia comparandus, cuius me studiosorum numero censeri hoc vnum est quod in maxima laudis parte ponam, ad hæc quoque vel inuitatus descendere voluisset. nam illis quantum meriti nostra hæc perturbata exaratio detrahit, tantum ex eius doctissimis & absolutissimis commentariis accederet splendoris & gloriæ. Non abs re igitur susceptorum & clientum testimonium vt domesticum non admittitur, l.24. D. de testib. l. præsenti. §. penult. C. de iis qui ad Eccles. conf. in qua familiaris nomen & ad susceptum non male referetur. Sane Gellius ex M. Catonis oratione in Lentulum inter cætera & hoc refert, *Testimonium aduersus clientem nemo dicit*, libro 5. Noct. c.13. Susceptorum etiam nomine vtitur Iulius Seuerianus in præceptis Rhetoricis quorum fragmenta quædam post integriorem editionem Corn. Celsi titulo nuper prostituta sunt.

Si sint.] Malim vt apud Paulum, *In adfinem vel cognatum.* Est vero hoc ex lege Iulia publicorum iudiciorum, vt idem Paulus tradit in l.10. D. de gradib. & adfinib. in qua tamen agnatorum nomen & pro cognatis positum legimus.

Itemque liberti.] Et hoc habet optimum exemplar. nec fortasse absurde necessitudinis nomen etiam de libertis vsurpabitur, & de seruis, vt in l.2. C.Th. de testamen. Est enim vt sanguinis, sic & amicitiæ, & affinitatis, & officiorum necessitudo quædam. quamquam illud quod Callistratus ait, propter reuerentiam personarum quosdam non admitti ad testimonij fidem, omnibus magis conueniat.

AD

AD TIT. X.

Si aliquis.] Exod. xxii.

Vel commendato.] Commendare nihil aliud eſt quam deponere l. 186. D. de verb. ſign. Sed hic Modeſtinus differentias perſequitur inter commodatum & depoſitum. Itaque commodati nomen vbique reſtitui malim.

Conuentus eſt.] Repoſui *conuentus etiam culpam &c.*

In depoſiti vero cum ſola.] Vet. *cauſula*. poteſt vero & in depoſito depoſitarij vtilitas verti l. 5. §. 2. D. Commodati.

Et in fiduciæ iudicio.] Sane in fiducia pignoris quæ inſtar legis commiſſoriæ eſt, quin hoc verum ſit dubitari non poteſt. d. l. 5. §. 1. vel cum fundus ea lege alicui mancipatur, vt eum mancipanti remancipet, veluti ſi quis tempus dubium timens amico potentiori fundum mancipio tradat, vt ei cum tempus ſuſpectum præterierit, reddat: quo etiam genere fiduciam contrahi Boëtius tradit. nam hoc certe contractu quamuis commendati ſiue depoſiti ſpeciem quandam gerat, fiduciarius tamen reuera ſit dominus. At cum fiducia ita contrahitur vt ſeruus ſuis nummis ematur atque manumittatur, nomen imaginarius ille emptor accommodat, præterea nihil illi adeſt abeſt ve. l. 4. ſ. ſiue autem. D. de manumiſſ. In mancipatione etiam liberti hominis quæri poteſt quæ vtilitas fiduciarij interueniat. nam ſeſtertius ille nũmus aſſiũ quatuor qui dicis gratia numerationis loco nõ in hac ſolum ſed in omni alia imaginaria venditione interueniebat, vix eſt vt reuera precium dici poſſit, l. 20. §. vlt. D. de adq. poſſ. l. 43. D. locat. l. 16. D. de reg. iur. tale ſaltem quod fiduciario diligentiam imponat. Nec inficior tamen etiam in huiuſmodi contractibus maiore aliquo precio fidem commodari poſſe, & hos nonnihil ad mandatum accedere.

In mandati vero iudicio dolus.] Deſunt hic nonnulla quæ forſitan non male ita ſupplebuntur, *In mandati vero iudicio dolus & culpa præſtatur: itemque in tutelæ iudicio, quamuis pupilli non etiam tutoris vtilitas in adminiſtratione verſetur.* In mandati iudicio quia

& culpa vel leuis præſtetur, dubium non eſt. Idemque videtur in tutore ſtatuendum, qui aliena quodammodo ex mandato gerit negotia, cuius tamen ſcio in quibuſdam partibus leuem culpam excuſari l. 7. §. competit. D. de adminiſtr. tut. De leuiſſima quæri non abs re poteſt. Sed hæc tractatio amplior eſt quam vt notis capi queat.

Et in actione rei vxoriæ.] Tribon. ſcripſit, *in pignore & in dote* l. 5. §. 1. & l. 8. D. commodati.

Actione depoſiti.] Hinc ſumpta eſt l. 23. D. depoſiti. in qua cur illa verba adiecta ſint *ſeruo conſtituto*, non ſatis intelligo: niſi reſtituto aut legatur aut intelligatur.

Cibariarum.] Cibariorum l. 18. §. 1. D. Commod. & apud eundem Modeſtinum in l. 4. D. de alim. leg. ſic & alimonium legitur & alimonia.

Cui res commendata.] Melius, *Commodata.*

Reſpondit depoſita.] Fortaſſe, melius *Res apud te depoſita ſi ſubripiatur, dominus domui &c.* vt ſit *domui* dictum quemadmodum alias in Pandectis *domi* ſecundo caſu. ſed hic ſupereſſe videtur. Idem vero obtinet & ſi depoſitarius culpam repromiſerit, aut depoſitionis precium acceperit: quibus tamen caſibus vi bonorum raptorum datur. l. 2. §. ſi in re. D. vi bonor. rapt. Apud Quintilianum Declamat. 361. depoſitarius furem damnaſſe quadruplumque exegiſſe fingitur ſcholaſtica licentia: cuius eſt etiam illud, non potuiſſe dominum furti agere. quæ in foro nullus prudens dixerit.

Si modo ſoluendo fuerit. Actio.] Veteris libri ſcriptura hæc fuit, *Si modo ſoluenda actio fuerit.* Cæterum caſus eſt quo commodatori furti actio datur, licet dominus ipſe furti agere non poſſit in l. Si vxor. D. de act. rer. amot. Pertinet vero hic locus ad l. vlt. C. de furtis.

VII. *& Quid.*] Forte, *Septimio & Quadrato.* Extat vere hoc idem reſcriptum lib. 4. Cod. Iuſt. ſub Titulo de depoſito, Conſt. 10.

Si ſacellum.] Extat apud Paulum lib. 2. Sent. & in l. 29. D. eod. tit.

Eam hancque in tibi commiſero.] Legendum videtur, *Si pecu-*

niam deposuero, eamque in vsum tibi commisero.

Periculo tuo erit.] Etiam si non vtare l. 9. §. vlt. D. de reb. cred. aliud est si ita deposuero, vt si velis vtaris: tum enim & si periculo sit, l. 4. & l. 10. D. eod. ex vsu demum mutui actio nascitur vsuræque debentur l. 1. §. si pecuniæ. D. depositi.

Postquam perdideris.] Malim, *postque eam perdideris*, Paulo aliter Vlpianus in l. 1. §. si rem depositam. D. eo tit. Dolo semel admisso periculum rei ad depositarium pertinere.

Ex causa depositi lege XII. *tab.*] Credo hanc esse depositi actionem in duplum ex inficiatione & dolo malo, cuius & Iustinianus meminit in §. furti. Inst. de actionib. & Paulus lib. 1. Sent. Tit. de actionib. quę per inficiat. dupl. si modo pro *depēsi*, legatur depositi. Nam sane in actione illa negotiorum gestorum ἀπὸ χαλκοῦ δαπανήματος, quę & recte depēsi dici potest, non de rupta fide agitur, sed de indemnitate eius qui alienum negotiū gerens aliquid expendit, vt Vlp. de depositario dixit in l. 5. D. hoc tit. cui iudicio non video cur plus tribuatur quam contrario mandati. At ex deposito certum est & ob dolum condictionem competere tanquam aduersus furem l. 13. D. eod. vt mirum non sit eum quoq; vt manifestum duplici pœna coerceri ob inficiationem quæ inter grauiora delicta non immerito à veteribus habita est.

Incursu.] Extat in l. 1. C. Depos. aucta à Triboniano quibusdam verbis.

Dominus horreorum.] Extat & hæc constitutio in l. 1. C. de locat.

AD TIT. XI.

Si quis innolauerit.] Exod. XXII.

Totidemque boues.] Sic vet. sic & Ostrogothus scriptor Tit. 3. ex Pauli lib. v. Sent.

De stabulo.] Ergo & hic atrox abigeus est. Sed tamen lenius coercetur si a stabulo domitum pecus abegerit, quam si à silua vel grege. Sic enim legendum esse in l. 3. §. 1. D. de abig. Doctor noster ex Græcis interpretibus admonuit.

Aut a ferro.] Fortasse melius, *aut ferro conducta manu*, vel, quod Faber mauult, *aut cum ferro*, *aut conducta manu*: vt hæc etiam distinguantur.

Abigeatores.] Sic. vet. apud Paulum, *Abactores*, cuius etiam scriptam lectionem codex noster confirmat.

Aut fustibus cæsus.] Illud hic annotare placet, Fustis pœnam interdum capitalem fuisse, vt in decimatione militum, ad quam videntur etiam pertinuisse Salustij verba quę apud Seruium duobus locis corrupte leguntur. Sic autem restituenda arbitror, *Sorte ductos fusti necat*, quæ & ipsa Corn. Tacitus de eadem re vsurpauit lib.3. Annal.

In pœna.] vet. *imponat.*

De abigeis.] Referuntur & hæc ex eodem libro in l. 1. D. de abig. sed ita vt Triboniani manum facile agnoscas.

Alioqui nec.] Malim vt in Pand. *alioquin &c.*

Quod maximo.] Malim *quod maxime*, id est, vt plurimum.

Est autem differentia] Eam differentiam hic vnus locus habet, vt & alia quædam nostris interpretibus hactenus incognita. Sane ex Paulo didiceramus, ad gladium datos intra annum consumendos esse. De ludo nihil dum tale, quod sciam, audieramus. Est autem ludi nomen generalius & continet ferrum, gladium, arma, cestus, arenam, venationem, quę omnia inter mediocres pœnas vno ludi verbo Paulus complexus est lib. 2. Sent. Tit. 17. Ergo qui ad ludum damnatur, non statim ad gladium damnatus intelligitur, id est ad ferrum, siue ad ludi gladium, vt a Capitolino scriptum est in Macrino ad differentiam decollationis. At qui ad gladium datur, vix est vt ad alium ludum datus intelligatur, quam tamen interpretationem Vlpianus hic tentat. Est & de ludo locus non satis animaduersus apud auctorem eius historiæ ex qua secundus Machabæorum liber factus est, dum narrat Iasonem Oniæ fratrem summum Pontificatum ambientem apud Antiochum Epiphanem; petiisse ab eo pro summo beneficio, vt Ierosolimitani deinceps ab ipso Antiocheni dicerentur, liceretq; in ea vrbe gymnasium constituere. Quod cum ille facile impetrasset, magno ardore sub ipsa arce

gymnasium καὶ ἐφηβίαν instituisse in quo optimos quosque adolescentes ὑποτάσσων id est, quodam auctoramento sibi subiiciens, ὑπὸ πέτασον ἤγεν: quod vetus interpres transtulit *in lupanaribus posui*, non vsquequaque fortasse recte. Nam & si Iudæis velatæ mulieres pro meretricibus habeantur, & apud Romanos flauus galerus in prostibulis notatus sit, petasus tamen cursorum est, & in ludo depugnantium, aut disco certantium, præsertim apud Græcos ad quorum gymnasia locus ille magis pertinet. & recte Pollux πέτασον εἶναι ἐφήβων φόρημα. quo loco ἐφήβους appellat eos qui iuuenes dici videntur in l. 28. §. solent. D. de pœn. vt & in veteri epigraphe *Alectus inter iuuenes*, de pantomimo legitur. Plautus Pseudolo, *etiam opus est chlamyde & machæra & petaso*.

Damnatis continetur.] Lego *mandatis*, nam & de his rebus Præsidibus in prouincias, proficiscentibus præcepta dabantur l. 35. D. de pœn. & aliis multis locis.

Non vtique.] Non semper. nam & aliquando consumuntur. immo id interdum sententia ipsa comprehenditur l. 2. C. Th. ad leg. Fab. de plag.

Post inter palam.] Sic vet. lego *post interuallum*.

Pileati.] Tanquam liberati. est enim hoc liberationis siue præmij insigne: Tertullianus de spectacul. *Et qui insigniori cuique homicidæ leonem poscit, Idem gladiatori atroci petat rudem & pilleum, præmium conferat*. vnde & pillei manumissionum in Aurelij Victoris Breuiario. Galerus aut petasus non recte pilleus dicitur. Sed an hæc pillei impositio statum publicum reddit ad instar restitutionis cuiusdam in integrum? Sustineo. Rudis sane vacationem potius periculosi laboris quam libertatem donasse videtur Ouid. 2. Eleg. *Tutaque deposito poscitur ense rudis.* Fuit enim hoc signum honestæ missionis artis gladiatoriæ, quam gladiator stans ad crepidinem Circi sub Circulo amphiteatri, a populo petere & impetrare solebat vt Acro in Horatium significat.

Ex fermentis.] Sic vet. in Pand. rectius, *ex armentis*.

Berbicem adducunt.] *Veruecem abducunt*: Posteriores fere berbicem & pronunciarunt & scripserunt, vt apud Anianum &

Paulum Monachum, & in Longobardicis Francicisque legibus. vnde nobis remansit vocabulum.

Qui cum gladio.] Firmicus lib. 6. Mathes. *Faciet pecorum abactores insequentibus hominibus minaci semper gladio resistentes.*

AD TIT. XII.

Si exibit ignis.] Exod. XXII.

Qui casa. Lego, *Qui casam aut villam*, vt in l. 28. §. incendiarij D. de poen.

Venti fuerint his.] Lego *furentis*, & paulo post *dati damni æstimatione sarciatur. æstimatione* autem id est, dupli compendio. Paul. libro 5. Sent. & hæc est actio quæ incensarum ædium dicitur in l. iurisgentium. §. si paciscar. D. de pact.

Perdum.] Sic vet. an *per odium*, id est ob inimicitias, vt Callistratus dixit aliquanto rectius quam Paulus, inimicitiarum gratia, quæ duo quo vinculo sociari possint, non satis video.

Incendiarij quidquid.] Malim, *qui quid. Facile* autem est vt plurimum.

De naufragiis.] Puto legendum, *Vlpianus lib.* VIII *de officio Procos. sub titulo de naufragiis & incendiariis lex quidem Cornelia.* Nam & de naufragiis eo libro Vlpian. tractasse indicat l. vlt. D. de incend. ruin. & nauf. in qua huius quoque sententiæ pars extat. Sæpe vero inter exscribendum euenit, vt vel vnius vocis repetitio librarij oculos fallat: quod & accidisse arbitror in l. statu liberi. §. Quintus. D. de statu lib. cuius sententiam lubens ita repleuerim, *An videatur sententia qua vicit, ad eam rem valere. Et ait* (nempe Q. Mutius) *ad eam rem valere. qua propter, &c.* Sic & in l. 27. D. de furt. *Si chirographa aureorum decem, decem tabulæ fuerint*: & in l. 58. §. acceptis D. ad leg. falcid. *Acceptis centum, centum hereditatem, &c.* sic legendum.

Sed variæ sunt.] deest, *species*, vel *circumstantiæ.*

Aut certe.] Hæc quoque ita supplenda videntur, *aut certe exilio vel deportatione adficiendi sunt qui hæc committunt.*

Vlpianus lib. ad edictum.] Lego. *lib.* XVIII. *ad edictum.* Extat pars quædam huius capitis in l. 27. D. ad leg. Aquil. quæ si quis

conferre non grauabitur, & nos molestia notarum liberabit, & melius intelliget quid sibi iuris nostri compositores permiserint. Nobis hic vetustissimi exemplaris scripturam bona fide repræsentasse satis fuit.

Id enim.] Lego. *Ait enim, si stip. inc. ig. fugit, Aquilia lege eum non teneri sed in factum agendum, quia principaliter hic non exussit: sed dum aliud agit, sic ignis processit. cuius sententia & rescripto Diui Seueri comprobata est hæc in verba.* Quæ sequuntur quomodo restituenda sint, non satis video. Et tamen hic sensus plenus est, *Si ignis pabuli gratia factus &c. iudicium cum ea adire potes. Cum ea.* i. cum Vectoria.

Si litis æstimatio permittitur.] Id est, si Vectoria iudicium suscipere & litis æstimationem sufferre malit, quam noxæ dedere aut in defensos seruos relinquere. Nam alioqui recusare atque euitare iudicium potest.

Si forte.] Confer. §. si fornicarius. l. 27. D. ad leg. Aqu.

Tamen eum.] Puto legendum *tam in eum qui ad fornacem obdormiuit, quam in eum qui ignem subiecit, vel neglegenter curauit.*

Siue homo periit siue debilitatus est.] Hæc verba pertinent ad superius exemplum de medico, & reponenda videntur continuo post illa, *Aquilia cessat.* Omissa vero sunt a compositorib. pandectarum fortasse quod Caij sententiam magis probarent quæ extat in l. 8. D. eod. tit.

Relegatum est.] *Relatum est.*

Et ait.] Viuianus scilicet. quod ex præcedentibus consequitur. In Pandectis tamen scriptum est, Proculus: & rectius quidem vt sequentia indicant.

Me inter actionem.] An inter actionem accipiemus incerti actionem siue in factum subsidiariam? an potius ita legemus? *Me interim actionem, id est in factum impetrare.* Quod mihi quidem magis probatur. *Interim* vero, id est, ante damnum datum. Et proprie impetrare de huiusmodi actionibus vsurpauit, quæ & permitti dicuntur. l. 45. D. solut. matr. & indulgeri tribuique l. 28. D. de procurat. & accommodari l. 11. D. de aqua & aqu. pl. arc. l. vlt. D. de transact. §. item si quis postulante. Inst. de actionib. & constitui l. 16. D. ad exhibend. & decerni l. 2.

D.de administrat.rer.ad ciuitat.pert.l.20. D. de tutel. & rat. distrah.l.22.D.de constit.pec.l.2.§.interdum. D. de vulg. & pup.subst.l.penult.D.de adquir.hered.l.15.§.eleganter.D.de damn.inf.l.pen. D.de fideic.libert.l.46.§.1. D. de administr. tut.nempe quia ex æquitate causa cognita dant l.15.§.Prætor ait,si quis.D.de iniur.l.18.§.vlt.D. de damn. infect. l.5. D. de præt.stipul.Actio directa ordinaria est l.5.C.si res al. pig. data sit. & vtili Prætoriæque opponitur. l.26. §.2. D. de noxal. act.

Ad exemplum Aquiliæ.] Sic in l.53. D. ad leg. Aqu. in factum actio ad exemplum legis Aquiliæ, & vtilis actio damni iniuria quasi ex lege Aquilia in l.51. D. de furt. Vtilis actio ad exemplum directæ instituitur.l.1.C. de precario. vnde & vtilis in rem quasi in rem actio dicitur in l.1.§.proponitur. D.de superficieb.

Sed & si quis serui inquilini.] Fortasse melius, *sed & si serui inquilini insulam exusserint.*

Et fructui missi sint.] Lego, *mihi sint.*

Hd.] Sic in vet.ex.

AD TIT. XIII.

Non transmouebis.] Deutero.xix. Extat & de Termino prisca lex Numæ Pompilij apud Verrium Flaccum, qua qui terminum exarasset,ipsius & boues sacri erant. Nihil fere religiosius Numa sanxit. Nam & templum vt Deo posuit, & ferias instituit,noluitque animatum quicquam pacis Præsidi sacrificari, quod Plutarchus in Romanicis eleganter sic expressit, *τὸν τέρμινον ὡς ἐπίσκοπον καὶ φύλακα φιλίας καὶ εἰρήνης, ὤςε δεῖν αἵματος καὶ φόνου καθαρὸν καὶ ἄμιαντον διαφυλάττειν.* Sed hoc iam suo tempore neglectum idem alio loco testatur. vnde & Horatius in Epest. *Et agna festis cæsa Terminalibus.* Quin & Siculus Flaccus in terminis defigendis,hostiæ immaculatæ cæsæ sanguinem instillari solitum scribit,& Prudentius extis seu gallinæ pulmone termino fieri significat. Illud quoque Numæ videtur, vt Termino non nisi sub diuo sacrificaretur, quod nefas

fas putaret Terminum intra tectum consistere. Itaque quo loco colebatur, super eum foramen patebat in tecto, vt Sex. Pompeius tradit. Quod etiam cum Capitolium Tarquinius ædificaret religiose obseruatum Seruius testis est, ob idque in Capitolio pronam (sic legendum apud Seruium non *primam*) partem tecti patuisse quæ lapidem ipsum Terminum spectaret. Vnde non abs re quæri potest, Plinij verba hæc ex lib. 18. cap. 2. *Tertiam ex ijs nominare sub tecto religio est*, an ad Terminum referenda sint, an ad Dionysium. οὐδὲ γὰρ τὸν Διόνυσον ὀμνύουσιν ὑπὸ τέγῃ, vt Plutarchus ait. Ego quidem ad Terminum malim, & nominandi vocabulum ad sacrificium quam ad iusiurandum referre. Et fortasse ille locus mendo non caret, atque ita potius alicui legendus videatur, *Terminum ex* XII. *nominare sub tecto religio est.* Nam de Termino multa duodecim tabulis cauta quis nescit? in quas etiam si quis veterem illam Numæ sanctionem translatam velit, non contradicam. Sic enim & vbi XII. tabularum auctoritas contemni cœpit, eadem illa quæ legibus cauebantur, in alia latorum nomina transierunt, vt Macrobius ait lib. 3. Satur. cap. 9. Sane & de sacrificijs & religionibus non pauca ijsdem tabulis comprehensa M. Tullius satis significat in libris de legibus, & Seruius tradit multa de sacris ab Faliscis petita post X. tabulas magna ex parte ab Atheniensibus mutuatas, quæ reliquis duabus Decemuiri complexi sunt. Adscribam vero & ipsa Liuij verba ex quibus etiam post XII. Regias leges retentas intelligamus. Sic igitur cum de Tribb. militum Consulari potestate ageret lib. 6. *In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ & quædam Regiæ leges) conquiri quæ comparerent, iusserunt. Alia ex ijs edita in vulgus: quæ autem ad sacra pertinebant, à Pontificib. maximis vt religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa.* Itaque mirum videri non debet quod apud Tacitum legimus censuisse Claudium ad incestum procurandum sacra ex legibus Tullij regis piaculaque apud lucum Dianæ per Pontifices danda: Et in libris nostris de muliere quæ prægnans mortua sit humanda legem Regiam recitari audimus. At hæc paulo audacior coniectura est, & iam ipsi Notarum terminos exarauimus.

In eum qui per vim.] Sic apud Paulum scriptum est libro 1. Sent. vbi in vet. exempl. annotatum reperi idem statui in Codicis Theodosiani lib. 2. sub hera. 26. quæ constitutio hodie desideratur.

Diuus Hadrianus.] Refertur & in l. 2. D. eod. tit.

Visus causa.] puto legendum *vsus causa.* quod à compositoribus Pandectarum omissum est.

AD TIT. XIIII.

Quicunque plagiauerit.] Exod. xxi. Deuteron. xxiiii.

Ciuem Romanum ingenuum.] vet. exemp. *Ciuem id manum ingenuus liber.*

Impp. relegatur.] Sic vetus. quo significatur, in perpetuum relegari.

Super ea re.] vt codex habuit *superare.*

Intra milliarium centesimum.] Fuit hic terminus vrbis, aut potius Præfecturæ vrbanæ & solitarum regionum l. 1. §. initio. D. de off. Præf. vrb. vbi quod in Pand. Fl. scriptum est *Egressum est* P. V. *notionem,* eadem phrasi dictum videtur qua in l. 12. §. facti. D. de capt. & postl. *Sequendum est Iuliani sententiam:* & in l. 19. D. de nouat. *denegandum est exceptionem* quibus etiam non dissimiles dicendi rationes notari possunt in l. 1. §. vlt. D. de contr. tut. act. l. 12. D. Si quis omiss. quo tex. l. 19. §. 1. D. de negat gest. l. 45. sub fi. D. Solut. matr. vnde & in l. 4. §. non omnis. D. de re milit. sic lubentius legerim, *Nec tamen facile indulgendum est extra ordinem iudicationem his qui negotium ante habuerunt: sed si in transactionem res recidit, indulgendum est.* Extraordinem autem iudicatio indulgetur vt militi.

Cognoscat.] Extraordinem, vt de expilata hereditate dicitur in l. 3. D. de exp. hered.

Sit in vi a commissa. fortasse melius, *Sit iniuria commissa*: quanquam & excusa lectio defendi potest.

Quam præsidis partib.] l. 4. C. ad leg. Fab. de plag. l. 2. C. de pœn. Quædam prouinciæ procuratoribus cohibebantur vt Tacitus loquitur: sed aliæ vt procuratoribus tantum qui ne

deportandi quidem ius habuerunt : aliæ vt Præsidis vicem tuentibus.

Plane post sententiam.] videlicet cum iam de bonis quæritur, non de crimine l. 1. & 2. C. vbi. cau. fis.

Huius certe.] Hic locus proculdubio corruptus est,&si quid coniectura valeo, deest nomen aut vrbis aut regionis Armeniæ. Hoc vt suspicer,facit *Certa* reliquum nomen quo Parthis ciuitatem significari Hermolaus Grammaticus ex Stephano auctor est.

Qui ciuem Ro. eundemque qui.] Malim, *eumue qui in Italia liberatus sit*: quod etiam sic interpretari audeo. Italiæ multa olim fuere priuilegia cum in censitionibus,iure nexus,vsucapione, exceptione annali, tum in iure capiendi,& alijs huiuscemodi, quæ pro summo beneficio prouincialibus quibusdam colonijs postea concessa sunt, vt eodem iure essent quo & ipsa Italia: quam ob rem iuris Italici dictæ sunt,quod ius est liberę ciuitatis, siue liberæ conditionis, cuius signum apud eas fuit Marsyæ simulachrum, vt Seruius in Virgilium notat. Huius generis priuilegiorum Italiæ illud etiam fuisse videtur, vt quem Latinus in Italia manumitteret, quamuis Romanum ciuem non faceret, tamen quod ad legem Fabiam, eodem iure esset quo ciuis Romanus. ait autem.

Liberatus sit.] Proprie. Nam Latinus vt dixi, qui manumittit, ciuem Romanum facere non potest.itaque hæc non iusta manumissio est, sed liberatio potius à seruitute. Denique non est hic reuera actus legitimus, & iterari potest. Sic enim legimus apud Vlpianum iteratione fieri ciuem Romanum qui post Latinitatem quam minor annis xxx. acceperat, iterum rite manumissus est ab eo cuius ex iure Quiritium seruus fuit, cuius rei & Iustinianus meminit Nouell. 78. & in illo Regularum fragmento, cuius iam superius meminimus, scriptum est minorem xx. annorum manumittere nec vindicta posset, nec testamento. itaque nec Latinum facere posse. tantum enim apud Consilium posse manumittere seruum causa probata. hunc autem qui manumittitur quotcunque sit annorum, Latinum fieri, & solum ad hoc ei prodesse liber-

tatem vt iterum manumitti, & ciuis Ro. fieri possit.

Vendiderit.] l. 15. C. hoc tit. Sed hoc Apuleius legi Corneliæ tribuit lib. 8. de asin. aur. *Prudens.* inquit, *crimen Corneliæ legis incurram, si ciuem Rom. pro seruo vendidero.* Et vero falsi ab emptore redargui posse videtur, vt & is quis duobus eandem rem vendiderit, l. 21. D. ad leg. Corn. de fal.

Sestertij L.] *sestertium.* hæc est illa pœna pecuniaria legis Fabiæ quæ in desuetudinem abiisse dicitur in l. vlt. D. eod. tit. cuius tamen vestigia quædam reliqua sunt in l. 12. D. de manumiss. & l. 12. capt. & postl. quibus etiam aliud quoddam §. sed si in captiuo. D. de huius legis caput continetur: itemque aliud in l. 1. §. 1. D. de fugit.

Populus.] Leg. *populo*, hodie fisco l. 6. C. hoc tit. cuius rescripti pœna ex lege Fabia, prohibitio vero ipsa ex S C. est l. quod sæpe. §. si quis amico. D. de contrah. empt. l. arbor. §. Iudex. D. comm. diuid.

Sciendum est tamen.] Sunt hæc collectoris, qui Nouellarum constitutionum nomine videtur innuere Constantini legem qua ob plagium liberi hominis, seruus aut libertinus statim, id est primo quoque munere bestijs obiicitur: liber sub hac forma in ludum datur vt antequam aliquid faciat quo se defendere possit, gladio consumatur l. 1. C. Th. ad leg. Fab. de plag. sed extat & antiquior paulo Diocletiani constitutio qua in vrbe hoc idem crimen capite vindicatum est l. 7. C. eod. Quo pertinet etiam Nouella Leonis 66.

AD TIT. XV.

Non inueniatur.] Deuter. XVIII.

Vlpianus lib. VII. de off. Procos.] Hoc libro Domitius de varijs criminibus tractauit, atque inter cætera de iis quæ ad religionem pertinent: vt mirum non sit quod eo etiam rescripta principum nefaria collegerat, vt doceret quibus pœnis affici oporteret eos qui se Dei cultores profiterentur. Quod eum totis septem libris de officio Proc. fecisse ex corrupto Caij Lactentij loco hactenus male creditum est.

Interdictos est.] Lego, *interdicta est.*

Vetus hæc.] Seruius 4. Aeneid. *Cum multa sacra Romani suscip erent, semper magica damnarunt. Probrosa enim ars habita est ideo excusat cum ait. Testor ego magicas inuitam accingier artes.* Extant vero & varia de Mathematicis Senatusconsulta apud Tacitum libro 1. & 12. Annal. & primo secundoque Historiæ Augustæ, cæterosque eius ætatis scriptores, quæ hic colligere neque otij neque instituti est nostri, quibus potius esset quæ sequuntur in integrum restituere, si quam facile est peccare, tam facile esset peccatum corrigere.

Similem incertum.] Fortasse, *similem artem.*

Et professio.] Legendum videtur *an exercitio & professio. Et quidem* &c. atque ita Oiselo nostro videtur, qui & paulo post ita legit, *Nec dissimulandum &c.*

Et publice reprehenderent.] An potius, *responderent*? Nam & horum vt iuris conditorum proprie responsa dicuntur.

Qui visierant.] Fortassis melius, *qui ausi erant vel consulere vel exercere, quam quod &c.* Quo pertinet aureum illud Taciti ex lib. 1. Histor. *Mathematici genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in ciuitate nostra & vetabitur semper, & retinebitur.* Est vero hoc vulgi vocabulum. Gellius lib. 1. *Vulgus*, inquit *quos gentilitio vocabulo Chaldæos dicere oportet, Mathematicos vocat.* Et Ammianus lib. 29. *Mathematici, vt memorat vulgus.* quo etiam libro plura ille de Mathematicis.

Ad locum.] Sic olim notare solebant particulas quas ex constitutione aliqua aut recitabant, aut exscribebant, adiectis etiam interdum primis constitutionis verbis: cuius moris plures sunt in Theodosiano codice reliquiæ, quibus etiam accidit vt ea verba nescio quo modo in textum ipsum irreperent, & excerpti partem occuparent, vt in l. 3. de postulan. & Nouella Maioriani de Episcopali iudicio.

Motu Cassiano.] Est & huius Cassiani furoris tumultusque mentio in eo Pauli fragmento quod extat in Codice Iust. sub titulo ad leg. Iul. maiest. & apud Tertyllianum in libro de fuga in persequutione, & in Apologetico. historia ipsa à Capitolino & Gallicano pluribus narratur.

In Insula Syrum.] Lego, *in insulam Syrum.* Est & eius insulæ mentio apud Strabonem: & Seruius ad illud Virgil. 3. Aeneid. *Mycone celsa Gyaroq; relictis quida*, inquit *per historiam dictu putant. Nam inter Myconem & Gyarum Syrum vnam de Cycladibus esse dicunt, vnde fuit Pherecides philosophus.* Sic enim in optimo exemplari reponendum arbitror: nam totus ille locus in editis hactenus exemplaribus deest.

In communionem.] Fortasse melius, *communiorem.*

Inanißima] An potius, *Inmanissima?*

Ornare.] Malim, *ordinare.*

Maximi enim criminis.] Seruius ad illud Virg. ex lib. VIII. *Veterum ne ignara Deorum, Cautum*, inquit, *fuit & apud Athenienses & apud Romanos, ne quis nouas introduceret religiones, nam ideo & Socrates damnatus est, & Chaldæi & Iudæi sunt vrbe depulsi.*

Debere.] Puto legendum, *neque reprehendi a noua vetus religio debet. Maximi enim criminis est retractare quæ semel ab antiquis tractata & definita suum statum & cursum tenent ac possident.*

De terroribus.] Sic vetus exemplar, nisi quis agnoscat, *deterioribus*: quo verbo, ne quid dissimulem, a principibus Christiano nomini infensissimis, sacrosanctam religionem perstringi credibile est. in eoque etiam miror huius collectoris simplicitatem dicam, an potius oscitantiam, qui cum hoc maxime ageret vt longe ante diuinis legibus cautum ostenderet, quod Romanis postea comprehensum est. non animaduertit quæ contra Manichæos dicuntur, etiam ad Christiani nominis contumeliam pertinere. Sed ea fuit apud maiores nostros conscientiæ fiducia, is candor, vt summa fide omnia referrent & atrocissima hostium maledicta facile contemnerent. Sic in Theodosij Codice constitutiones quasdam legimus, sanciuntur Synodi quæ ab vniuersa ecclesia pro hæreticis damnatæ reiectæque sunt. Sic & Iuliano Diui nomen vt optimo principi tribui audimus. Quæ si quis tollenda censeat, tollat & ea quæ in eo qui Iustiniani nomen præfert in monazontas ex Valentis furoribus reliqua sunt. Tollat & Cyrilli libros quibus Iuliani in Christianos dicteria inseruit. Tollat denique Taciti, Trogi, Suetonij, Galeni, Luciani, Rutilij, Eunapij, at-

que adeo Iuliani ipſius ſcripta, quibus ſacroſanctam religionem conuitijs atque opprobriis laceſſitam quis non videat? Sed eſt omnium fortiſſima veritas.

Nuperrime.] Sane & Euſebius eius ſectæ originem ad horum principum initia retulit, quanquam ex Epiphanio ſatis conſtat ſub Aureliano & Probo Impp. cæpiſſe in Perſide, vnde Manes, tandem & ipſe a Perſarum rege ſupplicio affectus, diſſcipulos habuit plures, qui inſaniæ nomen vitantes, ſe non Manicheos, ſed Mannichæos appellarunt, & auctorem ſuum Mannem, tanquam manna fundentem. Ne quis autem putet Manichæos Chriſti nomen ita profeſſos vt a gentilium ſacris abſtinerent, vt cæteri fere qui a noſtris heretici iudicati ſunt, diſcat ex Philaſtrij indice eos diis etiam deabuſque immolaſſe.

Detrimenta inſerere.] Malim, *inferre.*

Vſque ad eos.] Melius *vſque adeo,* & paulo poſt, *ad hanc inauditam & turpem, & per omnia infamem ſectam.*

Ipſos quoque Forenſibus vel Proconneſibus.] Metalla multa numero fuerunt vt Vlp. ait in l. 8. §. eſt pœna. D. de pœn. Proconenſium mentio eſt apud Iuſtinianum Nouell. 22. De Forenſibus nihildum legiſſe memini, & fortaſſe hic locus ſic potius legendus eſt, *Elafonenſibus vel Proconnenſibus metallis,* ſi quidem & ille apud Plinium integer. manſit ſub finem lib. v. hiſtor. in quo ita legitur, *Inſulæ in Prompontide ante Cyzicum Elafoneſus, vnde Cyzicenum marmor, eadem Neuris & Proconneſus dicta.* Sane τοῖς φεννησίοις καὶ προκοννησίοις παρεδίδοντο μετάλλοις apud Theodoret. ſcriptum reperio. Apud Athanaſium aliter. εἰς μέταλλον (inquit) ἀποσταλῶσαι, καὶ μέταλλον οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' εἰς τὸ τῆς φαινῶ ἔνθα καὶ φονοὺς καταδικαζόμενος ὀλίγας ἡμέρας μόγις δύναται ζῆσαι. At in Epiphanio ἐν τοῖς φοινησίοις μετάλλοις legitur.

Vt igitur.] hic locus ſic reſtitui poteſt, *vt igitur ſtirpitus amputari radix hæc nequitiæ de ſeculo noſtro beatiſſimo poſſit, deuotio tua s. ac. ſt. tr. noſt. obſecundare feſtinet.*

AD TIT. XVI.

Scripturæ.]Hoc eſt illud celebre iudicium quod a Moyſe refertur lib.IIII.cap.XXVII.

Gaius lib. I I I. *Inſtit.*] Sic vet. ex. Et Gaium quidem libros quatuor Inſtitutionum ſcripſiſſe Digeſtorum index præfert. Sed hæc eſſe potius ex libro ſecundo facile adducor vt credam. Cæterum ex ijs fragmentis ſatis iam liquebit qualem nobis Gaium Anianus ſuppoſuerit. Meliore aliquanto fide Tribonianus magnam horum partem tranſtulit in Inſtitutiones ſuas ſub Tit.1.lib.3. ex quo & ita ſupplere atque emendare multis locis facile eſt. nos ea tantum attingemus quæ compoſitores vltro omiſerunt vel quod poſterioribus conſtitutionibus immutata, vel quod penitus in vſu eſſe deſijſſent.

Pronepos proneptiſue.] cæterique ex his deſcendentes. Hos enim omnes ſuorum appellatione lex XII.tab.comprehendit, vt recte Fl.ſcriptum eſt in l.220.D.de verb.ſig. Suorum igitur nomen eſt ex XII ſiue ex iure ciuili l.7. D, de bon. damnat. Sui ſunt legitimi l.ſcripto.D.Vnde lib.

Vxor quoque.] Huius iuris veſtigium eſt in l.195.§.1.D.de verb.ſign.Seruius in lib.1. Georg. *Tribus* inquit, *modis apud veteres nuptiæ fiebant, vſu ſi verbi gratia mulier anno vno cum viro, licet ſine legibus, fuiſſet: Farre, cum per Pontificem Max. & Dialem Flaminem, per fruges & molam ſalſam coniungebantur, vnde confarreatio appellatur ex quibus patrimi & matrimi naſcebantur: Coemptione vero atque in manu conuentione cum illa in filiæ locum, maritus in patris veniebat, vt ſi quis prior fuiſſet defunctus, locum hereditatis iuſtum alteri faceret.* Hæc Seruius, non ille adulterinus & ſuppoſititius ieiunarum animarum ineptiis & commentis hactenus deformatus: ſed Seruius Putus purus, ex cuius fragmentis Danielis noſtri beneficio interim hæc exſcripſimus ea ſpe fore vt vir & doctrinæ & diligentiæ multæ, breui cum ex ſuis illis tum ex noſtris exemplaribus Seruium nobis magna ſui parte ſuperſtitem reſtituat. Porro ex hoc Seruii loco ſane quam eleganti illud mihi primum videor didiciſſe quod Dionyſius ſcribit de iure

nuptiarum quæ κατὰ νόμους ἱερούς contractæ ſunt, ad confarreationem potius referenda eſſe quamquam is omnino ritus Romuli temporibus nondum in vſu fuiſſe videatur, ſi verum eſt quod Plinius ſcribit a Numa primum in ſacrificiis far molamque ſalſam adhibita. Sed & illud, apud Tacitum lib. 4. Annal. & Hiſtor. 4. confarreatis parentibus genitos, patrimos & matrimos ſignificare, quo nomine hactenus cenſiti ſunt omnes quibus pater materque ſuperſtites eſſent. nec id quidem ſine auctoribus. Nam & hoc idem apud Sex. Pompeij breuiatorem in Flaminio legimus, & quem Dionyſius Halicarn. lib. 2. & Plutarchus in Numa ἀμφιθαλῆ παῖδα nominant, Heſychius exponit τὸν ἐπ' ἀμφοτέροις τοῖς γονεῦσι θάλλοντα, μηδενὸς ὠρφανισμένον. immo & ex Sibyllinis verſibus hi a Politiano referuntur,

χωρὶς δὲ κόραι χορὸν αὐταὶ ἔχοιεν
Καὶ χωρὶς παίδων ἄρσην στάχυς· ἀλλὰ γονήων
Πάντων ζωόντων οἷς ἀμφιθαλὴς ἔτι φύτλη.

quos ille ſe de Zoſimi hiſtoria ſumpſiſſe ait. Sed adſcribam ad eam rem pertinentia Zoſimi ipſius Græca verba, quæ mihi ex doctiſs. diſertiſſimique viri epiſtola Cl. Puteanus communicauit, cuius ego eruditioni atque amicitiæ & hoc lubenter acceptum refero. nam Onuphrius quidem Panuinius Latine tantum antea retulerat. Sic igitur Zoſimus cum de ludis ſecularibus diſſereret, ἡμέρα δὲ τρίτῃ ἐν τῷ κατὰ τὸ παλάτιον Ἀπόλλωνος ἱερῷ τρὶς ἐννέα παῖδες ἐπιφανεῖς. (Horatius clariſſ. patribus ortos, Tacitus patricios fuiſſe exponit) μετὰ παρθένων τοσούτων οἱ πάντες ἀμφιθαλεῖς, ὅπερ ἐστὶν ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς ἔχοντες περιόντας, ὕμνους ᾄδουσι τῇ τε ἑλλήνων καὶ τῇ ῥωμαίων φωνῇ καὶ παιᾶνας, δι' ὧν αἱ ὑπὸ ῥωμαίοις σώζονται πόλεις. Quæ noſter Puteanus ſic conciliat vt omnes patrimos matrimoſque, proprie dictos putet qui parentes adhuc viuos haberent, eoſque præterea confarreatos: viuos, boni omnis cauſa: confarreatos, propter auctoritatem ſacrorum. Sane quidem non alios vetuſto more patrimos matrimoſque legi ſolitos veriſimile eſt. Sed poſt omiſſam confarreandi adſuetudinem (quod Tacitus

iam ante Tiberij tempora accidisse significat) recte eius ætatis posteriorisque scriptores & ex vsu & proprietate ipsa verborum quæ confarreationis nihil habent, eos patrimos matrimosque interpretati sunt qui modo patrem matremque adhuc viuos haberent. Nam & sic olim pater patrimus dicebatur qui cum iam ipse pater esset, haberet etiam tum patrem vnde & pater patratus Plutarcho in Probl. Verum quid prohibet & alios Seruij locos adijcere necdum, quod sciam, proditos, & totam coemendi confarreandique rationem quæ hactenus non satis cognita fuit, exponentes? Sic igitur in illud lib. 4. Æneid. *Liceat Phrygio seruire marito. Sine hic,* inquit, *coemptionis speciem tangit. Coemptio enim est vbi libra atque æs adhibetur & mulier atque vir inter se quasi emptionem faciunt, quod ante iam in* 1. *Georg. Teque sibi generum Tethys emat: quoniam coemptione facta, mulier in potestatem viri cedit, atque ita sustinet conditionem liberæ seruitutis* (sic in opt. ex. legendum arbitror) *ait enim, Liceat Phrygio seruire marito, & in Georgic. Tibi seruiat vltima Thyle. Quoque omnis iste mos coemptionis & citra nominis nuncupationem dotis datæ taxatione expediretur, quæ res in manum conuentio dicitur, subiunxit, Dotalesq; tuæ Tyrios permittere dextræ. Quid est enim aliud dextræ quam in manum conuenire? quæ conuentio eo ritu perficitur vt aqua & igni adhibitis duobus maximis elementis, natura coniuncta habeatur. quæ res ad farreatas nuptias pertinet, quibus Flaminem & Flaminicam iure Pontificio in matrimonium necesse est conuenire.* Et paulo post, *Mos apud veteres fuit Flamini ac Flaminiæ vt per farreationem in nuptias conuenirent, sellas duas iugatas ouili pelle super iniecta poni eius ouis quæ hostia fuisset, & ibi nubentes velatis capitibus in cōfarreatione flamen ac flaminica residerent. ait igitur, locaui locata enim vxor dicitur quod simul cum eo sedeat dum confarreatur. Confarreationes autem tonitru dirimit.* Ad hãc autem coniunctionem quæ frugibus & mola salsa fieret, etiam diffarreationem proprie pertinuisse existimo, cuius apud Sex. Pompeium mentio est: vt non nisi contrario sacrificio vinculum illud confarreationis dissolueretur, quo nihil religiosius in sacris fuisse Plinius scribit, cum cætera matrimonia ex XII. tabulis facile dissoluerentur muliere domo exacta & res suas habere iussa clauibusque ademptis: demum

etiam confarreatione iam abolita, per libertum septem ciuibus Rom. puberibus præsentibus ex lege Iulia. Sed quod sequitur apud Seruium eo loco quem initio recitauimus, non sic accipiendum est, quasi in manum conuentio coemptione sola fiat, quod Boëtio visum est. nam & farre conuenitur in manum vt Vlpianus scripsit Tit. 9. & Seruius idem postea significat. Ergo tam confarreatione quam coemptione maritus in patris locum, vxor non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti & in sui heredis locum venit, estque in eius manu mancipioque, aut eius in cuius maritus manu mancipioque est, & Materfamilias proprie appellatur, vt post M. Tullium A. Gellius scripsit, & ex illo transtulit Seruius in lib. XI. Æn. Sed hic illud quæri non abs re potest, An ea quæ anno vno continuo absque vsurpatione apud virum fuit, post annum in eius manu esse incipiat & hæres ei sua fieri. Quod & Fabro nostro visum est, & mihi probatur. Nam quo vsucapio, quæ etiam rerum nec mancipi esse dicitur, nisi vt vxor viri fiat iure Quiritium, & in eius potestatem redigatur? Et sane M. Tullius hoc etiam modo mulierem in manum conuenire significat. sic enim in eius oratione pro L. Flacco constanti omnium exemplarium fide scriptum legimus. *In manum*, inquit, *conuenerat. Nunc audio. sed quæro, vtrum vsu an coemptione*, quamquam scio non deesse qui in matrimonium malint, sed quod sequitur, *Vsu non potuit: nihil enim de tutela legitima potuit sine omnium tutorum auctoritate deminui*, indicat hoc saltem vsu mulierem tutela liberatam, quod sine minima capitis deminutione fieri non potuit, id est, in manum conuentione vt Vlpianus explicat libro singulari Regularum Tit. de tutelis, & Boethius ipse in Top. sequitur, qui hæc alioqui non satis iuridice distinguit. Dicet aliquis. Quænam igitur erit illa forma vxoris quæ matrona proprie dicitur & tantummodo vxor habetur? Nempe hæc eadem quæ vel sine legibus cum viro est antequam vsucapta sit, siue intra annum, seu post annum, si trinoctium abfuerit vsurpandi causa, vt ex Q. Mutio Gellius tradit. Atqui hæc concubina potius videatur quam vxor. Immo vero in eius mulieris consuetudine cum qua

connubium esse potest, non concubinatum, sed nuptias intelligimus l. 24. D. de ri. nupt. Et hic igitur in dubio nuptiæ præsumuntur, & vxor illa interea est: sed non est in mancipio viri antequam vsucapta sit. Hæc nos post tot scriptores de ritu & iure nuptiarum non adeo trita, qui aut non satis idoneo loco, aut prolixius tractasse arguet, ei ego tam ingratæ reprehensionis occasionem sic inuidebo, vt tamen æquiorem mentem optaturus sim.

Is sua heres est.] lego, *ei sua h. e.*

Quæ in filij manu est.] Ergo & qui in aliena potestate est, vxorem in manu habere recte dicitur, immo & hęc materfamilias a nostris auctoribus appellatur l. 44. D. de adopt. licet eius vir paterfamilias non sit: quod Verrij definitioni non satis congruit. Alias autem materfam. dici solet quæ nupta in patris vel aui potestate non est l. 30. & 34. D. Solut. matr. l. 5. D. de bon. damnat.

Quorum nomina ex lege.] Puto legendum, *quorum nomine ex lege Aelia Sentia vel ex* SC. *post mortem patris &c.* quod pertinet ad illud caput legis Æliæ Sentiæ cuius Vlpianus meminit Tit. 7. Qui locus, vt hoc obiter moneam, sic meo iudicio restituendus est. *In potestate parentum sunt etiam ij liberi quorum causa probata est per errorem contracto matrimonio inter disparis conditionis personas. Nam seu ciuis Romanus Latinam, aut peregrinam, vel eam quæ dedititiorum numero est, quasi ciuem per ignorantiam vxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino, vel ei qui dedititiorum numero est, aut etiam si Latino nupta fuerit, ex lege Ælia Sentia causa probata ciuitas redditur tam liberis quam parentibus præter eos qui dedititiorum numero sunt, & ex eo fiunt in potestate parentum liberi* Quod subiicit de S C. referendum videtur ad decretum amplissimi ordinis circa legem Æliam de Consilio & causa probanda l. 1. in fine. D. de off. Cos. non tantum in minore sed & inter disparis conditionis personas, vt hic locus indicat. ad quod etiam consilium pertinere videtur l. 24. D. de manumiss. quæ alioqui si de iudicio liberalis causæ accipiatur, inter fugitiuas non immerito censebitur.

Et de eo filio.] Est hic & alius agnationis modus ex manu-

missione qui ab Vlpiano quoque recensetur Tit. 23. Porro hi casus si quidem post mortem contingerent, ad iuris antiqui formulam, sin ante, sed post testamentum, ad legem Velleam olim pertinuerunt. quod latius explicare non est huius loci.

Cum filius filiaue.] Et hæc ex eodem Institutionum Titulo suppleri atque emendari possunt. Quod sequitur de agnatis, in titulum De successione agnatorum magna parte translatum est, quem cum hoc conferre cuiusuis operæ fuerit.

Æquum enim videtur.] Lex XII. tabularum agnatis præfert suos quoslibet sine distinctione. itaque sufficit suum heredem esse, nec spectatur proximior sit an vlterior. Quamobrem successionis siue, vt hodie loquimur, repræsentationis ratio aliqua ex æquitate habita est, vt inter suos heredes in stirpes non in capita diuidatur hereditas. quod prudentium interpretatione receptum Gaius significat. At eadem lex deficientibus suis heredibus agnatum non quemlibet vocat, sed proximum: ob idque inter agnatos semper in capita, numquam in stirpes diuiditur hereditas ex XII. tabulis. Qua etiam ratione idem in libertorum successione seruari Paulus tradit lib. 2. Sentent. ex sententia Iuliani in l. 23. §. 1. D. de bon. libert. Alio sensu auctores nostri dixerunt in suis & legitimis non esse successionem sequentis scilicet gradus eiusdem ordinis post delationem aut adquisitionem. quod veteri iure perpetuum est, ea etiam ratione quod proximo tantum legitima hereditas deferatur. l. 1. §. sciendum. & l. 2. §. legitima. D. de suis & legit. Si tamen filius matris hereditatem ad quam ex Orfitiano vt legitimus vocatur, sibi delatam repudiauerit, aut cũ agnouisset, abstinendi causa restitutus sit, cæteri legitimi admittuntur. Sed hoc fieri ex ipsius S C. verbis indicat l. 1. §. si nemo. iuncto §. seq. D. ad S. C. Tertyll. In bonorum possessione Vnde cognati post delationem successio est l. 2. D. de success. edict. nempe quia ex sola Prætoris indulgentia pendet l. 1. D. vnde cogn. Non est tamen successio post adquisitionem l. vlt. D. de success. edict. Eadem ratione tentari potest & in honoraria. Vnde liberi esse successionem, cũ, ea cognatis detur veluti emancipatis, nec tam spectetur ius ciuile.

quam ipsa natura §. emancipati. & §. minus. Instit. de success. quæ ab intest. def. Sed hæc omnia Iustinianus exæquauit.

Quos plerique consobr.] Hoc verbum Triumviris displicuit, qui consobrinorum nomine hos semper intelligi voluerunt: quod tamen per abusionem fieri Theophilus recte notat. idque verbi etymologia suadet. consobrini enim quasi consororini dicuntur. Nonius, *Consobrini ex duabus editi sororibus, de quibus exempla multa sunt in antiquis auctoribus & maxime in Afranio & iuris vetustissimi scriptoribus* Sic legendum *non viris*, qui error etiamnum manet apud Suetonium in Nerone, & Capitolinum in Pio.

Ideo autem.] Lego, *Ideo autem non mortis tempore sed cum certum fuerit aliquem intestatum decessisse, quia si quis test.* &c.

Hoc iure.] Id est, iure ciuili, siue ex lege Voconia, ex qua est legitimæ cognationis nomen de masculis, non ex XII. tabulis. Aliud vero ex edicto Prætoris obseruatur §. cæterum. de legit. agnat. success. Mansit tamen in cognatorum definitione masculorum nomen in l. 2 §. 1. D. de suis & legit.

Proinde agnationis iure.] non suitatis. nam suos heredes fœminæ non habent. Hinc illa olim quæstio de iure apud Centum viros. Filius an frater debeat esse intestatæ heres. Sic enim apud Fabium legendum est lib. 4. Instit. non *intestato*, vel veteribus libris adstipulantibus. quod alias pluribus ostendimus in libro singulari de Centum viralibus, Decem viralibus, Septem viralibusque, & Quinque viralibus iudiciis. Et vero de intestati hereditate esset ea ineptissima quæstio, vt hodie est de matris successione post orationem D. Marci & S C. Orfitianum, quibus id actum est vt sine in manum conuentione matrum legitima hereditas ad filios pertineret, exclusis consanguineis & reliquis agnatis, quemadmodum VLpianus scribit in fragment. Tit. 26. vbi notandum est quod ait, *sine in manum conuentione.* nam & ante SC. ea conventionis in manum vis fuit vt liberi matri succederent, non quidem vt liberi, sed vt fratres & agnati. An vt consanguinei? Non puto alioqui sane reliquos agnatos tum quoque exclusissent. Et vero eis sanguinis nomen vt fratribus proprie convenire non videtur.

Sed alia faciat.] Malim, *sed alis fuit* (vel *fuit*) *iuris interpretatio* &c.

Iamdudum autem.] Hæc est illa quæstio iamdiu inter Iustinianei iuris interpretes vexata, tandemque vsu potius nostro quam certo aliquo illorum iudicio definita ex veterum tamen consultorum sententia, quæ & ipsa legis fuit cum proximos agnatos ad successionem vocaret. Nam quibus proximorum nomen æque competit, quiq; æquo iure suo veniunt æquas etiam partes ferre rationis est. Sane cum alij ex legis aut statuti verbis vt proximi vocantur, alij successionis quodam iure ex aliorum persona veniunt, æquitas postulat & illis ex lege partem integram conseruari, & his insimul non plus iuris deferri quam ille habiturus esset in cuius locum partemque succedunt. Quæ visio alterius tractationis est.

In tot portiones fuerunt.] Melius, *tot portiones fient.*

Gentiles.] Ponitur hæc lex a Cicerone non suis omnino verbis lib. 2. de Inuent. *Si paterfamilias intestatus moritur familia pecuniaque eius agnatorum gentiliumque esto.* Quod de gentilibus restat ex XII. tab. in l. 53. D. de verb. sig. ad ius tutelæ magis pertinet, a quo tamen ad hereditatem legitima argumentatio est. Est & de successione gentilium versus Catuli ad Mallium, & exemplum Centumviralis iudicij non tam fortasse sensu notum quam fama celebre, quod a M. Tullio refertur lib. 1. de Orat. in quo illud quæsitum arbitror, An in successione liberti ab ingenuo gentilitio adoptati ius gentilitatis locum haberet, adeo vt gentiles eius familiæ in quam adoptatus erat libertus, eius cognatis præferrentur ex XII. tabulis. Qua in quæstione potior fuisse videtur Marcellorum caussa ex Scæuolæ definitione. Nec inficior tamen libertos patronorum gentiles Latine dici posse eo modo quo & serui dominorum gentiles a Plinio appellantur ob similitudinem nominum quæ gentis vocabulo interdum significatur, vt ex Cincio Festus tradit. Quo sensu & nouus homo Arpinas Seruium regem gentilem suum dicere ausus est, & Hispalæ libertæ gentis enuptio concessa legitur apud Liuium lib. 39.

Primo Commentariorum & vltimum eſt.] Sic vet. Meminit & Commentariorum Gaij Iauolenus in l. ſi quis. D. de cõd. & de monſt. quod ego lubens ad libros Inſtitutionum refero quibus idem nomen a Boetio & Aniano tribui memini. Et vero probabile eſt ſub finem libri primi Inſtitutionum de gentilitatis iure tractaſſe Gaium cum de curatoribus diſſereret. Sed Iuſtinianus Commentariorum nomen etiam aliis libris tribuit in Procœmio Inſtitutionum.

Superuacuum eſt.] Antiquitatis cognitio iuris ſtudioſo non vtilis modo ſed etiam neceſſaria eſt, nec fruſtra veteres conſulti quantum in ipſis fuit, nihil eius penitus nos ignorare voluerunt. Eſt enim illud de omni cognitione Ariſtotelis καθόλου· εἴπερ ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέψειεν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ' ἂν οὕτω θεωρήσειεν. Sed eſt & illud verum Modum in quaque re optimum: nec eadem cura omnia aut ediſcenda aut pertractanda ſunt. Quædam ſemel noſſe vel non ignorare ſufficit: repetere atque inculcare tam putidum eſt, quam aut in gradibus morari cum aſcendas, aut in inſtrumento artis ipſius opus finemve conſtituere.

Sine iure Prætorio.] Hæc eſt veteris codicis ſcriptura quæ fortaſſe non male ita reſtituetur, *Sine iure Prætorio factum teſtamentum obiecta doli exceptione obtinebit.* Cuius ſententiæ ſpecies dari poteſt ex l. 1. C. Th. de famil. herciſcund. videlicet inter coheredes ſi huiuſmodi ſcriptura ſingulis aliquid adſcriptum ſit, oppoſita doli exceptione effici vt ea voluntas obtineat, nec aliquid amplius a ſingulis retineatur quaſi ab inteſtato. Quæ definitio laudatur etiam a Iuſtiniano Nouell. Conſt. 107. Dari poteſt & caſus quo ſine iure Prætorio factum teſtamentum obiecta doli replicatione obtineat, ſi inſtituti ſint ij qui rem ab inteſtato omnino habituri eſſent. Dicet aliquis. Si teſtamẽtum rite factum non ſit, locus eſt ab inteſtato ſucceſſioni. Itaque iis replicatione doli nihil opus eſt qui ſine teſtamento lege heredes fiunt. Verum dari poteſt caſus quo neceſſaria eſt doli replicatio, vt ſi prius teſtamentum iure perfectum extet quo alij heredes inſtituti ſint l. 2. D. de iniuſt. rupt. irrit & hac replicatione doli opus habent aduerſus liberos ipſos, propinqui, vxor,

qui, vxor, alumnus, aliiq́ue huiusmodi personæ quibus ex imperfecto testamento legata & fideicommissa præstantur l.38. D. de fid. libert. Ergo hæc doli siue exceptio siue replicatio ex persona eius qui opponet omnino æstimabitur. Dixit autem *Sine iure Pratorio*, qua hæc fuit minus solennis minusque difficilis testandi forma. Sed hæc Nouellis Constitutionibus varie immutata sunt. nos hic veteris iuris reliquias tractari meminimus.

Eorum quorum.] Hæc fortasse aliquis ita suppleuerit: *Eorum quorum testamenta rumpuntur aut irrita fiunt, quamuis ipso quidem iure testati decedant, hereditas vt intestatorum defertur.* At ego ipso facto testatos dixero, Iure non dixero, sed magis intestatos, nec improprie quidem l. 1. D. de suis & legit. ac potius hunc locum ita suppleuero. *Eorum quorum testamenta rumpuntur aut irrita fiunt licet iure intestati decedunt secundum tabulas bonorum possessio datur si septem testium signis signatæ sint.* Quod & Vlpianus scripsit in fragment. Tit. 23. & 28. Circa quæ illud admonere superuacuum non fuerit, videri Papinianum in eo qui post testamentum adrogandum se præbuit, hoc etiam exigere vt voluntatem quæ iure defecit recenti aliquo iudicio sui iuris factus confirmauerit; l. qui ex liberis. §. testamento. D. de bon. poss. sec. tab.

Gentibus deferebatur. Sane.] Puto legendum *gentilibus deferebatur. Sane consanguineos lex non adprehenderat, sed interpretatione prudentum primum inter agnatos locum obtinuerunt.* Inde in l. 1. D. de legit. tut. agnatis & consanguineis & l. 30. D. de adquir. hered. *legitimum vel consanguineum* & recte in l. 1. C. Quorum bonor. *Consanguinei, inquit, omnia prudentium responsa & lex ipsa naturæ successores faciunt.* Est enim hæc successio ex eo iure quod communi nomine ius ciuile appellatur l. 2. §. his legibus latis. D. de orig. iur. cuius & alia exempla si quis desideret, reperiet non obscura in l. 36. D. de statulib. & l. 34. D. de her. instit. itemque apud Ciceronem lib. 3. de officijs.

Secundum legem Iuliam Papiamue quæsiti.] In l. vlt. D. de statulib. *si mulier ex lege nupserit*, id est intra annum præstito iureiurando se liberorum causa nubere, quod etiam ad legem Iuliam mis-

cellam referendum Græcus interpres rectiſſime notat, & explicandum moneo ex l. Titio vſusfructus. §.vlt. D.de condit. & demonſtr.

Et peregrinatus.] Recte. At in §. vlt. Inſt. de hered. qual. & diff. placet magis quod præceptor meus reſtituit. *peregrinatos.* Diuerſitatis ratio per ſe manifeſta eſt.

Quibus bonor. poſſeſſ.] Fortaſſe melius, *quib.ius bonorum poſſeſſionis propter Prætoriam actionem non erit neceſſarium.* Bonorum poſſeſſionis hic fructus eſt, vt commoda & incommoda hereditaria, itemque dominium rerum quæ in his bonis ſunt, tribuat. quod in ſuis heredibus non eſt neceſſarium, cum ipſo iure in eis ita continuetur dominium, vt nulla videatur hereditas fuiſſe quaſi & olim domini fuerint ſimul cum defuncto. Poſſeſſio vt viuo patre filio continuata non intelligitur, ſic nec mortuo continuatur. nam nec ea quidem hereditatis aut iuris eſt, ſed facti, & non niſi naturaliter comprehendi poteſt iure P. Ro. l. 23. D. de adq. poſſ. l. 91. D. ex quib. cauſ. maior. Moribus noſtris aliud fere obſeruatur, fortaſſe ex l.cum miles. D. eod. in qua Doctor meus pridem admonuit poſſeſſionis nomine vſucapionem ſignificari, non vſum rei quem nec bonorum poſſeſſionis beneficium transfert. Ergo hic Prætoria actio non male fortaſſe accipietur de omni ea quam prætor bonorum poſſeſſori adcommodare dicitur in §.1. Inſt. de perpet. & temp. act. Sed neſcio quomodo mihi plane non ſatisfacit generalior illa interpretatio ſubodoranti aliud quid ſubeſſe quod ego lubentius ad inofficioſi querelam retulerim cuius ordinandæ gratia ſuis heredibus licet bonorum poſſeſſio agnoſci ſoleret l. 8. §.1. neceſſariam tamen non fuiſſe indicat l. 7. D. de inoff. teſt. Emancipato neceſſaria fuit, cum quod alioqui non iure inofficioſi arguere teſtamẽtum videretur niſi qui ex officio inſtitui debuerat, tum quod fruſtra inteſtatum patrem faceret niſi ab inteſtato rem habiturus: quod ſolo Prætoris beneficio per bonorum poſſeſſionem conſequi potuit, alio iure penitus extraneus. Eſt igitur hæc ſaltem res inofficioſi Prætoria actio. Quod vereor ne non ſatis multis probetur. Et tamen video omnibus eam

concedi quibus Prætor bonorum possessionem defert etiam contra ius ciuile. l. 6. D. eod. & in ea successionem esse vt in honorarijs l. 14. & l. 23. item, Prætoriarum actionum numero generaliter censeri quas Prætor bonorum possessori accommodat. Nec me mouet Cētumviralis iudicij auctoritas, cum & possessoria hereditatis petitio eius generis sit, quam tamen honorariam esse nemo inficias ierit. Eadem vero non facile dixero de auxilio quod contra inofficiosas donationes ad exemplum querelæ inductum est, quod esse videtur ex constitutionibus, idest ex Alexandri literis quarum exemplum extat in l. Titia Seio §. Imper. D. de legat. 2. qui §. vt hoc obiter moneam, a Pauli responso quod proxime sequitur diuidendus non fuit, ne non satis ad Titulum pertineret. Videtur autem rescriptum a consulente libello præpositum vt iudicaret Paulus an ad propositæ quæstionis definitionem accommodari posset. Quod alias fieri solitum ne longius abeamus. indicat l. 3. C. de inoff. donat. & vlt. ∫. sup. Tit. 10.

Soluenda sit hereditas.] Fortasse melius, *soluendo non sit hereditas.*

Idque euenit.] Legendum videtur, *idemque euenit si cum eo ex duobus filijs in pari numero nepotes successerint.*

Si sit frater.] Desunt hic aliqua quæ cum ex superioribus, tum ex ipso Paulo lib. 4. Sent. tit. 8. restituere perfacile est.

Virium] An *iurium*? an potius *viritim*? Sic videtur.

Voconia ratione.] Forte melius, *relatione*, vel, *rogatione.*

Vlpianus libro singulari.] Extat hodieque magna pars horum inter Vlpiani fragmenta quæ esse omnia ex libro singulari Regularum supra ostendimus.

Intestatorum gentilitiorum.] Sic vet. rectissime. Nam in libertinorum successionibus non eadem obtinent, vt postea monet Vlpianus. Gentiles Q. Mutius definiuit ingenuos ab ingenuis oriundos, quorum maiorum nemo seruitutem seruiit. Et recte Corn. Fronto, *Gens*, inquit, *seriem maiorum quærit.*

Si intestatum.] Plures legunt, *Si intestatus moritur cui suus heres nec est, agnatus proximus familiam habeto:* nam illud *Ac* nondum pro huius legis particula agnoscere potui. Sed in re tam trita iam nescio quomodo diutius immorari piget, postquam, vt

olim pueri ab Homero in scholis, ita nunc vix dupondij a XII. tabularum carmine non ediscendo sed recensendo retractandoque iuris studia inchoant.

Si agnatus.] Hoc videtur ab Aniano in collectione sua omissum quod apud Caium legisset gentilitium ius in vsu nō esse: qua etiam ratione in proxima superiore sententia ingenuorum nomen pro gentilitiis suppofuit. Ex quo apparet ne fragmentis quidem Vlpiani de iure veteri temere esse credendum. Porro hæc lex non infœliciter fortasse ita restituetur, SI AGNATVS *nec sit gentiles familiam habe(a)nt*, aut potius, vt Oisselo nostro videtur, *herciscant nunc nec gentilitia iura in vsu sunt*. Erciscundi verbum XII. tabularum esse constat. Sed an huic capiti omnino conueniat, alij viderint. Ego quidem non puto delinquere eum qui in dubiis quæstionibus ab amico non facile dissentit.

Item ab intestato Inst.] Existimo sic hæc potius reponenda esse, *Idem lib* II. *Institutionum sub titulo De successionibus ab intestato.* nec cur ita existimem, intelligere difficile est.

Et si ex diuersis matribus.] Varro libro de gradibus *Germanus de eadem genitrice manens* (sic legendum apud Seruium in lib. 5. Aeneid.) *vt multi dicunt de eodem germine, quos illi tantum fratres vocant.*

Causa probatio.] Ex lege Ælia Sententia & S. C. vt ante diximus. Sed & ex lege Iunia cum Latinus causa probata apud Prætorem vel præsidem prouinciæ tam ipse quam filius filiaue eius & vxor Latina liberis ius Quiritum consequitur ea forma quam Vlpianus explicat. Tit. 3. Quod si quis legi Iuliæ potius tribuet, fortassis non longe aberrauit. Nam & eius esse videtur illa conditio Liberorum quærendorum causa nuptialibus etiam tabulis adscribi solita, cuius & Augustinus meminit: nec ad vllam magis rogationem priuilegia ob prolem pertinent. Non frustra etiam iuris auctores cum ad eam legem scriberent tam diligenter annotarunt quis anniculus diceretur l. 132. & l. 134. D. de verb. signific. Cæterum hæ causæ probationes non parum inter se effectu differunt. Nam ex lege Ælia Sentia ciui Romano ciuitas redditur non datur:

At ex lege seu Iunia, seu Iulia, Latino ciuitas datur non redditur.

Et consanguineis.] Fortasse melius, *A consanguineis.* id est, post consanguineos: vt & paulo post, *A suis heredibus, post consanguineos &c.*

Itemque ciuitate donatos.] Ex lege Iunia, atque etiam fortassis ex lege Ælia Sentia: quanquam hi non tam videntur ciuitate donati quam ciuitati redditi, vt iam attigimus.

Vel stirpis libertinæ.] Ex libertino natus ingenuus est hoc iure. Itaque nihil est quod in eo ius patronatus exquiramus. At si ex manumissione Latinus tantum factus, liberis postea susceptis vel alio quouis modo ius Quiritium consequatur, ille quidem libertinus manet qui semel iterumue manumissus est, liberi non tam libertini quam libertinæ stirpis sunt. Et hos fortassis Vlpianus hoc loco significare videatur. Dicitur vero & nostris auctoribus libertinus filius qui a patre in seruitute susceptus postea cum ipso simul manumissus est l.17.§.2. D.ad SC.Trebell. l. vlt. D. de iure deliber. Sed hic, vt quod sentio dicam, libertinæ conditionis est liberti filius post patris manumissionem susceptus, cuius olim bonorum possessio alio iure quam ingenui deferri solebat. Nam eo intestato & sine cognatione mortuo vocabatur manumissor patris, itemque cognati eius per virilem sexum descendentes etiamsi capite deminuti essent. immo & si huius liberti patronus & ipse libertus esset alterius, etiam patroni patronus vocabatur, itemque eius agnatio. Quod Iustiniano iniquum esse visum est, qui tamen id lucri patronis tantum superstitibus concessit ea constitutione quæ in eius Codice sub tit. de bonis libertorum, hactenus desiderata est. Et sane hic quamuis libertinus sit, nullius tamen reuera libertus dici potest. Sunt vero hæc inter se diuersa. Libertini nomen statum & conditionem personæ magis respicit: liberti, ius patronatus; quod Valla subtiliter annotauit, & probat l. vlt. D. si ingen. esse dic. & l. 1. D. de excus. tut. in qua non frustra Modestin. libertinis ait tutores dari à magistratu potius quam libertis. Cur ita? quia libertis fere sunt tutores legitimi patroni & patronorum li-

beri etiam pupilli, vt Vlpianus in fragmentis significat tit. 11. illis verbis, *Idemque permisit in pupillo patroni filio*. recte. id est si patroni filius tutor pupillus fit, nec auctor esse possit. Et est illud reliquum vestigium iuris antiqui, cuius meminit Iustinianus in l. vlt. §. 1. C. de legit. tut. ex qua & in l. 16. D. de tutel. Tribonianus addidisse videtur illa verba *perfectæ ætatis*. quod obiter indicasse placuit.

Post familiam patroni.] Legendum, *Post familiam liberti*. sic sæpe hæc inter se reciproca nomina confundi solent, emptor venditor, petitor debitor creditor, locator conductor, pater filius, patronus libertus. *Post familiam* autem, id est post liberos, vt in l. 195. §. 1. D. de verb. sig. l. 23. D. de adopt. In bonis libertorum lex XII. tab. non nisi suos liberos patronis prætulit, Prætor etiam emancipatos: Iustinianus omnes omnino liberos licet in seruitute suscepti cum parentibus manumissi essent, & siue soli siue cum alijs post libertatem susceptis ex iisdem alijsue nuptijs. Non existentibus liberis vel exheredatis, primum patroni & patronæ vocantur, inde patronorum liberi etiam posthumi & in adoptionem dati cuiuscunque sint sexus, sublata illa veteris iuris imagine qua filia patroni filius esse fingebatur: adoptiui non item. post liberos patronorum, nepotes tam ex filio quam ex filia: deinde cognati patronorum seruata gradus prærogatiua vsque ad quintum, exclusis etiam heredibus extraneis a patrono scriptis. Eius Constitutionis ex qua & superiora quædam excerpsimus Græcam Synopsin habuimus, singulari beneficio IAC. CVIACII, cuius humanitati, beneuolentiæ, diligentiæ, fidei, doctrinæ, ni & hæc & reliqua omnia studia mea, si quæ aliquando probabuntur, accepta referam, profecto parum gratus mihi ipsi videar. Nam peccata quidem si qua sunt, vt erunt fortasse multa, mea illa esse vltro profiteor.

Parentes.] Id est agnatos.

Manumissori.] etiam extraneo. Hodie vtique patri legitima iura seruantur quasi tacite contracta fiducia ex l. vlt. C. de emancipat. lib. Legitima autem iura definiuntur Constitutione illa Græca de Iure patronatus, triens ex testamento & bo-

norum possessio ab intestato: quod recte Constantinus notauerat lib. 5. Proh. tit. 9. & Sinopsis illa continet, vt & aliud quoddam caput quod iam ex Græcis interpretibus didiceramus ad l. 45. D. de nupt.

Decem personas.] §. Quæ autem. Instit. de bon. possess.

Quibus decimæ immunitatem.] An decimæ hereditatum? an potius vicesimæ ex lege Iulia? Sic videtur. Nam quod apud Vlpianum legitur de decimis ex eiusdem principis lege quæ ob id decimaria Thalelæo dicta est libro 45. βασιλ. Tit. 5. ad hunc quidem locum non satisfacit. Vicesimæ autem immunitas varie olim concessa est. Primum quidem domesticis heredibus, qui modo veteres essent ciues, remissum est vectigal de bonis quæ sanguine, gentilitate, sacrorum societate meruissent. Nerua sanxit vt quod ex matris ad libros, ex liberorum bonis ad matrem peruenisset, etiamsi cognationum iura non recepissent cum ciuitatem adipiscerentur, eius vicesimam ne darent. Eandem patri immunitatem in filij bonis tribuit, si modo reductus esset filius in patris potestatem. Traianus exceptionem illam patriæ potestatis remouit, statuitque vt quemadmodum in patris filius sic in hereditate filij pater esset immunis. Cauit præterea vt in sororis bonis frater, & contra in fratris soror, itemque auus auia in nepotis neptisque bonis, & inuicem illi seruarentur immunes. iis quoque quibus per nouum Latium ciuitas Romana patuisset, idem indulsit. Sed & statuit summam hereditatibus quæ vicesimæ subiacerent, ne vel paruæ & exiles publicanis essent obnoxiæ. Denique posteriores Imperatores varie huius vectigalis iura vel auxerunt vel minuerunt. Verum quænam fuerit illa Constitutio cuius hic Vlpianus meminit, nondum mihi certo constat, vt esse fateor multa in hoc libello veteris iuris P. Ro. quæ me vel non satis ingeniosum facile fefellerunt, vel aliud interdum anxie cogitantem leuiter effugerunt. Quædam etiam consulto deposuisse satis fuit, quæ commodius fortasse, Deo volente, aliquando retractabimus.

* *

C*VM in testamento.*] Hanc vnam Modestini regulam ex alio codice qui patris V. C. fuit, pridem habuimus. Quæ sequuntur in eodem ipso exemplari erant in quo & superiora omnia. Itaque quanquam nobis pridem in animo esset & hæc & alia quædam veterum Iurisconsultorum fragmenta vno volumine complecti, altero Imperatorum Constitutiones, quas etiam plures nondum editas nacti sumus, concludere, hic tamen adiicere visum est interea dum res tempusque instituto nostro benignius adfuerint. Quod optare quidem quam sperare procliuius est.

No. de vsur. supra dupl.] Desideratur hæc Nouella ordine CXXXVIII. Videtur autem & eius meminisse Instinianus in Nouell. Constit. CXXI.

Græca subsequitur.] Ea est Nou. CLX. Hinc autem colligere est cur hæc tam facile inter Græcas Latina perierit.

De partiar. solut.] Deest hæc quidem in Iuliani Antecessoris Nouellarum epitome: sed extat inter Authenticas Const. CXXI.

De alienat. rer. Eccles. Misiæ.] Est hæc Nouella Cōstitutio LXV. quæ ab Irnerio & Bulgaro cęterisq; mediæ ætatis Iustinianei iuris interpretibus in VIIII. vt vocarunt, Collationem reiecta fuerat, vt cæteræ fere omnes quarum eis vsus aut nullus, aut nō vsq; adeo necessarius videbatur, siue quod abrogatæ, siue quod chronicæ, aut locales essent. Nobis vero nihil superest veterum quod non vsui esse possit. Cæterum in eo Nouellarum seu Authenticarum Constitutionum exemplari vnde istam exscripsimus, sequebatur proxime No. XXI. nec huius aliud caput, ne illud quidem ab Haloandro additum, quod ex Theodori interpretationibus irrepsisse Doctor meus admonuit.

De consiliarijs Dictatum.] Sic legimus apud Gennadium Pomærij Dictatum de contemptu mundi. Fuit hoc eius sæculi verbum. Porro hæc quidem sacrosanctæ illius Iurisprudentiæ

tiæ non sunt quæ Scęuolas & Papinianos protulit, quibus vel ista tam proxime adiungere vereor ne sacrilegium plerique interpretentur. Ac ne notas quidem accuratiores mereri fateor. Sed adiumento tamen nobis erunt vel maximo, cum quod argumentum contineant quarundam Constitutionum quæ in Iustiniani Codice hactenus desiderantur, tum quod ex his etiam quasi vnguiculis certius agnoscere possimus quæ fuerit eius ætatis ciuilis scientia, cuius potissimum iudicio atque arbitrio ius conditum, collectum, compositum, digestum habemus.

* * *

Visum est tandem Puteano nostro hic adiicere fragmentum illud Latinum toties a me laudatum, quod Græculus magister Omeliis suis & Græcæ linguæ exercitationibus inter alia quædam ex aliis auctoribus initia librorum inseruerat. Græcam etiam interpretationem si quando vsui esse posset, certis tantum locis in margine addere libuit satis persuasis hæc potius ex Latinis Græca facta quamquam sunt & quædam quæ Græcismum magis referre videantur. Porro facile est deprehendere multa ab ipso interprete, plura fortasse a librario omissa, quorum nos vacuum locum notula indicare satis habuimus, interea dum ex aliquo integriore exemplari ea iactura sarciatur.

* *

IVRIS ciuilis vt quid [a] appositicium appellatur ex pluribus partibus constat. * Sed Constitutiones Imperatoris similiter honorandum quid est & Prætoris Edictum, similiter vel Proconsulis. * Ex eo enim consenserunt peritum * & adsumptus ex responsis ista dicere. Lex enim cæteræ partes iusti appellantur. * Regulas enim ex sequenti mihi ad ea studia necessarium ante omnia scire. * Nec enim vnius sunt conditionis, sed variæ. Quæ singula pertinētia ad hanc narrationē referenda sunt in ordine. Omnes enim aut ingenui sunt, aut liberti. * Sed vt magis possint singula declarari, melius videtur incipere a libertis [b] de Latinis scribere ne sæpius eadem interpretari. * Primum ergo videamus quale est quod dicitur eos qui inter amicos [c] veteres manumittebantur non esse liberos, sed domini voluntate in libertate morari, & tantum seruiendi metu dimitti. Antea enim vna libertas erat [d] vindicta, vel testimonio, vel in censu: & ciuitas Romana competit manumissis, quæ appellatur legitima libertas. Hi autem qui domini voluntate in [e] libertate erant, manebant serui, & manumissores audebant in seruitutem denuo eos per vim ducere: Interueniebat Prætor & non permittebat manumissum seruire. Omnia tamen tanquam seruus adquirebat manumissori, [f] vel si quid stipulabatur, vel si per scripturam acceperat, vel ex quacunque causa alia adquisierat, domini hoc faciebat: * hoc est manumissi ad patronum pertinebat. [g] Sed nunc habent propriam libertatem qui inter amicos manumittuntur, & fiunt Latini Iuniani: quoniam lex Iunia quæ libertatem eis dedit, [h] exæquauit eos Latinis colonariis qui tunc erant ciues Romanorum, & nomen suum in ciuitatem dederant. In his qui inter amicos manumittuntur voluntas domini [i] spectatur * quæ iubet eos fieri Latinos quos dominus liberos esse voluit. [l] Hoc tamen cum ita habeant debet [m] promissum manumittentis habere dominus. Vnde si per vim coactus verbi gratia ab aliquo vel ab vnoquoque [n] hominum

---

a ὑποβαλλόμενον. Videtur autem hæc esse interpretis potius quam auctoris.
b πολιτῶν ῥωμαίων
c For. apud veteres.
d ἐκ προστάγματος ἢ κατὰ διαθήκην ἢ ἐν ἀποτιμήσει. *Cic. in Top. Boet.*
e *Quin. Dec.* 340. & 341.
f εἴ τι ἐπηρώτα τὸ ἢ κατὰ γραφὴν εἰλήφει.
g *Caius lib.* 1. *Inst. Vlp. ti.* 1. *Seneca in lib. de Vita beata.*
h *Vlp. tit.* 19.
i *For. spectatur ex lege Iunia quæ.*
l τῶν δὲ τὰς ἔχοντας ὀφείλουσι προαίρεσιν &c.
m *propositũ siue animũ.*
n *Vt a populo l. 17. D. Qui & a quib. manu. liber. non fi. Sed hæc nescio quomodo Græcismum magis redolent.* ὑπό τινος ἢ ὑπό τινος ἀνθρώπων.

manumiserit, non veniet seruus ad libertatem: quia non intelligitur voluisse qui coactus manumisit. Similiter vt possit habere libertatem talis esse debet, vt Prætor eius vel Proconsule * ad alium pertinere non potest vindicta manumittere obstante vsufructu, & si manumiserit eum vindicta, faciet seruum sine domino * [o] sed Latinum. [p] Peregrinus manumittens seruum non potest Latinum facere, quoniam lex Iunia quæ Latinorum genus induxit, non pertinet ad peregrinos, sicut & [q] Octauianus probat. Prætor non permittit manumissum seruire, nisi aliter lege [r] peregrina confirmatum fuerit. Minor viginti annorum manumittere nec vindicta potest, nec testamento. Itaque nec Latinum facere potest. Tantum autem apud consilium potest manumittere seruum suum causa probata. Hic autem qui manumittitur quotcumque sit annorum, Latinus fit, & solum ei [s] hoc procedit libertas [t] vt iterum manumitti possit & ciuis Romanus fieri. [u] Mulier sine tutoris auctoritate [x] nisi liberorum ius habeat *. Tunc enim ex vindicta sine tutore potest manumittere. Vnde si mulier absens liberum esse iusserit quæ ius liberorum non habet, quæsitum est si tutores eius auctoritatem commodent eo tempore quo [y] epistula scribitur seruo a domina * Iulianus negat. Existimat enim eo tempore debere auctoritatem præstare in quo [z] peragitur libertas. Tunc enim peragi intelligitur, quando seruus cognouerit dominæ voluntatem. Sed Neratius [a] Proclus probat libertatem seruo competere. Sufficere enim quando epistula scribitur, adhiberi auctoritatem tutoris. Cuius sententia & Constitutione Imperatoria confirmata est. Seruum pigneri datum ciuem Romanum facere debitor non potest, [b] nisi si soluendo non sit. Obstat enim libertati lex Ælia Sentia quæ vetat seruum [c] fœneratorum causa manumissum ciuem Romanum fieri, sed Latinum. Et qui in censum manumittitur si triginta annos habeat, ciuitate Romana [d] pascitur. Census tamen Romæ agi solet. [e] Census au-

o Vlp. tit. 1 l. 1. C. Com. de manumiss. Hæc nō pertinent ad superiora. Nā tātum abest vt ille seruus sine domino Latinus sit, vt cōtra viuat quodāmodo seruus quādiu quidem durat vsusfructus, moriatur verò vt liber.

p ξένος.

q Leg. Octauienus probat, at Prætor.

r ἰδιώτου.

s ad hoc τύπῳ.

t Vlp. tit. 1.

u Idem Vlp. tit. 1.

x Plut. in Numa.

y Manumissionis per epistolam vestigia sunt in l. 38. D. de adq. pos. & apud Caium lib. 1. Inst.

z ἀπαρτίζεται.

a Priscus.

b ἐκτὸς εἰ μὴ οὐ πρὸς ἀποδόσιν. For. Nisi si solu(e)ndo sit contra tamen Paulus in l. 5. D. de manumiss. c δανειστῶν ἕνεκα. F. C. id est fraudandorū creditorum, vt in l. 8. D. Qui & a quib. ma. d potitur. κτᾶται. e τίμησις δὲ καθαρμὸς ἦν τῆς πόλεως. Ascon. in Ver.

tem lustro conditur. Est autem lustrum quinquennale tempus quo Roma [f] lustratur. Sed debet hic seruus [g] ex iure Quiritium manumittentis esse vt ciuis Romanus fieri possit. Magna tamen dissensio inter prudentes [h] vtro meo tempore vires accipiant omnia, in quo census, an eo tempore in quo lustrum conditur. Existimant enim censum descendere ad diem lustri, non lustrum decurrere ad diem census. Propterea quæsitum est * quia omnia censu aguntur, lustro confirmantur. Sed in ciuitate Romana tantum censum agi declaratum est: In prouinciis autem magis [i] professionibus vtuntur. * *

Hactenus vetus exemplar. Quæ sequebantur alterius plane erant generis, nec ad ius Ro. quicquam pertinebant.

f καθαίρεται

g ἐκ δικαίου κυρίας.

h cic. 1. de Orat. legendum vero, vtrum eo. Interpres tamē ineptissime ἵνα ῥωμαίων qua potissima ratio est cur hæc potius ex Latinis Græca facta existimem.

i ἀπογραφῶν.

IMPERATORVM

THEODOSII

VALENTINIANI

MAIORIANI

ANTHEMII

NOVELLÆ CONSTITVTIONES XLII.

Nunc primùm in lucem editæ.

PETRVS PITHOEVS
IACOBO CVIACIO
I. C. S.

ECCE tibi Nouellas ipsas quarum ob solum indicem, quem ex meo libro cum quibusdam alijs Imperatorum legibus acceperas, profusissime pro tua gratia me honorasti. Vnde vero, inquies? Ex eodem ipso Copiæ cornu ex quo & index prodierat, id est ex bibliotheca patris mei: quem quoties post tot infœlicium Doctorum deuoratas, &, quod non cuiusuis stomachi est, bene concoctas ineptias, inter tantas tamque serias occupationes, eo sæculo, ea ætate, in ea Vrbe, ad hæc demum studia animum reuocasse cogito, toties intelligo, quæ Dei summa benignitas est, nullo vnquam sæculo defuisse qui in tenebris solem, vt dicitur, id est, quæ recta essent perspicerent, inuestigarent, colerent, amplecterentur. Hoc ego tanto patre si non indignus filius videor, satis me magnum hactenus studiorum meorum fructum consequutum arbitror. Sed vt ad Nouellas, eas pater cum per otium, quod vix fere illi vllum fuit, ipse non posset, ab amanuensi suo ex veteri quodam exemplari describendas curauerat. Qua in re vir alioqui Reipublicæ iuuandæ natus

eiusque amantissimus sibi tantum fortasse laborasset, ni post eius luctuosissimum obitum Ioannes & Nicolaus filij illi gemini, mihi consanguinei fratres (de quorum ingenuis virtutibus plura dicere cum meus pudor, tum ipsorum verecundia prohibet) in magno librorum chartarumque cumulo, me tum quidem vix pubere & studiorum causa absente, has quasi e naufragio tabulas excepissent, & inter Gallicos istos tumultus & tam crebras conuasationes diligentissime adseruassent. Nuper autem cum de tuo Codice Theodosiano mentio incidisset, & a me harum Nouellarum, vt tum quidem putabam, amissio bona fortuna deploraretur, dixerunt illi habere se care repositas, atque etiam vltro obtulerunt. Eas ego tandem a fratribus acceptas, vix grauissimo morbo recreatus, & auidissime perlegi, & quæ in eis vel antiqui scriptoris, vel amanuensis paterni negligentia aut imperitia errata erant, religiose, vt par est, & quasi suspensa manu, emendaui. Statim autem ad te misi, qui iure quodam tuo hæc tibi vindicare potes, vt reliqua, si qua sunt, a me deposita persanares, & hoc iam Theodosiani potius quam Theodericiani corporis membrum reliquo, si tibi ita videretur, aliquando adiungeres. Prodibunt igitur hæ Nouellæ multis nominibus obæratæ, Patri, quod e tenebris erutæ, fratribus, quod adseruatæ, tibi verò quod multis vulneribus sanatæ tandem communi omnibus sole fruentur. Mihi sane nihil adrogo, satisque erit si & studijs nostris aliquantulum profuero, & tibi hac in parte satisfecero. Vale. Lutet. Parisior. Kal. Aug. CIↃ. IↃ. LXXI.

In

In exemplari ex quo ista descripsimus, erat hic Nouellarum ordo, quem licet omnino non probaremus, studiosos tamen celare noluimus.

* *

Cvm *in testamento.*] Hanc vnam Modestini regulam ex alio codice qui patris V. C. fuit, pridem habuimus. Quæ sequuntur in eodem ipso exemplari erant in quo & superiora omnia. Itaque quanquam nobis pridem in animo esset & hæc & alia quædam veterum Iurisconsultorum fragmenta vno volumine complecti, altero Imperatorum Constitutiones, quas etiam plures nondum editas nacti sumus, concludere, hic tamen adiicere visum est interea dum res tempusque instituto nostro benignius adfuerint. Quod optare quidem quam sperare procliuius est.

No. de vsur. supra dupl.] Desideratur hæc Nouella ordine CXXXVIII. Videtur autem & eius meminisse Instinianus in Nouell. Constit. CXXI.

Græca subsequitur.] Ea est Nou. CLX. Hinc autem colligere est cur hæc tam facile inter Græcas Latina perierit.

De partiar. solut.] Deest hæc quidem in Iuliani Antecessoris Nouellarum epitome: sed extat inter Authenticas Const. CXXI.

De alienat. rer. Eccles. Misiæ.] Est hæc Nouella Cōstitutio LXV. quæ ab Irnerio & Bulgaro cęterisq; mediæ ætatis Iustinianei iuris interpretibus in VIII. vt vocarunt, Collationem reiecta fuerat, vt cæteræ fere omnes quarum eis vsus aut nullus, aut nō vsq; adeo necessarius videbatur, siue quod abrogatæ, siue quod chronicæ, aut locales essent. Nobis vero nihil superest veterum quod non vsui esse possit. Cæterum in eo Nouellarum seu Authenticarum Constitutionum exemplari vnde istam exscripsimus, sequebatur proxime No. XXI. nec huius aliud caput, ne illud quidem ab Haloandro additum, quod ex Theodori interpretationibus irrepsisse Doctor meus admonuit.

De consiliarijs Dictatum.] Sic legimus apud Gennadium Pomærij Dictatum de contemptu mundi. Fuit hoc eius sæculi verbum. Porro hæc quidem sacrosanctæ illius Iurisprudentiæ

tiæ non sunt quæ Scęuolas & Papinianos protulit, quibus vel ista tam proxime adiungere vereor ne sacrilegium plerique interpretentur. Ac ne notas quidem accuratiores mereri fateor. Sed adiumento tamen nobis erunt vel maximo, cum quod argumentum contineant quarundam Constitutionum quæ in Iustiniani Codice hactenus desiderantur, tum quod ex his etiam quasi vnguiculis certius agnoscere possimus quæ fuerit eius ætatis ciuilis scientia, cuius potissimum iudicio atque arbitrio ius conditum, collectum, compositum, digestum habemus.

* *
*

Visum est tandem Puteano nostro hic adiicere fragmentum illud Latinum toties a me laudatum, quod Graculus magister Omelijs suis & Græcæ linguæ exercitationibus inter alia quædam ex alijs auctoribus initia librorum inseruerat. Græcam etiam interpretationem si quando vsui esse posset, certis tantum locis in margine addere libuit satis persuasis hæc potius ex Latinis Græca facta quamquam sunt & quædam quæ Græcismum magis referre videantur. Porro facile est deprehendere multa ab ipso interprete, plura fortasse a librario omissa, quorum nos vacuum locum notula indicare satis habuimus, interea dum ex aliquo integriore exemplari ea iactura sarciatur.

* *

IVRIS ciuilis vt quid [a] appoſiticium appellatur ex pluribus partibus conſtat. * Sed Conſtitutiones Imperatoris ſimiliter honorandum quid eſt & Prætoris Edictum, ſimiliter vel Proconſulis. * Ex eo enim conſenſerunt peritum * & adſumptus ex reſponſis iſta dicere. Lex enim cæteræ partes iuſti appellantur. * Regulas enim ex ſequenti mihi ad ea ſtudia neceſſarium ante omnia ſcire. * Nec enim vnius ſunt conditionis, ſed variæ. Quæ ſingula pertinētia ad hanc narrationē referenda ſunt in ordine. Omnes enim aut ingenui ſunt, aut liberti. * Sed vt magis poſſint ſingula declarari, melius videtur incipere a libertis [b] de Latinis ſcribere ne ſæpius eadem interpretari. * Primum ergo videamus quale eſt quod dicitur eos qui inter amicos [c] veteres manumittebantur non eſſe liberos, ſed domini voluntate in libertate morari, & tantum ſeruiendi metu dimitti. Antea enim vna libertas erat [d] vindicta, vel teſtimonio, vel in cenſu: & ciuitas Romana competit manumiſſis, quæ appellatur legitima libertas. Hi autem qui domini voluntate in [e] libertate erant, manebant ſerui, & manumiſſores audebant in ſeruitutem denuo eos per vim ducere: Interueniebat Prætor & non permittebat manumiſſum ſeruire. Omnia tamen tanquam ſeruuus adquirebat manumiſſori, [f] vel ſi quid ſtipulabatur, vel ſi per ſcripturam acceperat, vel ex quacunque cauſa alia adquiſierat, domini hoc faciebat: * hoc eſt manumiſſi ad patronum pertinebat. [g] Sed nunc habent propriam libertatem qui inter amicos manumittuntur, & fiunt Latini Iuniani: quoniam lex Iunia quæ libertatem eis dedit, [h] exæquauit eos Latinis colonariis qui tunc erant ciues Romanorum, & nomen ſuum in ciuitatem dederant. In his qui inter amicos manumittuntur voluntas domini [i] ſpectatur * quæ iubet eos fieri Latinos quos dominus liberos eſſe voluit. [l] Hoc tamen cum ita habeant debet [m] promiſſum manumittentis habere dominus. Vnde ſi per vim coactus verbi gratia ab aliquo vel ab vnoquoque [n] hominum

a ὀλισθημάτων. Videtur autem hæc eſſe interpretis potius quam auctoris.
b πρὸς ῥωμαίων
c For. apud veteres.
d ἐκ προστάγματος ἢ κατὰ διαθήκην ἢ ἐν ἀποτιμήσει. Cic. in Top. Boet.
e Quin. Dec. 340. & 341.
f εἰ ἤ τι ἐπηρώτα τω ἢ κατὰ γραφὴν εἰλήφει.
g Caius lib. 1. Inſt. Vlp. ti. 1. Seneca in lib de Vita beata.
h Vlp. tit. 19.
i For. ſpectatur ex lege Iunia quæ.
l τῶν δὲ τῶς ἔχοντας ὀφείλουσι προαίρεσιν &c.
m propoſitū ſiue animū.
n Vt a populo l. 17. D. Qui & a quib. manu. liber. non fi. Sed hæc neſcio quomodo Græciſmum magis redolent. ὑπό τινος ἢ ὑπὸ τινος ἑκάστου ἀνθρώπων.

manumiſerit, non veniet ſeruus ad libertatem: quia non intelligitur voluiſſe qui coactus manumiſit. Similiter vt poſſit habere libertatem talis eſſe debet, vt Prætor eius vel Proconſule * ad alium pertinere non poteſt vindicta manumittere obſtaute vſufructu, & ſi manumiſerit eum vindicta, faciet ſeruum ſine domino * [o] ſed Latinum. [p] Peregrinus manumittens ſeruum non poteſt Latinum facere, quoniam lex Iunia quæ Latinorum genus induxit, non pertinet ad peregrinos, ſicut & [q] Octauianus probat. Prætor non permittit manumiſſum ſeruire, niſi aliter lege [r] peregrina confirmatum fuerit. Minor viginti annorum manumittere nec vindicta poteſt, nec teſtamento. Itaque nec Latinum facere poteſt. Tantum autem apud conſilium poteſt manumittere ſeruum ſuum cauſa probata. Hic autem qui manumittitur quotcumque ſit annorum, Latinus fit, & ſolum ei [s] hoc procedit libertas [t] vt iterum manumitti poſſit & ciuis Romanus fieri. [u] Mulier ſine tutoris auctoritate [x] niſi liberorum ius habeat *. Tunc enim ex vindicta ſine tutore poteſt manumittere. Vnde ſi mulier abſens liberum eſſe iuſſerit quæ ius liberorum non habet, quæſitum eſt ſi tutores eius auctoritatem commodent eo tempore quo [y] epiſtula ſcribitur ſeruo a domina * Iulianus negat. Exiſtimat enim eo tempore debere auctoritatem præſtare in quo [z] peragitur libertas. Tunc enim peragi intelligitur, quando ſeruus cognouerit dominæ voluntatem. Sed Neratius [a] Proclus probat libertatem ſeruo competere. Sufficere enim quando epiſtula ſcribitur, adhiberi auctoritatem tutoris. Cuius ſententia & Conſtitutione Imperatoria confirmata eſt. Seruum pigneri datum ciuem Romanum facere debitor non poteſt, [b] niſi ſi ſoluendo non ſit. Obſtat enim libertati lex Ælia Sentia quæ vetat ſeruum [c] fœneratorum cauſa manumiſſum ciuem Romanum fieri, ſed Latinum. Et qui in cenſum manumittitur ſi triginta annos habeat, ciuitate Romana [d] paſcitur. Cenſus tamen Romæ agi ſolet. [e] Cenſus au-

o Vlp. tit. 1 l. 1. C. Com. de manumiſ. Hæc nō pertinent ad ſuperiora. Nā tātum abeſt vt ille ſeruus ſine domino Latinus ſit, vt cōtra viuat quodāmodo ſeruus quādiu quidem durat vſusfructus, moriatur vero vt liber.

p ξένος.

q Leg. Octauenus probat, at Prætor.

r ἰδιώτων.

s ad hoc τόπῳ.

t Vlp. tit. 1.

u Idem Vlp. tit. 1.

x Plut. in Numa.

y Manumiſſionis per epiſtolam veſtigia ſunt in l. 38. D. de adq. poſ. & apud Caium lib. 1. Inſt.

z ἀπαρτίζεται.

a Priſcus.

b ἐκτὸς εἰ μὴ ὁ προδανειστὴς. For. Niſi ſi ſolut. creditorum, do ſit contra tamen Paulus in l. 9. D. de manumiſ. c ἐκτινάξιν. F. C. id eſt fraudandorū, vt in l. 8. D. Qui & a quib. ma. d petitur. κτᾶται. e τίμησις δὲ καθαρμοτέρα Aſcon. in Ver.

tem lustro conditur. Est autem lustrum quinquennale tempus quo Roma [f] lustratur. Sed debet hic seruus [g] ex iure Quiritium manumittentis esse vt ciuis Romanus fieri possit. Magna tamen dissensio inter prudentes [h] vtro meo tempore vires accipiant omnia, in quo census, an eo tempore in quo lustrum conditur. Existimant enim censum descendere ad diem lustri, non lustrum decurrere ad diem census. Propterea quæsitum est * quia omnia censu aguntur, lustro confirmantur. Sed in ciuitate Romana tantum censum agi declaratum est: In prouinciis autem magis [i] professionibus vtuntur. * *

Hactenus vetus exemplar. Quæ sequebantur alterius plane erant generis, nec ad ius Ro. quicquam pertinebant.

f καθαρεῖται
g ἐκ δικαίου κυρίας.
h Cic. 1. de Orat. legendum vero, vtrum eo. Interpres tamē ineptissime ἰδία ῥωμαϊκῶς qua potissima ratio est cur hæc potius ex Latinis Græca facta existimem.
i ἀπογραφαῖς.

IMPERATORVM

THEODOSII
VALENTINIANI
MAIORIANI
ANTHEMII

NOVELLÆ CONSTITVTIONES XLII.

Nunc primùm in lucem editæ.

PETRVS PITHOEVS
IACOBO CVIACIO
I. C. S.

ECCE tibi Nouellas ipsas quarum ob solum indicem, quem ex meo libro cum quibusdam alijs Imperatorum legibus acceperas, profusissime pro tua gratia me honorasti. Vnde vero, inquies? Ex eodem ipso Copiæ cornu ex quo & index prodierat, id est ex bibliotheca patris mei: quem quoties post tot infælicium Doctorum deuoratas, &, quod non cuiusuis stomachi est, bene concoctas ineptias, inter tantas tamque serias occupationes, eo sæculo, ea ætate, in ea vrbe, ad hæc demum studia animum reuocasse cogito, toties intelligo, quæ Dei summa benignitas est, nullo vnquam sæculo defuisse qui in tenebris solem, vt dicitur, id est, quæ recta essent perspicerent, inuestigarent, colerent, amplecterentur. Hoc ego tanto patre si non indignus filius videor, satis me magnum hactenus studiorum meorum fructum consequutum arbitror. Sed vt ad Nouellas, eas pater cum per otium, quod vix fere illi vllum fuit, ipse non posset, ab amanuensi suo ex veteri quodam exemplari describendas curauerat. Qua in re vir alioqui Reipublicæ iuuandæ natus

In exemplari ex quo ista descripsimus, erat hic Nouellarum ordo, quem licet omnino non probaremus, studiosos tamen celare noluimus.

Quæ nunc primum eduntur Nouellæ, stellula notatæ sunt.

THEODOSII ET VALENTINIANI IMPERATORVM NOVELLÆ CONSTITVTIONES.

DE PATRIMONIALIBVS REI DOMINICÆ & limitrophis fundis ad Orientem positis. Tit. XII.

I. *Impp. Theodosius & Valentinianus A.A. Marcellino Comiti Pf.*

ROPE est vt beneficium accepisse credamus quotiens offertur nobis causa præstandi, & diem perijsse proculdubio suspicemur quem nostri nominis munificentia non illustrat. Fruimur quippe conscientia largitatis, & benefaciendi prouincia, * quæ cum Deo meritum hominis adplicitum inter imperatorias primasque virtutes obtinet principatum. Valuerit igitur in fundis patrimonialibus sitis per Asianam diœcesim, sitis per Ponticam, in diem præsentem & Consulatum XVI. nostræ clementiæ lex diuæ memoriæ Constantini, quæ ad ædes per Constantinopolitanam vrbem sacratissimam * dominus exigebat. Sed nequaquam vlterius fœlicitas patitur ciuitatis, non suis meritis, verum porro quæsitis compendiis æstimari: nequaquam vtriusque obsequiis elementi contenta, suæ fortunæ desiderat incrementa subsidio prædiorum, quæ in cœlum

vsque prouecta gloria nominis sui, in societatem admittere dedignatur aliena fata terrarum. Quare cum diuinum consilium principis memorati, progressus temporis subiecerit, & legis proposito in augenda vrbe, pace superi numinis, sit satisfactum., reddet nostra maiestas gratam possessoribus nouitatem, vt petitioni *suæ ante formidinem, cui Romæ desunt penates, securus vomerem, securus falcem possessor exerceat, quod parauit relicturus hæredi. Pertinet hoc quoque profecto ad pretium ciuitatis, ad famam tanti splendoris, amantium ambitu frequentari, cessante legis imperio. Quapropter suggestione magnitudinis tuæ, victura in omne æuum lege sancimus, vt quisquis patrimoniales possidet fundos, seu prædia per diœceses memoratas, donationis, alioue titulo, firmiter in æternum veluti priuato & inconcusso iure possideat, etiam si domicilium in Constantinopolitana vrbe non habeat, ad hæredum suorum, vel emptorum legitimorum, quinetiam retentatorum, si dominus quoque pacto abalienauerit, eius commodis migraturis, omni petitionis exclusa molestia, instructionis quinetiam officio cuius interest, molestia denegata. Quam si quis tractator temerario spiritu contra iusta diualia, quod non opinamur, offerre temptauerit, quinquaginta librarum auri, cum amissione militiæ, dispendio ferietur: Quatenus cuncti cognoscant firmius nos possessoribus præsenti lege donasse, quæ exceptionibus & cæteris formulis vacillabant. Marcelline frater amantiss. In lustris igitur auctoritas tua, statuta nostræ clementiæ pro deuotione sincera, solemniter edictis propositis ad omnium notitiam faciat peruenire. Dat. VI. Id. Maj. Constantinopoli Theodosio A. VXI. Coss.

II. *Idem A A. Florentio Pf. Po.*

SVggestionem tui culminis salutarem debita cum laude diuinus amplectitur nostræ serenitatis adsensus, per quam suggeritur prouidendum ne redituum præstatio minor videatur expensis, neue erogatio conlationis functionem ex-

cedat. Quod euenire monstratur patrimonialibus fundis ac limitrophis, necnon etiam saltuensibus, pro libidine petitorum ad ius priuatum securitatemque translatis. Cui rei, ne vlterius adtemptetur, hac lege perpetuo valitura remedium credidimus offerendum, omnes eiusmodi post hanc legem petitionum materias inhibentes. Præcipimus itaque nulli iam in posterum licere patrimoniales, seu limitrophos vel saltuenses fundos, qui per tractum Orientis positi sunt, ad ius transferre priuatum, siue dempto, siue saluo canone, iuris immutatio postuletur: legis temeratores quinquaginta librarum auri pœna cohercentes, tam videlicet petitorem, quam Officium quod petitionem concedit admitti, licet adnotatio nostra, licet diuina pragmatica contra vetitum proferatur. Florenti P. K. AA. Itaque magnifica auctoritas tua edictis propositis, quæ sanximus ad omnium notitiam perferri præcipiat. Data VI. Id. Iun. Constantinopoli Theodosio A. XVII. & Festo Coss.

III. *Idem AA. Cyro Pf. Po.*

IN omnibus quidem rebus publicam conuenit vtilitatem priuatis commodis anteponi, sed tum præcipue cum saluti pariter prouincialium, ac imperij nostri felicitati consuletur: vnde singulorum quoque fortunis ac securitatibus prospici non habetur incertum. Quoniam igitur per consultissimam tuæ sublimitatis suggestionem comperimus Armeniæ tractum in ipso pene limitis aditu Persarum constitutum, pridem regalium fundorum copiis ac præsidiis munitum, in præsenti Persicis eruptionibus expositum fuisse, eo quod eosdem fundos & maxime Theodosiopolitanæ & Satalenæ ciuitati contiguos vel propinquantes, quorumdam petitio diuersis retro temporibus in propria iura, mutato pristino nomine, transtulerit, hac in perpetuum victura lege cēsuimus statuendum, vt vniuersi qui nostram in his munificentiam meruerunt, sub ea conditione possessiones habere donatas concedantur,* si cunctatus, & * pastacas, & parauaredos, & species,

nec non & coemptiones secundum pristinam consuetudinem dispositione tuæ magnificæ sedis iniungendas, & alia vniuersa fisci calculis solemniter sine mora dependant & agnoscant, aut resistente cura * vtilitate communi publicæ possessioni cuncti prædia refundant, sub ea scilicet obseruatione, cum nulli deinceps eosdem fundos liceat insidiosis & derogantibus Reipublicæ precibus emereri, aut ad sua compendia, despectis Reipublicæ vtilitatibus, transferre: centum pondo auri pœnæ nomine, tam his qui preces offerre temptauerint, quam criniariis, vel aliis quorum interest, si supplicationes oblatæ, aut si fuerint instructæ, feriendis. Cyre P. K. AA. Sublimis igitur & magnifica auctoritas tua hanc saluberrimam legem edictis ex more propositis in omnium noticiam faciat peruenire. Data VI. Kal. Iul. Constantinopoli. C*

DE BONIS FABRICENSIVM. Tit. XIII.

Impp. Theodosius & Valentinianus AA. *Aureliano * Conf. Pb.*

Abricensium corpus subuenit necessitas * cura bellorum, quo immortalitatis genere Principum scita custodit, ne deficiente principio successus generes haberentur. hoc enim armat, hoc nostrum ornat exercitum. Hinc iure prouisum est artibus eos proprijs inseruire, vt exhausti laboribus immoriantur cum subole professioni cui nati sunt. Denique quod ab vno committitur totius delinquitur periculo numeri, vt constricti nominationibus suis sociorum actibus quandam speculam gerant, & vnius damnum ad omnium transeat dispendium. Vniuersi itaque velut in corpore vniformi visus * decoctionis, si ita res tulerit, respondere coguntur, vt viri illustris atque magnifici Magistri officiorum suggestio nostræ clementiæ

tiæ patefecit. Quæ cum ita sint, præsenti sanctione perpetuo valitura * ergo h timore decernimus, vt quisquis fabricensium sine liberis, vel legitimo hærede decesserit non condito testamento, eius bona cuiuscunque summæ sint, ad eos nutu nostræ mansuetudinis pertinere, qui velut creatores decedentium adtinentur, qui fisco pro intercepto respondere coguntur. Hoc enim pacto contigit, vt & Reipublicæ ratio salua permaneat, & fabricenses collegarum suorum solacijs perfruantur, qui damnis ac detrimentis tenentur obnoxij: omni in posterum ab eorum facultatibus, ab eorum patrimonijs petitione cessante, Aureliane P. K. A. Inlustris igitur auctoritas tua post hanc legem, nullius petitionem admittat, vel instructionem fieri patiatur super bonis fabricensis defuncti. Quod si vlla processit instructio, non sacra adnotatio, non diuina pragmatica habeat locum contra generalem nostri nominis sanctionem. Quinquaginta etenim auri librarum officium palatinum fisci viribus inferre cogetur, si postquam susceperit huiusmodi diuinum oraculum vel instructionem dare temptauerit. Dat. Prid. Non. Nouemb. Constantinopoli ipso A. XVI. & Fausto. v. c. Conss.

DE AMOTA MILITANTIBVS FORI præscriptione. Tit. XIIII.

1. *Impp. Theodosius & Valentinianus Florentio Pf. Pon.*

Vratur in militiæ sacramenta vt necessitates publicæ procurentur: sed suggestione culminis tui comperimus quosdam ideo tantum sortiri militiam, vt alienorum prædiorum idonei possint fieri conductores. Quod nisi nominis nostri fuerit auctoritate correctum, in contumeliam aulæ diuinæ proficiet, si hisdem priuilegiis muniantur qui in priuatis negotiis occupantur, quibus iure militiæ seruientes obsequiorum premijs gloriantur. Quare præsenti lege sancimus

omnes omnino domesticos agentes in rebus, & quæcunque alia prætenditur militiæ dignitas sub moderatoribus prouinciarum functionibus publicis respondere, nulla fori præscriptione valitura, si hac qui exiguntur debita publica vti temptauerint. immo & in alijs priuatis actionibus occupatós malumus respondere qui per prouincias sociantur, vel conductorum vocabulis defenduntur, siue domorum diuinarum, siue virorum potentium, seu cuiuslibet conditionis sint conductores: nisi forte commeatum ad rem propriam componendam vnius anni inducias ostenderint accepisse. Florenti P. K. A. Illustris igitur & magnifica auctoritas tua, quæ prouisionum titulis & commodis publicis illustratur, nouerit præsenti lege nostram clementiam statuisse, omnes conductores, omnes qui per prouincias sociantur, vel suis vacant compendijs, sine beneficio (vt dictum est) commeatus, suis aduersarijs agentibus respondere, ne sub prætextu militiæ priuatum seu publicum debitum deferatur: eadem forma seruata in his etiam qui mercandum, & militandi diualia beneficia meruerunt. Scita sane nostræ perennitatis edictis ex more propositis ad omnium notitiam tua magnificentia faciat peruenire. Dat. XIIII. Kal. Maj Constantinopoli, Theodosio A. XVIII. Cons.

II. *Idem* A A. *Cyro Pf. Pō.*

OMnes odiosæ sunt fraudes, & hæ maxime quæ legibus fiunt, quæ contra commoditatem publicam exquiruntur. His itaque legum conuenit auctoritatem opponi. Fori præscriptiones noxia quidam interpretatione suis assertionibus aptare festinant, qui singuli prærogatiua iudiciarias excludere posse cognitiones existimant, nescientes veteres quoque leges specialiter eiusmodi præscriptionibus, & contractus, & negotia gesta, & delicta subtrahere, nec pati aliquem qui quid in qualibet prouincia criminose commiserit, vel qui alicubi contraxerit, vel qui in quodam loco negotia gesserit aliena, memorata se posse præscriptione defendere.

Sed tua celſitudo per ſuggeſtionem edocuit quoſdam eorum etiam qui ad curiam vocantur, quiue cohortalibus deberi dicũtur officiis, vel qui debitis publicis obligantur, quiue ſuperexactionum vel concuſſionum criminibus inuoluuntur, intantum audaciæ proceſſiſſe, vt ſub ſpecie militiæ, excelſæ tuæ quoque ſedis iudicio præſcriberent. Ideo diuinis ſenſibus callida memoratorum reſecantes incœpta, hac perpetua lege ſancimus, excelſæ quidem tuæ ſedis neminem, ſub ſpecie fori præſcriptionis, in quolibet negotio declinare poſſe ſententias: ſed ne prouincialibus quoque iudiciis poſſe fori præſcriptionem opponere eos qui ad curiam vocantur, vel cohortalibus deberi dicuntur officiis. vel eos qui debitis publicis obligantur, eoſue qui ſuper exactiones, vel concuſſiones perpetraſſe firmantur, quiue criminoſe quid arguuntur in prouincia commiſiſſe, quiue contraxiſſe, vel alienum dicuntur geſſiſſe negotium in ea prouincia in qua conueniuntur, hac ſaluberrima lege decernimus: licet talis officij videatur apparitor, quod ſpecialiter apud ſuos tantum iudices reſpondere de noſtri nominis impetrauit clementia. Quod ſi quis contra tam ſaluberrimam legem pertinaciter voluerit, impetratis ſibimet vel ſuo corpori ſcitis vti cœleſtibus, ſciat tam tua ſublimitas, quam moderatores prouinciarum aduerſus eum tanquam in contumacem ſententiam proferendam. Cyre P. K. A. Inluſtris itaque & magnifica auctoritas tua legem hanc edictis ex more propoſitis, ad omnium notitiam perferri præcipiat. Dat. XI. Kal. Octob. Conſtantinopoli Valentiniano A. V. & Anatolio A. Conſ.

III. *Idem* A A. *Cyro Pf. Po.*

NOs quidem cum maieſtate Conſulum, qua res Romana paulatim & totus * vrbana hiſdem ſcimus etiam adquiſita ſeruari. Quis dubitat ſuis commodis veteres Reipublicæ commoda præferentes, mundi finibus fines impoſuiſſe Romanos? Sic nos in legibus maxime promulgandis non quid forte quibuſdam ſeparatim, ſed quid vniuerſis in com-

mune prodest, diuinis sensibus ponderamus. sed nonnunquam ea quæ saluberrime promulgantur, interpellatione quidam non recta deformare contendunt. Nuper Tarijs ciuitatibus, ipsis etiam prouincijs consulentes, cauimus lege perpetua, non debere passim cinguli prærogatiua, vel inlustrissimæ Præfecturæ, vel Rectorum prouinciarum declinari sententias. hanc etiam legem de nostris militibus quosdam comperimus dicere promulgatam. Ne itaque male interpretandi licita nostra quibusdam detur occasio, sciat sublimitas tua de scholaribus nostris, Comitibus etiam ac Tribunis militaribus consuetudinem obseruari velle nos hactenus obseruatam: de cæteris vero militibus armatis, vel de Tribunis qui numeros agunt, prorsus legem nuper promulgatam non loqui certissimum est. Cyre. P. K. Inlustris igitur & magnifica auctoritas tua, legem perpetuo valituram edictis propositis, ad omnium notitiam perferri præcipiat. Dat. IIII. Kal. Ian. Constantinopoli, Valentiniano & Anatolio Conss.

IIII. *Idem* A A. *Ariouindo Magistro militum.*

QVæ de fori præscriptione nuper saluberrima lege decreuimus, ipsius legis definitionibus demonstratur. sed suggestione tuæ sublimitatis ammoniti, quosdam etiam de apparitionibus magisteriæ potestatis excipi postulante, ad eam quoque partem ordinandam diuina moderatione peruenimus. Itaque neque pulsantes ab aduersarijs suis, vel in amplissimæ præfecturæ iudicio, vel prouincijs, ad præscribendum sufficiat apparitorem se dicere magisteriæ potestatis, exceptis quos obsequijs Magistri militum deputatos, ad alia iudicia, inconsulto suo iudice, trahi non liceat. Per singula officia virorum inlustriũ Magistrorum militum, trecentos excipi lege pridem promulgata decreuimus, quos nec in prouincialibus, nec in Prætorianæ, vel Vrbicanæ Præfecturæ iudicio, sine permissu viri magnifici Magistri militum, litigare conueniet: cæteros omnes qui super prædictum sunt numerum, quasi nec militantes, & apud inlustrissimas præfe-

ctaras, & apud Vecarijs Rectores prouinciarum, de quolibet negocio pulsari, & conueniri, & respondere, sine cinguli præscriptione decernimus. Probari autem apparitores magisteriæ potestatis, neque curiales, neque cohortales, neque censibus volumus adscriptos. Quo autem sit certum qui trecentorum numero continentur, in sentētijs vel præceptis quæ apparitoribus magisteriæ potestatis exequenda mādantur, vel in commeatibus, si forte quis eorum ad sua reuerti voluerit, [illegible] virum magnificum Magistrum militum subnotare sancimus, de numero trecentorum eum esse cui præcepta vel sententiæ mandatæ sunt exequendæ, vel cui ad sua per commeatum reuerti concessum est. Si quis igitur conuentus ex sententia tuæ excelsæ sedis, vel Vrbicariæ Præfecturæ, vel moderatoris prouinciæ, apparitorem se magisteriæ potestatis dicat, nec Magistri militum talem subscriptionem protulerit, fori eiusmodi præscriptionem in eius personam cessare decernimus. Quod si qualem diximus Magistri militum subscriptionem protulerit, siquidem ille est cui neque a curia, neque a cohortali officio de statu moueatur controuersia, nec tributa, nec functiones debere firmatur, statim dimittendus est, vt pote fori alterius litigator. Quod si ab eo proferatur sæpedicta subscriptio qui a curia, vel officio cohortali de statu patitur controuersiam, vel ab eo qui vt tributa, vel functiones debens in prouincia detinetur, de eius persona & ad virum magnificum Magistrum militum, cuius se apparitorem dicet, & inlustrissimam Præfecturam referri decernimus, vt si intra quatuor menses non fuerit a Magistro militum causa Rectori prouinciæ delegata, tunc ex sententia culminis tui negotium vel in tuo iudicio, vel apud Rectorem prouinciæ peroretur. Quod si apud inlustrem atque magnificam sedem tuam postulatio contra talem fuerit deposita, ab ea quoque sede ad virum magnificum Magistrum militum iudicantem, causam ordine legum determinari censemus. Sed & eo casu quo apparitor magisteriæ potestatis de statu supradicto in prouincia patitur controuersiam, si sententia vel interlocutio Rectoris pro-

uinciæ fuerit appellatione suspensa, similiter vtroque amplissimo iudice cognoscente, causæ iubemus merita ponderari, licet Magister militum Rectori prouinciæ causam delegauerit perorandam. In cognitionibus * cum autem futuris, omnes ex iure venientes assertiones patribus inlibatas seruari sancimus. Ariouinde Par. K. A. Inlustris igitur & magnifica auctoritas tua legem hanc edictis propositis ad omnium notitiam perferri præcipiat. Dat. Prid. Non. Marc. Constantinopoli Cyro. v.c. Cons.

Eodem exemplo Aspari viro inlustri Comiti Exmagistro militum & Exconsuli bis ordinario.

DE NAVIBVS VLTRA DVORVM millium modiorum capacitatem non excusandis. Tit. XV.

Impp. Theodosius & Valentinianus A A. *Florentio Pf. Po.*

Emina ferendis legibus fragilitas humani generis subministrat: repetitio vero legum nostræ est humanitatis indicium. Siquidem cum priorum aculei aduersus temeratores earum sufficerent corrigendos, ammoneri tamen per legis repetitionem delinquentes volumus, quàm pœnam exigi delictorum. Ideo calcatam legem quæ de nauigijs non excusandis olim fuerat promulgata, suggestione tuæ sublimitatis edocti, humanis sensibus saluberrima repetere scita compellimur, ac iubemus nullam nauem vltra duorum millium modiorum capacitatem ante fœlicem embolam, vel publicarum specierum transuectionem, aut priuilegio dignitatis, aut religionis intuitu, aut prærogatiua personæ, publicis vtilitatibus excusari posse subtractam: nec si cœleste contra proferatur oraculum, siue adnotatio, siue sit diuina pragmatica, prouidentissimæ legis regulas oppugnare debet. Quod etiam in omnibus causis cupimus obseruari, vt generaliter si quid huiusmodi contra ius, contraue vtilitatem publicam quolibet negotio proferatur,

non valeat, cum haud dubie ſubreptionem arguat precatoris. Sed ne præſentis iuris videatur impunita contentio, quicquid in fraudem iſtius legis quolibet modo fuerit adtemptatum, in nauigij quod excuſatur publicatione corrigimus. Florenti P. K. A. Inluſtris igitur & magnifica auctoritas tua, legem perpetuo valituram ad omnium notitiam propoſitis edictis perferri præcipiat. Dat. VII. Idus April. Conſtantinopoli. Theodoſio A. XVII. Conſ.

DE POSTVLANDO ET PERPETVANDA aduocatione. Tit. XVI.

Impp. Theodoſius & Valentinianus A A. *Florentio P. Pon. Orientis.*

PRouidentiſſime ſuggeſtis lege ſaluberrima ſubuenimus. Eneruaſſe curias vel prouinciarum officia effuſam ampliſſimæ præfecturæ iudicio poſtulandi cupiditatem inlecebris immunitatis accenſam, tui culminis ſuggeſtione comperimus. Diſpoſitiones quoque ſublimitatis tuæ in hoc quoque ſecuti negotio, perpetuo lege valitura decernimus, Curiales qui poſt ſexaginta quatuor priores aduocatos contra licitum in ampliſſimo foro poſtulandi ſibimet vſurpauere licentiam per ſubſtitutum munia ſuæ ciuitatis agnoſcere, nulloque ſacrarum conſtitutionum quæ de aduocatis latæ ſunt, beneficio frui, niſi ad fiſci noſtri peruenerint patronatũ. Cum vero aduocationem fiſci ſuſceperint, omnibus alijs * perſeuerãtur ſubſtituto curiam non fraudantis vlterius neq; curiali neque cohortali aduocatorum Præfecturæ conſortio ſociamus. Sed quo numerus, vt ſuggeritur, infinitus eorum qui poſt centum quoque & quinquaginta paſſim matriculis continentur, quadam valeat prouiſione deminui, nullum ad aduocationem fori culminis tui poſt hos qui iam matriculis continentur, iubemus accedere, niſi ad centum numerus aduocatorum peruenerit. Hunc etenim numerum, vtpote ſufficientem li-

tibus amplissimæ præfecturæ, nec minui volumus, nec augeri concedimus. Sed ne dura illis qui supra numerum veniunt constitutum longi temporis expectatio videatur, liberam eis ad alia, si voluerint, fora migrandi tribuimus facultatem nulla a minoribus iudiciis præscriptione pellendis. Superest non solum fugiendi prouincias aduocatis necessitatem extinguere, sed etiam amplectendi eas atque in vocationis earum officio perseuerandi ministrare materiam: quod ita credimus euenturum si ipsis quoque aduocationis præmium securitas proponatur, si factiones eorum non timeant contra quos clientibus suis fideliter adfuerunt, si officio amplissimarum potestatum suas non viderint subiacere fortunas. Quamobrem nihil aduocatis prouinciarum vel spectabilium iudicum quis existimet iniungendum, nulla eis inspectio, nulla ingeratur peræquatio, nulla operis extructio, nulla discussio, nullum ratiocinium imponatur, nihil denique aliud eis mandetur * illud præter arbitrium in ea duntaxat prouincia vbi aduocationis exercetur officium: quinquaginta librarum auri pœna Officio feriendo quod legis istius regulas temerare temptauerit. Florenti P. K. A. Inlustris itaque & magnifica auctoritas tua saluberrimam legem edictis propositis ad omnium notitiam peruenire præcipiat, quo præter aduocatos virorum inlustrium Præfectorum, quos ad finem aduocationis specialium priuilegiorum fructus proposita etiam palma dignitatis hortatur, sciant alij lege priore sublata postulandi sibi licentiam datam nullo tempore præscribendam. Dat. XIII. Kal. Maj. Constantinopoli, Cons. suprascript.

DE

DE LENONIBVS.

Impp. Theodosius & Valentinianus A A. Cyro & Ahyppio Pf. Pon. Pm.

EIDEM de exemplis præsentibus mereantur historiæ, & omni de ambiguitate liberetur antiquitas quæ nobis summos viros prætulisse Rempublicam facultatibus indicauit. Virum inlustrem Florentium præfecturæ Prætorianæ administratione subfultum cernamus, non iam cum maiorum laudibus, sed cum suis magnis in Rempublicam meritis præclari animi æmula virtute certantem, existimationem Reipublicæ non solum consilio suo ac prouidentia sed etiam deuotione ac munificentia pudendæ turpitudinis labe atq; ignominia liberasse. Nam cum lenonum calliditate damnabili circumuentam veterum videret incuriam, vt sub cuiusdam lustralis præstationis obtentu corrumpendi pudoris liceret exercere commercium, & iniuriam sui ipsam quodammodo ignaram cohibere Rempublicam, pio circa omnium verecundiam proposito mansuetudinis nostræ more pudicitiæq; suggessit ad iniuriam nostrorum temporum pertinere, si aut lenones in hac liceret vrbe versari, aut eorum turpissimo quæstu ærarium videretur augeri. Ac licet nos illud aduerteret execrari etiam cessante vicaria oblatione vectigalis, tamen ne vllum ad ærarium incommodum perueniret propriam possessionem obtulit, ex cuius reditibus possit accidere quod prædictum pessimum genus consueuerat pensitare. Vnde prouidentiam & munificentiam eius libenter amplexi, hac mansura in æuum lege sancimus, vt si quis posthac mancipia tam aliena quam propria aut ingenua corpora qualibet taxatione conducta prostituere sacrilegij temeritate temptauerit, in libertatem prius miserrimis mancipiis vindicatis, vel ingenuis personis conductione impia liberatis, grauissime verberatus huius vrbis finibus in qua vetitum nefas crediderit exercendum, ad exem-

plum omnium emendationemque pellatur. Cyre P. K. A. Inlustris igitur auctoritas tua, ea quæ tuendæ honestatis decreuimus gratia, veneratione debita iubeat custodiri, officio amplitudinis tuæ viginti librarum auri pœnam, si præcepta nostra neglexerit, luituro. Dat. VIII. Id. Decẽb. Constantinopoli, Theodosio A. XVII. & Festo V. C. Conss.

DE INVASORIBVS.
Tit. XVIII.

Impp. Theodosius & Valentinianus A. A. *Pierio Præfecto Vrbis.*

SI Diualium sanctionum nulla peruasorem pœna percelleret, nostris proculdubio remedijs esset temeritas persequenda, ne alieni iuris vsurpator præsumptionis suæ fructu impune potiatur, cum ea quæ disceptationis examinatione decursa posset recuperare, legibus * poscenti festino cupiditatis ardore peruaserit. Mouet siquidem serenitatem nostram viri inlustris Auxiliaris tam iuxta quàm vindicanda conquestio, cuius querelis & subiectorum series fidem tribuit, & magna assertio virtutis multis perennitati nostræ administrationibus comprobata, qui se domus suæ possessione intra vrbem venerabilem positæ nullius litis actione pulsatum per inlustrem virum Apollodorum patefecit esse depulsum, absentiæ videlicet suæ, occasione captata, dum si qua precatio fuisset in causa non paruis temporibus Romæ in eadem domo consistens a memorato inlustre viro actione proposita potuerit conueniri: quando hoc quod in prædicto viro inlustri non perspicimus obseruatum, possessorum prætermissa conuentio est, quando domini * sunt denunciata litigia, & de cognito potius negotio expectata sententia: vt quæ patrimoniorum potest esse securitas si totiens insidietur inuasor, quotiens possessores esse contingit absentes? Verum quia inlicitis ausibus videmus quæ sunt pro possessorum quiete salubri-

ter constituta calcari, & frequenter pro multorum negociis specialis querella commouit omnibus profutura decerni, merito præcedentia inclitorum Principum parentumque nostrorum statuta renouamus. Idcirco mansura in æuum lege sancimus, vt quisquis inconuento domino non expectata vel aduersus præsentem vel in contumacem definitiua sententia, possessorem de prædio rustico vrbanoque depulerit, possessione protinus restituta, causæ totius, sicut dudum constitutum est, amissione multatus, æstimationem rei occupatæ mox cogatur inferre: hoc etiam coniuncto vt si iudex in huiusmodi negotiis hanc putauerit sanctionis nostræ dissimulandam ac non in executionem mittendam esse sententiam quæ de inferenda æstimatione prolata est, iustitia statutam taxationem, cum fuerit, accepto successore, priuatus exsoluat. In præsenti vero causa viro inlustri Auxiliari domum restitui iubemus inuasam, omni, si qua viro inlustri Apollodoro competere potuerat, actione consumpta, qui quod legibus debuerat postulari, inconuento possessore peruasit: quem vlterius prosequi lites causasque non patimur earum rerum quas aliis possidentibus non debuit comparare. quique debet in acceptum referre quod ei æstimationem rei de qua agitur nostræ pietatis humanitate concedimus, quæ potuit multiplicium legum securitate deposci. Eas vero mulieres quas aut vendendo litigium, aut inuasioni participando + temeritatem constat negotium non habere, ne qua instaurandi litigij quæratur occasio, omni actione priuamus: non præiudicantibus contractibus, si quos occupatores fortasse cum quibuscunque personis de eadem domo in præiudicium domini inire voluerunt quoniam res peruasa in alium transferri iure non potuit. Restituturum quoque sancimus quæcunque de rebus eius illo expulsionis tempore a quocunque peruasa sunt. Neque enim ita remittimus vltionem, vt diripi aut occultari aliena patiamur. Pieri. P. K. A. Quare inlustris magnificentia tua in traditionem ædium peruasarum Marcianum agentem in rebus, vel Officium suum iubebit parere decretis nec vllam saluberrimis præceptioni-

bus nostris tarditatem sub impedimento cuiuscunque personæ patiatur afferri. Vt vero ea quæ pro possessorum omnium quiete sancimus in omnium possint notitiam peruenire, hanc legem nostram amplitudo tua propositis vulgabit edictis. Dat. v. Id. Ian. Rauennæ, Valentiniano A. & Anatolio v. c. Cons.

Idem A A. *Auxentio.* P V.

HAbet hoc insitum sollicita æquitatis examinatio, habet secundarum cogitationum subtilior exactiorq; cura, vt si quid in legibus ferendis post impetum primum deliberatio properata deliquerit, hoc consilio propensiore reuocetur. Permittit enim consuetudo ipsa rerum, adstipulantur innumera vetustatis exēpla multas leges à suis latoribus adempta aut addita parte posse corrigi, multas tractatu maturiore penitus abrogari. Quod nunc de abolenda constitutione decernimus, quam non ante multos menses ad preces inlustris viri Auxiliaris promulgaueramus moti ingesta nobis peruasionis inuidia. Sed quia obsecratio viri inlustris Apollodori nuper attentiores ad æstimandam iustitiam fecit, ob hoc tractatis omnibus & plena æstimatione discussis, propter illa præcipue quæ negotij modū de quo tunc actum est, supergressa fuerant, & immerito personas mulierum pariter inligauerat, supra memoratam legem præsentis edicti auctoritate remouemus. Auxenti parens Karissime. A. Vnde inlustris magnificentia tua hanc qua præcepti superioris vacuatur incautior definitio, programmatis lectione euulgabit, vt agnosci ab omnibus possit, his quæ in illa displicent, abolitis, id quod solum de vetustate repetitum probabile videtur, priscarum tantum legum definitione seruandum. Dat. v I. Kal. Feb. Rauen. post Consulatum Valentiniani. A.

DE REDDITO IVRE ARMORVM. Tit. XIX.

Impp. Theodosius & Valentinianus A A. *ad Populum.*

QVotiens publica poscit vtilitas vniuersitatis sollicitudinem ducimus aduocandam, vt omnibus profutura impleantur ab omnibus: nec molestum esse id prouincialibus nostris credimusquod pro ipsorum salute disponitur, vt resistendi prædonibus cura subeatur. Gensericus hostis Imperij nostri haud paruam classem de Karthaginensi portu nunciatus est eduxisse, cuius repentinus excursus & fortuita deprædatio cunctis est litoribus formidanda. Et quanuis clementiæ nostræ solicitudo per diuersa loca præsidia disponat, atque inuictissimi principis Theodosij patris nostri iam propinquet exercitus, & excellentissimum virum Patricium nostrum Aëtium cum magna manu adfore mox credamus, cumque vir inlustrissimus Magister militum Sigisundus tam militum atque fœderatorum tuitionem vrbibus ac litoribus non desinat ordinare, tamen quia sub æstiua nauigandi opportunitate satis incertum est ad quam oram terræ possint naues hostium peruenire, singulos vniuersosque nostros monemus edicto, vt Romani roboris confidentia ex animo quo debent propria defensare, cum suis aduersus hostes si vis exegerit, salua disciplina publica, seruataque ingenuitatis modestia, quibus potuerint vtantur armis, nostrasque prouincias ac fortunas proprias fideli conspiratione & iuncto vmbone tueantur: hac videlicet spe laboris proposita, vt suum fore non ambigat quicquid hosti victor abstulerit. Et manu diuina, Proponatur amantissimo nostro populo Romano. & ad latus, Dat. VIII. kl. Iul. Romæ, Valentiniano, & Anatolio v. c. Coss.

NEQVE DOMVM DIVINAM neque Eccleſiam aut aliquam perſonam quolibet publico munere excuſandam. Tit. xx.

Impp. Theodoſius & Valentinianus A A. *Maximo.* I I. *Pf. Po.*

Vm publice priuatimque in omnibus rebus ac negotijs iuſtitiam conſeruari oportet, tum præcipue in his tenenda eſt, quæ vectigalium neruos ſubſtinent, quæ adtenuatis deuotorum viribus vti*equitatum ſuccurrunt. Quod plurimi reſpuunt qui domeſticis tantum compendijs obſequentes, bonum commune deſtituunt, quo vera ac ſolida vtilitas continetur, melius plane ad ſingulos perueniens cum proficeret vniuerſis, maxime exigente hac tributorum neceſſitate, ſiue quibus nihil in pace aut bello curari poteſt. Neque vltra valebit perpetuitas eorum manere, paucis atque defeſſis impoſita ſarcina quam potior detrectat, locupletior recuſat, & validiore rei cedente ſolus agnoſcit infirmior. Hanc itaque iniquitatem corrigentes primo capite huius ſanctionis decernimus, vt omnes quicunque ex iure domus Regiæ, vel pietate mea, vel a qualibet perſona ſacrarum neceſſitudinum mearum prædia adepti ſunt, ſiue fructuaria largitate, ſeu donatione directa, ſeu commutationis, vel emptionis ratione quæſita, parem cum cæteris poſſeſſoribus ſubeant functionem: in hac ſorte numerandis his quoque qui retento ſibi vſufructu proprietatem iuris ſui venerabilium pignorum meorum, vel pietatis meæ domui contulerunt: quos omnes ea conditione tributa volumus agnoſcere, vt nihil ſibi ex aurarijs ** vel ſuperindictitijs titulis vindicent, quos ad ſimilitudinem domus noſtræ qualibet ſacri præcepti impetrauerunt ſanctione. Secundo gradu huius legis cauemus, vt quicunque cenſus inluſtrium dignitatum, ſiue Eccleſiaſticus, vel in vrbe ſanctiſſima, vel in quibuſlibet prouinciis ad

exemplum domus nostræ quocunque præcepto diuersam sibi ab alijs ipsius census quem soluere videbatur, conditionem fecerat, priuilegij exceptione sustineant: nec marcalibus tantum titulis, sed & his quos sacri vel priuati ærarij partibus deputauit vetustas, ita demum difficultati expensarum exactionique inopum diuinam moderationem secuti, gemina salutaris constituti remedia porrigamus. Nunc iam non dissimile superioribus, immo cuius vtilitas pene latius patet, hac edictali lege complectimur sine vlla honorum, personarum, priuilegiorum distinctione generaliter sancientes, vt itinerum reparatio aliaque munia huiusmodi certante studio, quo cum facilius tum firmius impleantur. Hæc enim superioris ætatis Principes & Diuorum parentum nostrorum liberalitas inlustribus titulis redundantes opulentiæ seculi, minore aliorum possessorum pernicie conferebant. Quod quamuis & tunc iniustum, tamen inter initia leuius videbatur. Sub difficultate autem præsentis temporis non modo rei ipsius natura iniquum, sed impossibile paucis ac tenuioribus constat, qui multiplicato suæ alienoque functionis onere depressi procumbent penitus, nisi aliquando idoneorum societate respirent. An forte contumeliosum putandum est inuentum contra rationem nomen munerum sordidorum, quo instauratio militarium virorum, quo armorum fabricatio quo murorum refectio, quo apparatus annonæ, quo reliqua opera per quæ ad splendorem distinctionis publicæ peruenitur, praua appellatione censentur: sine quibus nullus maximarum rerum procedit euentus, quorum amminiculo statum pariter & decus tuemur Imperij, ac, ne singula prosequamur, sine quibus nihil necessarij operis effici potest? Quare repetita clementiæ nostræ præceptione sancimus, vt antiquatis omnibus priuilegiis quæ vel dignitatibus delata fuerunt, vel diuersæ militiæ collegia meruerunt, aut nomine venerandæ religionis obtentum est, omnis vbique census qui non personarum est sed agrorum, ad vniuersa munia a nona duntaxat indictione vt supra deffiniuimus, absque vlla discretione cogatur in quarta parte. Quo quisque honoratior

aut opulentior est eo alacriorem publicis necessitatibus animum debet, quarum sibi procurationem magis intelligit profuturam. Maxime P. K. A. Inlustris igitur & præcelsa magnitudo tua hanc legem consuetæ sibi prouisionis vigore in omnium prouinciarum populorumque notitiam perferre, & celeriter vniuersos diu expectati remedii salubritate iubebit potiri, vt sero saltim difficultati rerum deuotio locupletum pariter ac pauperum iustis æquata partibus libentius obsecundet. Dat. x. Kal. Marc. Rauennæ. Accepta Prid. Idus. Marc. Vbi sup post Consulatum. Valentiniano. A. v. & Anatolio Cons.

DE PECVNIA AFRIS CREDITA & de fideiussoribus eorum. Tit. XXI.

Impp. Theodosius & Valentinianus A A. Albino. II. Pf. Pon.

SI adflictis Afrorum fortunis, qui omnes facultates suas super acerbissima supplicia amittere sunt coacti, decet miserationem publicam quocunque potest humanitatis genere vel singulis vel in commune consulere, quanto dignius est infortunia eorum contra molestias improbas creditorum clementiæ nostræ remediis subleuari? Quos enim constat pericula famis aliter non posse depellere, nisi ope aliena auxilioque recreentur, quàm magnæ acerbitatis putandum est hos ipsos inopes omnium rerum, & precario victu egentes, compelli ad iniuriam restituere ea quæ improuiso cladis impetu vis maior abstraxit, vbique inter * omnium spolia vindicabit: Et certe solet etiam salua re prodesse debitoribus si quid his calamitatis acciderit. Hic vero vbi omnium fortunarum diluuium, vbi etiam, quod per ignorantiam dominorum latere potuit, intollerabilis inquisitionum cruciatus extorsit, quisquam dubitare poterit quin inhumanitatem superet hostilem, si quis quod integris & florentibus dederat, nunc ab spoliatis,

ſpoliatis, egentibus & extorribus patriæ recuperare conetur, nec eos vereatur exigere quos erubeſcendum eſt non iuuare. Albine P. K. A. Ob hoc inluſtris & præcelſa magnificentia tua pragmatici noſtri ſecuta præceptum, ſciat miſeriarum circa Afros intuitu clementiam noſtram ſtatuiſſe, vt nulli nomine cyrograforum creditæ pecuniæ, ſiue fideiuſſorum vſque ad recuperationem rerum ſuarum quolibet pulſante teneantur: pro quibus neque fideiuſſores neque mandatores eorum quolibet genere obligatos inquietari volumus, qui plerunque a creditoribus nomine debitorum conueniri pro arbitrij ſui interpretatione cõſueuerunt. Quæ forma circa eos debitores ſeruabitur quos cum patria omnia ſua amiſiſſe conſtiterit, hoc eſt, exceptis qui alibi locupletes atque idonei non debent vti excuſatione miſerorum. De his quoque quæ intra prouinciam geſta ſunt, in qua liberum modo non eſt ſub quolibet cauſarum vel litium titulo ſolitum ius a quoquam conuentionis exigere, amiſſis aut relictis ibidem neceſſarijs inſtructionibus nemo pulſabitur, niſi forte alia euidenter adprobatione doceatur. Quod obſeruari volumus, ſicut dictum eſt, vſque ad illud tempus quo qualibet ratione atque euentu patriæ vel propriorum recuperatio optata contigerit. Illud etiam pari iuſtitiæ ratione ſeruandum eſt, ne creditæ pecuniæ cuiuſſibet temporis a perſonis quarum ſupra infortunia expreſſa ſunt, vſuræ penitus poſtulentur, cum abundare debeat creditoribus, ſi * poſtremum integrationem ad ſortem potuerint peruenire. Quæ vt inuiolata ſeruentur multa decem librarum auri diſpendio ferietur quiſquis contra ſtatuta nominis noſtri quæ circa Afros moti ærumnis protulimus, venire temptauerit. Quam rem & his ipſis rationabilem videri poſſe credimus * æquitatis tramitem ſtimulis cupiditatis animum deprauantibus vel nolunt tenere vel neſciunt. Data XIIII. Kal. Nouemb. Maximo II. & Paterio v. c. Conſs.

DE TRIBVTIS FISCALIBVS, ET DE sacro auditorio & de cæteris negotijs. Titulus XXII.

Impp. Theod. & Valent. AA. Albino Pf. Po.

Vmidarum & Maurorum Sitifensium nuper acta legatio, quam Palladius v. c. Comes & Tribunus & Maximianus vir laudabilis probabiliter exsecuti sunt, huius legis præceptum de nostra perennitate promeruit. Proinde quia æquum est ægris prouincialibus & publica clade vexatis humanitatis nostræ beneficijs subueniri, hunc tributi modum ab his magnitudo tua sperandum esse cognoscat, vt retractis septem partibus, octauam tam priuatæ quam emphiteuticæ glebæ possessor agnoscat: Pro qua octaua omnibus titulis ad vnum redactis quos possessor vel ciuis quolibet nomine prę-stare consueuerant, quatuor millia ducentos tantum solidos & mille ducentas militares annonas & ducentum capitum Numida prouincialis exsoluat, aut prædia domus diuinæ quæ a perpetuarijs detinentur simili modo octauam partem inferant etiam argentariæ functionis. * De colone vero statuimus vt quinque centissimis * due rusi * canienses & coluane * ciuitatibus tres sacris largitionabilibus inferantur, de salinis, alumine, caractere, herba rubea, lini maceratura & claui vitrei tantum titul * a sacris largitionalibus pro numero hominum & possibilitate poscantur, ob hoc actu vel cura curialibus penitus remotis, quintam omnibus quæ iugijs etiam domus pietatis nostræ vel necessitudinum nostrarum recedit superfunditur cunctis possessoribus sit promissa summa quæ ad arcam defendentes impleatur. Quæ omnis exactio per prouinciale procuretur officium a curialibus submota molestia. Ha: autem militares annonas cum prouinciales pro longinqua difficultate itineris in adæratione persoluerint, vnius annonæ adæratio quatuor per annum solidis æsti-

metur. Ne vero necessitatis occasione in expeditione milite constituto carioris cuiquam vendere liceat pretia necessariarum rerum, sub hoc modo quo annonam adæramus, iubemus ferri, id est tritici ad singulos solidos Italicos modia quadraginta, & * carnes pondus CCLXX: vini sextaria Italicos ducentos. Mauri vero Sitifenses seruatis omnibus priuilegiis dudum sibi a retro Principibus indultis pro omnibus titulis totius annonæ nomine quinque millia solidorum & quinquaginta capitum in annonis Ducis consueto tempore annua functione dependant, pro octaua portione soluturi quod tributum erit, exceptis prædijs diuinæ domus, quæ tamen exemplo Numidiæ prouinciæ conlatura sunt possessiones. Desiderijs vero quæ probabiliter insinuata sunt auribus nostris singillatim responsa præstamus, ne cuiquam passim titulos in prædijs proprijs vel alienis, vel pietatis nostræ nomine, vel sacrarum necessitudinum nostrarum, vel cuiuslibet alterius fas sit adfigere. Itaque & si qui post recuperationem prouinciarum impositi reperiantur, illico a possessore prædij deponantur, eosque hæc pœna teneat, vt si quis suo fundo adposuerit titulos, quinque libras auri fisco nostro cogatur inferre: si alieno amisso secundum petitionem quæcunque ei competit, decem libras auri qui fuerit titulos adposuisse conuictus, exsoluat. Interest etiam publicæ commoditatis ne vexatæ prouinciæ ambitione extraordinaria subruantur. Ad has itaque prouincias præter Ducem vel Consularem & Præsidem (qui vetustatis priuilegio ordinariorum iudicum nomen obtinent) nec curiosos litorum nec quemquam sub alicuius actionis occasione illuc dirigi sublimitas tua aspirare patiatur. Ne quis vero de hac ipsa * veritate colonorum clericus vel militiæ priuilegio se existimet excusandum, superioris legis quæ hoc inhibet formam præcipies custodiri. Præterea Constantiniensis ciuitatis plebi vel curialibus concessa dudum priuilegia debere seruari, ita vt aquam ciuitatibus deputatam ad priuatos vsus non liceat vsurpari. Loca quoque publica si sine legitimo præcepto ab aliquo tenentur, pristino iuri oportere restitui. Aduo-

catis vero intra Africam manentibus non debere imputari ad annorum numerum tempora incursibus interrupta Barbaricis: quæ tamen cum expleuerint clarissimatus honore potiantur. Illud etiam permoti iustis allegationibus libenter adnuimus, vt quia publico infortunio ad paucos redactus est ordinum numerus, in municipalium confectione gestorum sit firmitas, si apud tres curiales publico fuerint exceptore præscripta. cautiones quæ expensarum nomine * viri Octauiano emissæ sunt cognitis * proces nostros causis earum, iusta ratione vacuamus. Quicunque etiam intra prouincias Africanas ad ius nostrum pertinentes, a cuiuslibet iudicis sententia prouocauerint (quoniam decreti antiquitus cognitoris cessat officium) inlustri vrbis Præfecti examine ex appellatione se nouerint iurgaturos. Sed quia transmarinæ regionis sunt, inducias temporis annum debere præstari. Illud etiam iustitiam petitionis secuti salubriter ordinamus, vt quoniam * politatis opera tunc maxime necessaria est si in limite constituta Barbarorum discursibus opportune semper occurrat euagandi ex domini locis licentia denegetur: ne tamen hi quibus in Mediterraneo familia est atque possessio a domicilijs proprijs penitus excludantur, per annum huiusmodi limitibus vnius mensis inducias debere concedi. Erit etiam solicitudinis Ducis prouinciæ ne cuiquam ad occasionem vexandarum prouinciarum armatos habere liceat, nisi forte his qui sub periculo proprio laudabili animositate contra hostem manus suas viresque promiserint pro vtilitate communi, quorum animositatem mite * regendam esse censuimus, vt quicquid de præda hostium conquisierint sibi habeant, exceptis hominibus quos se prouinciales docuerint perdidisse. Iudicibus vero administratione perfunctis ante exactos tres menses discedendi de prouincia licentia denegetur: ita vt coram positus bene actæ rei fruatur laudibus, aut certe, si direptionis alicuius docebitur conscius, discessus celeritate se non subtrahat. Albine P. K. A. Inlustris & præcelsa magnificentia tua ad vtriusque prouinciæ legationem beneficia præsentis legis propositis vulgabit edictis, vt releuati concessa co-

gnoſcant,iudices ſtatuta cuſtodiant,prohibiti interdicta non ambiant. Emiſſa. Dat. xi. Kal. Iul. Romæ. Valentiniano A. vi. & Numo. v. c. Conſulibus.

DE PRETIO SOLIDI, ET NE QVIS ſolidum integrum recuſet. Tit. xxiii.

Impp. Theodoſius & Valentinianus A A.
Edictum ad populum Vrbis Romæ.

FRequens ad nos, Quirites, temerarij auſus querela peruenit, vt in parentum noſtrorum contumeliam, inſigniti ſolidi eorum nominibus, ab omni emptore recuſentur: quod diu impunitũ eſſe non patimur. Hoc ergo edicto agnoſcat vniuerſitas, capitale manere ſupplicium ſi quiſquam vel domini patris mei Theodoſij, vel ſacrarum neceſſitudinum noſtrarum, vel ſuperiorum principum ſolidum aureum integri ponderis refutandum eſſe crediderit, vel pretio minori taxauerit. Vir autem inluſter Præfectus vrbis eiuſque officium decem librarum auri diſpendio ſubiacebit, ſi quemquam contra hoc ſtatutum veniſſe fuerit adprobatum. Quo præcepto etiam illud in perpetuum volumus contineri, ne vnquam intra ſeptem millia nummorum ſolidus diſtrahatur emptus a collectario ſeptem millibus ducentis. Æquabilitas enim pretij & commodum venditoris & omnium rerum venalium ſtatuta cuſtodiet. De ponderibus quoque vt fraus penitus amputetur a nobis aguntur exagia quæ ſub interminatione ſuperius comprehenſa ſine fraude debeant cuſtodiri. Et manu diuina, Proponatur amantiſſimo noſtri populo Romano. & ad latus, Data xv. Kal. Febr. Romæ, Valentiniano v. A. Cos.

DE CORPORATIS VRBIS ROmæ qui ad militiam vel ad clericatum transeunt, reuocandis. Tit. XXIIII.

Impp. Theodosius & Valentinianus A A. *Auxentio.* II. *Pf. vrbis.*

Væcunque vtilitatem sacratissimæ vrbis respiciunt oportet clementiam nostram salubriter ordinare. Prouidentiam itaq; amplitudinis tuæ & geminis fascibus comprobatam suggestionem secuti, Auxenti P. K. A. * Inlustris magnificentia tua pragmatici nostri tenore comperto sciat corporatum vrbis Romæ qui non expleto ordine cœpti officij priusquam ad primum * iter fauos locum emeritus peruenerit, ad militiæ cuiuslibet cingulum se credidit transferendum, corporibus cui nomen suum ante dicauerat, oportere reuocari: siue etiam in clericorum numerò reperitur vsque ad diaconis locum similis præcepti conditio teneatur, quatenus necessitatibus vrbis venerabilis hoc salubri constituto restitutis ministerijs consulatur. Dat. XVIII. Kal. Maj. Romæ. Valentiniano A. VI. & Numo v. c. Coss.

DE NEGOCIATORIBVS. Titulus XXV.

Impp. Theodosius & Valentinianus A A. *Floriano.*

Nter cætera queis perennitatis nostræ mansurum sæculis ordinamus Imperium, hoc quoque & ærarij nostri commoda tueri posse salubri suggestione probamus, quod maiestatis nostræ sancimus oraculo, ne vlterius furtiua negotiatio & claris vrbibus rarum faciat mercatorem, & obscuris ac reconditis locis in damnum publicæ functionis lateat turba

mercantum. Floriane P. A. Idcirco inlustris auctoritas tua pragmatici nostri tenore comperto sciat iuxta suggestionem suam, omnes qui declinatis vrbibus per vicos portusq; quamplures possessionesque diuersas exercent negotiationis officium, pro ærarij nostri commoditate retinendos, secundum modum quem iustitia suaserit aurariam functionem cogantur agnoscere: grauis multæ condemnatione proposita his qui huiusmodi negotiatores in fiscale dispendium putauerint contuendos. Æquum enim est eum qui præceptis nostris crediderit obuiandum facultatum suarum subire discrimen. Data VII. Kal. Maj. Romæ Calipio v. c. Conf.

DE RESCINDENDIS VENDITIONIBVS rei Dominicæ. Tit. XXVI.

Impp. Theodos. & Valentinianus AA. *Eudoxio*. C. R. P.

Morem circa Rempublicam sublimitatis tuæ suggestio nuper oblata testatur. Quippe si obseruatione diligenti fuerit custodita, reditus nostros inhibet à diminutione perpetua. Occupationibus etenim nostris quibus pro mundi commoditatibus occupamur, abuti quorumdam noxia cupiditas non finit, qui paulatim canonem possessionum ad diuinam nostri nominis domum pertinentium comparantes, sub specie contractus furtiua subreptione patrimonium nostrum exhauriunt. Hac itaque perpetuo lege valitura sancimus, nullum adempto canone ad comparationem dominicæ possessionis accedere. Quod si quis post hanc legem ad interdictum contractum accesserit, eum volumus præperdere, fundos reddere, fructus redhibere perpetuos, nec expensarum vel melioratæ rei fructuum exactioni compensationem opponere, nec temporis sibimet contra commoda præscriptione blandiri. Palatinum etiam officium si quo modo contractus eiusmodi fuerit celebratus, vel si talem petitionem instruxerit, quinquaginta pondo auri pœnæ nomine in-

ferre priuato nostræ maiestatis ærario, nulla liberalitate nostræ clemētiæ, nulla sanctione contra tanta priuatæ rei commoda valitura, licet adnotatio vel diuina pragmatica sit, quæ contra vetita canonem vendi concedet, vel pœnam Palatino remittet officio. Eudoxi P. K. A. Inlustris itaque auctoritas tua legem hanc edictis propositis ad omnium notitiam perferri præcipiat. Dat. XIII. Kal. Iun. Constantinopoli, Anatholio v. c. Cons.

DE SCOLARIBVS, COMITIBVS scolarum & de domesticis eorum. Tit. XXVII.

Impp. Theod. & Valent. A A. *Florent. Magistro Officior.*

Colarium nostrorum deuotio probata nostris parentibus, circa nostræ maxime serenitatis affectionem innituit. Inde quicquid ad fouenda seruandaue eorum priuilegia postulatur, statim credimus admittendum. Inde suggestionem tui culminis adprobantes. v. v. s. s. Comitibus scolarum verberandi regradandiue senatores ac ducenarios licentiam denegamus. Ea namque quæ tali commotione digna sunt, ad tuæ sublimitatis volumus deferri notitiam. Domesticos etiam eorum a gradibus lege præterita designatis, fieri non senatores vel ducenarios centenariosue decernimus. Quam super his obseruandis pœnam circa temeratores statutorum præmissa tua statuit celsitudo, vt quinque librarum auri qui de gradibus supradictis ad indebitum domesticatus accedit officium, decem librarum auri scrinium Barbarorum, si tale quid vel adtemptari passum fuerit vel adtemptatum contra legem non suggesserit, quinque etiam librarum auri v. s. Com. scolæ si quid aduersum hanc legem vel commiserit, vel committi concesserit, percellatur, firmam per istius quoque legis auctoritatem esse præcipimus: eum, qui contra vetitum ad domesticatum quoquomodo temptauerit adspirare, post quinque

quinque librarum auri condemnationem, militia quoque pelli non immerito decernentes. Illud etiam obseruari non sine ratione conueniet, ne quis cui domestici officium per militiæ gradum quinquennij tempus interdici censuimus, familiaritate Comitis simulata, rem prohibitam alieno nomine valeat vsurpare. Florenti P. K. Inlustris itaque auctoritas tua legem hanc perpetuo valituram ad deuotissimorum scolarium notitiam perferri præcipiat. Dat. XV. Kl. Mai. Constantinopoli * V. C. Cons.

DE LOCIS REIPVBLICÆ QVOQVOmodo possessis, ciuitatibus restituendis. Tit. XXVIII.

Impp. Theod. & Valentin. A A. *Apollonio Pf. Po.*

Vm summo studio totisque viribus nitamur ciuitates ditioni nostræ subiectas in perpetua fœlicitate versari, nihil tam iniquum esse neque a nostris temporibus dissentiens arbitramur, quàm si eas aduenticijs quidem subsidijs adiuuari vellemus, proprijs vero facultatibus nudari spoliarique patiamur. Quapropter cum vocati causa per Heracletantem ciuitatem transitum faceremus, petitionibus ciuium eiusdem maxima sumus cum miseratione, commoniti qui tam murorum suorum quam aquæductus nec non etiam aliorum operum publicorum, vtpote longo tempore neglectorum, curam fieri oportere nostris prouisionibus flagitarunt. Et quoniam sæpe ab vna ciuitate vel homine postulatum remedium, generalem solet formam correctionis adferre, horum desiderijs annuentes, liberalitatem nostram ad omnes prouincias ducimus propagandam. Tunc enim maxime vota proficiunt cum statui Reipublicæ, quæ causa votorum est, consulatur. Omnibus itaque consilijs diu nostro animo volutatis, nullam salubriorem causam reuocandæ pristinæ beatitudinis inuenimus, quam si prædia tam vrbana quam

rustica, nec non etiam tabernæ quæ ad ius ciuile pertinent & a quibusdam quolibet modo intra triginta annos abhinc vero numerandos, detentæ sunt, vniuersis ciuitatibus adsignentur: exceptis videlicet tantum his quæ vel a procuratore diuinæ domus, vel a viro inlustri comite * reperta iussu nostræ clementiæ, vel communi consensu ciuitatum cum scripturæ interpositione distractæ sunt. Nemo igitur quodcunque memorati iuris, præter ciuitates quas sui iuris volumus opibus frui, sibi deinceps existimet possidendum, ne propositum nostræ pietatis offendat, quod diuinitus nobis in mentem venisse confidimus, & credimus quidem nostris præceptionibus deuulgatis neminem tam incautum esse, vt dispositionibus nostris obuiam ducat esse veniendum. Verum quasi nulla pene res adeo tuta atque inuiolata est contra quam hominum naturalis auiditas nonunquam aliquid existimet moliendum totius rei perfectionem amplitudini tuæ, cuius prouisionem amoremque circa Reipublicæ commoda ipsis rerum documentis sæpe sumus experti, vna cum viro inlustri magistro officiorum, cuius administratio probatissima nobis est, delegamus. Appoloni P. K. A. Inlustris itaque auctoritas tua certo scitura quod tam nobis hæc causa huiusque rei efficacitas cordi est, vt omnibus eam pene aliis præponamus, quæ per hanc diuinam legem sancimus, ad omnium prouinciarum notitiam edictorum propositione peruenire constituat, quatenus summa cum celeritate modisque omnibus impletur. Dat. XI. Kal. Iul. Frodosiadæ Maximo II. & Paterio V V. C C. Consulibus.

DE AMBITV ET LOCIS LIMITANEIS INIBI REDHIBENDIS. Tit. XXIX.

Impp. Theod. & Valent. AA. *Numo magistro officiorum.*

CVm nulla pene res adeo parua sit, quæ non plurimum prouisionis de nostra clementia consequatur, præcipuam militibus curam impertiendam esse censemus, quibus maxime communitur vniuersa respublica. Hæc enim vna res diligentissime procurata multarum nos rerum sollicitudine relaxabit, nec singulis cogemur adhibere medicinam, si generali remedio cuncta sanemus. In primis itaque duces limitum & precipue quibus gentes, quæ maxime cauendæ sunt, adpropinquant, iudicio nostræ clementiæ prouehi volumus, quorum integritatem, fortitudinem, vigilantiam, prolata rerum documenta commendant, capitali pœna videlicet ambitus libidine restinguenda. Eos igitur quos nostra æstimatio sicut iam dictum est promouendos esse censuerit in ipsis plerunque limitibus commorari, & milites ad antiquum redigere numerum, imminentibus magisterijs potestatibus diuturnisque eorum exercitationibus inhærere præcipimus: castrorum, quinetiam ipsis luxuriarumque pro antiqua dispositione curam refectionemque mandari, quibus cum principe castrorumque præpositis pro laborum vicissitudine limitanei tantum militis duodecimam annonarum partem, distribuendam videlicet inter eos magisteriæ potestatis arbitrio deputamus. De Saracenorum verò fœderatorum aliarumque gentium annonariis alimentis nullam penitus eos decerpendi aliquid vel auferendi licentiam habere concedimus. Sciant plane, quod si quid amplius quam eis ex nostra auctoritate statutum est, audeant vsurpare, vt pote super exactæ pecuniæ violatores & ipsi facultatibus suis & tui culminis dispositione limitibus adsignandis pœnam gladij sustinebunt: & qui

tanti flagitij, vel potius proditionis publicæ ministros participesue ediderint, pari supplicio subiacebunt, nullum effugium nec sacra adnotatione, nec lege pragmatica diuinisve mandatis, nullam spem salutis habituri. Viros autem inlustres magistros militum priorem integritatem suæ administrationis imitaturos in posterum quoque ab omni limitaneorum militum ac fœderatarum gentium concussione temperaturos, suaque officia prohibituros esse confidimus. quod si quid huiusmodi fuerit perpetratum, apparitiones, quæ his obsequuntur quadrupli solutionem agnoscere hisdem limitibus imperamus. Idem ipsis quoque viris eminentissimis magistris militum amicum esse non dubium est, qui semper omnia sua compendia pro salute reipublicæ contempserunt. Quis enim dubitat eos communem statum suis opibus prælaturos, qui defensione strenua bellicisq; conflictibus imperium nostrum suo sæpe sanguini prætulerunt: vniuersis videlicet, qui hoc nefandum atque inlicitum facinus perpetrare temptauerint, adeo tam sacræ adnotationis quam legis pragmaticæ, mandatorumque nostrum subsidio, etsi aliqua forsitan obreptione meruerint excludendis: vt neque intimatio licet admissa fuerit, penitus prosit, & duces seu magistros militum, vel cuiuslibet iudicis, qui insinuationi annuerit officium, cum centenarum librarum auri damnatione vlterius * quam summam ad eorumdem limitum refectionem volumus proficisci. Agros etiam limitaneos vniuersos cum paludibus, omnique iure, quos ex prisca dispositione limitanei milites ab omni munere vacuos ipsi curare pro suo compendio atque arare consueuerant: & si in præsenti coluntur, ab his firmiter ac sine vllo concussionis grauamine detineri: & si ab aliis possidentur, cuiuslibet spatij temporis præscriptione cessante ab vniuersis detentatoribus vindicatos, hisdem militibus sine vllo prorsus, sicut antiquitus statutum est, collationis onere volumus adsignari. In his etiam contra eos qui præceptionibus nostris obuiam venire temptauerint, eadem pœnarum acerbitate, quæ aduersus ducum auiditatem prolata est, valitura. Nam si quis forte, quod minime audere debuerat, emptionis titulo memorati

iuris possidet prædia, competens ei actio aduersus venditorem intacta seruabitur. Id autem curæ perpetuæ tui culminis credidimus iniungendū, vt tam Trachi quam Illyrici nec non etiam orientalis ac Pōtici limitis, Ægyptiaci insuper, Thebaici, Lybici quemadmodum se militum numerus habet, castrorumque ac lusuriarum cura procedat quodannis mense Ianuario in sacro consistorio significare nobis propria suggestione procures, vt vniuscuiusque tam industria quam desidia nostris auribus intimata, & strenui digna præmia consequantur, & in dissimulatores competens indignatio proferatur. Credimus namque quod re militari ad eum modum quem disposuimus obseruata, quocumque terrarum se hostis mouere temptauerit, victoria nobis propicia secundi numinis voluntate nuntiabitur, ante quam prælium, Nume frater A. Inlustris igitur auctoritas tua, cuius integram fidem rebus ipsis experta est nostra perennitas, hanc generalem saluberrimamque nostræ clementiæ sanctionem obseruationi perpetuæ, effectuique mancipari præcipiat, & edictis vbique propositis ad omnium notitiam venire perficiat. Dat. Prid. Id. Sept. Constp. Maximo II. & Paterio coss.

DE METATIS. Tit. XXX.

Impp. Theodosius & Valentinianus A A. *Numo magistro officiorum.*

Vm inter multa priuilegia quæ militaribus detulit viris antiqua prouisio, habitaculis etiam eorum certæ portionis domorum sorte prospexit: nos a quibus familiare est vniuersa negotia competendi temperatione disponi, suggestione tuæ magnitudinis moniti ita hospitijs militantium volumus esse consultum, vt tamen honore præditis in exactionibus ædium debita dignitati reuerentia conseruetur. Meminimus quippe nos diuina promulgatione tam consularium virorum quam præfecturæ infulis ornatorum cætero-

rumq; inlustrium, nec nō etiam silentiariorum certas domos in hac sacratissima vrbe sitas metatorum præbendorum onere liberasse: cui nunc addi opportere censemus, vt his consularibus qui hospitijs etiam patriatus exultant, * terrenarum domorum excusationis licentia concedatur. In hæredibus etiam eorum quibus excusationis ius datum est, immunitatis ædium priuilegio pro tenore sacratissimæ constitutionis quę super hac re loquitur, firmiter valituro. Sed ne liberalitatę nostra latius quam oporteat propagata, vel hospitalis commoditas militantibus abnegetur, vel nihil emolumenti referatur in publicum, id in primis statuendum esse censemus, vt si quis vel ius excusandarum ædium non habens, vel licet, in pluribus tamen domibus quàm ex sacratissima constitutione concessum est beneficium excusationis ratione res sit immunis, seu sacro oraculo, seu quocumque modo vel iam consecutus est, vel consequetur in posterum, tertiæ partis domus, super quem oportuit numerum, excusatæ pensionem arbitrio tui culminis in rationes publicas conferre cogetur, vt aurum ex huiusmodi titulo profligatum pro iussu nostri numinis cura tuæ sublimitatis, quo visum nobis fuerit, erogetur. Idque in omnibus huius almæ vrbis domibus custodiri decernimus: cæteris videlicet omnibus, qui metata in suis domibus præstant, siue hospitia præbuerint, metatoribus, seu quolibet pacto satis eis fecerint, nullam vel pensionis vel discussionis domus gratia molestiam sustinere cogendis. Deinde neminem volumus cuiuslibet loci vel ordinis in hac florentissima vrbe domum propriam excusantem, metatum sibi in alienis domibus priuilegio militiæ vindicare. Et his quidem quibus iam præbendi metati immunitatem inlustris fauor dignitatis indulsit, licet vacantis militiæ cingulo vsi sint vel vtantur, vel honorariæ prærogatiuæ potiantur insignibus, inuiolata, vt cautum est, excusationis iura largimur. In posterum vero hi quidem quibus inlustrem dignitatem ius actæ administrationis adtribuit, domos suas pro modo quem sacratissima constitutio præfiniendum censuit, excusabunt: cæteris vero quibus inlustris dignitas cum cingulo vel

citra cingulum pro solo honore delata est, excusandarum ædium licentiam penitus denegamus. Hoc iuris in his etiam præcipimus obseruari, quos ipsa quidem administrationis conditio spectabiles nouit, honor tamen additus à nostra liberalitate reddit inlustres: excepto videlicet viro spectabili primicerio notariorum, cui volumus in excusandis ædibus inlustrium magistratuum priuilegium conuenire. Sed & si quis iam inlustrem dignitatem inter vacantes vel honorarios consecutus, domum postea in hac sacratissima ciuitate possederit, hunc quoque iubemus esse priuilegiorum excusatione alienum Sciturisomnibus, quod si quis cum cingulo perfruatur, & excusationem ita propriæ domus impetrauerit, vt a pensione etiam portionis tertiæ sit immunis, & militiæ causa metatum in alienis domibus sibi crediderit vindicandum, siquidem honore præditus excusationis ius habeat, carebit legum priuilegijs, quas fraudare conatus est. Si vero inter eos, quibus nulla suffragatur dignitas, numeretur, centenarum librarum auri sacratissimis largitionibus pendendarum inlatione multabitur, Nume FR. A. Inlustris itaque auctoritas tua quæ per hanc diuinam legem duximus sancienda, solemniter ad omnium notitiam peruenire constituat. Dat. XVII. Kalend. Febr. Constp. Theod. A. COS.

DE RELEVATIS, AD ÆRATIS vel donatis possessionibus: Tit. XXXI.

Impp. Theod. & Valent. A A. Hermocrati P P.

Erfecta est ac plena liberalitas, quam præsens munificentia communit: tuncque maxime vnusquisque tuto se confidit habere quod meruit, si quod singulis specialiter indultum est, generali prouisione firmetur. Cum itaque multorum possessiones meminerimus nostro beneficio aliquatenus tributorum munere subleuatas, eisque postea certam concessæ quantitatis partem, quia id necessitas flagitabat,

indictam, vt quod liberalitati nostræ derogatum est non pœnitentiæ potius videatur fuisse quam temporis summa quæ iam ex descriptione inlata est profligatione contentionis in posterum ab huiusmodi exactionis inquietudine liberamus: vt & præteriti temporis pro subleuatis prædijs reliquorum exactio concedatur: & in posterum nulla talis descriptio formidetur. Hoc enim necessario nobis hac generali sanctione fuerat promulgandum, cum multo sit onerosius simul & in aggere coaceruatam soluere quantitatem quam particulatim reddere quod debetur. Hæc tamen liberalitas nostra nihil dispositionis amplissimæ recordationis Antiochi, quæ certam quantitatem ante se releuatis possessionibus nomine canonis indixit, imminuit. Id enim quod iam in canonem cecidit, & anniuersaria debet pensitatione persolui, nec in præteritum, nec in posterum patimur esse concessum: nullique deinceps copia relinquitur inspectores sibi specialiter expetendi, nisi secũdum sanctionem nostram quæ ad viri illustris & consularis Florenti suggestionem emissa est, ex communi ciuitatis aut prouinciæ desiderio postuletur. Indulgentiam vero memoratæ descriptionis & in anteactum & in posterum tempus, non solum in releuatis, verum etiam in donatis, adæratis translatisque seu quodlibet aliud nomen nouæ descriptionis excogitatum est, volumus obseruari, nullamque super his vnquam exactionis molestiam formidari, quibus nõ tantum reliqua præteriti temporis relaxamus, sed nec in posterum quicquam innouationis aut oneris addendum esse censemus. Quod & si qua innouatio post administrationem inlustris memoriæ Antiochi facta est, aut aliquid eis indictum esse monstratur, hoc inritum fieri, omnemque innouationem aut indictionem viribus carere decernimus. Sufficere etenim nouimus illud quod inlustris memoriæ Antiochus ante se releuatis, vel adæratis, vel donatis, vel translatis possessionibus nomine canonicæ solutionis indixit: quod suam firmitatẽ conuenit obtinere in possessionibus tantum videlicet quæ ante eius administrationem huiusmodi beneficium meruisse noscuntur: post eius vero administrationem,

tionem, nec innouationem quandam, nec adiectionem, nec excogitationem contra eos, nec aliquam dispositionem prolatam firmam esse concedimus. Verum & si quis ex auctoritate nostri numinis vel præceptis amplissimæ præfecturæ de fundis patrimonialibus steriles sub certi canonis pollicitatione susceperit, firmiter eum volumus possidere, sub eiusdem tamen canonis solutione, quem nostræ maiestatis auctoritas, aut præceptum magnificæ tuæ sedis per annos singulos soluendum esse præscripsit, nullamque eos descriptionem, aut adiectionem, aut innouationem in posterum sustinere: quoniam nimis absurdum est eos, qui nobis hortantibus aut magnifica Præfectura, fundos inopes atque ieiunos magno labore impenso, aut exhausto patrimonio vix forte meliorare potuerint, vtpote deceptos inopinatum onus suscipere: illud quoque velut quadam circunuentione deposci, quod si se daturos præscissent, fundos minime suscipere aut etiam colere paterentur. Sed vt his qui ante legem datam ex suggestione viri inlustris Florenti possessiones suas releuarunt, magnam libertatem prospeximus omni timore in perpetuum, sicut conuenit, absolutis: ita eos, qui post memoratæ constitutionis tenorem suas possessiones releuare conati sunt, nihil commodi capere volumus. Quapropter sciant omnes qui tale beneficium post huiusmodi constitutionem meruerint, infructuosum sibi hoc esse nullisque licere deinceps contra Diualia statuta, aut releuare suas possessiones, aut adærationem translationemque deposcere: quod & si subreptitijs precibus fuerit impetratum, nihil valere beneficium tale sancimus. Nouerit amplissimæ tuæ sedis officium, quod si aliquando nobis vel suggestio huic nostræ sanctioni contraria porrigatur, vel si legi sacrisve mandatis (si qua forte citra suggestionem his piis dispositionibus aduersa manauerint) obsequatur, & aliquos tanquam debitores ex huiusmodi titulo crediderit exponendos, ducentarum librarum auri se condemnatione multandum. Omnibus enim circa res proprias amputanda tristitia est quibus ex salute nostra vera sensimus gaudia contigisse, vt non minus commoditatibus

domesticis, quam sospitate lætentur. Hermocrates parens Karissime. Inlustris igitur & magnifica auctoritas tua quæ per hac saluberrimam legem pro multorum commoditate statuimus, solemniter edictis vbique propositis ad omnium notitiam venire perficiat. Dat. III. Id. Decemb. Constp. Theod. A. * & Albino viro clarissimo Conss.

DE POSTVLANDO.
Tit. XXXII.

Impp. Theod. & Valent. A A. *Fausto* P P.

Audemus admodum hæc nobis amplitudinis tuæ insinuatione suggesta, quæ nostris concordare iudiciis priuilegia dudum causidicis delata testantur: quorum vt merita maior beneficiorum nostrorum cumulus augeret, etiam nouis insuper amplificamus indulgentiis. Quo enim impares honore credamus eos quorum vitam, eloquentiam per tot officij huiusce annos non solum priuatorum, verum etiam publicorum iudiciorum explorat auctoritas? Fauste P. K. Inlustris & præcelsa magnificentia tua laudabilium suggestionum suarum contemplatione hoc a nobis in admittendis * retinentur honorandisque causidicis edictali lege nouerit constitutum, vt in eo qui se causidicorum numero optat adiungi, inprimis studia, mores, natales, vel si perfunctus est muneribus quibus patriæ suæ nascendi generositas debet esse munifica, neque per calumniam neque perfunctiora examinatione quærantur. Etenim oportet eos quos semel adsciueris in seminarium dignitatum, omnino ita ad omnia esse edificatos vt idcirco digni vniuersis honoribus habeantur quod aduocati esse meruerunt: quibus ad agendum viginti annos (non vt ad propinquare vicensimum sed vt explere fas sit) legis huius auctoritate decernimus. In prouincialibus vero foris sedecim aut eo amplius numero aduocati sint, & vnum ex his qui in agendo annorum numero præstat, ad Prætorianum forum

ſi hoc præfectura iubeat, auocari: atque omnes ſiue vtriuſque Prætorianæ, ſiue vrbanæ præfecturæ cauſidicos expleto vicenſimo, vel ad alium vitæ curſum maturius trãſeuntes, quinto decimo aduocationis anno Vicariæ dignitatis ius poteſtatemque obtinere, ita vt in ſalutationibus noſtris, in conuentibus publicis, omnibus qui poſt ſe Vicariæ poteſtatem adepti erunt, merito præponantur. Neque enim perpetuandam putamus huiuſmodi dignitatem in his qui aduocatione functi ſunt imaginaria aut vacantiua * videri, cum eam non gratiæ ſingulorum ſed ipſi ordini & profeſſioni iudicia noſtra reſtituant, quamuis tam magno, tam neceſſario & tam ſancto officio ſi ſeruetur reuerentia litterarum, etiam hoc peruium eſſe videatur, niſi illis ſaluum eſſet ſperare cum omnibus, quod optimus quiſque ac ſibi bene conſcius de noſtris iudiciis non fruſtra debet optare. Neque enim tali fine meritum proffeſſionis artamus, aut futuræ ſpei intercludimus viam: quin præterita interim remuneratione vt nullus ciuilium officiorum oneribus, aut exactionibus, aut operibus publicis, ad ſuggeſtiones numerariorum vel ad præceptum ſacræ noſtræ, * huiuſmodi hominum meritum, quod ſupra memoratos annos in quolibet Prætoriano ſiue vrbano foro ſtudium probatæ defenſionis impendit, poſt diutinum laborem ſolicitetur quies, prouidebit ampliſſimæ Præfecturæ debita & iuſta commotio, quæ triginta librarum auri condemnatione ab officiis prouincialibus vel ſuo ilico iubebit expoſci, ſi quemquam ex his qui prædicta obſeruatione cauſis patrocinia præſtiterunt, ad huiuſmodi iniuriam ſuggerendum eſſe crediderint. His hoc etiam literatæ militiæ contemplatione præſtamus, vt ſi in familia fuerint conſtituti, quicquid quolibet titulo poſiti in aduocatione quæſiuerint, tanquam peculium caſtrenſe defendant, ne præmium laboris alieni aut in alios transferat aut ſibi vindicet patrum poteſtas. Hanc autem legem edictis amplitudinis tuæ omnibus iudicibus ac prouinciis facias innoteſcere. Propoſita Id. Auguſt. Romæ in foro Traiani, Dioſcoro Romæ v. c. Cons.

DE LAMPADARIIS. Tit. XXXIII.

Impp. Valentinianus A. *Opilioni Mag. Offic.*

MEritoamplitudinem tuam de ſtatutis præceſſorum tuorum contrarijs inter primicerium lampadariorum & ſequentes eius habitis videmus retuliſſe, vt quod pro verecunda moderatione ipſe non poteras, noſtra ſeruaret decretio. Opilio FR. A. Inluſtris itaque auctoritas tua iuxta rationabilem ſuggeſtionem tuam perpendentes & breuia nimis & longiora tempora, hac edictali lege nos ſtatuiſſe cognoſcat vt primicerius Lampadariorum tres annos in * priuatos adminiſtratione conſiſtat, quatenus hoc labore perfunctos, ſequentibus ad proceſſum copia tribuatur, vt neque ille diuturnitate poſterioribus oneroſus exiſtat, neque ſequentes nimia expectatione langueſcant. De abſentibus quæ amplitudinis tuæ ſuggeſtio patefecit, ſerenitas noſtra confirmat, hoc eſt vt ſi biennium ſuis abſuerit vnum ei, triennio duo, quatriennio tres merito * propiet anteponi: ſi vero quinquennio, matriculis eximatur, vt de ſua pœna percellat * & ſedulis obſeruationis ſuæ compendia præmio concedantur. Dat. v. Non. Octob. Romæ, Valentiniano A. VI. & Albino.

DE PRINCIPIBVS AGENTIVM IN rebus. Tit. XXXIIII.

Impp. Theodosius & Valentinianus A A. *Opilioni Magistro officiorum.*

Ibenter accipimus quotiens necessaria subgeruntur. tantum enim laudis est veterum statuta seruare, quantum necessaria prouida mente sanxisse: eadem ratio est præstare beneficia & præstita custodire. Igitur sublimitatis tuæ, quæ magnanimitate sui nostris temporibus proficere iudicat quicquid rationabili sollicitudine prouidetur suggestionem sequentes, agentium in rebus scholæ quorum labores, sollicitudines, vigiliæ tantæ, vt soli quicquid oneris est & profiteri & efficere videantur, hac edictali lege consulimus, vt quæ vetustas pro remuneratione sui præstitit, & intercepta iam diu fuerant, consequantur, scilicet vt inconsulto principe qui ex eadem schola ad obsequia Præfecturæ Prætorianæ post infinita discrimina & consumpta ætatis parte meliore peruenit, primores designati officij nihil vsurpent, neque Præfectianus aliquis summæ sumat militiæ sacramenta, neque matriculis eximatur, præter eius conscientiam atque consensum: ita vt eadem matricula officij prætoriani in principis potestate consistat, & annonis atque emolumentis, principibus nihil per iudicum auaritiam subtrahatur. Debent enim plurimis remedijs adiuuari, quos nouimus, vt ad hoc veniant, plurima pericula sustinere, Opilio Frat. A. Inlustris itaque auctoritas tua, hæc quæ merito constituta sunt, præcipiet pro sua æquitate seruari, vt spe certa recuperandi præmij antiquitus deputati, in necessitatibus publicis fidelius elaborent: quoniam vbi certus fructus est, illic studiosius laborare delectant: multa decem librarum auri statuta, si quis legis huius obuiauerit constitutis. Dat. III. Id. Sept. Raum. Asturio & Protogene v v. c c. Conss.

DE NAVICVLARIIS AMNICIS. Tit. XXXV.

Impp. Valentinianus Epitincano Pf. Vrbis.

Vblicis commodis & sacratissimæ vrbis vtilitatibus amica suggestio magnitudinis tuæ, clementiam nostram more solito prouisionis admonuit, vt nauiculariorum corpori per tot detrimēta lassato, remedia præstaremus: quorum priuilegijs sufficere constituta vetera potuerunt, nisi hæc temeritas inlicitæ vsurpationis infringeret. Epitincane P. K. A. Vnde inlustris magnitudo tua hac nostri pragmatici actione cognoscat, iuxta suggestionem suam nauicularios qui munus proprium diffugerunt, ad corpus suum cum agnatione & peculijs reducendos, omni vel coniunctionis, vel obnoxietatis, vel cuiuslibet personæ priuilegio & defensione submota: eorum qui sine hæredibus obierunt substantiam quolibet alienatam titulo ab his vindicari qui memoratæ seruiunt functioni. Nauem nec facere nouam nec instaurare intra capacitatem quadraginta cuparum liceat, quo hoc munus videtur esse susceptum: priuatorum naues legitimæ capacitatis necessitatem huius functionis singulis cursibus, minores vero binis solidis adiuuabunt: vt necessarium corpus saluberrimæ prouisionis auxilio subleuatum, deuotionem solitam redintegratis vrbibus possit agnoscere. Dat. VIII. Kal. Ma. Rom. Valentiniano A. & Auieno v. c. Cons.

DE SVARIIS, BOARIIS, ET PECVArijs. Tit. XXXVI.

Impp. Valent. & Marc. AA. Firmino. PP. & Patricio.

Non miramur inter bellicas curas & obstrepentes lituos ordinatione viri magnifici parentis patricijque nostri Aëtij formam publicæ dispositionis in meliorem statum fuisse mutatam: cuius sollicitudini facillimum effectum præstitit amplitudinis vestræ in æternum consulens laudanda prouisio, quæ sacræ vrbis priuilegijs, & administrantis prouidentia, & optimi ciuis adfectione subuenit, & iamiamque occidui corporis functionem ita salubri dispositione constituit, vt remotis dispendijs nunquam defectum virium deuotio seruientis incurrat: quippe cui per mutationem prouinciarum, exactionis qualitate & pretij moderata adæratione prospexit. Firmine P. K A. Inlustris & præcelsa magnificentia tua pragmatici nostri tenore comperto sciat secundum saluberrimam suggestionem suam quæ ex magnifici viri parentis patricijque nostri Aëtij dispositione processit, patronis corporis suariorum intuitu sacræ vrbis Romæ in primis hoc beneficium debere præstari, vt delegatio quæ his intra prouinciam Sardiniam præbebatur (de qua propter incertum nauigationis inlatio fluctuabat) ad arcam Prætorianam reducta cum alijs prouincijs sub refusione vniuersorum titulorum (qui dispersi antehac plurimum in reliquis habere probantur) de vicinis prouincijs, id est de Lucania sex milia quadrigentorum, Campania M. DCCCC. L. solidorum debita emolumenta oportet decerni. De boariorum etiam vel pecuariorum præstatione noningentos quinquaginta solidos exactos sibi nouerint profuturos: centum milia æqui ponderis portione de interdictis precijs iuxta priora constituta præbeant, ducentena quadraginta pondo ad solidos secundum promissionem suam inlaturi, quoniam certa emolumenta

amota solita dubitatione percipiunt: ita vt centum quinquaginta diebus obsoniorum præbitionem sine vlla causatione singulis annis a se nouerint procurandam, quæ quantitas in tricies sexies centenis viginti octo milibus libris cum duarum decimarum ratione colligitur. In ipsorum autem patronorum sit arbitrio constitutum, vtrum per Prætorianum officium adiunctis ei quinque de corpore suo quos elegerint, quibus ducenariam militiam præberi iubemus, an per suos tantummodo, ne fortè onerosi sint apparitores, idipsum munus velint exactionis impleri, non expectata deinceps Prætorianæ sedis annua delegatione quæ hactenus seruabatur: nec ante quicquam de Lucania Samnioque prouincijs arca Prætoriana deposcat, quàm suarijs exigentibus debitum omne soluatur. Moderatores prouinciarum eorumque officia sub periculo facultatum suarum diligentiam & efficaciam huic operi commodabunt, vt ea ipsa quæ prouidimus facilius impleantur. Barnio priori corporis cum dignitate lege concessa etiam cingulum militiæ iubemus adiungi, quo in rebus ordinandis sub priuilegio militari maior huic auctoritas suffragetur quod circa successores eius venientes per ordinem volumus custodiri: quos ad nullum aliud præterea onus conuenit reuocari, nisi huic officio vacantes a cæteris habentur immunes. Suarios ipsos nullius apparitionis neque iniuriæ neque dispendijs subiacere, manentibus circa eos quæ superiora scita sanxerunt. Obnoxias sane Suario, Boario & Pecuario corpori personas ad debita præcipimus cum agnatione, peculijs & prædijs onera reuocari, remotis omnibus quæ sibi contra leges præsumptio & ambitio vindicauit. In quibus exequendis memoratus Barnius vel successores eius fidelem operam commodare debebunt, quo statutis nostris congruus præstetur affectus. Deuotos enim ob hoc non solum prouisione, sed etiam honore duximus adiuuandos, vt splendidiores in ministerio vrbis æternæ semper inuigilent, suisque compendijs æstiment adgregari quicquid iugis procurarit inlatio. Dat. III. Kal. Iul. Romæ, Herculano v. c. Cons.

DE

DE PRÆDIIS PISTORIIS AFRIS deputandis. Tit. XXXVIII.

Imp. Valentinianus A. Firmino Pf. Pon. & Patricio.

D auditores suos beneficia delata respiciunt, nec minus plenam gratiam meretur qui præstanda suggessit, quam qui suggesta concedat: vnum prouidi iudicis est, alterum munificentiæ principalis, & insinuatio beneuolentiæ titulo præstando gloriam, cumulat insinuationis affectum. Censeo igitur vt iuxta suggestionem culminis tui honoratis Afris & possessoribus hostili vastatione nudatis isto remedio consulatur, vt quod fortunæ impressio sustulit ad quantum potest largitas Augusta compenset. Dulce est remedia fessis optata largiri: & licet habeat inexhaustum dolorem atque æterna suspiria propriarum amissio facultatum, tamen quæ in tam tristi fuerint sorte conlata, amissa solantur. Igitur intra Numidiam prouinciam ex desertis locis de quibus, sicut celsitudinis tuæ suggestio loquitur, nihil emolumenti agnoscet, honoratis & possessoribus quos prædiximus XIII. millia * ferte centuriarum sub quinque annorum vacatione concedimus: duo millia præterea solidum qui ex titulo vicinarum siliquarum, quæ per singulas centurias exiguntur, & superesse fisco * perire dicuntur, exacta per officium magnitudinis tuæ, ad arcam, ad eandem summam, quemadmodum iuxta merita personarum per ordinem annis singulis diuidi debeant, pro tua moderatione decernas. Et in Sitifensi & in Cæsariensi prouincia Mauritania & Numidia prædia iuris emfitheutici & domus diuinæ quæ a Vaculis post Vandalicam vastationem fuerant competita, & a diuersis hodie possidentur, auferri ab hisdem censeo, & sub eo insitationis modo quo nunc tenentur subsignatione cessante, honoratis Proconsulis prouinciæ Abidiacenæ potius conlocari, quos a Barbaris, sublatis patrimonijs etiam de sedibus proprijs con-

ſtat expulſos. De piſtorijs autem prædijs ſtatuo, quoniam his quos Barbaries adflixerat & ob alimoniam ante fuerant lege conceſſa, ad eos tantum debeant peruenire quos ab hoſtibus certum eſt facultates captiuitatis infortunio perdidiſſe iiſdem pulſis quos ad hoc beneficium indecenter conſtat admiſſos: nec liceat quemquam amplioribus quam eius loci ratio poſtulat remedijs adiuuari. Æquum enim eſt vt quos percullis grauiori ſorte contulimus, iuxta ſingulos diſtributione proficiat, penes quos ſaluo vrbis Romæ priuilegio, hæc humanitas permanebit, donec auſpice Deo Africam redire contingat. Prædia obeuntium, eiuſdem ſcilicet iuris, ad filios eorum quibus data ſunt, ſucceſſionis iure perueniant, ſaluo tamen, vt dictum eſt, priuilegio vrbis æternæ: qui ſi defuncto fortaſſe non fuerint auctoritatem iudicis huic dari præcipio cui magis conſuli iuſta neceſſitas perſuadet. maioribus enim debent beneficijs adiuuari quos dubium aduerſa vehementiora perpeſſos. Firmine. Itaque inluſtris & præcelſa magnificentia tua adſignatos prouinciales ſub programmate ſuo faciat peruenire, vt quanta nobis * doralium cura ſit præſenti lege cognoſcant. Dat. III. Id. Iul. Romæ, Adelfio v.c. Conſ.

DE SVCCESSIONE Curialium. Tit. XXXIX.

Impp. Theod. & Valent. A A. *Maximo* II. *Pf. Pon.*

IN augendo ſtatu vrbium ſingularum, ſeruata catholicæ religionis veneratione, tam præcedentia veterum parentumq; noſtrorum ſtatuta renouamus, quam noſtris legibus obſeruanda decernimus, ne paſſim imminutione municipum, cum numeroſitas ex abundanti clericatus augetur publica damna generentur. Non dubium eſt enim cum non expletis munijs ad obſequium venerabilis myſterij curialis admittitur, relifum in paucos publicæ functionis onus ne-

quaquam posse tolerari : & rursus migrantibus patrimoniis curialium ad personas quæ functionibus municipalibus non tenentur, propriam ciuitatis nutare substantiam. Propterea præsenti lege sancimus, vt quisquis ante huius sanctionis diem suscepit clericatus officium non expletis vrbis propriæ muniis ac muneribus, in ea quidem qua meruit religionis obseruatione perduret, sed omnia per suffectum tam personalia quam patrimonij onera cogatur agnoscere, facultates suas pro virili portione singulis filijs diuidat, sibimet simili parte seruata. Quod si filios non habuerit duas partes facultatum suarum, præter vllam alienationis fraudem, propinquis ad curiam pertinentibus tradat. Quod si defuerint, easdem octo vncias ordini proprio proficere debere censuimus, quoniam non minor est affectio patriæ quam parentum : tertiam sane propriæ substantiæ seruaturus. Qui vero redditis patriæ muneribus dudum ad officium clericatus accessit; filijs, quos sibi proculdubio curia vindicat, facultatum suarum, sicut iam diximus, virilem singulis portionem tradere non moretur. Qui si filios non habuerit ea quæ superius & de patrimonij distributione talis personę cōstituta sunt, obseruare cogetur. Decet enim eum qui sacrosanctis desiderat inhærere mysterijs, fide magis diuitem quam facultatibus adprobari. In futurum ad ecclesiastica ministeria curialem suscipi præsenti lege prohibemus, vt fiscales necessitates numerositate municipū facilius impleantur. Si quis sane ad clericatus obsequiū etiam contra legum vetita, animi deuotione properauerit, si propriæ non compleuerit onera ciuitatis vniuersa, per suffectum reddere compelletur : simili legis obseruatione facultates suas sicut supra scriptum est, aut cum filijs aut cum propinquis, aut cum patria diuisurus. Quod si expletis munijs sacrosanctæ religionis fuerit ministerio coniunctus, facultates suas viritim filijs distribuere per iudicium mox cogetur, sibimet virilem portionem inter liberos seruaturus. Qui si filios non habuerit, duas partes patrimonij sui propinquis (qui tamen curialitatis oneribus obnoxij sunt) absque vllo imminutionis commento, sicut superius dictum est, sciat protinus

conferenda, omnibus in medium deductis quæ post * hanc rem clericatus in fraudem legis alienanda crediderit: tertiam cui voluerit proprio dispensaturus arbitrio. Quæ nostram serenitatem temperasse humanitatis intuitu vetera legum constituta testantur, quibus omne patrimonium cedere ordini proprio curialis præceptus est, quotiens ad ministerium clericatus eligitur. Illam quoque partem dispositio nostra non præterit, vt quisquis ciuis vel incola deinceps in nullo obnoxius, (cuius tamen substantia trecentorum solidorum non exuberet quantitatem) fuerit repertus, habeat adipiscendi clericatus liberam facultatem. Eum vero cuius patrimonium maiore quam definiuimus æstimatione censebitur, liceat curiæ secundum vetera statuta sociari: exceptis his qui sacris scrinijs nostris & agentium in rebus scholæ militant, & alijs qui continuatæ militiæ obseruatione desudant, vt multis prouisionum generibus ordinum numerus suppleatur, nec tamen desint ministri venerandæ religionis obsequijs. Maxime P. K. A. Inlustris & præcelsa magnificentia tua huius legis saluberrima constituta, sub edictorum promulgatione faciat in omnium notitiam peruenire, vt sacrilegij reatus inuoluat, viginti librarum auri multa percellat, quem non obedisse claruerit edictalibus constitutis. Dat. v. Kal. April. Rauennæ, Theodosio A. xv. & Festo v. c. Conss.

IN DAMNVM PVBLICVM NON valere reſcriptum, nec ſpecialia beneficia generalibus præferenda. Tit. XL.

Impp. Theod. & Valent. A A. *Maximo* II. *Pf.* Pcn.

VSV rerum frequenter agnouimus ſpecialibus beneficijs generalem deuotionem grauari recedente in reliquos tributorum ſarcina, quæ ſingulis quibuſque ſubducitur, Maxime P. K. A. Et ideo inluſtris & præcelſa magnificentia tua pragmatici noſtri ſecuta decretum, ſciat ſecundum ſuggeſtionem ſuam manentibus his quæ dudum de remouendis ſpecialibus beneficiis cenſuimus. omnia quæ ſpecialiter contra vetitum impetrata ſunt non valere, & functionem publicam æqualiter ab omnibus oportere cognoſci, vt & quod in commune ſtatutum ſalubriter fuerat, perſeueret, nec denuo in hæc ambitus redeat quæ iterata præceptione remouemus. Dat. VIII. Kal. Feb. Rom. Valentiniano A. V. & Anatolio V. C. Conſſ.

DE PANTAPOLIS AD VRBEM ROMAM reuocandis, & qui a tyronum præbitione excuſantur. Tit. XLI.

Impp. Theod. & Valent. A A. *Edictum ad Populum.*

VRbis Romæ, quam merito caput noſtri veneramur Imperij, intantum nos cura non deſerit vt quieti eius atque abundantiæ modis omnibus conſulamus. Græcos itaque negotiatores (quos Pantapolas dicunt) in quibus manifeſtum eſt maximam eſſe multitudinem magnamque in emendis vendendiſque mer-

cibus diligentiam, vlterius non patimur sacræ vrbis habitatione secludi, licet eos dissensio & maxime inuidia tabernariorum quam venerabilis Romæ vtilitas a negotiatione submouerit. Idcirco hoc edicto singuli vniuersique cognoscant Pantapolis ad vrbem Romam redeundi negociandique licentiam restitutam, vt cura peruigili vbertas populo ministretur, & in rebus suspectis a maiore multitudine ciuitas possit habitari, ita vt si quis statuta pretia non seruauerit, in eum pro qualitate facti vindicta procedat, nec ob vnius aut alterius delictum omne corpus liceat excludi. Ita enim cura multorum nec abundantiæ deerit, & profutura ciuitati augebitur multitudo. Ex illa sane parte totam solicitudinem omnemque formidinem vestris animis censuimus auferendam, vt huius edicti serie cognoscat vniuersitas, nullum de Romanis ciuibus, nullum de corporatis ad militiam esse cogendum, sed tantum ad murorum portarumque custodiam, quotiens vsus exegerit, inlustris viri vrbis Præfecti dispositionibus ab omnibus obsequendum. Cuius ordinatio etiam in muris, turribus, & portis quæ sunt labefactata restituat, ita vt reparatione murorum vel omnium quæ supradicta sunt nullus penitus excusetur. Illud quoque pro tuendo statu venerandæ vrbis decernimus vt a conlatione tyronum & ab exsoluendis septem solidis per millenas nuper indictis cespes Formonsis, Äetrinsis, Calcarius & Victurarius habeatur immunis vt propitius deuotionem solitæ functionis agnoscant. Dat. VI. Non. Mar. Romæ, Valentiniano A. V. & Anatolio V. C. Conss.

DE TYRONIBVS ET OCCVLTAtoribus desertorum. Tit. XLII.

I. Impp. Theod. & Valent. A A. Sigisualdo Comiti & Magistro vtriusque militiæ.

FRequentari sæpius constituta temeritas plectenda compellit, vt excusabilis culpa sit quam etiam recens prohibitio non emendat. Nulli enim concedi fas est si totiens vetita nunc quoque seuerius interdicta, temptauerit. Reparandi feliciter exercitus cura,

conferri debere tyrones à possessore censuimus. Ne qui tamen damni publici abusus occasione lucrum capere se credat de fiscali dispendio, si personam semel insignitam militari titulo ruris colendi causa, vel negotiationis exercendæ gratia, aut cuiuslibet ministerij occasione detinet. P. K. A. Idcirco inlustris & præcelsa magnificentia tua hac nos sciat edictali lege iussisse, quisquis de tyronibus aliquem, necnon prioris militiæ virum proprios numeros & signa deserentem, rustico vrbanoue prædio crediderit occultandum, & ipsum restituat quem celauit, & tres alios aptos militiæ pœnæ nomine cogatur inferre. Colonus, conductor actorue loci, si id ætatis sit vt stipendia ferre possit, militiæ protenus adgregetur. Quod si nesciente domino desertor in cuiuslibet ædibus latuerit, colonum, conductorem, actorem, vel qui id scierit capitali supplicio esse feriendos. Veruntamen ne occasionem calumnij dedisse videamur, si temporaliter habitandi causa miles vel tyro cuiuslibet prædium forte successerit, id seruata moderatione sancimus, vt in tricensimum diem postquam in eodem loco esse ceperit, correptum, is quem superior legis pœna constringit ad ciuitatem quamque proximam deducat, officio publico ac primoribus ciuitatis tradat sub confectione gestorum, ad prouinciæ moderatorem protenus perducendum, vt eius cura ad signa propria reducatur, & pœnis competentibus subiungetur. Iudicem sane si cohibentiam in his exsequendis negligentiamque præstiterit, decem libras auri, eiusq; officium similem quantitatem pœnæ nomine fisco iubemus exsoluere. Quam legem ne quis se ignorasse confingat per omnes prouinciarum ciuitates edictis solemnibus diuulgabis. Dat. XIII. Kal. April. Romæ, Valentiniano A. V. & Anatolio V. C. Conss.

II. *Idem AA. Quadratiano Pf. Pon.*

DIspositionem cunctis salubriter profuturam certatim debet omnium præuenire deuotio. Quid enim magis professis est desiderijs expetendum quam vt adiectis viribus,

per dilectum roboris militaris Romanus augeatur exercitus? Quadratiane P. K. A. Vnde inlustris magnificentia tua pragmatici prioris tenore quod de dilecto nouo agitando datum est, senatores vel vniuersos possessores oportere a se conueniri, vt auctores & conductores suos sine vlla tam necessariæ rei dissimulatione his repræsentandos nouerint, quibus per suburbicarias prouincias tyronum congregandorum munus iniunximus, quo facilius ad effectum publicæ vtilitatis valeat perueniri. Quisquis vero conuentus ad eos qui id exequuntur deducere gubernatores agrorum suorum aliqua cunctatione distulerit, cognoscat se decem libris auri multandum, & tyrones eius numeri qui deprehensus fuerit, nihilominus traditurum. Auersum quippe animum a communi defensionis studio iure talis seueritas insequitur. Superest igitur vt animus retardet iniuncta, quia quisquis in hac parte cessauerit sese quodammodo confitetur non esse Romanum. Dat. VIII. Kal. Iun. Rauennæ, Maximo II. & Paterio Conss.

III. *Idem* A A. *Hisiodoro Com.*

COgit diuersarum rerum necessitas * se quidem pro vtilitate communi vt suggestio sublimitatis tuæ prouida nimis pro qualitate temporis esse videatur. Paruo etenim vnusquisque contemptu sperare debet securitatem futuri. Nec enim graue esse credimus quod oneris contemplatione deposcitur. Hisiodore FR. A. Vnde inlustris auctoritas tua sciat secundum suggestionem suam pragmatici auctoritate firmatam, hoc nos præsenti tantum tempore censuisse, propter imminentium expensarum necessitatem, quibus sufficere ærarij vires nequeunt, id quod conferentes plurimum non grauet, nos parte aliqua valeat adiuuare. Idcirco inlustres vacantes per omnes nostras prouincias constitutos, ternos tyrones in adæratione debere persoluere. Comites quoque consistorianos, vel primi ordinis, necnon Tribunos & Notarios, sed & eos qui administrationes ordinarias in prouincijs gubernarunt, dare singulos oportere: Tribunos verò vacantes

tres siue Comites secundi vel tertij ordinis omnesque clarissimos tertiam partem tyronis agnoscere, ita vt vnius tyronis precium triginta solidis taxetur: exceptis Afris qui hostili necessitate sedibus suis nuper expulsi sunt. Pro excubijs autem præsentibus viginti consistorianos Comites, triginta Notarios immunes esse debere. Gaudere enim debent quos labor suus & desudatæ vigiliæ probabili ratione commendant. Dat. Prid. Id. Iul. Rauennæ, Theodosio A. XVIII. & Albino v. c. Conss.

DE PALATINIS. Tit. XLIII.

Impp. Theod. & Valent. AA. ad Maximum II. Pf. Pon.

Palatinæ exactionis enormitas deducta sæpius in querellam, necessitatem nobis formandæ sanctionis imposuit, cuius obstinatio quæ refugere debuit, augere contendit, ad hoc præteritæ impunitatis præsumptione decepta vt continuato scelere grauiores aculeos seueritatis incurrerit. Vnde magnificentiæ tuæ suggestionem numerosis administrationibus & virtutibus congruentem libenter accepimus, quæ possessoribus & negotiatoribus consuli generaliter postulauit, quorum breui deuotio concidisset si quantum fisco inferendum est, aut tantum, aut amplius exigendum sibi auaritia vindicaret, non dissimulandam obiectionem nostris sæculis generans, cùm deuotum publico priuatis vtilitatibus dispendia profutura comitantur. Quapropter sublimis excellentiæ tuæ saluberrimam suggestionem secuti, veneranda in æuum lege sancimus, ne quisquam Palatinorum superindicti vel aurariæ cæterasque ad vtrumque ærarium pertinentes exigens functiones, vltra summam, traditis sibi iuxta præsentem censum de scrinio breuibus comprehensam commodi nomine accipiendum aliquid nouerit aut petendum: cessantibus causarum titulorumque instructionibus factis, quod odio ca-

lumniarum cessare præcipimus, & quos non in vsum publicum sed in auiditatis exemplum calliditas compulsorum * minatur sacrilegij percellandis reatu, proscriptionis etiam supplicio condemnandis, cum huiusmodi vsurpationem probatio confutarit. Quam examinationem atque vindictam si aditi inlustres viri Comites vtriusque ærarij fortasse neglexerint, amplitudinem tuam nobis oportet suggerere, vt neglectas iustissimas prouincialium querimonias vindicemus. Tantum autem nos licentia huius cupiditatis offendit, vt inueteratam vsurpationem resarcire cupientes, moderatores prouinciarum rapinis ire obuiam censeamus, & ad magnitudinem tuam sine vllo metu suæ condemnationis referre. Præterea cunctis excusationibus aditus obstruentes quibus agenda necessario aliquotiens negleguntur, hoc constitutioni nostræ adijcimus, vt inlustres viri ærarij vtriusque Comites a condemnationibus iudicum & curialium nouerint abstinendum, delicta eorum vel dissimulationem tam clementiæ nostræ quam sedi tuæ amplitudinis cum extiterint, ingerentes, quo prædictæ sedis tantum secuta correptio præsentia recitet, futura componat. Quam rem vetustatis & disciplinæ publicæ amore decernimus. Maxime P. K. A. Inl. igitur & præcelsa magnificentia tua edictalem legem & functionibus publicis iugiter profuturam programmate suo in cunctorum prouincialium iubebit ire notitiam, vt agnoscat vniuersitas nostro seculo improbis abusibus nihil licere. Dat. Prid. Non. Iun. Rauen. Valentiniano A. & Anatolio V. C. Conss.

II. *Idem* A A. *Paterio*. *Pf*. *Pon*.

CVm pietas nostra ad prouincialium quietem tuendam, simul ad auaritiam Palatinorum, quæ causa nuper fuerat ferendæ legis, arcendam remedia quæreret, data nuper lege censuerat, vt inlustres viri sacri ac priuati ærarij Comites facultatem condemnandorum iudicum non haberent, similiter a desidia ordinum multanda eorum seueritas abstineret,

Sed quia nunc ſuggeſtio magnitudinis tuæ indecorum hoc inluſtribus viris,& inefficax publicis neceſſitatibus explicandis prouiſione neceſſariæ ſuggeſtionis inſinuat, & experiendo cognouimus nec ſatis prodeſſe id poſſeſſorum commodis, & plurimum conſuetis ærarij exactionibus obfuiſſe, abrogatam legem quam prius ſuper his rebus obſeruari ſtatuimus,ius omne ad prædictos inluſtres viros quos longo tẽporei am tenebat,inlibatum priſtinæ cenſuræ auctoritate reuocamus,ne qua illis moræ aut negligentiæ excuſatio de expenſarum deſtitutione tribuatur, quibus non ſolum multandorum iudicum, ſed & curialium ſegniciem condemnandi & a rationabilibus * licet auferebatur facultas. & tamen ſub hoc præſepio nullum poſſeſſorum ſeu curialium Palatinorum mancipamus auiditati. De quorum fraudibus ſi quæ extiterint, aut ſi modum veri cenſus ſub occaſione titulorum ad ſe pertinentium ſupergreſſi fuerint & aliquid commenticium præter id quod explorata fides chartarum continet, ſtudio deprædationis inuenerint, iubemus grauatis patere accuſandi eos liberam facultatem: ſed ita vt ad proprios iudices læſorum querella perueniat, hiſque ſolis in eorum commiſſa permittatur inquirere, de quorum factis, ſi qua in reprehenſionem venient, non modo præſentium querellis, ſed & abſentum relationibus inſtruentur. Sane ſi quid eſt quod vindictæ cenſuram exigat acrioris, erit inluſtribus viris Palatinorum iudicibus conſulendæ ſerenitatis noſtræ copia, vt genus vltionis agnoſcant, ſed de his duntaxat criminibus quæ contra ius ſtimulo inlicitæ cupiditatis admiſerint. Pateri P. K. A Inluſtris igitur & præcelſa magnificentia tua hanc omnibus innoteſcere ſanctionem iubebit, remotaque ea quæ de his ordinem ſolitum commutauerat, huic legi, quam nunc ſtatuimus, perpetuo valiturum ſciat robor impoſitum. quippe moderatione & ſtatus prouincialium inuiolatus manebit & decus poteſtatis ſuæ ad geminos iudices reuertetur. Dat. v. Kal. Octob. Spoleti. Dioſcoro & Eudoxio v. c. Conſſ.

III. *Idem* A A. *Floriano* C. S. L.

ÆQuum eſt ſerenitatẽ noſtram prouida oraculi noſtri conſtitutione ſancire, ne aut impune quemquam temerario contemptu deſerta officij ſui militia licuerit ſegnis ocij elegiſſe deſidiam, aut in poſterum propoſita interminatione cauere, ne quis audeat inconſulto iudicis ſui teſtimonio militiæ ſacramenta deponere. Floriane F R. A. Vnde inluſtris auctoritas tua pragmatici noſtri ſecuta præceptum, ſciat ſecundum ſuggeſtionem tuam Palatinos omnes ſacrarum largitionum, qui ſtipendiis non peractis, ſine teſtimonio vel auctoritate Præſulis ſui, ad eccleſiaſtica obſequia & ad aliam tranſiere militiam, nomine clericorum & priuilegio cinguli ſuperioris exutos Palatino officio ac militiæ, quam contumaciter reliquerunt, protinus eſſe reddendos. Atque hoc circa vniuerſos oportere ſeruari quos intra tricennium poſt militiæ commutationem pragmatica huius ſanctionis forma reppererit, cæteris vero non nouandam pœnitus quæſtionem qui prolixioribus temporum ſpacijs muniuntur: hac in futurum præceptione ſeruata, ne cui liceat ſine iuſſu & teſtimonio Præſidentis vel deſerere, vel commutare militiam. Prouincialium iudices eſſe cogendos atque tabularios largitionalium titulorum ad amplitudinis tuæ * eodem ratiociniis inſtructionibuſque tranſmittant, nouerintque procurandis exactionibus, legibus ſe retineri. Dubium enim non eſt eum fore & nobis & legibus noſtris obnoxium quiſquis maieſtatis noſtræ præcepta lentauerit. Dat. VII. Kal. Maj. Rom. Calypio Aug. v. c. Conſ.

NE DVCIANI VEL LIMITANEI milites ad comitatum exhibeantur. Tit. XLIIII.

Impp. Theod. & Valentin. A A. *Florentio Pf. Pon.*

SPem atque auxilium nostræ clementiæ limitaneorum poscit vtilitas, qui adeo quorundam querimonijs vel exhibitionibus diuersorum iudicum dicuntur adflicti, vt inter priuatam vitam & militarem scientiam neutri nascantur. Adde quod vsum armorum dediscere compelluntur obseruatione fori ciuilis officij, & in vita peregrinantur aliena, expertes litium, actionum ignari, quos inuerecunda facundia & doctrina popularis instituit. Hæc suggestio viri sublimis Anatolij Magistri per orientem vtriusque militiæ nostris sensibus intimauit. Quapropter non vlterius patimur tantæ commoditatis dissimulare iacturam, cum constet dispositione maiorum vallo limitis ab excursione Barbarica defensari quicquid intra Romani nominis concluditur potestatem. Quamobrem victura in omne æuum lege sancimus, neminem Ducianum, neminem limitaneum militem per totum tractum Orientis ex vltimis solicitudinibus qui exiguis solacijs vix ægre miseram famem repellunt, penitus exhiberi ad nostrum sacratissimum comitatum, nec sacra nostri nominis iussione, nec diuino responso ad preces adeuntis subdito, non denique perennitatis nostræ mandatis, vel cuinslibet sententia iudicis: dispositionibus insuper integri viri magnifici custodientes imposterum, quas ad vtilitatem limitaneorum sedula inuestigatione constituit, remissis omnibus iam nunc ad propria sacramenta qui videntur exhibiti. Verum ne conditionem militum in quandam arcem videamur quodammodo conlocasse peccandi concessa licentia, semel exhibitionis submota formidine, sub competentibus militaribus iudicibus aduersus eos agentibus ianuam aperimus, cum

ea videlicet definitione vt si limitaneus fuerit confutatus in contractibus seu legibus deliquisse, sumptus litis dare cogatur, etiam si hoc sententia prolata non teneat, & negotium trecentorum solidorum summam excedat: eadem in actorem pœna seruata si limitaneus calculum meliorem & victricem sententiam reportarit. Aliter quippe litigantium timores & execranda iudicia iurgiorum compesci non poterunt, nisi animus exercitatus in litibus imminentis damni periculum pertimescat, vt correctionis metu compressus æterno silentio conticescat. Quem enim auaritia terminum sortietur, quam si laqueis cupiditatum suarum circundata intra septa propria damnata calumnia comprimatur? Et profecto aut hoc est remedium diu vexatis, aut si nec hoc quidem prodesse poterit, alia ratio commodorum, alia prouisionis flagitanda cautela est: si licet operiri, licet optare debemus ne libeat audacibus exercere litigia, vt liceat nostris militibus ociari, quos in extrema parte Romani sæculi sacramentorum legibus emendatos calumnia latentes inuenit. Quamobrem Florenti P. K. A. Inlustris & magnifica auctoritas tua quæ statuta maiestatis Augustæ cura peruigili & congruo semper fine conclusit, nunc etiam edictis propositis ad omnium notitiam faciat peruenire. Dat. v. Kal. Mart. Constantinopoli, Theodosio A. XVI. Cons.

DE COMPETITIONIBVS.
Tit. XLV.

Impp. Theod. & Valent. AA. Florentio Pf. Pon.

Vggestionem viri inlustris Comitis sacrarum largitionum Marcellini, vicem agentis viri inlustris Comitis rerum priuatarum admodum comprobamus, quæ & pio nostro proposito conuenit, & in commune omnium subiectorum commoditatibus consulit. Felicissimis namque imperij nostri temporibus hæc nobis

præcipue cura est, quemadmodum liberalitatibus nostris sine cuiusquam pernicie omnes possint diuitiis abundare. Imperatoriæ quippe prouisionis munus esse censemus, vt omnes nostris dispositionibus gaudeant, nemo suis inique nudatus facultatibus defleat. Quare hac perpetuo lege valitura sancimus, vt nemini liceat bona defunctorum caduca, vel quamlibet rem aliam ad fiscum nostrum pertinentem, vel eam quæ ei paritur, actionem vllo modo a nostra serenitate competere, nisi annus ex die mortis defuncti excesserit, vel ex quo fiscus locum habuit, vel habere potuerit. Et si sacrum oraculum mansuetudinis nostræ secundum hanc legem ab aliquo fuerit impetratum, nullo modo competenti iudicio intimari, nisi prius officio productum in iudicio liberæ conditionis delatorem tradiderit vel in hac alma vrbe, si res ad fiscum pertinentes hic inuentæ fuerunt competitæ, quorum interest periculo sub carceralibus vinculis obseruandum, vel moderatori prouinciæ sub artissima custodia transmittendum. Seruos namque nec ab initio, quasi nec personam habentes, in iudicium admitti iubemus, & si hoc ausi fuerint, cõtinuo eos flammis tradi vel bestiis. Neque vero prædicti temporis præscriptionem neque delatoris concessione, vel speciali donationis beneficio, aut sacra pragmatica iussione posse conuelli. Et si forte quisquam, quod non credimns, huiusmodi quid per subreptionem elicuerit, id a nullo iudice admittendum esse decernimus: quod si admiserit, non modo pœnæ sacrilegij eum esse obnoxium, sed etiam damna ei qui eius iniquitate læsus fuerit, sarcire. Illud etiam pro communi omnium commoditate censemus sanciendum vt si ab aliquo quicquam petitum fuerit, & semel cuius interest, officij instructio præcesserit, nullus id possit a nostra deinceps clementia postulare, neque de eadem causa denuo fieri liceat instructionem: officio quod miserit, decem librarum auri pœna pro tali obreptione feriendo. Florenti P. K. A. Inlustris igitur & magnifica auctoritas tua saluberrimam legem edictis propositis ad omnium noticiam faciat peruenire vt sciant prouinciales nostri pro eorum quiete serenitatem nostram iugi sollicitudine vi-

gilare. Proposita XIIII. Kal. Nouemb. Constant. Theodosio A. XVII. & Festo Conss.

DE HONORATIS, ET QVIS IN-gradu præferatur. Tit. XLVI.

Impp. Theod. & Valent. AA. Storatio Pręf. vrbis.

Tudiose niti atque agere clementiam nostram decet vt quicquid ad cumulandum Consularium titulorum nomen proficit, sanciamus, quos pro sui magnitudine ac reuerentia vetustatis etiam nobis libenter adsciimus. Et quoniam certum est lege diui parentis nostri Gratiani cautum (quæ amplissimis dignitatibus definitum venerabilis constitutio ordinem dedit) vt Patriciatus honor & infulæ Consulares si copulata sibi vnius personæ meritis iungantur, eum cui vtrunque contigerit potiorem faciat illo qui ex his alterius honoris tantum fulgorem consequutus videtur, plenum rationis & æquitatis putauimus, vt quisquis bis Consulatus adipisci meruisset insignia, præferatur his qui semel functi sunt hoc honore. Quod si alterius adiectio dignitatis hanc solam superat, quanto magis duplicatæ tanti suggestus infulæ, & curialium ornamenta gemmarum obtentis semel anteferenda sunt fascibus? Storaci P. K. A. Inlustris igitur & præcelsa magnificentia tua hac nos generali lege sanxisse cognoscat quam propositis edictis vulgare debebit, vt quisquis consulare fastigium secundo conscendere meruerit, illis etiam præferatur qui vno anno fastis nomen dederunt, quamuis anteriore tempore Consulatum cum patriciatu pariter sunt adepti. Ea enim dignitas quæ nomini quoque Augusto quoddam decus videtur adquirere, secundo delata priuatis personis absque superioris iure vniuersis honoribus antecellit. Dat. III. Id. Mart. Rom. P. P. in foro Traiani, Maximo I. & Paterio v. c. Conss.

DE

DE OFFICIO ET NVMERARIIS Præfectorum Pon. Tit. XLVII.

Impp. Theod. & Valent. A A. *Albino. II. Pf. Pon. & Patricio.*

IVstitiam ſuggeſtionis probamus, cuius omnis hæc mens eſt, ne quid vnquam contra innocentiam male petentibus licere patiamur. Scimus enim quanta ſæpe miſeros vinxit inuidia, quos iniquitas iudicantum faſtigio poteſtatis adfligit. Officium ſedis celſitudinis tuæ, ſine quo neceſſitates publicæ nequeunt expediri, per infortunia multa iam ſaucium medicinæ noſtræ curationes expoſcit, quæ dudum potuiſſet adhiberi ſi ſuggeſtio ſimilis ante manaſſet. Hac igitur manſura iugiter lege decernimus, vt quiſquis ex Officio, Prætoriano prius quam militandi finem conſummatis per ordinem temporibus ſortiatur, ſub adteſtatione geſtorum teſtimonio Præfecturam regentis honeſtam meruit miſſionem ſeu quietis ſtudio, ſiue alterius amore militiæ, nullam ſubſtineat de non peractis ſtipendijs quæſtionem, fiduciam perpetuæ ſecuritatis habiturus. Præterea Numerarios Prætorianæ ſedis, penes quos publicarum rationum notitia conſiſtit, ſiue priuatos, ſiue alias militiam fortaſſe ſortitos, poſt quinquennium diſcuſſionibus ſubiacere prohibemus. Intra hoc enim tempus veſtigari facile quamuis latens veritas poteſt. Et certe nullius tam grauis debet eſſe conditio, vt terminum non habeat ſolicitudinis & timoris. Munimen vberius conſideratio flagitat æquitatis. Officium Prætorianum expenſarum colore in præiudicium cautionum vetamus vrgueri, in cuius perniciem nequitia creditorum frequenter excogitat, vt pecuniam publica neceſſitate numeratam priuatis ſimulent profeciſſe compendijs: quibus hanc pœnam præſenti conſtituimus ſanctione, vt ſi quando pecuniam ſuam ſub tali credendam putauerint eſſe contractu, eius protinus

amissione multentur, nihilque vel ab his quos aduersum vetita deceperint, vel de publicis rationibus consequantur. Hæc officio Prætoriano salutis fortunarumque præsidia tribuisse sufficiet, cui etiam mensores, quos pridem habere desiderat, pro mansionum suarum quiete concedimus. Albine P. K. A. Inlustris igitur & præcelsa magnificentia tua iustissimam legem proprijs vulgabit edictis, vt omnibus innotescat nostro sæculo reipublicæ nihil amplius esse præstandum, nisi quod deceat adquiri. Dat. XXIX. Kal. Ianua. Romæ, Aëtio III. & Symmacho Consulibus.

NOVELLÆ DIVI MAIORIANI.

DE ADVLTERIIS. Tit. I.

Impp. Leo & Maiorianus A A. Rogatiano Consulari Tusciæ suburbicariæ.

Gitandam legibus adulterij questionem imminente nostræ quoque perennitatis oraculo te exercuisse commemoras, atque, vt relatione testaris, conuictum confessumque Ambrosium in nefario crimine, relegatione dignum temporaria censuisti. non solum leniter * immemor esse & negligenter pensasti alieni doloris iniuriam, vt maculam pudoris extincti & eius summam criminis in quo quicquid vero indignum est, continetur, elaui vita superstite iudicaris. Eum tamen ipsum temerasse sententiam & confestim locum perhibes exilij defugisse, nosque consulisti quid fieri sanciamus. Quocirca tam * exercitandæ iudicationis formam perpeti

mansura debeat aspirare. seueritatem quippe res ipsa flagitat. Vnde Rogatiane Kar. noueris ad rigorem veteris disciplinæ hanc perennitatem nostram obseruationis adiecisse mensuram, vt secundum legem Diuorum retro principum, qui in simili crimine talia censuerunt, relegationem probrosi ac nefandissimi rei, deportatio adiecta continuo & bonis eius omnibus fisci vtilitatibus vindicatis, eumque a congressu totius Italiæ submouendum, edictorum propositione denunciata omnibus perimendi licentia, qua passim ita insequendus est qui sententiæ abusus est lenitate, vt si comprehensa vrbis nostri parte repertus fuerit, cæsus iure videatur: quatenus sanctionis procedente censura, ab incursu flagitiorum tutam genialis tori præstemus imposterum castitatem, vt exemplo competenti luxuria castigata ab expugnatione pudicitiæ, quæ sub publica quodammodo videbitur esse custodia, libido & proteruitas arceatur, manifestumque sit generaliter ita nobis cordi esse violatum pudorem, vt edictali decreto iusta cohercitione proposita, intemperanter futuris quoque temporibus plecti commissum simile censeamus. Dat. xv. Kal. Maj. Arelato, Ricomere & Clearcho vv. cc. Coss.

INCIPIVNT TITVLI LEGVM Diui Anthemij Augusti.

INCIPIT LIBER LEGVM
D. ANTHEMII AVG.

DE MVLIERIBVS QVÆ SE SERVIS propriis iunxerunt, & de naturalibus filiis. Tit. I.

Impp. Leo & Anthemius A A. Luprecìano Pf. Pou.

Vmano generi & fluctuantibus rebus mortalium vna post Deum ratione consulitur, si aduersorum ingruentium procellis occurrat sæpius nostra serenitas. nec dubium est imminui materiam conuersationis humanæ, nisi componat prouidentis regentis imperium quicquid per se non potest imperare mortalitas: eritque ita magis florida ac tranquilla ciuilitas, si circa prouidos hominum casus excubet circunspecti principis fauor. Iulia quædam preces nostris fundit altaribus, adstruens cum eo sibi matrimonium contigisse qui familiæ quidem suæ seruus extiterit, sed libertatem morum claritate meruerit. Exorat quoque nostri nominis maiestatem, ne sibi noceat quod venerabilis sanctio Constantini dominam seruorum suorum complexibus inflammari districtissimo rigore non patitur: incongruum quippe existimans, in suo casu de seruorum coniunctionibus constituta tractari, cum ipsa non seruo nupserit, sed liberto: præcipue nuptias suas in culpa venire non posse, quod de libertorum consortiis prohibendis, * euidens nihilominus æstimari quicquid ante hoc lex vlla non vetuit. Geminatam igitur causam huiusmodi casibus consulendi reperit nostra serenitas, vt nec confirmatio subtrahatur de suscepto quasi errore nutantibus, & honeste ac probabiliter constituta sine aliqua deinceps ambi-

guitate seruentur. Primum igitur edictali decernimus sanctione, vt quæ vsque ad secundum nominis nostri Consulatum similia probabuntur iniisse coniugia, legitima firmitate non careant, sed hanc quoque munificentiam nostrorum fascium securitati suæ adfuisse lætentur, vt si quæ sunt fœminæ quæ pro nobilitate natalium de eiusmodi forsitan consortio quicquam verentur, superfluum pondus iniusti timoris abiiciant, nec se non licito quasi fecisse formident, vt nulla nunc vsque ad liquidum iura vetuerunt: ita vt cum libertis suis iustas nuptias contraxisse videantur, natique & nascendi ex his liberi nullam vnquam de parentum suorum coniunctione sustineant quæstionem, sed matris ac patris hæreditatem legum more percipiant. Ipsi quoque inter quos huiusmodi est contractus societas, testandi in se inuicem, vel succedendi sibi iuxta formam iuris licentiam non amittant, neque quicquam matrimonij gratia a cæteris discrepare credantur, de quibus ante hanc nostri nominis sanctionem nihil legum scita præscripserunt. Et reuera principalis gratiæ est eruere suis casibus suspicaces mortalium mentes, ne sibi licuisse quod nemo prohibuerat, arbitrentur: vniuersorum quoque notitiam euidenter instruere ne sibi fas esse quisquam existimet, vt fas esse non patimur. Ex hoc ergo nostræ clementiæ Consulatu decorem publicum agere cupientes, cum seruis & libertis dominas & patronas ineundi matrimonia facultatem habere prohibemus, ne insignium familiarum clara nobilitas indigni consortij fœditate vilescat, & quod splendore forsitan senatoriæ generositatis obtinuit, contractu vilissimæ societatis amittat, aut * nude tante tam ingenuæ libertatis fulgore præspicuum genus in fœmina imprudentior complexus imminuat: ea sine dubio cautione valitura vt de consortiis seruorum perpetua firmitate seruetur quicquid Diuus Constantinus venerabili sanctione constituit. Circa eas vero quæ in libertorum suorum vota conuerterint, custodiri in æternum duratura lege sancimus, vt coniunctio vetita ne nomen quidem matrimonij sortiatur, sed ad inlicita consortia execrabiliter aspirantes publicatione omnium facultatum

& perpetua deportatione plectantur: his qui ex huiusmodi societate nascuntur non solum iure, sed & vocabulo liberorum priuandis, seruili quoque conditione probabiliter addicendis, ita vt in his dominium sibi noster fiscus vsurpet. De coniunctionibus sane ancillarum & libertarum, necnon de naturalibus liberis quoquomodo procreatis procreandisue, inter omnes decernimus custodiri, quod Diuorum retroprincipum saluberrima constituta sanxerunt. Luperciane P. A. K. Inlustris igitur & præcelsa magnificentia tua saluberrimam sanctionem ad omnium notitiam peruenire edictorum deuulgatione præcipiat, ne cui supersit ignorationis auxilium quominus cauta quæ sunt decreta seruentur. Dat. x. Kal. Mart. Romæ, Dno Anthemio A. Cons. Accepta Id. Mart. Romæ ipso A. Cons.

DE CONFIRMATIONE LEGVM Dni Leonis Augusti. Tit. II.

Impp. Leo & Anthemius A A. *Lupercıano Pf. Pon.*

AD consultationem clementiæ nostræ dominus & pater meus princeps sacratissimus Leo, super his quæ indulgentia principalis in diuersos iam contulit vel processu temporis largietur certum ius venerabili sanctione constituit, quod sub sacris suæ perennitatis apicibus ad nostram quoque sententiam destinauit. Quumque mundanis compendijs proficit vt circa regendum vtrunque orbem id præcipue custodiendum credamus quod deliberatio communis elegerit, legem defectam libenter amplexi quod ad omnes tam saluberrima constituta perueniant sub hac pragmatica iussione ad amplitudinem tuam censuimus dirigendam. Luperciane P. K. A. Inlustris igitur & præcelsa magnificentia tua venerabilia constituta propositis deuulgabit edictis, ne vllius prætereat notionem quod in æternum valere serenitas nostra decreuit. Dat. Sub die XIIII. Kal. April. Romæ, Dno Anthemio A.

Consule. Actum sub die eodem.

DE BONIS VACANTIBVS. Titul. III.

Impp. Leo & Anthemius A A.

Mperatoriæ maiestatis est ex præsentibus causis etiam futuris prouidere temporibus, & reserata ambiguitate sequenda decernere. Nam cunctorum census vocatur in dubium si per licentiam principalem iura dominorum suam non habeant firmitatem. Itaque nos quibus totius mundi regimen commisit superna prouisio, & iuri regulam & æquitatis rationem volumus custodiri. Pius ac triumphator semper Augustus filius noster Anthemius, licet diuina maiestas & nostra creatio pietati eius plenam imperij commiserit potestatem, tamen prudenti & cauta, qua pollet, æquitate per sacros adfatus consulendos adserens in Italiæ partibus multa exorta negotia ex donationibus quas de alienis rebus principes contra legum cauta fecere (nam vt quisque vel meruerit vel precatus est de imperatoria veluti largitate plurima & magna detentāt: Emergunt autem personæ quæ plerumque prædia vel res aliquas sui iuris adserant esse, quas ex principis munificentia diuersi inlicito titulo quæsierunt. nam sæpe ea quæ caduca dicebantur & donata sunt, consanguineus eius qui sine hærede putabatur, emergens reposcit, vel de captiuitate liberati iure postliminij quæ sua vel propinquorum fuerant, & alijs a principe concessa sunt, reddi sibi iure desiderant, adstruentes secundū sacratissimas constitutiones legitimum sibi auxiliū suffragari: vel cū res aliqua vindicatur à possessore cui domus venerabilis aut donatione cōtulit aut venditione, vel commutatione, aut vltima voluntate transfudit, scilicet quam iniuste aut minus idonee contractam forsitan possidebat) vtrum iure communi quod petitor probauit suum reci-

piet, an præter leges quibus omnes vtuntur circa donationem regiam pronunciandum erit, vt factum principis vel aliena re donata aut vendita comprobetur. Nam cũ de huiusmodi controuersiis ab amplissimis cognitoribus tractaretur prolata est constitutio de Codice Theodosiano sub titulo de bonis vacantibus, qua diuus Constantinus cauet, vt si rem quam princeps donauit suam quisquam potuerit adprobare, non eam recipiat, sed eo cui donata est firmiter possidente, princeps petitori extrinsecus qua voluerit, ratione succurrat. Hæc cum nostris insinuarentur sensibus, relectis gestis quæ ad nos a filio nostro serenissimo principe sub prædicta consultatione directa sunt, habitis inter procuratores Domninæ & Fortunati inlustrium personarum, serenitas nostra, cui cordi est in dies singulos consultiore tractatu & meliore deliberatione generi humano prospicere, satis putauit incongruum vt tanta rebus negociisque confusio vel iniquitas innectatur, & vnicuique suis vti non liceat, nec pro suorum defensione legitimum habere tutamen, sed in arbitrio sit forte subripientis facilis & iniusta nonnunquam regiæ donationis auctoritas, & vt alijs iusta possessione fraudatis ab alijs liberalitate iniuste detineatur, cum & ipse titulo supra prædictæ constitutionis vnde consulta est nostra clementia, de vacantibus tantum non de omnibus bonis atque substantijs euidenter loquatur. Hac igitur imperpetuum valitura lege sancimus, vt siquidem de bonis reuera vacantibus Imperator aliquid pro sua liberalitate donauerit hoc perpetuam obtineat firmitatem & nemo calumniam patiatur de re quam principalis in eum liberalitas iure contulerit. Sin autem aliquis rem suam siue tanquam vacantem, siue alio quolibet titulo donatam cupit repetere, eamque sui iuris esse vel ad se deuolutam ex legitima successione monstrauerit, communi legum fruatur auxilio, nec ex illa, licet imperiali donatione seu commutatione, vel ex aliqua cuiuslibet contractus specie, contra generale præsidium omnino lædatur, siue etiam a retro Principibus hoc beneficium adserat sibi esse delatum, siue post aliquid tale fuerit subsequutum. Hanc igitur con-

constitutionem in causa etiam Domninæ & Fortunati inlustrium personarum quæ huic legi præstitit occasionem valere præcipimus, vt communi iure Cesiana massa de qua queritur prædictæ Domninæ inlustri fœminæ restituatur. Neque enim aliud imperatoriæ maiestati, cui semper debet æquitas inhærere & vigere iusticia, videtur ad commodum quam commune ius omnibus reseruare subiectis, & nihil amplius bonis licere principibus nisi quod liceat priuatis & hanc liberalitatem prætendere quæ legibus & æquitate subnixa est, vt nemo se alienis & inlicitis ditatum lætetur, nemo bonis propriis defleat esse priuatum. Luperciane. P. K. A. Inlustris igitur & magnifica auctoritas tua quæ hac saluberrima lege serenitas nostra constituit obseruari & ad omnium notitiam edictis ex more propositis iubeat peruenire. Dat. XIIII. Kal. April. Rom. Dno Anthemio P. P. Aug. II. Cons.

EXPLICIT LIBER LEGVM
Diui Anthemij A.

LECTORI.

EXEMPLARIS *quod vnicum fere habuimus, scripturam summa fide expreßimus. Coniecturis nec in ora quidem libri locum dedimus, ne fœlicioribus fortasse officerent. Quasdam tamen hic addere visum est, quibus nostra saltem religio probaretur, quam vereor ne superstitionem plerique interpretentur.*

Folio.203. Marcellino Comiti Pf. *puto reponendum* C. S. L. dns exigebat. *sic ver. quid si legamus.* decimas?
204. petitioni suæ ante formidinem. *fort.* petitionis suæ: *aut potius*, petitionis cessante formidine.
præcipimus, *hinc sumpta est* L. XII. C. *de fund. patrimon.*

206. si cunctatus. *Cuiacius putat legi posse* Comitatus.

pastacas. *ego*, bastagas.

206. Vtilitate. *an* vtilitati C*. *hoc facile est supplere ex fastis.*

Conf. pb. *puto reponendum.* C. R. P.

generes. *forte degeneres, quæ præcedunt coniecturis varie recipiunt. Nobis hunc primum agrum magna parte non sine tadio extricasse satis est.*

hinc iure prouisum est. *ex hac No. sumpta est* L. V. C. *de Fabricens. lib.* XI.

vni formi visus. *in Cod. Iust.* vnius formæ vnius decoctionis.

207. vt quisquis fabr. *hinc etiam sumpta est* L. V. C. *de hared. Decur. in qua mendose scriptum est* Creditores.

processit. *malim* processerit.

nostri nominis. *Sic vet. quod & alibi retinuimus, licet non dubitaremus futuros plerosque qui* numinis *malent.*

Quare. *hinc sumpta est* L. I. C. *In quib. caus. milit. fori præscr.*

per prouincias sociantur. *vet.* per prouincias ociantur. *In quibusdam exemplarib.* C. *Iusti. scriptum est*, negotiantur.

208. qui in mercandum & militandi. *hoc vult* qui & mercandi & militandi simul. *quomodo etiam in Iust. Codice legendum est. Negotiatores non nisi ex beneficio principis militare possunt: sed nec milites negotiari. Quod genus beneficij etiam apud nos vsurpatum memini.*

209. hac perpetua lege. L. 2. C. *Vbi quis de curial. vel cohort.*

Anatolio A. *immo* V. C. *Sed & plerasque alias harum constitutionum subscriptiones ex fastis & suppleri, & emendari posse monuimus.*

210. scolaribus. *vet.* Solaribus. *Sic & apud Sulpitium Seuerum de Martino, pro*, inter sæculares, *legendum* inter scolares. *& apud Suetonium in Claud. cap.* 10. *vbi vulgati habent* Solarium. *v.c.* Scolarium.

neque pulsantes. *deesse videtur*, neque pulsatos.

211. Vecarijs. *fortasse*, & apud Vicarios & Rectores. *aut potius*, Et apud Viros clarissimos Rectores. *Nam sane qui apud præfecturam litigare cogitur, vix est vt apud Vicarios conueniri non possit; cum sint præfecturæ prætorianæ Vicarij.*

Probari autem. *hinc sumpta est* L. III. C. *de apparitor. Mag. mil.*

212. ante fœlicem embolam. *Sic nos ex* C. *Iust.* L. X. *de Sacrosanct. Eccles.* & L. *ult. de nauib. non excus. cum in ueteri scriptum esset* immolat.

213. contentio. *pro* contemptio.

Quamobrem. L. VI. C. *de aduocat. diuers. iudic.*

215. cohibere. *pro*, conniuere *ut alias sæpe in* C. Th.

more. *de hoc uocabulo spero me aliquid dicturum in notis ad ueterum Iurisconsultorum fragmenta. Nunc hic me potius rei indignitas exclamare cogit, O Imperatorem sordium suarum & fœdissimæ auaritiæ lenonem! Meliore omnino more Anastasius Chrysargyrum sustulit laudantib. Græcis historicis, & Bonum factum adscribentibus: cuius etiam esse arbitror illam de lenonib. constitutionem. quæ lib.* L X. *Basilicῶn extat, quamque Iustinianus noster æmulatus est. Cuius rei & Porcopius meminit.*

216. precatio. *id est fortasse precarium.*

quando domini sunt. *an* domino non sunt, *an potius,* domi non sunt. *In plerisque causis denunciatio uel ad domum missa sufficit, id est ad domum facta, in L.* 39. §. *nupta. D. ad lege. Iul. de adul. Post paulo malim* Et quæ patrimo. &c.

217. securitate. *malim* seueritate *uetus tamen lectio temporis præscriptione secura est.*

218. inligauerat.] inligauerant. *Qui μονομερῶς pronunciat, sæpe bis pronunciare cogitur.*

219. Sigisundus *in No. de Tyronibus* Sigisualdus, *scribitur* & Sigisuultus *ut in Prosperi Chronico, alias* & Sigisbaldus. *Nomen etiam fortissimi uiri conseruari Reip. interest.*

uti æquitatum. *fort.* uti æquum. & *paulo post* exigente hoc.

220 reicedente. recedente.

ex aurariis uel super. *delendi sunt asterisci.*

221. militarium virorum. *malim* viarum *utrunque tamen ferri posse non ambigo.*

in quarta parte. *puto leg.* In qua parte quo quisque &c.

223. vbique. *malim*, sibique inter o. Spol. vindicauit.

postremum integ. *fortasse leg.* post rerum. *vel*, post demum redint. æquitatis *esse uidetur*, nisi. *b.* aut. *ar.*

ob hoc actu. *uideo legendum* ab hoc actu. *Sed quemadmodum*

superiora & inferiora restituenda sint non satis video, & has quoque stipulas ad spicilegium aut potius sentes atque herbas ad runcationem lubens relinquo.

225. ferri. *lego* farris *idest tritici. Ad id quod sequitur pertinet nonnihil Nouella constitutio de Suariis.*

clericus. *malim* clericatus. *& paulo post*, per scripta.

viri Oct. *an.* iuris Oct. e. s. c. per proceres? *non puto.*

226. mite regendam. *fort.* integrandam.

228. geminis fascib. *Sic nos cum in vet. esset* faricib. *sed & in antiqua epigraphe Auxentius.* II. P. V. *inscribitur.*

iter fauos. *reponendum arbitror* inter suos.

18. Floriano *An* Florentio P P. *vt in No. de Palatinis* 3.

229. Hoc itaque. *Hinc* L. VII. C. *de fund. rei pri.*

præperdere. *pretia perdere.*

commoda præscriptione. *Tribonianus adiecit* excepto vetustatis priuilegio *ex Anastasii constitutione quæ extat in* L. *vlt.* C. *de fund. patr.*

230. Inde suggestionem. L. I. C. *de priuileg. scol. ex cuius emendata subscriptione hæc quoque ita supplenda est Cyro* V C. *Cos.*

231. *b.* cum vocati causa. *Doctor meus emendat* cum voti causa per Heracleonem. *quod perspicue verum est paulo post legerem lubentius* commiseratione commoti.

reperta. *Quis non ferat emendantem*, R. P. *id est Rerum Priuatarum?*

232. nonnunquam. non vnquam. *& sub finem*, impleatur.

VV. CC. *ver.* Vecariis *vt & alibi pro* Viris clarissimis *errore ex notis orto.*

233. luxuriarumque. *Mirum quam constans fere sit huiusmodi scriptura in vetustis exemplaribus. Clusura etiam πρίων veterib. dicta est vt in libro Iudith cap.* IIII. *Vnde Serræ nomen plerisque Galliæ nostræ clusuris. Ex hac vero Nouella sunt L.4. de offic. magist. offic. & L.3. de offic. milit. iud. lib.* I. C. *Iust.* ediderint, extiterint.

Numo. *Hic &* Nonius *&* Nomius *alias scribitur.*

qui hospitiis. *puto leg.* qui auspiciis patritiatus exultant ternarum domorum.

236. summa *summam.*

De postulando Diui Valentiniani. Gaudemus &c. *sic. ver.*

retinentur. *fortasse* reuerenter. omnino ita. *sic nos eam in vet. scripum esset*, nc n ita. Ius pot. *vet.* vt pot.

241. videri. *an* videlicet. *& paulo post.* condemnationem.

His etiam *fortasse ex hac Nouella addita sunt ad* L. VIII. C. *de aduocat. diuers. iud. illa verba* his omnibus etiam &c.

242. priuatos *an.* primatus. *quod Cuiacio videtur. & paulo post*, properet anteponi. de sua pœna *puto leg.* desides. *b.* summæ sumat. *al* suæ præsumat. delectant. delectat. 244. actione. *an potius* sanctione. binis solidis. *vet.* bonis vrbibus *malim*, viribus. pecuariis. *vet.* pecorariis *& paulo post*, Impp. Valent. & Marcianus.

245. sex.milia *sic. vet. alias*, Æmilia. æque ponderis portione de interd pr. *sic vet. alias*, de interpretiis *quo vocabulo vtitur etiam Cassiodorus lib.* II. *var. epist.* XXVI. *Eadem forma inter æstimationem Labeo dixit in L. penult. D. de edilit. edict. Pertinet vero ad hunc locum tabula vetus ex auctoritate Turcij Aproniani* P. V. *de Suariis proposita: itemque altera eiusdem de pecuariis & pecorum exagio.* 247. Ad auditores *an.* auctores, *an.* adiutores. impressio. vet. in pretio. s. ad. q. l. A. competens &c.

247. ti agnoscet. *fortasse*, fiscus agnoscit. ferre centur. *Doctor meus legit* terræ centur. *& paulo post*, qui ex titulo vicenarum &c. & superesse fisco per se dicuntur insitationis. *id est Emphyteuseos, siue insitionis.* Proconsulis pro *an potius*, Proconsularis. Iuxta singulos. *an potius* iusta singulis. *& paulo post*, auctoritate.

dubium *deesse videtur negatio, sed paulo post desunt quædam.*

248. mysterij. ministerij. *& paulo post*, recisum. post hanc rem. *an* characterem, *an potius* honorem, *quod Cuiacio magis probatur.*

251. his quæ dudum censuimus. *epistola ad Senatum cuius sunt partes l.* 3. C. *de legib. l.* 5. C. *si contra. ius vel vtili. l.* 7. C. *de precib. impe. offe.* habeatur. *an* habeantur immunes, vt promptius.

252. vt excusabil. *aut potius.* vt non ex. c. s. q. e. r. p. emendat

254. dilectum *pro* delectum *vt in pand. Flor. & vet. libris.* datum est. *deest* sciat. *vel quid aliud simile.*

255. viginti cōsistorianos. *hæc sic distinguenda sunt* viginti con-

sistorianos, comites triginta, notarios immunes &c. *Derogatur vero hoc pragmatico l. 1. C. Th. qui a præbit. Tyr. exc.* 259. suggestio *ver.* adiectio.

259. sollicitudinibus. *mallem*, solitudinibus. *& paulo post*, custodiendis in posterum. 261. quod miserit. *malim* quod admiserit.

262. vt quisquis. *Abrogatur l. C. 1. de Const. quam Gratiano hac Nouella tribuit*. curialium, *lego* curulium. 264. immemor es. *puto leg.* immo & negl. p. a. d. i. qui maculam pud. e. e. e. s. c. i. q. q. viro indignum est, continetur, elui vita &c. continuo &. *fortasse*, continuet, bonis, &c.

265. vrbis orbis. *Post hanc constitutionem deesse videtur altera Maioriani de adulterijs, qua eum vetus ius reduxisse testatur Gotho Romanus scriptor qui Papiniani nomine editus est. Et sane inscriptio ipsa plures de adulterijs Nouellas pollicetur.* b. sanctio Constant. *extat in l. 1. C. de mul. qua se ser. propriamx.* 266. euidens. *an* nihil omnino æstimari quit quod ante hac. *b.* vt fas. *forte*, quod fas. *& paulo post* augere cupientes.

268. defectam, directam. 269. consulendos. *deesse videtur censuit.*

HÆC *ego cursim inter relegendum adnotabam Lut. Parisior. xviij Cal. Aug.* CIↃ. IↃ. LXXI.

CONSVLTATIO
DE CONFISCATIONE
BONORVM EX CAVSSA
perduellionis.

CVI SVBIVNCTVM EST FLO. Rotæ de eadem caussa consilium & iudicium.

CONSVLTATIO

DE CONFISCATIONE BONORVM EX CAVSSA PERDVELLIONIS.

Cui subiectum est Flo. Rotæ de eadem caussa consilium & iudicium.

Quæstio his verbis proposita est.

MAGNIFICVS *ac nobilis D. Alexander Capponius duos suscepit filios, Franciscum & Petrum. Petrus ob crimen rebellionis incidit in pœnas legum & edictorum Florentiæ promulgatorum ann.* 1548. & 1565. *quorum exempla huic chartæ annexa sunt, adhuc superstitibus Alexandro patre & Francisco fratre. Quare præter bona ipsius Petri, fuerunt etiam in fiscum redacta bona dicti D. Alexandri pro portione spectante ad ipsum Petrum, pro qua ipse Alexander tanquam mortuus a die cogitati a dicto Petro delicti, ita disponente lege anni* 1548. *fuit prohibitus, quominus quidquam disponere posset, sed tantummodo fuit eidem patri relictus simplex vsusfructus donec viueret. Decedit interim Franciscus superstitibus D. Alexandro patre & Petro fratre. Decedit etiam Petrus, ac demum Alexander condito prius testamento, heredibusque institutis filiabus tunc viuentibus & neptibus ex filiabus defunctis. Nunc cum D. Alexāder decesserit post vtrumque filiū, & Petrus rebellis post Franciscū, fiscus ad se pertinere contendit vniuersam hereditatem D. Alexandri.*

Quæritur quisnam succedere debeat in hereditate D. Alexandri, fiscus ne, an potius filiæ nepotesque ex filiabus testamento vocati.

a Nou. 143. de rapt. mul. l. 2. § sed quia. Cod. de vet. iur. en. l. & ideo. & l. 9. C. de legibus. b. l. 5. Cod. de bon. quæ lib. c. Cassiod. in Rhe. Baldo in l. si quis seruo. C. de furtis. & in cap. delictis. de rescript. & c. 1. de consiis.

Respondemus, Legum quidem quæ propositæ sunt, interpretationem serenissimo & excellentiss. Duci proprie competere, cui earum, etiam in caussa sua, ferendarum fortunæ, vt Iustinianus [a] de se loquitur, tribuit eminentia, quemque verisimile est nouam & diuersa interpretatione titubantem caussam benigne atque naturalis iuris moderamine temperaturum [b]. Quantum tamen nobis ex earum diligenti & accurata examinatione colligere liquit, sane nec verbis nec sententia, sed nec ratione ipsa, anima medullaque legum [c], quæ æquum bonumque tuetur, seque ad animum legislatoris adcommodat, fiscus vltra semissem in bonis Alexandri patris ex persona Petri filij perduellionis damnati quicquam sibi vendicare potest. Nam quod ad verba attinet, illa legis prioris anni 1548. quæ cæterarum quasi quædam basis est, (*Sia la detta pena la confiscatione di quelle rate de beni paterni ò auiti, & de beni materni, & dell' auole d'essi delinquenti, che respettiuamente in loro harebbo haute a peruenire dopo le vite de predetti se ne di delle conspirationi, machinationi trattati, ò delle cogitationi dessi, & inanzi esse cotali padri, aui, madri ò auie fussino di questa vita ab intestato passati ò passate da transferirsi tali rate nel fisco e camera Ducale, dopo le vite respettiuamente de prenarrati padri & delle altre persone soprascritte*) clare & perspicue statuunt, cum virilis & rati portionis filij damnati ratio ponenda est, fingi ad hoc patrem intestatum mortuum eo ipso die, quo filius sceleris consilium cepit, & ex quo sua quodammodo mente damnatus punitusque est [d].

d l. 7. C. ad l. Iul. mai.

Quod si sequamur in specie proposita, sane ex verbis legis, rata Petri portio in bonis Alexandri patris tempore cogitati aut admissi delicti viuo adhuc fratre Francisco, semis adsummum fuit siue dimidia pars bonorum, quæ ab eo tempore in fiscum translata censetur.

Nec obstat quæ postea lege eadem statuuntur, vt pater,

auus, mater, auia a tempore cogitati a filio aut nepote delicti, non possint translationem illam ratæ eorum portionis in fiscum, contractu, testamento, vel qua alia ratione prohibere aut impedire.

Item, nec quod alio legis articulo comprehensum est, vt res bonaque omnia, quæ ad perduellionis damnatum ex euentu defectuque conditionis, quamuis post consilium sceleris aut condemnationem deuenissent, fisco etiam deferantur, simul & ea quæ damnatus ipse industria sua aut alio quolibet modo postea adquisiuit.

Sed nec illa legis anni 1565. quibus potissimum fisci caussa niti videtur, verba, *Per torre dubieta & a maggior dichiaratione & espressione del' contenuto in detta lege 1548. deliberorno e statuirno in dette confiscationi ne i casi de i quali in detta lege venire e comprendersi non solo i beni di detti padri, madri & altri li quali si fussino ritrouati ò si ritrouassino hauere al tempo del commesso delitto, ma ancora quelle che fussino stati acquistati di poi per detti padri & altri soprascritti, e che si fussino ritrouati ò si ritrouassino al tempo della morte loro.*

Item nec ista eiusdem legis, *Per torre ogni dubietta, & a maggiore intelligentia delle dette legi dichiarorno, &c. che nella confiscatione de beni di detti figliuoli ò nepoti in caso per di rebellione, oltre a gl' altri beni venghino ancora e si comprendino tute quelle ragioni, crediti e nomi di debitori di detti loro patri, madri, aui & auole, per quelle rate portioni che si douessino a detti figliuoli, ò nepoti, non essendo rebelli: le quasi ragioni, crediti & nomi de debitori si ritrouassino al tempo della morte de i suderti patri, madri, aui & auole in qualunque luogo, &c.* Nam si hæc omnia recte & sincere expendantur, facile intelligitur adiecta tantum esse interpretationis caussa ad caput illud primum, quo rata portio filij perduellionis damnati in fiscum transfertur, perinde ac si pater aut auus cogitati a filio delicti tempore ab intestato decessissent. Quod est fundamẽtum eorum omniũ quæ postea circa eandem portionem statuuntur. Idque verba illa legum, *Per torre ogni dubiet, & a maggiore intelligentia & espressione del contenuto in detta lege,* vbique repetita perspicue suadent: nec vlla verisimili ratione defendi potest, caput illud prius sequentibus abrogatum, aut illi obrogatum

derogatumue: quin potius interpretatione ipsa repetitum & confirmatum videtur. Sic enim nostri doctores tradunt, dicta in lege, interpretata, aut declarata, censeri repetita in lege interpretante [a]. Et constitutionem, qua alia refertur, debere intelligi secundum qualitates & terminos relatæ, ab eaque recipere limitationem & restrictionem [b]. Et Imperator Iustinianus apertius [c], Manifestum esse ait, oportere ea quæ adiecta sunt per interpretationem in illis tantum valere, in quibus & interpretatis legibus sit locus, quod vt mirabile verbum Accursius notat. Et certe ad propositam quæstionem valde facit. Nam si ex insequentibus prioris posteriorisque legis verbis effici dicamus ex persona Petri omnia Alexandri patris bona ad fiscum pertinere, perinde ac si mortis naturalis patris sui momento Petrus ipse solus ei heres extitisset, omnino contraria erit ea interpretatio, non modo expressis prioris illius capituli (cuius interpretandi caussa illa adiecta fuerant) verbis, quæ de rata tantum loquuntur, sed etiam dispositioni ipsi, qua diserte cautum est, ratam siue virilem Petri portionem in bonis patris ad fiscum pertinere, perinde ac si pater ipso cogitati sceleris die intestatus decessisset. Atque ita quod interpretationis tantum caussa Dux illustrissimus adiecisse se profitetur, legem ipsam non interpretaretur, sed euerteret, & penitus immutaret. Quod non modo de singulari tanti legislatoris prudentia cogitare sacrilegium esset, verum & de priuati cuiuslibet homuncionis scriptura dicere, sensui ipsi communi non satis congruere videretur. Sed & verbum illud, Ratæ portionis, vbique etiam in sequentibus repetitum, repetitam etiam totius capitis sententiam arguit.

a Bart. in l. nihil. D. de coniung. cum eman-cip. lib.

b. Bald. in rub. de re-script. Ias. in Aut. sa-crum. C. si aduer. ven-dit. Philip. fran. in c. 1. §. illud. de restit. spol. in 6.

c Nouell. de fil. aut. dot. instrum. nat.

Nec obstat, quod sequentibus illis capitulis diserte adiectum est, in æstimanda rata siue virili portione filij perduellionis damnati haberi rationem omnium bonorum, quæ tempore mortis naturalis patris ipsius fuerunt, etiam nominum, cæterarumque rerum omnium quæ quidem inter patris bona tum extabunt. Nam sane & integre accipientibus facile erit intelligere, ex ipsa conceptione propositarum legum, his verbis modum tantum præscribi executioni translationis illius ratæ portionis, quæ in diem mortis naturalis pa-

tris dilata erat lege ipsa: quæ omnibus illis posterioribus capitulis hoc vnum cauere voluit, ne fraus aliqua fisco fieret dolo patris aut aui: cuius quidem fraudis aut doli in specie nostra ne minima quidem suspitio proponitur. Denique si coniungantur omnia earum legum capita, quæ ad hanc quæstionem pertinent, & singula ita expendantur, vt intelligentia dictorum ex caussis assumatur dicendi (quod B. Hilarius faciendum monet [a]) hæc demum mens, hæc interpretatio, hæc lux emerget: Ex crimine perduellionis cogitatione & conscientia ipsa delicti, id est ipso iure, bona confiscari [b], adeo vt etiam ante admissum crimen, si quis de committendo cogitans alienauerit in fraudem fisci, alienatio reuocetur [c]. Sed cum filij familias (quibus plerumque ætatis feruor, & conditio rerum nouitatem facilius suadet, quam patribus) nihil fere sibi possideant, ne præsentis inopiæ fiducia, futurarum etiam hereditatum, saltem ad fratres agnatosque redituarum spe aliqua audaciores fierēt æquum principi visum est, & præsenti quadam pœna filiosf. deterrere, & in futurum spes eis istas præcidere, sed ita tamen, vt aliquo saltem iuris prætextu & æquitatis specie res temperaretur. Et sane legibus illis quæ proponuntur, duæ tantum species, aut spes potius hereditatum filijsfamilias ex caussa perduellionis auferuntur, vt fisco deferantur, non sine probabili iuris colore. Nam primum quidem quod ad successiones attinet, quæ ad perduellionis reum ex euentu conditionis tum quidem pendentis, post consilium sceleris, aut condemnationem deuenturæ erant, etsi summo iure existentis conditionis tempus spectandum fuisse videatur [d]: tamen cum perduellionis reo iam ante contractum crimen ius aliquod ita quæsitum fuerit, vt ex euentu tantum conditionis in suspenso executio aut præstatio esset, & iudicium voluntatemque eius sibi habeat, qui sub conditione reliquit, non vsque adeo iniquum visum est fisco ius illud integrum illibatumque deferri, vt ex euentu conditiones, quæ mere facti est, postea complete effectum suum habeat, præsertim cum nulli alij fraus aut iniuria fiat. Sed &

a Cap 6. de verb. sign. ext.

b l. 7. C. ad l. Iul. ma. Bart. in l. Imperator de iur. fisc.

c l. Quæsitum. D. qui & a quibus manum. lib. non fil. quisquis q. emā. cipationes & l. vlt C. maiest. Bart. & DD. in l. post contractum. D. de donat. Bald in Auth. sed iam necesse C. de donat. Scilicet. in l fin. C. de bonis proscript Io. Andr. & Archidiac. in c. fœlicis de pœn. & Matth. de affl. in c. 1. §. & bona. Quæ sint. regal. in vsib feud.

d. l. liber. §. si heres. D. de heredib. instit. l. 4. D. reg. Cat. glo. in l nam ad ea D. de cōdit: & demōstr. Bald. in l. si facto §. fin. vel Nellus in tractatu de bannitis. parte. 1. 2. quæst. 30. & seq. Baldus & Immol. in l. ex D. de vlg. & pup subst.

quod ad virilem portionem rebellis in patris hereditate, quam lex eadem in fiscum transferri voluit, etsi iure communi nulla sit viuentis hereditas c, & eodem iure filij perduellionis viuo patre damnati, post patris mortem portio legitima ad fiscum non pertineat, vt Cynus alijque censuerunt d recte: Nota est tamen veterum de suis huiusmodi heredibus sententia hæc, continuationem quandam dominij eo rem perducere, vt nulla videatur hereditas fuisse, quasi & olim ij domini essent, qui etiam viuo patre quodammodo domini existimantur. Vnde & filiusfamilias appellatur sic vt paterfamilias, sola nota adiecta per quam distinguatur non dominus, sed genitor ab eo qui genitus sit. Itaque & ij post mortem non hereditatem percipere videntur, sed magis liberam bonorum administrationem consequi a: & licet non sint heredes instituti, tamen domini sunt, vt eleganter Paulus ait, non ille modo consultus Romani iuris, sed diuini præco Apostolus gentium b, qui filios vocat consortes & participes bonorum patris etiam viuentis. Qua etiam ex caussa fit, vt patri heredes apparere & existere non fieri, eiusque hereditatem non adire aut repudiare, sed retinere, ac ei se immiscere, aut ab ea abstinere legibus dicatur. Quare non adeo a iuris ratione alienum est, quod in tam atrocis & nefarij criminis vindictam atque etiam terrorem, spes illa, immo potius ius illud quod filijs aut nepotibus quadam naturæ & legum præsumptione, & quasi anticipatione delatum, ac iam quodammodo quæsitum erat, tum cum crimen contraxerunt, ex eorum admisso fisco deferri. Nam nec omnino dissimili ratione, licet diuerso plane contrarioque effectu, Seuerus & Antoninus Imperatores, & ipsi non vna coniuratione petiti, iura libertorum paternorum liberis, cum pater eorum perduellionis damnatus esset, conseruanda benignissime decreuerant: quasi eorum bonorum certa iam quodammodo spe liberis quæsita & debita, quodam peculij iure antequam pater crimen contraxisset e, quod nec seueriore illa maiestatis lege postea reuocatum Baldus censuit d. Verum vt illa ipsa rata portio filij morte damnati, aut potius præsumptum illud ius, quod contracti criminis tempore in bonis patris aut aui ha-

c l. 1. D. de hered. de act. vend. l. 3. C. de vsu cap. pro her. l. 1. D. eod. l. 1 § si quis impuberi. D. de collat. bonor.
d In l. si qua pœna D. de iis qui sunt.
a L. in suis D. de lib. & post. §. sui autem Inst. de hered. qua ab intest. l. cum miles D. ex quib. caus. maior.
b Ad Rom. 8. ad Gal. 4.

e l. 4. D. de iur. patro l. eorum. C. ad l. Iul. maiest.
d Bald. in l. 1. C. de bon. lib.

buit, fisco quæri cum effectu posset, necessario fingendum fuit, quod & illustriss. Ducis constitutio expresse fingit, patrem aut auum eo ipso die ab intestato mortuos quo crimen contractum est, imo ante crimen ipsum contractum. Alioquin enim ex communi regula iuris, morte ipsa naturali patris aut aui postea decedentium in ipsorum bonis ex persona condemnati etiam tum naturaliter superstitis, nihil omnino sibi fiscus vindicare posset. Quia etsi alias sententia non facit quam desinere esse heredem ipso iure, fallit tamen in damnato perduellionis, vt Martinus Laudensis pro singulari notat. [e]Et certum est filium seruum pœnæ factum, paternæ mortis tempore iure ciuili pro nullo esse, nec caput aut statum, sed nec personam quidem habere[f]. Ergo & multo minus in specie proposita fiscus in bonis Alexandri patris ius habiturus erat ex persona Petri, qui, ne quidem naturaliter tum inter viuos fuit, cum patris hereditas delata est. Sed tamen fictionis illius vi, qua legis ipsius expressa prouisione pater a die contracti criminis ab intestato mortuus præsumitur, fiscus eam sibi portionem vindicat, quam filius eo ipso tempore in bonis patris habere potuerat, si pater intestatus decessisset. At cum patrem ipsum adhuc inter homines agentem bonis suis eorumque administratione & vsu, vel pro ea parte spoliari & exui crudele & iniquum videretur, nec deesset tamen probabilis occasio dubitandi, ne vsu & administratione illa etiam damnati legitimæ portioni illum in fiscum fictione quodammodo translatæ fraus aliqua fieret, quin etiam consequens videretur, vt si quid ei portioni postea accederet, fisco etiam non periret: huic rei cautum prouisumque est, non tantum alijs eiusdem legis capitulis, sed & nouis postea legibus, quibus tamen omnibus sic res temperata est, vt prohibita tantum alienatione, aut dispositione in fraudem fisci (quod etiam iure communi coercetur[a], legitima patri administratio vsusque eius portionis ita relinquatur, vt in ratione ineunda ratæ seu virilis, quam filius perduellionis damnatus habiturus esset, ab intestato si pater tempore contracti criminis decessisset, habeatur ratio bonorum non solum quæ pater eo

e In tract. de criminib. læsæ maiest. quæst. 32.

f l. si quis filio §. sed & si quis. D. de iniust. rupt. irr. fact. test. l ex facto. §. si quis D. ad S. c. Trebell. l. quidam de pœnis.

a l. cum quidam. l. in fraudem D. de iur. fisc.

die habuit quo mortuus fingitur, sed eorum etiam quæ postea adquisiuit, quæque ipsius naturalis mortis tempore extabunt. Sic enim ea verba legis (*che fussino stati acquistati dipoi per detti padri e altri sopradetti, e che si fussino ritrouati, ó si ritrouassino al tempo della morte loro*) coniunctim accipienda sunt, vt ad præcedentia referantur: non vero disiunctim, vt aliam plane ratæ portionis quotam constituant, quam quæ expresso illo prioris legis capite statuta est. Denique pertinent ista ad executionem tantum eius iuris, quod fisco ante delatum fuerat in bonis patris, si eo ipso contracti criminis momento decessisset: efficiuntque vt ab eo postea quæsita portioni etiam illi tanquam principali pro rata accedant vt fructus quidam aut accessiones.

a l. post emãcipationem §. 1. D. de lib. leg.

Sed nec ea parte legis fisci caussa iuuari videtur, qua constitutum est, vt quodcunque perduellionis damnatus post contractum crimen industria sua vel qua alia ratione quæsiuit, ad fiscum pertineat, quasi dici possit, ex Francisci fratris morte semissem alterum in bonis Alexandri patris Petro, aut per eum fisco quæsitum [a]. Nam nec Francisco fratri præmortuo vlla portio paternæ hereditatis patre adhuc viuo delata est, & Petrus vel ipsa cogitatione sceleris, saltem damnatione, pro mortuo sic habitus est, vt ne eorum quidem capax fuerit, quę sunt iuris gentium: tantum abest vt ea quæ sunt iuris ciuilis habuerit, qualia sunt iura legitimarum hereditatum siue suarum, siue extranearum [b]. Quinimo & ciuitatem & libertatem hoc ipso perdidit, præoccupauitque casus naturalem mortem, quamuis longo post tempore consecutam, vt eleganter Paulus ait [c], statimque seruus non fisci, aut principis, sed pœnæ in posterum effectus est [d]: adeo vt ne optionem quidem, aut arbitrium ab eo tempore habuisse censeatur [e]. Et quod lex de quæsitis ab eo statuit, naturaliter de facto intelligi potest, de iure ciuiliter non potest. Itaque frustra hic pro fisco obtendatur, Eum repræsentare personam Petri, quæ tum nulla fuit, cum Alexander pater mortuus est: imo ne ante quidem post damnationem, vt ei maire portio in patris hereditate quæri potuerit, quam quæ tum competebat, cum lege ipsa fingitur

b C. ius Quiritium dist. 1. l. tutelas. D. de cap. minut. Bart. in extrauag. Qui sint rebell. num. 117. in verb. rebellando.

c l. qui vltimo. D. de pœn.

d l. si quis filio . §. sed & si quis D. de iniust. rupt. l. quod ad statum & l. quidã. D. de pœn. l. 1. C. de hered. instit.

e l. ex facto §. quod si quis. D. ad Sc. Trebell.

fingitur pater mortuus adhuc integro Petri statu, necdum eo capite minuto. Ab eo enim tempore quo vel conscientia vel sententia morti damnatus est, nihil censeri potest habuisse eorum quæ iuris ciuilis sunt, aut etiam gentium [a]. Et quod fiscus pro rata eius portionis ex die contracti criminis in se translatæ, etiam in reliquis bonis postea quæsitis partem capit, suo iam iure facit ex posterioris legis interpretatione, vt consors quodammodo, aut potius particeps accessionum rei principalis, id est ratæ portionis iam ante sibi quæsitæ & in se translatæ ex fictione prioris edicti, vt ante dictum est.

Sed neque fiscus dici potest Petri loco patri succedere, ex l. si qua pœna. D. de ijs qui sunt sui vel al. iur. Non enim est hoc ex ordine successorij edicti, quod efficit vt patre seruo pœnæ effecto, nepos in eius locum auo succedat tanquam proximus [b]. Et quod dicitur publicatis bonis fiscum in locum damnati succedere, intelligitur de rebus quæ damnato competebant, tum cum bona eius publicata sunt [c]. Quin nec in ijs quidem fiscus eodem plane iure succedit, quo qui sunt ex sanguine: quæ tractatio alterius loci est. Postremo, nec illud pro fisco in hac caussa dici iure potest, Petrum perduellionis damnatum fingi hodieque viuere, aut saltem eo tempore vixisse, quo pater decessit. Primum quia lex non id fingit. Certum est autem in materia exclusiua aut priuatiua, quod non est specialiter expressum, haberi pro omisso, nec suppleri in alterius damnum aut præiudicium [d]: immo & quamlibet generale dictum restringi, ne quis indebite damnum patiatur [e]: & in correctorijs iuris communis etiam ex similitudine vel identitate rationis numquam fieri extensionem [f]: multo minus in pœnalibus & odiosis [g]. Quin etiam tantum abest, vt legibus quæ propositæ sunt, huiusmodi fictio expressa videri possit, vt ne vel tacite elici quidem ex earum intentione aut verbis queat, cum omnino contraria sit expressæ illi qua lege priore anni 1548. (ad cuius interpretationem reliquæ postea conditæ sunt) diserte fingitur pater

a D. l. qui vltimo.
b l. 1. §. pen. D. de bon. poss. c. tab.
c l. actionem §. publicatione. D. pro socio l. inter eo. §. fin. D. de fideiussor. l. 2. C. ad l. Iul. de vi. publ.
d §. Cum igitur. No. de non elig. sec. nul. l. at si quis. § diuus. D. de relig. & sumpt. funere. Bald. in l. Chirographis C. si cert. pet. & Auth. ex testamento C. de fœcūd. nupt. Ias. in l. diuortio. §. si fundū. D. sol. matr. & in l. 1. C. de transact.
e l. adigere §. quamuis. D. de iur. pat. Bart. & DD. in l. non dubium C. de legib.
f Gl. in auth. quas actiones C. de sacros. eccles. Doct. in
g l. si constāte D. sol. matr. Bart. in l. 1. D. de verb. sig. Bald. & Angel. in l. Gallus. in pr. D. de liber. & post. Cynus & Salic. in l. quicunque C. de ser. fugit.

perduellis tunc deceſſiſſe, cum filius de crimine cogitauit: quibus verbis extremitas temporis ſignificatur [a]. Deinde vero fictio illa non modo contra naturæ veritatem, ſed & contra naturalem æquitatem fieret, quippe quæ & patri inſonti filijque calamitate plus ſatis afflicto teſtamenti factionem, id eſt libertatem eriperet, & filias innoxias paternis bonis ſpoliaret, vt poſtea ſuo loco dicetur: ſed & efficeret vt Petrus delinquendo precioſior quodammodo factus videretur, quam tunc erat cum delinqueret. Quod nec bonis moribus, nec naturali rationi ſatis congruit [b]. Iure autem fictio introducta eſt ex ſola naturali æquitate, qua ceſſante, nec fictio admittitur, vt Bartolus olim monuit [c]. Quarto, in omni fictione priuatiua aut tranſlatiua, (qualem iſtam, ſi admittatur, futuram negari non poteſt) requiruntur ſemper duo extrema habilia; primum quidem a quo verum in eſſentia: alterum ad quod ſaltem potentialiter, ſed poſſibilitate, & facti & iuris, vt Doctores noſtri magiſtraliter dixerunt [d]. At in propoſita ſpecie, præterquam quod primum illud extremum fictioni lege expreſſæ penitus contrarium eſt: poſterius licet in genere poſſibile videatur poſſibilitate facti, iure tamen eſt plane inhabile. Nec enim ſufficiat fingi Petrum vixiſſe eo tempore quo pater reuera deceſſit: ſed neceſſe omnino eſſet præterea fingere, Petrum, licet morte ciuili damnatum, naturali conſumptum, capacem tamen eorum fuiſſe quæ ſunt iuris ciuilis, & patris heredem ab inteſtato eſſe potuiſſe. Itaque non vna tantum eſſet fictio, ſed multiplex, contra regulam iuris, qua receptum eſt, Ne duo quidem ſpecialia aut ſingularia circa idem ſubiectum concurrere poſſe, ne in illis quidem quæ fauorem potius & gratiam, quam odium merentur [e]. Alioquin ſi ex eo quod fingeretur Petrus vixiſſe paternæ mortis tempore, fiſcus ex Petri perſona vniuerſam patris hereditatem auferret: fictio certe maiorem vim haberet quam veritas ipſa, contra aliam regulam iuris, qua nec fictio admittitur, vbi veritas locum habere non poteſt [f]. Nam etſi figmentum veritatis in imagine eſt, imago ipſa in veritate eſt ſui, vt Tertullianus de reſurrectione carnis argute ait. Adde quod de eo

a l. 4. in ſi D. de condit. & demonſtr.

b l. pretia rerum. D. ad l. falc.

c In l. ſi quis pro emptore nu. 1. D. de vſurp. & vſucap.

d Gl. in l. ſub conditione D. de ſolut. Bart. in d. l. ſi quis pro emptore nu. 8. 28. 52. & 65.

e l. 1. C. de dot. rom. Fel. in C. cum N. Ferrarienſis. Ext. de Conſtit.

h Not. in l. qui ad certum. D. locat. Bart. in D. l. ſi quis pro emptore & in l. eundem. C. de duob. reis.

quodamplius non extat, nihil fingi iure potest ad id tempus, quo in rerum natura non fuit, vt fuisse præsumatur.

Sed excussis legum verbis iam æquitas etiam in specie proposita amplius expendenda est. Nam & in dubio ea videtur fuisse mens atque intentio principis quæ est iuris communis & naturalis rationis.b Et Legislator ipse constitutione sua anni 1565. vltro diserteque profitetur legem se suam ad rationis & æquitatis normam conformasse. Et sane in propositis legibus, vt summam illustrissimi Ducis prudentiam enixãque curã in statu suo retinendo conseruandoq; agnoscere est, sic & iustitiæ & æquitatis moderatione zelum illum principalem temperatum negari non potest: nec abs re alicui videatur antiquum eiusdem Reipublicæ statutum, cuius doctores nostri aliquoties meminerunt, c hac parte aliquanto durius. Nam quod illustriss. princeps voluit bona perduellionis damnati transire ad fiscum sine aliquo onere fideicommissi aut substitutionis, & si fortassis non vsquequaque iuris communis regulis conuenire videatur d: non caret tamen probabili ratione priuilegium hoc securitatis principis & publici status, & auctores habet non interpretes modo iuris, sed etiam conditores, præsertim in feudis & beneficijs, quæ a principe ipso, vt a capite & fonte, manasse censentur. Verũ vt id quod ad propositam quæstionem propius spectat, attingamus, illud hic in primis consideratione dignum est, posteriorum quidem Imperatorũ constitutionibus in maiestatis crimine patrũ ad filios, in quib⁹ paterni, id est hereditarij criminis exẽpla metuãtur, ne ad progenitorũ exempla subcrescant, pœnam quodãmodo transmitti. Quod antiquum & plurium olim ciuitatum fuisse M. Tullius ad Brutum scribit, e exemplumque adfert filiorum Themistoclis proditionis damnati & hanc caussam adijcit. Præclare ita legibus comparatum, vt charitas liberorum amiciores reipublicę parentes redderet, seque eam seueritatem in dicenda de Lepidi filijs sententia secutum ait. At idem ille agnoscit videri hoc quodammodo crudele, quod

a Noc. in l. huic scripturæ C. ad l. Aquil. Bart. in d. l. si. quis nu. 53. b Bald. in tit. Apud quem vel quos contro. inuest. del. in vsib. feud. in l. ex facto D. de vl. & pub. subst. & in l. in testamento C. de mil. test. & in c. innotuit. de elect. Panormit. in c. ad hæc de rescript. Io. And. in c. dudum. de decim. Angl. in l. bene a Zenone. C. de quad. præsc. Alex. in l. quanquam C. de test. mil. c Bart. in l. iure prouinciã C. de fabricensib. lib. 11. & in l. sancimus. C. de pœnis. Bal. in consilio quodã incip. In. Dei nomine feliciter. videtur quod rigore dicti arbitrij.

d l. 1. C. pœn. fisc. cred. præ. l. in summa l. quod placuit. & l. statius. §. si D. de iure fisc. Bart. in l. si finitaam. §. si de vectigali. D. de dam. inf. Math. de Affl. dec. 282. & in c. 1. Quæ sit prim. cau. ben.

e lib. 1. epist. ad Brutum.

ad liberos qui nihil meruerũt, pœna perueniat: & Seneca a inter Syllanæ crudelitatis exẽpla recenset, quod a Reip. administratione liberos proscriptorũ submouerat. Nihil enim esse iniquius, quã aliquẽ paterni odij heredẽ fieri. Quod & Dionys. Hallicarnass. lib. 8. hist. Ro. latius persequitur, & Philo de specialibus Moysis legibus b, illam præ cæteris valde laudans, quæ vetuit liberos pro patre puniri: quod iniquũ videatur ex Ezechielis Prophetæ c sententia, filiũ ferre delictum parentis. Quibus etiam rationibus moti Doctores nostri, statuta illa & leges, quæ pœnas vltra suos auctores, etiam in maiestatis aut perduellionis crimine, produxerunt, & filios ex patris delicto, vel aliqua parte bonorum multarunt, vt tolerabilia esse concedant non esse tamen laudabilia pronuntiant: sed tanquam odiosissima, & ab æquitate naturali diuinoque iure exorbitantia, nullo modo produci aut extendi, sed quantum potest strictissima interpretatione coerceri debere d. Ideoque ex eis non pauci Legem illam paullo seueriorem Arcadij & Honorij nomine celebrem cui Gildonis recens facinus occasionem dedisse videtur, non tam apud Impp. ipsos, quam apud Impp. tutores, putarunt non habere locum in filijs ante crimen natis, sed nec ad eas hereditates quæ iam tum delatæ erant, nec ad libertorum paternorum successionem aut Ecclesiastica beneficia pertinere [e]. Quidam etiam summi viri [f] eo progressi sunt, vt legem illam ad terrorem potius, quam ad executionẽ scriptam existimarint. Alij rigorẽ illum temperatum esse censuerint lege posteriore g, qua humanius sancitum est, ibi esse pœnam vbi & noxa est: propinquos, notos, familiares, quos sceleris societas reos non facit, procul calumnia submoueri: nec sanguinem vel affinitatem, aut amicitiam crimen admittere: scelus non genus esse puniendum. Alterum alterius odio grauari non debere: peccata suos tenere auctores, nec vlterius progredi pœnam, aut pœnæ metum, quam reperiatur delictum. Verum, vt hoc singulare in summo illo & horrendo perduellionis crimine esse concedamus, admittamusque seueriorum legum plenam executionem, sane nullum est Christiani principis edictum, nulla Reipublicæ bene-

a lib. 1. de Clem.

b Deuter. 24. 16. 4. Reg. 14. 16. 2. Paralip. 25. 4.

c Ezech. 18. 20. C. Iudaei 1. q. 4.

d Cyn. in l. lege Cornel. D. de vulg. Bal. Salic. Angel. in tit. Res inter alios.

e Pet. Cyn. le fab. & Angel. in l. quisquis. C. ad l. Iul. maiest. Bald. in l. 1. C. de bon. lib. Ang. in l. adoptiuũ §. patronum. D. de adop. Angel. in l. fallaciter. C. de abolit.

f Bud. in post annot. in pand.

g l. Sancimus. C. de pœn.

quidem constitutæ lex, nullum statutum, quo ex delicto quamlibet scelesti filij puniatur pater insons atque innoxius: & barbarum illum Macedonum morem Alexander ipse Macedo damnasse se, ac propinquis parentibusque remisisse gloriatus est [a]. Sed & iuris Doctoribus quidam ingenue dicere ausi sunt, huiusmodi statuta & constitutiones sapere tyrannidem, ac dira & crudelia esse [b]. Et vero diuersa hic longe a superioribus ratio est: nec retro quoque eadem recurrunt. Non enim vt in filijs paterni criminis, sic in patribus filiorum exempla metuenda sunt: nec hereditates istæ sic regrediuntur, vt descendunt. Sed vt Euripidem illud ab omnibus laudatur [c], Ex scelesto & improbo parente vix nasci probum filium, malique corui malum fere ouum esse solere: sic & illud eiusdem, euentus fere comprobauit, vix vnum inter plurimos nasci, qui patre vitiosior non sit: & notum est crebroque vsurpatum illud Lyrici Vatis,

Ætas parentum peior auis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

Vetus etiam dictum constat, Heroum filij, noxæ. Adeo natura hominibus insunt vitia potius quam virtutes, & ex traduce quodammodo in posteros illa transeunt, hæc simul cum parentibus obruuntur. Quod fato quodam fieri Demosthenes queritur. Fit tamen: & reputantibus nobis, licet illam Ælij Spartiniani querelam renouare, Nemionem prope magnorum virorum optimum & vtilem filium reliquisse: denique aut sine liberis interijsse, aut tales habuisse plerosque, vt melius fuerit de rebus humanis sine posteritate discessisse. Sed nec ea pietas in liberis est, quæ in parentibus charitas, vt amiciores eos reip. metus paternæ calamitatis facile præsumatur. Quare tantum abfuit, vt legibus Romanis ex delicto filij patri pœna aliqua infligeretur, vt contra Alexander Imperator rescripserit [d], Si filius cum esset in potestate patris deportari in insulam meruit, peculium eius nec quod in castris

a Apud Q. Curt. lib. 6. & 7.
b Cyn. in d. l. lege Cornelia.
c In Erecthid.
d l. 3. C. de bon. proscript.

adquisiuit, vel quod ei militaturo pater donauit, auferri patri debere. Quo rescripto tantum etiam abest, vt aliquid fingatur in odium patris, aut fisci fauorem, vt contra fingatur pater, quia filiusfamilias iure suo vsus non est, retro dominium in rebus filij habuisse ex Vlpiani sententia [a]. Quo præcipue argumento Cynus, Bartolus, alijque tradiderunt [b], Publicatis filij bonis, nec proprietatem peculij, siue profectitij siue aduentitij, aut castrensis, nec vsumfructum publicari.

Porro in proposita quæstione, si verum amamus, ingenue fateamur necesse est, non agi de bonis, quæ reuera eius fuerint, qui crimen admisisse dicitur siue proprietatem, siue vsumfructum spectes: sed de iis quæ pater ciuis optimus, qui neque degeneris filij propositum sciuit, neque ratum habuit, neque prohibere potuit, ad quem nihil ex eo deuenit, cuius denique nulla culpa arguitur, aut a maioribus suis habuit, aut ipse laboribus suis & industria quæ sunt iuste, possedit legitime, fideliter administrauit, quæque posteris quantum in se fuit, quantumque per leges licere putauit, conseruata voluit. Cum igitur legum quæ proponuntur verbis hoc expressum non constituatur, vt pater ob crimen perduellionis commissum a filio, pœnam aliquam ferat, quinpotius eisdem legibus ita ei cautum sit, vt etiam portionis eius quæ ex persona filij in fiscum translata fingitur, perinde ac si pater eo die quo de crimine a filio cogitatum est, decessisset, plenam administrationem habeat: sic pœnalem sanctionem extendere, vt quod vel expressis verbis vix ac ne vixquidem fieri potuit, subtili & odiosa interpretatione fiat, profecto non solum contra humani iuris regulas, sed etiam contra diuini oracula, & contra naturalem æquitatem, communémque humanitatis sensum non immerito videatur. Atqui si ita interpretemur, vt vniuersam Alexandri patris substantiam totumque patrimonium ad fiscum pertinere dicamus, consequens erit dicere Alexandro insonti atque innocenti testamenti factionem iisdem legibus prohibitam: atque ita optimum ciuem, & antiquæ gentilitatis alieni criminis inuidia inauditum, nullo suo me-

[a] l. Seruum filii in pr. D. de leg. 1.
[b] in l. si postulauerit. § sub (?) D. ad l. Iul. de adult. & in l. si finita §. si de vectigali. D. de damn. infe. vbi Paul. Castr. & Io. de Immol. Mar. Socin in c. veniens de accusat. Angl. in l. adoptiuum. §. patronum. D. de in ius voc. Cyn. in l. 3. C. de bon. proscript.

rito capite minutum, ſaltem iugo latinæ libertinitatis [a] ſubditum, & iuſſum ſub liberti quidem titulo agere viuentem, ſed non permiſſum quidquam habere morientem, negato etiam ſupremæ voluntatis illo quod nunquam redit, arbitrio, quo nihil eſſe dicitur, quod magis hominibus debeatur [b] Immo quid eſt aliud (exclamat ad Eccleſiam Catholicam in re non vſquequaque diſſimili grauis imprimis Theologus Saluianus Maſſilienſis presbyter) [c] quam ſeruituti addicere, quos non vis aliquid quaſi ingenuos poſſidere, & quæ ſuperſtites quæſiuerũt ne pro parte quidẽ ſuis ſeruare moriẽtes? Huic inſpectioni non minimum pondus addit qualitas filiarum, quæ & legitimo patris iudicio ad eius bona vocantur, & non ſanguinis modo iure, ſed vel ſexus ſui priuilegio, etiam læſæ maieſtatis crimine patre ipſo damnato, meliore ſemper conditione habitæ ſunt quam filij. Nam vt omittãtur bonorum principum exempla, vt illud M. Anthonini, qui rebellis Auidij Caſſij filias etiam auro, argento, gemmiſque honeſtaſſe legitur [d]: itemque inter recentiora, illud Ferdinandi regis Neapolitani a noſtris relatum laudatumque iure, [e] qui Roſani principis in caput ipſius coniurati filias non modo paternis bonis non exuit, verum etiam honorifice collocauit, certe & ſeueriore illa Arcadij & Honorij lege, filiabus damnati in maternis bonis ſaltem legitima ſeruata eſt [f]. Ex qua etiam conſtitutione Angelus reſpondit [g], licet decreto regis aut ducis cautum ſit, vt bona coniurantis contra ſtatum ſuum publicentur, filiabus tamen ſaluam ſemper eſſe debere legitimam. Nec mirum: cum & damnati perduellionis vxor, alioquin ſocia diuini humanique iuris indiuidua, vna cum marito caro, non dotem modo recipiat, ſed & donationem propter nuptias [h], ſeruata etiam in ea veteri ſexus ſiue iure, ſiue priuilegio [i], cuius etiam fauore traditum eſt, pœnam in poſteros tranſeuntem non comprehendere lineam femininam [k]: & ex ſtatuto puniente delictum præſumptum, mitius agi cum feminis [l]. Nec hoc tantum ſexus infirmitati datum, ſed etiam pudicitiæ & caſtitati, quam omnibus modis integram ſeruari publice intereſt.

a l. 1. Theo. de hered. pet. §. vlt inſtit. de ſucceſſ. lib. l. 1. C. de lat. lib. toll.
b l. 1. C. de ſacroſ. eccleſ.
c lib. 3.
d vulcat. Gall. in Auidio Caſſio. Iul. Capitol in Marco.
e Matth. de Affl. in c. 1. §. & bona committentium. Quæ ſint regal.
f l. quiſquis §. ad fili. C. ad l. Iul. maieſt.
g conſil. 303
h §. vxores D l. quiſquis.
i l. in his rebus. D. ſol. matr.
k Io. Ard. in c. in quibuſdam de pœn. in 6 Bald in l. quicunque C. de ſer. fug
l Glo in l. vbi. D. de eden.

Illud ad extremum in hac quæstione non bene momentum habere potest, quod & si quæ maior ambiguitas aut obscuritas esse videretur, quam esse propius inspicientibus visa est, in propositis illustrissimi Ducis legibus, quas etiam se ipsius Excellentia ad rationis & æquitatis normam conformasse profiteretur, recurrendum esset ad illas & rationis & æquitatis regulas in hanc rem a maioribus legum conditoribus præscriptas, Semper in dubijs benigniora præferenda esse: [a] &, interpretatione legum pœnas potius esse molliendas, quam exasperandas [b]: quin etiam interdum licet edicti verba non patiantur, iurisdictionem tamen esse moderandam [c]: simul & illud expendendum, quod Baldus [d] non immerito pro singulari notat: Quantumcunque lex sit fauorabilis, tamen si apposita est pœna, odiosam censeri & restringendam potius, quam extendendam.

Itaque omnibus mature expensis, quod bona melius sentientium venia dictum sit, Ex animi nostri sententia ita concludimus, Videri quidem ex propositis legibus eam portutionem, quæ ad Petrum ex bonis Alexandri patris deuenra erat, si tum pater intestatus decessisset, cum filius crimen perduellionis contraxit (id est semissem siue dimidiam, habita ratione Francisci fratris tum adhuc viuentis) in fiscum ex caussa perduellionis ipso iure translatam, ita vt ab eo tempore fisco ius in ea quæsitum censeatur: Ideoque & quod postea a patre ex vniuersorum bonorum plena administratione adiectum est, pro rata eiusdem portionis quodam accessionis iure ad fiscum pertinere: sicque ex legis verbis, atque mente haberi rationem omnium bonorum, quæ pater postea moriens reliquit. Reliquum semissem Alexandrum patrem libere habuisse: & siue verba legum, siue mentem spectemus, siue rationem & æquitatem, filiarum Alexandri a patre institutarum longe in eo semisse potiorem esse caussam, quam fisci: cuius tamen vix mala caussa esse dicitur, nisi sub bono principe, cui hæc summa victoria, hæc præcipua gloria est, cum in sua caussa, ratione & æquitate vinci se patitur.

a l. semper D. de reg. iur.
b l. interpretatione D. de pœn. l. in factum §. vlt. D. de reg. Iur. c. in pœnis. eo. tit. in 6.
c l. quamuis D. de in ius voc.
d In l. illud num. 4. C. de sacros. eccles. vbi & Iac. de Beluiso.

In huiusnostri consilij fidem subscripsimus nos Aduocati Consiliarij in Curia Franciæ, Lutetiæ Parisiorum III. Non. April. anno a Christo nato CIↃ. IↃ. LXXXVII.

PETRVS PITHOEVS scripsi.

Subscripsere

Iac. Canaïus.
Franc. Montholonius.
Io. le Maistre.
Renatus Choppinus.
P. Du-Lac.

RELATIO, SIVE CONSILIVM ET SENTENTIA MAGNIFICORVM sex Iudicum Rotæ.

Ad clariss. Locumtenentem & Consiliarios Reip. Florentinæ.

CLARISSIMI DOMINI,

IN caussa coram dominationibus vestris clarissimis vertente inter nobiles dominas Gineuram, Lucretiam, Camillam & Cassandram sorores, & filias quondam domini Alexandri de Capponibus, & Franciscum filium Aloysij Capponi Stufæ,& dominæ Ludouicæ etiam filiæ dicti domini Alexandri, & Andream Vincentij de Alamannis tam nomine suo proprio, quam vti procuratorem reuerendissimi domini Lucæ Episcopi Matisconensis Alamanni, & Iuliani filiorum dicti Vincentij, & dominæ Caterinæ pariter filiæ dicti domini Alexandri, siue eorum procuratores, modis & nominibus quibus in actis dictæ caussæ actores seu actrices,

ex vna: Et fiscum & magnam cameram suæ celsitudinis, etiam modis & nominibus, quibus in actis prædictis reconuentum, ex alia. Visa petitione dictarum agentium, visis exceptionibus pro parte fisci productis, & replicationibus hinc inde factis: visis allegationibus ab vtraque parte exhibitis, auditisque pluries dictis partibus, & earum procuratoribus & aduocatis: & visis omnibus & singulis deductis, productis, actis & actitatis hinc inde in dicta caussa, & mature discussis, & consideratis omnibus considerandis cum plena caussæ cognitione, & omni meliori modo: Dei nomine repetito referimus partes dominationum vestrarum clarissimarum fore, & esse in pronunciando, vt infra sequitur.

Dei nomine repetito, Pronunciamus, sententiamus, decernimus & declaramus petita & exposita per supradictas nobiles mulieres filias dicti domini Alexandri de Capponibus, & per supradictos eius nepotes, siue per eorum & earum procuratores in principali eorum petitione & libello, siue infrascripta fieri debere & posse de iure, & secundum formam statutorum & ordinamentorum communis Florentiæ: saluis tamen infrascriptis. Dicimus igitur medietatem omnium rerum, bonorum mobilium, immobilium, iurium, actionum, & effectuum, qui & quæ erant quomodolibet in bonis & patrimonio dicti D. Alexandri, seu quoquo modo ad ipsum spectassent, & pertinuissent tempore cogitati criminis rebellionis per Petrum filium dicti D. Alexandri, spectauisse & pertinuisse vsque tunc fisco suæ celsitudinis iure proprietatis & dominici, & eidem nunc etiam spectare & pertinere sine aliqua deminutione. Post obitum vero dicti D. Alexandri eandem medietatem spectauisse & pertinuisse, spectare & pertinere supradicto fisco vna cum omnibus fructibus & iuribus percipiendi omnes & quoscunque fructus dictæ medietatis. Alteram vero dimidiam supradictorum bonorum, iurium, actionum & effectuum, qui & quæ erant tempore cogitati criminis, dicimus spectare & pertinere vna cum fructibus proportionalibus a die mortis eiusdem domini Alexandri dictis filiabus & nepotibus: & fore & esse ex-

corporandam, & eisdem filiabus & nepotibus, seu eorum procuratoribus dictis nominibus relaxandam. Ad quam excorporationem & relaxationem, præfatum fiscum, siue eius procuratorem condemnamus. Quod ad alia vero bona, iura, actiones & effectus, si quos & quæ post cogitatum delictum per dictum Petrum fuerint quoquo modo quæsita per dictum D. Alexandrum, & fuerint reperta in eius bonis & hereditate, exceptis tamen rebus & bonis relictis dicto D. Alexandro per dominum Aloysium eius fratrem dicimus pro medietate vna cum fructibus a die mortis domini Alexandri spectare & pertinere præfato fisco suæ celsitudinis. Alteram vero medietatem vna cum fructibus pariter a die mortis dicti D. Alexandri dictis filiabus & nepotibus, siue eorum procuratoribus dicto nomine, & fore, & esse excorporandam & eis relaxandam. Ad quam excorporationem & relaxationem fiscum præfatum, seu eius procuratorem, condemnamus, & pronunciamus sine præiudicio iurium, si quæ fisco competant sub aliis caussis ab ista quomodolibet dependentibus, & nobis referendis. Et secundum prædicta dicimus per D. Iudices a quibus, bene vel male fuisse & esse iudicatum, & per appellantes bene vel male appellatum: & ambas partes iustis de caussis ab expensis absoluimus. Et hæc omni meliori modo, &c.

Ex Rota die xxx. Octob. 1587.
DD. VV.

Deditissimi

Camillus Cerezzanus Prætor,
Galuanus Castaldus,
Valerius Bregnosa,
Tirontes Boncoannes,
Ascanius Renaldus,
Alexander Lucantonius.

DOM FERDINANDO CARDINAL DE MEDICI, GRAN DVCA DI TOSCANA.

Molto magnifici nostri dilectissimi, Habiam visto il Referto della Ruota nella caussa del fisco, & delle figle d'Alexandro Cappon, & altri interessati: & perche l'intenzione nostra é esara sempre che si faccia la giustizia indifferentemente ad ogni vno, pero ci contentiamo che publichiate & approuate il detto Referto che si vi manda incluso sottol giorno a'hoggi i habiam per publicato, & nostro Signore Iddio vi guardi. Di Palazzo l'vltimo d'Octobre 1587.

F. CARD: GRAN DVCA DI TOSCANA.
PETRVS VSIMBARDVS Secret.

Et a tergo
Alli molto magnifici nostri dilectissimi Signori il Luogotenente, & Consiglieri nella Republica Fiorentina.

Pronunciata & publicata primo mensis Nouembris Anno CIƆ. IƆ. LXXXVII.

CONSVLTATIO
DE FEVDIS QVIBVSDAM PEDEMONTANIS.

Thema.

CIↃ CCCLXII. *Augusti legitur concessio & inuestitura feudi Morettæ, fratribus de Sollario cum clausula ad habendum, tenendum & possidendum, & perpetuò faciendum, prout videbitur absque Principis licentia, & cum pacto expresso, quod de eo ipsi inuestiti & sui hæredes possent inter se disponere libere absque licentia.*

CIↃ CCCXCVI. *Legitur concessio & inuestitura feudi Macelli pro heredibus & successoribus quibuscumque masculis, & cum pacto quod ipsi, & eorum liberi masculi possent inter seipsos alter alteri & aliis eorumdem & econuerso quandocumque & quotiescumque placuerit, quouis titulo & quauis etiam vltima voluntate alienare ipsum feudum & quamlibet eius partem, principe & successoribus non requisitis.*

CIↃ CCCXII. *Ioannes Marchio Saluciarum, vendit Philippo de Sollario condomino Morettæ locum turris sancti Georgij recipienti pro se, hæredibus & successoribus*

quibuscumque, & causam habentibus & habituris.

CIↃ CCCCXIV. *Dux Sabaudię approbat dictam venditionem & inuestit dictum emptorem pro se, hæredibus & successoribus quibuscumque.*

CIↃ IↃLX. *Ludouicus de Sollario condominus Morettæ, Macelli & Turris sancti Georgij in suo testamento prælegauit dicta feuda Morettæ, Macelli, Turris & (de quo vltimo hactenus non fuit quæstio) Manfredo & Gabrieli filijs suis & alijs masculis forte nascituris, cum reciproca substitutione, & post omnes filios, siue vltimo sine liberis decedenti, substituit Hieronymum & Bonifacium fratres, Vascimum, Franciscum, & Ioannem omnes de Sollario eiusdem testatoris nepotes, & præmortui siue præmortuorum filios masculos in dictis bonis feudalibus. In reliquis substituit filias suas.*

In omnibus alijs bonis instituit filios & filias: & filijs omnibus decedentibus substituit filias.

Prohibuit filiis suis masculis natis & nascituris alienationem dictorum feudalium, nisi inter ipsos & alios proximiores æquatos, cum clausula incitatiua.

CIↃ IↃLXIII. *Exorta inimicitia & rixa inter dictum Ludouicum testatorem & Bonifacium vnum ex dictis substitutis dictus Ludouicus per suos codicillos reuocauit substitutionem factam de Bonifacio & Hieronymo eius fratre: omisit reuocare substitutiones filiorum eorumdem Bonifacij & Hieronymi. Et in hoc consistit vna difficultas.*

CIↃ IↃLXXIIX. *Manfredus filius Ludouici solus sine filiis masculis decedens instituit Octauiam filiam, cui dece-*

denti sine filiis substituit Carolum & Ludouicum filios Francisci vnius ex substitutis in testamento Ludouici.

Defuncta Octauia, Camera Ducalis reduxit feudalia ad manus suas. Oritur quæstio inter Carolum & Ludouicum fratres filios Francisci prætendentes se vocatos duplici via; primo ex testamento Ludouici & persona patris substituti in feudalibus exclusis Hieronymo & Bonifacio per codicillos Ludouici. Secundo ex testamento Manfredi, in quo ipsi nominatione vocantur aliis omnibus exclusis.

Causa primo loco fuit per delegatos serenißimi Ducis definita, vt Carolus & Ludouicus in feudo Morettæ soli succederent excluso filio Bonifacij. Secundo loco senatus Ducalis non solum filio Bonifacij partem feudorum Macelli & Turris confirmauit, sed etiam partem feudi Morettæ aßignauit. Pendet nunc casus sententiæ reuisio. Cuperent illustrißimi Domini Carolus & Ludouicus veridicum reportare consilium supra infra scriptis difficultatibus, vt poßint maturius deliberare, cedere ne an vltra contendere debeant.

Et primo quæritur vtrum substitutio facta in testamento Ludouici filijs suis decedentibus sine liberis, intelligatur de masculis, an etiam promiscue etiam de fœminis. Materia subiecta feudorum vnam suadente, vocationem filiarum sub eadem liberorum conditione ad partem contrariam inclinante, iuncta regula quod liberorum appellatione filiæ continentur etiam ex proprietate verbi.

Secundo, an inimicitia orta post testamentum inter Ludouicum testatorem & Bonifacium substitutum induxerit suffi-

cientem causam reuocationis, imo reuocationem substitutionis Bonifacij.

Tertio, an præsupposito quod inimicitiæ fuerint sufficientes ad reuocationem substitutionis Bonifacij, an etiam extendatur ad filiorum Bonifacij substitutionem, maxime, quia cum illi tempore testamenti Ludouici non essent nati, præsumitur de eis facta substitutio non ipsorum sed patris Bonifacij contemplatione, quo fit vt ingratitudo patris noceat etiam filiis.

Quarto, an reuocatio substitutionis facta in testamento Ludouici de Bonifacio & Hieronymo nulla in codicillis facta mentione filiorum extendatur etiam ad filios ratione prædicta, videlicet, quod substitutio fuerit facta de filiis non natis contemplatione patrum, quorum inimicitia & ingratitudo nocere videtur filijs, adeo vt & locus regulæ, quod vnius exclusio &c.

Quinto, quæritur an feuda ista constantibus pactis & tenore inuestiturarum dicantur talia vt possint comprehendi in dispositione testamentaria Ludouici & subsequenter Manfredi inspecto tenore primarum inuestiturarum, de quibus supra: cum facultas alienandi simpliciter concessa debeat intelligi secundum naturam feudorum, & clausula feudi recti & proprij repugnet facultati alienandi: & in dubio verba & pacta secundum subiectam materiam intelligantur & secundum naturam feudorum.

Sexto, quæritur an illustrissimi Domini Carolus & Ludouicus de Sollario qui dixerunt in actis conditionem illam liberorum posita morte filiorum Ludouici, intelligi de masculis, possint nunc contrarium asseuerare, cum nostrum affirmare vel negare rei veritatem non immutet. Nam ratio & vtilitas

est

est euidens, quia si conditio illa liberorum debet de masculis tantum intelligi, subsequitur dubitatio de reuocatione substitutionis Bonifacij, an videlicet etiam includat filiorum substitutionis reuocationem; quod si etiam de fœminis, cessant difficultates, & ex testamento Manfredi soli vocantur dicti illustrißimi fratres.

Septimo quæritur, an Ludouicus habens filios masculos vocatos ex natura feudorum & tenore concesſionum, potuerit filios grauare, & tollere eis facultatem disponendi in casu quo ex tenore inuestiturarum potuißent disponere, videlicet quando sine masculis decederent. Ratio & vtilitas est, quia si non potuit pater filios masculos habens auferre ab eis facultatem disponendi, si filios masculos non haberent, remanet testamentum Manfredi validum, quo soli vocati sunt illi Domini fratres prædicti.

Postremo quęritur, feudum Baldeizeri, quod est nouum in persona Ludouici fuit ne concessum iure antiqui, vt veniat in dispositionem Ludouici & Manfredi, aut alterius ipsorum: an potius ob mortem Manfredi sine filijs masculis fuerit legitime deuolutum, adeo quod potuerit Princeps illud tanquam deuolutum alteri donare, & sic erit enucleanda illa difficultas, vbi D. Can. in Tractat. de Antiq. temp. vnum tenuit, & in consilijs alium.

VT propositis in hoc breuiculo quæstionibus analytico ordine satisfiat, primum illud statuendum videtur, quamuis iure communi feudorum, vasallus feudum alienare aut in extraneum, vel remotiorem gradu agnatum transferre; sed ne filio qui ad successionem feudi vocatus est testamento præiudicare possit. c. 1. Qual. olim pot. feud. al. c. 1. §. hoc quoque de success. feud. c. 1. §. si vero de feud. alie. c. 1.

conuentione muliebria esse proponuntur, non liberorum modo, sed hæredum & successorum longe amplius nomen omnino referendum est ad eas personas quæ feudi iure capaces sunt. Non ergo ad fœminas, quia neque fondam leuare, neque pugnam facere queunt, in feuda etiam non succedunt nisi aliud expressim conuenerit in constituendo feudo, quo casu demum admittuntur non extantibus masculis, aut nisi feudum conditione sua muliebre sit, & de quo fœmina primum fuerit inuestita c. 1. de succ. feud. & c. 1. de grad. succ. in feud. c. 1. §. quia etiam Episcop. vel Abb. c. 1. §. mulier de Capit. meo qui curiam vendid. Et c. 1. In quibus caus. feud. amitt. Et hæc omnium feudistarum constans sententia est c. 1. §. similiter de lege Conrad. c. 1. §. sed aduersum D. de al. feud. Bald. in l. Cum virum C. de fideiuss. Paul. Cast. in aut. itaque C. Com. de succ. Mart. Laud. in c. 1. §. donari Qual feud. al. poss. Alex. in l. Gallus in consil. 3. in 1. volu. Philipp. Dec. consil. 208. coll. 3. & consil. 413. num. 10. & 445. col. 3. & consil. 516. col. 2. consil. 555. numero 3. Iaf. consil. 155. vol. 1. Franc. Curt. consil. 25. col. 1. Ioann. Calder consil. 8. feudalium, & consil. 15. de verb. sig. Ioan. Baptista Caccial. in rep. capitis l. reg. 13. de feud. cognit. Iacob. de sancto Georgio in tractat. feud. in verbo & vnus ex dictis vassallis.

Ex quo consequitur, primum quidem, nihil esse quod ex legibus inuestituræ inter hæc feuda, de quibus quæstio est ob hæredum aut successorum nomen differentia aliqua constituatur. Deinde vero Manfredum Ludouici filium sine liberis masculis naturalibus & legitimis decedentem feuda illa non libere habuisse sed cum onere fideicommissi aut substitutionis, cui demum morte eius locus factus est.

Nunc illud exeutiendum, Primum Manfredo in illis feudis a patre substituti remanserint, id est an reuocatio substitutionis facta Ludouici codicillis, etiam Bonifacij filium comprehenderit; Quæ huius inspectionis potissima quæstio est, In qua & si illa probabiliter dici posse videantur natura patrem & filium vnam eandemque personam censeri vulg. l. vlt. C. de Impub. & al. subst. nec esset verisimile tertio loco

post patrem, a testatore honoratum magis ei cordi fuisse, quam patrem ipsum quem secundo loco vocauerat, ex L. Publius §. 1. D. de Condit. & dem. Sed nec nouum aut insolens esset in iure, vt ingratus patris animus etiam liberis noceat nondum natis Acc. noster ad feudi priuationem extendere visus est in l. 2. C. de lib. eorum lib. quasi filij postea nascentes a linea infecta rubiginem traxisse videantur. Et Baldus ad eundem locum more suo subtiliter & colorate addit: Tamen & rationi & æquitati magis congruere videtur noxam caput suum sequi & peccata solos tenere auctores suos, nec filium iniquitate patris onerari. Qua etiam æquitate moti in non omnino dissimili causa pleniore tractatu habito adhibitisque serio iurisperitis M. Antonius & Verus Impp. sententiam mutare non erubuerunt, statueruntque nepotem neque verbis neque sententia legis, aut edicti prætorij ex persona vel nota patris sui excludi a bonis auiti liberti in l. Diui fratres de iure patronatus. Et eos postea sequutus Iustinianus noster, mariti odium apud matrem infanti nocere noluit, & crudele visum esse dixit, eum qui non sentit, indignum aut ingratum existimari L. Si quis in suo. § fin. C. de Inoff. testamento. Cui etiam definitioni consequenter plerisque Doctorum non abs re quidem visum est, quod & Accurs. notauit ad L. fin. §. vlt. C. de liberis præter post nouellam eiusdem Imperatoris constitutionem, qua exhæredationi certas causas formasque præscripsit, posthumos hodie exhæredari non posse. Sed & ante eam constitutionem laxiore adhuc & liberiore exhæredationis iure, nepos ex filio matre ignominiosa natus, & quæ tam patri quam auo dedecori esset etiam excluso patre, non aliter ipse a bonorum possessione aui excludebatur, nisi auus eum nominatim exheredasset. L. 3. §. si emancipatus D. de bonor. poss. cont. tab. Ergo in specie proposita multo magis liberi qui ex Bonifacio nascerentur nominatim substituti, saltem nominatim aut expressim iure illo substitutionis priuari debuisse videntur, si quidẽ ea Ludouici mens fuit, durumque esset, & contra regulas æquitatis, quæ semper in dubiis benigniora præferri & od a

refringi iubent, quod in solum patrem nominatim scriptum est, ad filium immeritum extendere, & pœnam eo producere, vbi nulla culpa aut noxa esse proponitur, nec frustra Sceuola noster apud Paulum monet aliam esse causam exhæredationis quæ benigne acciperetur. Exhæredationes vero & ademptiones non esse interpretatione adiuuandas L. cum quidem D. de lib. & posth.

Adde quod in specie proposita testator Bonifacij liberos non tam vt patris hæredes, quam vt agnatos suos filio substituisse videtur, conseruandorum scilicet in familia feudorum auitorum animo potius, quam Bonifacij ipsius respectu aut gratia. Itaque quod Bonifacij filius non tam a patre, quam a genere & naturæ tributum habet, etiam excluso patre, manere ipsi saluum & incolume æquius est quando & deportato patre saluum esset L. eum qui D. de interd. & releg. Flor. in L. in Iudicio D. famil. occisæ. Qua etiam æquitate patre ipso perduellionis damnato liberis salua esse libertorum iura Imperatores voluerunt L. 4. D. de iure patronatus. Porro & hic in considerationem venit, quod Bonifacij filius eodem gradu eodemque iure est quo Francisci filij, neque est quod in eius personam merito dici possit. Iam igitur illud frustra quæratur, iusta ne fuerit causa Ludouico reuocandæ substitutionis in personam Bonifacij agnati cui vel superstiti sola testatoris voluntas vt in dando, sic in adimendo fideicommisso pro lege esse debuerat, potiore alia non prohibente, quinimo concedente, inuestituræ pacto liberam inter hæredes feudi capaces dispositionem.

Reliqua est illa quæstio de feudo Baldeizeri, cuius tamen inuestituræ nulla lex proponitur ex qua certo iudicari possit iure ne antiqui concessum fuerit, aut quibus conditionibus. In dubio tamen, quandoquidem inter partes conuenire videtur feudum illud in persona Ludouici nouum fuisse (quod alioqui in incerto non facile præsumitur, vt feudistæ not. in c. 1. de duobus fratribus de benef. inuest. & alij in L. si defunctus (arbit. tut.) illud generaliter responderi potest in feudum nouum succedere tantum posteros eius a quo feu-

dum originem cœpit, & qui ſunt ei liberorum loco, illis deficientibus feudum ad Dominum reuerti iure communi feudorum, niſi aliud inueſtituræ lege conuenerit c I. de gradib. ſucceſſionum in feud. Philipp. Decius conſil. 395. & Alex. conſil. 25. numero 6. in 5. volum. adeo vt in conceſſione ipſa feudi hæc verba, ſi ſine hærede vaſallus deceſſerit, in dubio de filio aut nepotibus tantum intelligantur C I. §. ſed diuerſum de alien. feud.

Denique noſtra hæc ſententia eſt, Karolo & Ludouico Franciſci filijs aduerſus ampliſſimi ſenatus iudicium ſupplicandi non ſatis iuſtas cauſas eſſe videri. Scriptum Lutetiæ Pariſiorum III. Non. Mart. anno ſalutis CIↃ. IↃ. LXXXVIII.

PETRVS PITHOEVS ſcripſi.

Subſcripſerunt,

Iac. Canaius,
Io. Magiſtri,
Renat. Choppinus.

RVFI FESTI V.C.

BREVIARIVM

RERVM GESTARVM

POPVLI ROMANI.

AD VALENTINIANVM IMP. AVG.

Ex vetustis exemplaribus restitutum.

CL. PVTEANO V. C.
IN SVPREMA PARISIENSI CVRIA CONSILIARIO REGIO,

P. PITHEOVS S. D.

RVfi Festi, forsan & Auieni, Breuiarium, vtilem sane Ro. historiæ studiosis libellum, & antehac totiens corrupte editum, & nuper inter illos qui ad Remp. Imperiumque Ro. pertinere visi sunt, nescio quo fato omissum dolui. Ita quo cum reliquis posthac coniungi posset, visum est exemplar, quod ante annos xx. ex vetustis codicibus ipse descripseram, Patissonio nostro excudendum tradere, tibique V. C. inscribere, vt cui victoris omnium pœne gentium populi Manes cum alia multa, tum Coloniarum suarum relliquias debent, prouincias etiam integras, atque adeo suum quondam orbem nunc debere incipiant. Bene Vale.

INCIPIT BREVIARIVM RVFI FESTI V. C. RERVM GESTARVM PO. ROMANI.

PIO, PERPETVO, DOMINO VALENTINIANO,

IMPERATORI ET SEMPER AVGVSTO, RVFVS FESTVS V. C.

DE Breuiario rerum geſtarum Pop. Ro. breuem fieri clementia tua præcepit. Parebo libens præceptis, quippe cui deſit facultas latius eloquendi: ac morem ſequutus calculonum, qui ingentes ſummas æris breuioribus exprimunt, res geſtas ſignabo, non eloquar. Accipe ergo quod breuiter dictis breuius computetur, vt annoſam vetuſtatem Reipublicæ, ac præteriti facta temporis non tam legere tibi, glorioſiſſime Princeps, quam numerare videaris.

AB vrbe igitur condita in ortum perennitatis veſtræ, quo proſperius fratrum imperium Roma ſortita eſt, numerantur anni mille centum decem & ſeptem, ſic: Sub Regibus numerantur CCXLIII. ſub Conſulibus CCCCLXVII. ſub Imperatoribus: CCCVII. Regnauerunt Romæ per annos ducentos

quadraginta tres Reges numero septem. Romulus regnauit annos XXXVII. Senatores per quinos dies annum I. Numa Pompilius regnauit annos XLIII. Tullus Hostilius regnauit annos XXXII. Ancus Marcius regnauit annos XXIIII. Priscus Tarquinius regnauit annos XXXVIII. Seruius Tullius regnauit annos XLIIII. L. Tarquinius Superbus expulsus regno est anno XXV. Consules fuerunt a Bruto & Publicola in Pansam & Hirtium, numero quadringenti decem & septem, præter eos qui in eundem annum sorte aliqua sunt subrogati, per annos CCCCLXVII. Nouẽ enim annis Romæ Consules defuerunt ita: sub Decemuiris, annis duobus: sub Tribunis militaribus, annis tribus. Sine magistratibus Roma fuit annis quatuor. Imperatores ab Octauiano Cæsare Augusto vsq; in Iouianũ fuerunt N. quadraginta tres, per annos CCCCVII. Sub his igitur imperandi generibus, hoc est Regio, Consulari, Imperatorio, quantum Roma profecerit, breuiter intimabo. Sub Regibus septem per annos CCXLIII. non amplius quam vsque Portum atque Ostiam, intra octauumdecimum miliarium a portis vrbis Romæ, vt pote adhuc paruæ & a pastoribus conditæ, cum finitimæ circum ciuitates premerent, Romanum processit imperium. Sub Consulibus, inter quos nonnumquam & Dictatores fuerunt, per annos simul quadringentos sexaginta septem, Italia vsque trans Padum occupata est, Africa subacta, Hispaniæ accesserunt, Galliæ & Britanniæ tributariæ factæ sunt. inde Illyricum, Istria, Liburni, Dalmatæ domiti ad Achaiam transitum est. Macedones subacti, cum Dardanis, Mœdis & Thracibus bellatum est, & ad Danubium vsque peruentum. In Asia expulso Antiocho, primum pedem posuere Romani. Mithridate victo, Pontus eius regnum est occupatum, Armenia minor, quam idem tenuerat, armis obtenta est, in Mesopotamiam Romanus peruenit exercitus, cum Parthis fœdus initum est. Contra Carduneos & Saracenos & Arabas bellatũ est. Iudæa omnis victa est. Cilicia & Syria in potestatẽ Populi Ro. peruenerunt. Ægypti reges fœderati erant. Sub Imperatoribus vero per annos CCCCVII. cum diuersa Reip. fortuna multi principes imperarent, accesserunt Romano orbi

Alpes maritimæ, Alpes Cottiæ, Rhetiæ, Noricæ, Pannoniç, Mœsiæ, & omnis ora Danubij in prouincias est redacta. Pontus omnis, Armenia minor, Oriens totus cum Mesopotamia, Assyrijs, Arabia & Ægypto sub imperij Romani iura transiuit. Quo autem ordine singulas prouincias Romana Respublica adsecuta est, ostenditur ita. Prima prouinciarum Sicilia facta est. Eam, victo Hierone Siculorum rege, Marcellus Consul obtinuit. deinde a Prætoribus recta, postea est cõmissa Præsidibus: nunc a Consularibus administratur. Sardiniam & Corsicam Metellus vicit: triumphauit de Sardis. Rebellauere sæpe Sardi. Iuncta administratio harum insularum fuerat: post, suos quæque Prætores habuit. nunc singulæ à Præsidibus reguntur. In Africam pro defensione Siculorum Romana arma transmissa sunt. Ter Africa rebellauit: ad extremum deleta per Africanum Scipionem Carthago, prouincia facta est. nunc sub Proconsulibus agit. Numidia ab amicis regibus tenebatur: sed Iugurtæ ob necatos Adherbalem & Hiemsalem filios Micipsæ regis, bellum indictum est, & eo per Metellum Consulem adtrito, per Marium capto, in populi Romani potestatem Numidia peruenit. Mauritaniæ a Boccho obtentæ sunt. Sed subacta omni Africa, Mauros Iuba rex tenebat, qui in causa belli ciuilis ab Augusto Cæsare victus, mortem sibi propria voluntate consciuit. ita Mauritaniæ nostræ esse cœperunt: ac per omnem Africam sex prouinciæ factæ, ipsa vbi Carthago est, Proconsularis, Numidia Consularis, Bizacium consularis. Tripolis & duæ Mauritaniæ, hoc est, Sitifensis & Cæsariensis, Præsidales. Hispanis primum auxilium aduersum Afros per Scipionem tulimus. Rebellantes Lusitanos in Hispania per Decimum Brutum obtinuimus, & vsque Gadis ad Oceanum mare peruenimus: postea ad Hispanos tumultuantes Sylla missus eos vicit. Celtiberi in Hispania sæpe rebellauere: sed, misso iuniore Scipione, cum excidio Numantiç subacti sunt. Omnes prope Hispania Sertoriani occasione belli per Metellum & Pompeium in ditionem nostram acceptæ: postea prorogato quinquennij imperio a Pompeio perdomitæ sunt. Ad extremum

quoqueab Octauiano Cæsare Augusto Cantabri & Astures, qui freti montibus resistebant, deleti sunt. ac per omnes Hispanias sex nunc sunt prouinciæ Tarraconensis, Carthaginensis, Lusitania, Callectia, Betica: trans freta etiam in solo terræ Africanæ, prouincia Hispaniæ est quæ Tingitana Mauritania cognominatur. ex his Betica & Lusitania Consulares, ceteræ sunt Præsidales. Cum Gallis grauissima bella Populus Romanus habuit. Galli enim etiam eam partem Italiæ in qua nunc Mediolanus est, vsque ad Rubiconem fluuium tenebant, in tantum viribus freti, vt Romam ipsam bello peterent, & cæsis exercitibus Romanis, mœnia vrbis intrarent, Capitolium obsiderent, ad cuius arcem sexcenti nobilissimi Senatores confugerant, qui mille auri libris se ab obsidione redemerunt. Postea Gallos cum victoria remeantes Camillus, qui in exilio erat, collecta de agris multitudine, oppressit, aurum & signa quæ Galli ceperant, reportauit. Cum Gallis multi Consules, Prætores, ac Dictatores euentu vario conflixerunt. Marius Gallos de Italia expulit, & transcensis Alpibus, feliciter aduersus eos pugnauit. C. Cæsar cum decem legionibus, quæ tercena milia militum Italorum habuerunt, per annos octo ab Alpibus ad Rhenum vsque Gallias subegit. cum Barbaris vltra Rhenum positis conflixit. in Britanniam transiuit. Decem annis Gallias & Britannias tributarias fecit. Sunt Galliæ cum Aquitania & Britannijs prouinciæ decem & octo: Alpes maritimæ, Prouincia Viennensis, Narbonensis, Nouempopulana, Aquitaniæ duæ, Alpes Graiæ, Maxima Sequanorum, Germaniæ duæ, Belgicæ duæ, Lugdunenses duæ: In Britannia, Maxima Cæsariensis, Flauia Cæsariensis, Britannia prima, Britannia secunda. Illiricum ab ore maritimo paullatim adgressi sumus. Leuinus Consul Adriaticum atque Ionicum mare primus ingressus maritimas obtinuit ciuitates. Creta per Metellum Proconsulem, qui Creticus dictus est, prouincia facta est. Græcis in fidem nostram confugientibus, ad Achaïam accessimus. Athenienses aduersus Philippum Macedonum Regem auxilium nostrum petierunt. Libera diu sub amicitijs nostris Achaïa fuit. ad extremum lega-

tis Romanis apud Corinthum violatis, per L. Mummium Proconsulem capta Corinthus, Achaïa omnis obtenta est. Epirotæ, qui aliquando cum Pyrrho rege, etiam ad Italiam transire præsumpserant, victi: ac Thessali simul cum Achiuorum & Macedonum regionibus nobis accesserunt. Macedonia ter rebellauit, sub Philippo, sub Perse, sub Pseudophilippo. Philippum Flaminius, Persen Paullus, Pseudophilippum Metellus oppressit: quorum triumphis, Macedonia populo Romano adiuncta est. Illyricos, qui Macedonibus auxilium tulerant, ex eadem occasione per Ancilium Prætorem vicimus, & eos cum Rege Gentio in deditionem accepimus. Dardanos & Mœsiacos Curius Proconsul subegit, & primus Romanorum ducum ad Danubium vsque peruenit. Sub Iulio & Octauiano Cęsare Augusto per Alpes Iulias iter factum est, Alpinis omnibus victis, Noricorum prouinciæ accesserunt. Bathone Pannoniorum rege subacto, in ditionem nostram Pannoniæ venerunt. Amantinis inter Suauum & Drauum prostratis, regio Suauiensis ac Secundorum loca Pannoniorum obtenta sunt. Marcomanni & Quadi de locis Valeriæ quæ sunt inter Dannubium & Drauum, pulsi sunt, & limes inter Romanos ac Barbaros ab Augusta Vindelicum per Noricum, Pannonias ac Mœsiam constitutus. Traianus Dacos sub rege Decibalo vicit, & Daciam trans Danubium in solo Barbariæ prouinciam fecit, quæ in circuitu habuit decies centena milia passuum. sed sub Gallieno Imperatore amissa est, & per Aurelianum translatis exinde Romanis, duæ Daciæ in regionibus Mœsiæ ac Dardaniæ factæ sunt. Habet Illyricus decem & septem prouincias, Noricorum duas, Pannoniarum duas, Valeriam, Suauiam, Dalmatiam, Mœsiam, Daciarum duas: & in diœcese Macedoniæ prouinciæ sunt septem, Macedonia, Thessalia, Achaïa, Epiri duæ, Præualis, Creta. In Thracias Macedonici belli occasione transcursum est. Sæuissimi omnium gentium Thraces fuerunt. In Thraciæ regionibus etiam Scordisci habitauerunt, pariter crudele & callidum genus. Multa de sæuitia prædictorum fabulosa memorantur, quod hostijs captiuorum dijs suis ali-

quando libauerint, atque sanguinem humanum in ossibus capitum potare sint soliti. Sępe per eos Romanus est cæsus exercitus. Marcus Didius vagantes Thracas repressit, Marcus Drusus intra fines proprios continuit, Minutius in Ebri fluminis glacie vastauit. Per Appium Claudium Proconsulem hi qui Rhodopen incolebant, victi sunt. Europæ maritimas vrbes antea Romana classis obtinuit. Marcus Lucullus per Thracias cum Bessis primus conflixit. Ipsam caput gentis Thraciam vicit. Eumolpiadam, quæ nunc Philippopolis dicitur, Vscudaniam, quæ modo Adrianopolis nominatur, in ditionem nostram redegit. Capylem cæpit: supra Pontum positas ciuitates occupauit, Apolloniam, Galatum, Parthenopolim, Tomos, Istrum. ad Danubium vsque perueniens, Romana Scythis arma monstrauit. Ita ditioni Reipublicæ sex Thraciarum prouinciæ sunt adquisitæ, Thracia, Æmimontus, Mœsia inferior, Scythia, Rhodope, Europa in qua nunc secundæ arces Romani orbis sunt constitutæ.

Nunc Eoas partes, totumque Orientem ac positas sub vicino Sole prouincias, qui auctores sceptris tuis parauerunt, explicabo: quo studium clementiæ tuæ, quod in hisdem propagandis habes, amplius excitetur. Asia societate Attali regis nota Romanis, eamque Attali testamento relictam hereditario iure possedimus. Ne quid tamen Pop. Ro. non viribus partum haberet, armis per nos ab Antiocho Syriarum rege maximo est vindicata. Eadem occasione etiam Lydia sedes antiqua regnorum, Caria, Ellespontus ac Frygiæ in potestatem populi Romani iuncta ditione venerunt. Rhodijs & Insularum populis, experti primum infestissimos, post ijsdem fidelissimis auxiliatoribus vtebamur. Ita Rhodus & Insulæ primum libere agebant, postea in consuetudine parendi Romanis, clementer prouocati peruenerunt: & sub Vespasiano principe, Insularum prouincia facta est. Pamphiliam, Frygiam, Pisidiam Seruilius Proconsul ad bellum Piratarum missus obtinuit. Bithiniam Nicomedis defuncti Regis testamento sumus adsecuti. Gallogræciam, hoc est Gallatiam (sunt enim, vt nomen resonat, ex Gallijs Gallatæque) dum Antio-

Antiocho contra Romanos auxilium præbuisset, inuasimus. Mummius Proconsule Gallatas persecutus est, & confugientes partim in Olympum, partim in Megabeam montem, qui nunc Modiacus dicitur, de arduis eos in plana detrusit, victos in perpetuam pacem redegit. Postea Gallatiam Deiotarus Tetrarches nobis permittentibus tenuit. ad extremum sub Octauiano Cæsare Augusto, Gallatia in speciem prouinciæ redacta est, & eam primum Lollius Proprætore administrauit. Cappadoces primi societatem nostram sub Epafrace rege petierunt, posteaquam Ariobarzanes rex Cappadocum a Mithridate expulsus Romanorum armis est restitutus, semper inter auxilia nostra fuere Cappadoces, & ita maiestatem coluere Romanam, vt in honorem Augusti Cæsaris Mazaca ciuitas Cappadociæ maxima, Cæsarea cognominaretur. Postremo sub Imperatore Claudio Cæsare cum Archelaus ex Cappadocia Romam venisset, ibique diu tentus occubuisset, in prouinciæ speciem Cappadocia migrauit. Pontus per Pompeium victo Mithridate rege Pontico formam prouinciæ accepit. Paflagoniam Pylemenes rex amicus populi Romani tenuit, sæpe ex ea pulsus a nobis est restitutus. Quo mortuo, prouinciæ ius Paflagonibus impositum est. Vltra iuga Tauri montis quemadmodum possessio Romana perrexit, consequenter, locorum magis quam temporum seruata digestione, monstrabitur. Antiochus Syriæ potentissimus Rex bellum formidabile Populo Romano intulit, in quo trecenta milia armatorum habuit, falcatis etiam curribus & Elefantis aciem instruxit. Ab Scipione Africano in Asia apud Magnesiam victus pace accepta, intra Taurum regnare permissus est. Eius filij regnum Syriæ sub clientela Populi Romani retinuerunt. quibus defunctis, Syriarum prouincias potiti sumus. Cilices & Isauros qui se piratis ac prædonibus maritimis iunxerant, Seruilius Proconsule ad prædonum bellum missus subegit, & viam per Taurum montem primus instituit: isque de Cilicibus & Isauris triumphauit, atque Isauricus est cognominatus. Cyprus famosa diuitijs paupertatem populi Roma-

ni vt occuparetur, sollicitauit. Eam Rex fœderatus regebat: sed tanta fuit penuria ærarij Romani, & tam ingens opum fama Cypriarum, vt lege data Cyprus confiscari iuberetur. Quo accepto rex Cyprius nuncio, venenum sumpsit, quo vitam prius quam diuitias amitteret. Cato Cyprias opes Romam nauibus aduexit. ita ius eius insulæ auarius magis quam iustius sumus adsecuti. Cyrenas cum ceteris ciuitatibus Libyæ Pentapolis, Ptolomæi antiquioris liberalitate suscepimus. Libyam supremo Apionis regis arbitrio sumus adsecuti. Ægyptus omnis sub amicis regibus fuerat: sed victa cum Antonio Cleopatra, prouinciæ formam Octauiani Cæsaris Augusti temporibus accepit. Et primum apud Alexandrinos Cornelius Gallus Romanus Iudex administrauit. Per confinia Armeniarum primum sub L. Lucullo Romana trans Taurum arma transmissa sunt. Fylarchi Sarracenorum in Osdroena superati. In Mesopotamia ab eodem Lucullo Nisibis capta est, postea per Pompeium eadem loca armis obtenta sunt: Syriæ, Phenice, bello a Tigrane Armeniorum rege receptæ: Arabes & Iudæi in Palæstina victi sunt. Ad extremum sub Traiano principe Regi maioris Armeniæ diadema sublatum est: & per Traianum Armenia, Mesopotamia, Syriæ & Arabiæ prouinciæ factæ sunt, ac limes Orientalis supra ripas Tigridis est institutus. Sed Hadrianus qui successit Traiano, inuidens Traiani gloriæ, sponte sua Armeniam, Asiam, Mesopotamiam reddidit, ac medium inter Persas & Romanos Eufratem esse voluit. Sed postea sub Antoninis duobus Marco & Vero, ac Seuero Pertinaci, ceterisque principibus Romanis, qui aduersus Parthos euentu vario dimicarunt, quater amissa, quater recepta Mesopotamia est: ac Diocletiani temporibus, victis prima congressione Romanis, secundo autem conflictu superato rege Narse, vxore eius ac filiabus captis, & cum summa pudicitiæ custodia reseruatis, pace facta, Mesopotamia est restituta, & super ripam Tigridis limes est reformatus ita, vt quinque gentium trans Tigridem constitutarum ditionem assequeremur. Quæ conditio fœderis

in tempus Diualis Constantij reseruata durauit. Scio nunc, inclite princeps, quo tua pergat intentio. Requiris profecto quotiens Babyloniæ Romanorum arma conlata sint, & quibus vicibus sagittis pila contenderint. Breuiter euentus enumerabo bellorum. Furato hostes in paucis inuenies esse lætatos: vera autem virtute semper Romanos probabis extitisse victores. Primum a L. Sylla proconsule Arsaces rex Parthorum missa legatione amicitias populi Romani rogauit, ac meruit. L. Lucullus Mithridatem regno Ponti exutum ad Armeniam persecutus est. Tigranem Armeniorum regem cum septem milibus clibanarijs & centum viginti sagittariorum, ipse cum decem & octo Romanorum milibus vicit. Tigranocerta maximam Armeniæ ciuitatem expugnauit. Adenam optimam Armeniorum regionem obtinuit. per Meletem ad Mesopotamiam descendit. Nisibim cum Fraate Rege cæpit. Tendere in Persas paratus successorem accepit. Cn. Pompeius expertæ felicitatis ad Mitridaticum bellum missus, Mithridatem in Armenia minore noctu adgressus, prœlio superauit, cæsis duobus & quadraginta milibus hostium, castra eius inuasit. Mithridates cum vxore & duobus comitibus in Bosforos fugit: ibi desperatione rerum suarum venenum hausit, & cum vis veneni parum esset, a milite suo, vt ferro percuteretur, impetrauit. Pompeius auxiliarem Mithridatis Tigranem Armeniarum regem persecutus est. Ille se oblato diademate apud Artaxata dedidit. Receptæ ab eo sunt Mesopotamiæ, Syriæ, & aliquanta pars Fenicis, atque intra Armeniam maiorem regnare permissus est. Idem Pompeius Bosforianis & Colchis Aristarcum regem imposuit. cum Albanis conflixit. Orhode Albanorum rege ter victo pacem dedit. Iberiam cum Artace rege in deditionem accepit. Saracenos & Arabas vicit. Iudæa capta, Hierosolymam obtinuit. Cum Persis fœdus icit: rediens, apud Antiochiam Dafnensem lucum, delectatus loci amœnitate & aquarum abundantia, addito nemore consecrauit. Marcus Crassus Consul aduersus rebellantes Parthos missus est. Is cum pacem missa a Persis legatione

rogaretur, apud Ctesifontem responsurum se ait. Apud Zeugmam traiecit Euphratem, & a transfuga quodam Mazoro inductus, ad ignotam camporum solitudinem descendit. Ibi vndique circum volantibus sagittariorum agminibus, Camsilate & Supinate Præfectis regijs est cinctus exercitus, & vi telorum obrutus ipse Crassus, cum ad conloquium sollicitatus pæne capi posset, repugnantibus Tribunis euaserat, & dum fugam petit, occisus est. Caput eius cum dextra manu resectũ ad Regem perlatum est, atque ita ludibrio habitum, vt faucibus aurum liquefactum infunderetur: scilicet qui ardens cupiditate prædandi, pacem Regi dare rogatus abnuerat, etiam mortui reliquias auri flamma combureret. Lucius Cassius Quæstor Crassi, vir strenuus reliquias fusi collegit exercitus. Contra Persas in Syriam inrumpentes ter cum summa admiratione conflixit, eosque trans Eufratem traiectos vastauit. Parthi Labieno duce, qui Pompeianarum partium fuerat, ac victus ad Persas fugerat, in Syriam inruperunt, ac totam prouinciam occuparunt. Publius Ventidius Bassus Parthos, quĩ ducente Labieno Syriam inuaserant, occurrens in Capro monte cum paucis fugauit, Labienum occidit. Persecutus Persas ad internicionem deleuit. Qua congressione Pacorum Regis filium eadem die qua Crassus fuerat victus, occidit, ne aliquando Romani ducis mors inulta relinqueretur. Ventidius de Persis primus triumphauit. Marcus Antonius Mediam ingressus, quæ nunc Medœna appellatur, bellum Parthis intulit, & primis eos prœlijs vicit. verum post, duabus legionibus amissis, cum fame, pestilentia, tempestatibus premeretur, vix per Armeniam, Persis insequentibus, reuocauit exercitũ: tanto per momẽta temporum terrore perculsus, vt a gladiatore suo percuti postularet, ne viuus veniret, in hostiũ potestatẽ. Sub Octauiano Cæsare Augusto Armenia cũ Parthis cõspirauit. Claudius Cæsar nepos Augusti cum exercitu missus ad Orientem, cum per maiestatem Romani nominis facile cuncta sedasset, atque ei se Armenij qui tunc temporis validiores erant, cum Parthis dedidissent, iudicesque instituto

Pompeij prædictis gentibus Claudius Cæsar præficeret, Domnes quidam, quem Parthis Arsaces præposuerat, proditione simulata, libellum in quo scripti thesauri continerentur, obtulit: quem cum Imperator Romanus legeret intentius, vltro adgressus gladio vulnerauit. Percussor quidem à militibus occisus est, Claudius ex vulnere, reuersus in Syriam, obiit. Persæ ad satisfactionem tam audacis admissi, obsides tunc primo Octauiano Cæsari Augusto dederunt, & erepta sub Crasso signa retulerunt. Pacatis gentibus Orientis, Augustus Cæsar etiam Indorum legationem accepit. Nero, quem turpissimum Imperatorem Ro. est passa Resp. amisit Armenias duas. Tunc Romanæ legiones sub iugum a Persis missæ, extremo dedecore Romani exercitus sacramenta fœdarunt. Traianus, qui post Augustum Romanæ Reipublicæ mouit lacertos, Armeniam recepit a Parthis, sublato diademate, regi Armeniæ maioris regnum ademit. Albanis Regem dedit. Iberos, Bosforianos, Colchos in fidem Romanæ ditionis recepit. Osrœnorum loca & Arabum occupauit. Cardenos, Marcomedos obtinuit. Antemusium optimam Persidis regionem, Seleuciam, Ctesifontem & Babyloniam accepit, & tenuit. vsque ad Indiæ fines post Alexandrum accessit. In mari rubro classem instituit. Prouincias fecit Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam, quæ inter Tigridem atque Eufratem sita inriguis amnibus instar Ægypti fœcundatur. Hadrianum gloriæ Traiani certum est inuidisse, qui ei successor in Imperio, sponte propria reductis exercitibus, Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam concessit, & inter Romanos ac Persas Eufratem medium esse voluit. Antonini duo Marcus & Verus, hoc est socer & gener pariter Augusti, imperium orbis æquata primum potestate tenuerunt. sed ex his Antoninus iunior ad expeditionem Parthicam profectus, multa & ingentia aduersus Persas feliciter gessit. Seleuciam Assyriæ vrbem cum quadringentis milibus hostium cæpit. ingenti gloria de Persis cum socero triumphauit. Seuerus natione Afer acerrimus Imperator

parthos strenue vicit, Adiabenos deleuit, Arabas interiores obtinuit, & Arabiam prouinciam fecit. Huic cognomina ex victoriis quæsita sunt. Parthicus enim, & Arabicus, & Adiabenicus est cognominatus. Antoninus cognomento Caracalla filius Seueri Imperatoris, expeditionem in Persas parans in Hosphœnia apud Edessam propria morte obiit, & ibidem sepultus est. Aurelius Alexander quasi fato quodam in exitium Persicæ gentis renatus, iuuenis admodum Romani gubernacula suscepit Imperij. Ipse Persarum regem nobilissimum Zersem gloriose vicit. Hic Alexander scriniorum magistrum habuit Vlpianum Iuris consultorem. De Persis Romæ pompa spectabili triumphauit. Sub Gordiano, acri ex iuuentutis fiducia principe, rebellantes Parthi ingentibus præliis contusi sunt: isque rediens victor de Perside, fraude Philippi qui præfectus prætorij erat, occisus est. Milites ei tumulum vicensimo miliario a Circesso castro, quod & nunc exstat, ædificarunt, atque exsequias eius Romam cum maxima reuerentia deduxerunt. Valeriani infausti principis fortunam tædet referre. Is cum Gallieno suscepit imperium, cum Valerianum exercitus, Gallienum Senatus Imperatorem fecisset. In Mesopotamiam aduersum Persas Valerianus congressus, a Sapore Persarum rege superatus est, & captus in dedecori seruitute consenuit. Sub Gallieno Mesopotamiam inuaserant, & iam Syriam sibi Persæ cœperant vindicare, nisi, quod turpe dictu est, Odenatus Decurio Palmyrenus collecta Syrorum agrestium manu, acriter restitisset. Is fusis aliquotiens Persis non modo nostrum limitem defendit, sed etiam ad Ctesifontem, Romani vltor Imperij, quod mirum dictu est, penetrauit. Aureliani Imperatoris gloriæ Zenobia Odenati vxor accessit. Etenim post mortem mariti feminea ditione Orientis tenebat imperium: quam Aurelianus multis clibanariorum & sagittariorum milibus fretam apud Imas haud procul ab Antiochia vicit, & captam Romam triumphans ante currum duxit. Cari Imperatoris victoria de Persis nimium potens superno numini visa est. Nam ad inuidiam

leg. in Osrhoena

cæleſtis indignationis pertinuiſſe credendum. Is enim ingreſſus Perſidam, quaſi nullo obſiſtente vaſtauit, Colchen & Cteſifontem vrbes Perſarum nobiliſſimas cæpit. Cum victor totius gentis caſtra ſuper Tigridem haberet, vi fulminis, ictus interiit. Sub Diocletiano principe pompa victoriæ nota de Perſis eſt. Maximianus Cæſar, prima congreſſione cum contra innumeram multitudinem cum paucis acriter dimicaſſet, pulſus receſſit. Hoc tanta a Diocletiano indignatione ſuſceptus eſt, vt ante carpentum eius per aliquot milia paſſuum cucurrerit purpuratus: & cum vix impetraſſet, vt reparato de limitaneis Daciæ exercitu, euentum Martis repeteret, in Armenia maiore ipſe Imperator cum duobus equitibus explorauit hoſtes, & cum viginti quinque milibus militum ſuperueniens caſtris hoſtilibus, ſubito innumera Perſarum agmina adgreſſus ad internicionem cecidit. Rex Perſarum Narſeus effugit: vxor eius & filiæ captæ ſunt, & cum maxima pudicitiæ cuſtodia reſeruatæ. Pro qua admiratione Perſæ non modo armis ſed etiam moribus Romanos ſuperiores eſſe confeſſi ſunt. Meſopotamiam cum Tranſtigritanis quinque regionibus reddiderunt. Pax facta vſque ad noſtram memoriam Reipublicæ vtilis perdurauit. Conſtantinus rerum dominus extremo vitæ ſuæ tempore, expeditionem parauit in Perſas. Toto enim orbe pacatis gentibus, & recenti de Gothis victoria glorioſior, multis in Perſas deſcendebat agminibus: ſub cuius aduentum Babyloniæ in tantum regna trepidarunt, vt ſupplex ad eum legatio Perſarum adcurreret, & facturos ſe imperata promitterent. Nec tamen pro aſſiduis eruptionibus, quas ſub Conſtantio Cæſare per Orientem tentauerant, veniam meruerunt. Conſtantius in Perſas vario ac magis difficili pugnauit euentu. Præter leues excubantium in limite congreſſiones, maiori Marte nouies decertatum eſt, per duces ſuos ſepties, ipſe præſens bis adfuit. Verum Siſauena, Singarena, præſente Conſtantio: ac Segarena, Conſtantinienſi quoque, & cum Amida capta eſt, graue ſub eo principe Reſpublica vulnus acce-

pit. Ter autem est a Persis obsessa Nisibis, sed maiore sui detrimento dum obsedit, hostis adfectus. Narsanensi autem vbi Narseus occiditur, superiores discessimus. Nocturna vero Eliensi prope Singaram pugna, vbi præsens Constantius adfuit omnium expeditionum compensatus fuisset euentus, si, locis & nocte aduersantibus, percitos ferocia milites ab intempestiuo pugnandi tempore Imperator ipse adloquendo reuocare potuisset: qui tamen inuicti viribus, improuisis aduersum sitim aquarum subsidijs, incumbente iam vespere, castra Persarum adgressi, ruptis munitionibus, occuparunt: fugatoque rege, cum a prœlio respirantes patentibus luminibus repertæ aquæ inhiarent, nimbo sagittarum obruti sunt, cum stolide ad dirigendos certius in se ictus lumina ipsi per noctem accensa præberent. Iuliano in externos hostes expertæ felicitatis principi, aduersus Persas modus defuit. Is enim ingenti apparatu, vt pote totius orbis infesta in Parthos signa commouit, instructa commeatibus classe per Eufratem inuexit. Strenuus ingressu multa Persarum oppida & castella aut suscepit dedita, aut manu cæpit. Cum contra Ctesifontem in ripa Tigridis & Eufratis iam mixti castra haberet, ludosque campestres, vt hosti sollicitudinem demeret, per diē agitasset, noctis medio impositos nauibus milites in vlteriorem ripam repente transuexit: qui per ardua nitentes, qua difficilis etiam per diem, & nullo prohibente fuisset ascensus, Persas terrore subito miscuerunt, versisque agminibus totius gentis, apertis Ctesifontem portis victor miles intrasset, nisi maior prædarum occasio fuisset, quam præda victoriæ. Tantam adeptus gloriam, cum de reditu a comitibus admoneretur, intentioni suæ magis credidit, & exustis nauibus, cum a transfuga, qui se ad fallendum obiecerat, inductus viæ in Madenam compendia sectaretur, dextrum aduersa Tigridis ripa nudato militum latere, iter relegens, cum incautius per agmen erraret, excita puluere ereptus e suorum conspectu, ab obuio hostium equite, conto per ilia ictus, inguinum tenus vulneratus est. Inter effusionem nimij sanguinis, cum suorum

ſuorum ordines motos inſtauraſſet, cunctantem animam, multa ſuos adlocutus, efflauit. Iouianus prœlijs ſuperiorem, ſed confuſum, ſubita morte amiſſi imperatoris, ſuſcepit exercitum. Cum commeatus deficerent, & via in reditu prolixior immineret, Perſæ crebris excurſibus nunc a fronte, nunc a tergo, mediorum quoque latera incurſantes iter agminis morarentur, conſumptis aliquot diebus, tanta reuerentia Romani nominis fuit, vt a Perſis prius ſermo de pace haberetur, ac reduci confectus inedia exercitus ſineretur, conditionibus, quod numquam ante accidit, diſpendioſis Romanæ Reipublicæ impoſitis, vt Niſibis & pars Meſopotamiæ traderetur: quibus cupidior regni, quam gloriæ Iouianus imperio rudis adquieuit. Quam magno deinceps ore, tua, Princeps inuicte, facta ſunt perſonanda, quibus licet imparem dicendi niſu, & æuo grauior me parabo. maneat modo conceſſa diuinitus & ab amico, cui credis & creditus es, numine indulta felicitas, vt ad hanc ingentem de Gothis, etiam Babyloniæ tibi palma pacis accedat.

Explicit Breuiarium Rufi Feſti V. C.

CHRONICON PROSPERI TIRONIS AQVITANI,

A morte Valentis Imp. ad captam a Genserico vrbem.

Nunc primum in lucem editum, longe aliud ab eo quod hactenus B. Hieronymi Chronico subiunctum est.

ITEM

FRAGMENTVM EX CHRONICO VICTORIS EPISCOPI TVNNENSIS Africæ, quod subiecit Chronico Prosperi.

Hoc Chronicon Prospero non antiquorum modo exemplarium fides, sed & Sigeberti Marianique testimonia adserunt. Et vero quamuis in annorum notatione valde confusum perturbatumque sit, Prosperi tamen ingenium sic refert, vt non immerito videatur membrum esse amplioris eius, quod ipsius nomine ab orbe condito ad captam a Vandalis Romam Gennadius Massiliensis presbyter se legisse testatur: ac miremur vnde factum sit, vt aliud per Coss. digestum, hactenus in omnibus Hieronymiani Chronici editionibus Prosperi titulo subiungeretur: quod etsi cum isto non pauca habet communia, vt pote ad eiusdem ætatis historiam pertinentia, alterius tamen genij esse facile intelliget, qui vtrumque attentius legerit. Id vt iam possis, Lector, & hoc beneficio nostro habe ac fruere.

PROSPERI CHRONICON.

* *

GITVR Valente a Gothis in Thracia concremato, Gratianus cum fratre Valentiniano regnat annos sex. Hic paruulum fratrem habens regni consortem, probatæ ætatis virum Theodosium in societatem regni asciscit. Hic Gratianus valde religioni fauens & Ecclesijs per omnia promptus fuit. GRATIANVS. I.

Martinus Turonensium Episcopus Apostolicis virtutibus insignis habetur.

Theodosius in Orientis partibus lassam Rempublicam reparauit. II.

Maximus Tyrannus in Britannia a militibus Imperator constituitur. III.

Incursantes Pictos & Scotos Maximus strenue superauit. IIII.

Priamus quidam regnat in Francia, quantum altius colligere potuimus.

Ambrosius libros contra Arrianorum perfidiam luculentissimos ad Gratianum Augustum scribit. V.

Maximus in Gallias transfretauit, & conflictu contra Gratianum habito, eundem fugitantem Lugduni interfecit. VI.

Theodosius annis XI. THEODOSIVS. I.

Maximus timens Orientalis imperij principem Theodosium, cum Valentiniano fœdus inijt.

Apud Treueros Manichæi deprehensi, summo Maximi studio exterminati.

II. Iustina mater Valentiniani Arrianis fauens in Ambrosium, & omnem Mediolanensem Ecclesiam diuersa iniuriarum genera congerit.

Reliquiæ Geruasij & Prothasij ab Ambrosio primum Mediolani repertæ.

Hymni Ambrosij compositi, qui numquam ante in Ecclesijs Latinis, modulis canebantur.

III. Maximus indignum ducens contra Ecclesiæ statum agi, locum irrumpendi quod cum Valentiniano iunxerat fœdus, inuenit. Valentinianus veritus imminentem iam ceruicibus suis Tyrannum, ad Theodosium confugit.

Honorius & Arcadius XXXII. CCCC.

Theodosius & Iohannes XXV. & XXIII.

Valentinianus & Martianus III. CCCC. XXV.

Augustinus Mediolani Rhetoricam adprime docens, omissis scholis ad fidem rectam conuertitur, cum ante Manichæus fuisset.

IIII. Theodosius cum exercitu ad Italiam transgrediens, Maximum interfecit, & Valentinianum proprio regno reddidit.

Iustina, quæ ecclesias vexauerat, ne regnum cum filio reciperet, morte præuenta est.

Immane Thessalonicæ gestum facinus extincti populi, egregio pœnitentiæ exemplo Imperator religiosus eluit.

V. Hæresis Apollinaristarum ab Apollinare cæpta.

Arriani qui totum pæne Orientem, atque Occidentem commaculauerant, edicto gloriosi principis ecclesijs spoliantur, quæ Catholicis deputatæ sunt.

VI. Iohannes Ægyptius monachus, qui ob vitæ puritatem prophetiæ gratiam a Domino meruit, insignis habetur.

Post Damasum Romanæ Ecclesiæ regimen XXXVI. Syricius suscepit.

Apud Alexandriam defuncto Petro Timotheus, & post hunc Theophilus Episcopi constituuntur.

Ierosolimis post Cyrillum Iohannes Ecclesiam recipit.

Apud Antiochiam defuncto Miletio substituitur Flauianus.

Ingens inter nostros contentio oborta, quod scilicet Episcopi, qui ab hæreticis depulsi fuerant, nollent his ab Imperatore deiectis alios, quam se, substitui sacerdotes.

Terribile in cælo signum, columnæ per omnia simile apparuit.

Apud Alexandriam templa destructa, in quibus Serapis antiquissimum & notissimum templum, quod quasi quædam columna ruentem sustinebat idololatriam. VIII.

Valentinianus Viennæ ab Arbogaste comite suo extinguitur, in cuius locum tyrannidem Eugenius inuadit. VIIII.

Ad vindicandum Valentiniani interitum, & opprimendam Eugenij tyrannidem Theodosius in Italiam transgreditur, aperto Dei fauore conspirantibus in idipsum elementis. X.

Eugenio superato Theodosius XI. regni sui anno diem obit.

Arcadius & Honorius XXXII. annis. ARCADIVS ET HONORIVS.

Constantinopolis eminentem iram Dei, igne super nubem terribiliter fulgente formidans, toto ad pœnitentiam animo conuersa subterfugit.

Rufinus Bosphoritanus cum ad summam militiæ peruenisset, præferri sibi Stiliconem non ferens, ab eodem interficitur, Hunnorum, quo fulciebatur, præsidio superato. I.

Claudianus poeta admiratione dignus habetur. II.

Gildo Africanus in rebellione commota, consueta Romanis stipendia subtraxit.

Prudentius Lyricus poeta noster, Hispanus genere illustri, ingenij sui robur exercet.

Stilico magister militiæ Gildonem Mauritaniæ interfecit, Africa ad pristinum ius redacta. III.

Romanæ Ecclesiæ cathedram XXXVII. Innocentius tenet.

Toto orbe Romano antiquæ superstitionis templa destructa. IIII.

Paulinus, Nolanus postmodum Episcopus, admirabili

exemplo venditis omnibus, cum esset Dominus innumerabilium prædiorum, religionem expeditus elegit.

V. Iohannes Constantinopolites Episcopus, dictis factisque clarescit.

Martinus post egregie actam vitam corpore exuitur.

VI. Pelagius vesanus doctrina execrabili Ecclesias commaculare conatur.

VII. Contentio ex doctrina Origenis synodum apud Alexandriam mouit, cuius extitit sententia, vt extra Ecclesiam fieret quicunque supradicti viri opera probauisset.

VIII. Solis facta defectio.

Augustinus plurima libris innumerabilibus differit.

VIIII. Seuerus ex disciplina sancti Martini eius vitam tribus explicat libris.

X Sæua Italiæ barbarici motus tempestas incubuit. Siquidem Radagaius Rex Gothorum Italiæ limitem vastaturus transgreditur. Ex hoc Arriani, qui Romano procul fuerant orbe fugati, barbararum nationum, ad quas se contulere, præsidio erigi cœpere.

XI. Multis ante vastatis vrbibus, Radagaius occubuit: cuius in tres partes per diuersos Principes diuisus exercitus, aliquam repugnandi Romanis aperuit facultatem. Insigni triumpho exercitum tertiæ partis hostium, circumactis Hunnorum auxiliaribus, Stilico vsque ad internicionem deleuit.

XII. Archadius Orientis Imperium gubernans vitam explet, paruum admodum Theodosium filium Imperij successorem relinquens.

Celestinus XXXVII. Romanam Ecclesiam gubernauit.

XIII. Diuersarum gentium rabies Gallias dilacerare exorsa immissu quam maxime Stiliconis indigne ferentis filio suo regnum negatum.

XIIII. Vticæ in foro Traiani terra diebus septem mugitum dedit.

Inter alia multum reipublicæ Stiliconis morte consultum est, qui saluti Imperatoris tendebat insidias.

Nestorius

Nestorius Constantinopolites Episcopus ad hæresim quæ in Christo Deum ab homine separat, vertitur.

Ioannes Comes Africæ occisus est a populo.

Proculus Massiliensis Episcopus clarus habetur, quo annuente, magna de suspecto adulterio Remedij Episcopi quæstio agitatur. xv.

Hac tempestate præ valitudine Romanorum vires funditus attenuatæ Britanniæ.

Saxonum incursione deuastatam Galliarum partem Vvandali atque Alani vastauere. quod reliquum fuerat Constantinus tyrannus obsidebat. xvi.

Hispaniarum partem maximam Sueui occupauere.

Ipsa denique orbis caput Roma deprædationi Gothorum fœdissime patuit.

Constantinus tyrannus occiditur. xvii.

Rursum alia prædatio Galliarũ, Gothis, qui Alarico duce Romam cæperant, Alpes transgredientibus. xviii.

Iouinus tyrannidem post Constantiuum inuadit, industria viri strenui, qui solus tyranno non cessit, Dardani. Ataulfus, qui post Alaricum Gothis imperitabat, a societate Iouini auertitur. Salustius quoque & Sebastianus occisi. xviiii.

Valentia nobilissima Galliarum ciuitas a Gothis effringitur, ad quam se fugiens Iouinus contulerat.

Ingens in Galliis fames. xx.

Aquitania Gothis tradita.

Patroclus Arelatensis Episcopus infami mercatu sacerdotia venditare ausus.

Heraclianus Comes Africæ, qui in Romanæ vrbis reparationem strenum exibuerat ministerium, noua quædam molitus interimitur.

Placidia soror Imperatoris diu captiua, postea etiam regis vxor, rege fraude sublato, Constantis connubio copulatur. xxi.

Gothi, cum se iterum, Atauulfo perempto, mouissent, Constantis repelluntur occursu. xxii.

Prædestinatorum hæresis, quæ ab Augustini libris male intellectis accepisse dicitur initium, his temporibus serpere xxiii.

que & regulas, libris ad plurimos datis exponit.

Aëtius Ihutungurum gentem delere intendit. VII.

Viginti ferme milia militum in Hispaniis contra Vvandalos pugnantium cæsa. Vvandali in Africa transfretantes, ingentem, lacerata omni prouincia, Romanis cladem dedere. VIII.

Consulatu Aëtius edito, Bonifacium, qui ab regina accitus ex Africa fuerat, declinans, ad munitiora conscendit. IX.

Asperitas nimij frigoris etiam saluti plurimorum pernicies extitit.

Bonifacius contra Aetium certamine habito percussus, victor quidem, sed moriturus abscedit.

Cum ad Chunnorum gentem, cui tunc Rugila præerat, post prælium se Aëtius contulisset, impetrato auxilio ad Romanum solum regreditur. X.

Gothi ad ferendum auxilium a Romanis acciti.

Germanus Episcopus Antisiodori virtutibus & vitæ districtione clarescit.

Aëtius in gratiam receptus. XI.

Rugila Rex Chunnorum, cum quo pax firmata, moritur, cui Bleda succedit.

Gallia vlterior Tibatonem principem rebellionis secuta, a Romana societate discessit, a quo tracto initio, omnia pęne Galliarum seruitia in Bagaudam conspirauere. XII.

Bellum contra Burgundionum gentem memorabile exarsit; quo vniuersa pæne gens cum rege Peretio deleta. XIII.

Capto Tibatone & cæteris seditionis partim principibus vinctis, partim negatis, Bagaudarum commotio conquiescit. XIIII.

Theodosianus liber omnium legum legitimorum Principum in vnum collatarum hoc primum anno editus. XV.

Siluius turbatæ admodum mentis, post militiæ in Palatio exacta munera, aliqua de religione conscribit.

Ecclesiæ Romanæ XL. Leo suscepit principatum. XVI.

Pacatis motibus Galliarum Aëtius ad Italiam regreditur.

Deserta Valentinæ vrbis rura, Alanis, quibus Sambida præerat, partienda traduntur.

XVIII. Britanniæ vsque ad hoc tempus variis cladibus euentibusque * latę, in ditionem Saxonum rediguntur.

* lacerate.

XIX. Alani, quibus terræ Galliæ vlterioris cum incolis diuidendæ a Patricio Aëtio traditæ fuerant, resistentes armis subigunt, & expulsis dominis terræ possessionem vi adipiscuntur.

XX. Sabaudia Burgundionum reliquiis datur cum indigenis diuidenda.

XXI. Carthago a Vuandalis capta cum omni simul Africa lacrimabili clade & damno, Imperij Romani potentiam deiecit. Ex hoc quippe a Vuandalis possidetur.

XXII. Thracia Hunnorum incursione concutitur.

XXIII. Bleda Chunnorum rex Attilæ fratris fraude percutitur, cui ipse succedit.

XXIIII. Noua iterum Orienti consurgit ruina, qua septuaginta non minus ciuitates Chunnorum deprædatione vastatæ, cum nulla ab Occidentalibus ferrentur auxilia.

XXV. Meroeus regnat in Francia.

Eudoxius arte medicus, praui sed exercitati ingenij, in Baganda id temporis mota delatus, ad Chunnos confugit.

XXVI. Eucherius Lugdunensis Episcopus & Hilarius Arelatensis egregiam vitam morte consummant.

XXVII. Hæresis nefaria a quodam archimandrita commota, cui fauorem præbens Theodosius obiit, septem super viginti annis in imperio exactis. Cui Martianus substituitur.

Placidia quoque post irreprehensibilem conuersationem hoc anno vitam expleuit, filio vicesimum quintum annum in ipso consummante.

VALENTINIANVS ET MARTIANVS. I. * Valentinianus & Martianus.

Hac tempestate valde miserabilis reipublicæ status apparuit, cum ne vna quidem sit absque barbaro cultore prouincia: & infanda Arrianorum hæresis, quæ se nationibus barbaris miscuit, catholicæ nomen fidei toto orbe diffusa præsumat.

Attila Gallias ingressus, quasi iure debitam poscit vxorem:

vbi graui clade inflicta & accepta, ad propria recedit.

Plurima hoc anno signa apparuerunt. II.

Insperata Galliis clade accepta furiatus Attila Italiam petit, quam incolæ metu solo territi, præsidio nudauere.

Synodus Chalcedonensis, vbi Eutichæ Dioscoroque III. damnatis, omnes, qui se ab eis retraxerunt, in communionem recepti, confirmata vniuersaliter fide quæ de incarnatione verbi secundum Euangelicam & Apostolicam doctrinam per sanctum Papam Leonem prædicabatur.

Attila in sedibus suis mortuo, magna primum inter filios ipsius certamina de obtinendo regno exorta sunt: Deinde aliquot gentium, quæ Hunnis parebant, defectus sequuti, causas & occasiones bellis dederunt, quibus ferocissimi populi mutuis incursibus contererentur.

Inter Valentinianum Augustum & Aëtium Patricium IIII. post promissæ inuicem fidei sacramenta, post pactum de coniunctione filiorum, diræ inimicitiæ conualuerunt: & vnde fuit gratia charitatis augenda, inde exarsit fomes odiorum, incentore, vt creditum est, Heraclio spadone, qui ita sibi Imperatoris animum in sincero famulatu astrinxerat, vt eum facile in quæ vellet, impelleret. Cum ergo Aëtius placita instantius repetit, & causam filij communis agit, Imperatoris manu & circunstantium gladiis crudeliter confectus est, Boëtio Præfecto prætorij simul perempto, qui ei multa amicitia copulatus erat.

Mortem Aëtij mors Valentiniani non longo post tem- V. pore consecuta est, tam imprudenter non declinata, vt interfecti Aëtij amicos armigerosque eius sibimet sociaret: Qui concepti facinoris oportunitatem dissimulanter aucupantes, egressum extra vrbem Principem, & ludo gestationis intentum inopinatis ictibus confoderunt, Heraclio simul vt erat proximus, interempto, & nullo ex multitudine regia aduitionem tanti sceleris accenso. Vt autem hoc parricidium perpetratum est, Maximus vir gemini Consulatus & Patriciæ dignitatis sumpsit imperium. Qui cum periclitanti reipublicæ profuturus per omnia crederetur, non sero documento

FRAGMENTVM EX CHRONICO VICTORIS EPISCOPI TVNNENSIS AFRICÆ,

quod subiecit Chronico Prosperi.

CIBBO v.c. CONS. Anastasius Imperator Constantinopoli Synodum congregat, & Theodoro Mopsuesteno, & Theodoreto Cypri, & Hybe Edesseno Episcopis: & Leoni Romano Episcopo & eius Tomo, atque Chalcedonensi Synodo inferre anathema persuasit.

*

* MESSALA v.c. CONS. Constantinopoli iubente Anastasio Imperatore, sancta Euangelia tanquam ab idiotis Euangelistis composita reprehenduntur, atque emendantur.

*

BOETIO v.c. CONS. Vitalianus Comes Patricioli filius fidei Catholicæ subuersionem & Synodi Chalcedonensis damnationem, remotionesque orthodoxorum Episcoporum, atque successiones hæreticorum cognoscens, virorum fortium validam manum congregat, & Imperatori Anastasio rebellat.

FELICE v.c. CONS. Vitalinus Comes Hyppathium nepotem Anastasij principis Magistrum Romanæ militiæ congressione facta XL. & V. virorum ex Romana militia peremptis viuum capit, & vinculis æreis vinctum, in custodia caueæ ferreæ trudit.

PETRI PITHOEI
I. C.

ADVERSARIORVM
SVBSECIVORVM
LIBRI II.

Auctorum Veterum loci qui in ijs libris aut explicantur aut emendantur, proximo indice notati sunt.

PETRVS PITHOEVS

ANTONIO LOISELO

I. C. S.

C*Vi dono illepidum meum libellum,*
Burras, quisquilias, ineptiasque?
Antoni, tibi. Nanque tu solebas
Meas esse aliquid putare nugas.

Et verò, eorum quæ te maxime impulsore atque etiam adiutore ausus sum, quem alium potius auctorem laudem? AC vt id quidem mihi liceat, quod ego per amicitiæ religionem nefas duco. Quis tandem iniuriam sibi fieri non censeat, si tam incerti nominis præs rogetur, cuius tu nihilominus in te periculum vltro recipere non dubitasti?

Quare habe tibi quicquid est libelli.
Qualecunque quidem,

Sit sacrosanctæ amicitiæ nostræ & communium studiorum pignus, quandiu quidem extare poterit, sempiternum. Bene vale. Tricassib. III. Kal. Octob. M.D.LXIIII.

BREVIS CAPITVM

LIBRI PRIMI.

Ad Anto. Loiselum. I. C.

INCIPIT BREVIS CAPITVM
LIBRI SECVNDI.

Ad Claud. Sennetonum. I. C.

EXPLICIVNT CAPITVLA
LIBRI SECVNDI.

INDEX LIBRORVM ET CAPITVM

in quibus veteris cuiusque auctoris loci aut explicantur aut emendantur. lib. librum. c. caput libri significat.

A.

B.

C.

PETRI PITHOEI
ADVERSARIORVM
SVBSECIVORVM
LIBER PRIMVS.

Ad Antonium Loiſelum. I. C.

Filius per arma, per capillos, per ſacras preces.

Cap. I.

ON ſtatui miſcellis iſtis quicquam inſerere quod ad ius noſtrum proprie pertineat. Volo enim hæc eſſe eorum quæ de iure molimur parerga quædam & veluti ſubſeciua. Itaque de adoptione ea hic a me annotabuntur, quę Iuriſconſulti noſtri ex iure Quiritium ſua eſſe nunquam dicturi ſunt. Igitur vt formularii olim Romani per Populum & Prætorem adoptabant, ita cæteræ fere bellicoſæ gentes per arma filios ſibi adſciſcebant, id eſt, armorum traditione: cuius adoptionis formula extat apud Caſſiodorum lib. iiii. Variar. qua Theodoricus Herulorum Regem filium ſibi procreat. Sic Iuſtinianus noſter Athalarici patrem adoptauit, vt hic ipſe apud eundem auctorem gloriatur lib. viii. Deſiderio (inquit) concordiæ factus eſt per arma filius, quia vnis nobis pene videbatur æquæuus. Vbi pro, vnis nobis, libri ſcripti habent nimis

vobis: vnde coniicio scribendum, qui annis vobis. Idem au-ctor lib. viii. in mandatis Athalarici ad Tolum siue Tholuit Patricium (sic enim & in altero eiusdem libri loco appella-tur) Extat, inquit, gentis Gothicæ huius probitatis exem-„ plum. Gensimundus ille toto orbe cantabilis, solum armis fi-„ lius factus, tanta se Amalis deuotione coniunxit, vt heredi-„ bus eorum curiosum exhibuerit famulatum. Ex quo illud a-nimaduersione dignum est, hoc genus adoptionis per arma non perinde ius sui, id est, hæredis & successoris tribuisse at-que eam quæ legibus Romanis facta esset. Qua de re elegans profecto locus est apud Procopium lib. i. Belli Persici, cuius quia longiorem historiam suis verbis non licet hic adscribe-re, sensum tantum, quam potero, breuissime referam. Caba-des Persarum rex, belli quod cum Romanis gerebat ansas præcidere cupiens, eademque opera, Cosroem ex sorore fi-lium regni successorem relinquere, excluso Cabade maiore natu, quem naturæ ius cæteris præferebat. pacem Iustino Im-peratori ita obtulit, si Cosroem adoptaret. Accepit statim conditionem Iustinus, paratusque erat Cosroem Romano ri-tu adoptare, & adoptionis instrumenta conscribere, ni Pro-clus Quæstor prohibuisset, dictitans, hoc modo & Iustinum Romanorum vltimum Imperatorem, & Iustinianum, quem is antea nobilissimum designatum principem regnique sui successorem creauit (sic legendum apud Marcellinum Co-mitem) in Imperii successione magno sibi impedimento fu-turum: quandoquidem hac adoptione, legibus Romanis, Cosroes ad imperium, vt filius, vocaretur. Ex consilio igitur Procli, Cabadis legatis tandem responsum est, Paratum qui-dem Iustinum Cosroem adoptare, & filium sibi facere, sed ita vt barbarum decet, id est, per arma, non per literarum instru-menta. Quo responso, Persæ elusos se esse sentientes (hoc enim genere adoptionis Cosroes Iustino ita adnasci non po-terat, vt ei in imperio suus heres succederet, quod Cabadis votum & consilium erat) re infecta, discesserunt. Fiebat etiam adoptio per comam, siue per capillos. Paulus Monachus lib. „ vi. de gestis Langobardorum, Circa hæc tempora, Karolus Francorum

Francorum princeps, filium suum ad Liuthprandum misit, vt « eius iuxta morem capillum susciperet: Qui eius cæsariem in- « cidens, ei pater effectus est. Memini etiam Theodorum Bal- « samonem alicubi notare, ex No. xxxiii. Leonis Philosophi, per sacras preces, siue per Baptismum adoptionem fieri: Idque etiam probare ex libello quodam & rescripto Imperatoris ex Chartophilacio, vt ipse ait, sumpto. Quod apud nos iampridem in vsu est. Sed quæ huius adoptionis vis fuerit, alterius erit loci exponere. Sane priscis Ecclesiæ ritibus, vt iam adulta ætate tingendi, quamuis ipsimet in sacramenti verba responderent (vt Tertullianus loquitur,) primum tamen a præpositis ecclesiæ offerebantur. Ita a parentibus ipsis paruulos offerri solitos, Augustinus epistola quadam ad Bonifacium ostendit, ex qua hæc tantum subiungam. Sicut (inquit) scribens dicis, vt sicut parentes fuerunt auctores ad eorum pœnam, per fidem parentum identidem iustificentur: cum videas multos non offerri à parentibus, sed etiam à quibuslibet extraneis, sicut a dominis seruuli aliquando offeruntur, & nonnunquam mortuis parentibus suis, paruuli baptizantur ab eis oblati, qui illis huiusmodi misericordiam præbere potuerunt: aliquando etiam, quos crudeliter parentes exposuerunt nutriendos, a quibuslibet, nonnunquam a sacris virginibus colliguntur, & ab eis offeruntur ad baptismum, quæ certe filios non habuerunt vllos, nec habere disponunt.

Furtum per lancem & licium conceptum.
CAP. II.

A. Gellio pridem responsum est a quodam, quem ego Apiciani potius, quam Appiani iuris peritum fuisse crediderim, furtorum quæstiones cum lance & licio euanuisse. Quæsitum tamen est postea anxie & diligenter a multis, quodnam fuisset hoc genus furti, per lancem & licium concepti. Qua de re, non tantum a nostris Iureconsultis, sed etiam a Grammaticis frequens Senatus indictus est. Quamobrem & hic a me locus in subsecivum referetur. Primum,

recte quidam censuerunt, furtum per lancem & licium non fieri, sed perquiri & concipi. Deinde vero seruos & ministros publicos licio transuerso præcingi solitos cum Magistratibus præministrarent, aut quid aliud publica, id est, Magistratuum auctoritate facerent. Quod ex Tirone Tullio Gellius notat lib. xij. cap. iij. Apud quem tamen lino, & linum, pro limo & limum perperam & corrupte legitur. Limum enim antiquo verbo transuersum significat, vnde & limites & limum cinctum dixerunt, quod purpuram transuersam haberet, vt ab Isidoro & auctorib. limitum scriptum est. Itemque obliquitatum curatores Deos limos vt Arnobius testatur lib. iij. Limes etiam pro transuerso dixit Ammianus
» Marcell. lib. xvij. eo loco: limibusque oculis eos ad vsque
» metum contuens mortis. Sic habet calamo descriptus liber,
» excusi limis. Idem lib. xvij. Aut climatiæ qui limes ruentes
& obliqui. Sed vt ad rem redeamus, de lance quid iidem senserint non modo refellere piget, sed etiam pudet referre. Nam quod siue ex Sexto Pōpeio, seu potius ex Paulo adferri solet, etsi auctoritate aliqua fortasse nititur, exemplo tamen & ratione caret. Itaque, de hac re ego neque manum porrigam, neque pedibus in sententias iturus sum, neque verbo consensurus, sed ex tabella potius, quando adsum, loco modo sententiam dicam: furtum quod a lictore aut viatore licio præcincto, ipso aut alio quolibet comite indicium & fidem in lance præferente, siue hæc priuata fuerit, siue publica (quod magis credo) ex auctoritate magistratus perquisitum inuentumque est, per lancem & licium conceptū videri. Indicij autem nomine hic intelligo καὶ τὰ μήνυθρα, καὶ τὰ εὕρετρα. Hoc quia specie & ratione non caret, exemplis potius & auctoritate firmandum est. Petronius Arbiter in Satyrico. Dum Eumolpus cum Bargate in secreto loquitur, intrat sta-
» bulum Præco cum seruo publico aliaque sane non modica
» frequentia, facemque fumosam magis quam lucidam quas-
» sans, hæc proclamauit: Puer in balneo paulo ante aberrauit,
» annorum circiter xvj. crispus, mollis, formosus, nomine
» Gyton: si quis eum reddere aut commonstrare voluerit, ac-

cipiet nummos mille. Nec longe a præcone Ascyltos stabat, amictus discoloria veste, atque in lance indicium & fidem præferebat. Imperaui Gytoni vt raptim grabbatum subiret, annecteretq; pedes & manus institis, quibus spondam culcita ferebat. Et paulo post. Interim Ascyltos vt pererrauit omnes cum viatore cellas, venit ad meam: Ex hoc quidem pleniorem spem concepit, quod diligentius oppessulatas inuenit fores. Publicus vero seruus insertans commissuris secures, claustrorum firmitatem laxauit. Ego ad genua Ascylti procubui, & per memoriam amicitiæ, perque societatem miseriarum, petij, vt saltem ostenderet fratrem: immo, vt fidem haberent fictæ preces, Scio te inquam, Ascylte, ad occidendum me venisse. Quo enim secures attulisti? Itaque satia iracundiam tuam, Præbeo ecce ceruicem, funde sanguinem quem sub prætextu quæstionis petiisti. Amolitur Ascyltos inuidiam, & Se vero nihil aliud quam fugitiuum suum dixit quærere, mortem nec hominis concupisse, nec supplicis, vtique eius, quem post fatalem rixam habuit carissimum. At non seruus publicus tam languide agit, sed raptam cauponis hyrundinem subter lectum mittit, omniaq; etiam foramina parietum scrutatur. Adscripsi locum paulo latius, tum quod totam quæstionis rationem accurate exprimit, tum quod in vulgatis Petronij exemplaribus nõ extat. Extat autem magna eius Satyrici parte, in meo libro, cuius ego procacitatem, petulantiam, & lasciuiam priuato carcere ita damnaui, vt tamen eius copiam viris optimis & amicissimis nõ negem, quam non ita dudum feci Errico Mesmio, V.C. & bonarum artium (vere dixerim) patrono. Cæterum, discoloriã vestem dixit Arbiter, vt iuris nostri auctores versicoloriã. Vopiscus coloriam. Discoloria autẽ veste vti solitos, qui quid publica auctoritate facerent, testimonio sunt Imperatoriæ constitutionis verba, in Codice Theodosiano, sub titulo, De habitu quo intra vrbem vti oportet: quæ quia ad rem maxime pertinẽt, a me hic referẽtur, Officiales (inquiunt) per quos statuta cõplentur, ac necessaria peragũtur, vti quidem penulis iubemus verũ interiorẽ vestem admodũ cingulis obseruare: ita tamen vt discolori-

bus quoque palliis pectora contegentes, conditionis suæ necessitatem ex huiusmodi agnitione testentur. Id vero hodieque in vsu esse non desiit. Sed ne quis nouam quandam rei amissæ, perquirendæ & concipiendæ rationem a Petronio descriptam putet, subiiciam & Euthychij apud Plautum in Mercatore verba,

" *Certum est (inquit) praeconium iubere iam quamtum est conducier,*
" *Qui illam inuestigent, qui inueniant: Post, ad Praetorem illico*
" *Ibo, orabo, vt conquisitores det mihi in vicis omnibus.*

Extat & aliud præconij huius exemplum apud Apuleium lib. vj. Asini aurei, sane quam elegans, in quo mirum videri non debet, Mercurium prædicatorem in lance indicium & fidem non præferre, qui indicaturæ (vt idem loquitur) nomine, nihil præter Veneris suauia & linguæ adpulsum polliceatur. Curius Fortunatianus iuriscōsul. lib. j. Rhetoricæ scholasticæ. Cuius seruus fugerat libello proposito, vel per præconē nuncians, dixit daturum se denarios mille ei qui ad se seruum perduxisset. Addam hic illud, quando liciorum mentio incidit, videri mihi apud Spartianum in Quieto pro (delitijs) duobus distinctisque verbis, De liciis, scribendum. Locus hic est. Alexandrum Magnum Macedonem viri in auro & argento, mulieres in reticulis, & dextrocherijs, & in annulis, & in omni ornamentorum genere exsculptum semper habuerunt, eousque, vt tunicæ, & limbi, & penulæ matronales in familia eius hodieque sint, quæ Alexandri effigiem licijs variantibus monstrent. Significat tunicas & penulas multitias & polimitas, id est, versicoloribus de liciis textas, quod genus Alexandriam instituisse Plinus scribit.

Belenus, & de Diis veterum Gallorum.
CAP. III.

GAllorum veterum Dii, hi maxime suis nominibus ex Lucano & Lactantio referuntur: Teutates, quem plerique omnes Mercurium credunt, cui humanis hostiis litari solitum Cæsar & Tertullianus auctores sunt, quemque au-

ctor Queroli, quisquis ille fuerit, Gallus, Anubim latrantem deum appellare videtur: Hesus, siue Heus, quem Martem hunc & heredem instituere concessum Vlpianus noster scribit, Taranis, siue Taramis, quem Iouem. Herculem etiam Ogmii nomine coluisse, auctor est Lucianus in Hercule Gallico: Sed & eũ qui a Græcis Sarrapis, a Latinis Serapis dicitur, hoc quoq; nomine a Gallis cultũ, non immerito quis colligat ex Ammiani Marcellini verbis, quæ ex libro ipsius xvi. adiecturus sum. Latus dextrum Serapio agebat, etiam tum adultæ lanuginis iuuenis, efficacia præcurrens ætatem, Mederici fratris Chonodomarii (hoc fuit tum Alemannorum regis nomen) filius, hominis quoad vixerat perfidissimi: Ideo sic appellatus, quod pater eius diu obsidatus pignore tentus in Galliis, doctusque Græca quædam arcana, hunc filium suum, Agarenichum genitali vocabulo dictitatum ad Serapionis transtulit nomen. Hæc mysteria siue a Græcis & Ægyptiis Galli didicerint, vt Marcellinus significat, seu potius ipsi Græcos cum philosophia sua docuerint, constat sane Cæsaris testimonio, Gallos se omnes à Dite patre, id est Serapi siue Plutone prognatos prædicasse. Idem quoque tradit Gallos post Mercurium, Apollinem colere. Sed quo nomine hactenus proditum non est. Et vero plane ignotum id esset, nisi ex Ausonii versibus opera Lud. Miræi viri optimi (qui nuper magno literarum incommodo decessit) ex Charpini libro editis, didicissemus, Apollinem Belenum (credo, a iactu siue emissione radiorum, vnde Apollinis quoque nomen deductum Plato scripsit) eius vero ministros siue sacerdotes Pateras Gallis dictos. Ausonii locos ex Burdegalensium professorum monimentis adscribam, & quia obscuri corruptique sunt, tentabo si quid possum iis lucis adferre. Ac primum de Attio Patera Rhetore, Delphidii Tyronis patre, Phœbicii filio, & Phœbicii alterius fratre (hoc enim ad eius quoque loci intellectum pertinet) sic scribit.

» *Tuba Gocaßi stirpe Druidarum satus,*
» *Si fama non fallit fidem,*
» *Beleni sacratum ducis e templo genus,*
» *Et inde vobis nomina:*
» *Tibi, Patera (sic ministros nuncupant*
» *Appollinaris mystici)*
» *Fratri patrique nomen, à Phœbo datum,*
» *Natoque de Delphis tuo.*

» Idem de Phœbicio Attij Pateræ patre.

» *Nec reticebo senem*
» *Nomine Phœbicium,*
» *Qui Beleni æditnus,*
» *Stirpe satus Druidum*
» *Gentis Aremoricæ,*
» *Burdigalæ cathedram*
» *Nati opera obtinuit.*

Mirabitur fortasse aliquis, qui modo librum Ausonii viderit, me hos vno ordine versus recitare, inter quos tum multi in impresso interiecti sunt. Sed is profecto sciat, iam pro certo habere me, in eo Ausonii epigrammate, itemque in aliis quibusdam, quæ breuiori huiusmodi carmine concepta sunt, vt hinc inde duabus vel pluribus (vt vocant) columellis in vna facie scribi potuerint, multos esse versus non suo ordine descriptos, quosdam etiam deesse videri. Non immorabor exemplis, præsertim cum difficillimum sit, atque etiam interdum plane ἀδύνατον, sine veteris exemplaris, quo caremus, beneficio peruersa suo loco reponere. Hoc lectorem monuisse satis sit, & his de Phœbicio versibus a me suo ordini (vt opto speroque) restitutis, ad paria tentanda prouocasse. Sed quid est quod ait Ausonius,

Tuba Gocaßi stirpe?

Hoc, manifesto, opinor, errore corruptum est, & emendatione indiget. Cum autem Phœbicium Pateræ ipsius de quo loquitur patrem, stirpe Druidum gentis Aremoricæ satum dicat, suspicor hunc versum non infœliciter ita restitui posse si legamus,

Tu Baiocaßi stirpe Druidarum satus

Baiocasses & Baiocassimi qui dicantur hodie vel sola nominis exauditione notum esse potest, eosque Aremoricæ gentis esse nemo pudens inficias iuerit, cum in vltimis Galliæ finibus positi, Occeanum pene digito attingant. Et vt Baiocasses eos esse concedamus, qui apud Cæsarem Velocasses, Veliocasses, & Bellocasses in veteribus libris scribūtur, quamuis ab eo lib. vij. belli Gallici, ab Aremoricis ciuitatibus separari videātur, Cum tamen & de delectibus tantum Gallorum loquatur: quorum ita faciendorum varia ratio esse potuit, & res ipsa ita Baiocasses, Gallorum consuetudine ab eodem Cæsare tradita, Aremoricos esse clamet, non ita facile muto sententiam. Si quis autem Baiocassium & Baiocassinorum appellationem recentiorem esse existimet, quam vt Ausonij sæculo conueniat, monendus est, non solum Sidonium Baiocassina prædia dixisse, sed & in alijs eius ætatis scriptoribus hoc nomen reperiri. Enimuero ex his Ausonij locis illud etiam annotandum censeo, fuisse in Gallia diuersas Druidarum familias, eorumque nomen etiam sub Christianis Imperatoribus celebre admodum fuisse. Sane Plinius scribit, Tiberij principatum sustulisse Druidas Gallorum & id genus vatum medicorumque: Suetonius etiam, Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, & tantum ciuibus sub Augusto interdictam penitus Claudium aboleuisse auctor est. Sed vt voluerint, certe omnino sustulisse non potuerunt. Sustulerunt quidem fortasse ritum illum sacrorum detestabilem a Britannis acceptum, quo Mercurio humanis litabant hostiis (quod & eundem ipsum Tiberium in proconsulatu suo penes Africam in Saturni sacris fecisse Tertullianus scribit) ita tamen veteritatis abolitæ manerent apud Gallos vestigia, in eo, quod deuotam hostiam, id est hominem, altaribus admotam delitabant, vt Mela auctor est: Druidas vero penitus non sustulerunt: Nam & eorum sub Vitellio Tacitus meminit lib. xx. & Ausonij loci ita esse confirmant. Sed & ad Druidas nescio quomodo multa pertinent ex Pseudoplauti Aulularia, quæ nuper P. Danielis viri doctissimi & diligentissi. opera edita est. Meminit & Gallicanarum Druidum Lampridius in-

Alexandro, meminit & Vopiscus in Aureliani & in Taciti vita, à quibus eas quoque religiose consultas scribit, & ab hoc quidem apud Tungros. Atqui Germanos Druidas non habuisse Cæsar testatur: sed habuerunt tamen non omnino dissimiles a Gallicanis Druidibus Velledas & Aurinias, quarum Cor. Tacitus meminit. Præter Druidas fuerunt etiam in Gallia Bardi, fuerunt & Vates siue Vaties, ita Strabo lib. iiij. appellare videtur eos qui a Marcellino libro, xv. Eubages, a Diogene Laërtio σεμνόθεοι, a Diodoro Saronidæ dicuntur. Ex quo genere philosophorum fuisse verisimile est eum quem Lucianus in Hercule Gallico picturæ sibi ænigma explicasse fingit. Non desunt tamen qui hæc religiosius distinguant, quorum ego auctoribus tam propense credulus esse non possum.

De Beleno Tertulliani locus emendatus, itemque de Cælesti & de Bessa.

CAP. IIII.

CVm hos Ausonij locos iterum atque iterum relegerem, memoria repetēti, ecquid de Beleno ab aliis auctoribus proditum esset, venit tandem in mentem Tertulliani locus, in quo variarum gentium deos enumerans, Tibilenem etiam Norici deum facit: vbi Beleni nomen corruptum statim suspicatus sum. Et quia impressi libri copia tum non fuit, veterem manuscriptum consului quem tum forte ad manum habere contigit, in quo, bono euentu, non iam coniecturam meam, sed veram & genuinam Tertulliani scripturam reperi. Adscribam locum integrum ex Apologetico, vti quidem in veteri libro exaratus est. " Vnicuique etiam prouinciæ & ciuitati suus " deus est, vt Syriæ Adstartes, vt Arabiæ Dysares, vt Norici " Belenus, vt Africæ Cœlestis, vt Mauritaniæ Reguli sui. Ro" manas, vt opinor, prouincias edidi, nec tamen Romanos " deos earum, quia Romæ non magis coluntur, quam qui per ipsam.

ipsam quoque Italiam municipali consecratione censentur: Casianensium Deluentinus, Narnensium Visidiarius, Æsculanorum Ancharia, Volciniensium Nortia, Ocriculanorum Valentia, Sutrinorum Nortia, Faliscorum in honore patris, Curris, &accepit cognomen Iuno. Ex quo apparet Belenum Deum in Aremorico & in Norico cultum. Nisi forte quis ad hæc quoq; suspicetur, apud Tertulianum Armorici pro Norici reponendum: Sic enim tum Aremoricum neutro etiam genere appellabant. Sed hanc ego, siue coniecturam; siue diuinationem, temere probare non ausim, vt illud omni asseueratione contendo, Affricæ Cœlestem in veteri libro rectissime scriptum non Cœlestum: quomodo & in Vlpiani fragmentis, & apud Capitolinum reponendũ censeo. Cœlestis non est, vt opinor, Saturni pater Cælius, aut qui ab eodem Tertuliano Afrorum Saturnus dicitur, sed Cœlestis dea. Spartianus in xxx. tyrannis. Afri Celsum imperatorẽ appellarunt peplo deæ Cœlestis ornatum. Am. Marcel. lib. xxij. Asclepiades philosophus cum visendi gratia Iuliani peregre ad id suburbanum venisset, deę Cœlestis argenteum breue figmentum quocunque ibat, secum solitus efferre, ante pedes statuit simulachri sublime, accensisque cereis ex vsu cessit. Philastrius Brixiensis in catalogo hæres. Alia (inquit) hęresis in Iudæis quæ Reginam, quam & Fortunam cæli nuncupant, quam & Cœlestem vocant in Africa. Idem ipse Tertulianus in eodem Apolegetico. Ista ipsa virgo Cœlestis pluuiarum pollicitatrix, iste ipse Æsculapius medicinarnm demonstrator, alia demorituris Socordio, & Denatio, & Asclepiodoto subministratur, nisi se demones confessi fuerint Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Hæc est manuscripti codicis lectio. Sane & in vetustissimo & optimo exemplari librorum Saluiani de gubernatione Dei ad S. Salonium Episcopum (ex quo, domino faciente, auctorem optimum multo integriorem quam nunc est, aliquando fortasse editurus sum) quibus locis Cœlestis mentionem facit, constanter vbique scriptum est. Cœlestem illam, non illum. Ad Cœlestem etiam respexis-

se videtur Apuleius lib. iiij. Floridorum his verbis: Carthago prouinciæ nostræ magistra venerabilis, Carthago Africæ musa Cælestis. Vereor etiam ne apud Tertulianum in libro de virginib. velãdis, Cereri Africanę scriptum sit pro Cœlesti, vt & in exhortatione ad castitatem. Sed nihil temere affirmo. Habeat vero Si deo Si deæ hanc hostiam. Et quia veternosis istis dæmoniis nescio quo malo hodie operari contigit, libemus etiam aliquid Besę deo, cuius Amm. Marcellinus sic meminit lib. xix. Oppidum est Abydum in Thebaidis parte situm extrema. Hic Besæ dei localiter appellati, oraculum quondam futura pandebat. Huius dei aut oraculi nomen, alibi legisse me nunc non memini. Sed nunc illud quidem satis percipio quod ait, Besam deum localiter appellatum: nisi forte intelligamus ab incolis loci sic appellari, & hoc nouum loquendi genus in Græculo milite feramus. Quid autem si legamus potius? Hic Besæ dei a loco (vel a luco) taliter appellati: Strabo de Abydo Thebaidis loquens, ait ibi fossam esse, & circa eam Ægyptiarum achantorum lucum Apollini sacrum. A fossa illa & luco, Bessa Deus appellari potuit, vt Bessam campum a sylua vicina dictum idem scribit lib. ix. vbi ait gemino ss. scribendum, vt a Besa Attici agri tribu distinguatur. Sed hæ coniecturæ tantum sunt hominis otio abutentis, quæ ἐποχὴν & ἀπορίαν ferunt.

Marcellini & Taciti de Druidibus loci.

CAP. V.

NON absre forsitan suspicetur aliquis Druidarum nomen reponendum esse apud Amm. Marcellinum lib. xv. Vbi vulgo sic legitur, Drasidæ memorant reuera fuisse populi partem indigenam. Nec id sane omnino alienum est ab eo quod Cæsar scribit, Gallos se a Dite patre prognatos prędicaro, idq; a Druidibus proditum dicere. Verum, vt hoc nomen eo loco redintegrari vltro patiar, apud Cor. Tacitum lib. xii. facile hoc idem recipi non sinam. Ecquando enim tandem Druides Romæ recepti & eo honore habiti sunt, vt

iis carpento Capitolium ingredi permitteretur? cum & sub Augusto Druidarum religio ciuibus penitus interdicta sit, vt Sueto. in Claudio scribit, & a Tiberio Claudioque etiã apud Gallos pene abolita? Sed locum ipsum Taciti adscribamus, suum quoque fastigium Agrippina tollere altius, carpento « Capitolium ingredi: Qui mos sacerdotibus & sacris Druidi- « bus antiquitus concessus, venerationem augebat fœminæ. « Vulnus quidem, vt videtur, non recens detectum est, in quo « sanando, vt verum fatear, mihi ipsi plane satisfacere non pos- « sum. Equidem Sex. Pompeium scribere scio, Pilentis & carpentis per vrbem vehi matronis concessum esse, quod cum aurum deesset ex voto quod Camillus vouerat Apollini delphico, contulerunt. Id Liuius quoque lib. v. sic expressit. Honorem ob eam munificentiam ferunt matronis habitum « vt pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque v- « terentur. Virgilius lib. viij. Æneid. de Pilentis sic canit. «

Castæ ducebant sacra per vrbem «
Pilentis matres in mollibus. «

vbi Seruius, Pilenta (inquit) sunt vehicula, Sicut nunc Basternas videmus. Erant autem tunc veneti coloris, non vt nunc, russati: quibus nisi castæ matronæ vti non poterant. Quod & ab Isidoro refertur lib. xx. Ethimolog. vbi & carpentum ab Horatio petoritum, non prætorium, appellatum scribit. Ex quibus vt id quoque obiter admoneam, interpretationem accipit Hieronimi ad Eustochium locus, in quo vir doctissimus humano vitio lapsus est Bastarnas pro basternis nescio quomodo exaudiens. Præcedit (inquit Hier.) caueas ba- « sternarũ ordo semiuirorum. De matronis autem loquitur de « quib. Amm. quoque Marcellinus lib. xiiij. Eo comitatu (ait) « matronæ complures opertis capitibus & basternis per late- « ra ciuitatis cuncta discurrunt vtque præliorum periti re- « ctores primo cateruas densas opponunt. Basternæ etiam nomen eodem penitus sensu vsurpant Lampridius in Heliogabalo, & Gregorius Turon. in libris histor. Sed his crudescit potius vulnus quam sanatur. Nam vt carpenti ius

matronæ habuerint, quid habet earum nomen cõmune cum sacris Druidibus? Deinde carpento eas Capitolium ingressas qui constat? Et vero vt constet, quanam tandem prerogatiua Agrippinæ venerationem id auxit, quod cum cęteris honestioribus matronis commune habuit? Itaque quando huic sanando nihil nunc quidem adhibere possumus, præstat desperatum nobis locum in medio deponere, quam ei prematture manus violentas inferre. Sed quid si tamen interim vulnus deligemus aut etiam ἀνώδυνον prius adhibeamus, & quod medicos passim in dubiis desperatisque morbis facere videmus, in hoc quoque adblandientibus medicamentis, id est fucco & (vt ipsi vocant) palliatione vtamur? Legamusque, interim
» dum cum aptius occurret, Qui mos sacerdotibus & sacris
» virginibus antiquitus concessus. Artemidorus lib. j. de Som.
» interpret. φημὶ δὲ ἀγαθὸν ἐλευθέραις γυναιξὶν ἅμα καὶ παρθένοις πλουσίαις, τὸ διὰ πόλεως ἅρμα ἐλαύνειν· ἀγαθὰς γὰρ ἱερωσύνας αὐταῖς προποιεῖται loquitur autem de carpento & petorito, id est, περὶ ἅρματος πετεώρου. Hoc vero Agrippinæ venerationem auxisse intelligemus, quod quamuis honestiores etiam matronæ carpentis per vrbem veherentur, eis tamen carpento Capitolium ingredi ius non erat, quod sacerdotibus tantum & sacris virginibus concessum a maioribus fuit. Cuius priuilegij vt statim authenticum instrumentum a nobis non proferatur, rationis tamen specie coniectura & interpretatio nostra non caret, qua sæpe in cœcis huiusmodi morbis par est nos esse contentos. Diuersum porro fuit a carpento & petorito pilentum, vt pote mollius, quo & interdum per vrbem cum sacris vehi solitas Vestales Prudentius lib. ij. In Symmach. testatur. Ideoq; Capitolinus scribit Zenobiam virilis spiritus fœminam vehiculo carpentario vsam, raro pilento, equo sæpius. Sed longius processisse me sentio quam res postulabat. Verum quid faciam? Omnis profecto scientia vt (ille ait) naturæ facilitate verbosa est.

Ver sacrum.
CAP. VI.

VEr sacrum quid sit Paulus ex Festo sic explicat. Ver sacrum mouendi mos fuit Italis. Magnis enim periculis adducti vouebant quæcunque vere proximo nata essent apud se animalia immolaturos. Sed cum crudele videretur pueros ac puellas innocentes interficere, perductos in adultam ætatem velabant, atque ita extra fines suos exigebant. Idem Sex. Pompeius in Momertin. vt si vellent (inquit) eo malo liberari ver sacrum vouerent, id est, quæcunque vere proximo nata essent immolaturos. Quem locum librariorum incuria in Augustiniana editione corruptum arbitror. In aliis vero auctorum locis quos adscripturus sum, ignorantia & audacia potius quam oscitantia. Apud Iustinum lib. xxiiij. Galli abundanti multitudine dum eos terræ non caperent quæ genuerant, trecenta hominum milia ad sedes nouas quærendas veluti peregrinatum miserunt. Legendum auctoritate veterum librorum, velut Ver sacrum miserunt. In collectaneis rerum memorabilium Iulij Solini vbi scriptum est, Catillus Amphiarai filius post prodigialem patris apud Thebas interitum, Oeclei aui iussu cum omni fœtu vel sacro missus tres liberos in Italia procreauit. Emendandum cum omni fœtu ver sacrum missus. Quod & veterum librorum & excussi cuiusdam fide mihi compertum est, & miror a doctissimo & diligentissimo homine prętermissum cui studiosi omnes vel vnius Solini nomine plurimum merito debent. Sed nemo vnquam iure reprehensus qui e segete ad spicilegium reliquit stipulam. Porro autem veris sacri vouendi faciendique ritus peti possunt ex Liuio lib. xxij. & xxxiiij. hist. A. V. C. cuius huc verba transferre nihil opus esse duxi. Inde vero ab antiquis vernarum nomen pro conuitio & maledicto habitum Nonius scribit, quod eos etiam vernas appellarent qui vere sacro nati essent tanquam deuotos, sacrosque & detestabiles. Quod si verum est, vt certe veri

PH. Quo me vortam nescio.

PA. Si deos salutas, dextrouorsum censeo.

Apuleius Afer. Apolog. i. Nam, vt audio percensentibus iis qui nouere, nulli deo ad hoc æui supplicauit, nullum templum frequentauit; Si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratia manum labris admouere. Minutius Fœlix Octauio, Cæcilius simulachro Serapidis viso (vt vulgus superstitiosus solet) manum ori admouens osculũ labiis pressit. Hieronymus Apolog. j. in Ruffinum de expositione illius loci, Apprehendite disciplinam. Nascu (inquit) vt verbum de verbo interpreter χεῖρ' φιλήσατε, id est, deosculamini dicitur. Quod ego nolens transferre putide, sensum magis secutus sum vt dicerem, Adorate. Quia enim qui adorant solent deosculari manum, & capita submittere (quod se B. Iob elementis fecisse negat, dicens, Si vidi solem cum fulgeret & Lunam incedentem clare, & lætatum est in abscondito cor meum, & osculatus sum manum meam ore meo, quæ iniquitas maxima est & negatio contra Deum altissimum.) Et Hebræi iuxta linguæ suæ proprietatem deosculationem proveneratione ponunt, id trãstuli quod ipsi intelligunt quorum verbum est. Bar autem &c. Sic totus ille locus legendus distinguendusque est. Male autem, quantum intelligo, quidam eum Iobi locum ita interpretantur ex cap. xxx. vt se tacuisse significet. Nam sane aliud longe est manum osculari, aliud manum ori opponere, & quasi digito labellum compescere. Ad hunc quoque morem respiciens vetus interpres quisquis ille est, locum alterum in lib. iij. ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ cap. xix. sic reddidit. Quorum genua non sunt incuruata ante Baal. & omne os quod non adorauit eum osculãs manum. Ex quo etiam illud Ecclesiast. cap. xxix. Ἕως οὗ λάβῃ, καταφιλεῖ χεῖρας αὐτοῦ non inepte fortasse ita quis interpretetur, Est qui dum accipiat manum deosculatur suam, id est adoret eum a quo accipit. At ego receptam eius loci interpretationem magis probem, quæ & ratione nititur & exemplis non caret, Macrob. lib. j. Satur. Inuenies Dominum spe lucri oscula alienorum seruorum manibus insigentem. Apul. Apolog ii. Pontianus ante

pedes noſtros aduolutus, flens, & manus noſtras oſculabundus. Sed eſto ſane ſuum cuique iudicium & mihi meum, dum id tandem bono modo fiat. Porro ab hac manus ad os relatione non immerito aliquis ſuſpicetur adorandi, quod ab ador Nonius deducere tentat, vt a capitis ſubmiſſione ſupplicandi verbum deductum: Quanquam & hoc genua', & illud orationem magis ſpectare videatur. Quod autem Hierony-
» mus adiicit, Adoraturos capita ſubmittere, pertinet maxime
» ad hæc Lampridij de Alexandro verba: Salutabatur nomine
» hoc, Haue Alexander, ſi quis caput flexiſſet, aut blandius ali-
» quid dixiſſet, vel abiiciebatur, ſi loci eius qualitas pateretur,
» vel ridebatur ingenti cachinno, ſi eius dignitas grauiori non poſſet ſubiacere iniuriæ, hoc eſt, quod idem paulo poſt ſcribit, Alexandrum adorari ſe vetuiſſe. Non eſt illud omittendum, Adoraturos etiam plerunque ad ſolis ortum labia vibrare ſolitos', vt Tertull. loquitur, cuius hæc ſunt ex A-
» pologetico verba. Deinde ſuſpicio Solem nos adorare, quod
» innotuerit ad orientis regionem precari. Sed & plerique ve-
» ſtrum, áffectatione aliquando & cœleſtia adorandi, ad ſolis
» ortum labia vibratis. Vbi in vet. li. ſcriptum eſt affectatione aliquando & cœleſtia adoriendi. Latinus Pacatus Drepanius Gallus, in Panegy. Theod. A. dicto. Nam & diuinis rebus
» operantes in eam cœli plagam ora conuertimus a qua lucis
» exordium eſt, ſic ego vota verborum quæ olim nuncupaue-
» ram, ſoluturus, id oratione tempus afficiam quo Romana lux cæpit. Cæterum veteres etiam Chriſtianos ſiue ſtantes Paſchæ & quinquageſimæ diebus, ſiue aliis de geniculis adorarent, ad Solis exortum conuerti ſolitos, vulgatius eſt quam vt adnotari debeat. Illud potius de voti adſignatione ex Apulei Apolog. priore huc congeratur. Quippe omnibus
» (inquit) ſi cui forte negotium magiæ faceſſitur quicquid om-
» nino egerint obiicietur. Votum in alicuius ſtatuæ fœmore
» adſignaſti. Igitur magus es. aut cur ſignaſti? Tacitas preces
» in templo Diis allegaſti, Igitur magus es, aut quid optaſti?

Baro, Dux.

CAP. VIII.

BAronis nomen vltro tandem pro ſtupido, bardo, ſtolidoque receptum eſt, & apud Ciceronem pluribus in locis quaſi interdicto ſedem retinuit. Retineat & apud Perſium Satyr. vj. vel libris veteribus vindicias ſecundum ipſum dicentibus. Nam quo loco impreſſi vulgo habent,

Verte aliquid, iura, ſed Iupiter audiet. eheu «
Vare reguſtatum digito terebrare ſalinum «
Contentus perages, ſi cum Ioue viuere tendis «
Iam pueris pellem ſuccinctus, &c. «

Illi rectius multo:

Baro reguſtatum digito terebrare ſalinum «
Contentus perages, ſi cum Ioue viuere tendis «
Iam puer, is pellem ſuccinctus, &c. «

Scio vari vitium ad animum quoque transferri, cui non diſſimili loquendi forma recto talo viuere idem dixit: Sed quiſquis Baronis nomen ei loco magis congruere non videt, is ipſe, meo quidem iudicio, Baro eſt. In manuſcripto autem libro adſcripta eſt veteris Grammatici gloſa hæc. Baro vel varo, id eſt, fatue, ſtulte, lingua Gallorum. Varones dicuntur ſerui militum, qui vtique ſtultiſſimi ſunt. Quod ego non ſtatim reſpuendum arbitor. Nam quamuis hodie apud nos, nomen hoc nobilium & generoſorum hominum ſit, quis tamen miretur modo duriora, interdum etiam molliora verba efficere vetuſtatem? Sed & cum ignauos inerteſque & nihili homines in nonnullis Galliæ partibus hodieque Barones appellari audimus, cur ab hac potius quam ab illa ſignificatione trahamus & deducamus? Sane vero, ne quid diſſimulem, & in veteribus quæ extant Saliorum, Langobardorum, Alamanorum & Ripuariorum legibus, Baronis nomen pro viro paſſim poſitum videtur vt ab altero ſexu diſtinguatur, & in veteri Lexico Latino-Græco Baro ἀνὴρ vertitur. Apud auctorem

Panegyrici Maximiano A. dicti sic scriptum est eo loco quem
„ de Tricassino agro citauimus. Quicquid infrequens Ambiano
„ no & Bellouaco & Tricassino solo Lingonicoque restabat,
„ Baro cultore reuirescit. Vbi quis Baro vel Barus sit plane ignorare me fateor, putoque emendandum Vario cultore reuirescit: nisi quis malit Ambarro reponere, cum & Liuius lib. v. Senones Ambarros & Heduos coniungat, & Cæsar libro j. Bell. Gall. Ambarros Heduorum consanguineos appellet. Videtur tamen auctor, quisquis ille est, significare voluisse ex Britannica victoria Lingonas & Tricassinos cultores accepisse, quod & sequentia indicant. Vt autem Barones siue Varones, ita & Ambactos apud Ennium lingua Gallica seruos dictos ex Sex. Pompeio, Paulus scripsit: Quo verbo, sane, vt mihi quidem videtur, mere Romano, Cæsar etiam vtitur de Gallis equitibus loquens. Vt vt autem Gallicum esse fateamur, amplius videtur fuisse Varonis appellatione, quæ ad militum tantum seruos pertinuit. Pueri autem nomine Persius seruulum significat, vt & post paulo: dum ait,

Solea, puer, obiurgabere rubra.

Antea male ita legebatur, Iam pueris, pro, puer is: quod iterum monere voluimus, ne cuiusquam aures oculosque ea emẽdatio leuius præterueheretur. Sed quoniam in Baronum nostrorum mentionem incidimus, placet hic adnotare, Karoli magni temporibus Ducem sub se xij. Comitatus habuisse. Itaque in Annalibus Pipini sic scriptum legimus, Domum
„ reuersus Grifonem more Ducum xij. Comitatibus donauit: quod postea ad Aimonij Monachi historiam additum est lib. iiij. cap. lxj. Ex quo emendatus videtur alter eiusdem appen-
„ dicis locus lib. v. cap xj. de Ludouico. Baldrico (inquit) Duci
„ Foroiuliensi, dum obijceretur, & probatum esset eius ignauia
„ & incuria vastatam a Barbaris regionem nostram, pulsus est
„ Ducatu, & inter quatuor Comitatus est eiusdem potestas diuisa. Legendum distincte inter quatuor, id est, xij. Quod & tibi, Ant. Loisele, aliquando visum memini.

M. Varronis de Compitalibus & liberalibus, loci expositi.

CAP. IX.

VArro lib. v. de ling. Lat. ad M. Tullium Ciceronem, " Compitalia (inquit) dies adtributus Laribus, vt alibi, " ideo vbi viæ competunt, tum in compitis sacrificatur. Quo- " tannis is dies concipitur. Quid est quod ait Varro, Vt alibi? " Hoc enim obscurum esse video. Sic vero interpretor vt significet, Compitalia dicta a compitis siue compitorum vijs, in quibus Compitalibus sacrificabatur: quod & Macrobius ad ludos refert. Vt alibi, scilicet, sacrificetur, id est, quamuis & alibi quam in compitis Compitalibus sacrificetur, nempe in foco. M. Cato de Re rustica, Rem diuinam nisi Compitalibus in compito aut in foco ne faciat. Martial. lib. v.

Cingunt serenum lactei focum vernæ,
Et larga festos lucet ad lares sylua.

Quo & Virgilius respexisse videtur in Daphnide, cui tanquam Lari se sacrificaturum Menalcas vouet. (Animas enim hominum in numerum deorum relatas veteres, Lares esse putauerunt, quemadmodum ex Sex. Pompeio Paulus notat.) Ait igitur Menalcas,

Pocula bina nouo spumantia lacte quotannis
Craterasque duos statuam tibi pinguis oliui,
Et multo in primis hilarans conuiuia Baccho
Ante focum, si frigus erit, si messis, in vmbra.

Vt compita, ita & focum sedem esse & quasi domicilium Larum nemini hodie ignotum est, quamuis ab itineribus & vicis, quos Græci Lauras vocant, Lari potius appellare vulgus putauerit, vt Arnob. scribit lib. iij. Cæterum, Compitalia non certo sed incerto die concipi solita Varronis Macrobijque euincit auctoritas. Sed & Ausonij versus,

Et nunquam certis redeuntia festa diebus
Cum sua per vicos compita quisque colit.

Nam quod apud Macrob. lib. j. Saturn. verba Prætoris more maiorum Compitalia pronunciantis sic concepta sunt, Die noni post Kal. Ian. Quiritibus Compitalia erunt, & veterum librorum & Gelliani codicis fide ita emendandum est, Die noni P. R. Quiritus Compitalia erunt. Quid in contrarium proferri possit cum ex Dion. Hallicarnas. & Macrobio, tum ex Ouidio & veteri Kalendario a Manutio prolato sat scio, nec tamen sententiam muto. Qua de re alibi fortasse amplius differetur. Nunc alterum ex eodem Varronis libro de Liberalibus locum interpretari constitui, qui sic habet, „ Liberalia „ dicta, quod per totum oppidum eo die sedent sacerdotes Li- „ beri, hedera coronatæ anus, cum libis & foculo pro emptore sacrificantes. Hæc est vetus scriptura quæ ita nullum sensum quibusdam habere visa est, vt Oedippo coniectore opus esse dixerint, & horum verborum pro emptore, loco, Compotores, reposuerint. Ego quoque aliquando pro tempore legi posse putaui, quam nunc sententiam vltro muto, & vero capite damno: vt erunt proculdubio multa in his nugis opinionum commenta, quæ tandem delebit dies cum naturæ iudicia confirmabit. Varronis autem verba sic exaudio: Liberalium die anus libero patre dignæ antistitæ & sacerdotes vtpote vinsiores hedera & ipsa Libero sacra coronatæ, passim per oppidum sedebant cum foculo & libis mellitis quæ ipsæ confecerant, ad quæ etiam populos vocabant, vt Ouid. lib. iij. Fast. scribit: id est, vt ego interpretor, transeuntes quoslibet ad liborum emptionem inuitabant, & pro emptore sacrificabant, libi empti parte foculo indita. Hunc ego Varroniani loci sensum aliqua ex parte debere me fateor Nicolao Vignerio medico doctissimo & mihi amicissimo, qui eius primum eruendi quasi ansam præbuit. Porro si cui visum sit anus a Liberi sacerdotibus distinguere, intelligat sane liba mellita siue Liberi bellaria ab anu confici solita & vendi, Sacerdotes autem pro emptore sacrificare solitos libi empti parte foco aspersa. Liberalibus etiam veteres in publico discumbere solitos testis est Sep. Tertullianus in Apologetico.

Spinturnicia, Resecro, apud Plautum & Marcellinum.

Cap. X.

Ammianus Marcellinus lib. xxij. Exuberat Ægyptus pecudibus multis, inter quas terrestres sunt & aquatiles, aliæque quæ humi & in humoribus viuunt, vnde amphibia nominantur. Et in aridis quidem capreoli vescuntur, & buculi, & bisturnitatia omni deformitate ridicula, aliaque monstra quæ enumerare non refert. Vbi quidam codices habent Pisturnitia. Ego vero non dubito ab auctore Græculo scriptum Spinturnicia pro spinturnicibus græcanica etiam forma, quemadmodum & apud Plautum in Milite scriptum est,

PVR. *Aedepol hæc quidem*
Bellula est. PA. *Pithecium hæc est*
præ illa & spinturnicium.

Prudentius etiam lib. ij. in Simmach. Inter Ægyptios deos Simiam refert his versibus.

Isis enim est Serapis & grandi Simia cauda
Et crocodillus, idem quod Iuno, Lauerna, Priapus.
Hos tu Nile colis, hos & tu Tybris adoras.

Libet & alterius verbi vim apud vtrumque auctorem adnotare quæ vulgo non satis nota est. Sic igitur Marcellinus lib. vigesimoquarto scribit: Exclamauit indignatus acriter Iulianus, Iouemque testatus est nulla Marti iam sacra facturum: Nec resecrauit celeri morte præreptus. Vidi qui eo loco emendaret reserauit quod omnino explodendum est. Resecrare ex Festo, Paulus sic exponit. Resecrare soluere religione. Vt cum reus populum comitiis orauerat per Deos, vt eo periculo liberaretur, iubebat Magistratus eum resecrare, id est, populum religione absoluere: scilicet, vt ita demum populus religione teneretur, si is qui per Deos orauerat insons innocensque esset. Ita Festum sensisse Farnesiani libri vestigia indicant. Nisi ita resecrasset reus, & si ex iusta causa a po-

pulo damnatus esset, populus ipse religione obstrictus mansisset. Significat igitur Marcellinus, Iuliano morte celeri præuento non licuisse obtestationis quam fecerat religione se absoluere. Plautus in Aulularia,

Nunc te obsecro
Fac mentionem cum auunculo mater mea,
Resecroque mater quod dudum obsecraueram.

Sic vulgo legitur etiam in libris a doctissimo Camerario editis, sed resecro omnino legendum Pauli locus indicat, hoc sensu. Obtestatus erat matrem Lyconides, ne eorum quæ ipsi de Euclionis filia aliquando dixerat apud auunculum mentionem faceret: nunc obsecrationis religione eam absoluit, rogatque vt cum auunculo de amica conloquatur. Non subterfugit hoc verbum virum diligentissimum in Persa Comœdia. Sic enim suo ordini versum restituit, qui antea perturbatus erat.

T O. *Obsecro te, resecro, operam da hanc mihi fidelem.*

Sed sensum potius eruamus, est enim subobscurus. Toxillus per amicitiam obtestatus erat Sagaristionem, vt mutuo D C. nummos daret. Dixerat Sagaristio nummos se præsentes non habere. Ita obsecrationis religione tenebatur. Resecrat Toxillus & ea absoluit Sagaristionem, obsecratq; vt saltem operam commodet, quo aliunde possit mutuos sumere. Dicet hic aliquis, Vbi vero tandem obtestationis religionem notas, qua Sagaristionem teneri fingis? Nempe hic paulo ante,

T O. *Facere amicum tibi me potis es sempiternum?*

Nam hæc verba, potis es, obtestandi obsecrandique, & vt ita dixerim, adiurandi vim habent.

Terentius, *Si tibi placere potis es mihi vt respondeat.*
Idem, *Potin es verum dicere.*

Quo etiam respicere mihi videtur illud Persij Satir. j.

Et verum inquis, amo, verum mihi dicito de me.
Qui pote?

Vbi quam in obtestatione formulam non expressit in responsione attingit, nisi cui forte hæc nimis anxie exquisita videantur. Vidi etiam qui Plauti locum in suo libro personis sic di-

ſtingueret.

TO. *Obſecro te.* SA. *Reſecro te.*

TO. *Operam da. &c.*

Quod ſatis perſpicuum habet ſenſum, nec eum quidem inſulſum aut indignum qui recipiatur, ſi modo ex veteris potius exemplaris fide quam ex ingenio ita relatum eſt.

Ennij de Africano verſus expenſi.

CAP. XI.

SCripſit Ennius de Scipione Africano epigramma, in quo ipſum ſic loquentem induxit,

A ſole exoriente ſupra Maotis paludes,

Ad quod reſpiciens auctor Genethliaci Maximiano A. dicti. Etenim (inquit) quod ait ille Romani carminis (ſic leg.) primus auctor, A ſole exoriente ad vſque Mœotis paludes, id nunc longius longiuſque protendere licet, ſi quis hoſtilem in mutuas clades veſaniam toto orbe percenſeat. In eo epigrammate Ennius Africani victorias deſcripſit, hoſtes internecione cæſos, vrbes captas direptaſque, cæteraque huiuſmodi quæ licentia militari publice patrata virtutibus annumerantur: quo pertinebant etiam fortaſſe & illa.

Deſine Roma tuos hoſtes, Et

Nanque tibi monimenta mei peperere labores. Itemque

Teſtes ſunt campi magni.

Quæ eiuſdem epigrammatis fuiſſe veriſimile eſt: vt & iſta quæ a Lactantio referuntur lib. j.

Si fas eadendo cæleſtia ſcandere cuiquam eſt,

Mi ſoli cœli maxima porta patet.

Itemque a Seneca Epiſt. cix. licet paululum diuerſa ſcriptura. Nam in vetuſtis Senecæ exemplaribus ni faciendo plagas, vel ſi faciendo conſtanter ſcriptum fuiſſe Pincianus homo doctus & diligens monuit. Ex quo ego facile conijcio mihique pene perſuadeo olim ſic ſcripſiſſe Ennium,

Si fas endo plagas cæleſtum aſcendere cuiquam.

Endo pro in, veteres paſſim dixiſſe cuilibet notum eſt. Emen-

dandus vero ita est & hic ipse versus apud Lactantium Firmianum corruptus, credo ex præcedentibus sequentibusque auctoris verbis, sed ab his profecto qui neque veterem loquendi formam, neque Firmiani ipsius mentem satis percipiebant. Si enim ita scripsisset Ennius, Si fas cædendo, non debuit nec vero potuit tam acriter reprehendi: Quandoquidem conditionem adiecit hanc, Si fas, quæ potuit non vera esse. At si ita vt dixi versus hic reponatur reprehendi iure potuit. Cæterum huc etiam valde pertinent Senecæ ex Epist. lxxx.vij. de eodem Africano verba. Animam quidem eius (inquit) in cœlum ex quo erat rediisse mihi persuadeo, non quia magnos exercitus duxit (hoc enim & Cambises furiosus, & furore fœliciter vsus habuit) sed ob egregiam eius moderationem, &c. Respicit vero ad Ennij versum. Quod autem in eadem Senecæ epistola, ex qua Ennij versus protulimus, ita scriptum est ex Cicerone, hanc quam nunc in Circo cretam vocamus, antiqui calcem dicebant, valde mihi pertinere videtur ad eum Plinij locum ex lib. xxxv. in quo ait, Creta Circum præducere ad victoriæ notam, & venalium pedes transmare aduectorum denotare maiores instituerunt. Quod ego adnotaturus non fui, nisi viderem inepte, Circum, pro ἀμφὶ, a quibusdam accipi. Cassiodorus lib. iij. Var. for. in Circi descriptione Albæ cuiusdam lineæ meminit his verbis: Alba linea non longe ab ostijs in vtrumque podium quasi regula directa producitur, vt quadrigis progredientibus inde certamen oriretur, nedum propere conantur elidere, spectandi voluptatem viderentur populis abrogare: Quod Persius dixit Cretata ambitio, etsi ad candidatos magistratus proprie referendum videtur, hanc tamen etiam vim habet, vt seruilem quandam ambitionem notet. Gallos quoque facies olim incretasse Petronius indicare videtur, dum scribit, Quin tu & circuncide nos, vt Iudæi videamur, & pertunde aures, vt imitemur Arabes, & increta facies, vt suos Gallia ciues putet. Sed hoc ego ad natiuum potius Gallorum candorem & vt Virgil. ait, lactea colla referendum censeo sicut & Gallicos vultus, apud Tertull. in lib. de virginib. velandis.

Locus Varronis de Ornithone ex lib. iij. de Re rustica, & quid sit in eo Plumula.

CAP. XII.

M. Varronis de Re rustica libri tertij caput v. crebrioribus maculis inquinatum esse pridem Victorius admonuit, qui & ipse in eo auctore restituendo operam nauauit egregiam. Sed homo vnus quamlibet oculatus omnia videre non potuit. Inter cætera, cum quid, Plumula, in eo significaret exquirerem, libuit locum ipsum, vti par est, attentius expendere: Qui tandem mihi ita legendus distinguendusque visus est. Circum huius ripas ambulatio sub dio, (hypæthram significat) pedes lata x. Ab hac ambulatione in agrum versus, (id est, in longitudine) Ornithonis locus ex duabus partibus dextra & sinistra macerijs altis conclusus: inter quas locus qui est Ornithonis, patet in latitudinem P. xlviij. deformatus ad tabulę literariæ speciem cum capitulo. Forma qua est quadrata, patet in longitudinem P. lxxij. qua ad capitulum P. xxvij. ad hæc, id est, xcix. vel potius c. si modo xxviij. legatur. Hactenus omnia distinctione, emendatione, & interpretatione nostra plana sunt. Sequitur deinde, Ita vt in margine quasi infimo tabulæ, descripta sit ambulatio, ab Ornithone plumula, in qua media sunt caueæ, qua iter in aream est. In limine, in lateribus, &c. Hæc est Victoriani libri scriptura: sed ex ea commodum sensum eruere mihi quidem perdifficile est. Tentemus tamen si quid ipsi in hac re possumus. Videtur autem error ex notis originem habuisse, quæ a librario non intellectæ in plumulam euaserunt. Quid igitur si legamus? Ita vt in margine quasi infimo tabulæ descripta sit ambulatio ab Orinthone. P. I. xlviij. V. L A. Significat in extremo loci qui est Orinthonis, quem ad tabulæ literariæ speciem deformatum dixit, ab ipso Ornithone, id est, post Ornithonem quasi in ipsius tabulæ literariæ margine infimo, ambulationem fuisse eadem omnino longitudine, qua se loci,

ipsius latitudo exerebat, id est, pedum xlviij. Latitudine pedum v. Quæ si cui angustior paulo videatur, per me licet reponat pedes decem, vt in superiore ambulatione. Hanc ego coniecturam debere me fateor Æmari Ranconeti manibus, viri, nulli vnquam ingenio aut eruditione secundi. Nam cum forte in codicem incidissem qui ipsius aliquando fuisse dicebatur, nihil aliud ad Varronis libros annotatum reperi quam ad hunc locum notas istas, PL. LA. Statimque suspicatus sum virum ingeniosissimum & sagacissimum putasse aliquando locum esse corruptum, vti quidem certe est, & ex notis errores natos, quibus deturpabatur, quam ego quasi ansam arripiens, loco altius refosso, hanc tandem (qualiscunque est) lectionem erui. Sequitur apud Varronem, In qua media sunt caueæ. Has oportuit esse suspensas, vt certe fuisse verisimile est, aut longitudinis ipsius mensura comprehendi, si quidem vt superioris loci latitudini, ita huius quoque ambulationis longitudini pedes xlviij. tribuamus. Qua iter in aream est. Antiqua lectio, Qua introitus iter in aream est. Victorius locum peruersum putat, & quomodo corrigi debeat non videre se fatetur. Ipse vnius literæ facili mutatione sic repono, qua introitus, iter in aream est, vt significet Varro, qua introitus in ambulationem erat, iter quoque in aream ipsam fuisse.

Ausonij Versus emendati.

CAP. XIII.

EDita sunt non ita pridem Ausonij quædam opuscula, in quibus describendis ex veteri exemplari, quod sane non ita facile lectu fuit, vt pote literis hiantibus nec distinctis syllabis ab ignaro scriptum, multa fefellerunt descriptorem Lud. Miræum (pace id manium viri optimi & de literis plusquam dici potest benemeriti dixisse liceat) in emendandis vero plura sibi concessit eius cui hoc munus Io. Tornæsius vir & ipse optimus iniunxerat nimia licentia, atque interdum etiam of-

citantia. Vidi ipse aliquando Lugduni exemplar manuscriptum apud Step. Charpinum, in quo tamen nihil tum licuit mihi conferre præter locos quosdam epistolæ ad Theonem, qui mihi forte in mentem venerant, quosque hic adscripturus sum, vt intelligant omnes, qui modo hæc lecturi sunt, quam non ita facile interdum excusorum librorum scripturę credendum sit. Hoc vero non ita a me dictum accipi velim, quo eorum operæ aliquid detraham, qui veterum nobis auctorum reliquias vespillonum manibus extortas, tanquam ab inferis domum reducunt (Nam hos ego præcipue Apollines & Æsculapios veneror) sed quo obnixius rogem & moneam, vt liberalitatem istam suam quam fieri potest, maxima religione candide nobis impertiant. In ea igitur Ausonij ad Theonem epistola, primum nemo dubitauerit pro nonaginta legendum nongenta. Id enim & versus ipsius & sensus ratio postulat. Quod sequitur, per tot abesse dies, ita in archetypo scriptum est, per tot ouire dies, vt non dubitem scribere, obire, Sic igitur,

Milia bis nongenta iubet demensio legum
Adnumerata, reos per tot obire dies.

Nempe per nonaginta dies quos sine Therone traxisse se ait: Nam itineri faciendo in singulos dies xx. milia passuum leges præscribunt, id est, leugas Gallicas plusquam xiij. Continet enim leuga seu leuua, M, & D, passus Romanos vt Iordanus in Gothica historia ad Castalium & alij plerique auctores tradunt: quod & ex Ammiano Marcellino & Antonini itinerario facile probari potest. Sequitur apud Auso.

An quia per tabulam medico pugnante notatam.

In veteri libro quantum ex scripturæ vestigijs intelligere potui, ita est.

An quia per tabula medica pugnan otatam.

Vnde hodieque satis commodam lectionem eruere non possum. Veteres tamen reliquias vt potui repræsentaui, in quibus coniecturæ suæ sagacitatem & ingenij vim alius fortasse fœlicius experietur.

Nec tanti fuerit. Vet. *Ne* recte.

Ergo aut praedictos iam nunc rescribe Tarios.

Sic vetus, pro Darios. Rescribere est reddere, seu per mensae scripturam dare, vt Donatus notat. Quia enim adnumerationem pecuniae intercedit scriptura, rescribere dicebant pro renumerare.

Aut abos a me totidem dabo.

Quis non videat legendum, Aut alios a me totidem dabo? Vnus a Domnotoni in veteri libro notatur, S, liquescere quod ego quoque omissum nolui: vt illud pene omiseram, in secundo eiusdem epistolae versu, pro, Expectans, scriptum est experiens. Sed lubet aliquos etiam ex multis quos in eis opusculis coniectura tantum emendauimus locos hic adiicere In precatione solemni.

Latiam vis scire. lego visure.

Qua vaga Sauromates sibi iunxerat agmina Crunis.

repono Chunnis vt & epigr. 1.

Arma inter Chunnosque truces.

In parentalibus, de Æmilia.

Tarbella matris patris & Heducii.

lego heduici vt supra *Gens Hedua matri*, & infra,

Stemma tibi patris Heduici.

De Caecilio Argicio,

Sed in atris cura retexit. lege sed matris.

Euronne iuuenum. distingue Euromi, e iuuenum.

In professoribus Burdigal, de Attico Tyrone.

Facunde docte, lingua & ingenio celer

Dei poeta nobilis, id est, Beleni.

Epos ligasti metricum

Minus malorum munere expertus Dei.

De Citario,

Concedis Cai Musa Simonidei. vulgo ceu. Sed de his nimis.

Clusura, Burgi lusoriae.
CAP. XIIII.

IMpp. Romani habuerunt in limitibus τὰ ὀχυρώματα quae ipsi Clusuras appellant: de quo verbo Doctor meus plures

auctorum locos annotauit. Posteriorum temporum scriptores, vt Liutprandus, Ado, Sigibertus, cæterique eius fere ordinis, Clausas Clusas, & interpositiones vocant. Id primum ab Hadriano institutum videtur, de quo Ælius Spartianus sic scribit, Per ea tempora & alias frequenter, in plurimis locis in quibus Barbari non fluminibus sed limitibus diuiduntur, stipitibus magnis in modum muralis sæpis funditus iactis atque connexis Barbaros separauit. Hæ clusæ propugnaculis quibusdam munitæ fuerunt, quæ castra & castella dicuntur, vnde & castellanus miles alicubi nuncupatur. Herodianus lib. vj. στρατόπεδα καὶ τὰ φρούρια appellat & paulo ante τὰ ἐπιχείμερα στρατόπεδα ταῖς ὄχθαις τῶν ποταμῶν. Dicuntur & Burgi, a quibus olim Bugundiones dictos Paulus monachus, Liutprandus Diaconus, & Isidorus episcopus tradiderunt. Ex quo interpretationem accipiunt & hi Sidonij versus de Burgo.

Diceris (inquit) *sic. Namque domus de flumine surgunt,*
Pendentesque sedent: per propugnacula Thermæ.

Habuerunt etiam Romani in plerisque limitibus in quibus à Barbaris, fluminibus diuidebantur, lusorias naues, prohibendis credo vicinorum hostium excursibus incursibusque vicissim faciendis: harum lusoriarum refectio magistris militum maximopere iniungitur constitutione quadam imperatorum, quæ est in Codicis Theodosiani libris nondum editis, sub titulo De lusorijs Danubij. Sic in Africæ limite, id est, Traiecto erat Dromones, vt indicat posterior Instiniani constitutio de P. P. Africæ. In limite etiam Rheni armatas naues habuisse dispositas indicat auctor Panegirici Constantino dicti, ex quo hæc tantum protulisse sufficiet. Insuper etiam (inquit) Agrippinensi ponte faciendo reliquiis afflictæ gentis insultas, ne vnquam metus ponat, semper horreat, semper supplices manus tendat: cum tamen hoc tu magis ad gloriam imperij tui & ornatum limitis facias, quam ad facultatem quotiens velis in hostem transeundi, quippe cum totus armatis nauibus Rhenus instructus sit, & ripis omnibus vsque ad Occeanum dispositus miles immineat. Inter hæc subsisto apud Capitolinum in Bonoso clusuras pro luxurias emen-

dem, an de lusoriis nauibus interpreter, cuiusmodi in eo limite multas fuisse ex Amm. Marcellino facile coniicio. Capitolini locus sic habet. " Hic idem cum quodam tempore in " Rheno romanas luxurias Germani incendissent, timore ne " pœnas daret, sumpsit imperium. Sed tamen si pronunciare tandem necesse habeo, clusuras malim, præsertim cum Capitolinus in Lolliano sic scribat. " Plerasque Galliç ciuitates non" nulla etiam castra Postumus per septem annos in solo Barba" rico ædificauerat, quæ interfecto Postumo subita irruptione " Germanorum & direpta fuerant & incensa, ea in statum veterem reformauit. Et Amm. Marcellinus monumenta & castra plurima in Rheni limite a Barbaris, idest, Francis Alemannisque incensa & excisa multo post tempore a Iuliano refecta communitaque testatur. Porro clusurç etiam formam habuit murus ille, quo per transuersam insulam ducto vtrimque ad finem Occeani Seuerus Imperator Britanniam muniuit, cuius & Spartianus, & alij auctores sæpe meminere. Cassiodorus in Chronico vallum appellat. Nunc vide quo etiam proruptura sit audacia mea. Nam apud hunc ipsum Capitolinum cum Trebelliani Tyrannidem describit, clusuriarum quoque nomen lubens reposuerim vbi vulgo custo" diarum legitur. Isauri (inquit) post Trebellianum pro Bar" baris habentur, & nunc in medio Romani nominis solo re" gio eorum nouo genere clusoriarum quasi limes includitur " locis defensa, non hominibus. Scio excusam receptamque vulgo lectionem leuiter defendi posse, eodemque pene sensu quo & si clusurias reposueris. Sed quod rei exprimendæ aptius est & auctoris menti magis congruere videtur, magis etiam placet. Ammianus sane Marcellinus lib. xiiij. de iisdem Isauris loquens, Clusurias appellat prætenturas, & paulo post castella, stationes, in quibus erant milites dispositi.

De vite, loci quidam emendati. Itemque de vitta & praeconis iure.

CHAP. XV.

VItem Centurionum aliorumque militiæ ducum & principum insigne fuisse, eamque castris insertam summam rerum imperiumque continuisse nemo nescit. Inde & sub vineam & sub vitem iacere miles dicitur Sex. Pompeio. Inde & ego arbitror, vitem fortitudinis a Mamertino translatione quadam dictam, in Panegyrico Iuliani, Scilicet (inquit) & " candorem æquitatis potuit obumbrare, & a temperantia pur- " puram sancti ruboris abolere; vitem fortitudinis indignis " confodere vulneribus, eruere oculos prudentiæ. Vulgo tamen vicem scriptum est, nullo mihi satis commodo sensu. Idemque plane error est apud Cassiodorum lib. vij. Variarum, in formula principis Dalmatiarum. Nam quo loco impressi libri habent, Tu vicem tenes improbis minantem: in veteribus scriptum est, vitam, quod in vitem, mutandum censeo. Vt autem vitis centurionum, ita matronarum insigne vitta fuit, qua non nisi castæ vti poterant, quemadmodum Seruius notat in lib. vij. & viij. Æneid. Id Valerius quoque Maximus sic refert lib. v. cap. ij. Sanxit Senatus vt fœminis " semita viri cederent, confessus plus salutis in stola quam in " armis fuisse, vetustisque aurium insignibus nouum Vittæ (sic " lego, non vitæ) discrimen adiecit. Permisit quoque his pur- " purea veste & aureis vti segmentis. Addatur sane hic illud, " Posteriorum temporum Romanas Præfecturas habuisse insigne potestatis suæ, non vulgaris cultus carpentum quo inueherentur: qua de re extat elegans Simmachi P. V. epistola lib. I. Præcedebat præco aduenire præfecturam vbique denuncians. Cassiodor. lib. ij. Institut. Diuinar. script. Si præfe- " ctum vox præconis enunciet, Si carpentum ipsius strepen- " tibus rotis transire noscamus, nonne omnes voluptates cor- "

" dis abiicimus, dum conspectum ipsius reuerentiamque metuimus? Hieron. ad Rusticum. Alij sublatis in altum humeris & intra se nescio quid cornicantes, procedunt in publicum, vt si præconem addideris, putes incedere Præfecturam. Idem Cassiodor. lib. vj. Variar. In formula Præfecturæ Prætorianæ. Ipse carpentum reuerendus ascendit. Et paulo post. Ab illo namque patriarcha & nunc pater appellatur imperij: Ipsum hodieque resonat vox præconis, instruens iudicem ne se patiatur esse dissimilem. Hinc etiam memini alicubi ius præconis cum iure gladij coniungi. præconis autem pro tribunali statum & officium eleganter describit Apuleius lib. I. Florido. his verbis. Nec vos parua quædam & praua similitudo falsos animi habeat, quoniam quædam, vt sæpe dixi, palliata mendicabula obambulant, Præco cum proconsule & ipse tribunal ascendit, & ipse togatus illic videtur, & quidem perdiu stat, aut ambulat, aut plerunque contentissime clamitat. Enimuero ipse proconsul moderata voce rarenter & sedens loquitur, & plerunque de tabella legit. Quippe præconis vox garrula ministerium est: proconsulis autem tabella sententia est quæ semel lecta, neque augeri litera vna, neque autem minui potest: Sed vtcunque recitata est, ita prouinciæ instrumento refertur. Cuius loci vsus latius etiam patet.

Burra, Beri, Bera, Colobum, Campagus regius, calcei, aurati & serici.

CAP. XVI.

IMperatorum constitutio omnibus, præterquam militum seruis Byrris vti permittit & cucullis. Cuius exceptionis hanc ego rationem vltro refero, quod milites quoque domini Byrris passim vterentur. Nam Burros, seu Byrros, fuisse arbitror vestis genus aliquantum vilioris & pilis hirsutæ, qualem etiam Endromidem Martialis describit. Paulus monachus, Cyprianum byrro indutum fuisse refert cum ad supplicium

cium duceretur: Pontius Cypriani ipsius Diaconus, qui eius agonem sane quam eleganter descripsit, in actis lacernum byrrum appellat. Sic memini veterem Persij Flacci interpretem lacernam byrrum interpretari, & adijcere pallium esse fimbriatum, quo soli quondam milites vterentur. Ausonius Drepanio.

At nos illepidum, rudem libellum «
Burras quisquilias, ineptiasque. «

In versibus quoque nondum (quod sciam) editis qui in veteri libro Euceriæ tribuuntur, ita scriptum reperi.

Nobilis horribili iungatur purpura Burræ, «
Nectatur plumbo fulgida gemma graui. «

Burræ appellationem nos hodieque aliqua ex parte retinere videmur. Beri honestiorum & Palatinorum vestes erant, sericeæ, vt a viris doctissimis notatum est. Vnde ego Beros Attrebaticos & Canusinos a Capitolino dictos arbitror in Carino, non Birros: vt & a Valerio Martiale lib.1.Epigram.dum ait.

Nec desunt tibi Bera Glaniana. «

Colobum siue Colobium honestioris etiam vestis genus fuisse eadem Impp.constitutio indicat, quæ est de habitu quo intra vrbem Romam esse licet. Seruius quoque Colobijs antiquos vsos, seruos autem neque colobia neque calceos habuisse scribit. Memini & in epistola quadam Pij Ro. Episcopi ad Iustum Viennensem, quæ Auiti versibus subiecta est, Episcopalis colobij mentionem fieri: Quod cum sine manicis fuisse Isidorus testetur, fortasse & illa tunica pectoralis, de qua Maras Christiani nominis Diaconus sub Gallo tortus est, colobij formam habuit. Apud eundem Capitolinum calciamentum Imperatoris campagus regius dicitur. Fuit hæc caliga ex rubricatis pellibus purpurea sub posterioribus Impp. vt Luitprand. scribit lib.iij.de reb. per Europ. gest. cap.ix. Quod & ex Zonaræ & Nicetæ pluribus locis probari potest. In veteribus sane notis ad Iuliani Patricij Nouellas campacos scriptum est non campagos. Vt autem Impp. soli purpureis, ita Consules aureis, Patricij sericeis caligis in publico vtebantur. Id ego duobus Cassiodori locis breuiter conficiam, qui in ex-

cussis exemplaribus valde corrupti sunt: Sed emendatiores
» hic adscribam. Sic igitur lib. vj. In formula Consulatus scrip-
» sit. Pinge vastos humeros vario colore palmatæ, validam ma-
» num victoriali Scipione nobilita, lares proprios etiam calceis
» auratis egredere, sellam curulem pro sua magnitudine multis
» gradibus enisus ascende. Apud eundem lib. vij. In codicillis Patriciatus ad Tolum, Athalaricus de auo suo Theoderico ab Imp. Constantinopolitano Patricio facto ita loquitur. Huic
» illa diues Græcia quæ multum gloriosissimo domno auo no-
» stro debuit, gratificata persoluit. Velauit humeros fortes
» chlamidum vestis, pinxit suras sericis calceus iste Romanus,
» & dignanter visus est accipere, quod se cognoscebat accipe-
» re per honorem. Ita plane habet vetus liber.

Catulli, Suetonij, Lampridij, Capitolini, Macrobij, Simmachi loci in quibus Mimi nomen corruptum est.

CAP. XVII.

MImi nomen pluribus auctorum locis in affine plerun-
» que degenerauit. Apud Apuleium lib. i. Floridor. Bo-
» no enim studio in theatrum conuenistis, vt qui sciatis non lo-
» cum auctoritatem derogare orationi, sed cum primis hoc
» spectaculum esse, quod in theatro deprehendas. Nam si mi-
» nus est, riseris, funere, plus timueris, si comœdia est, faueris. Si
» philosophus, didiceris: Lego. Si mimus est, riseris, Funere-
» pus, timueris: vt & lib. iiii. Nec quod hic alias mimus hallu-
» cinatur, funerepus periclitatur, Comœdus sermocinatur, Tra-
» gœdus vociferatur, histrio gesticulatur, cæterique omnes lu-
» diones ostentant populo quod cuiusque artis est. Apud Sim-
» machum lib. ii. Epistolar. Sed vt didici, ipse ad vlteriora con-
» tendens inimica vsus est techna, vt paginam nostram comes
» eius Rusticus reportaret, ille alteram nunc regressus accipit.
Repono mimica vsus est techna. Sic enim & iocos & stro-

phas mimorum Tertullianus dixit Apologetico. in Apud Capitolinum in Maximinis, Denique cum immortalem se prope crederet ob magnitudinem corporis sui virtutisque munus, quidam in theatro præsente illo, dicitur versus Græcos dixisse. Didici legendum, mimus quidam in theatro. In Satyrico Petronii arbitri pro Grex agit in Scæna nimium, omnimodo, Mimum, scribendum quis non videat? Apud Sueto. in Caligula. Obsides quosdam abductos e literario ludo, clamque præmissos, deserto repente conuiuio cum equitatu insequutus, veluti profugos ac reprehensos, in catenis reduxit: In hoc quoque minimo præter modum intemperans. Optimus liber habet in hoc quoque Mimo, quod valde placet & rectum est. Apud Macrobium lib. vii. Saturn. vti quidem vulgares codices habent. In eundem Ciceronem Laberius, cum ab eo ad concessum non reciperetur dicentem, Reciperem te nisi auguste sederem, ait ille nimis mordaciter, Atqui solebas duabus sellis sedere obiiciens tanto viro lubricum fidei. In veteri & optimo exemplari lib. iiii. ita scriptum est. ait Mimus ille mordaciter. Laberium autem Mimum fuisse constat. Apud Lampridium in Halegabalo. Inimicis adulteris ea quæ solent simulato fieri effici ad verum iussit. Legendum censeo. In mimicis adulteriis ea quæ solent &c. quod perspicue verum est. Non possum hic illud inter cætera sine summo scelere præterire quod me nuper Adrianus Turnebus vnus omnium vndecunque doctissimus & benignissimus docuit, videri sibi in illo Catuli versu,

Turpe incedere myrmice, ac molesté
Ridentem catuli ore Gallicani.

pro, myrmice, reponendum mimice: cuius me oraculi nuncium & interpretem factum esse gaudeo. Mimos & Pantomimos, veteres, cinædos appellarunt a corporis motu vt Nonius Marcellus scribit. Cinædorum porro exossis & eneruata plane in incessu mollitia nota est, quam in Embasicoeta mire expressit Petronius. De ea idem Nonius hunc quoque Plauti versum refert ex Milite.

Tum ad saltandum, non cinadus magis vsque saltat quam ego.

Qui tamen in Camerarii editione paulo aliter conceptus est, hoc modo,

" *Tum ad saltandum, non cinaedus magis aptus est quam ego.*

At memini in veteribus Nonii exemplaribus legere me ita scriptum,

" *Tum ad saltandum, non cinaedus malacus aeque est.*

Cuius scripturae veritas ex se ita firma est vt eam celeri reformatione redintegrandam censeam.

De Sacramento, Sponsione & Vadimonio.

CAP. XVIII.

NON adeo alienum est a veterum sacramento, quod nuper in Gallia consignationis nomine aliunde inuectum inductumque vidimus. De sacramento, Varro sic scribit lib. iiii. de ling. Lat. Ea pecunia quae in iudicium venit in litibus, Sacramentum, a sacro. Qui petebat & qui inficiabatur de aliis rebus, vtrique L. aeris ad Pontificem deponebant, de aliis rebus item certo alio legitimo numero assium. Qui iudicio vicerat, suum sacramentum a sacro auferebat, victi ad aerarium redibant. Sext. Pompeius. Sacramentum aes significat, quod poenae nomine penditur, siue eo quis interrogatur, siue contendit. Id in aliis quinquaginta assium est, in aliis quingentorum inter eos qui iudicio inter se contenderent. Qua de re lege L. Papirii Tribun. pl. sanctum est his verbis. Quicunque Praetor posthac factus erit, qui inter ciues ius dicet, III. viros capitales populum rogato, iique III. viri capitales quicunque posthac facti erunt sacramenta exigunto, iudicantoque, eodemque iure sunto, vti ex legibus plebeique scitis exigere, esse oportet. Sacramenti autem nomine, id aes dici coeptum est, quod & propter aerarii inopiam, & sacrorum publicorum multitudinem consumeretur id in rebus diuinis. Igitur, Qui petere vult, id est, qui litem facit, vt Fortunatianus IC. loquitur, ante omnia sponsione prouocat aduersarium, is vnde petitur si contendit ex prouocatione spondet:

rurſuſque reſtipulatur a petitore, qui etiam viciſſim reſpondere cogitur. Huius ſponſionis pignus legitimum eſt Sacramentum, vt recte Iſidorus ex quopiam meliore auctore ſcribit libro v. Ethimolog. Quamuis autem huiuſmodi ſtipulationes ſponſioneſque mutuæ ſint: proprie tamen qui prouocat primum, ſacramento rogare, petere vel quærere dicitur: qui prouocatur, ſacramento contendere quod ex euentu iudicii iuſtum iniuſtumue dicitur. Arnobius, Quis quæſitor, quis arbiter, ceruicibus tantis erit, qui inter perſonas huiuſmodi aut vindicias iuſtas dare, aut ſacramenta conetur pronunciare non iuſta? Sponſione facta, pignus vtrinque deponitur, tum a prouocante petitur iudex, quo dato ſumptoue (nam eius vt plurimum optio electioque fuit) iudicium agitatur. Aſco. Pedianus: Cum in rem aliquam agerent litigatores, & pœna ſe ſacramenti peterent, petebant iudicem. Loquitur autem de crimine repetundarum. Itaque in capitalibus etiam cauſis ſacramento locus eſſe videtur. Et vero deponitur ex lege Papiria iuſſu Triumuirorum capitalium, & ab eis exigitur. Quod ego tamen in omnibus cauſis perpetuum fuiſſe non facile crediderim. Apud Pontificem dependi deponique ſolitum ſacramentum, ex emendatis Varronis verbis receptum eſt. Et vero in rebus diuinis ſacriſque victi pignus expendi ſolitum Feſti verba oſtendunt. Quo & illud Plauti in Rudente, non immerito aliquis pertinere arbitretur,

Tum meo Pontifex periurio es?

Nam alioquin Cenſorijs animaduerſionibus vindicari ſolitum periurium Cicero auctor eſt. Vt autem ſacramenti ſummam L. & D. aſſibus pro rerum, de quibus contendebatur, modo ſtatuamus, non dubito tamen quin ſponſiones maiore minoreue ſumma, ſiue legum taxatione, ſiue contendentium arbitrio fierent. Sane, ex Ciceronis verbis datur intelligi, cum pecunia certa petebatur, ſolitam fieri ex lege, tertia parte ſponſionem. Nam cum pro Comœdo dixiſſet, Pecunia tibi debebatur certa, quæ nunc petitur per iudicem, in qua legitimæ partis ſponſio facta eſt: Subiicit, Pecunia petita eſt

" certa, cum tertia parte sponsio facta est. Idem Verr. V. facta
" est sponsio H-S. quinque milib. Pro modo etiam litis sponsiones huiusmodi fieri solitas Menedæmi verba apud Plautum indicant,

" *Conditiones tetuli confragosas, aut plus*
" *Aut minus quam opus erat multo dixeram*
" *controuersiam, vt sponsio fieret. Quid ille? Prædem dedit.*

Sic igitur Sacramentum pignus est publicum sponsionis, & ad ærarium redit. Sponsione ipsa aliæ pœnæ legitimæ comprehendi possunt, vt tertiæ partis, &c. Hæ non sunt pignora sponsionis, Nec enim deponuntur. Et licet interdum deponi possint, & vero id expediti[illegible] dicatur, ne quis in captionem verborum incidat, priuata tamen sunt pignora, quibus victoris indemnitati consulitur, non publica, quæ sacris impenduntur. Sacramentum vtrinque semper deponitur: Sponsionis pœnas vtrinque semper promitti nolim scribere, cum & de decima parte initio litis solũ auctorẽ repromittere solitum videam. Cæterum qui sponsione prouocat, interrogat fere hac formula, Ni hoc ita fiet. Exempla sunt apud Ci-
" ceronem Verr. v. Ni Apronius dictaret. lib. iij. offic. Ni vir
" bonus fiet: Pro Cæcin. optime sponsionem facere possent,
" Ni aduersus edictum Prætoris vis facta esset. Vbi sponsionem
" facere de eo dici videtur, qui sponsione prouocat. Valer. lib.
" ij. Valerius Luctatium sponsione prouocauit, Ni suo ductu
" Punica classis esset oppressa. Eratque hæc rogationis stipulationisque hac in re conceptio, cuius formula apud Macro-
" bium, non adeo religiose obseruatur, cum scribit. Sponsione
" prouocauit insumere se posse in vnam cœnam H-S centies. Id
" mirum Antonio visum. Nec moratus, sponsione contendit:
" dignus sculna Munacio Planco. Sic habet optimus, liber meus recte Sculnam sequestrem & arbitrum dici Gellius notat. Sponsio autem fere ita fiebat. Si hoc ita non sit, vel, Ni hoc ita sit, quod idem valet. Apud Ciceronem in oratione pro Quintio, Si bona sua ex edicto Prætoris dies xxx. possessa nõ essent. Apud Paulum lib. v. Sententiar. Ni iuste appellatum sit. Sic enim locus ille de formula intelligendus est. Plin. lib. vij. Si

vnquam inualidus vllo modo fuisset. Quod præcedit in Plinij libris, ne medicus crederetur, sponsionis pœna est: quam ego facile adducor vt credam subditam supposititiamque esse, vt illam apud Valer. Max. (non se petiturum triumphum) quæ omnium veterum librorum testimonio & auctoritate falsi penitus conuincitur. Apud Cicer. lib. vij. Epistol. ita lego. Nisi " bonorum Turpiliæ possessionem. Q. Cæpio Prætor ex edicto " suo mihi dedit. aut certe ita, Si bonorum Turpiliæ poss. Q. C. " P. ex Ed. suo non dedit, quod vt sit a vulgari scriptura magis diuersum, magis placet. Acronis etiam verba ad illud Horatij,

Mutatus Polemon, "

ex sponsionis formula & veteris script. a Cantero prolatæ vestigiis ita emendanda arbitror vt pro (Vt) Ni, reponatur, " hoc modo. Fuit Xenocrates philosophus continentissimus, " de quo Laïs meretrix sponsionem fecerat, Ni eum ad suos " sollicitaret concubitus. Illud ad extremum addatur quod ad " Sacramentum pertinet has notas apud Valer. Probum. Q. N. T. S. Q. P. tam recte sic exponi, Quando negas te sacramento quingenario prouoco, quam sic, Te sacramento quinquagenario, & vtrique sacramenti legitimæ taxationi conuenire. Ex quibus etiam satis intelligitur, quæ fuerit in omnibus causis sacramento prouocandi formula. Porro quam fuerit a sponsione de qua hic agimus diuersum vadimonium nemo non videt. Vadimonium quidem sponsio est, sed ea proprie qua iudicio sisti aut ni sistatur pecuniæ summa promittitur: vnde & ad vadimonium ire, occurrere & vadimonium facere, obire, deserere & differre dicimus. De quo quando hic mentio incidit, placet vnum locum adscribere, qui mihi non omnino bene habere videtur. Sic autem in melioris notæ libris scriptum est apud Florum in Epito. lib. lxxxvj. Hi- " storiæ Liuianæ. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab " iis velut erepturus ciuitatem & suffragij, ius nuper datum, fœ- " dus percussit, itemque ex fiducia iam certæ victoriæ litigató- " res a quibus adhibebatur vadimonium, Romam deferre ius- " sit. At ego a L. Floro ita scriptum credo. Tumque ex fiducia

lum vero eius ſimulacrum a Nicerato exſculptum, in æde Concordiæ ad Tarpeiæ arcis & Capitolij cliuum fuiſſe poſitum aliqui prodiderunt. Porro indita templa Serenus dixit, vt & Tacitus lib. iiij. Indita rupibus caſtella. Ad ſtomachum inter cætera præcipit Serenus,

Grana peregrini piperis diffindito quinque
Nicolao molli quę mane inſerta capeſſes.

Sic habet vetus liber, vbi in impreſſis, Hiblæo melli, &, Niliaco melli ſcriptum eſt. Itemque poſt paulo cum de ſplene curando loquitur,

Marrubium in vino potum prodeſſe loquuntur:
Præterea piper, ac nepte, cum flore & anethum,
Nicolaus rapo ac boletus iungitur vna,
Horum decoctos latices potare ſalubre eſt.

vulgo, *Capparis atque apium bulgoſaque iungitur vna.*

Nicolai tamen vel ex Plinio noti ſunt. Sed hæc quam diuerſa ſint nemo non videt. Mihi ſane pene ἀπομαρτυρήσιν optare libet, cum in re capitali noſtra, tam diſcrepantes a ſe inuicem vnius ſententiæ tabellas ſcribi recitarique audio. In aliorum auctorum ſcriptis qui quid perperam inuertit aut mutat, falſarius agnoſcitur, in huiuſmodi quæ ad ſalutem hominis pertinent, qui hoc temere audet, quid minus quam ſicarius & veneficus, atque etiam ſæpe parricida eſt? Et tamen iis ſtatim creditur, cum ſit periculum in nullo mendacio maius. Adeo blanda eſt ſpirandi pro ſe cuique dulcedo. Sed non eſt hic illud omittendum, vbi vulgo legitur apud Serenum, Reiectioni cibi aut ſanguinis abſtinendæ, in veteri & optimo exemplari ita ſcriptum, Ad med. reiectionem cibi & ſanguinem ſtancandum, quod fortaſſe tam rectum eſt quam illud Cambire apud Priſcianum quo & Apuleius vtitur. Paulo poſt de hydrope,

Corrupti iecoris vitio vel ſplenis acerno
Creſcit hydrops.

Vulgo acerbus, Aceruo, id eſt, obſtructione vel tumore. Non patiar etiam elegans dicendi genus apud Serenum mea negligentia deperire, vbi de conceptione & partu loquitur,

" *Irrita coniugii sterilis si munera languent,*
" *Et sobolis spes est multos dum vana per annos.*

Multos dum dixit vt nihildum. Et paulo post ad ea quæ oculos impediunt.

" *Corporibus vulsis saniem perducito ranæ,*
" *Sed quæ parua sit est, & rauco garrula questu,*
" *Nec non e stagnis cessantibus exos hirundo.*

Infantibus dentibus vel strige inquietatis. Veteris libri scriptura est, Infantibus stridentibus vel striga inquietatis. Emendatum est tamen a doctis viris, nec sine recti specie, infantibus dentientibus. At non illud tam fœliciter, quod vulneribus ex re dubia curandis ab iisdem repositum est, quo loco vulneribus & rei dubiæ curandis vulgo legebatur. Vetus sane liber sic habet, Vulneribus & rudubiæ curandis. Vnde coniicio proculdubio a Sereno scriptum, Vulneribus & reduuiæ. Reduuia seu ruduuia est, quam idem paulo post vlceris annosi sinum appellat. Plinius lib. xxix de lana succida, Reduuias sanat ex aqua frigida. Arnobius lib. j. Vt pustulam reduuiam papulam aut vocis imperio aut manus contractione comprimeret. Sext. Pomp. παρωνυχίαν interpretatur, dum scribit. Reduuiam quidam, alij reluuium appellant cum circa vngues cutis se soluit, quia luere est soluere. At mihi vt a luendo Reluuium, ita ab induando Reduuiæ aut etiam Riduuiæ dici posse videntur. Iduare enim diuidere est, vnde & viduam dictam Grammatici tradiderunt. Duere autem antiquo verbo dare potius quam soluere significat. Sane Iulius Solinus Reduuias dixisse videtur vt exuuias. Hæc nos magna ex parte veteris & optimi exemplaris ope adiuti apud Serenum delibauimus, quo genere ante nos quoque in hoc auctore ab Ant. Mollinio bona opera sedulo nauata est. A quo sane quæ fœliciter emendata sunt non attigimus: Sed nec ea quidem omnia, quæ virum doctum & diligentem nescio quomodo effugerunt.

Tarquitius & de eo Macrobij loci emendati.

CAP. XX.

TArquitius libros ſcripſit de Hætruſca diſciplina, quorum ſæpe in indice librorum Plinius meminit. De iis ego accipiendum arbitror quod Amm. Marcellinus lib. xxv. in hunc modum ſcribit. Aruſpices conſulti quid aſtri ſpecies " portenderet noua, vitandum eſſe cautiſſime reſponderunt ne " quid tunc tentaretur, ex Tarquitianis libris in Titulo de Re- " bus diuinis id relatum eſſe demonſtrantes, quod face in cœ- " lo viſa, committi prælium vel ſimile quicquam non oporte- " bit. Huius etiam Tarquitij nomen reponendum arbitror " apud Macrobium vbi de ficuum generibus loquitur. Tarquinius (inquit) Priſcus in oſtentario arborario ſic ait, Arbores " quæ inferum deorum auertentiumque in tutela ſunt, eas in- " fœlices nominant. Sic habet vetus atque optimus liber meus, " ne quid hac de re diſſimulem. Non dubito tamen ab auctore ſic ſcriptum aut ſenſum, Tarquitius in oſtentario arborario. Nam & apud eundem vbi vulgo ſcriptum legitur. Eſt ſuper " hoc liber Tarquinij tranſcriptus ex oſtentario Tuſco vbi " reperitur, Purpureo aureove colore ouis arieſque ſi aſperga- " tur, principi ordinis & generis, ſumma cum fœlicitate largi- " tatem auget, genus progeniemque propagat in claritate, la- " tioremque efficit. In eodem exemplari ſcriptum eſt rectiſſime, Eſt ſuper hoc Tarquiti. tranſcriptus ex oſtentario Tuſco, &c. Tarquitij etiam, ſiue huius ſiue alterius meminit ali- " cubi Lactantius: at Tarquinij Priſci librorum nullus quod " ſciam ex auctoribus. Friuola hæc fortaſſis cuipiam & nimis leuia eſſe videantur, ſed (vt quidam perurbane dixit) curioſitas nihil recuſat. atque interdum parua etiam plurimi facit, & ad ea greſſum ſuſtinet quæ cæteri pro viliſſimis paſſim calcant.

Petri Pitœi ſubſeciuorum aduerſariorum, ad Ant. Loiſelum, liber primus explicit.

PETRVS PITHOEVS
CLAVDIO SENNETONO
I. C. S.

EXcerpsi nuper ex aduersarijs meis capita quædam, leui sane opera, & pene aliud agens, vereor etiam ne nihil, aut potius male. Quod vt dissimulem, res ipsa per se clamat, & suo se indicio sorex prodit. Hæc ego qualiacunque tandem videantur, cum in adsignationem proprie non caderent, Ant. Loiselo, tibique, Claudi Sennetone, viris mihi amicissimis, tanquam veteribus possessoribus subsiciua concessi. Non vt æreis formis aut beneficiorum libro inscribantur: Quid enim tale inculta isthæc & soluta mereantur? Sed vt apud omnes testimonium dicant iustæ veræque eius amicitiæ, quæ inter nos a pueris sanctiore quadam necessitudine conciliata, post etiam studiorum & naturæ similitudine confirmata, sempiterna mihi religione percoletur. Quare, ni fallor, & nugis istis meis non imprudenter cauero, tam doctos disertosque, & quod pluris aliquanto facere par est, beniuolos eis patronos aduocans, & obtestationis vestræ, religione, aliqua ex parte sine resecratione me absoluero. Bene vale. Tricassibus, Non. Octob. M. D. LXIIII.

PETRI PITHOEI
ADVERSARIORVM SVBSECIVORVM
LIBER SECVNDVS.

Ad Claud. Sennetonum. I. C.

Tricasses, Tricassini Campania.

CAP. I.

Ricassium primum reperio mentionem fieri in Itinerario Antonini, cum a Mediolano per Alpes Cottias ad Gessoriacum iter describit; cuius hæc portio est,

Antissiodorum Mil. plus minus XXXIII. *Lega* XXII.
Eburobrica M. P. M. XVIII. *Leg.* XXII.
Tricasses M. P. M. XXXIII. *Leg.* XXII.
Arciaca M. P. M. XVIII. *Leg.* XII.

Ptolemæus lib. ij. Geograph. cum Lugdunensis Galliæ situm exprimere conatur. " Παρὰ δὲ τὸν Σηκοάναν, Καρνοῦτοι, καὶ πόλις " Αὐτρικον. Κλωδάβον. Ὑφ' οὓς παρίσιοι καὶ πόλις παρισίων (sic lego non " παρίσιον) Δευκοτικία. ὑφ' οὓς τρικάσσοι, καὶ πόλις Αὐγουστόμανα. Non est vero Augustomana, siue Augustodunum, siue Augustobonam, seu potius Augustomagum exaudias, ciuitas Tricassinorum, seu vt in Ptolem. scriptum est, Tricassiorum, vt Lutetia Parisiorum: ne quis forte eo loco fallatur, quod qui-

busdam serio accidisse doleo. Tricassium enim appellatio ciuitatis ipsius propria est, vt Tricassinorum populi, a quibus & Augustomagum, & Augustobonam, & Augustodunum longe alias diuersasque esse, illud idem Antonini Itinerarium probat. Sed addantur & alij auctorum loci qui Tricassium & Tricassinorum meminere, quando sane hac in re profusiorem esse præstat quam ingratum, & ex iis, vti diximus, ita omnino esse intelligetur. Auctor Panegyrici Maximiano A vel potius Constantio Cæsari dicti, quem quidam, non satis perspecta temporum ratione, Mamertino tribuunt, Sicut (inquit) pridem tuo, Diocletiane Auguste, iussu suppleuit deserta Thraciæ translatis incolis Asia, sicut tuo postea, Maximiane Auguste, nutu Neruiorum & Treuerorum arua iacentia, velut postliminio restitutus & receptus in leges Francus excoluit: ita nunc per victorias tuas, Constanti Cæsar inuicte, quicquid infrequens Ambiano, & Bellouaco, & Tricassino solo Lingonicoque restabat, Baro cultore reuirescit. In Panegyrico altero, quo Flauienses siue Hædui Constantino de remissis ob agrorum infertilitatem septem milibus capitum gratulantur, Habemus (inquiunt) & hominum numerum qui delati sunt: & agrorum modum, sed vtrumque nequam, hominum segnitia, terræque perfidia. Vnde enim nobis Remius, aut Neruius, aut ipse ille de proximo Tricassinus ager, aut arator, quorum reditus cum labore contendunt? Hos ego locos non vt in vulgatis exemplaribus scripti conceptique sunt, sed vt emendandos legendosque censeo, ita tetuli: Qua in re viros doctos & candidos facile mihi adsensuros spero. Sed nec emendationis quidē nostræ rationē, si quis requirat, hic edere nunc statuimus. Itaque vltra pergimus. Ammianus Marcellinus lib. xvj. refert Iulianum Cæsarem designatum, ipso & Constantio A. viij. COSS. viij. Kal. Iulias, Augustodunum peruenisse. Ibique habita deliberatione quodnam iter vt tutum eligeretur, quibusdam per Arborosam, aliis per Sidoleucum (sic lego ex Antonini itinerario) iri debere affirmantibus, ipsum cum Cataphractis solis & Ballistariis, præcurso eodem itinere quod paulo ante Siluanus magister peditum

cum

cum viij. auxiliarium milibus ægre transierat, Antissiodorum " peruenisse. Vbi breui (inquit) sicut solebat, ocio cum milite " recreatus, ad Tricassinos tendebat: & Barbaros (sic autem " appellat Francos & Germanos qui iam tum Alemani dicebantur) in se cateruatim ruentes, partim cum timeret vtampliores, confertis lateribus obseruabat, alios occupatis habilibus locis decursu facili proterens. nonnullos pauore traditos cœpit, residuos in curam celeritatis omne quod poterant " conferentes, quia sequi non valebat grauitate præpeditus armorum, innocuos abire perpessus est. Proinde certiori iam " spe ad resistendum ingruentibus confirmatus per multa discrimina venerat Tricassas, adeo insperatus, vt eo portas pene pulsante, diffusæ multitudinis Barbaræ metu, aditus vrbis " non sine anxia panderetur ambage: & paulisper moratus dum " fatigato consulit militi, ciuitatem Remos, nihil prolatandum " existimans, petit: vbi in vnum congregatum exercitum, Vesuntij iusserat operiri præsentiam suam. Sidonius Apollinaris " Aruernorum Episcopus, qui temporibus Theoderici vixit, lib. vj. Epist. iiij. Quodam (inquit) Prudente (hoc enim viro " nomen quem nunc Tricassibus degere fama diuulgat) ignotorum hominum nobis collaudante contractum, cuius subscriptio intra formulam nundinarum, tanquam idonei adstipulatoris ostenditur. Idem lib. vij. Epist. xiij. Himerius antistes, filius tuus, notus mihi hactenus, parum vultu, satis opinione, (quæ quidem in bonam partem porrigebatur) Lugdunum nuper a Tricassibus venit: Quo loci mihi raptim ac breuiter conspectus, Sanctum episcopum Lupum facile principem Pontificum Gallicanorum, suæ tam professionis magistrum, quam dignitatis auctorem, morum nobis imitatione " restituit. Deus bone quæ viro censura cum venustate, & cætera quæ sequuntur ad Lupi nostri laudes pertinentia. Beda scribit, Valentiniano III. imperante, Seuerum diui illius Lupi Tricassinorum antistitis discipulum, apud Treueros episcopum ordinatum, primæ Germaniæ verbum Domini prædicasse. Gregorius Turonensium Archiepiscopus Tricasses, Tricassinorum vrbem appellat in libro de Martyribus, vbi

Patrocli meminit, quem in ea vrbe pro Christi Euangelio passum veteres agonum Historiæ testantur. Ado in Chronic. scribit, Britannos a Gallicanis Episcopis auxilia quærentes, Germanum Antisiodorensis ecclesiæ episcopum & Lupum Tricassinum, Apostolica gratia antistites, fidei defensores aduersus Pelagianam hæresim accepisse. In veteri etiam notitia prouinciarum, quæ falso a plerisque Antonino tribuitur, quo longe posterior est, cum sumpta sit ex libris Canonum Isidori Hispalensis episcopi, sub Lugdunensi quarta, ciuitates vij. statuuntur: metropolis ciuitas Senonum, ciuitas Carnotum, ciuitas Antisiodorum, ciuitas Tricassium, ciuitas Aurelianorum, ciuitas Parisiorum, & ciuitas Meldorum. Quo loco mihi sane mirum est Tricasses pro Tricassinis dictos, si modo integer est locusquod non facile adducor, vt statim credam. Lugduni lapis est, ex cuius fragmentis, quæ pridem longe a se inuicem disiuncta sunt, hanc ego memoriam aliquando erui.

C. CATVLLIO
DECIMIO.
TVTI. CATVLLII. FIL.
TRICASSIN. OMNIB.
HONORIBVS. APVD. SV-
OS FVNCT. SACERD.
AD. TEMPL. ROM. ET.
AVG. III PROV. GALL.
TRES. PR.

Habeo & ex patris mei Petri Pithœi, summi viri, monumentis, inscriptionem, quam ego senem optimum puero mihi tanquam thesaurum aliquem donasse, & seruandam mandasse cum iuuantia memini. Ea sic habet,

D. M.

ET. MEMORIÆ. AVRELI. DEMETRI. ADIVTORI.
PROC. CIVITATIS SENONVM. TRICASSINORVM.

MELDORVM. PARISIORVM. ET. CIVITATIS ÆDVORVM. INGENVINIA. AVRELIA. CONIVGI. CARISSIMO. ET. AVRELIA. DEMETRIANE. ET AVRELIVS DEMEDRIVS FIL. PATRI. CARISSIMO. FACIVNDVM. CVRAVERVNT.

Hic mirum alicui fortassis videbitur ciuitatem Æduorum ab eodem Proc. regi, cum & Proconsulatus fere prouincijs distingui solerent, Æduorum autem ciuitas in Isidori breuiculo inter eas quæ primæ Lugdunensis sunt referatur, & in notitia Imperij Rom. Lugdunensis prima cum suis ciuitatibus inter Consulares prouincias statuatur. At vero, quis ignorat apud Romanos, maxime vero posteriorum Impp. temporibus, variam & quotidie pene mutabilem prouinciarum diuisionem fuisse? Externa repetere necesse non est, sunt enim infinita. Sub Cæsare Dictatore & paulo post, nulla fuit Lugdunensis prouincia, sed Narbonensis, vt Viennensem, ita & Lugdunensem, qualiscunque illa fuit, continebat, quemadmodum Marcellinus scribit lib. xv. vnde illud Ausonij de Narbone,

Nec tu Martie Narbo silebere, nomine cuius "
Fusa per immensum quondam prouincia regnum "
Obtinuit multos dominandi iure colonos, "
Insinuant qua se Sequanis Allobroges oris. "

Augustus vnã Lugdunẽsem fecit, vt Strabo auctor est lib. iiij. Duæ tamen statuuntur a Marcellino & Ruffo, quorum temporibus, vt Senonas, ita & Tricassinos primæ Lugdunensis fuisse facile crediderim. Liber sane Notitiæ Ro. Imperij, qui ad posteriorum Impp. tempora pertinet, quatuor Lugdunenses facit, vt & Isidori breuiculum, sed quartam Senoniam vocat, nomine metropoleos. Sub hac quoque tum fuisse Tricassas verissimile est, cum & Lutetia Parisiorum alicubi eidem prouinciæ tribuatur. Sed ad quod venimus, hoc præcipue hic agamus. Hactenus Tricassium & Tricassinorum nomem lectum auditumque est. Verum posteriorum temporum ieiuni scriptores cum Tricis Apinisque suis, Trecas quoque inuexerunt. Sane & in vulgatis Aimonis monachi

codicibus, vbi Galliarum ciuitates enumerat lib. j. Trecæ scriptum legitur, vt & apud Gregorium Turonen. lib. vij. & in appendice ad Adonis Chronicon: vbi narratur regnante Ludouico Karoli filio, Ioannem Papam in Gallias venisse, & apud Trecas diu moratum, ibi Synodum habuisse episcoporum. &c. Sigebertus quoque Gemblacensis monachus scribit, anno DCCCXCII. Northmannos a Senonis, quam expugnare non potuerant, Parisios repetiisse: indeque repulsos, per Matronem Trecas vrbem incendisse, & vsque Virdunum & Tullum vrbes cuncta depopulatos. Sed postuma isthæc persequi, neque otij, neque instituti est nostri, quibus hic satis est, quasi ruderibus egestis, vetustiores patriæ vtrique nostrum carissimæ ruinas detegere, & lituras quibus primæuum ipsius nomen nescio quo malo inductum hactenus suppressumque est, velut spongia effingere. Vnum tamen illud addam, Campaniæ appellationem, eius quidem cuius hodie vrbium nostra mater est, nondum me apud vetustiorem paulo scriptorem legere potuisse. Auctor sane appendicis ad Marcellini Comitis deflorata, Remensem, Campaniam vocat, vt & Gregor. Turonensis in libris historiarum. Non desunt qui Catalaunicam appellent: credo Camporum memoria inducti in quibus Attila victus est, qui & Catalaunici & Mauricij dicuntur. In itinerario Antonini, ne quis forte eo decipiatur, locus vnus in quo Campaniæ iuxta mediomatricum mentio reperitur, sic emendandus est ex Notitiæ Romanæ libro.

Vetu salina, in medio, Matrica. M. P. XXVI.
Campona, in medio, Acinco leg. ij. *Adiutr.* M. P. XXIII.

Sunt autem hæc loca Valeriæ Ripensis.

Ciceronis ex lib. ij. De legibus loci de lege Toria, Ausonij de lege Titia, Titi Liuij de lege Valeria, expensi & explicati.

CAP. II.

QVæsitum est apud Ciceronem quæ sint Tutiæ leges in illo libri ij. de legib. loco. M. Igitur Tutias & Apuleias.

leges nullas putas? Q. Ego vero ne Liuias quidem. M. Et recte, quæ præsertim vno versiculo Senatus, puncto temporis sublatæ sunt. Et alij quidem Sulpitias, alij Sempronias reponendum putarunt. Ego ex veteris scripturæ vestigijs Titias legi, vt & in eodem libro vbi de potestate Augurum loquitur. Quid leges non iure rogatas tollere vt Titiam decreto collegij. Tulit enim leges Agrarias Titius Trib. pl. seditiosus, cuius & Valer. Max. & idem Cicer. meminere. Nunc magis placet iisdem omnino vestigijs, Turias & Turiam, seu Torias & Toriam vtrobique legere. Sp. Torius siue Turius Trib. pl. legem Agrariam tulit quæ statim sublata est, vt Appianus lib. j. Belli Ciuil. scribit: idque ex decreto collegij, quod contra auspicia lata esset. Id Cicero quoque in Bruto satis ostendit, dum ait, Sp. Torium vitiosa & inutili lege agrum publicum vectigali leuasse. Vitiosa enim lex est vitio lata, contra Augurum disciplinam, vt & vitiosi magistratus contra auspicia creati. Titia lex de donis & muneribus quæ fuerit, ab aliis traditum est. Lubet hic tantum Ausoniani de Iure consulto epigrammatis elegantissimi nasum detegere, qui ab aliis non satis visus est. Ait autem, Iurisconsulto cuidam qui vxorem dicebat adulteram, Papiam legem quæ contra cælibes lata est placuisse, Iuliam de adulteriis displicuisse. Huius diuersitatis rationem ex aliarum quoque legum nominibus facetissime reddit. Ait enim, Iurisconsultum ipsum semiuirum & parum pudicum Satiniam legem seu potius Scantiniam (sic enim & a Suetonio dicitur & a Tertulliano in libro de Monogamia) metuisse, quæ contra impudicos lata est: ideoque vxorem tandem duxisse secundum legem Papiam, vt hoc vitium tegeret, quæ lex Papia idcirco ei placuit: At Titiam non metuisse, cum nemo ei donum munusue ob causam orandam offerret, & ideo necesse ei esset aliunde rem facere, nempe ex adulterio vxoris, & lenocinio suo, contra Legem Iuliam, quæ ideo ei displicuit. Sic igitur ait,

Iurisconsulto cui nubit adultera coniux
Papia lex placuit, Iulia displicuit.
Quaeritis vnde haec sit distantia? Semiuir ipse
Scantiniam metuens non metuit Titiam.

C. Titius legem Fanniam sumptuariam cuius verba ab Athenæo referuntur lib. vj. oratione suasit: Citatur eius oratio a Macrobio cùm de lupo differit. Sed Titij nomen apud eundem corruptum est, de equo Troiano. Nam vbi vulgo Cincius libri excussi habent, vetus Citius, Io. Salisberiensis Policratici scriptor C. Titius. rectissime. Hæc nominum affinitas simul vt congererem obtinuit. Nunc de lege Valeria, quod, huius capitis inscriptio pollicetur impleamus. Valeria lex cum eum qui prouocasset virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis aduersus ea fecisset, nihil vltra, quam improbe factum adiecit. Improbe factum adiectum est pœnæ loco, vt contra in quibusdam legibus & edictis quasi pro præmio, Bonum factum, adscribebatur Tertull. & Sueto. testibus.
„ Addit Liuius lib. x. Id (qui tum pudor hominum erat) visum
„ credo vinculum satis validum legis. Nunc vix seruo ita mine-
„ tur quisquam. Seruo, profecto nihil mirum, cum grauius multo & seuerius seruis minari conueniat, quam liberis & ingenuis hominibus. Quid igitur si apud Liuium vnius literulæ fa-
„ cili mutatione sic legamus? Nunc vix serio ita minetur quisquam. Quod ego temere reijciendum non putem.

Chrestos, Chrestiani, Achreston, Chresimon.

CHAP. III.

Qvod in Actis Apostolorum scriptum est cap. xix. Claudium Imperatorem iussisse vt omnes Iudæi Roma excederent. Sueto. quoque Tranquillus in eius vita factum sic refert. Iudæos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit. Non est mihi dubium Christianos quoque, si qui

tum primum Romæ erant, vt fuisse credibile est, simul cum Iudæis vrbe pulsos. Nam hos omnes Romani veteres eodem ordine diu habuerunt, vt ex Tertulliani & aliorum Apologeticis constat. Seuer. Sulpit. lib. ij. sac. hist. Adrianus existimans se Christianam fidem loci iniuria perempturum, in templo ac loco Dominicæ passionis simulachra constituit. Et quia Christiani ex Iudæis potissimum putabantur (Namque tum Hierosolimæ non nisi ex circuncisione habebat Ecclesia sacerdotem) militum cohortem custodias in perpetuum agitare iussit, quę Iudæos omnes Hierosolimæ aditu arceret. Quod quidem Christianæ fidei proficiebat, quia tum pene omnes, Christum Deum, sub legis obseruatione credebant. Nimirum id domino ordinante dispositum, vt legis seruitus a libertate fidei atque Ecclesiæ tolleretur. Rutil. Claudius Gallus lib. j. Itenerarij cum ritus quosdam Iudaicos de circuncisione & Sabbato descripsisset detestatusque esset, subijcit,

Atque vtinam nunquam Iudæa excisa fuisset
Pompei bellis, Imperioque Titi.
Latius excisæ pestis contagia serpunt,
Victoresque suos natio victa premit.

Quod ego ad Christianos pertinere arbitror, quorum tum sancta religio latius radices egerat, & quibus vt Iudæ Rutilius vltro infestus est. Porro quod ait Suetonius impulsore Chresto, de Christo ipso, licet falso & impie ab eo dictum intellectumque non dubito, vt qui iam sciam veteres gentiles, veri nominis ignoratione, Chrestum & Chrestianos, non Christum aut Christianos, dixisse. Id me vnus hic Tertulliani locus in Apologetico docuit. Si nominis (inquit) odium est, quis nominis reatus? quæ accusatio vocabulorum? Nisi si aut barbarum sonat aliqua vox nominis, aut infaustum, aut maledicum, aut impudicum. Sed & cum perperam Chrestianus (sic ex sequentibus scribendum arbitror vt & apud Tacit. lib. xv.) pronunciatur a vobis (nam nec nominis certa est notitia penes vos) de suauitate vel benignitate compositum est. Oditur itaque in hominibus innocuis etiam nomen innocuum. Hactenus Tertulliani ver-

ba, ex quibus ſane quod propoſui confectum credo. χρηστὸς enim ſuauem, facilem & benignum ſignificat. De quo etiam nomine elegans eſt Auſonij epigramma ſemi Graium & ſemi Auſonium, quod nihil eſt neceſſe hic exſcribere. Inde & Pertinacem Chreſtologum vulgo dictum Capitolinus ſcribit, quod verbis magis quam reipſa benignus eſſet, hoc eſt, vt Aurelius Victor eleganter expreſſit, blandus magis quã benignus. Non erit etiam valde alienũ hic adiicere nomen affine, quo veteres inter σημεῖα aliquando vſos notaui, vt cum quid in alienis ſcriptis vitandum putarent, ἄχρηστον adſcriberent,
» cum quid vtile χρήσιμον. Caſſiodor. li. j. inſtitut. Diuin. ſcript.
» Ticonius (inquit) Donatiſta in eodem volumine quædam
» non reſpuenda ſubiunxit, quædam vero venenoſa dogmatis
» ſui fecilenta permiſcuit. Cui tantum in bonis dictis Chreſi-
» mon, in malis Achreſton, quantum tranſiens valui reperire,
vt arbitror, competenter adfixi. Ex quo alterum eiuſdem auctoris locum emendandum cenſeo, vbi de Origenis Adamantij libris loquitur. In operibus (inquit) eiuſdem Origenis,
» quantum tranſiens inuenire præualui, loca quæ contra regu-
» las patrum dicta ſunt, ac hereſeon repudiatione ſignans. Sic
habet vetus & optimus liber, in quo tamen reponendum arbitror Achreſton vel ἀχρήστου. Solebant etiam veteres theta adſcribere pro veruto his quæ non probarent. Sidonius,

» *Iſti qui valet exarationi*
» *Deſtrictum bonus, applicare Theta.*

quæ fuit etiam Triumuirorum capitalis nota. Verum, vt ad rem tandem redeamus, hoc totum de Chreſto impulſore mendacium, ſiue a Suetonio confictum, ſeu potius ex vulgi fama & opinione relatum, minus mirabitur, qui non ſolum veterum ethnicorum (vt a noſtris quidem appellantur) de Iudæis & Chriſtianis nugas legerit, inter quas & Hadriani ad Seruianum epiſtolam refero, ſed & ipſorum Iudæorum de Chriſto, quem & in Hebraica hiſtoria Chreſtum appellant, & ad Pompeij aut Veſpaſiani tempora inepte referunt. Cæterum, quod Sulpitius ſcribit, Iudæos Hieroſolimæ aditu ab Hadriano prohibitos, valde pertinet ad eum Apologetici locum

locum in quo Tertulianus qui post Hadrianum sub Seuero vixit, de Iudæis loquens, Dispersi (inquit) palabundi, & soli & cœli sui extorres vagantur per orbem, sine homine, sine deo rege, quibus nec aduenarum iure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur. Hoc etiam fortasse consilio Hadrianus Æliam, id est, Hierosolimam instaurans in fronte eius portæ, quæ ad Bethleem erat suem in marmore scalptam proposuit, vt Cassiodor. in Chronico scribit: qui tamen aliam quoque eius rei rationem adfert.

Kalendarij, Iduarij, Relegere, Alpheni, Persij & Catonis loci emendati.

Cap. IIII.

MEmini ab antiquo glossario in M. Ciceronis Catilinaria priore, dum ait, Prætermitto ruinas fortunarum tuarum quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties adnotatum, fœneratorum, hanc olim fuisse consuetudinem, vt vltra statutum Kalendarum diem, in Idus concederent dilationem: itaque fieri solitum, vt quæ in Kalendas fœnerauerant, idibus reciperent & relegerent. Cuius moris exemplum etiam adfert ex Horatij Epodo sane quam appositum.

Hæc vbi loquutus fœnerator Alphius
Iam iam futurus rusticus.
Omnem relegit idibus pecuniam,
Quærit Kalendis ponere.

Possunt & alia eius rei exempla profferri plura, sed hoc satis est. Inde vero Kalendariorum & Iduariorum corpora dicta arbitror in veteri inscriptione quæ ab Appiano inter cæteras relata est. Habebant enim ciuitates, vt & priuati, Kalendaria sua, ex quibus qui fœnori ponebant & collocabant, Kalendarij, & curatores Kalendarij, qui relegebant Iduarij, vt opinor, dicebantur. Interdum autem etiam in lege solebat adiici vt idibus demum solueretur. Exemplum est apud Catonem in lege oleæ pendentis. Ponderibus modiisque domi-

ni datu iri (sic legendum vt significet datum iri) primæ cotulas duas. Dies argento ex Kalend. Nouemb. Mens.x. Oleæ legendæ faciundæque quæ locata est. Et si emptor locarit, Idibus soluito. Cuius rei æquitas manifesta est. Proferam & aliud exẽplum non satis vulgo notum. Vectigalia P.R. mense Martio Redemptoribus & Publicanis locari solita Macrob. lib. i.Saturnal. tradit,& verum est.Solebant & eodem mense, priuati agros suos colonis locare. Sed non fuit idem omnino solutioni præstitutus dies. Nam horum fere pensiones Kal. Martiis inferri a colonis debebãt At vectigalium locationes in Idus Martias ita conferebantur, vt exinde redemptor frui inciperet & proximis quibusque Idib. Mart. conductionis pretium solueret. Itaque Cæsar cum insulæ Cretæ cotorias locaret legem ita dixerat. NE QVIS PRÆTER REDEMPTOREM POST IDVS MARTIAS COTEM EX INSVLA CRETA FODITO NEVE EXIMITO NEVE AVEHITO. Sic enim apud Alphenum Varum(qui Cæsaris Dictatoris & Augusti temporibus vixisse videtur) auehendi verbum reponẽdum restituendumque arbitror, ex quo tota propositæ quæstionis dubitatio pendet. Quod bona nostrorum venia παρέργως dixisse liceat.Sic & in æneis legis Liuię Agrariæ fragmentis scriptum legimus PEQVNIAM POPVLO EX EID. MART. QVÆ. POSTEA. QVAM VECTIGALIA CONSISTENT. QVÆ. POST. H. L. R. PRIMVM. CONSISTENT. PRIMÆ. ERVNT. Porro,non desunt qui in eo Horatii versu(redegit)scribi malint,quod tantum abest vt mihi vnquam probari potuerit, vt nullum aliud relegendi verbo ad rem accommodatius putem.Idem Cato.Die lanam & agnos vendat. Menses x. a coactore relegct.Apud Persium Sat. v. vbi vulgo legitur,

» *Quæ dederam supra repeto, funemque reduco.*

veteres libri habent.

» *Quæ dederam supra relego, funemque reduco.*

Quod perspicue rectum est. Est & relegendi verbum quodammodo religiosum apud Arnob.lib.iiii.aduers. gent.Non tempero mihi quin illud hic adiiciam, videri apud Catonem cum legem vino in doliis tradit, pro dominus resoluito, le-

gendum domino resoluito. Vinum (inquit) accipito ante Kal. Ian. primas. Si non ante acceperit, dominus vinum admetietur. Quod admensum erit, pro eo dominus resoluito Immo vero domino. Venditor enim dominus Catoni perpetuo dicitur, cui ab emptore res soluitur, id est, precium. Interdum tamen & dominus resoluit, pro ratione eius quod admensum non est, videlicet, si pretium promutuum acceperit. Ideo enim mensura fit a venditore, vt intelligatur quantum emptori perierit. Sed hoc ad Catonis sententiam nihil, nisi forte quis malit eum locum sic legere. Quod admensum non erit, pro eo dominus resoluito. Nec id quidem recti specie omnino carere videbitur. Illud aliquanto certius, in eadem formula Catonis verba sic potius distinguenda. Quod neque aceat, neque muceat id dabitur. In triduo proximo viri boni arbitratu, degustato.

Sidonij Apollinaris versus emendati. Cloio, Atax Nicer, Rhetus, Scaldus, Theudoris, Aëtius, Carpilio.
CAP. V.

IVuat maxime in veterum monumentis aliquid quod ad historiam gentis nostræ pertineat adnotasse: vel eo maxime quod in ea quę mille annos excurrit, velut in aliena patria peregrinari, & quasi hospites diuersoria quęrere cogimur. Apud Sidonium Appoll. in Panegyrico quem ille Maioriano dixit, describitur pugna, qua Maiorianus, qui Auito in Imperio successit, Francos Gallias inuadentes ad vicum Helenã in Attrebatibus, nec opinato irruens, in fugam vertisse dicitur. Constat vero Chlogionem, quem alij Chlodionem appellant, a Dispargo, quod in finibus Thoringorum castrum erat, profectum, Rhenum transiisse, ac protritis Romanis Carbonariam tenuisse, inde missis exploratoribus Tornacum primo post etiam Camaracum venisse. In qua sede sibi constituta paululum moratus (nam ab Aëtio, qui tum Gallias Patricius regebat, expulsus refertur) omnia ad Summam fluuium occupauit, tum quidem Gallias regente Aëtij successore Ægidio. Atqui nobilissimi & fortissi-

mi Regis nomen apud ipsum Sidonium adeo turpi macula obductum inquinatumque est, vt vix, ac ne vix quidem agnosci possit. Eluta vero ea detersaque erit si eum locum ex auctoritate veterum librorum sic legamus,

" *Post tempore paruo*
" *Pugnasti pariter Francis, qua Cloio patentes*
" *Atrebatum terras peruaserat: hic coeuntes*
" *Claudebant angusta vias arcuque subactum*
" *Vicum Helenam, flumenque simul sub tramite longo*
" *Artus suppositis trabibus transmiserat agger.*

Sursum etiam respice, & nobilissimos Galliæ amnes in nomen cursumque suum sic restitue.

" *Rhenus, Arar, Rhodanus, Mosa, Matrona, Sequana, Lædus,*
" *Clitis, Elaris, Atax, Vacalis, Ligeremque bipenni*
Excisum per frusta bibit.

" Reddantur vero & sua Rhetorum antiquissimæ genti, & Nicro amni nomina, apud eundem in Panegyrico altero, quem Auito dixit, atque ita legatur.

Rhetum Burgundio cogit
" *Chunnus, Bellonotus, Neurus, Bastarna, Thoringus,*
" *Bructerus, vlulosa quem vel Nicer abluit vnda*
" *Prorumpit Francus: cecidit cito secta bipenni*
" *Hercinia in lintres & Rhenum texuit alno.*

" Significat autem, quantum intelligo, Alpestrem Rhetum qui Burgundioni proximus aliquando fuit. Nescio quo iure, quaue iniuria, & Saldis nomen amiserit apud Cæsarem in quibusdam editionibus, eo loco, quem ex veterum librorum " scriptura adiiciam. C. Trebonium cum pari legionum nu" mero ad eam regionem, quæ Atuatucis adiacet, depopulan" dam mittit. Ipse cum reliquis tribus, ad flumen Scaldem " quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes ire " constituit. Placet & hic vna eademq; opera, quando adhuc liber præ manibus est, alterum clarissimi regis nomen apud eundem Sidonium restituere. Ita vero scriptum est in Car. vij.

Probat hoc iam Theuderis, altum
" *Exemplum officii: Res mira, & digna relatu.*
" *Quod fueris blandus regi placuisse feroci.*

vulgo male. *Probat hoc Theodorus vt altum.*

Signifieat autem Theuderim siue Theudericum, Gotthorum regem, non eum quem auctor idem graphice admodum descripsit lib. j. Epist. ij sed priorem alterum qui Catalaunica pugna Aëtio suppetias tulit & occubuit, quemque idem auctor postea pellitum principem vocat. Sic paulo post,

In Rhodanum proprios producere fines
Theudoridæ fixum. "

In eodem carmine. "

Væ mihi qualis eram, cum per mea iussa iuberet "
Sylla, Asiægentes, Curius, Paulus, Pompeius
Tigrani, Anthiocho, Pirrho, Persæ, Mithridati, "
Pacem, regna fugam, vectigal, vincla, venenum. "

In veteri libro pro, Asiæ gentes, scriptum est, Asiagenes. Significare proculdubio voluit Cor. Scipionem Africani fratrem, qui deuicto Antiocho Asiatici cognomen accepit. Idque certus relationis ordo postulat. At quomodo versus ita constet, non satis video. Aëtius Galliarum, dum advixit, columen, Gaudentij Mœsij vel Scithæ filius, a puero Prætorianus, tribus annis Alarici obses, de hinc Chunnorum, post hac Carpilionis gener, ex comite domesticorum. Ioannis Tyranni curam palatii gessit; vt Renatus Frigeridus scribit. Cassiodorus lib. i. Var. for. Carpilionem, Aëtii filium facere videtur, dum sic ex Theuderici persona de suo ipsius patre loquitur. Patricio Aëtio pro iuuanda Rep. magna fuit charitate sociatus. Quem tum rerum dominus propter sapientiam " sui, & gloriosos in Rep. labores, in omni consilii parte sequebatur. " Ad Attilam igitur potentem armorum, cum supradi- " cti filio Carpilione legationis est officio non inrite destina- " tus. Quæ si componere volumus, aut pro filio, socero legen- " dum, aut certe potius fatendum, Aëtii quoque filio, Carpilionis aui materni nomen inditum.

Leuatio Imperatoris & noua nuptæ.
CAP. VI.

NON est alienum a reipsa loquendi genus, quo posterioris sæculi scriptores passim vsos legimus, cum leua-

tum aliquem in regem vel imperatorem dicunt, imperatorem vel regem factum creatumque significantes: quo etiam modo Claudianum loquutum arbitror illo versu,

Sed mox cum solita miles te voce leuasset.

Fuit vero id moris non Barbararum tantum olim gentium, sed ipsorum aliquando Romanorum, vt quem imperatorem facerent, cum in altum tollerent. Amm. Marcell. lib. xx. de
» Iuliano, a Gallicanis militibus principe renunciato. Impositusque (ait) scuto pedestri & sublatius eminens, populo silen-
„ te, Augustus renunciatus, iubebatur diadema proferre. Vbi
„ pro populo, vel vt liber manuscriptus habet, vllo, lubētissime
„ reposuerim, nullo. vt significet solita omnium voce leuatum
„ Zonar. in Iustiniano καὶ ἐπὶ ἀσπίδος αὐτὸν μετάρσιον ἄραντες, ἀνα-
„ γορεύουσι βασιλέα. Cornel. Tacitus de Caninefatibus lib. xx.
„ Impositusque scuto more gentis, & sustinentium humeris
„ vibratus, dux elegitur. De Gothis Cassiodor. lib. x. varfor. In-
„ dicamus parentes nostros Gothos inter procinctuales gla-
„ dios, more maiorum scuto supposito (sic legendum) regalem
„ nobis contulisse præstante Deo dignitatem, vt honorem arma darent, cui opinionem bella pepererant. Ado. Vienn. de Chlotarij filiis loquens, scribit, Sigebertum contra Chilpericum fratrem profecturum, a Francis, more gentis, clipeo impositum, regem esse constitutum. De hac quoque leuatio-
„ ne si quis exaudiat quod Capitol. in Gordianis sic scribit,
„ fortasse non longe aberrasse videatur. Propere, inquit, ven-
„ tum est ad oppidum Tysdrum, inuentusque senex venerabi-
„ lis post iurisdictionem iacens in lectulo, qui circunfusus
„ purpura humi se abiecit, ac retractans eleuatus, & imperato-
„ rem se appellari passus est. At ego tam anxie ingeniosus esse
„ nolim, qui ne tum quidem hoc in more Romanis fuisse cre-
„ diderim. Quamuis idem Capitol. in Max. & Balb. Inter hæc (ait) Gordianus Cæsar sublatus a militibus Imperator est appellatus. Quod Herodianus ex quo ille multa transtulit, sub
„ finem lib. viij. sic expressit. ὡρμημένοι δὲ τὸν Γορδιανὸν καίσαρα ὄντα
„ αὐτοκράτορα πάντες ἀνηγόρευσαν, ἐπεὶ δὴ πρὸς τὸ παρὸν ἄλλον οὐκ εἶχον.
„ Nouam quoque nuptam in altum tolli solitam Optatus Mi-

leuitanus episcopus indicat lib. vi. de Schismat. Donatist. testatus solennia illa in secundis nuptiis obseruari non solita. Quod si prisci quoque moris apud Romanos fuit, sane non mirum, nec ea quidem a Catone obseruata, cum Marciam post Hortensij obitum reciperet. Sed cum id Ann. Lucanus temporum potius infoelicitati, & Catonis ipsius seueritati tribuat, profecto indicio est, prisci id Romani non fuisse, sed Africani potius moris & consuetudinis: Vt & in illis Sidonianis nuptiarum ritibus lib. i. epist. v. Gotthicum quidem Romano admixtum, non immerito aliquis suspicetur. In quibus vt id quoque obiter moneam pro gymnasia, Thalassia, legendum arbitror, Per omnia theatra, macella, prętoria, fora, templa, gymnasia, Thalassio Fescenninus explicaretur. Quod veterum librorum auctoritate confirmatur, in quibus Augusti filia Patricio Recimeri nupta Ascela dicitur. Caeterum si quis in altum sublationem apud Optatum de eo ritu accipiat, quo noua nupta cum ad mariti domum peruentum erat in altum tollebatur, vt ne limen contingeret, atque ita quodam mimo in uita virginitatem amittere videretur, fortassis id secundis nuptiis non conuenisse arbitrabitur. Ad haec interpretatio adeo mihi aliena videtur, vt nunc quidem valde displiceat.

Minorum gentium patricij Sueton. Tranquilli loci emendati.
CAP. VII.

Liuius libro i. Priscus non minus regni sui firmandi quam augendae Reip. memor, centum, in patres legit, qui deinde, minorum gentium sunt appellati. Factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant. Ait, Deinde, id est, vt ego quidem interpretor, a L. Bruto Tacit. lib. xi. Iisdem diebus in numerū patriciorum adsciuit Caesar vetustissimum quemque a Senatu, aut quibus clari parentes fuerant: paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus Maiorum, & L. Brutus Minorum gentium appellauerant, exhaustis etiam quas Dictator Cęsar lege Cassia, & princeps August. lege Senia sub-

legere. Maiorum gentium sunt genere & sanguine Patricii, id est, patrum a Romulo lectorum progenies: Minorum vero, cooptatione in patres postea patricii facti. Inde & translatione quadam ex diis eleganter quidem Maiorum gentium a M. Tullio dicuntur. Minorum vero gentium appellatio, corrupta est, vt opinor, apud Sueton. In Augusto: cuius locum vti in veteri & optimo exemplari conceptus est, ita referam. Ea
" gens (inquit de Octauia loquens) a Tarquinio Prisco rege,
" inter minos gentes allecta in Senatum, mox a Seruio Tullio
" in patricias traducta, procedente tempore ad plebem se con-
" tulit. Vulgo tamen scriptum est inter Romanas gentes: quod erroris ansam quibusdam præbuit. At minores gentes reponentem quia non ferat? Ex his autem intelligi potest, eos qui a Prisco in Senatum allecti patresque facti sunt, non omnes primum ex patriciis gentibus fuisse, sed ex iis quorumdam gentes a Seruio Tullio aliisque deinceps regibus in patricias traductas, vt Octauiam: alias a Bruto iussu populi, vt Liuius lib. iiii. significat, qui & eis fortasse cum Senatum suppleret, Minorum gentium nomen dedit. Quod sequitur etiam in
" eodem exemplari, At rursus magno inter D. Iulium in pa-
" triciam rediit, non ausim temere respuere, qui sciam veteres,
" magno, sæpe absolute dixisse. Sed quando Senatorum incidit mentio, reponatur etiam paulo post patrum nomen, apud eundem Suetonium dum scribit de Augusto. Sed vt co-
" gnouit Antonium post fugam a M. Lepido receptum, cete-
" rosque duces & exercitus consentire pro patribus, causam o-
" ptimatium sine cunctatione deseruit. Recte, sunt enim pa-
" tres, Optimates. Illud hic adiicere libet apud eundem auctorem in D. Iulio, dum scribit, Omnem eum Galliam in prouinciæ formam redegisse, eique in singulos annos stipendii nomen imposuisse: Inter hæc verba, Eique in singulos, in optimo exemplari purum esse quoddam interuallum. Et vero
" aliquid deesse videtur. Quid autem si legamus? Eique in sin-
" gulos annos H-S XL. stipendii nomine imposuit. Id sane Eu-
" tropius quoque iisdem pene verbis restituit lib. vi. Breuiarii. Erroris porro & mendi origo causaque manifesta est. Tran-

quilli

quilli autem verba sunt hæc. Omnem Galliam quæ saltu Pyreneo, Alpibusque & monte Cebenna, fluminibusque Rheno & Rhodano continetur, patetque circuitu ad bis & tricies centum milia passuum, præter socios ac benemeritas ciuitates in prouinciæ formam redegit. Eique H-S quadringenteis in singulos annos stipendij nomine imposuit.

Dicis caussa, Ciceronis ad Atticum loci emendati. Itemque Hieronymi & Tertulliani vetus lectio defensa.

CAP. VIII.

Dicis causa, existimaui aliquando dictum esse tanquam dicationis causa, cum quod in sacris multa a veteribus vtcunque fieri solerent quo religione defungerentur, quemadmodum eis Tertull. exprobrat in Apolog. tum quod simulata pro veris accipi solerent, vt in illud Virgil. Seruius notat,

Sanguine placastis ventos & virgine caesa.

Vnde (inquit) cum de animalibus quæ difficile inueniuntur sacrificandum est, de pane vel cera fiunt. Hinc illud,

Sparserat & latices simulatos fontis Auerni.

Sic & in templo Isidis sparsa aqua de Nilo esse dicebatur. Inde etiam ceruaria ouis Sex. Pompeio, quæ pro cerua immolatur. Inde Tauros verbenasque in commentario sacrorum ficta farinacea significasse idem scribit. Existimaui etiam dicis causa, dictum tanquam δίκης vel dicæ causa. Nam & in veteri Lexico sic redditur, νόμου χάριν, ὡς παρὰ Γαΐῳ τῷ νομικῷ: vt videri possit fuisse hoc proprium Iurisconsultorum verbum, apud quos certum est non minus fictionum fuisse & imaginum quam apud Pontifices. Sed quando M. Varronis auctoritas hac in re summa est, qui lib. v. de Ling. Lat. vt addictum, ita & antiqua illa, Dicis causa, & Dicis immo a verbo dico, dicis deducit, fateor tandem Dicis causa dictum, vt προφάσεως ἕνεκα, vel λογουχάριν. Accidit vero huic formulæ, quod cæteris

fere rebus humanis, vt multis locis senio deturparetur. Ex iis hic vnum proferre institui. Apud Ciceronem lib. j. Epistol. " ad Atticum, vbi scriptum est in vulgatis codicibus, Metellus " est Consul egregius, & nos amat, sed imminuit auctoritatem " suam, quod habere dicit causam promulgatam. Illud idem " de Clodio. Vetus & optimus liber habet, sed imminuit auctoritatem suam, quod habet dicis causam promulgatum illud idem de Clodio. Vnde statim conicio reponendum. Quod habet dicis causa promulgatum illud idem de Clodio. Dicis causa habet, id est, fert leuiter, defunctorie & tralatitie, nec auctoritate sua hac in re vtitur, quamuis sit magni ponderis & momenti. Apud eundem Epistola prima, in eodem exem- " plari sic scriptum reperi, Aquilium non arbitramur, qui & ne- " gant & iurauit morbum & illud suum regnum iudiciale op- " posuit. Itaque sic lego, Qui & negauit & iurauit morbum. Iurat morbum, qui sanitatem eiurat, Eiurat quod qui iurat desideratur a se præstari non posse, ait Sex. Pompeius. Ex quo eiurādi verbum apud Varronem & Ciceronem a doctissimis hominibus iure repositum est. Puto & apud Hieronimum reponendum in lib. de Monogamia ad Gerontiam, vnde eum viri summi nesciò quo iure exturbant, contra veterum librorum, " quam ipsimet proferunt, fidem Hierophanta (inquit) apud " Athenas eiurat, virum, & æterna debilitate fit castus. Hoc " quid clarius, quid rectius? Sed illi non satis oculate euirat, legunt. Sic & Tertull. a quo Hiero. multa sæpe mutuatur, & commercium, & patrem matremque eiurare dixit. Apud eundem Tertull. in exhortatione ad castitatem, " veterem scripturam retineo, atque ita lego. Cum autem Deus " summus tantum, Satanas, ad perficiendum prouocatio est " nostra, immo subfusio pigrissimorum ad continentiam " Deo exhibendam, qua diabolo qui antistant, nunc virgi- " nitate, nunc viduitate periurant, &c. Periurare dicit, quia diabolo iurant non Deo. Apud eundem auctorem in Apologet. vbi de Socrate loquitur deierandi verbum simpli- " citer accipio, vt apud Terent. Donatus. Dæmonas (inquit " paulo post Tertull.) id est, Genios adiurare consueuimus, vt

illos de hominibus exigamus, Non deierare, vt illis honorem « diuinitatis conferamus. Adiurare est exorcizare, vt & exorcistas Latine adiurantes verti Isidor. scripsit. Posteriores coniurare dixerunt non tam apte. Sext. Pomp. Obiurare est iureiurando obstringere. Præiurare est præire verbis conceptis iurantibus. Itaque præiurationes facere dicuntur ij, qui ante alios conceptis verbis iurant, post quos in eadem verba iurantes tantummodo dicunt, idem in me. Huc nos, sed longius fortasse quam par fuerat, verborum prouexit coniugatio.

Deligati qui sint & de iis, Sueton. & Spartiani loci notati.

Cap. IX.

Qvemadmodum ordinem quendam Libertorum fuisse notatum est, vt quidam primi, quidam secundi tertiique dicerentur, Ita & seruorum tres quodammodo gradus statui possunt. Primi actus sunt frugi serui. vt Actores, Dispensatores, Ordinarij: Secundi seu medij, vulgares, vt mediastini: Tertij quales quales vilissimi, ceu quos in neruo & compedibus veteres habuerunt. Hi non a nostris tantum auctoribus, sed & ab alijs passim compediti & vincti dicuntur. Apul. Apolog. j. Quindecim liberi homines populus est, " totidem serui familia, totidem vincti ergastulum. Dicuntur " & alligati à Columell. libro j. cap. vlt. dum scribit, Vineta plurimum per alligatos excoli. Puto & eodem sensu deligatã dici a Sueton. in Vespasiano, vbi vulgo delegatam legitur. Sed adscribam locum vti quidem in optimo & vetustissimo libro extat. Inter hæc (inquit) Flauiam Domitillam duxit « vxorem, Statilij Capellæ equitis Rom. Sabratensis ex Africa, « deligatam olim Latinæque conditionis: sed mox ingenuam " & ciuem Romanam Recuperatorio iudicio pronunciatam, " patre afferente Flauio Liberale Ferenti genito, nec quicquam amplius quam Quæstorio scriba. Domitilla igitur " manumissione primum Latinæ conditione facta est, licet ali-

quando deligata nostri I. C. fortasse dicerent, dediticiorum numero fuisse. Sed neque mihi post legem Æliam pœnæ causa vinctam constat, & videntur vetustiores duo fere genera libertatis in manumissis statuisse, Iustam siue maiorem, & Latinam: & ex Latinis alios Iunianos, alios Dediticiorum numero dixisse: quanquam hæc in libris nostris subtilius distinguntur. Ex his etiam viderit qui volet, an non & apud Aëlium Spart. in Hadriano deligatorum nomen de compeditis & vinctis accipi possit, dum scribit, " Corrupisse eum " Traiani libertos, curasse deligatos, eosdem sepelisse per ea " tempora, quibus in aula familiarior fuit. Vulgo tamen scriptum est delicatos, quod de iis accipi potest, qui Principi in deliciis erant. & hoc quidem fortasse rectius. Verum hic ego me non ex Tripode oracula fundere, sed coniecturas & opiniones meas, id est, hominis dupondij nugas proponere memini: in quibus coargui, vincique ab omnibus facile patiar, dum meliori aliqua ratione innitantur. Porro ex compeditis, alios fuisse puto pœnæ causa vinctos quorum scilicet corpori vincula iuste addita essent propter noxam aut flagitium, alios non pœnæ causa, sed custodiæ aut ex officij more: quemadmodum de L. Octacilio Rhetore, Sueton. scribit, seruisse eum aliquando, & hostiarium veteri more, in catena fuisse. Quod pluribus aliorum quoque auctorum locis confirmari potest. Illos lex Ælia a libertate iusta remouet, ante quam nihilominus Octacilius ciuis Romanus manumissione effectus est: Ad hos vero ea lex nihil pertinuisse videtur. Quanquam Sueton. in Augusto generaliter sic scribit. " Hoc " quoque adiecit, ne vinctus vnquã tortusue quis vllo liberta" tis genere ciuitatem adipisceretur, quod proculdubio ad le" gem Aëliam referendum, quam auctore Augusto latam verisimile est. Sed ex eiusdem legis verbis ab Vlpiano nostro relatis sic accipiendum, Ne vinctus vnquam, pœnæ causa, scilicet ob delictum, tortusue propter noxam & nocens inuentus. Nisi forte ex his aliquis ius hoc nouum malit eruere, Vinctos aliquando ob quamlibet causam, quoquo tandem modo manumissi fuerunt, lege Ælia, vt ciuitate Romana in-

dignos, a iusta libertate omnino remoueri. Sed ex eadem lege, Eos tantum qui pœnæ causa vincti sunt, quolibet modo manumissos, non nisi dediticiorum numero fieri, cæteros non pœnæ causa vinctos & manumissos Latina libertate donari posse. Sane Zonaras To. I I. historiæ scribit, Cum Vespasianus Imper. Iosephum quem diu in vinculis habuerat soluere vellet, Tito hortante vt ei vna cum vinculis ignominiam demeret, approbante Vespasiano catenam securi dissectam. Hoc autem mimo compedum nota & ignominia eluebatur, cum vincula non soluebantur modo, sed etiam dissecabantur. Atque id quidem erga eos vsurpari solitum erat qui per iniuriam vincti fuerant. Quod ille ipsius pene Iosephi verbis retulit ex lib. v. Belli Iudaici. Hoc alijs fortasse ἔργον mihi παρέργον est.

De Apuleio, & ex eius libello de Dæmonio Socratis nonnulla emendata.

Cap. X.

QVædam sunt a veteribus summo ingenio viris tanta diligentia tantaque accuratione conscripta, vt non immerito alicui antiquiora multo quam sint, videri queant. Ex hoc ego genere esse suspicor Petronij nostri & Apuleij nugas quidem, sed doctas plane & omni lepore omnique eruditione refertas. Quanquam qui hunc ipsum, Apuleium dico, cuius Lactantius Firmianus meminit, quemque Macrobius inter veteres conuiualium quæstionum scriptores referre videtur, Theodosio posteriorem facere volet, meo iudicio, non satis recte perspecta temporum ratione sensurus est. Nam quod legitimum tempus luctus alicubi annuum facere videtur, quod a Theodosio primum inductum dicitur, aduersus tot contrarias coniecturas non satis vna est, & ea quidem infirma. At nec illa certior de capitali adulterij pœna, quam ego leuiter transilire non dubitem, atque ita sentire: Apuleium Afrum, Platonicum Philosophum & Magum circa

tempora diui Pij, & deinceps vixisse videri. Nam & Hadriani imperatoris meminit, Apologia pro seipso j. & Scipionem Orfitum, Lollianum Auitum, itemque Maximum, quorum omnium vt æqueuorum frequens apud eum mentio est, sub Diuo Pio vixisse, & plures ex iis sub eodem consulatum gessisse certum est. Sane Imperator Seuerus in Epistola quadam ad Senatum quæ a Capitolino refertur, Apuleij sic meminit.
» Maior fuit dolor quod illum (de Clodio Albino loquitur qui
» Adrumentinus fuit, vt Apuleius Madaurensis, vterque Afer)
» pro literato laudandum plerique duxistis, cum ille næniis
» quibusdam anilibus occupatus, inter Milesias Punicas, Apu-
» leij sui & ludicra literaria consenesceret. Hic præter Asinum libros Floridorum scripsit: Quorum ego partem quandam esse arbitror libelli, qui de Deo Socratis passim inscribitur, initium, quod & ad instar Pancarpiæ cuiusdam est vsque ad illa verba, Iamdudum scio, vbi deesse disputationis de Dæmonio principium ab Apuleió Græce scriptum sequentia indicant. In his ego quæ supersunt pauca hic e multis adnotaturus sum quæ magna ex parte Iac. Cuiacij Iurisconsultorum facile principis & præceptoris mei, libro, vt cætera omnia doctrinæ & eruditioni ipsius accepta me referre par est. Nã si quid est in me literarum, quod sentio tamen quam sit nihil, aut perexiguum, vel ego a viro ingeniosissimo & scientissimo didici, vel eius vestigia quo ad potui diligenter sequutus, relegi & annotaui, quæ & ipsa accessionis iure reliquis cedant necesse est. Ait Apuleius, Sed ne omnifariam noueritis & in isto, vt ait Lu-
» cilius schedico & incondito experimini, puto legendum.
» Sed vt me Lucilij locum ex veteris scripturæ vestigiis non in-
» iuria suspicetur aliquis a Sext. Pompeio relatum in voce schedia, quæ ipse incondita poëmata interpretatur. Proinde in
» manu vestra situm est vel a nostra sumere) vet. sinuare. Ne-
» que inclinato profunde situ,) vet. Neque colliniato pro fron-
» te. Quæ omni a vitio) Auitio, vno verbo scribendum est sic,
» Quæ omni Auitio longe præcellit voce viduata. Nec argu-
» mentis sit effectior) Vet. effortior. Quanto longius ea cessat
» a sole) lego fa cessat a sole. Vtraque animarum) vet. harum. At

enim internuculos recens cognitos) in vno Petroniani Satyrici exemplari ita ſcriptum reperi, Video quoſdam internuculos nudaſque meretrices furtim cõſpatiantes). De vtroque amplius deliberandum cenſeo. ſequitur apud Apuleium. Cum vſus poſtulat mala auerte,) vet. auerruncare. Eſt hoc verbum ex Lucilianis & Pacuuianis, qualia fere Apuleius & Arnobius in deliciis habent. Varro. lib. vj. Ab auertendo auerruncare, vt Deus qui eis rebus præeſt Auerruncus. Apuleius de Neſtore paulo poſt. Cui omnes ſciebant corpus annis abire) vetus liber hebere. Sic Virgil.

Sed enim gelidus tardante ſenecta "
Sanguis hebet, frigentque effœtæ in corpore vires. "

Sed hæc pauca iam multa ſunt, & nimis fortaſſe multa. Si cui tamen pauca videantur, infra deſpiciat, inueniet. Et nihil æque miror. Quem totum locum vſque ad diſputationis extremum ex Io. Saliberienſis Policratici lib. vj. reſtituat & emendet. Ex cuius tandem collatione facile intelliget quot & quanta ſint in Apuleij ſcriptis non menda, ſed potius portenta mendorum. Ac de hoc quidem lectorem monuiſſe ſatis eſt.

Eiuſdem ex Apologijs loci quidam.

Cap. XI.

Veniant nunc in partes & quædam ex ijs quæ in eiuſdem auctoris Apologeticis tranſcurſim adnotauimus. Quæ etſi poſſint.) Hunc totum locum ſic lego, Quæ etſi poſſint ab his futiliter blatterata ob mercedem & auctoramenta impudentiæ deprehenſa haberi, iam conceſſo quodam more rabulis id genus, quo ferinæ ſolent linguæ ſuæ virus alieno dolori locare. Attamen &c. De patronis & aduocatis loquitur de quibus ferinæ linguæ virus dixit vt Appius caninam facundiam. Qui cum aduerſum me eas literas promeret, profecto inuidit cupiditate lædendi:) pro inuidit, lego nihil vidit. Error natus eſt ex communibus vtrique notis. Teuis qui-

dam) malo quidem, & Anacreontem significari dico.

» *Et Critias mea delitescet salua charina*
» *Pars in amore meo, &c.*

Puto legendum,

» *Et Critias mea delicies, & salue Charine,*
» *Par in amore meo, vita tibi remanet.*

Pertinet vero maxime ad eum locum quod Ausonius in epistola quadam scribit, Esse Apuleium in vita Philosophum, in
» Epigrammatis, amatorem. Quoniam tamen mihi pro accu-
» satione largitur, atque supereit.) Emendo largiter aquæ superest. Olim ad clepsidram solitos dicere oratores notius est quam vt probatione indigeat. Inde illud ex eadem Apologia,
» Mea aqua licet ad hoc vtare. Sequitur paulo post. Nihil in Philosophos non modo vere dici, Sed ne falso quidem posse confingi quod non ex innocentiæ fiducia, quamuis liceat negare tamen habeant potius defendere) hic aliquando haueant pro habeant lubens reposui, vt & apud Senecam lib. xiij. Epist. hauet pro habet, cum de Philosophia loquens, Nulla (inquit) ars alia de bonis & malis quærit, singulas habet circumire virtutes. Apud Hiero. sane in epistol. ad De-
» metriad. de virginit. seruanda, non dubito habitas possessiones scriptum pro, auitas. Sed cum non dissimili quoque loquendi forma Tertull. in lib. aduers. Valent. dixerit, Nec habens superuolare crucem, & in Apologet. Si inimicos iubemur diligere quem habemus odisse, Vlpianus habere laborare, Marcellus habere operari: eaque phrasis Græcorum exemplis defendi possit, hic nihil temere mutandum censeo. Arnob. lib. v. Auet animus scire quibus eloquijs tam periculosa negotia defensuri, vel artibus habeatis quibus tam confessis salutem dare personis. Sequitur apud Apuleium satis longo interuallo, Audi sis tam non impudens. lego Audi sis Tannoni Pudens. Et paulo post pro hamis iniucunda (hamis inescanda. Thallus pauimentis illuditur tu Tribunalib.) quis non videt legendum illiditur? Sed iam desultoria quadam leuitate in alteram potius Apologiam transsultemus. Quid est dos ad ternuncium sumpta? Lego ad teruncium sumpta, id est, sub

sub vsura quadrantali. At qua tandem manu? Philomelæ, an Medeæ an Clitemnestræ, quas tamen cum saltas (tanta mollitia animi, tanta formido ferri est) sine c.f. Sic eum locum ex parte restituo. Supra de eodem. Mox (inquit) in iuuentute saltandis fabulis exossis plane & eneruis, sed, vt audio, indocta & rudi mollitia. Ita potius faciam quid illi existiment nacti non putabo (lego, nauci. & paulo inferius pro scæui hominis mulier (scæui ominis mulier, qui error est frequentissimus. Plane quidem si puerum vel is) repono, si verum, velis vt supra. Immo si verum velis. At hæc tantum delibare instituetam.

Cancellarij, Secretarij. Vnde dicatur, & de ijs, loci emendati.

CAP. XII.

CAncellariorum nomen non adeo sane vetus, vt pote sub posterioribus demum Impp. auditum, si quis a cancellando, id est, actis cancellatim lineis perducendo deduxerit; speciose quidem fortasse dicere videbitur, sed a vero tamen ipso longissime aberit. Nam vt a cancellis potius dicantur, vel hæc vna maxime ratio suadere potest, quod eorum fere temporum scriptores à cancellis & cancellos agere dicunt Cancellarium significantes. Cassiodor. lib. ij. Instit. Diuinar. & humanar. script. de Marcellino Illyriciano cuius hodieque Deflorata extant. Is (inquit) adhuc Patricij Iustiniani fertur egisse cancellos: Sed meliore conditione deuotus, a tempore Theodosij principis vsque ad fores imperij triumphalis Augusti Iustiniani opus suum, Domino iuuante, perduxit. Idem lib. xij. Var. for. Sic enim proprie nostros cancellos agitis, si læsorum impia claustra soluatis. Erricus monachus lib. vj. de vita Germani.

Volusianus erat præcelso nomine quidam
Vrbis patricio toti dilectus & vrbi,
Atque à cancellis prisco de more minister.

Sed rem totam belle & accurate conficiet Cassiodori. P.P. locus ex lib. xj. Var. in Cancellariatus codicillis. Hoc igitur (inquit) laudabile præiudicium, sententiam gratiosam, militiam domesticam a xij. indictione Cancellorum tibi decus attribuit, vt consistorij nostri secreta fideli integritate custodias. Per te præsentandus accedat: per te nostris auribus desiderium supplicis innotescat: iussa nostra sine studio venalitatis expedias: omniaque sic geras, vt nostram possis commendare iustitiam. Actus enim tui, iudicis opinio est. Et sicut penetrale domus, de foribus potest congruenter intelligi, sic mens præsulis, de te probatur agnosci. Nec iniuria. Quia talem vnusquisque ad responsa sua videtur eligere, qualem se cunctis decreuerit æstimari. Et paulo post. Respice quo nomine nuncuperis, latere non potest quod inter cancellos egeris, Tenes quippe lucidas fores, claustra patentia, fenestratas ianuas: Et quamuis studiose claudas, necesse est vt te cunctis aperias. Nam si foris steteris, meis emendaris obtutibus. Si intus ingrediaris, obseruantium non potes declinare conspectus. Adscripsi locum latius, cum quod cancellariorum de quibus agimus conditionem plene contineat, tum quod in vulgatis libris ad finem corruptus sit. Didici vero, tum temporis non omnino dissimili significatione hæc vsurpata, cancelli & secretum, vt iam non dubitem Secretarios dicere, quos cancellarios vocari audio. Secretum nostris Impp. itemque Cassiodoro & Marcellino, dicitur in quo iudices causas examinant & earum merita expendunt: quod & Secretarium appellatur: Quomodo in veteri quoque epigrapha Secretarium Senatus a Flauiano institutum proculdubio accipiendum est, quod tamen vir doctus & diligens ad ærarium Saturni non apte retulit. Seruius in li. j. Æneid. Ducuntur (inquit) iudices vsque ad fores secretarij; ibidemque officium remanet, illi vero ingressi solium ascendunt, & sedent. Hæc secreta cancellorum septis clausa erant. Amm. Marcell. de aduocatis lib. xxx. Cum intra cancellorum venerint septa, & agi cæperint alicuius fortunæ vel salus. Sido. quoque de Theoderici consistorio loquens lib. j. Epist. Cancellorum sic

meminit. Circũsistit sellam Comes armiger, pellitorum turba satellitum ne absit, admittitur, ne obstrepat, eliminatur: Sicq; pro foribus immurmurat, exclusa velis inclusa cancellis. Iam vero ab hijs secretorũ cancellis Cancellarios dictos quis non videt? Inde quoq; hodie cancellarios aduocatos dicere nihil prohibet. Sed hoc ad rem nihil. Non fuit vero adeo magnæ dignitatis cancellariorum officium sub priscis Impp. vt ex his quæ diximus satis paret. Vopisc. in Carino. Præfectum vrbi vnum ex Cancellariis suis fecit: Quo fœdius nec cogitari potuit quicquam, nec dici. Cassiodorus tamen cancellorum decus, pompam & gloriosam grauitatem appellat: Et lib. xj. de Ioanne Cancellario sic scribit. Quis Ioannem non æstimet merito esse promouendum? qui nostro iudicio cancellorum olim sumpserit officium, & tunc iam prærogatiuam conscientia meruit, quando secreti munus iudicialis accepit. vbi vulgo male decreti legitur: vt & paulo post. Hinc igitur prærogatiuarum sententia nostra confirmat, cum sit legendum. Hunc igitur Prærogatiuarium &c. quod vel formulæ titulus satis indicat. Præfectus prætorio cui inter cætera annonæ totius summa procuratio impendebat, habuit in officio Cancellarios, quos per prouincias dimittebat, Saionibus deputatis. Hinc Campaniæ, Lucaniæ, Brutiorum, Samnij & aliarum prouinciarum Cancellarij apud eundem Cassiodor. apud quem tamen Præfecti prætorio dignitas in Præposituram mihi degenerasse videtur, maxime tamen lib. j. Var. vbi de cancellarijs agit: errore vt fit ex notis orto, de quo hic obiter monuisse satis erit. Hac tam necessaria & vtili administratione clarissimos tandem factos Cancellarios minus mirum est. Præfectum quoque vrbi Cancellarios cum scribis in officio habuisse, indicare videtur antiquum edictum ex auctoritate Turcij Aproniani P. V. propositum, in quo ita est, Commodis omnibus ac præda damnata quam Tribunus, Officium, Cancellarius & Scriba de pecuarijs capere consueuerant. Verum hic omnia anxie persequi quæ de Cancellariis adferri possunt, neque animi, neque instituti est nostri. Sed & quid ab Apocrisariis, qui ad responsum quoque sunt, Itemque ab

inductionum & admissionum magistris cancellariorum munus differat, alterius erit loci ostendere. Illud hic adiucere libet, quem hodie Cancellarium appellamus a rege in rebus ciuilibus secundas tenentem, illum ipsum esse, qui a Latinis olim Sacri Palatii Quæstor, a Græcis πάρεδρος primum, post etiam μέγας λογοθέτης dictus est. Pro quo Latinos quoque ipsos, sua quidem ætate, Cancellarii nomen vsurpasse Nicetas scribit. Qua de re post Doctorem meum auctorum locos adnotasse, putidæ & ingratæ fuerit diligentiæ.

Metonis nomen apud Marcellinum & Ausonium restitutum.

CAP. XIII.

SI certum posset nancisci aduersarium infœlix Meton, profecto male tractationis & iniuriarum recte ageret: adeo vbique contra bonos mores misere habitus tractatusque est. Sed agat iam sane momentariæ possessionis interdicto, & me executore, insuperhabita temporis præscriptione, vnde vi deiectus est, eo restituatur. Primumque apud Amm. Marcellinum lib. xxvj. vbi scriptum est. Spatium anni vertentis, id esse periti mundani motus & syderum definiunt veteres, inter quos Menon & Euctemon & Hipparchus & Archimedes excellunt, cum Sol perenni rerum sublimium lege, polo percurso signifero, quem Zodiacum sermo Græcus appellat, CCC. & LXV. diebus emensis & noctibus ad eundem redierit cardinem. Reponatur, Meton & Eudemon, vt & apud Vitruuium Pollionem lib. ix. c. VII. Quorum inuenta secuti, syderum & occasus & ortus, tempestatumque significatus, Eudoxus, Eudæmon, Callistus, Meto. Eudæmonis nomen vbique retinui, memor apud Plinium quoque sic scriptum lib. xviij. Sed redintegretur etiam in Ausonio, Atticus Meton. Nam vbi in impresso legitur,

Quis fuit ille dies, non annus longior illo est,
Atticaque indocti collegit cura Medonis

Desertus vacuis solisque exerceor aris. "

Non dubito ab auctore potius sic scriptum

Quis fuit ille dies? Non annus longior ille est "
Attica quem docti collegit cura Metonis. "
Desertus vacuis solisque exerceor oris. "

Scripsi in Græculo auctore Marcellino, Meton: in Latino Vitruuio, Meto, quomodo & apud Varro. lib. viij. de ling. Lat. & apud Columell. lib. ix. scriptum est, Vtrunque ex prioris scripturæ vestigiis, & auctorum, vt opinor, mente. Quod eo monere volui ne quis temere id a me factum putet. Græcis Solon, Latinis Solo est. Atque id & Fabius & Priscianus monuere, & in bonis vetustisque Latinorum auctorum exemplaribus constanter & religiose seruatum est. Qua tamen in re, vnico fortasse Platonis nomine ab hac clade innoxio, passim vulgo peccatum videmus.

Quæ sit Gromatica disciplina, & de Terminorum desigendorum ritu.

Cap. XIIII.

HYginus librum scripsit Gromaticum, in quo castra metandi & loca oportuna in bello capiēdi rationem tradidit. Eum me aliquando Lugduni apud Ludouicum Miræum cum aliis quibusdam Frontini de Coloniis, limitibus, & controuersiis agrorum libris nondum editis, vidisse memini, ex eoque inter cætera adnotasse, combinati verbum, quo & Sido. postea vsus est. Sed quod instat potius agamus. Vt ad castrorum metationem Gromatica disciplina pertinet, ita non dubito quin & ad agrorum mensuram pertineat. Sext. Pomp. Groma appellatur genus machinulæ cuiusdam quo regiones " agri cuiusque cognosci possunt, quod genus Græci dicunt " γνώμονα. Apud Non. Gruma scriptum est, quo loco, Gruma " (inquit) mensura est quædam qua flexæ viæ ad lineam diri- " guntur, vt est agrimensorum. Apud Cassiodor. lib. iij. Var. " vbi de agrorum mensura loquitur, sic lego. Hoc enim per "

" Geometricas figuras & Gromaticam disciplinam ita diligenter agnoscitur. vulgo Grammaticam. Gromatis quoque & Gnomonis nomina in libris de limitibus leguntur: in quos quando hodie incidi, lubet ex Siculo Flacco terminorum defigendorum ritum hic exscribere. Cum terminos disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram conlocabant proxime ea loca quibus fossis factis defixuri eos erant, & vnguento velaminibusque & coronis eos coronabant. In fossis autem quibus posituri eos erant, sacrificio facto, hostiaque immaculata cæsa, facibus ardentibus, in fossa cooperti sanguinem instillabant, eoque fruges & tura iactabant: fauos quoque & vinum aliaque quibus consuetudo erat terminis sacrum fieri, in fossa adiiciebant. Consumptisque omnibus dapibus igne, super calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligenti cura confirmabant. Ex quibus lucem maximam accipiunt Apuleij loci qui sequuntur. Lib. j. Florid. Neque iustius religiosam moram viatori obiecerit, aut ara floribus redimita, aut spelunca frondibus inumbrata, aut quercus cornibus onerata, aut fagus pellibus coronata, vel enim colliculus sepimine consecratus, vel truncus dolamine effigiatus, vel cespes libamine humigatus, vel lapis vnguine delibutus. Et Apolog. j. Iste nec Diis rurationis, qui eum pascunt ac vestiunt, segetis vllas, aut vitis, aut gregis primitias impertit: Nullum in villa eius delubrum situm, nullus lucus cōsecratus. Et quid ego de luco aut delubro loquor? Negant vidisse qui fuere, vnum saltem in finibus eius aut lapidem vnctum, aut ramum coronatum. Sed hæc omnia, inualescens sacratissima religio Christiana sustulit, vt Aggenus in lib. de limitibus & controuersiis agrorum scribit. Itaque Prudent. lib. ij. aduersus Simmachum sic canit.

Exercere manum non pœnitet, & lapis illic
Si stetit antiquus, quem cingere sueuerat error
Fasciolis, aut Gallinæ pulmone rogare,
Frangitur, & nullis violatur terminus extis.
Et quæ fumificas arbor vittata lucernas
Seruabat, cadit vltrici succisa bipenni.

Ex his etiam quilibet intelliget vnctum lapidem apud Lucretium de termino quoque accipi posse, dum ait.

Vnctum "
Vertier ad lapidem. "

Nisi de simulachro interpretari malit. Nam & apud eundem Prudent. lib.j. sic scriptum est.

Gustauerat inter "
Vagitus de farre molæ, saxa inlita caris "
Viderat, vnguentoque lares humescere nigros: "
Formatum Fortunæ habitum cum diuite cornu, "
Sacratumque domi lapidem consistere, paruus "
Spectarat, matremque illic pallere rogantem. "

Et Minutius Octauio, in lapides effigiatos & vnctos & coronatos impingere dixit, de simulachro Serapidis loquens. Sane coronatus lapis in Virgiliana Scopa, est sepulchralis, quod coronæ sepulchrorum pridem honos essent, vt Plin. auctor est, & Tertull. significat, dum ait, a seculo coronari & ipsas Libitinas.

Errores quidam ex peruersa notarum interpretatione conflati.

CAP. XV.

MVlta sunt in solemnibus veterum formulis peruersa: notarum quibus scribi solent, vel scriptura, vel interpretatione corrupta. Nam vt cætera omittam, quæ pene infinita sunt, quam multis locis Frontini de aquæductibus, Suetonij & aliorum qui vetera S.c. retulerunt, male habet harum notarum interpretatio Q. D. E.R.F.P.D.E.R.I.C. quos vel hoc solo indicio cuilibet posthac facile erit restituere. Nunc duos ex aliarum notarum insolenti etiam interpretatione conflatos errores proposuisse, sat erit: Quorum alterum licet in libris nostris, id est, Iurisconsultorum extet, quia tamen proprie ad ius non pertinet, in subseciuum referre melius erit. Sic igitur. S c. de petitione hæreditatis verba apud Vlpianum nostrum concepta sunt lib. xv. Ad Edictum Pridie Idus Mar- "

» tias. Q. Iulius Balbus & P. Iuuentius Celſus Titius Aufidius,
» Oenus Seuerianus Conſules verba fecerunt de ijs, quæ Imp.
» Cæſ. Traiani Parthici filius, Diui Neruæ Nepos, Hadrianus
» Aug. Imp. Maximuſque princeps propoſuit v. Non. Martias,
» quæ proximæ fuerunt, libello complexus eſſet quid fieri placeat, de qua re ita cenſuerunt. Hæc eſt Piſani libri ſcriptura, cui coniecturæ noſtræ gratiam debemus. Exiſtimo autem ſic
» primum ſcriptum & in acta relatum. PRID. ID. MARTIAS.
» QVOD Q. IVLIVS BALBVS, ET P. IVBENTIVS. CEL-
» SVS. T. AVFIDIVS. OENVS. SEVERIANVS.. COSS.
» VERBA. FECERVNT. DE. IIS. QVÆ. IMP. CÆS.
» TRAIANI. PARTHICI. F. DIVI. NERVÆ. N. HA-
» DRIANVS. AVG. P. M. P. P. V. NON. MART. QVÆ.
» PROXIMÆ. FVERVNT. LIBELLO. COMPLEXVS.
» ESSET. QVID FIERI. P. D. E. R. I. C. Hæ notæ P. M. Pontificem Maximum ſignificant vt illæ P. P. Patrem Patriæ quas tamen aut Triboniani ipſius, aut poſteriorum temporum librarii inepte & peruerſe ita interpretati ſunt, vt ſupereſſent hæc omnia, Libello complexus eſſet. Sed hanc coniecturam & emendationem noſtram facile admiſſurus probaturuſque eſt, quiſquis in huiuſmodi formulis & antiquis inſcriptionibus paulo diligentius erit verſatus. Apud Ciceronem lib. iii. Epiſt. ad Attic. Rogationis cuiuſdam verba ſic lego. QVOD. EI. QVI. PROMVLGAVIT. ABROGAVIT. DEROGAVIT. OBROGAVIT. EA. RES. POENÆ. MVLTÆVE. NON. SIT. E. H. L. N. R. Poſteriorum notarum quæ in optimo exemplari corruptæ fuerat, interpretatio a Probo tradita hæc eſt, Eius hac lege nihilum rogatur. Sed & apud eundem Cicero. lib. iii. de Rep. ſic legendum reponendumque cenſeo,
» Huic legi nec obrogari fas, nec de-
» rogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari poteſt. Qui locus ab Auguſtino refertur in libris de Ciuitate Dei: apud quem tamen perperam, vt opinor, ſcriptum eſt, propagari: cum & in Philippicis hæc tria idem Tullius ſic coniunxerit, & veteres legi propagare non dixerint, priori aliquid adie-

ctum

ctum significantes, sed subrogare, vt Vlpianus noster scribit in fragmentis.

Quid sit in Antliam apud Sueton. Tranquill. lib. iij.

CAP. XVII.

HAuriendæ aquæ instrumenta hæc referuntur, Rotæ, Tympana, Cocleæ, Tollenones siue Tollones, pro quibus perperam vt opinor apud Isidor. lib. vlt. Ethimolog. Telones scriptum est. Columellæ sane versus in Hortulo, cui Tollonum siue Celonum nomen aliquando adfinxit Nicol. Leonicus, in veteri exemplari ita conceptus legitur,

"*Ne labus hausturis tendentibus illia vellat:*

Vnde bella coniecturæ occasio est reponendi,

"*Ne labor hausturis tendentibus illia vellat.*

Hausturis, id est, iis qui hausturi sunt. nisi forte quis malit hausturis pro haustris dictum. Quod ego probare non ausim. Haustra sunt ἄντλια, vt in illo Lucretij versu Nonius notat.

"*Vt fluuios versare rotas atque haustra videmus.*

Vbi tamen haustra rotarum cados interpretatur, id est, (vt Vitruuius loquitur) modiolos. ἄντλια porro machinæ quoque haustoriæ genus esse videtur apud Valer. Martialem lib. ix. dum scribit,

"*Sed de valle breui quas det sitientibus hortis*
"*Curta laboratas Antlia tollit aquas.*

Fuerunt etiam apud Græcos Rota & Tympanum eculei & quæstionis potius, quam vltimi supplicij genera. Et de Tympano quidem exempla sunt apud Theoderit. lib. viij. & ix. Græcar. affect. quæ addi poterunt iis, quæ de rota a doctissimis viris proposita sunt. Existimo autem veteres, quemadmodum ad triremis publicæ remum, ita & ad rotas aquarias & antlias publicas, reos aliquando damnare solitos. De priori pœnæ genere, exempla sunt apud Valerium Maximum lib. ix. & Zonar. To. j. vbi de Pseudo- Alexandro loquitur, de quo & Ioseph. lib. xvij. diuersis verbis idem scribit. De

» posteriore, hoc nūc profero ex Sueton. in Tiberio. Testamen-
" tum quoque eius (id est Liuiæ) pro irrito habuit omnesque
" amicitias & familiaritates, etiam quibus ea funeris sui curam
" moriens demandarat, intra breue tempus afflixit, vno ex his
" equestris ordinis viro & in Antliam condemnato. In impressis, & iis quidem melioris fiduciæ libris scriptum est. In Antiliam, adiecta mendi nota. Sed eam esse genuinam Tranquilli scripturam, quam prius retuli ego vero non dubito: Quamuis non ignorem apud veteres, familias quoque fuisse aquæductibus deputatas, earumque diuersas ministeriorum species, quarum & Frontinus in libro de Aquæductibus & Cassiodor. lib. iij. Variar. meminere. Aliud quoque ex Rota aquaria quodammodo supplicij genus Lamprid. in Alexan-
» dro sic describit, Parasitos ad rotam aquariam alligabat, &
» cum vertigine sub aquas mittebat, rursusque in summum
" reuoluebat. Eosque Ixionios amicos vocauit.

Quintiliani locus expensus, in quo horchistræ nomen corruptum videtur.

Cap. XVII.

» QVid quod eadem quæstio potest eundem vel accusato-
» rem facere vel reum? Qui artem ludicram exercuerit,
» in xiiij. primis ordinibus ne sedeat. Qui se Prætori in hortis
» ostenderat, neque erat productus, sedit in xiiij. ordinibus.
" Nempe intentio est, Artem ludicram exercuisti. Depulsio,
" Non exercui artem ludicram. Quæstio, Quid sit artem ludi-
» cram exercere. Si accusabitur theatrali lege, depulsio erit rei.
» Si excitatus fuerit de spectaculis, & aget iniuriarum, depulsio erit accusatoris. Locus hic est apud Fabium Quintilianum lib. iij. Instit. cap. vj. In omnibus omnino, quæ mihi adhuc videre contigit, exemplaribus quamlibet vetustis, ita conceptus vt proposui. Quod eo dico, ne quis temere coniecturis nostris fidem adhibeat. In eo memini, nec vnquam

obliuiscar, Petrum Fabrum v.c. & doctissimum dixisse aliquando, videri sibi pro Prætori reponendum P.R. id est, populo Romano. Quod ego licet Prætorem ludos interdum curasse sciam, facile tamen adducor vt recipiam: cum & Doctor noster similem, pene omnino Vlpiani locum ad Paulum annotauerit. Verum in proximis Quintil. verbis mendum nonminus latere suspicor, & pro in hortis, legendum, in horchistra. Sic apud Auson. in ludo vij. Sap. vbi antea in impressis legebatur,

Hodieque in hortis palliati prodeunt. "

Emendatum est ex veteri libro, rectissime,

Hodie in horchistram palliati prodeunt "
Quid erubescis tu togate Romule, "
Scænam quod introibunt tam clari viri? "
Nobis pudendum, non & Atticis quoque "
Quibus theatrum Curiæ præbet vicem. "

In horchestra, ludicra exercebantur. Vnde & Cassiodor. lib. iiij. Variar. Theatrales ludos describens, His (inquit) addita sunt horchistratum (sic lego) loquacissime manus linguosi "digiti, silentium clamosum, expositio tacita quam Musa Po- "lyhymnia reperisse narratur, ostendens homines posse & sine "oris affatu suum velle declarare. Erant in horchestra Senato- "rum sedibus loca designata. Erant & in xiiij. gradibus horchestræ primis vel proximis equitum sedes. Nam & his lege sua in theatro loca restituit Otho Roscius. (Sic lego apud Velleium Patercul. lib. ij. vbi Rhenani codex habet Horoscius.) inde horchistram & populum Iuuenal. dixit pro primoribus & plebe. Lege vero Theatrali a xiiij. primis prohibebatur, qui artem ludicram exercuisset, vt Fab. ait. Et hæc fortasse pœna etiam fuit eius legis, qua Vitellius cauit ne Senatores equitesue, gladiatoriam aut ludicram artem exercerent. Id Zonar. ex Dione sic exprimit. ἀπηγόρευσε δὲ καὶ τοῖς βουλευταῖς καὶ τοῖς "ἱππεῦσι μονομαχεῖν ἢ ἐν ὀρχήστρᾳ θέαν τινὰ παράγειν. Qui locus coniecturam nostram confirmat. Refertur & a Quintiliano Declamat. cccij. lex hæc, Gladiator in xiiij. gradibus ne sedeat. Cæterum de quæstione a Fabio proposita sic iudico: Eum qui ludorum tempore in Scæna vel Horchestra a populo Roma-

no visus sit, quamuis se auctorauerit, si tamen artis causa non prodierit, a xiiij. primis gradibus non arceri: quia nec infamia notatur. Multo vero minus gradibus prohibebitur qui spõte sua in Horchestra se populo Romano ostendit, non auctoratus, non ab alio productus, aut spectaculi tantum, aut etiam artis ipsius exercendæ gratia. Et hæ quidem nouis moribus leges sub Impp. receptæ sunt, quibus non adeo turpis res hæc habita est, vt etiam consilium puniri debuerit. Sed antiquis Censoriæ seueritatis exemplis non conueniunt. Quod ergo a me ἔργον παρέργως ex instituto dictum accipi velim. Producti autem verbum, quo Fabius vtitur, proprie de venalibus dicitur: Itemque de iis qui operas locarunt artis ludicræ causa, & de testibus. Dicitur & de prostitutis, cuius exemplum vnum proferam, in quo vulgo perductæ legitur. Sueton. in Vespas.
„ Expugnatus a quadam quasi amore sui deperiret, cum pro-
„ ductæ concubitu H-S cccc. donasset. Sic in optimo libro scriptum est. Apud Tertullianum in Apologet. præductores pro productores perperam scriptum dicerem, ni meminissem Asconium in Verr. iij. scribere, lenones esse scortorum Perductores, etiam inuitarum personarum, & in quibus stupra exercita legibus vindicantur.

M. Ciceronis ex Epist. ad Attic. itemque L. Apuleij & Sulpitij Seueri loci emendati.
CAP. XVIII.

APud Ciceronem lib. ij. Epist. ad Atticum in optimo
„ exemplari sic scriptum reperi. Cyrus aiebat viridiorum
„ διάφασεις latis luminibus non tam esse suaues. Vulgo tamen legitur radiorum. Ego veterem lectionem temere reiicere non ausim, præsertim quæ sensum rectum commodumq; habeat. Solebant enim veteres ita lumina fenestrarum posita habere, vt per earum spacia in viridia prospectus esset, quemadmodum de Oecis Vitruuius scribit lib. vj. Hunc prospectum non tam suauem putauit Cyrus Architectus (in cuius nomine lusit Cic. cum Cyropædiam dixit) si latiora essent lumina. Ad-

iicit rationem, quæ fortaſſe veteris lectionis exturbandæ cauſam præbuit, Nunc fit lepide illa ἐκχύσεις radiorum. Quæ vt intelligatur videndus eſt Gell. lib.v. cap.xvj. Et Apuleius Apolog. j. Cuius verba quia valde peruerſa corruptaque ſunt, meo iudicio emendata ſubiiciam. Cum vt ait Epicurus, profectæ a nobis imagines, velut quædam exuuiæ iugi fluore a corporibus manantes, cum læue aliquid & ſolidum offendunt, illico reflectantur, & retro expreſſæ controuerſim reſpondeant: An, vti alij philoſophi diſputant, radij noſtri ſeu mediis oculis proliquati, & lumini extrario mixti atque muniti, vt Plato arbitratur, ſeu tantum oculis profecti, ſine vllo foris adminiculo, vt Architas putat, ſeu intentu aëris fracti (radiis ſcilicet oculorum) vt Stoici rentur, cum alicui corpori incidere ſpiſſo, & ſplendido, & læui, paribus angulis quibus inciderant, reſultent ad facies ſuas reduces, atque ita quod extra tangunt & viſant, id intra ſpeculum imaginentur. Vulgo male pro illico, illi ſe, & pro aëris fracti, veri facti legitur: Non omnino diſſimili errore, quo & apud Seuerum Sulpit. hiſtor. ſacr. lib.ij. (Id enim obiter quoque ſcribere iuuat) aëre Veris, pro, Treueris, Vero, pro, Nero. Itemque apud Suet. in Tiberio, Pater Tiberij Nero Quæſtor. C. Cæſaris, &c. Placet & hic ex pluribus locis, quos in illis ad Attic. Epiſtolis, vel ex recta vetuſtiſſimi libri, quem tantopere laudamus, ſcriptura, vel reliquis ipſius veſtigiis ducti ex ingenio emendauimus, alterum hic adiicere. Nec me quiſquam putet cum toties veterum & manuſcriptorum librorum mentionem facio, Scyllas aut Chimeras dicere: Serio verum amo, & quod mihi aliquando videre contigit, teſtis oculatus bona fide refero. Canes, rabulas, denique vitiligatores nihil moror. Atque hoc, pace omnium ſemel dixiſſe liceat. Apud Cicer. igitur li. ij. ad Attic. in eo codice ſic ſcriptum eſt. Quinetiam dubitem an hic Antij conſidam, & hoc tempus omne conſumam, vbi quidem ego mallem Duumuirum quam Romæ fuiſſe. Quid eſt vero hac ſcriptura terſius, quid elegantius? Duumuiri ſunt tanquam Conſules in municipio: Conſules tanquam Duumuiri Romæ: vt & Decuriones Senatorum lo-

co sunt, quorum etiam curia minor Senatus legibus aliquando appellata est, vt Cassiodorus scribit in libris Variar. Significat igitur Tullius malle se Duumuirum & quasi Consulem Antij quam Romæ fuisse. Cæterum vt Latina quædam oppida habuerunt Ædiles suos, & Dictatores, & Quæstores, ita & ciuitates quasdam Galliæ Consules etiam habuisse Ausonius indicare videtur, de Burdigala sic scribens,

» *Diligo Burdigalam, Romam colo, ciuis in illa*
» *Consul in ambabus, cunæ hic, ibi sella curulis.*

Nec in his modo vrbis dominæ, quæ τῆς οἰκουμένης ἐπιτομὴ, non immerito dicta est, maiestatem cæteræ quoque ciuitates, municipia, coloniæ studiose imitatæ sunt, sed & in plerisque aliis. adeo vt arcibus quoque suis Capitolij nomen imposuerint. Ac Narbonensis quidem & Tholosani Capitolij Sidonius & Gregorius meminerunt: Carthaginensis, Cyprianus in tractatu de Lapsis: Suetonius in Tiberio, Capuani.

C. Plinij de medicis ex lib. xxix. locus difficilis expositus.

CAP. XIX.

PErurbane olim Poëtarum quidam dixit, Medico & Iudici hominem occidere impune licere. Gratis id modo & sine præmio fieret, profecto minus graue aliquanto, & fortasse tolerabilius videretur. Maior vero est in hoc scelere & parricidio medicorum quam iudicum licentia. Quod Plinius ostendere volens, quamque interdum temere medicis nos
» nostraque committamus & credamus, Decuriæ (inquit) pro
» more censuris principum examinantur. Inquisitio per parie-
» tes agitur: & qui de nummo iudicet a Gadibus columnisque
» Herculis accersitur. De exilo vero non nisi die XL. quinque
» electis viris datur tabella. At de Iudice ipso quales in consi-
» lium eunt statim occisuri? Hic vnum illud quæro, Quid sit quod Plinius scribit inquisitionem per parietes agi. An hoc de quæstione furti accipiemus? de qua & Petronius Arbiter

sic ait. At non seruus publicus tam languide agit, sed raptam « cauponis harundinem subter lectum mittit, omniaque etiam « foramina parietum scrutatur. Solebant enim veteres in per- « quisitione furti vel minutissima quæque quamuis obsignata perscrutari & excutere, vt Plato lib. xii. de legib. significat. Quamobrem Athenienses cum cæterorum omnium domos excuterent, non permiserunt eam in qua noua nupta esset perquiri, vt Plutarchus in Demosthenis vita auctor est. Verum hæc interpretatio quamlibet speciosa, Plinii menti plane congruere non videtur. Nam de Iudicibus loquitur, quorum auctoritatem cum Medicorum licentia confert. Ac primum de Decuriis Iudicum dixit, quæ plures Romæ fuerunt, post de Pedaneis & imi subsellii Iudicibus, tum de Quinqueuiris. Inter hæc quid agit tam secure aut otiose potius furti quæstio? Aut quæ hinc tandem similitudo vel translatio peti potest, quæ ad rem de qua agitur accommoda & non longissime petita videatur? Itaque si quæ nobis vicissim in Iudicum nomen coniecturarum licentia est, quibus in caput nostrum plerunque ipsis vti, ius fasque esse dicitur, Malim in eo Plini loco parietes diruere; atque hoc modo partes reponere. De- « curiæ pro more censuris principum (hi tum perpetuam Cen- « suram inierant) examinantur. Inquisitio per partes agitur, &c. « Centumuiralium iudiciorum hastæ partes dicebantur. Quintilianus libro v. Iudiciis præiudicia fiunt cum de eadem causa « pronunciatum est, vt in reis deportatis & adsertione secunda, « & partibus Centumuiralium, quæ in duas hastas diuisæ sunt. « Sed de hac tota re alibi amplius a nobis differetur. Nunc illud potius expendamus quod sequitur apud Plin. De exilio (in- « quit) non nisi die XL. quinque electis viris datur tabella. Pri- « mum quinam sunt isti v. viri? Id ego plane intelligi posse arbitror ex Honorii & Theodosij Impp. constitutione ad Coss. Prætores, Tribb. pl. & Senatum vrbis Romæ, quæ sic habuit post alia. In criminalibus causis, Senatus statu- « ta iamdudum Quinqueuiralis iudicii forma seruabitur. In « quo cum perfacile esse credamus, optimos legere de sum- « mis, sortito tamen ad iudicium vocabuntur, ne de capi- «

" te atque innocentia, alterius iudicio electi iudicent. Extat in codice Theodosij, vel potius Alarici breuiario, sub tit. de iurisdictione. Ait autem, Iamdudum, id Plinij locus iste confirmat. Ait, optimos legere de summis, non fuit igitur hoc proprium certi magistratus nomen, vt Triumuirorum capitalium & cæterorum huiusmodi. Ideoque a Plin. non simpliciter v. viri dicuntur, sed quinque electi viri. Eligi enim ex Senatu, veteri instituto solebant, quod ea constitutione, Impp. non placuit: sed sortito eos ad iudicium vocari voluerunt. Est & huius quinqueuiralis iudicij mentio in priore altera Impp. constitutione sub Tit. de accusationibus: Cuius etiam sub Gothis regibus vmbram quandam & imaginem Romæ remansisse Cassiod. indicat lib. iiii. var. for. xxii. & xxiii. Nunc videamus quomodo XL. demum die v. viris istis tabella de exilio datur. Hoc ego sic accipio. In publicis iudiciis rei nomine delato receptoque, non statim causa dicebatur, sed ex sorte, litigatores dierum ordinem accipiebant, nec ante xxx. post diem iudicem adibant. Immo vero non nisi post xxx. diem iudicem dari solitum legimus. Sed nec tum quidem statim iudicium agitabatur, verum x. post die vtrumque & accusatorem & reum iudex adesse iubebat. Quibus demum vtrinque auditis pronunciare poterat iudex, id est, aut damnare, aut absoluere, aut etiam ampliare, si non liqueret. Nam comperendinatio in omnibus huiuscemodi iudiciis locum non habuit, vt alias dicturi sumus. Ex his apparet iudici de exilio non nisi quadragesimo die tabellam dari, id est, iudicem ante quadragesimum diem de exilio sententiam ferre aut pronunciare non posse. De his autem quæ posuimus mihi credi nolo, sed istis potius testibus & auctoribus.

" Seruius lib. vi. Æneid. de Minoe. Sine sorte (inquit) id est, sine
" iudicio. Tractum hoc de more Romano. Non enim audie-
" bantur causæ nisi per sortem ordinatæ. Nam tempore quo
" causæ agebantur conueniebant omnes, vnde ait, Consilium,
" & ex sorte, dierum ordinem accipiebãt, quo post diem trige-
" simum suas causas exequerẽtur. vnde est, Vrnam mouet. Quæ-
" sitores autem dicuntur, qui exercendis iudiciis præsunt. Ha-

ctenus

ctenus Seruius. Eadem pene de Minoë Asconius tradit in «
arg. Verr. iij. & de xxx. diebus paulo post, Cum in rem (in- «
quit) agerent litigatores & pœna se sacramenti peterent, posce- «
bant iudicem, qui dabatur post xxx. diem. Idem de x. die- «
bus in Argum. Cornel. sic ait. Reum Cornelium duo fratres «
Cominij Lege Cornelia de maiestate fecerunt. Detulit no- «
men Publius, subscripsit Caius. Et cum P. Cassius Prætor «
decimo die, vt mos est, adesse iussisset, eoque die, ipse non «
adfuisset, &c. Quæret hic rursus aliquis, cum ea quæ diximus, omnibus iudiciis, saltem publicis, communia fuisse videantur, cur hic Plinius de Quinqueuiris tantum exemplum proposuerit: Item cur de exilio, non de cæteris etiam iudiciorum pœnis. Si quis eius mentem attentius consideret facilis responsio est. Confert Plinius Medicos cum Quinqueuiris, in his præcipue, Quod his quos verisimile sit non nisi optimos lectos e summis (vt Impp. verbis id explicem) non statim tamen sententiam ferre possunt, quamuis ea quidem mortem non inferat, sed exilium tantum, quod morte longe leuius est: At illi quales quales, sine delectu aliquo, statim in consilium mittantur, non exilio tantum aut deportatione damnaturi, sed occisuri. Hæc igitur inter sese sic comparentur. Iudices vix quadragesimo demum die, Medici statim, Iudices electi Quinqueuiri, Medici quales quales, Iudices quamuis de exilio tantum sententiam dicturi, Medici Iudicem etiam ipsum occisuri. Cæterorum Iudicum non adeo sane elegans hac in re cum Medicis collatio futura erat. Hi enim sortito fere ducti non electi iudicabant.

Bannum, Heribannum, Bandum Rerum prolatio, Rerum iudicandarum vacatio, Rerum reditus: & de anno litium Iuuenalis locus expositus.

Cap. XX.

BAnnum in legibus Langobardorum solidorum LX. vel totidem ictuum pœnam significat: & id quidem const.

anter, nisi si legis ipsius verbis aliter difinitur. Bannum autem & ab eo Bannire verbum, eadem omnino significatione qua a Francis hodie vsurpatur, in eis quoque legibus accipi, indicant cap. I. Tit. LXVII. legis Ripuanor. Tit. XVII. legis Frision. Tit. XL. lib. iiij. leg. Franc. Quibus in locis cum ad bellum a principe vocati Banniti dicantur, & Heribannum vectigal pœnæ causa, quod ab eo exigitur qui Heribanno, id est, Domini, vt tum quidem loquebantur, siue principis vocationi parere contempserit cap. LXXI. & LXXII. lib. iiij. leg. Franc. & lib. iij. Langobard. Tit. de Heribanno, non temere quis dixerit voces quoque Francicas Ban & Arriereban ab iis deductas. Verum cum Banni bannitique verbum commune & generale sit (nam quos propria quadam appellatione Bannitos dicimus illi forbannitos vocant) hæc autem Francica Ban & Arriereban ita coniunctim de illa tantum ad bellũ vocatione vsurpari soleant, tentari ex aduerso non incommode potest, videri potius a Bando deducta, in Bannum vulgarem magis vocem desciuisse. Bandum autem signum est ipsius ducis & imperatoris, a quo & Bandophoros dictos Procopius scribit lib. iiij. Belli V Vandalici. Paul. monachus lib. j. Histor. Longobard. cap xiij. Tato Rodulphi (is erat Herulorum rex) vexillum quod Bandum appellant eiusque galeam quam in bello gestare consueuerat abstulit. Sudas, Βανδον καλοῦσι Ρωμαῖοι τὸ σημεῖον τῶ ἐν πολέμῳ. Quæ interpretatio rectior & verior videtur illa quam Stephanus περὶ πολέων tradit vbi de Alabanda loquitur, Romanos scilicet βανδον victoriam dicere. Sed facilis est exterorum hominum in aliena lingua vel exaudienda vel exprimenda, aurium, linguæ, animi denique lapsus. Quanquam sanè vtrunque simul ferri potest. Bandi etiam verbo, pro signo militari vsus est pluries quisquis auctor est eius libri, qui περὶ στρατηγικῶν καταστάσεων καὶ ἐπιτιμιῶν Iustiniani imp. nomine editus est. Verum ne cui nouum & insolens videatur quod diximus, quasi Banni verbo siue Francico, siue Langobandico, verisimilius multo sit nostros quam Græco aut Latino vsos: profecto Bandes & Bandieres a Bando potius dici, nemo opinor sanus negauerit. Est & de

Heribanno Francorum, Gregorij locus lib. xv. hist. c. xxvj. Chilpericus (inquit) rex, de pauperib. & iuniorib. Ecclesiæ vel Basilicæ Bannos iussit exigi pro eo quod in exercitum non ambulassent. Non enim erat consuetudo vt hi exsoluerent vllam publicam functionem. Ban & Arriereban vtrumque Heribannum est. Sed illud ad Vassos & Leudes dominicos hoc ad Vassorum quoque dominicorum Vassos pertinet. De chlamidata militia dixi, de Togata dicam. Huius etiam necessitas quadam non iudicibus modo, sed & patronis aduocatisque incumbebat. Itaque, vt in ludo de Claudij Apothoesi P. Petronius aduocationem postulat, id est, vt ipsi pro Claudio P. Pompeio accusatori respondere liceat: Sic & Plinius lib. v. Epistol. forensi (vt ipse ait) verbo, aduocandi veniam petit. Fuerunt etiam ab hoc vrbano & vmbratili bello vacationes quædam & quasi induciæ rebus prolatis. Seneca de breuitate vitæ, Diripitur (ait) ille toto foro patronus, & magno concursu omnia vltra quam audiri potest complet. quando, inquit, res proferentur? Præcipitat quisque vitam suam, & futuri desiderio laborat, præsentium tædio. Feriis res proferuntur, id est, lites & negotia differuntur, vt messium & vindemiarum tempore, cui duo tantum menses postea concessi deputatique sunt. De his accipiendum est quod Minucius fori Romani aduocatus in Octauio sic ait. Ad vindemiam feriæ iudiciariam curam relaxauerant. Cyprianus quoque ad Donatum inducias vocat. Et reddendæ (inquit) tempestiuum prorsus hoc tempus est, quo indulgente vindemia solutus animus in quietem, solemnes ac statutas anni fatigantis inducias sortitur. Hec rerum prolatio a Seneca rerum iudicandarum vacatio appellari videtur dum sic de Claudio D. Augustum veteri more ex tabella recitantem fingit. Placet in eum seuere animaduerti, nec illi rerum iudicandarum vacationem dari, eumque quamprimum exportari, & cœlo intra dies xxx. excedere, Olimpo intra diem III. Vbi tamen quibusdam adeo lites placent, vt iustæ vacationi iniustam aduocationem vltro præferant: non satis, vt mihi quidem videtur, circunspecte. Notat enim tacite in eo Claudium, quod

tam laboriose iurisdictioni & cognitionibus operam dare soleret, vt vix vnquam res proferret, sed festis quoque & religiosis diebus ius diceret: cum tamen cæteris fere iudicibus hoc beneficium concederet, ne hyeme initioque anni ad iudicandum euocarentur, vt Sueto. in Galba scripsit. Hoc igitur iure in eum quoque talionis lege Augustus vtendum censet, vt quamuis October mensis esset (nam III. Id. Claudius animam ebulliit) vacationis tamen & rerum prolationis nulla haberetur ratio, quominus de ipso Dij statim in consilium mitterentur. Eodem pertinent & illa ex Nænia de Claudio:

" *Quis nunc iudex Toto lites Audiet anno.*

Itemque ista Claudij ipsius ad Herculem. Ego eram qui tibi ante templum tuum ius dicebam totis mensibus Iulio & Augusto. Quod si quis rerum iudicandarum vacationem apud Senecam ad comperendinationem referre malit, aut potius ad S c. Tiberianum, quo damnatorum pœna in decimum semper diem differebatur Sueto. & Tacito auctoribus, per me equidem licet, dum sciat mihi coniecturas istas meas non omnino probari. Porro rebus prolatis, non nisi extra ordinem ius dicitur, & prout quæque causa occurrit de qua die feriato iudex adiri potest, statim etiam agitur & disceptatur. Rebus reuersis certus ordo obseruatur, id est, ex more, causæ per ordinem dicuntur, & ex sorte litigatores dierum ordinem accipiunt. Fuisse vero id olim Romani moris Seruius in Virgil. notat lib. ij. & vj. Æneid. adiicitque id fieri solitum pro-
" pter multitudinem & tumultum festinantium: Cum erat (in-
" quit) annus litium, de quo Iuuenalis,

Expectandus erit qui lites incohet annus.

Quæ ego posteriora verba adduci non possum vt credam Seruij esse, sed ei potius a posterioribus Grammaticulis, vt & pleraque alia adficta adiectaque arbitror: Nec adhunc mihi legendo audiendoue persuadere potui certum aliquem Romæ fuisse litium annum. Sane nec id Iuuenalis significat, qui hæc sacramentorum & militiæ emolumenta notat, quod militibus statim & extra ordinem ius dicatur: At in paganorum causis certus & legitimus dierum ordo omnino obseruan-

dus, atque adeo interdum diu expectandum sit, dum ad lis tandem inchoetur & causa agatur. Sic igitur apud Iuuenalem annum exaudio vt apud Terent. in heaut.

Dum moliuntur, dum comuntur annus est.

Vt autem res prolatæ dicuntur, dum lites & fori negotia cessant: sic rediisse dum rursus agi incipiunt, Plautus Captiuis.

Prolatis rebus parasiti venatici
Sumus, quando res redierunt molossici.

Sed iam nos quoque ad res redire tempus est, quibus prolatis, hanc huius opere, qualiscunque est, gratiam referimus.

PETRI PITHOEI I.C. ADVERSARIORVM SVBSECIVORVM LIBER SECVNDVS EXPLICIT.

LE PREMIER LIVRE

DES MEMOIRES DES COMTES HEREDITAIRES DE CHAMPAGNE ET BRIE.

Ouquel eſt traicté de l'origine des Ducs, Comtes, Palatins, Pairs, Senechaux, Aduouez, Vidames, & autres choſes que ce ſubiect particulier a communes auec le general de la France.

A MONSIEVR DV FAVR SEIGNEVR DE PIBRAC, CONSEILLER DV ROY EN SON Conseil priué, & son Aduocat general en sa Cour de Parlement.

ONSIEVR, *Puis que ce premier liure de nos Comtes, ausquels i'ay voué pieça vne partie du temps qui me reste de ma vacation ordinaire, a ia receu ceste faueur de vous plaire, & sembler pouuoir apporter quelque profit au public, ie l'ay bien voulu licentier de sortir en lumiere sous vostre adueu, sans lequel il ne trouueroit tel credit à l'endroit de plusieurs, & auec luy seul surmontera aiseement l'enuie des plus malins, & mesprisera l'ignorance de ceux qui ne sçachans le prix de telles reliques, & combien elles coustent à rechercher entre la poulsiere, voire bien souuent entre l'ordure, font plus de compte d'vn mensonge reuestu de vaines paroles, que de la simple & nue verité. Vous le receurez donc, s'ils vous plaist, de la main de celuy qui vous a pour bon garant en ceste entreprise, & qui a tousiours esté admirateur des dons & graces singulieres qui sont en vous, du*

fruit desquelles nostre France iouyt maintenant à son grand aduantage, & iouyra encor mieux à souhait quand la vertu aura tel lieu en ce Royaume que la bonté de nostre Roy nous promet & qu'elle merite. Dequoy ie supplie à Dieu nous faire la grace, & vous donner,

Monsieur, continuation de vie en toute prosperité & santé. De Paris ce vingt-cinquiesme iour de Decembre M. D. LXXI.

Vostre bien affectionné seruiteur,
PIERRE PITHOV.

LE PREMIER LIVRE DES MEMOIRES DES COMTES HEREDITAIRES DE CHAMPAGNE ET BRIE.

CE n'eſt pas ſans grande occaſion que beaucoup de gens de bon iugement eſtans tombez en propos de l'hiſtoire de noſtre France, ſe ſont plaincts à bon eſcient d'vn malheur, qui n'a pas eſté petit entre tant de felicitez de nos Roys: c'eſt, qu'onques ils n'ont peu rencontrer eſcriuain tant peu ſoit digne de leurs hauts faicts. Ce qui eſt aduenu de ce que par vn long temps toute la ſcience de l'Europe, apres auoir eſté fort abaſtardie & preſque eſteincte par vn grand rauage de nations Barbares, a eſté encor comme encloiſtree entre ceux du nom deſquels on l'appella Clergie: leſquels pour la plus part eſtans de profeſſion du tout eſloignee du maniement des choſes de ce monde, ont parlé des affaires d'Eſtat, qui ſont le principal ſuiect de l'hiſtoire, non pas ſeulement comme ſimples clercs d'armes, mais qui pis eſt, comme aueugles-naiz des couleurs. Depuis les lettres ayans eſté remiſes au deſſus par l'immortel benefice du grand Roy François, ores qu'il ſe ſoit trouué en ce Royaume & ailleurs vne infinité de bons eſprits, qui ont taſché par tous moiens de reparer ce defaut au moins mal qui leur a eſté poſſible, ſi eſt-ce qu'ils n'ont peu remettre les choſes en leur entier pour le regard de l'hiſtoire: d'autant qu'elle ne giſt en

inuention, comme plusieurs autres parties des arts & sciences, mais a son subiect necessaire en la memoire des choses passees, de laquelle elle est comme simple tesmoin, en defaut de laquelle il faut aussi qu'elle vienne à defaillir. Voyla pourquoy les mieux instruicts & aduisez semblent bien souuent les plus maigres & defectueux en tels escrits, ne voulans rien mettre en auant sans bon garant, ou, pour mieux dire, composer en histoire: & quelquefois se trouuent ou non veritables, ou bien perplex & obscurs, selon la fausseté & incertitude des memoires qu'ils ont suiuy de bonne foy. Ce qui me pourra rendre d'autant plus excusable enuers ceux qui iugeront droictement, si en quelques recoins des plus cachez & moins cogneuz de ceste histoire, il m'aduient quelquefois de chopper comme en vn sentier mal descombré & peu frayé, ou pour le moins de tastonner comme en aueuglons: chose que ie ne pense du tout mal seante à mon entreprise, qui n'est pas d'escrire vne histoire ou Annale selon leurs loix & reigles, mais seulement de fournir à ceux qui le voudroient entreprendre cy apres, de quelques memoires, que ie leur puis ce pendant asseurer estre tirez piece à piece & au vray d'anciennes chartes & chroniques, desquelles vne bonne partie se manie encor auiourdhuy par peu de gens. Que si mon trauail ou par son propre demerite, ou par l'enuie d'autruy n'a tel succés que ie desirerois bien: pour le moins ie me consoleray en vne droicte affection que i'ay euë de rendre quelque deuoir à mon pays, qui ne pourra estre que bien receuë & loüee entre les debonnaires, & au pis, trouuera lieu d'excuse entre les moins fauorables.

Intention de l'autheur.

LEs pays de Champagne & Brie, desquels nous entendons parler en ces memoires, selon la plus ancienne diuision tiennent de deux diuerses parties de la Gaule. Car ce qui est de là la riuiere de Marne, comme Vitry qu'on appelle maintenant le Bruslé, & Chasteau-Thierri, appartient à la Belgique, & a esté attribué à la seconde quand on a commencé à en faire deux: mais ce qui est pardeça, comme Troyes, Prouins, Sezanne, & Meaux, est

notoirement de la Celtique, & a tousiours esté mis sous la Gaule Lyonnoise, toutesfois diuersement. Car sous les premiers Empereurs apres Auguste estant ceste Lyonnoise (qui auoit esté vne auparauãt) diuisee en deux prouinces, ces pays de deça la Marne ont esté attribuez à la premiere: & depuis soubs les derniers en la subdiuision qui en fut faicte, à la quatriesme, comme aussi furent Paris, Meleun & Sens, dont mesme ceste partie porta le nom de Senonoise. Ce qui nous donne assez à entendre, que ce gouuernement selon les limites qu'il a eu depuis, n'est pas de si long temps, comme aussi les noms semblent bien estre modernes, & ne se trouuent és escrits des anciens. Car quant au passage du liure faulsement attribué à l'Empereur Antonius, il me souuient d'auoir monstré ailleurs qu'il est corrompu, & n'appartient en rien à ceste Champagne. Le premier que ie trouue l'auoir appelee de ce nom, est celuy qui a continué la chronique de Marcellinus Comes, si tant est qu'il soit (comme il semble) plus ancien que Georgius Florentius, Gregorius Euesque de Tours, Theganus, Aymoinus, & autres qui l'appellent la Champagne de Rheims, & quelquefois de Chaallons, se souuenans (comme il est vray semblable) de la tant renommee bataille contre Attila, en laquelle les forces des Huns furent grandement affoiblies és champs qui portent ce nom, lesquels toutesfois plusieurs dient estre prés la ville de Tholose: & aucũs autres nõ sans quelque apparẽce de raison, pres Mauriac en Auuergne. Celuy qui a continué l'histoire de Gregoire de Tours iusques au tẽps de Charlemagne, baille aussi à la Chãpagne le nõ d'Arcies, ville de laquelle est faite mẽtion en l'ancien Itineraire, & laquelle le mesme Gregoire met en la Chãpagne de Rheims: duquel lieu il faut restablir ce mot au troisieme liure d'Aymoinus, au lieu de *Marciacensis*. Vray est que ces mesmes autheurs vsẽt plus souuent de ce nõ de Chãpagne pour celle qu'on appelle maintenant la haulte, à laquelle, pour dire vray (bien que nos Comtes qui ont depuis porté ce tiltre y eussent beaucoup moins qu'en la basse) il appartient plus proprement, estant le pays descouuert, de labour, & champestre: qui est la vraye

Champagne.

Arcies.

pays auparauant qu'ils fussent soubs leurs Comtes hereditaires, cela depend principalement de l'estat general & vniuersel de la Gaulle, tant soubs les Romains, n'estant plus regie par Republiques & principautez particulieres, mais maintenant par Proconsuls, Presidens Consulaires, puis sous ceux qui s'appelloyent *Præfecti Prætorio, Comites & Magistri Equitum, Duces tractus, Patricij*, & tels autres: que depuis sous les Rois François estant par eux tenue en tiltre particulier d'Austrasie ou de Neustrie (que les Allemans appellent westrie) de Paris, de Soissons, de Mets, d'Orleans, ou soubs ce beau nom de Roy de France, embrassant maintenant moins, maintenant plus. Ce qui me gardera d'en faire icy plus long discours, n'estant le lieu propre de ceste matiere, laquelle se peut dire & apprendre ailleurs mieux à propos. Si ne puis ie bonnement oublier vne chose en cest endroict, c'est, que lors que ce grand Royaume a esté diuisé en petits (comme de Paris, Orleans, & Mets, apres la mort du grand Childebert) la Champagne a esté du partage de celuy auquel Mets appartenoit, voire iusques a y establir son siege Royal. Ainsi lisons nous en Gregoire & Adon qu'apres la mort de Chlotaire, Sigebert (auquel Aymoinus donne le tiltre de Roy de Mets) planta son siege en la ville de Rheims. Ainsi peu auparauant Chlotaire ayant succedé à Thiebault Roy de Mets (qu'aucuns intitulent Roy de France, comme lors vn chacun respectiuement s'attribuoit ce tiltre) Childebert son oncle paternel pilla & degasta toute la Champagne de Rheims, qui appartenoit à son nepueu, luy ayant d'autre costé suscité son propre fils Chrannus & les Saxons, qui cependant fourrageoyent la Lorraine. Cela se trouue en l'addition de la Chronique de Marcellinus Comes, qui le rapporte au quinziesme an apres le consulat de Basilius, c'est à dire, de nostre Seigneur DLVIII. ou enuiron, appellant Chlotaire Lothaire, Childebert Hildebert, & le Chrannus de Adon Christianus: qui me semble plustost vne faulte de l'escriuain que de l'autheur. Ainsi racontent les histoires que peu apres Chilperic enuahit ce mesme pays de Rheims & de Champagne, faisant guerre

à ſon frere Sigebert, eſtant lors empeſché de là le Rhein. Et à ce temps ſe doit encor rapporter la guerre des Champenois, entrepriſe premierement à la ſuſcitation de Merouee fils de Chilperic, qui depuis eſpouſa la vefue de Sigebert, ſous la conduicte d'vn Godin, de laquelle parle plus amplement Gregoire de Tours au cinquieſme liure de ſon hiſtoire Françoiſe: & laquelle ie ne recite icy non plus que le ſiege de la ville de Troyes long temps auparauant ſous la conduicte d'Attila, eſtant lors Eueſque ce Loup tant renommé par les eſcriuains de ceſt âge pour ſes grandes & excellentes vertus. Enuiron le temps de ce Sigebert Roy de Mets, duquel a eſté parlé cy deſſus, nous trouuons en Gregoire, vn Duc de Champagne nommé Loup, lequel depuis eſtant trauaillé par les menees d'Vrſion & Bertfroy (qui ſont ceux leſquels auec Gilles Eueſque de Rheims conſpirerent la mort du Roy Childebert) fut ſecouru par la Royne Brunehault vefue de Sigebert, comme celuy qui s'eſtoit monſtré fort fidelle en la conſeruation de l'eſtat du ieune Childebert ſon fils, auquel par le meſme Gregoire eſt attribué de Royaume qu'il appelle de Champagne. Depuis à ce Loup ſucceda vn Guintrio, ou wintrio, duquel fait mẽtion la ſuitte de Gregoire, l'appellant auſſi Duc de Champagne, & raconte qu'il fut tué à l'inſtigation de Brunehault. Floard auſſi fait mention du Duc Iehan fils de ce Loup, duquel Fortunatus a eſcrit les louanges, & frere de Romulfus qui ſucceda à Gilles en l'Archeueſché de Rheims.

Des Ducs & Comtes. Mais quant à moy ie n'entens point, & n'entendis oncques ce tiltre de Duché pour telle dignité perpetuelle que nous le prenons maintenant: ains ſeulement pour vne maniere de gouuernement, pour lequel les Ducs preſtoient ſerment de fidelité à leur Prince, qui les deſtituoit & rappelloit à ſa volonté. Ainſi entens-ie ce qu'eſcriuent Adon, Sigebert & autres, que Pepin Roy d'Auſtraſie ayant deux fils, à ſçauoir Dreux & Grimoald, feit l'aiſné Duc de Champagne, & le puiſné Maire du Palais. Combien que lors il ſoit bien vray-ſemblable qu'en telles perſonnes l'eſtat de Duc emportoit

emportoit auec soy quelque plus grande authorité, & que ie ne vueille pas nier qu'en ce temps il ne s'en puisse remarquer quelqu'vn qui fust hereditaire: comme nous pouuons bien dire des Comtes de Bretagne dés long tẽps auparauant sous les enfans mesmes de Clouis. Celuy donc estoit Duc, qui auoit soubs soy vne prouince ou plusieurs Comtez. Car ainsi les annales de Pepin, qui ont depuis esté adioustees à Aymoinus moine de S. Benoist sur Loyre, racontent qu'ayant pris son frere Griffon en guerre, il luy donna douze Comtez à la façon des Ducs: & puis de Loys le Debonnaire, qu'il osta à Baudri son Duché de Freius, & que par ce moyen sa puissance fut diuisee en douze Comtez. Ce qu'il me souuient auoir remarqué ailleurs plus particulierement. Les Ducs ayans soubs eux vne prouince ou plusieurs Comtez (soit quatre, douze, ou autre nombre) les Comtes tenoyent bien souuent le territoire d'vne seule ville en leur gouuernement, qui estoit appellee Comté, & eux Comtes d'icelle: & auoyent des Lieutenans particuliers qu'ils appelloyent Vicaires, ou Viguiers, & des Centeniers pour Conseillers & Assesseurs *Viguiers.* (qui semblent auoir pris le nom du nombre ancien mentionné par Tacitus, & retenu par les Rois & Empereurs François) & encor des Dixeniers, Collecteurs, & Quarteniers, pour assembler le peuple quand l'occasion se presentoit. Aucuns d'eux ont eu aussi des Lieutenans generaux, qui s'appelloyent *Missi Comitum*, à la difference de ceux du Roy, ainsi que i'ay appris d'vn petit traicté de walafridus Abbé d'Auge, où il fait comparaison des dignitez seculieres auec les Ecclesiastiques de son temps. Les loix des Lombards, comme aussi les vsages des fiefs, semblent appeller tels Viguiers, *Præpositos.* A quoy se peut rapporter vraysemblablement l'origine de nos Preuosts en garde, qui sont comme Iuges inferieurs des Baillis: combien que par vn long temps en plusieurs endroits de la France ils ne fussent que fermiers, ayants toutesfois quelque forme de Iurisdiction, comme les Vicomtes en Normandie: nonobstant que par l'ordonnance de Philippe le Bel il fust estroictement defendu à ceux qui tiendroyent les Pre-

uostez à ferme, de iuger ou taxer amende. Autrefois ces Duchez se changeoyent en Comtez & auoyent moindre estendue. Qu'ainsi soit, nous auons dict cy deuant que soubs Sigebert & Childebert son fils, il y auoit vn Loup portant tiltre de Duc de Champagne : & neantmoins peu apres nous trouuons la Champagne mise soubs le tiltre de Comté. Car Aymoinus (auquel toutesfois pour dire vray, ie ne m'arreste pas beaucoup en telles formalitez) dit qu'en traictant l'accord entre Thierry Roy de Bourgongne, & Theodebert Roy d'Austrasie, fils de Childebert le ieune, qui auoit succedé à Sigebert son pere, & Gontran son adoptif, il fut dict que Thierry delaisseroit à Theodebert son frere les Comtez de Tours & Champagne comme à luy appartenans. Quant à Chunibert dont est faicte mention ou quatriesme liure de la mesme histoire, en qualité de Presul de Champagne, la suitte de Gregoire de Tours nous apprend qu'il estoit Euesque de Cologne, & qu'en ce lieu il faut lire *Colonia*, pour *Campania*. Or si nous prenons ainsi ce mot de Duc, comme il me semble que nous le debuons prendre selon l'vsage du temps, il s'entendra assez que la Champagne auoit deslors plusieurs Comtes particuliers, comme de Troyes, de Chaalons, de Rheims, & tels autres, qui sont depuis demourez chacun en son gouuernement, ces Ducs estans par fois esteincts & abolis. Cependant ie croy aussi qu'ils ne tenoyent point leurs Comtez en domaine perpetuel & hereditaire, non plus que les Ducs leurs Duchez. Ce qui me seroit fort aysé de monstrer par infinis lieux des liures de Gregoire de Tours, mesme que ces Comtes estoyent esleus quelquefois par le peuple du lieu, & prenoyent confirmation des Roys. Mais pour le present ie me contenteray de dire en somme de ce nom de Comte, qu'en le considerant à par soy on trouuera que c'est plustost vn tiltre d'honneur que d'office certain. Et pource soubs les Empereurs Romains du moyen aage, il a esté presque commun à toutes dignitez & estats, desquelles estoyent coustumierement pourueus ceux qui se trouuoyent à la suitte du Prince (dôt sans doute il a prins sa premiere origine, bien que l'Euef-

que Otho parlant des Comtes de Bourgongne, en baille vne autre etymologie assez estrange, approchant toutesfois de celle de nos Iurisconsultes touchant le mot de Territoire) mais encor plus aux ciuiles qu'aux militaires. Qui est la cause pour laquelle en Suidas ce mot de Comte se trouue interpreté par President ou Gouuerneur du peuple, selon l'vsage du temps. Depuis sous les derniers Orientaux elle a esté tellement appropriee aux estats de la guerre, qu'ils ont appelé du nom de Comte simplement vn Capitaine en chef, ayant sous sa charge vne compagnie de gens de cheual ou de pied, ainsi que nous entendons clairement par l'estat militaire de l'Empereur Leon cinquiesme. Selon laquelle signification il faut aussi interpreter le nom de *κόμης* en l'histoire Grecque de Nicetas escriuant la vie d'Andronicus Comnenus. Au contraire entre nos anciens Germains & François ce nom ou semblable, en leur langue, ayant esté autrefois propre à ceux qui suiuoyent quelque seigneur en guerre, comme Tacitus le signifie assez descriuant les mœurs de ces peuples, en fin il a esté tellement ciuilizé (s'il m'est permis d'ainsi parler) que Comte a esté dict & prins pour vn Iuge ou Bailly d'vn territoire ou pays, commis par le Prince à l'exercice de cest office: comme aussi és anciennes loix de tous ces peuples Septentrionaux le mot de *Grafio* ne signifie autre chose. Et à fin d'oster en cest endroit toute occasion de doute à l'aduenir, i'ay bien voulu mettre tout au long les lettres de prouision de cest estat selon le formulaire de Marculfus, qui les fait aussi communes aux Ducs & Patrices: comme à dire vray, hors la diuersité des territoires il semble qu'il n'y auoit pas grande difference entre ces estats quant au pouuoir ordinaire, mesmement sous la race du grand Loys (que nous auons appelé Clouis) sous laquelle i'estime que ce moyne a vescu au Royaume de Bourgongne non loing de Tours, & peut estre enuiron le temps de l'Euesque Gregoire, ou peu auparauant. Voila donc comme il dresse ces lettres en son Latin.

Præcipuæ regalis in hoc perfecta conlaudatur clementia, vt inter cunctum populum bonitas & vigilantia requiratur personarum: nec facile cuilibet iudiciariam conuenit committere dignitatem, nisi prius fides seu strenuitas videatur esse pro-

bita. Ergo dum & fidem & vtilitatem tuam videmur habere compertam, ideo tibi actionem Comitatus, Ducatus, Patriciatus in pago illo quem antecessor tuus ille vsque nunc visus est egisse, tibi in agendum regendumque commisimus, ita vt semper erga regimen nostrum fidem inlibatam custodias, & omnes populi ibidem commanentes, tam Franci, Romani, Burgundiones, quàm reliquæ nationes sub tuo reginine & gubernatione degant & moderentur, & eos recto tramite secundum legem & consuetudines eorum regas: viduis & pupillis maximus defensor appareas: latronum & malefactorum scelera a te seuerissime puniantur, vt populi bene viuentes sub tuo regimine gaudentes debeant consistere quieti: & quicquid de ipsa actione in fisci dicationibus speratur, per temetipsum annis singulis nostris ærariis inferatur.

De là peut on iuger en quoy consistoit principalement cest estat, qui semble estre demouré en ces termes ou à peu pres, du moins sans changement fort remarquable, iusques au regne de Charles le Simple, & ses prochains successeurs: auquel temps le Royaume de France estant en telle confusion qu'on peut mieux presumer qu'entendre par les histoires, chacun qui auoit quelque puissance commença de pescher comme en eau trouble, & s'accommoder de ce qu'il peut. Aquoy leur ayda grandement la continuation de ces gouuernemẽts de pere en fils: chose qui n'est de legere consequẽce en hauts estats. Lors s'il y eust eu quelque Duc en la Champagne, comme par fois il y en auoit eu auparauant, & qu'il eust esté d'aussi bonne volonté que les autres, peut estre eussions nous ouy maintenant parler d'vn Duc perpetuel de Champagne. Mais les Comtes particuliers qui estoyent lors seuls en plusieurs villes, ie dy tant Ecclesiastiques que seculiers, ne s'oublierent pas de leur costé, & sceurent bien faire leurs estats domaniaux & hereditaires, voire & en occuper de tous nouueaux. Ce qu'ils continuerent aussi hardiment sous Hues Chapet, qui n'osa ou ne peut bonnement les en deposseder, estant d'ailleurs empesché à maintenir & asseurer vn nouuel estat: mais se contenta d'estre recogneu comme seigneur dominant & souuerain de ses Pairs & Barons. Surquoy est fort remarquable vn lieu de la chronique de Rhegino, qui estoit enuiron ce mesme temps Abbé en vn monastere au Royaume de Lorraine: auquel cõbien que son propos appartienne proprement, si est ce qu'il se peut aussi bien rapporter à la westrie.

" Charles le tiers (dit-il) deceda le 12. iour de Ianuier l'an de grace
" huict cens quatre vingts & huict: apres la mort duquel tous les
" Royaumes & pays qui estoyent de son obeyssance, comme
" estans vacans & destituez de legitime heritier, commencerent
" à se dissoudre & separer, taschant vn chascun à par soy d'auoir
" vn seigneur de son corps: qui fut occasion de grandes guer-
" res & diuisiõs. Et n'aduint point ce mal par defaulc de Prince
" François, qui pour sa noblesse, force & sagesse peust comman-
der à tous ces Royaumes & pays: mais pource que lors il y en
auoit tant de telle estoffe, qu'ils ne cedoyent en rien l'vn à
l'autre en noblesse de dignité & puissance : tellement qu'on
n'eust peu choisir vn entre les autres auquel ses compagnons
eussent voulu obeir & se soubsmettre. Et à la verité qui exami
nera les choses de bien pres, il trouuera grande apparence en
ce que i'ay dict, mesme au Comté de Troyes, duquel i'entens icy parler principalement, d'autant que ce fut celuy qui depuis emporta le tiltre de Champagne. Car auparauant ce grand remuement nous ne trouuons aucun tel Comte de Troyes ès histoires: au contraire nous trouuons arguments asses vrai-semblables que ceste ville estoit pour lors au Roy de France. Car sans repeter de plus hault l'assemblee des estats de Bourgongne en icelle sous le ieune Chlotaire, pour l'election d'vn Maire du Palais au lieu de Guarnier, racontee en la suyte de Gregoire, & par Aymoinus au 4. liu. de son histoire, & le Synode du mois d'octobre l'an DCCCLXVII, sous l'Euesque Prudence: nous lisons en ce mesme autheur qu'en l'an DCCCLXXVIII (vingt ans ou enuiron auant le regne de Charles le Simple) le Pape Iean s'estant retiré d'Italie pour les trauerses que luy faisoyent les Comtes Lambert & Adalbert, & venant en France, apres auoir esté conduict d'Arles à Lyon par le Comte Boson (qui pour ce bienfaict & autres fut l'an ensuyuant esleu Roy de Bourgongne en vn Synode, par les Euesques du pays) il enuoya ses Ambassadeurs au Roy Loys le Begue, qui pour lors estoit à Tours, le priant de le venir trouuer la part où il luy plairoit. Le Roy luy renuoya certains Euesques pour le prier de descendre iusques à

Comté de Troyes.

Troyes, & que là ils se pourroyent voir. Ce que le Pape feit incontinent & y attendit le Roy lors malade par vn long temps, estant ce pendant entretenu aux despens de tous les Euesques par le commandement du Roy, lequel y arriua au commencement du mois de Septembre. Et là fut faict vn Concile plus amplement descript par la suyte d'Aymoinus, sans faire aucune mention de Comte de Troyes: ou quel Concile Hincmarus (qui est appellé en la chronique imprimee d'Adon, Immaurus) fut continué en sa charge d'Euesque de Laon, nonobstant qu'il fust aueugle, & remis sur le champ en possession de faict par les Euesques & Metropolitains tant François qu'estrangers, apres que le Roy de sa part luy eust octroyé la moitié du reuenu de cest Eueché. Ce rendez-vous en la ville de Troyes, & l'assemblee des estats en la ville de Meaux en faueur de Loys petit fils de ce Charles, mẽtionnee par la mesme histoire, donnẽt assez à entẽdre que ces villes pour lors appartenoyẽt en domaine au Roy de Frãce, & non à aucun Comte particulier: dequoy on pourra encor cy apres tirer preuue & argument d'ailleurs. Mais i'en adiousteray icy vn qui me semble bien à propos: c'est que par l'estat du gouuernement de ce Royaume, qui fut dressé par l'aduis du grand conseil tenu à Valenciennes au mois de Nouembre l'an VIIICLIII. sous Charles le Chauue (qu'on peut dire vrayement auoir esté le premier François Roy de la France, telle à peu pres qu'elle a esté depuis & qu'elle est à present) il appert qu'vn Archeuesque de Sens nommé wenilo auec Odo & Donatus furent enuoyez ensemblément pour Gouuerneurs & Lieutenans pour le Roy (il les appelloyent
Missi. lors *Missos Dominicos* ou *Regales*) à Sens, Troyes, Meleun, Gastinois, Moruan, Prouins, aux trois Arcies & deux Brinons. La charge de ces Lieutenans, ou pour mieux dire, Commissaires, estoit en visitant les prouinces qui leur auoyent esté departies, de s'enquerir soigneusement de l'estat des affaires: comment se comportoyent les Euesques, Abbez, Abbesses & autres personnes Ecclesiastiques, ensemble les Comtes ou Iuges des lieux: aduiser à ce que les Eglises & monasteres fus-

sent fournies de Vidames & Aduoyers preud'hommes, & que les iustices, tant Royales qu'Ecclesiastiques fussent bien & deuement administrees: faire raison à vn chascun sur sa plaincte & doleance, & par special aux vefues & orfelins: & generalement pourueoir à tout ce qui leur seroit possible, & du surplus à quoy ils ne pourroyent donner ordre, le renuoyer au Roy, & luy en faire rapport fidelle. Les iours ou assises qu'ils tenoyent és principaux lieux de leur departement estoyent appellez *Missatica*, qui n'est autre chose à dire que ce que nous appellons encor auiourd'huy par vn mot Alemand de mesme signification, Eschiquiers. En ceste *Eschiquier.* charge estoyent lors ordinairement employez les clercs comme les Abbez, auec quelques autres des principaux de la Cour. Ainsi le fut sous Charlemagne, wlfarius, qui depuis succeda à Tilphin en l'Archeuesché de Rheims: lequel eut en son departement toute la haulte Champagne auec le Challonnois, Laonnois, Portian, Tardenois, & quelques autres pays des enuirons. Ce que i'ay apprins de Floard prestre & chanoyne de Rheims, qui a escrit l'histoire de ces Archeuesques du temps de Charles le Simple, peu auparauant que Hugues le Blanc fust paruenu à ses desseins. Pareillement sous Loys le Debonnaire Hruothadius Euesque en l'absence d'Ebo Archeuesque de Rheims, & Hruotfridus eurent pour leur departement les Comtez ou territoires de Rheims, Challons, Soissons, Senlis, Beauuais & Laon: & Hieremie auec le Comte Donatus celuy de Sens, duquel departement semble lors auoir esté ordinairement la ville de Troyes, comme estant de cest Archeuesché.

Mais pour retourner à mon propos, ie dy que le premier Comte hereditaire de ceste ville, duquel se trouue mention és meilleures histoires, est Robert, sous le regne de Loys d'Outre mer, enuiron l'an (selon la suppuration d'Odoranus, Floard, & autres chroniqueurs de ce mesme aage) DCCCCL, lequel Robert i'estime auoir esté celuy qui premier s'empara de la ville de Troyes destruicte & bruslee par les Normans, enuiron quarante ans auparauant, & en feit vn Comté patrimonial pour soy & les siens, malgré l'Euesque Ansegisus,

lequel il dechassa par force, ainsi que nous dirons plus particulierement en son lieu. Bien sçay-ie qu'en Gregoire, sous le regne de Childebert est faicte mention de Guerpin & Gundebault Comtes de Meaux, & me souuient encor d'auoir remarqué és anciennes chartes aucuns noms des Comtes de Troyes y apposez sous le regne de Charlemagne & ses enfans. Mesme en vn tiltre de fondation de l'abbaye de Monstier-Ramey est faicte mention d'vn Aledrannus lors Comte de Troyes, sous lequel ils disent leur monastere auoir esté fondé par Aremarus qui mourut à Viterbe enuiron l'an DCCCL, & depuis doué de grands biens par vn Robert, auquel appartenoit lors Chaource par bienfaict de Charlemagne son maistre. Mais ie ne doute point que cest Aleran ou Aledran (qui pourroit estre celuy mesme duquel la sepulture a esté autresfois veue en l'ancien monstier de la Celle pres la ville de Troyes, auec la memoire de quelques bien-faicts, qui sont maintenant enseuelis sous vn pillier du nouueau bastimēt) ne fust lors simple Iuge & Gouuerneur de la ville, & que son nom n'ait esté apposé à telle charte selon le stile ordinaire du temps, mesme en tels actes & contracts qui se passoyent coustumierement és plaids & pardeuant les Iuges & Comtes, ainsi qu'on peut assez recognoistre par les plus anciens formulaires du Royaume d'Austrasie, que ceux qui ont l'ancienneté en telle recommandation qu'elle merite ne mesprisent à la volee. Ie n'ignore pas aussi qu'au Thurnierburch des Allemans entre ceux qui combattoyent sous la banniere du Duc de Bauieres au premier tournoy qu'ils dient auoir esté faict à Magdebourg du temps de l'Empereur Henry premier l'an DCCCCXXXVIII, est denommé vn Iean Prince sur la Champagne, comme aussi en d'autres bandes se trouuent Robert ou Ruprech Comte d'Angiers, & de Paris, Herbert ou Edbrech Comte de Vermandois, Philippes Comte de Valoys, Arnold Duc de Bourbon, Claude Comte de Tholouse, Antoine Comte de Bologne, Loys Cōte d'Armignac, Philippes Comte d'Artois, Arnoul Comte de Flandres, Arnoul Comte de Hollande, Iehan Comte de Geneue,

neue, Rupprech Comte de Rhetel, Paul Duc de Bar, Guillaume Comte de Vaudemont, Antoine & Charles Marquis de Pont à Mouson, Frideric Comte d'Aspremont, Henry Comte de Brienne. Mais l'autheur de ce liure n'a pas encore gaigné ce poinct sur moy, que ie le croye ainsi legierement d'vne chose si ancienne, & dont il est mal asseuré garant : voyant d'autre costé beaucoup plus de vray-semblance en l'vsurpation que i'ay mise en auant cy dessus, de laquelle on pourroit encor alleguer pour exẽple plusieurs Aduoez, ou (comme aucuns prononcent) Auoyers, qui se sont par espace de temps approprié tout ou la plus part de ce dont ils n'estoyent auparauant que gardiens & protecteurs.

Et pource que ce droict d'Auoerie, ou Aduoeson est peu congneu à nostre France, & qu'à cause d'iceluy les Comptes de Champagne & Brie ont eu plusieurs beaux droicts, comme de giste & autres, és monasteres de leur obeissance & de leur garde, selon qu'il sera plus particulierement deduict au traicté de leur Domaine, estant maintenant tombé en ce propos ie me licencieray d'en dire quelque chose en cest endroict. Ces Aduoez donc que nos François appellent, & les Allemans Vogt ou Castuogt, c'est à dire Garde de biens, & de chastel (ainsi que nos vieux Romans parlent) sont ceux qui sont nommez és plus anciennes chartes & histoires *Aduocati*, & leur estat *Aduocatio*, dont on peut remarquer par icelle deux sortes. Car les vns sont Aduoez des monstiers, qui sont comme patrons, gardes & administrateurs du temporel des Eglises, sous l'interuention & authorité desquels tous contracts qui concernoyent le profit des monasteres se faisoyent: mesme par les plus anciennes chartes il appert que les donations qu'on faisoit aux Eglises, se conferoyent en la personne des Aduoez: & qu'ils se presentoyent en iugement pour leurs monasteres en toutes causes, & iugeoyent aussi pour eux où ils auoyent quelque Iustice. Cest estat d'Aduoé estoit quelquefois en l'election du monastere par priuilege expres de la fundation, si qu'il estoit en la puissance des moynes d'en pouruoir ou destituer à leur discretion : quelquefois par la fundation mesme leur estoit donné & assigné vn Aduoé particulier, en la

Des Aduoez

posterité duquel cest estat passoit & demeuroit hereditaire: autrefois le fondateur se reseruoit l'Aduoerie de sa fondation. Cependant ce droict ne derogeoit en rien à la garde du souuerain, comme du Roy ou Empereur, laquelle ils appelloyēt en leur Latin *Mundiburdium* ou *Munburgium*, comme ès actes de l'eslection du Roy Boson (s'il n'y a faute de l'escriuain) & en François Manbournie. Cela ay-ie apprins des plus anciennes chartes de Charlemagne, & autres Rois & Empereurs du moyen âge: par lesquelles on peut encore remarquer que souuentefois par le tiltre de la fondation estoyent specifiez les droicts qui deuoyent appartenir à l'Aduoé à cause de son office, tant ès amendes de Cour qu'autres reuenus de leurs Eglises, lesquels n'estoyēt pas petits. Qui fut cause que depuis fut octroyé à quelque Eglise pour priuilege, de n'auoir qu'vn Aduoé, lequel encore ne pourroit auoir Lieutenant, ny entrer ès maisons de l'Eglise sans y estre appelé: & qu'en fin pour les entreprises que faisoyent ordinairement les Aduoez, on aduisa pour le mieux de taxer leurs gages & reuenus, comme il fut fait sous Henry troisieme enuiron l'an M.CIII, ou Concile de Ratisbone recité par Conrad escriuain de la vie des Euesques de Frisingen, où entre autres choses est laissee aux Aduocz la troisieme partie des bans & amendes, à la charge de garentir de toute perte & iniure leurs monasteres, leur faire payer ce qu'ils appellent *Vergele* ou *Veregildum*, c'est à dire les reparations & amendes. Que si quelqu'vn vouloit rapporter à ceste sorte de gardes, non seulement ceux qui sont appelez en vne constitution du Code Theodosien de ce nom d'Aduocats, ou ceux que Posidius & quelques autres des anciēs nommēt *Actores & defensores Ecclesiæ*, mais encor ceux que les Grecs sur le declin de leur Empire ont appelé ἐκκλησιοφύλακας (ie dy des Eglises & monasteres) il ne me sembleroit du tout sans apparence de raison: encore que ie sçache bien que tels estats se trouuent quelquefois attribuez à personnes Ecclesiastiques. Bien oseray-ie dire qu'en plusieurs endroicts de nostre France ils portoyent aussi le nom de Vidame, qui est à dire Vice-seigneur ou Lieutenant du sire

Vidame.

(car Dame se prenoit ainsi communément par nos ancestres) d'autant qu'ils representoyent l'Eglise, de laquelle ils estoient protecteurs, és affaires de ce monde. Qui est la cause pour laquelle Floard & quelques autres escriuains conioignent seuuentefois ces mots *Vice dominos & Aduocatos*, ainsi que i'ay touché cy dessus: combien qu'en quelques endroicts ils se trouuent distinguez comme diuers. Voyla quant aux Aduoez Ecclesiastiques. Les autres estoyent Aduoez des villes, communautez, ou pays: comme ceux que nous trouuons par les histoires estre appellez Aduoez d'Ausbourg, de Zurich, de Bethune, de Bergues, d'Arras, de Terouenne, sainct Michel Nomeni, & autres lieux. De laquelle sorte d'Aduoez qui ne semblent pas estre si anciens que les precedens, desquels toutesfois ils ont prins leur premiere origine) en reste encor quelques vns qui retiennent ce nom, lequel tous ou la plus part de ceux qui ont peu tourner ceste administration en domaine ont depuis quicté. Et bien qu'auiourdhuy en quelques endroicts ceux qui s'appellẽt en Romant Aduoyers portent en leur langue le nom de *Schulteis* (qui s'attribue ailleurs plus propremẽt aux Iuges qui cognoissent des debtes & causes ciuiles) tant y a que la vraye origine de ce mot est telle que i'ay dict, ainsi qu'il se peut verifier par les anciennes chartes des lieux, entre lesquelles il me souuient d'auoir veu ceste cy. *Ego Berchtoldus de Zeringen Dux & rector Burgundiæ, Dei & Imperiali gratia Thuregici loci legitimus aduocatus quod Kastuogt dicitur &c. Dat. anno ab incar. Do.* M. CLXXXVII. *Indict.* V. Et en vne autre du mesme, *Berchtoldus Dux Zeringiæ Dei & Imperatorum ac Regum dono Iudex constitutus, & aduocatus, qui vulgo Kastuogt dicitur, in omne Thuregium imperialem iurisdictionem tenens. Actum in Burgundia, in castello Burgdoff, Anno Do.* M. CCX. *Imperij Ottonis Imp. anno primo.*

Ceux cy donc estoyent pareillement gardes & protecteurs de ces lieux, en recompense dequoy ils prenoyent aussi quelque part és reuenus de la ville, communauté ou pays, & specialement és amendes: d'autant qu'ils auoyẽt aussi esgard sur la Iustice, de laquelle ils estoyẽt comme administrateurs, ou plustost surintendans, & tenoyent souuentefois en fief

ces gages ou reuenus. Dont peut venir qu'encor à present en plusieurs en droicts de la France, le droict de iustice est appellé le droict de Voirie, ou Vouerie, qui signifie aussi garde & bail: combien que ie ne doute pas que la plus part n'aime mieux le tirer d'ailleurs, d'autant mesme qu'en quelques chartes il se trouue appellé *Viaria*. Quoy que soit, en Suisse & Allemagne ils baillent ce nom aux Iuges, & appellent *Blutuogt* les Iuges de sang & criminels (qu'ils nõment en quelques lieux *Reichsuogt*) & *Landuogt* ceux que nous appellons Baillifs, en signification du tout pareille. Car ce mot *Vogt*, selon que i'ay apprins de plus doctes de ceste nation, signifie Tuteur, protecteur ou garde, comme se prend proprement en nostre langue celuy de Bailly & Baillie: & comme ils appellent encor auiourd'huy ceux qui ont charge de sous âgez de ce nom Vogt, aussi les appellons nous Baillistres, & conioignons ensemble ces mots de bail, garde & auoüerie: combiẽ que par cy deuant les Practiciens y eussent mis quelque subtile difference, laquelle se retient en quelques coustumes particulieres, & és autres a esté depuis ostee en les reformant. Dela aussi pourroyent auoir esté faicts les mots de *Baiulus* & *Baiulatio*, qui se trouuent en quelques endroicts de l'histoire d'Aymoinus & de sa suyte, & encor en vne epistre d'vn vieil Abbé de Ferrieres nommé Loup, qui monstre que ce nom estoit de son temps aucunement odieux pour les entreprinses de ceux qui portoyent ce tiltre. Et pource que le lieu n'est pas vulgaire, & merite bien d'estre espluché de plus pres, ie l'ay voulu icy adiouster. Il dit doncques escriuant au Roy Charles: *Non expedit vobis & populo, vt aliquem vobis exequetis, nedum preponatis. Non admittantur ergo à vobis monitores quos Bajulos vulgus appellat, ne gloriam vestram ipsi inter se partiãtur, & meliorum amorem alienent à vobis.* Qui monstre bien que cest estat de *Bajulus* estoit lors de grande authorité. Et de fait il semble qu'il parle de ceux qui auoyent comme le bail & gouuernement du Roy en son bas âge, & par ce degré ne pouuoyent faillir de monter bien haut, encor qu'ils eussent seulement la charge de la personne du Prince, & non des affaires de son estat, comme auoyent eu anciennement les Mai-

Baillie.

Baiuli.

res du Palais,& comme encore quelques vns de ces Bailles ont eu: tesmoings les tiltres de Baudouin le Debonnaire, qui contiennent & l'vn & l'autre, en ces mots, *Balduinus Flandriæ Comes Marchio, & Philippi Francorum Regis, eiusque regni Procurator & Bailus.* Qui sert aussi pour entendre ce qu'en quelques Epistres au Pape Alexandre touchant le faict de Thomas Becket Archeuesque de Cantorbery, Thiebault le bon Comte de Blois oncle du Roy Philippe Auguste, s'intitule *Procurator regni Francorum*, qui est à dire Regent, ou pour dire en Lacedemonien πρόδικος. Or nonobstant le conseil de Loup de Ferrieres (que l'espreuue maistraisse des choses nous a fait en fin practiquer pour le meilleur) si est-ce que peu apres ce temps l'Archeuesque Hincmar escriuant à l'Abbé Hues, le prie biẽ instamment de moyenner enuers Charles Roy de Germanie, attendu qu'il n'auoit aucuns enfans, qu'il luy pleust adopter l'vn des plus ieunes Roys de France Loys ou Carloman, & cependant le faire nourrir & gouuerner par vn bon Baille, vsant du mot Latin de *Baiulus*, que ie ne puis penser auoir prins son origine d'ailleurs que de nostre viel langage, encor qu'il se trouue en ceste signification és Grecs modernes, comme en Nicetas & Cedrenus quand il parle d'vn Antiochus nourricier & gouuerneur du ieune Theodose. Voyre & si ose dire dauantage que non seulement les officiers de Iustice, qui sont appellez és viellies ordonnances Latines de Philippes le Bel & Charles VII, *Baiuli*, & distinguez du nom des Baillis (plustost selon l'vsage & façon de parler des lieux que pour la diuersité de leur origine) mais aussi les *Bauli* des Italiens semblent venir tout d'vne mesme source que nos Baillis: combien que ie ne vueille pas nier qu'ils ne soyent differents en leurs charges, comme entre les Baillis mesmes il est certain qu'il y a eu quelque diuersité. Car les *Baiuli* des Siciliens par les anciennes loix du Royaume sont Iuges de toutes causes ciuiles, excepté des fiefs, & cognoissent des petites faultes où il n'eschet peine corporelle. & ceux des Venitiens sont comme Gardes ou Preuosts des marchans, ainsi que dit Platine. A quoy aussi il faut rapporter le lieu de Gregoras en la vie de Mi-

chel Paleologue, quãd il dit qu'entre les Iuges & Magistrats qui ont accoustumé d'estre enuoyez à Pera pour certain temps, celuy de Venise s'appelle *Baiulus*, ou (comme il escrit selon la prononciation de son pays ayant alteré celle de sa seconde lettre) *Mpaiulus*:, celuy de Pise, Consul: & celuy de Genes, Potestat. Mais encor de ce que nous auons dict des Aduoez se pourroit vrai-semblablement tirer l'origine du nom

Allouez. d'Allouez pour Iuges en quelques endroicts de la Frãce. Car quant à ceux que nous appellons Aduocats, nos anciens les

Aduocats. ont appellez en leur Latin *Clamatores*, du nom de *Clamor* ou Clain qui signifie Action, & en François Emparlier: dequoy i'espere traicter ailleurs plus particulierement, ensemble de la iustice & plaidoyrie ancienne, recognoissant assez que ie n'ay esté que trop long en ceste digression, laquelle toutesfois ne deura desplaire à ceux qui en receuront quelque profit.

Des Palatins Maintenant, puis que telle est mon intention de traitter breuement en ce premier liure la meilleure partie de ce que ce subiect particulier a de commun auec le general de la Frãce il me semble plus à propos, auant que passer outre, de parler du tiltre de Palatin, qu'aucuns de nos Comtes se sont aussi attribué. En quoy comme ceux qui s'arrestent à l'apparẽce des choses, se contentent volontiers de ce qu'il leur semble auoir quelque couleur de verité: aussi ceux qui les recherchẽt & examinent plus auãt, n'y peuuent bonnement asseoir iugement sans raison plus forte que la commune. Premierement quiconque les voudra tirer du nom de ceux qui sont appellez Palatins ou Comtes du Palais au droict Romain, s'abusera grandement en cest endroict, non seulement en ce qu'il les fera descendre de plus haut qu'ils ne peuuẽt porter, mais encor en ce qu'il sera contraint d'interpreter ces mots autrement qu'ils ne se doyuent entendre. Car Palatin est vne appellation generale & commune à tous ceux qui ont office ou charge ou Palais de l'Empereur, & par special s'attribue quelquefois aux ministres & sergens de ceux qui s'appelloyent *Comites rerum priuatarum, Comites sacrarum largitionum, & Comites sacri patrimonij*: mesme ce mot s'estend en Suidas aux pains de la

donne publique. Et Comte Palatin ou du Palais n'est point vn estat ou office particulier, mais seulement vn tiltre d'honneur & dignité, qui s'acquiert par le seruice qu'on fait au Prince en quelque autre estat ou office Palatin & domestique, par lequel on paruient à ce degré de porter le nom de Comte du premier ou second ordre : comme font les medecins ordinaires du Prince, apres qu'ils ont esté hõnorez par luy de ceste dignité. Quant à celuy qui porte aussi tiltre de Palatin, & duquel l'estat approche fort de celuy de nostre Grand-maistre, il ne s'appelloit pas *Comes Palatij* simplemẽt, mais biẽ *Castrensis*, ou *Comes & Castrensis sacri Palatij*: & ceux qui estoyent sous sa charge comme les pages & quelques autres (*Castrenses & Castrensiani*. Ce qu'il n'est besoin de prouuer icy plus au long, encor qu'il puisse sembler nouueau a ceux qui ne cognoissent bien l'estat de l'Empire Romain sur sõ declin. Et puis par nos Cõtes mesmes il appert que ceste dignité de Grãd-maistre estoit toute autre que celle de Palatin. Car nous voyõs en mesme tẽps Thiebaut Cõte de Bloys, Seneschal de France (que nos plus anciens historiens Frãçois interpretẽt Grand-maistre) & Hẽry son frere aisné Cõte Palatin, lequel cependant ne se trouue auoir eu aucũ tel estat en la Cour du Roy. D'auãtage nous trouuons par nos histoires, & l'Abbé du mõt S. Michel en la continuatiõ de la chronique de Sigebert le tesmoigne que cest estat de Seneschal de Frãce auoit esté cõme vny au Cõté d'Anjou par le Roy Robert en la personne de Geoffroy Grisegonnelle, pour le secours qu'il luy donna cõtre Otton. Ce qu'ayant depuis esté transporté à autres fut renouuelé & cõfirmé par le Roy Loys le ieune, enuiron l'an M.CLXX, en faueur de Henry fils du Roy d'Angleterre lequel apres auoir fait hõmage des Cõtez d'Anjou & du Maine, fut mis cõme en possession de cest estat, seruant le Roy à table publiquemẽt. Et cependãt nous ne trouuons pas que le Comte d'Anjou portast lors tiltre de Palatin. Toutesfois pour ne riẽ desguiser en cest endroit, quoy q̃ la plus part de nos Chroniqueurs François prennent ce mot de grãd Seneschal pour Grand-maistre, si estce que Guillaume Euesque de Sur en son histoire des guerres d'outre mer, le rapporte à celuy que les Grecs appellent *Megadomesticon*, lequel Luit-

Grandmaistre.

Seneschal.

prand Diacre de Pauie dit estre chef de l'armee par terre, cōme aussi Vincent de Beauuais l'interprete Prince de la Cheualerie. De faict par l'ancienne ordonnance du sacre & couronnement, celuy auquel le Roy baille son espee pour la porter deuant luy l'ayant reprinse de la main de l'Archeuesque de Rheims, est appellé le Seneschal de France: duquel l'estat sēble depuis auoir esté trāsporté à celuy de grand Connestable, nom vrayement François, quoy qu'on l'aye voulu tirer d'ailleurs: mais qui a receu autant de diuersitez qu'autre qui se puisse remarquer entre les hauts estats de la France. Tant y a que cest estat de Grand-maistre me semble bien diuers du Palatin, & y auroit encor plus d'apparence d'accommoder ceste dignité à celle de Maire du Palais: lequel toutesfois ie ne puis bonnement croire auoir iamais porté le nom de *Pfaltz graff*, qui me semble vn office du tout autre, comme il se peut encor bien recognoistre par la distinction des Electeurs de l'Empire. Ioinct que ce tiltre de Maire (lequel neantmoins l'Abbé Robert semble aussi vouloir accommoder au Seneschal, confondant ces trois mots de Maire de la maison, Seneschal, & Connestable de France, & les prenant comme pour vn mesme) n'estoit plus en vsage entre les François lors de nos Comtes, ny long tēps auparauant, ayant esté enuiron le tēps de Charlemagne desguisé en autre nō de Palatin, ou plustost, cōme il me sēble, aboly. Aussi ne pourroit on mōstrer que ces Comtes ayent eu telles dignitez pres le Prince, mesmes ne sont appellez Comtes du Palais du Roy, comme tous les autres de ce degré, ou bien simplement Comtes Palatins, mais auec ceste adiunction de Troyes ou Meaux, de Champagne ou Brie, ou de tous deux. Dauātage il ne se trouue point qu'il y ait oncques eu plus d'vn Maire de la maison ou du Palais à la fois en chacun Royaume (car celuy de Bourgongne auoit eu aussi quelquefois le sien:) au contraire il est aisé de compter plusieurs & diuers Palatins en mesme tēps, qui se mesloyēt seulement du gouuernemēt de leur pays & territoire, & nō de l'estat vniuersel du Royaume, lequel anciennement appartenoit au Maire du Palais. Ce qu'il est aisé de recognoistre par l'histoir

l'histoire d'Eghinart, qui l'appelle bien en la vie de Charlemagne *Palatij & aulæ Præfectum*, comme l'Appendix d'Aymoinus, Gouuerneur, Duc, & non Comte du Palais. Mais tout cela se peut vuider par vn seul lieu de Gregoire Euesque de Tours au IX. liure de son histoire, où il dit que sous Childebert Florentianus estoit Maire de la maison du Roy, Romulfus Comte du Palais, & qu'ils furent enuoyez ensemblement en Poictou pour leuer le tru, c'est à dire, ce que le Roy auoit lors accoustumé de prēdre sur ses suiets. Cependāt ie ne veux pas dissimuler qu'Aymoinus confond ordinairement ces dignitez, tant auparauant que depuis le temps de Charlemagne, qui a donné par cy deuant occasion à aucuns de s'abuser : mais en telles choses l'authorité seule de Gregoire (que ie puis dire estre le seul & vray original qui nous reste de l'ancienne histoire de nos Rois) est trop plus grande en mon endroict que celle d'Aymoinus, auquel ie sçay bien d'ailleurs qu'il ne se faut du tout arrester mesme en telles formalitez, esquelles ie pourroye monstrer sur le champ qu'il s'est bien souuent licencié outre mesure, accommodant à son temps, qui n'est si ancien qu'il semble à plusieurs, les mots plus simples & naïfs des vieils escriuains, desquels il a quelquefois abusé pour faire monstre de son Latin. En quoy ceux qui l'ont voulu continuer se sont monstré beaucoup plus religieux. Mais ce discours se pourra faire ailleurs plus particulierement & à propos.

Pour venir donc à ce qui nous touche de plus pres, & dire des Palatins ce que i'en ay apprins de plus vray-semblable : Il est certain que sous nos anciens Roys & Empereurs François & Allemans, Comte Palatin (lequel pourtant ie ne veux nier auoir prins son nom du Palais) est celuy qui estoit ordonné & delegué par le Prince ou Empereur, pour iuger des differens en vne certaine region ou prouince. Ainsi l'Abbé Walafridus, autheur digne de foy en cest endroict pour son ancienneté, qui n'est moindre de sept à huict cens ans, au liure que i'ay cotté cy dessus, apres auoir faict comparaison des Ducs auec les Metropolitains, & des Comtes auec les Euesques, dit

que ceux que les François appellent Grands-chapelains, sont entre les Ecclesiastiques ce que sont les Comtes Palatins ou du Palais (qu'il appelle aussi Preteurs) entre les dignitez se-
" culieres. Car tout ainsi, dit-il, que l'estat de ceux-cy est d'exa-
" miner & iuger les causes des seculiers, aussi ceux-là sont iu-
" ges entre les Clercs. Puis il adiouste que les petits Chapelains
" sont semblables à ceux, qu'eux appellent du nom ou à la maniere des Gaulois *Vassos Dominicos*: & que ces deux sortes de Chapelains ont prins leur nom de la chappe de S. Martin, laquelle nos Rois faisoyent porter en guerre auec eux, comme

Oriflamme. depuis ils se sont armez de l'Oriflame ou Oriflãme, qui estoit vne hante ou glaiue doré, auec vne banniere vermeille au bout, qu'ils auoyent accoustumé prendre de dessus l'autel de S. Denis en France par les mains de l'Abbé du lieu auec grandes solemnitez, & la bailler en la main d'vn preud'hõme Cheualier, qui faisoit serment de la garder à l'honneur du Roy & de son Royaume. Cela ay-ie apprins d'vne ancienne harangue faicte à vn de nos Rois en prenant ceste Oriflamme, & des Annalles de Rigordus natif de Languedoc, medecin de Philippes Dieu-donné sous l'annee M. C X C. ensemble de l'histoire de la bataille de Bouines, descrite deslors en vers Latins par vn poëte François, desquels il semble que messire Raoul de Presles l'a emprunté pour le rapporter de mot à autre ou prologue de sa translation Françoise des liures de S. Augustin de la Cité de Dieu, dediee au Roy Charles V.

Mais encor ce lieu de walafridus me semble estre fort singulier, tant pource qu'il nous descouure mieux tout ce que nous auons dict de la vraye origine de ces estats, qui se sont faits peu à peu hereditaires, ayans par octroy du prince, ou autrement, retenu en propre ce dont ils n'estoyent au commẽ-

Vassal. cement que simples administrateurs, qu'aussi pource que par iceluy nous apprenons que ce mot de Vassal n'est point vray Alleman ou vieil François, comme quelques vns ont voulu dire, mais vray Gaulois, & tel que non seulement l'ancien escriuain de la vie de Loys le Debonnaire, & depuis l'Euesque Otton au I. liure des gestes de son nepueu Frederic, mais lõg

temps auparauant Polybe & Plutarque l'ont recogneu parlãs des Gessates ou Wæssates: le nom desquels toutesfois aucuns ayment mieux tirer de *Gassa* ou *VVessa*, qui estoit vne façon de dard ou iauelot dont ceste nation vsoit anciennement, du nom duquel Seruius escrit que les Gaulois appellent wessos leurs hommes braues & magnanimes, tels qu'estoyent ordinairement ceux ausquels on donnoit les fiefs. Qui me faict encor souuenir de ce que Gregoire raconte en son premier liure d'vn ancien temple de Clermont en Auuergne fort celebre entre les Gaulois, qu'ils appelloyent en leur langue wasso: nom qui me semble approcher de celuy du *Hesus* mentionné par Lucain, lequel on estime auoir esté le Mars des Gaulois, que nostre Vlpian met au rang des plus renommez Dieux de son aage. *Hesus.*

Mais pour reuenir à la dignité des Palatins, ce que ce mesme Walafridus en dit, est conforme à ce que Eghinart escrit de Charlemagne son maistre, qu'en s'habillãt il permettoit non seulement que ses plus familiers entrassent en sa chãbre, mais si le Comte du Palais luy rapportoit qu'il y eust quelque procez ou differend qui ne se peust vuider sans son entremise, il commandoit qu'on feist entrer les parties, & sur le chãp apres les auoir ouyes, rendoit iugement comme s'il eust esté assis en son siege de Iustice. Qui monstre qu'en ce temps, ores que l'authorité des Maires du Palais fust comme enseuelie, encor y auoit il ainsi que sous les Rois precedẽs, vn Comte qui portoit tiltre du Palais du Roy, & non de Palatin simplement: cõme estoit sous Childebert, Romulfus, & sous ce mesme Empereur, Anselmus, qui mourut à la desfaite de Ronceuaux, auquel depuis succeda Woradus, & sous Loys le Debõnaire Reginarius, Adhalardus, Bertricus, Morhardus, & autres. Encor lisons nous sous Charles le Chauue, ou peu apres, vn Foulques Cõte du Palais, lequel Hincmar Archeuesque de Rheims prie par vne sienne epistre de surseoir le iugement d'vne accusation intentee pardeuant luy contre vn prestre de l'Eueschẽ de Soissons, pource qu'il pretend que le iugement en appartient au synode des Euesques, & non au Iuge lay.

Ce que i'ay dict du Palatin est encor mieux esclaircy tant *Palatins de Allemagne.*

par l'ancien droict de Suaube que par celuy des Saxons, qu'ils appellent en leur langue *Sachssenspiegel*, où en l'article LII. du troisiesme liure est dict que le *Pfaltzgraff*, c'est à dire, le Comte Palatin est iuge de l'Empereur, comme le *Burg-graff* du Marquis. Et au tiltre LXIIII. que le Comte Palatin iuge sous le ban Imperial, & partant son amende est de soixante sols, cōbien que celle des autres Iuges inferieurs qui ne sont Imperiaux soit moindre, comme de trente ou dix selon le degré de leurs iurisdictions. Puis il adiouste au LIII. article, qu'en chacune des quatre prouinces Theutoniques, c'est à dire d'Allemagne, à sçauoir, Saxe, Bauieres, Franconie, Suaube (qui estoyent d'ancienneté petits Royaumes, reduicts depuis sous les Empereurs en tiltre de Duchez) il y a vn *Pfaltzgraff*: mesme en l'article LXII. il compte en Saxe sept fiefs de bannieres (car comme les Royaumes se conferoyent lors par l'espee, ainsi par la banniere se conferoyent les plus nobles fiefs seculiers comme des prouinces, & les Ecclesiastiques par le sceptre, les autres fiefs par le baston) à sçauoir vn Duc, vn Comte Palatin, qui auoit en son Palantinat cinq citez qu'il appelle *Pfaltzen*, esquelles le Roy ou Empereur doit presider és grands iours de Cour, vn Lantgraue, trois Marquis, & vn Comte simple. Ainsi trouuōs nous en Bauieres auoir esté anciennement les Palatins de Schiern & Witelspach qu'on a quelquefois appellez Palatins de Bauieres, desquels on dit estre descendus les Princes qui sont auiourd'huy Palatins du Rhein, qui me semblent aussi auoir esté au commencement de ceste sorte de *Pfaltzgraff*: veu mesme que la bulle de l'Empereur Charles quatriesme les dit estre de coustume ancienne, Iuges des causes de l'Empereur: ce que le droict de Saxe attribue à tous Palatins sans distinction. Cependant ie ne doute pas que lors de ceste ordonnance le Palatin du Rhein ne fust grandement accreu en puissance & authorité, mesme depuis le temps que Loys de Bauieres impetra ce Palatinat de l'Empereur Frideric en la Diete de Ratisbonne, enuiron l'an M.CCXV. & ja auparauant ayāt esté faict premier Electeur de l'Empire, & en ceste qualité de Palatin du Rhein & d'Ele-

Inuestiture.

Palatins du Rhein.

cteur ayant eu beaucoup de priuileges sur les autres, comme d'estre prouiseur & surintendant de l'Empire vacãt, auec puissance, entre autres choses, de iuger au lieu de l'Empereur non seulemẽt en son Palatinat du Rhein ou pres le Rhein (qui estoit son premier estat) mais aussi en Suaube & Franconnie, dont toutesfois la glose de *Sachssenspiegel* dit que les Archeuesques de Treues & de Mayence sont Palatins respectiuement. Ainsi d'autre part est il permis par la mesme bulle au Duc de Saxe, d'exercer pareil estat és terres qui se regissent par le droict de Saxe : à cause, comme il est vray semblable, de son ancien Palatinat, depuis reüny à sa plus grande dignité de Duc, auec les autres offices inferieurs, desquels nous auons parlé cy dessus. Aussi ne veux ie pas nier qu'vne bonne partie de ce qui est auiourd'huy du Palatinat du Rhein n'aye anciennemẽt porté le nom de Pallas : mais ie ne me puis encores persuader à bon escient que le Palatin du Rhein aye prins & retenu le sien de ce pays. Car sans vouloir entrer pour le present en ceste dispute, si lors qu'il a eu premierement ceste dignité de Palatin du Rhein, il estoit seigneur, ou auoit quelque part de ceste region de *Capellatium* ou *Pallas*, & si ceste region auoit retenu ce nom ancien entre les Allemãs (ce qui seroit peut estre fort mal aysé de prouuer pour la grande apparence qui est au contraire :) s'il retenoit ce nom de *Pallas*, ce seroit tresmal parlé de l'appeller *Comes Palatinus*, comme il a esté appellé de tout temps, & s'appelle encor auiourd'huy, mais faudroit dire necessairement *Pallantinus* : & d'auantage ne seroit besoin d'adiouster ce mot de Rhein, qui ne peut seruir que pour le distinguer des autres Palatins, auec lesquels il semble assez, parce que nous auons dict, qu'il a ceste appellation commune, & que c'est vn tiltre d'office, qui prend puis apres distinction de sa prouince. Ie sçay bien qu'on pourra repliquer là dessus, que bien que les Allemans dient en leur langue *Pfaltzgraff*, & en Latin *Palatinus*, toutesfois leurs voisins plus proches, comme les Lorrains & Bourguignons (desquels les ancestres ont eu quelquefois leurs bornes en ceste region qui portoit le tiltre de Pallas) l'appellent en leur commun langage Comte Palan-

tin. Mais ie dy aussi que l'ancien interprete des loix de Saxe tourne tousiours *Psaltzgraff*, *Palantz-grauium*: & que par cela mesme on peut cognoistre que c'est vn vieil idiome & prononciation du pays qui n'a point d'esgard au nom ancien de la region, d'autant qu'indifferemment il en vse aussi bien en l'esgard de tous les autres qui portẽt ce tiltre de Palatin, qu'en l'esgard de celuy du Rhein. On pourra aussi dire que les Allemans ne disent pas en leur langue Palatin du Rhein, mais bien Palatin sur & aupres du Rhein, voulans signifier l'assiete de la region, comme Guntherus en son cinquiesme liure, où signifiant vn Palatin du Rhein il vse de ceste description,

--Hermanus sacræ Comes additus aulæ,
Cuius erat tumido tellus circunflua Rheno.

Mais tant y a que ce mesme autheur les deduit en ce lieu, & autres, du Palais de l'Empereur, & non de l'appellation du pays, qu'on ne trouue point auoir retenu si long temps ce nom ancien de Pallas. Toutesfois i'en laisse le iugemẽt à ceux qui auront moyen de rechercher encores cela plus auant des tiltres authentiques, ausquels ie donneray plustost la main, qu'aux argumens que i'ay amenez, bien qu'ils semblent assez balancer d'vne part & d'autre, & peut estre plus de celle à laquelle ie semble moins encliner pour ceste heure. Quoy que soit, l'Euesque Otton, parlant de Conrad Palatin du Rhein, l'appelle simplement Comte du Palais, & fait encores mention d'vn Palatin de l'Italie qui faisoit sa residence ordinaire à Lunello chasteau Imperial, duquel parlant Guntherus en son troisiesme liure de Frideric, il dit ainsi,

Palatin d'Italie.

Et nunc ille Comes consors & Regiæ aulæ
Ille potens princeps, sub quo Romana securis
Italiæ punire reos de more vetusto
Debuit, iniuste victrici cogitur vrbi
Vt modicus seruire cliens, nulloque relicto
Iure sibi, dominæ metuit mandata superbæ.

Et de ce Palatin d'Italie i'entens le lieu de Luitprandus au second liure de son histoire, quãd il dit, que Odelricus Comte du Palais, & plusieurs autres seigneurs d'Italie coniurerent

contre le Roy Berenger. Quant aux Palatins de Pologne, ayant apprins des plus authentiques escriuains que ce pays a esté d'ancienneté des appartenances de l'Empire, & que cest estat est fort semblable à celuy d'vn Bailly ou Gouuerneur, encor qu'il soit hereditaire, ie ne douteray de les mettre au rang de ceux desquels i'ay parlé cy dessus, me rapportant toutesfois de leur origine & de celle des autres Palatins qui restent en Angleterre & ailleurs, à ceux qui sont mieux instruits de l'estat de ces pays, n'estant mon intention d'entrer plus auant en ce discours pour ceste heure. Seulement i'adiousteray qu'encores auiourd'huy l'Empereur retient ce droict de creer Comtes Palatins. En quoy le Pape ne luy a voulu ceder, tellement que tous deux en baillent bulles, par lesquelles la puissance de ces Comtes est limitee ordinairement à trois poincts principaux, desquels le dernier semble encor retenir le principal de sa premiere institution: à sçauoir de creer Notaires & Tabellions, de legitimer bastards, & d'establir iuges ordinaires, ainsi qu'il est specifié entre autres par les lettres du priuilege des Forestiers de Bergame octroyé par Loys de Bauieres en l'an M. CCCCXXX, par lequel ils sont creez Comtes Palatins auec exemptiō & immunité de toutes charges. Mais ceste puissance n'a onc esté receuë en nostre France, ains reiettee par tous nos ancestres comme abusiue, tant pour le regard de ceux de l'Empereur és prouinces mesmes qui retiennent entre nous le nom de l'Empire, que pour le regard de ceux creez par le Pape, que les Canonistes aussi tiennent n'estre pas proprement Comtes. Et de ma part ie ne pense point qu'il se puisse remarquer aucun tel Comte Palatin faict par nos Rois, depuis Charles le Chauue: sinon que quelqu'vn se vueille arrester à ce que Glaber appelle en son Latin Comte du Palais vn Hugues de Beauuais que Foulques Comte d'Anjou feit tuer en la presence du Roy Robert, pource qu'il estoit principal autheur du mauuais mesnage qui estoit entre ledit Roy & Constance sa femme niepce de Foulques. Car quant au Comte de Bourgongne & Duc de Lorraine, qui se sont dicts aussi Palatins,

Palatins de Pologne.

Comtes Palatins Imperiaux & Apostolliques.

Palatins de Bourgongne & de Lorraine.

ie ne puis autrement penser qu'ils ne l'ayent esté par creation de l'Empereur. Ce qui se peut encor mieux entendre par les plus anciennes histoires des Allemans, que par les nostres. Qui me fait aussi dire que nos Comtes de Champagne ne tiénent point ceste dignité du Roy de France, attendu mesme que lors qu'ils ont premierement prins ce tiltre de Palatin ou Palazin (car ainsi se trouue il plus souuent escrit és vieilles chartes) ils n'estoyent pas en la bonne grace du Roy, mais ses ennemis declarez. Car le premier que ie trouue s'estre dit ouuertement par ses tiltres Palatin, est Thiebault le grand, qui a continuellemẽt guerroyé Loys le Gros & son pere, lequel Suger Abbé de S. Denis en son histoire appelle par ce tiltre dés auparauant qu'il fut Comte de Troyes ou de Champagne, lequel Comté il eut en sa vieillesse par acquisition d'Huon son oncle, n'ayant eu auparauant outre les Comtez de Chartres & Blois que celuy de Meaux, qui lors estoit separé de la seigneurie & Comté de Troyes, ainsi que nous dirons cy apres. Aussi n'ay-ie point souuenance que nos Rois parlans d'eux és anciennes chartes leur donnent ce tiltre. Comment donc & dequoy dirons nous qu'il a eu ce tiltre de Palatin? Car de dire que dés auparauant que ces Comtez fussent hereditaires ce tiltre leur fust ja attribué, il n'y a apparence aucune: mesme Aymoinus en vn lieu que i'ay allegué cy dessus, distingue Chunibert Duc de Champagne d'auec Adalgisus Maire du Palais ou Comte Palatin, comme il l'appelle. Or s'il est permis en telles doutes d'vser de diuinations & coniectures iusques à ce que le temps nous descouure ce qui en est, i'oseroye dire que comme nous lisons que Philippe Comte de Flandres irrité d'vn accord auquel il auoit esté amené comme par force, se retira de l'obeyssance du Roy Philippe Auguste, & feit hommage à l'Empereur Henry fils de Frideric Barberousse. Ainsi nos Comtes ayans pour ennemy le Roy de France, à fin de se fortifier dauantage, prindrent de l'Empereur d'Alemagne ce tiltre de Palatin de leur pays, ou du moins l'ayans pris de leur authorité, le retindrẽt sous l'adueu ou cõniuence des Empereurs, qui se faisoiẽt par ce moyen tousiours plãche
sur

fur leur voifin. Cela ne voudrois-ie affermer pour vray & certain, n'ayāt dequoy le prouuer à fuffifance: mais tant y a que ie le puis fouftenir n'eftre pour le moins fans grāde apparēce de raifon, mefme entre ceux qui auront de pres confideré l'eftat de ce Royaume fouz les enfans de Chapet iufques à Loys le Gros & fon fucceffeur. Car pendant tout ce temps on ne peut bonnement nier que les grands feigneurs de ce Royaume fe voyans prefque efgaux en territoire à leur Roy, ne luy portoient tel refpect qu'ils firent depuis, mais fe maintenoient en quelque concurrence de grandeur & authorité auec luy, tant par leur propre puiffance que par le moyen des alliances & intelligences qu'ils auoient & entre eux & auec leurs voifins. Auffi à la verité ce qui m'a plus conduict à cefte opinion, a efté vn paffage de la chronique du Comte Herman de la maifon de Weringen, parlant de Thiebault fils du fecond Eudes en ces propres mots fouz l'annee M. LIIII. *Imperator Henricus Moguntiæ Pafchale feftum celebrauit, vbi Theobaldus Ottonis ad eum de Gallijs veniens & miles eius effectus, auxilium fuum illi pollicitus eft.* Ce qui me faict encore penfer que cefte dignité a efté plus ancienne en cefte maifon que ie n'ay dict cy deffus: attendu mefme que l'ancien chartulaire en forme de chronique de l'Abbaye fainct Pierre en Vallee donne ce tiltre au Comte Eudes fils de Thiebault foubs Fulbert Euefque de Chartres, & que Yuon fon fucceffeur efcriuant au Comte Eftienne fils de ce Thiebault premier, qui eftoit auffi Comte de Blois & de Meaulx, l'appelle fimplement Palatin. Et toutesfois ce mefme Euefque quand il efcrit à Huon lors Comte de Troyes fils d'Eftienne ne luy donne ce tiltre, comme auffi ne faict fainct Bernard en quelque epiftre. Ce qui pourroit donner occafion à quelqu'vn de penfer ou que ce tiltre appartient feulement à l'aifné, ou pluftoft qu'il fuft affecté au Comté de Meaux comme plus voifin du Roy de France, & non à celuy de Troyes. Et à la verité en quelques chroniques Thiebault fecond eft appellé Comte de Champagne & Palatin de Brie, & au lieu de l'Abbé Sugger que i'ay allegué cy deffus, il eft appellé Comte Palatin de Meaulx. Mais

tant y a qu'és anciennes chartes Latines ce tiltre est adiousté comme commun aux deux Comtez, par ces mots, *Theobaldus Campaniæ & Briæ Comes Palatinus* : & en François, Thiebault de Champagne & de Brie Cuens Palazins. Qui plus est ceux mesmes qui auparauant ne se sont intitulez que Comtes de Troyes, comme Thiebault le Grand, Henry le Large, ses fils, & quelques vnes de leurs vefues douairieres, ou ayans la garde de leurs enfans, ont par fois adiousté le tiltre de Palatin, & par fois non. Quoy que soit, entre les droicts du Palatinat que nous auons ia recitez, Thiebault & ses successeurs semblent auoir iouy de cestuy cy, qu'ils ont eu leurs Parlemens & grands Iours, lesquels ils tenoient en leurs Palais, accompagnez de leurs Comtes & vassaux comme de leurs Pairs. Dont vn assez ancien autheur du droict François veut tirer l'etymologie de Palazin, qu'il attribue non seulement au Duc de Bourgongne, mais à ceux de Normandie & de Bretagne, & au Comte de Flandres, lesquels il dict seuls auoir Palais. Le mesme ont continué les Roys de France par vn long temps, depuis que ces Comtez leur furent escheuz, entretenans, comme il est vray-semblable, ce droict de Palatinat, voire presque en pareille authorité que leur Parlement, ainsi qu'on peut voir par les ordonnances de Philippe le Bel, qui les appelle les Iours de Troyes, & commande qu'ils se tiennent deux fois l'an. En quoy toutesfois i'ose dire que si telle a esté leur intention ils l'ont faict plus au desauantage de leur souueraineté qu'à leur profit & honneur : pour laquelle raison depuis tous ces tiltres de Palatinat, & tels autres que les simples Comtes s'estoyent attribuez, se sont esuanoüis, hors mis ceulx qu'a retenu la maison d'Austriche, pour les occasions que chacun peult penser d'autant que cela ne pouuoit seruir que d'vne vsurpation à l'Empereur sur ce Royaume, lequel toutesfois non seulement les escriuains François, mais les plus fidelles mesmes des Allemans confessent n'auoir oncques receu ne recongneu aucune puissance terrienne au dessus de son Roy. Que si quelquefois il est aduenu à autre d'y faire acte de souuerain ; (comme il pourroit bien sembler en-

ce que l'an mil quatre cens & quinze au mois de Mars, l'Empereur Sigismond estant à Paris en pleine Cour de Parlement, seant en la place du Roy au dessus du premier President, entreprit de faire Cheualier vn nommé maistre Guillaume Signet, pour le rendre capable d'estre Seneschal de Carcassonne) cela ne s'est faict que par la souffrance & permission du Roy, qui vouloit bien gratifier vn Prince estranger pour ceste fois, sans le tirer à consequence: comme nous auons veu le Roy François permettre de courtoisie à l'Empereur Charles cinquiesme à son entree à Paris, de deliurer les prisonniers & donner remissions, aucunes desquelles furent depuis enterinees par la Cour auec cognoissance de cause. Et qu'ainsi soit nous lisons aussi qu'en l'an M.CCCCXVI. les officiers du Roy ne voulurent permettre que ce mesme Empereur Sigismond estant à Lyon y fist le Comte de Sauoye, Duc, de son auctorité, tellement qu'il fut contraint remettre cest acte en autre lieu hors ce Royaume. Qui me faict aussi estimer que nos Roys ont plustost ainsi entretenu ce Palatinat par quelque espace de temps, pour contenter leurs nouueaux subiects par ceste autonomie (s'il m'est permis d'ainsi dire, puis qu'autrement ie ne le puis exprimer) & iusques à ce que ces seigneuries ont esté tellement incorporees au Domaine de leur Couronne, qu'elles en ont esté reputees comme membres. Ce qui semble estre aduenu non tant par la reünion du Roy Iehan, que par l'accord faict auec Charles Roy de Nauarre, ou quel encor est faicte mention de ces grands Iours. Car par l'erection du Duché de Nemours en datte du deuxiesme de Iuin, M.CCCCIIII. il est expressement octroyé à ce nouueau Duc de tenir ou faire tenir les Iours de son Duché, en tel temps que bon luy semblera, excepté celuy auquel le Roy fera tenir ses grands Iours en son Comté de Champagne. Mais depuis ce temps il semble aussi que ces grands Iours n'estoient pas tant les Iours du Comte de Champagne que ceux du Roy de France, c'est à dire, qu'ils se tenoient par ceux qui estoient deputez & enuoyez par le Roy à cest effect, choisis & esleuz du corps de sa Cour de

Parlement ou autres de son conseil ordinaire (comme on voit encor qu'il se faict quelquefois selon qu'il plaict au Roy de pouruoir à l'expedition de la Iustice de ses prouinces en particulier) & non les Pairs & Barons du Comté de Champagne, ainsi qu'on auoit accoustumé auparauant, & qu'il pourroit sembler auoir esté gardé & obserué iusqu'à ce tẽps: cõbiẽ que dés le regne de Philippes le Belse trouue vn reglemẽt qui porte par expres que quatre de ceux de la chãbre du Parlement seront enuoyez aux iours de Troyes, desquels l'vn sera prelat, l'autre Baron, le tiers de ceux qui rendent les arrests, & le quart des autres du conseil, qui seront nõmez & deputez par le Roy, & en son absence par le commun accord des Presidents: & sont lesdicts iours assignez à la fin de chacun Parlement, à sçauoir, pour le premier terme au lendemain de Quasimodo, & le second au seizieme iour du mois d'Aoust ensuiuant. Pour le moins il me souuient d'auoir veu la copie d'vnes lettres patentes du Roy Charles sixiesme, en datte du quatriesme iour de Mars, l'an M.CCCCIII. par lesquelles est narré que le Comte de Ioigny cõmme le Doyen des sept Comtes Pairs de Champagne, est assis pres du Comte quand il tient son estat & grands Iours. Dequoy aussi i'ay ouy cotter par aucuns vn arrest plus ancien & plus approchant de ce que i'ay dict du Palatinat, auquel cependant ie n'ay osé adiouster pleine creance, pour ne l'auoir veu tout entier.

Des sept Cõtes Pairs de Chãpagne. Mais puis que ie suis entré si auant en ce discours & que i'ay mis le Comte de Ioigny en son rang, ie veux bien nommer en passant les six autres des sept Comtes Pairs de Champagne, & ce d'autant plus volontiers que ie m'apperçoy bien souuent que plusieurs en parlent à la volee. Les autres donc estoyent ceux-cy, Retest, que nous escriuons maintenant *Retest.* Rheteil: Brenne, depuis appellé Brienne retenant le nom & *Brienne.* la place d'vne ancienne forteresse de laquelle vn nommé Gotbert & Angilbert son frere se saisirent & la fortifierent sous le Roy Loys d'Oultremer qui l'assiegea, & l'ayant prise par famine la feit demolir enuiron l'an DCCCCLI. Roucy, dont *Roucy.*

Froard tesmoigne que le chasteau fut premierement basti par vn Ragenoldus qui tenoit le parti dudit Loys, estoit de ces Comtez: Braine, qui appartint premierement à l'Archeuesque de Rouen, & depuis à Hues le Grand, ainsi que dit ce mesme escriuain, & semble auoir porté le tiltre de Comté depuis l'an M CC. seulement: Grand-prey, & Bar-sur-Seine, qui fut depuis pour la plus part au Comte de Champagne par les acquisitions qu'en feit Thiebault des heritiers du Comte Millon, l'an M. CCXXIII. Depuis lequel temps se trouuent quelques reprinses faites de Bar-sur-Seine auec Bar-sur-Aulbe, & autres seigneuries de l'Euesque de Langres, comme fiefs mouuants de son Eglise. Quant à Blois & Sancerre ils ont esté à la verité reprins en fief des seigneurs de Champagne, mais plustost comme aisnez de ceste maison, & par accord faict entre les freres apres le decés du grand Thiebault, que comme mouuans vrayement du fief de Champagne. Et puis ce droict fut cedé au Roy sainct Loys en faisant l'accord auec Alix Royne de Cypre enuiron l'an M.CCXXXIIII. & ne demoura, pas lõg tẽps en ceste famille. Cõme aussi nous ne trouuons pas que l'accord faict par la Comtesse Blanche auec la plus part des heritiers de Guillaume Euesque de Challons, Comte du Perche, pour la reprinse & mouuance de ce Comté, aye sorti effect. Et quant à Marles & Portian, duquel vne bonne partie estoit anciennement de la terre de l'Euesque du Liege, ce n'estoient lors que simples seigneuries: cõme aussi Beaufort, qui appartenoit au Comte de Retest, lequel en accommoda pour vn temps Henry frere du Roy Thiebault, en intention de l'annexer à sa seigneurie de Rosnay, laquelle luy auoit esté erigee en Comté & baillee en partage auec Vassy, Soubs-laines, Arrentiers, Eruy & Corsant pour quatre mil liures de rente. Mais tout cela s'esuanouit incontinent par la mort du Roy Thiebault, auquel cestuy Henry son frere succeda, sinon que sa vefue remariee à Aymõ fils de Henry Roy d'Angleterre emporta quelquefois le nom: & long temps depuis fut ceste seigneurie de Rosnay ioincte au chasteau de Moymer auec les villes de Vertus, la

Braine. *Grand-prey.* *Bar-sur-Seine.* *Blois.* *Sancerre.* *Perche.* *Marles.* *Portian.* *Beaufort.*

Ferté-sur-Aulbe & leurs appartenances, & erigee en vn nou-
Vertus. ueau Comté soubs le nom de Vertus par le Roy Iehan au mois d'Auril M. CCCLXI. en faueur du mariage d'Isabel sa fille & de Iehan Galeas dict le Vicomte fils aisné de Galeas Vicomte & sire de Milan, ausquels ce Comté fut donné en tout droit de Iustice, Regale, mouuance, garde, patronage, & autre, hors le ressort & souueraineté, pour trois mil liures de rente, au lieu du chasteau & ville de Sommiere en la Senechaulcee de Beaucaire, qui leur auoit esté premierement assignee par le Duc de Normandie Regent en l'absence du Roy
Dreux. son pere. Quant à Dreux aussi, quoy que dient les chroniques de Normandie, dés long temps auparauant qu'il fust erigé de Chastellenie en Comté il appartenoit au Roy Robert, & sur luy s'en saisit son second fils, ainsi que Glaber, qui viuoit presque de ce temps, le tesmoigne. Et de ma part ie ne puis bonnement croire qu'il aye esté des appartenances de ceste maison de Champagne, & que delà par mariage ou autrement, il soit venu en celle qui depuis a porté le nom de Dreux. Au contraire i'ay apprins que le premier Comte Robert frere de Loys le Ieune prenant à femme Agnés Comtesse de Braine, luy assigna pour dot la ville de Dreux, ensemble la Chastellenie auec toutes ses appartenances, & ce par la permission du Roy son frere, lequel conferma cest assignat par ses lettres patentes de l'an M. CLII. Qui me donne quelque occasion de soupçonner que ce qu'escriuent les chroniques Normandes de la ville de Dreux, pourroit plustost appartenir au Comté de Beauuais, qui semble bien estre entré en la maison de Chartres par celle de Normandie, s'il est vray que Berenger duquel Rou espousa la fille en secondes nopces nommee Pope ou Ope, dont nasquit Guillaume Longuespee, fust Comte de ladicte ville de Beauuais, de quoy i'espere m'enquerir cy apres. Il y a eu aussi quelques autres Comtes & Ducs qui ont esté hommes au Comte de Champagne, ou sans exception de personne, ou quelques vns exceptez ausquels ils auoient la foy auparauant. Mais cest hommage & ligeance ne procedoit de leurs Duchez ou Comtez, ains seu-

lement de quelques rentes & reuenus qui leur estoyent donnez & assignez ou en terre ou en argent sur les foires & reuenu de Champagne, à tenir en fief, à la façon de ceux qui ont esté appelez par les anciens *de Camera* & *de Canaua*, pour raison desquels ils demouroient hommes à temps dudict Comte. Ce qui fut principalement pratiqué par la Comtesse Blanche pendant son Bail, & depuis par Thiebault son fils, pour se fortifier contre la Royne de Cypre, Erars de Brienne, Philippes sa femme; & autres enfans du Comte Henry qui se disoyent heritiers de Champagne & Brie. Mais ces particularitez appartiennent plus proprement au traicté du domaine de nos Comtes, auquel aussi i'en reserue & le discours plus ample & la preuue.

Cependant voyla les sept qu'on pourroit iustement estimer auoir esté les vrais Comtes Pairs de Champagne, auquel nombre plusieurs ont voulu rapporter sept pieces d'Or contrepotencees en vne bande d'argent qu'ils mettent en champ d'azur és armoiries de Champagne & Brie, lesquelles toutesfois se blasonnēt par les plus modernes, d'azur à bāde d'argent contrepotencee d'or à treize pieces. Mais le Roman du petit Scintre, auquel pour son ancienneté ie defere quelque chose en telles doutes, fait porter à vn Iean de Champagne d'azur à vne bāde d'argent à deux costices ou fretaux d'or, potences cōtrepotencees (sans les nombrer autrement) à trois lambeaux de gueules (qui sont marquez de cadet) & luy baille pour son cry Pais'auant, que l'ancienne chronique de Normandie donne aussi à Thiebault le Tricheur Comte de Chartres, en la bataille contre Richart sur la riuiere d'Arques. Et de faict il semble que cestuy aye esté le cry ordinaire de ceste maison: pour raison dequoy aucuns de ces Comtes & les Comtesses mesmes ont porté en leur contreseel pour deuise *Pass'auant le meillor*, & quelques autres pour approcher de plus pres à leur nom propre par forme de rebus, *Pass'auant la te ibault*, ainsi que nous dirons cy apres. Or quoy que les potences soyent encores recognues par tous en ces armes, si est ce que i'ose dire qu'és seaulx de ces Comtes, mesmement en ceux du

Armoiries de Champagne.

Cry de Champagne.

Roy Thiebault & de la Royne Ieanne que i'ay veus en assez bon nombre, il y a trop plus d'apparence de fleurons en ceste bande, que de potences. Mais ie n'ay entrepris de blasonner ici ces armoiries plus superstitieusement, me contentant de dire, que si ainsi est il ne semble pas qu'elles soient du tout si anciennes que ces Comtez, estant bien certain qu'au commencement ils n'ont pas tant eu de pairs de ceste qualité sous leur mouuance. Aussi y a il tresgrande apparence que les entreprises d'outre-mer nous ont apporté la plus part de ces armes & blasons, pour le moins en ont elles rendu l'vsage plus commun, & depuis plus religieusement obserué qu'il n'auoit esté auparauant.

Des Pairs. A ce propos aussi veux-ie declarer brefuement ce qu'il me semble de ce nom & dignité de Pair, que ces mesmes Comtes ont porté à l'endroict de la couronne de France : pource qu'encor pourroit on biẽ rapporter à ce droit de Pairie ceste maniere de grands Iours que nous auons cy deuant attribué au Palatinat. Sur quoy ie me suis tousiours esbahy de l'asseurãce de ceux qui rapportent l'origine des douze Pairs au tẽps de Charlemagne, veu que de telle & si memorable institutiõ n'est faicte aucune mention aux histoires de son temps, lesquelles toutesfois, graces à Dieu, nous auons en assez bon nombre, & que ceulx mesmes qu'ils dient auoir esté establis en cest ordre n'auoiẽt pas lors ces dignitez de Ducs & Comtes, ausquelles cependant ils attribuent ceste cy de Pair comme accessoire. Car, sans toucher mesmes aux seculiers, quoy qu'en quelques anciennes chroniques de France nous lisiõs *Rheims.* encor vn Renauld Comte de Rheims sous Hues Chapet duquel Frotmond Comte de Sens auoit espousé la fille, si est ce que Floard tesmoigne que ce Cõté auec le droit de mõnoye *Beauuais.* fut donné à Artolde, & en sa personne à l'Eglise du lieu par Loys d'Oultremer, enuiron l'an DCCCCXXXVII, comme fut celuy de Beauuais par le Comte Eudon à l'Euesque Roger au temps du Roy Robert enuiron l'an M.XV, ainsi que nous dirons en son lieu. Les annalles de Bourgongne tesmoignent aussi que celuy de Langres vint à l'Euesque enuiron

ron l'an M. CLXXX par le bienfaict de Hues troisieme Duc de Bourgongne qui l'auoit eu par eschange de Guy de Saux: & adioustent que depuis encor l'Euesque fut contraint d'en accorder au Comte de Bar., qui y pretendoit quelque droict. De faict il me souuient à ce propos auoir veu entre quelques vieils chartulaires la copie d'vne quittance de la somme de 550. liures payee à Henry Conte de Mouçon pour l'Euesque Hues à la foire de Troyes, sans datte certaine, mais qu'on peut assez recongnoistre se pouuoir rapporter à l'an M. CCXLV, ou enuiron, qui contient ces mots: *Et sic pactiones de Consulatu Lingonensi habitæ inter Episcopum & Ducem & Comitem Barri sepultæ sunt.* Quant à Laon & Noyon ceux qui ont leu les histoires tesmoigneront assez que ces deux villes ont esté soubs Comtes seculiers du temps de Hues le Grand & depuis. Mais ie ne m'esbahy pas moins de ceulx qui veulent tirer ces Pairs des Patrices de l'Empire Romain., instituez premierement par Constantin le grand, desquels nous n'auons iamais ouy parler sous nos Roys deça la riuiere de Loire, ou sont persque toutes ces Pairies: sinon quand nos histoires racontent que Clouis & Charlemagne ont receu eux mesmes ceste dignité comme vn present honorable de la main des Empereurs de Constantinople, tout ainsi que nous auons veu les ordres de la cheualerie de France auoir esté enuoyees aux Princes estrangers, & par eux volontiers receuës auparauant que le dernier par la calamité du temps fust venu en tel desordre & mespris, auquel ceux qui ont la maiesté anciēne de ce Royaume en telle recōmandation qu'elle merite, sont contraincts le voir à leur grand regret. Cepēdant quelle qu'ait esté l'intētion des Grecs en ce present (qui pourroit biē auoir esté semblable à celle du Pape Iean enuoyant au Roy Charles le Chauue en plein synode vn sceptre & baston d'or, qui sont les vrayes marques d'inuestiture) tant y a que par cest estat de Patrice nos Roys n'ont iamais entendu preiudicier à leur souueraineté, de laquelle ils ont tousiours esté fort ialoux, & non sans cause, pour estre faicts Pairs de l'Empereur, Il est vray qu'au Royaume de Bourgongne il y a presque

Laon Noyon.

Patrices

tousiours eu vn Patrice, que les Roys opposoient à ceux des Empereurs de Constantinople & des Lombards, ainsi qu'ont esté successiuement au Royaume d'Arles depuis le temps de Gontrand, Buccelinus, Agrecula, Celsus (qui estoit aussi Iurisconsulte) Peritius, Amatus, Eunius autrement appellé Mummolus, Leudegisillus, Nicetius, Colenus, Egila, wolfus, Richomeris, Erpo, Aletheus, wilebaldus, & autres qui sont par fois nommez *Patricij Vitraiurani*, & par le Pape Gregoire en ses Epistres, *Patricij Galliarum*. Car quant à Hunoldus qui est appellé par la suitte d'Aymoinus abusiuement Patrice d'Aquitaine, il portoit seulement tiltre de Duc, & ainsi est-il apellé peu apres. Cependant tout cela n'a rien de commun auec noz Pairs, qu'il ne faut tirer d'ailleurs que de l'vsage commun des fiefs, qui est tel, Que les vassaux qui tiennent fiefs mouuants pleinement & directement d'vn mesme seigneur sont appellez *Pares Curiæ* ou *Domus*, qui n'est à dire autre chose que Pairs (qu'on appelle en quelques endroicts de la France, Hommes) de fief ou de cour, qui assistent au seigneur, quand il prend possession de sa terre, & sont presens aux nouuelles inuestitures, desquelles pour ce ils sont tesmoins comme ordinaires & affidez, se trouuent aux iours, iugent des causes de fief & autres qui en dependent auec le seigneur, & ont plusieurs autres droicts qui leur sont communs par proportion auec noz Pairs de France: lesquels en ceste mesme qualité assistent au sacre & couronnement du Roy, sont Conseillers en la Cour de son Royaume, qui pource est appellee la Cour des Pairs, où se traictent par leur aduis toutes les causes du fief dominant, c'est à dire, du domaine de la couronne, & celles qui en dependent, comme celles qui concernent les Pairies: en laquelle aussi s'homologuent les erections de Duchez, Comtez, Principautez, Pairies, & toutes telles autres dignitez. En somme on ne trouuera droict ou priuilege en ceux cy, dont on ne puisse aisément remarquer l'origine és anciens Pairs de Cour entre les vieilles coustumes des fiefs: tellement, qu'à dire en vn mot, Pair de France n'est autre chose que tenant du Royaume. Par cela appert il

aussi que tous Barons qui tiennent fiefs Royaux, comme Duchez, Comtez, & tels autres mouuans nuëment du Roy à cause de sa couronne, se pouuoient dire Pairs du Royaume, tels que semblent auoir esté lors de l'institution des Pairs de France les Barons qui eurent ce tiltre, à sçauoir les Ducs de Bourgongne, Normandie, & Guyenne: les Comtes de Champagne, de Flandres, & de Tholose: l'Archeuesque Duc de Rheims: les Euesques Ducs de Laon, & de Langres: les Comtes de Beauuais, Chaalons, & Noyon, qu'aucuns pour ceste raison ont appellé Pairs de droict commun, les voulant distinguer de ceux qui l'ont depuis esté par priuilege. Surquoy ie m'enhardiray de faire ouuerture d'vne chose qui a esté iusques à cy fort curieusemẽt recherchee de plusieurs, & de nul (comme ie croy) bien attaincte: A sçauoir, que si ceux que i'ay nommé cy dessus ont esté les premiers qui ont tenu ce rang de Pairs de France, comme tous semblent en estre d'accord, on ne pourroit cotter temps propre auquel cela se soit peu faire, du moins en ce nombre, qu'enuiron le regne de Loys le Ieune fils de Loys le Gros. Car auparauant ce temps partie de ces Duchez & Comtez ou n'auoit encores ce tiltre, ou estoit entre les mains du Roy, ou possedee par aucuns qui ne tenoient ce rang de Pairs, & qui mesme ne recognoissoient bonnement le Roy de France pour souuerain. Ce qui a contrainct quelques vns de rapporter cest establissement à diuers temps, comme la Pairie de Flandres au temps de Charles le Chauue auec l'erection du Comté, celle de Bourgongne à Hues Chapet, & ainsi des autres diuersement, dequoy ie me rapporteray bien volontiers à ceux qui auront de pres consideré nostre histoire, pour n'entrer en vne preuue qui pourroit estre en ce lieu trop longue & ennuyeuse. Mais en ce temps que i'ay dict toutes ces Pairies estoient possedees par leurs seigneurs particuliers qui les tenoient du Roy, & luy en auoient faict hommage comme de fiefs mouuans & dependans nuëment de sa Couronne. Et pour ne toucher aux Ecclesiastiques qui deslors estoient, & qui depuis n'ont pas receu tel changement, lors Henry le ieune fils du

Roy d'Angleterre estoit Duc de Normandie, & en auoit fait hommage & ligeance au Roy Loys, omme son frere Richard du Duché de Guyenne : Eude tenoit à mesme tiltre le Duché de Bourgongne : Henry le Large frere de Thiebault de Chartres, le Comté de Champagne : Philippe de Flandres, & Raymond fils d'Aufort (qui autrement est appellé le Comte de sainct Gilles ou de Gotthie) le Comté de Tholose que son ayeul Raymond auoit eu par engagement de Guillaume pere d'Alienor femme de Henry Roy d'Angleterre : dont toutesfois les Anglois dient qu'il accorda depuis auec luy à charge de le reprendre du Duc de Guyenne. Et est bien vray semblable que tous ces Ducs & Comtes en ceste qualité se trouuerent au sacre & couronnement de Philippes Auguste fils de ce Loys, qu'on peut dire auoir esté l'vn des actes plus solemnels qui se remarquent en noz histoires. Pour le moins l'Abbé du Mont tesmoigne qu'entre autres le ieune Roy d'Angleterre y vint expres : & la chronique ancienne de Flandres dict notamment que Philippes y assista comme Comte du Royaume, qui est à dire en bon François, Pair de France, quoy que Mejer vueille attribuer ce tiltre à ses Comtes de Flandres comme propre & particulier. Rigordus medecin de ce mesme Roy qui a escrit son histoire par annees, parlant de son second couronnement faict en l'Abbaye de sainct Denis l'an M. CLXXXIII. le iour de feste de l'Ascension premier du mois de Iuin, vse de ces mots, *ea die, pro vt moris est, ensem ante dominum regem portauit.* Quant au Comte de Champagne, il n'y a point occasion de douter qu'il ne fust aussi present à ce sacre du ieune Roy son nepueu, auquel l'Archeuesque Guillaume son frere tenoit le premier lieu. Mais quelque temps apres nous voyons ces Pairies auoir esté fort alterees, mesmement depuis la reünion à la coronne de France des Duchez de Guyenne, Normandie & Bourgongne, ensemble des Comtez de Champagne & Brie souz le Roy Iehan à son retour d'Angleterre, ainsi que nous dirons cy apres. Qu'ainsi soit, au couronnement du Roy Charles cinquiesme son fils, qui fut au mois de May l'an M.

CCCLXIIII, de tous ces Pairs seculiers à peine y trouuera on Loys Comte de Flandres, qu'on dict y auoir porté l'espee Royale, & Philippe le Hardy frere du Roy, auquel au mois de Septembre auparauant le Duché de Bourgongne auoit esté donné par son pere peu apres la reunion d'icel uy à la poursuitte des estats du pays auec tiltre de premier Pair de france, lequel en ceste qualité portoit la couronne du Roy. Cependant au lieu du Duc de Guyenne, Loys Duc d'Anjou portoit la premiere banniere quarree: wencessaus Duc de Brabant son oncle au lieu du Duc de Normandie, la seconde: Robert Duc de Neuers en la place du Comte de Tholose, portoit les esperons: & le Duc de Lorraine au lieu de nostre Comte de Champagne, la Royale banniere ou enseigne de guerre. Quant aux Ecclesiastiques il n'y auoit aucun changement: l'Archeuesque de Rheims faisoit sa charge accoustumee, qui est d'oindre & consacrer le Roy: l'Euesque de Laon portoit l'Ampoulle: celuy de Beauuais tenoit le manteau Royal: celuy de Noyon la ceinture ou baudrier: & celuy de Chaalons l'aneau. Mais mon intention n'est pas de poursuiure maintenant ces derniers temps; & encor moins d'entrer au discours de l'origine & establissement des Electeurs de l'Empire, qui n'est propre à nostre suiet quant à present, & meriteroit bien son traicté à part. Plustost auant que passer outre, ie tascheray de satisfaire à vn doute, duquel comme l'ouuerture m'a tenu quelque temps en suspens, aussi la responce qu'on y peut faire m'a aucunement confermé en ceste opinion. Ce doubte est pourquoy le Comte ou Duc de Bretagne n'a esté mis au nombre de ces Pairs, veu que ce fief est l'vn des plus anciens de ce Royaume, & duquel les seigneurs depuis la mort du grand Loys premier Chrestien ont tousiours recognu les Roys de France pour souuerains, tenans leurs terres sous tiltre de Comté comme en fief patrimonial de la couronne, ainsi qu'on peult assez entendre par le tesmoignage de Gregoire de Tours au quatriesme liure de son histoire. Mais outre ce que l'hommage de Bretagne auoit esté ioinct au Comté de Normandie par Charles le Simple en la person- Bretagne.

ne du premier Robert, qui recherchera encor ce temps auquel i'ay voulu rapporter ceste institution, il trouuera que lors ce Duché auoit esté comme de nouueau vni à celuy de Normandie par le mariage faict à Neubourg entre Marguerite fille du Roy Loys auec le ieune Henry d'Angleterre. Tellement que depuis l'hommage faict au Roy, enuiron l'an M. CLXX, ce Duché estant delaissé par Henry à Geoffroy son frere par le commandement du Roy d'Angleterre leur pere, il en receut l'hommage comme Duc de Normandie, ainsi qu'il se verifie assez par la mesme chronique de l'Abbé Robert, de laquelle aussi la preuue d'vne bonne partie de ce que i'ay dict se peut tirer. On pourroit dire d'auantage sur ce poinct, que comme par l'ancien droict des fiefs quand il est question de iuger vn differend entre le seigneur & le vassal par l'aduis des pairs, tous les vassaulx ne iugent pas ensemblément, mais se fait election de quelques vns d'entre tous en certain nombre du consentement des parties, & en cas de debat le premier chois appartient au seigneur : Aussi quand bien il se trouueroit (cõme peut estre cela se pourroit remarquer) qu'il y eust lors mesmes eu plus grand nombre de vassaulx & reprenans nuement & en plein fief de la couronne de France, qui par consequent fussent pairs d'icelle, si est-ce qu'il s'est peu faire chois de certain nombre entre les autres pour les iugemens & actes solennels de la couronne qui portassent ce tiltre de pair comme par excellence. Ainsi Mejer en ses chroniques de Flandres, dit que Robert le ieune choisit pareil nombre de douze pairs de sa Comté, entre lesquels furent Arnould seigneur d'Ardres, Comte de sainct paul de par sa femme, les Comtes de Bologne, de Therouanne, Hesdin, Guynes, Arques, & autres qui ont esté appellez par les nostres pairs de Neesle, à la differẽce de ceux du Royaume, desquels cependant ie ne les voudrois faire diuers en l'etymologie du nom de pair, qui me semble se pouuoir hardiment interpreter par ὁμότιμος. pour le moins messire Iean Iuuenal des Vrsins ayant esté Aduocat general du Roy en sa Cour de parlement, & depuis estant Euesque de Laon & pair de France

Pairs Neesle.

a bien osé dire en vn aduertissement à messire Guillaume son frere ayant lors esté faict de Cheualier lay Chancelier de France, ces propres mots : Et les pairs de France Ecclesiastiques qui doyuent vser de tous droicts que le Roy peut faire sauf les foy, hommage, ressort & souueraineté, en vsent-ils de present? Certes non : & s'il s'efforcent d'en vser leur temporel seroit prins & saisi. Cependant quelque consequence qu'on veuille ou puisse tirer de la proposition que i'ay mise en auant cy dessus, qui me semble autrement bien considerable en ceste matiere, si est-ce que ie veux bien recognoistre en cest endroict qu'és anciens tiltres & monumens du temps que i'ay cotté, voire & peu apres, on ne peut bonnement remarquer ce nombre certain de Pairs; ie dis quant à ceux qu'on appelle laiz. Car quant aux Ecclesiastiques, encor y a-il trop plus d'apparence. Et pour le monstrer comme à l'œil, laissant en arriere l'arrest du bail de Bretagne donné au camp en presence du Roy sainct Loys M.CCXXX. au mois de Iuin, & celuy du Comté de Clermont qui est de vingt-huict ans apres, i'en cotteray d'autres moins cognuz & beaucoup plus propres au subiect particulier de ces memoires. Tel est celuy prononcé par le Roy Philippes tenant sa Cour garnie en la ville de Meleun au mois de Iuillet M. CCXVI. sur le differend meu pour raison des Comtez de Champagne & Brie, que Philippes fille du Comte Henry & de la Royne de Cypre & Erars de Brienne son mari querelloient à l'encontre de la Comtesse Blanche, ayant lors le bail de Thiebault son fils, où ces mots se trouuent par exprés, *Iudicatum est à Paribus Regni nostri videlicet A. Rhemensi Archiep. W. Lingon. Guillelmo Cathalaunensi, Ph. Beluacensi, Steph. Nouiomensi Episcopis, & Odone Duce Burgundiæ, & à multis alijs Episcopis & Baronibus nostris, videlicet Altisiod. R. Carnot. G. Siluanect. & I. Lexouiensi Episcopis, & G. Comite Pontiui, R. Comite Drocarum, B. Comite Britanniæ, G. Comite S. Pauli, W. de Rupib. Senesc. Andeg. W. Comite Iuuigniaci, I. Comite Bellimontis, & R. Com. te Alencon. nobis audientibus & iudicium adprobantibus &c.* L'an ensuiuant ce mesme Roy escriuant au Pape Honorius touchant l'Euesque

d'Orleans qui auoit contredit à ce iugement, vse de ces mots, *Nouerit P. V. quod M. Aurelian. Episcopus in colloquio nostro apud Meldunum conuocato, vbi Archiepiscopus Rhemensis, Dux Burgundiæ & Beluacen. Noviom. Cathalaun. & Lingon. Episcopi, & alij multi Barones regni nostri de mandato nostro conuenerant ad iudicandum de querelis quæ vertebantur inter Comitissam Campaniæ & filium eius ex vna parte, & Erardum de Brena ex alia, contra iudicium Baronum Parium Franciæ ad quos pertinet huiusmodi iudicia facere, locutus est. Super qua temeritate, in præsentia nostra & Parium prædictorum per recordationem eorumdem publicè conuictus, idipsum nobis & Paribus emendauit. Act. Paris. anno Do.* M. CCXVII, *mense Aprili.* Seize ans apres ce iugement le mesme Thiebault lors Roy de Nauarre & la Royne Aalis de Cypre petite fille du Conte Henri ayans transigé de leurs differends, en aduertirent ensemblément les Pairs & Barons de France, pour auoir sur ce leurs seellez selon ce qui auoit esté accordé : & escriuants aux Prelats vsent de ceste adresse en leurs patentes, *Reuerendissimis in Christo patribus, dominis & amicis suis carissimis G. Dei gratia Archiep. Senonensi, Lingonensi Pari Franciæ, & Autissiodor. Episcopis*: & en vnes autres, *Reuerendissimis &c. H. Dei gratia Archiepiscopo Rhemensi. Laudunensi, Cathalaunensi, Nouiomensi & Beluacensi Episcopis Paribus Franciæ, Theobaldus per eandem gratiam Rex Nauarræ, Campaniæ & Briæ Comes Palatinus, & Aelidis Regina Cypri.* Voyla quant aux prelats. Quant aux autres qu'on appelle Laiz escriuans au Duc de Bourgongne & au Comte de Tholose ils ne leur baillent tiltre de pair: seulement és lettres qui s'addressent à la Comtesse de Flandres y a ces mots, *Io. Flandriæ & Hannoniæ Comitissæ & Pari Franciæ*: qui monstrent bien que deslors ce droict de pairie pouuoit tõber de lance en quenouille, comme à la verité il se trouue encor aucuns iugements ausquels en la mesme qualité ceste Comtesse a assisté: comme à celuy du Comté de Clermont, qui est l'an M. CCLVII, & depuis Mahault à celuy de Robert d'Artois Comte de Beaumont qui est du Lundy apres la feste de S. pierre & S. paul en l'an M. CCCXV. Et pour toucher encor du general, l'ancien arrest des admortissemens qu'on rapporte non sans cause au

temps

temps de sainct Loys, quand il parle des prelats distingue bien les pairs de ceux qui ne le sont pas : mais quant aux laiz il n'en faict aucune mention, & semble bien que cela a esté depuis tiré en consequence pour leur regard. pareillement aussi en l'ancien ordre du sacre & couronnement du Roy qui se trouue en quelques registres, & semble se pouuoir mieux rapporter au temps de Philippes premier, ou peu apres, il est bien dict qu'il se fera vn haut eschaffaut auquel puissent estre auec le Roy les Pairs du Royaume & autres s'il y eschet: & peu apres, Qu'és sieges qui seront enuiron l'autel sierront les Euesques & Prelats, & sur tous ceux qui sont pairs du Royaume, entre lesquels l'Euesque de Laon sierra le premier, puis celuy de Beauuais, en tiers lieu l'Euesque de Langres, & apres celuy de Chaalons, & Noyon le dernier. Mais quant aux laiz il n'en parle autrement sinon qu'il dit, que le Duc de Bourgongne mettra aux pieds du Roy les esperons qui luy seront baillez par les mains de l'Abbé de sainct Denis, & que le grand Chambrier de Frãce chaussera le Roy, & le grand Seneschal portera l'espee deuant luy : qui sont offices depuis attribuez particulierement à quelques vns de ces pairs, ainsi que nous auons ia touché cy dessus. Seulement il adiouste en general, que les pairs du Royaume tant Euesques que laiz soustiennent la couronne sur la teste du Roy ensemblément. Le premier autheur digne de foy où i'aye pour ceste heure souuenance d'auoir remarqué ce nombre de douze parlant des pairs de ce Royaume, est messire Iehan Froissart escriuant en quelques endroicts de son histoire des enfans de Philippes de Bel. Cependant toutesfois ie ne veux pas nier qu'il ne s'en puisse trouuer quelque autre plus ancien que cestuy-la, comme seroit l'erection de la pairie d'Artois faicte au mois de Septembre l'an M.CCXCVII. si vrayement elle contenoit ces mots, *Considerantes insuper quod duodecim numerus Parium qui in regno nostro antiquitus esse solebat, est adeo deminutus quod antiquus eiusdem regni status ex deminutione huiusmodi deformatus videtur*: qui ne sont point és erections depuis faictes des Comtez d'Eu, Neuers, &

autres publiees en Parlement, lesquelles toutesfois on recognoist assez auoir esté dressees sur vn mesme formulaire. Tel aussi seroit le traicté plus ancien mentionné par Mejer souz l'annee M. CCXXV. entre la Comtesse Ieanne & le Roy Loys apres la bataille de Bouines pour la deliurance de Fernand, s'il se trouuoit ainsi couché en son langage comme il le veult rapporter au sien: & me semble bien vray semblable puis que le nombre des Ecclesiastiques estoit certain, qu'il y en auoit autant de seculiers, combien qu'ils ne portassent pas tous ce nom entre leurs tiltres : comme de vray ie ne pourrois suffisamment monstrer que les Comtes de Champagne & Brie ayent oncques prins & porté le nom de Pair ainsi qu'ils ont faict celuy de Palatin entre leurs autres tiltres d'honneur. Ce que toutesfois ont obserué bien religieusement tous ceux qui depuis la reunion de ces Duchez & Comtez à la couronne, ont esté comme entez & mis en leur place : lesquels n'estans d'ailleurs si puissans semblent auoir faict beaucoup plus grand compte de cest honneur, qui n'est pas à la verité petit. Car oultre les droicts & prerogatiues ordinaires d'auoir grāds Iours, de garnir la Cour souueraine où toutes leurs causes se traictent pardeuant le seigneur dominant & leurs Compairs en premiere instance & non ailleurs, mesmement quand il est question de chose qui concerne leur personne tant peu soit: encor ont ils ceste marque d'excellence, que comme entre les fiefs inferieurs le droict de Pair est vn signe certain de noblesse, tellement que par l'ancienne coustume des fiefs, entre les plus petits & roturiers ne peult estre droict de Pairage: aussi le droict de Pair de France est vne qualité certaine de fief que nous auons dict auoir esté appelé par les anciens, fief ou dignité Royale. Tellement que nous pouuons dire vray semblablement qu'il y a eu au moins deux sortes de Pairies, desquelles il semble que nos ancestres ont appelé la plus excellente, comme est ceste cy dont nous parlons, Hault-parage : & que l'autre moindre est de ceux que Walafridus au lieu cy dessus allegué dit estre appelé par les Gaulois du nom commun des simples vassaux, lesquels pour ceste mesme consideration il compare aux petits chapelains. Voyla aussi pour-

Hault-parage.

quoy nos vieils coustumiers ont dict que les Seigneurs du sang tiennent toutes leurs terres en Pairie, encor qu'elles ne fussent de l'ancienne, pour le regard de celles qui leur sont donnees comme en partage, & qui dependent de la maison de France: mais quant à celles qui leur aduiennent ou qu'ils acquierent d'ailleurs, quils ne les tiennent en telle prerogatiue, s'ils n'ont quant à ce, priuilege special. De faict és assignations d'appennages a esté ordinairement adioustee ceste clause, de tenir les mesmes terres en droict de Pairie, ainsi que nous trouuons par quelques chartes assez anciennes des Duchez de Berry & d'Auuergne en la personne de monsieur Iehan de France fils du Roy Iehan l'an M. CCCLX, & LXVI: de Touraine en celle de monsieur Loys: de la Chastellenie de Chasteau Thierry estant assignee au Duc d'Orleans: de celle de Mortagne, & de Touraine, en la personne de monsieur Iehan de France sous Charles VI: & enuiron ce mesme temps à sçauoir l'an M. CCCCX, de toutes les terres que monsieur Loys de France Duc de Guyenne & Dauphin de Vienne tenoit au dedans du Royaume. Ce que mesmes aucuns de nos Roys ont bien voulu par ordonnance expresse estendre aux terres de leurs femmes & douairieres, lesquelles ils ont honorees de tous les priuileges de Pairie pour ce regard. Aussi par lettres patentes du Roy Charles publiees en Parlement le XXI, Ianuier M. CCCCIII, est narré que le Duc d'Orleans & sa femme tiennent du Roy le Comté de Vertus noblement, nuëment & en Pairie: & combien qu'auparauant ils n'eussent grands Iours, mais que les appellations de leur Gouuerneur ou Bailly ressortissent en la Cour de Parlement ou aux grands Iours de Troyes: toutesfois est permis audict Duc & à ses hoirs masles de pouuoir faire tenir par leurs gens & Conseillers, grands Iours pour ledit Comté de Vertus en telle ville qu'il luy plaira de ses terres de Champagne & Brie, comme il faisoit en son Duché d'Orleans & Comté de Valois. Ce que i'ay icy rapporté d'autant plus volontiers qu'il appartient proprement à nostre suiect, & sert grandement pour monstrer que ce qui semble

auoir esté autrefois des appartenances du Palatinat a esté depuis attribué à la Pairie. Qui plus est, par le traicté faict l'an M. CCCXVII, entre le Roy Philippes le long & Eudes Duc de Bourgongne ou nom d'Agnés sa mere fille du Roy S. Loys & de sa niepce Iehanne fille du Roy Loys Hutin, qui fut lors mesme accordee au fils aisné de Loys Comte d'Eureux, il fut expressément conuenu que si ledit sieur Roy mouroit sans hoirs masles de son propre corps, ou ses hoirs masles sans masles aussi de leur corps, & qu'il n'y eut autre hoir masle qui fust descendu de luy ou de son fils, les Cõtez de Chãpagne & Brie appartiendroyent à ladite Iehanne, qui les tiendroit en Pairie & Baronnie si noblement comme autrefois elles auoient esté tenues, sauf audit Duc le droict de sa Pairie. Duquel aussi est faicte mention en l'erection de celle d'Artois : & par autre accord plus ancien faict entre le Roy sainct Loys & Henry d'Angleterre en Octobre M. CCLIX. est conuenu que tout ce que le Roy donnera audict Henry & à ses hoirs en fiefs & en domaines, & pareillement Bordeaux, Bayonne, & toute la terre deça la mer, ensemble les Isles qui s'y trouueront, seront par luy tenuës en foy & hommage lige comme Pair de France & Duc d'Aquitaine. Mais ce que i'ay touché cy dessus des fiefs Royaux faict que ie ne puis encor bonnement entendre comment entre ceux là on compteroit indifferemment ceux de Haubert, sans restraindre ce mot à ceux qu'on appelle pleins fiefs, & qui ont toute preeminence. Car quant aux autres qui portent aussi ce nom, ils me semblent estre pour le plus de moyen genre des fiefs. Ce que signifie assez l'Abbé Robert, quand il dict que le Roy Henry d'Angleterre voulant guerroyer Raymond Comte de sainct Gilles, considerant la longueur du chemin, à fin de soulager ses bourgeois & subiets, se contenta de leuer la somme de soixante sols Angeuins sur chacun fief de Haubert en Normandie, où telles sortes de Fiefs se trouuent de diuerse condition. Il appelle ces fiefs en Latin *Feuda Loricæ*, comme quelques autres sont dicts *Feuda scutiferorum* (qui est la premiere origine du nom de noz Escuyers) de la diuersité des armes & du seruice qu'ils doiuent.

Fiefs de Haubert.

& Bannerets ou Banderets ceux qui peuuent leuer bannieres & gens, ou pour mieux dire, qui doiuent seruir auec banniere. Et adiouste ce mesme escriuain, que le Roy mena seulement auec luy en ceste expedition les principaux de ses Barons auec vne infinité de ceux qu'il nomme *Solidarios*, c'est à dire, Souldoyers, à la difference des autres vrays vassaux, qui sont tenuz seruir leur Seigneur pour raison de leur fief & sans solde. Car pour dire cecy comme en passant, la solde encor qu'elle semble auoir quelque forme de basse feudalité quand elle est continuelle & à vie, n'est toutesfois vrayement fief, ains de droict est reputee pour roture.

Pour retourner à nostre propos, il semble encor que noz ancestres ont eu certain droit de Parage, aucunement diuers de celuy dont nous auons commencé à parler cy dessus. Car és anciens establissemens François qui se trouuent inserez au liure qui porte le nom de la Royne Blanche (duquel est autheur ce Pierre de Fontaines, dont le Sire de Ioinuille faict mention en ses memoires) les fils puisnez sont dicts tenir en Parage le tiers que l'aisné est tenu leur delaisser, pource qu'ils le tiennent aussi franchement & en pareil droict de Iustice que leur frere aisné, & ne sont tenuz luy en faire autre hommage: aussi ne doiuent ils rachapt ny pareillement leurs successeurs tant & si longuement qu'il y a entre eux tel lignage, que leurs enfans ne s'entre-puissent auoir par mariage. Car quand tel lignage ne se peut prouuer, lors le Parage defaut, & est tenu le detenteur du fief faire hommage à l'aisné ou son successeur, lequel toutesfois ne luy peut asseoir qu'vn roussin de seruice. De ce droict y a plusieurs reliques en quelques coustumes particulieres de ce Royaume, lesquelles ont retenu le mot de Parage, qui pourroit estre cela mesme que ie trouue estre appellé en vn tiltre de l'an M. CCCXXXI, Frerage, combien qu'il soit escrit en Latin *Farragium* pour *Fratragium* (ce me semble) en ces termes, *Ita quod vterque filiorum tenebit farragium suum de Comite*. Seulement y auroit ceste diuersité que le mot de Frerage sembleroit se dire autant de l'aisné que des autres, qui sont nommez par les mesmes coustumes Fre-

Parage.

Frerage.

rescheurs: & celuy de Parage appartient plus à la portion des puisnez, qui s'appelle en vray François Apanage, comme Soubsanage, sans qu'il soit besoin aller rechercher plus loin la source de ce mot, ny d'emprunter d'ailleurs ce qui est proprement nostre. Mais ce Parage me faict encor souuenir d'vn droict qui approche fort de ce mesme mot, & s'appelle és anciennes chartes de droict Pariage, lequel n'est beaucoup different de celuy d'Auouerie & Mambournie, dont nous auons parlé cy dessus: seulement il semble auoir esté adoucy d'vn nom moins auantageux, & toutesfois assez propre, d'autant qu'il a en soy quelque apparence de compagnie & societé. Ainsi trouuons nous qu'en l'an M. CCLXIII. l'Abbé Thiebault & le Conuent de Luxeu (qui est vn ancien monastere pres Fontenay en Vosge) firent compagnie, association & Pariage perpetuel auec le Roy Thiebault de Nauarre & ses successeurs Comtes de Chăpagne, en quoy faisant ils luy delaisserent la moictié des tailles & amendes, ensemble de la iustice des terres de leur Eglise en plusieurs villes, chasteaux & bourgades des enuirons, plus à plein specifiez és lettres sur ce faictes & seellees, à charge expresse que ledit Comte & ses successeurs ne pourroient quicter ou mettre hors de leurs mains ce Pariage duquel a prins son origine le droict de Garde-gardienne & Patronnage, qui a depuis appartenu à nos Comtes sur ceste Abbaye & les lettres qui en dependent, non toutesfois sans contradiction du Comte de Bourgogne, auquel en fin il fut delaissé par le traicté d'Arras appellé par les Bourguignons la saincte paix de l'an M. CCCCXXVI.

Apanage. *Pariage.*

Quant au droict de societé qui a esté autrefois entre quelques païs & villes de ce Royaume estans lors sous diuers seigneurs pour la commodité du commerce, il estoit appelé droict de Marche de parcours ou Entrecours, & non de pariage comme aucuns ont voulu dire: dont nous auons exemple au parcours ancien des pays de Champagne & de Barrois, de cestuy-cy mesmes auec le Vermandois, des villes de Bar & de Ligney, & en celuy d'entre les habitans de Tonnerre & ceux d'Eruy le Chastel & de sainct Florentin, authorisé par

Parcours ou Entrecours.

lettres de Pierre Comte d'Auxerre & de la Comtesse Blanche mere de Thiebault le Postume en datte de l'an M. CCV. Pour l'entretenement duquel Entrecours ils auoyent entre eux plaids de Marche, qu'ils appeloyent Estaulx en quelques endroicts, comme sur la frontiere de Champagne entre les hommes & subiects de l'Eglise de Toul, qui estoit de la protection du Roy, & les seigneurs & habitans de Vaucouleur auparauant que ceste terre fust reunie au domaine de la couronne de France. Mais il est temps de passer outre & mettre quelque fin à ce discours des Pairies, par lequel bien que ie me doubte assez qu'à peine ay-ie peu satisfaire à tous, si est-ce que i'espere pour le moins auoir donné quelque meilleure occasion à plusieurs ou de l'esclaircir d'auantage, ou de s'aduiser d'aultre chose plus certaine de ceste institution, dont l'ignorance ne noüs peut tourner qu'à des-honneur. Estaulx.

Resteroit maintenant, ou plustost deuoit preceder, la description particuliere de ces pays de Champagne & Brie, laquelle il m'a semblé meilleur de reseruer au traicté du domaine & estendue de ces Comtez, où i'espere aussi traicter particulierement des Vicomtes & Vicomtez de Troyes, Meaux, Prouins, & autres lieux, ensemble des Barons, Connestables, Seneschaulx, Mareschaulx, Chambellans & Boutilliers de Champagne, afin d'euiter vne repetition ennuyeuse, laquelle autrement ie serois contrainct faire en discourant & monstrant quels lieux ont appartenu à nos Comtes, ou bien ont esté de leurs mouuance, & quels ont eu autres seigneurs qui ne les recongnoissoyent aucunement, bien qu'ils fussent au dedans des limites qu'on comprend auiourd'huy sous ces mots de Champagne & Brie.

Nous commencerons doncques l'histoire particuliere de ces Comtes hereditaires par ROBERT fils de Herbert ou Heribert de Peronne, lequel nous auons dict cy dessus auoir esté le permier qui s'empara de la ville de Troyes, chef sans doute de ce Comté qui depuis emporta le nom & tiltre de Campagne) tesmoing mesme Anglicus en son proprietaire, & l'ancien priuilegé des bourgeois touchant le droict d'ar-

reſt pour cauſe de debte non recogneue)bien qu'auparauant ſous les deux premieres races de nos Roys celle de Rheims pour l'honneur & preeminence de ſon Archeueſché euſt touſiours eſté tenue pour capitale & mere-cité du pays, qui meſme auoit prins ſon ſurnom d'elle, & eſtoit pour lors d'autre eſtendue. Mais d'autant que nous ne pourrions bonnement entendre les occaſions & moyens que Robert eut en ceſte entreprinſe ſans entrer plus auant au diſcours de la generalité de ce Royaume, ie taſcheray de repreſenter en peu de mots & le plus naifuement qu'il me ſera poſſible, l'eſtat general de la france ſous la race de Charles le Chauue iuſques à Hues Chapet, auec pluſieurs particularitez du grand changement qui lors aduint. Ce que ie feray d'autant plus volontiers que ie m'oſe preſque promettre & aſſeurer que tous ceux qui auront de pres conſideré les euenemens de tout ce temps ne m'en ſçauront que treſbon gré, pour eſtre ce poinct l'vn des plus dignes & remarquables de noſtre hiſtoire, & toutesfois le plus embrouillé & moins cognu de tous.

FIN DV PREMIER LIVRE DES MEMOIRES DES COMTES HEREDITAIRES de Champagne & Brie.

SIC VOS NON VOBIS.

yii

LES LIBERTEZ DE L'EGLISE GALLICANE.

Vun

LIBERTEZ DE L'EGLISE GALLICANE.

CE que nos peres ont appellé Libertez de l'Eglise Gallicane, & dont ils ont esté si fort ialoux, ne sont point passe-droicts ou priuileges exorbitans, mais plustost franchises naturelles & ingenuitez ou droits communs *quibus* (comme parlent les Prelats du grand concile d'Afrique, escriuans sur pareil sujet au Pape Celestin) *nulla patrum definitione derogatum est Ecclesiæ Gallicanæ*: esquels nos ancestres se sont tres-constamment maintenus, & desquels partant n'est besoin monstrer autre tiltre, que la retenue & naturelle iouyssance.

Les particularitez de ces Libertez pourront sembler infinies, & neantmoins, estans bien considerees, se trouuerõt dependre de deux maximes fort connexes, que la France a tousiours tenues pour certaines.

La premiere est, Que les Papes ne peuuent rien commãder ny ordonner, soit en general ou en particulier, de ce qui concerne les choses temporelles és pays & terres de l'obeissance & souueraineté du Roy tres-Chrestien: & s'ils y commandent ou statuent quelque chose, les sujets du Roy, encore qu'ils fussent clercs, ne sont tenus leur obeir pour ce regard.

La seconde, Qu'encores que le Pape soit recogneu pour suzerain és choses spirituelles: toutesfois en France la puis-

ſance abſolue & infinie n'a point de lieu, mais eſt retenue & bornee par les canons & regle des anciens conciles de l'Egliſe receus en ce royaume: *& in hoc maximè conſiſtit libertas Eccleſiæ Gallicanæ*, comme en propres termes l'Vniuerſité de Paris (qui garde, comme dit l'ancien Romain François, la clef de noſtre Chreſtienté, & qui a eſté iuſques à cy treſſoigneuſe promotrice, & conſeruatrice de ces droits) feit dire & propoſer en pleine Cour de Parlement, lors qu'elle s'oppoſa à la verification des bulles de la legation du Cardinal d'Amboiſe.

De ces deux maximes dependent ou conioinctement, ou ſeparément, pluſieurs autres particulieres, qui ont eſté pluſtoſt pratiquees & executees qu'eſcrites par nos anceſtres, ſelon les occurrences & ſujets qui ſe ſont preſentez.

De la premiere ſemble principalement dependre ce qui s'enſuit.

Le Roy Tres-Chreſtien oinct, premier fils & protecteur de l'Egliſe Catholique enuoyant ſes Ambaſſadeurs au Pape eleu pour luy congratuler ſa promotion, & le recognoiſtre comme pere ſpirituel & premier de l'Egliſe militante, n'a accouſtumé d'vſer de termes de ſi preciſe obeiſſance que pluſieurs autres princes, qui d'ailleurs ont quelque ſpecial deuoir ou obligation particuliere enuers le ſainct ſiege de Rome, comme vaſſaux, tributaires ou autrement: mais ſeulement ſe recommande, & le Royaume que Dieu luy a commis en ſouueraineté, enſemble l'Egliſe Gallicane aux faueurs de ſa Saincteté. Et telle eſt la forme contenue és plus anciennes inſtructions de telles charges & ambaſſades, notamment és lettres du Roy Philippes le Bel au Pape Benedict XI. iadis enuoyees par le ſieur de Mercueil meſſire Guillaume du Pleſſis Cheualier, & maiſtre Pierre de Belle-perche Chanoine en l'Egliſe de Chartres ſes cõſeillers & ambaſſadeurs à ceſte fin: auſquels toutesfois il donne encor pouuoir de rendre à ſa Beatitude, plus ample teſmoignage de toute reuerence & deuotion. Et plus grande ſubmiſſion que le Roy Loys onzieme à ſon adue-

nement à la couronne voulut faire par le Cardinal d'Alby au Pape Pie second, pour aucunes particulieres occasions, dont se trouuent encor quelques remarques, ne fut trouuee bonne par ses sujets, notamment par sa Cour de Parlement, qui luy en feit de fort grandes remonstrāces & de bouche & par escrit dés lors publié, & depuis encor tous les trois Estats du Royaume assemblez à Tours en feirēt vnanimemēt plaintes, dont se peuuent voir le reste és cayers lors presentez par maistre Iean de Rely Docteur en la faculté de Theologie & & Chanoine de l'Eglise de Paris, deputé desdicts Estats.

En somme les Rois Tres-Chrestiens ayans exposé non seulement leurs moyens, mais aussi leurs propres personnes pour mettre, restablir & maintenir les Papes en leur siege, accroistre leur patrimoine de tres-grands biens temporels, & conseruer leurs droits & authoritez par tout, les ont tousiours recogneus pour peres spirituels, leur rendans de franche volonté vne obeissance non seruile, mais vrayement filiale, & comme disoyent les anciens Romains en chose non du tout dissemblable) *sanctitatem Apostolicæ sedis sic comiter conseruantes, quemadmodum principes liberos decet, si non æquo iure*(comme il faut recognoistre qu'és choses spirituelles il y a preeminence & superiorité de la part du sainct siege Apostolique) *certè non vt dedititios, aut fundos.*

Aucuns de nos Docteurs François ont aussi dit & laissé par escrit que les Papes à leur aduenement estoiēt tenus enuoyer au Roy Tres-Chrestien la profession de leur foy telle qu'elle se trouue en l'ancienne collection du Cardinal Deus-dedit, & en quelque registre du thresor du Roy, sous le nom de Benedictus: adioustans que le Pape Boniface VIII. l'enuoya *sub plumbo*, à l'exēple de celle de Pelagius au Roy Childebert, dont se voyent quelques eschantillons au decret de Gratian. Ce que ie ne trouue auoir esté continué par forme de coustume louable ou autrement: & semble que cela aye esté faict par aucuns Papes à la priere des Rois de France, pour le deuoir commun de tous Chrestiens, qui sont admonestez d'e-

ſtre touſiours preſts à rendre compte de leur foy, quand ils en ſont requis: ſinon que quelcun vouſiſt encores remarquer cela pour vn reſte de l'ancienne façon de faire qui ſe practiquoit lors que les Papes auoient accouſtumé d'enuoyer leurs elections aux Rois de France pour les agreer & confirmer.

Les Rois tres-Chreſtiens ont de tout temps, ſelon les occurrences & neceſſitez de leur pays, aſſemblé ou fait aſſembler Synodes ou Conciles prouinciaux & nationaux, eſquels, entre autres choſes importantes à la conſeruation de leur eſtat, ſe ſont auſſi traitez les affaires concernans l'ordre & diſcipline Eccleſiaſtique de leurs pays, dont ils ont faict faire reigles, chapitres, loix, ordonnances, & pragmatiques ſanctions ſous leur nom & authorité: & s'en liſent encor auiourd'huy pluſieurs és recueils des decrets receus par l'Egliſe vniuerſelle, & aucunes approuuees par Conciles generaux.

Le Pape n'enuoye point en France Legats *à latere* auec faculté de reformer, iuger, conferer, diſpenſer, & telles autres qui ont accouſtumé d'eſtre ſpecifiees par les bulles de leur pouuoir, ſinon à la poſtulation du Roy tres-Chreſtien ou de ſon conſentement: & le Legat n'vſe de ſes facultez qu'apres auoir baillé promeſſe au Roy par eſcrit ſous ſō ſein, & iuré par ſes ſainctes Ordres de n'vſer deſdites facultez és Royaume, pays, terres & ſeigneuries de ſa ſujettion, ſinon tant & ſi longuement qu'il plaira au Roy: & que ſi toſt que ledit Legat ſera aduerty de ſa volonté au contraire, il s'en deſiſtera & ceſſera. Auſſi qu'il n'vſera deſdites facultez ſinon pour le regard de celles dont il aura le conſentement du Roy & conformément à iceluy, ſans entreprendre ny faire choſe preiudiciable aux ſaincts decrets, Conciles generaux, franchiſes, libertez & priuileges de l'Egliſe Gallicane & des Vniuerſitez & eſtudes publiques de ce Royaume. Et à ce-

ste fin se presentent les facultez de tels Legats à la Cour de Parlement, où elles sont veues, examinees, verifiees, publiees, & registrees sous telles modifications que la Cour voit estre à faire pour le bien du Royaume: suiuant lesquelles modifications se iugent tous les procés & differents qui suruiennent pour raison de ce, & non autrement.

Semblablement le Legat d'Auignon, quand ses facultez s'estendent outre le Comtat de Venixe & terres dont le Pape iouit à present, auparauant qu'vser de ses facultez és païs de l'obeissance & souueraineté du Roy, fait pareil serment & baille semblable promesse par escrit, & notamment de n'entreprendre aucune chose sur la iurisdiction seculiere, ny distraire les sujets, interdire ou excommunier les Officiers du Roy, ou faire chose contre les libertez de l'Eglise Gallicane, edicts, coustumes, statuts & priuileges du pays. Et sous ces modifications & à la charge d'icelles, sont ses facultez & celles de ses Vice-legats verifiees en la Cour de Parlement de Dauphiné, & autres respectiuement pour ce qui est de leur ressort, apres qu'elles ont esté presentees par eux auec placet, & lettres du Roy.

Les Prelats de l'Eglise Gallicane, encore qu'ils soient mãdez par le Pape pour quelque cause que ce soit, ne peuuent sortir hors le Royaume sans commandement ou licence & congé du Roy.

Le Pape ne peut leuer aucune chose sur le reuenu du temporel des benefices de ce Royaume sous pretexte d'emprunt, impost, vacant, despouille, succession, deport, incompatibilité, commande, neufiesme, decime, annate, procuration, communs ou menus seruices, põpine, ou autrement, sans l'authorité du Roy & consentement du Clergé: mesmes ne peut par ses bulles de pardons & indulgences charger les sujets du Roy de donner deniers ou autres aumosnes pour iceux.

gaigner: ny en donnant dispenses, se reseruer ou attribuer à sa chambre les deniers des amendes: & sont telles clauses reputees abusiues.

Le Pape ne peut exposer en proye ou donner le Royaume de France & ce qui en depend, ny en priuer le Roy ou en disposer en quelque façõ que ce soit: Et quelques monitions, excommunications ou interdictions qu'il puisse faire, les sujets ne doiuent laisser de rendre au Roy l'obeissance deue pour le temporel, & n'en peuuent estre dispensez ny absous par le Pape.

Ne peut aussi excommunier les Officiers du Roy pour ce qui concerne l'exercice de leurs charges & offices : & s'il le fait, celuy qui l'a poursuiuy est contraint par peines & amendes & par saisie de son temporel, ores qu'il fust Ecclesiastique, faire reuoquer telles cẽsures. Aussi ne sont lesdits officiers censez comprins és termes des monitions generales pour ce qui concerne leursdites charges.

Les clauses inserees en la bulle *de Cœna Domini*, & notammẽt celles du temps du Pape Iules II. & depuis, n'ont lieu en France pour ce qui concerne les libertez & priuileges de l'Eglise Gallicane & droicts du Roy ou du Royaume.

Ne peut le Pape iuger ny deleguer pour cognoistre de ce qui concerne les droits preeminences & priuileges de la couronne de France & ses appartenances : & ne plaide iamais le Roy de ses droicts & pretensions qu'en sa Cour propre.

Les Comtes, qui s'appellent Palatins, creez par le Pape, ne sont recogneus en France pour y vser de leurs pouuoirs ou priuileges, non plus que ceux creez par l'Empereur.

Les Notaires Apostoliques ne peuuent receuoir contracts de choses temporelles & profanes entre les suiets du Roy : & ne portent les contracts par eux receus comme ventes, eschanges, donations, & tels autres, aucune hypotheque sur les biens assis en ce Royaume, mais sont reputez sans effect pour ce regard.

Le Pape

Le Pape ne peut legitimer bastards & illegitimes pour les rendre capables de succeder ou leur estre succedé, ny pour obtenir offices & estats seculiers en ce Royaume: mais bien les dispenser, pour estre pourueus aux ordres sacrez & benefices: ne faisant toutesfois preiudice pour ce regard aux fondations seculieres ou priuileges obtenus en faisant icelles par les seculiers ou Ecclesiastiques sur leurs patrimoines & biens seculiers: ny pareillement aux statuts, coustumes, & autres constitutions seculieres.

Ne peut aussi aucunement restituer les laiz contre l'infamie par eux encouruë: ny les clercs, sinon aux fins d'estre receus aux ordres, offices, & actes Ecclesiastiques, & non autrement.

Ne peut remettre en ce Royaume l'amende honnorable adiugee à vn lay, encores que la condemnation fust de iuge Ecclesiastique & contre vn clerc: comme faisant telle condemnation honnorable, partie de la reparation ciuile.

Ne peut proroger le temps donné aux executeurs de testamens pour faire l'execution d'iceux, au preiudice des heritiers, legataires, creanciers, & autres y ayans interest ciuil.

Ne peut conuertir aucuns legs, ores qu'ils fussent pitoyables, en autre vsage contre la volonté des deffunts, sinon és cas esquels telle volonté ne pourroit estre accomplie formellement, ou qu'il fust besoin de faire ladite cõmutation: pourueu encores qu'esdits cas elle soit equipollente à ce qui auoit esté ordonné par le testament, ou autre disposition de derniere volonté: dont neantmoins, outre le cas de conscience, la cognoissance appartient au iuge lay.

Ne peut bailler permission aux gens d'Eglise estans de l'obeyssance du Roy, ou à autres tenans benefices en ce Royaume, mesmes aux reguliers & religieux profez, de tester des biens & fruicts de leurs benefices situez en ce Royaume, au preiudice des ordonnances & droits du Roy & des coustumes des pays & prouinces d'iceluy: ny empescher que les parens desdits clercs decedez, ou religieux faisans profession, ne

Xxx

leur succedent en tous leurs biens, mesmes és fruits de leurs benefices.

Ne peut aussi permettre ou dispenser aucun de tenir & posseder biens en ce Royaume, contre les loix, statuts, ou coustumes des lieux, sans congé & licence du Roy.

Ne peut permettre aux Ecclesiastiques d'aliener les biens immeubles des Eglises & benefices assis en France, pour quelque cause d'vtilité euidente, ou vrgente necessité que ce soit, & par quelque forme de contract que ce puisse estre, comme par vendition, eschange, infeudation, bail à cens, ou à rente, emphyteose à longues annees: encor que lesdits benefices soyent de ceux qui se dient exempts, & immediatement sujets au sainct siege Apostolique: mais bien peut bailler rescrit ou delegation à sujets & habitans de ce Royaume, à fin de cognoistre, traicter & iuger de l'vtilité euidente ou vrgente necessité: & ce faict, suiuant la forme de droict interposer sa confirmation & son decret selon que la matiere le requiert, sans toutesfois entreprendre sur ce qui est de la iurisdiction seculiere.

Moins encor peut-il ordonner ou permettre aucune alienation desdicts immeubles auec clause *inuitis Clericis*.

Ne peut deroger ny preiudicier par prouisions beneficiales, ou autrement, aux fondations laïcales, & droicts des Patrons laics de ce Royaume.

Le Pape ne peut par luy ny par son Legat *à latere*, ou par ses subdeleguez exercer iurisdiction sur les sujets du Roy, mesme de leur consentement, en matieres de petition de dot, separation de mariez quant aux biens, crimes d'adultere, de faux, de pariure, sacrilege, vsure, ou restitution de biens mal prins par contracts illicites & vsuraires, perturbation du repos public, soit par introduction de nouuelles sectes seditieuses ou heretiques, quand il n'est question que de faict, ny autrement en quelque matiere que ce soit, és cas dont la cognoissance appartient au Roy & aux iuges seculiers: ny pareillement absoudre les sujets du Roy desdits cas, sinon quant à la conscience & iurisdiction penitencielle seulement.

Ne peut vser en France de sequestration reelle en matiere beneficiale ou autre Ecclesiastique.

Ne peut cognoistre des crimes qui ne sont purs Ecclesiastiques, & non mixtes, à l'encontre de purs laics: mais bien à l'encontre des gens d'Eglise seulement : contre lesquels il peut vser de condemnations selon les sanctions canoniques, decrets conciliaires & pragmatiques conformement à iceux. Et quant aux laics, pour les crimes purs Ecclesiastiques, ne peut vser contre eux de condemnations d'amendes pecuniaires, ou autres concernans directement le temporel.

Encores que les religieux mendians, ou autres, pour ce qui concerne leur discipline, ne puissent s'adresser aux iuges seculiers sans enfreindre l'obedience, qui est le nerf principal de leur profession: toutesfois en cas de sedition ou tumulte & grand scandale, ils y peuuent auoir recours par requisition de l'impartition de l'ayde du bras seculier : & pareillement à la Cour de Parlement quand il y a abus clair & euident par contrauentions aux ordonnances royaux, arrests & iugemés de ladite Cour, ou statuts de leur reformation authorisez par le Roy & par ladite Cour, ou aux saincts Canons conciliaires & decrets, desquels le Roy est conseruateur en son Royaume.

Monitoires ou excommunications auec clause satisfactoire, qu'on appelloit anciennement *super obligatione de nisi*, ou *significauit*, comprenant les laics & dont absolution est reseruee *superiori vsque ad satisfactionem*, ou qui sont pour choses immeubles, celles qui contiennent clauses imprecatoires contre la forme prescripte par les Conciles, & pareillement celles dont l'absolution est par expres reseruee à la personne du Pape, & qui emportent distraction de la iurisdiction ordinaire, ou qui sont contre les ordonnances du Roy & arrests de ses Cours, sont censees abusiues: mais est permis se pourueoir pardeuant l'ordinaire par monition generale *in forma mal-factorum, pro rebus occultis mobilibus, & vsque ad reuelationem duntaxat*. Et si le lay s'y oppose, la cognoissance de son opposition appartient au iuge lay, & non à l'Ecclesiastique.

Pendant l'appel comme d'abus de l'octroy ou publication d'vne monition, la Cour du Roy peut ordonner que sans preiudice des droits des parties, le benefice d'absolution à cautele sera imparty à l'appellant, soit clerc ou lay : & qu'à ce faire & souffrir l'Euesque sera contraint mesmes par saisie de son temporel, & son vicegerent par toutes voyes deuës & raisonnables.

Vn Inquisiteur de la foy n'a capture ou arrest en ce Royaume, sinon par l'ayde & authorité du bras seculier.

Le Roy peut iusticier ses officiers clercs, pour quelque faute que ce soit commise en l'exercice de leurs charges, nonobstant le priuilege de clericature.

Nul de quelque qualité qu'il soit ne peut tenir aucun benefice, soit en tiltre ou à ferme, en ce Royaume, s'il n'en est natif, ou s'il n'a lettres de naturalité ou de dispense expresse du Roy à ceste fin, & que ses lettres ayent esté verifiees où il appartient.

De la seconde maxime depend ce que l'Eglise Gallicane à tousiours tenu, que combien que par la reigle Ecclesiastique, ou (comme dit sainct Cyrille escriuant au Pape Celestin) par l'ancienne coustume de toutes les Eglises, les Conciles generaux ne se doiuent assembler ny tenir sans le Pape *claue non errante* recogneu pour chef & premier de toute l'Eglise militante & pere commun de tous Chrestiens, & qu'il ne s'y doiue rien conclure ny arrester sans luy & sans son authorité: toutesfois il n'est estimé estre par dessus le Concile vniuersel, mais tenu aux decrets & arrests d'iceluy, comme aux commandemens de l'Eglise espouse de nostre Seigneur Iesus-Christ, laquelle est principalement representee par telle assemblee.

Aussi l'Eglise Gallicane n'a pas receu indifferemment tous Canons & Epistres decretales, se tenant principalement à ce qui est contenu en l'ancienne collection appellee *Corpus canonum*, mesme pour les Epistres decretales iusques au Pape Gregoire II.

Le Pape ne peut dispenser pour quelque cause que ce soit,

de ce qui est de droict diuin & naturel, ny de ce dont les SS. Conciles ne luy permettent de faire grace.

Les reigles de Chancellerie Apostolique, durant mesmes le Pontificat du Pape qui les a faictes ou authorisees, ne lient l'Eglise Gallicane, sinon entant que volontairement elle en reçoit la practique, comme elle a faict des trois qu'on appelle *de publicandis resignationibus in partibus, de verisimili notitia obitus, & de infirmis resignantibus*, authorisees par les edits du Roy, & arrests de son Parlement, ausquelles le Pape ny son Legat ne peuuent deroger, fors à celle *de infirmis resignantibus*, de laquelle on reçoit leur dispense, mesme au preiudice des graduez nommez en leurs mois.

Bulles ou lettres Apostoliques de citation executoriales, fulminatoires, ou autres ne s'executent en France sans pareatis du Roy ou de ses officiers: & l'execution qui s'en peut faire par le lay apres la permission, se faict par le iuge royal ordinaire de l'authorité du Roy, & non *authoritate Apostolica*, pour euiter distraction & meslange de iurisdiction: mesmes celuy qui a impetré bulles, rescrits, ou lettres portans telle clause, est tenu declarer qu'il entend que les deleguez ou executeurs soyent clers ou laics, en cognoissent *iure ordinario*: autrement y auroit abus.

Le Pape ou son Legat *à latere*, ne peuuent cognoistre des causes Ecclesiastiques en premiere instance, ny exercer iurisdiction sur les sujects du Roy & demourans en son Royaume, païs, terres, & seigneuries de son obeyssance, soit par citation, delegation ou autrement, posé ores qu'il y eust consentement du sujet: ny entre ceux mesmes qui se dient exempts des autres iurisdictions Ecclesiastiques, & immediatement sujets quant à ce au sainct siege Apostolique, ou dont les causes y sont legitimement deuolues: pour le regard desquels, en ce qui est de sa iurisdiction, il peut seulement bailler iuges deleguez *in partibus*, qui est à dire és parties desdits Royaume, terres, & seigneuries, où lesdites causes se doiuent traitter de droict commun, & au dedans des mesmes dioceses: Desquels iuges deleguez les appellations (si aucunes s'interiettent) y

doiuent aussi estre traittees iusques à la finale decision d'icelles, & par iuges du Royaume à ce deleguez. Et s'il se fait au contraire, le Roy peut decerner ses lettres inhibitoires à sa Cour de Parlement, ou autre iuge, où se peut la partie y ayant interest, pouruoir par appel comme d'abus.

Semblablement pour les appellations des Primats & Metropolitains en causes spirituelles qui vont au Pape, il est tenu bailler iuges *in partibus & intra eandem diœcesim.*

Quand vn François demande au Pape vn benefice assis en France, vacant par quelque sorte de vacation que ce soit, le Pape luy en doit faire expedier la signature du iour que la requisition & supplication luy en est faite, sauf à disputer par apres de la validité ou inualidité pardeuant les iuges du Roy, ausquels la cognoissance en appartient: & en cas de refus fait en Cour de Rome, peut celuy qui y pretend interest presenter sa requeste à la Cour, laquelle ordonne que l'Euesque diocesain ou autre en donnera prouision, pour estre de mesme effect qu'eust esté la datte prise en Cour de Rome, si elle n'eust esté lors refusee.

Le Pape ne peut augmenter les taxes de prouisions qui se font en Cour de Rome des benefices de France, sans le consentement du Roy & de l'Eglise Gallicane.

Le Pape ne peut faire aucunes vnions ou annexes des benefices de ce Royaume à la vie des beneficiers, ny à autre temps: mais bien peut bailler rescrits delegatoires à l'effect des vnions qu'on entendra faire selon la forme contenuë ou concile de Constance, & non autrement: & ce auec le consentement du patron & de ceux qui y ont interest.

Ne peut creer pensions sur les benefices de ce Royaume, ayans charge d'ames, ny sur autres, ores que ce fust du consentement des beneficiers, sinon conformément aux saincts decrets conciliaires & sanctions canoniques, au profit des resignans quand ils ont resigné à ceste charge expresse; ou bien pour pacifier benefices litigieux: & ne peut permettre que celuy qui a pension creée sur vn benefice, la puisse transferer en autres personnes, ny qu'aucun resignant retienne au lieu

de pension tous les fruits du benefice resigné, ou autre quantité desdits fruicts excedans la tierce partie d'iceux, ores que ce fust du consentement des parties, comme dict est.

Ne peut composer auec ceux qui auroyent esté vrais intruz és benefices de ce Royaume, sur les fruits mal prins par eux, ny les leur remettre pour le tout ou en partie au profit de sa chambre, ny au preiudice des Eglises ou personnes au profit desquels tels fruits doiuent estre conuertis.

Les collations & prouisions des benefices resignez és mains du Pape ou de son Legat, ne doiuent contenir clause, par laquelle soit ordonné que foy sera adioustee au contenu des bulles, sans qu'on soit tenu d'exhiber les procurations, en vertu desquelles les resignations sont faictes, ou sans faire autre preuue valable de la procuration au preiudice du resignant, s'il denie ou contredit telle resignation.

Aussi ne se peut és collations & prouisions de benefices mettre clause *anteferri*, ou autre semblable au preiudice de ceux, ausquels parauant & lors de telle prouision seroit acquis droit pour obtenir le benefice.

Mandats *de prouidendo*, graces expectatiues generales ou speciales, reseruations, regrez, translations, mesmes de prelatures, dignitez, & autres benefices estans à la nomination du Roy, ou presentation de patrons laics, & telles autres vsances de Cour de Rome declarees abusiues par les Edits du Roy & arrests de son Parlement, ne sont receues & n'ont lieu en France.

Et quant à la preuention, le Pape n'en vse que par souffrance au moyen du Concordat publié du tres-expres commandement du Roy contre plusieurs remonstrances de sa Cour de Parlement, oppositions formees, protestations & appellations interiettees. Et depuis encores tous les trois Estats du Royaume assemblez en firent plainte, sur laquelle furent enuoyez Ambassadeurs à Rome pour faire cesser ceste entreprise, qu'on a par fois dissimulee & toleree en la personne du Pape, mais non d'autre, quelque delegation, vicariat, ou faculté qu'il eust de sa Saincteté. & si l'a on restraint tant qu'on a peu,

iusques à iuger que la collation nulle de l'ordinaire empesche telle preuention.

Resignations ou procurations portans clause *in fauorem certæ personæ, & non alias, aliter, nec alio modo*, & les collations qui s'en ensuiuent sont censees illicites & de nulle valeur, comme resentant Simonie, & ne tiennent, mesmes au preiudice des resignans, encor que les collations eussent esté faites par le Legat *à latere*, en vertu de ses facultez. Toutesfois celles faictes par le Pape mesmes, s'exceptent de ceste reigle & maxime.

Le Pape ny son Legat ne peuuent dispenser les graduez, des temps & cours de leurs estudes, ny autrement, pour les rendre capables de nominations de benefices, & tels autres droits & prerogatiues.

Le Legat *à latere* ne peut deputer Vicaires ou subdeleguer pour l'exercice de sa legation sans le consentement exprés du Roy, mais est tenu exercer luy-mesmes son pouuoir tant qu'il dure.

Et si ne peut vser de la puissance de conferer les benefices de ce Royaume, quand il est en pays hors d'obeyssance du Roy.

Et à son partement, est tenu laisser en France les registres des expeditions faictes du temps de sa legation, pour ce qui concerne le Royaume de France, ensemble les seaux d'icelle, és mains de quelque fidelle personnage que le Roy depute, pour expedier ceux qu'il appartiendra. Et sont les deniers procedans desdites expeditions conuertis en œuures pitoyables, selon qu'il plaist à sa Majesté en ordonner.

Le Pape ne peut conferer ny vnir hospitaux, ou leproseries de ce Royaume, & n'a lieu en iceux la reigle *de pacificis*.

Ne peut creer Chanoines d'Eglise cathedrale ou collegiale, *sub expectatione futuræ præbendæ, etiam* du consentement des chapitres, sinon à fin seulement de pouuoir retenir en icelles dignité, personat, ou office.

Ne peut conferer les premieres dignitez des Eglises cathedrales *post Pontificales maiores*, ny les premieres dignitez des Eglises

Egliſes collegiales, eſquelles ſe garde la forme d'election preſcrite par le concile de Latran.

Ne peut diſpenſer au preiudice des louables couſtumes & ſtatuts des Egliſes cathedrales ou collegiales de ce Royaume, qui concernent la decoration, entretenement, continuation & augmentation du ſeruice diuin: ſi ſur ce y a approbation, priuilege & confirmation Apoſtolique octroyee pour la ſuſdite cauſe auſdites Egliſes à la requeſte du Roy patron d'icelles: encore que leſdits priuileges ainſi octroyez, fuſſent ſubſequents les fondations deſdites Egliſes.

On peut en France prendre poſſeſſion d'vn benefice en vertu de ſimple ſignature, ſans bulles expediees ſoubs plomb.

Le droict qu'on appelle de Regale, approuué par aucuns ſaincts Decrets, ſemble ſe pouuoir mettre entre les libertez de l'Egliſe Gallicane, comme dependant du premier chef de la maxime generale cy deſſus. Car encores qu'aucuns grands perſonnages ayent voulu faire deux ſortes ou eſpeces de Regale, diſtinguans le tẽporel du ſpirituel: ce neantmoins le conſiderant de plus pres, il ne ſe trouuera qu'vn procedant de meſme ſource, & ſe pourra dire droict, non à la verité de rachapt ou relief, mais pluſtoſt de bail, garde, protectiõ, mainbournie, ou patronage, & emporter la collation des prebendes, dignitez & benefices non curez vacants de droit & de faict enſemble, ou de faict, ou de droit tant ſeulement, comme faiſant à preſent telle collation aucunement partie des fruits de l'Eueſché, ou Archeueſché, leſquels ſe partagent au reſte entre le Roy & les heritiers du defunt Prelat, au pro rata de l'annee, meſmes pour le regard des ja perceus auparauant le decez. Mais outre, ha ce droict quelques ſingularitez & priuileges particuliers, comme de durer trente ans, d'eſtre ouuert par la promotion au Cardinalat ou Patriarchat, de n'eſtre clos par ſouffrance ny autremẽt iuſques à ce que le ſucceſſeur Eueſque ou Archeueſque ait faict & preſté au Roy le ſerment de fidelité, & preſenté, & faict regiſtrer les lettres d'iceluy en la chambre des Comptes, apres auoir baillé les ſiennes adreſ-

santes au Roy, & que le Receueur ou Commissaire de la Regale ait receu mandemant de ladite Chambre pour luy delaisser la pleine iouissance de son benefice. Aussi ha la Regale ceste preeminence de ne se cumuler d'autres droits que du Roy, non pas de ceux du Pape mesmes: de n'estre sujette à la iurisdiction & cognoissance d'autre que du Roy, & de sa Cour de Parlement, ny pareillement aux reigles de la Chancelerie de Rome, mesme à celles *de verisimili notitia obitus*, ny encor à celle *de pacificis*, sinon quand le differend est entre deux regalistes qui s'aident de leur possession: ny aux facultez de Legats, dispenses deuolutz, nominations, & pareilles subtilitez du droict Canon.

Se peut aussi mettre en ce mesme râng le droit de donner licence & congé de s'assembler pour elire, & celuy de confirmer l'election deuement faicte, dont les Roys de France ont tousiours iouy tant que les elections ont eu lieu en ce Royaume, & en iouissent encor à present en ce qui reste de ceste ancienne forme.

Mais on pourroit douter si le droict de Nomination doit estre mis entre les libertez, plustost qu'entre les priuileges, d'autāt qu'il peult sembler tenir quelque chose de passedroit, attendu mesme ce que Loup Abbé de Ferrieres, Prelat fort sage, & des plus sçauans du temps du Roy Charles le Chauue, tesmoigne que les Merouingues & Pepin eurent encor sur ce le consentement du Pape Zacharie en vn synode, à ce que le Roy pour maintenir son estat en repos, peut nōmer aux grandes & importantes dignitez Ecclesiastiques, personnes de sō royaume ses subiets, dōt ils s'asseurast, dignes neantmoins de la charge. Et toutesfois ce droict se voit indifferemment pratiqué par les moindres patrons laics: ce qui le doit faire trouuer plus legitime & tolerable en la personne du Roy tres-Chrestien, premier & vniuersel patron & protecteur des Eglises de son Royaume, pour le regard duquel on a tenu & pratiqué ceste maxime, mesme depuis les derniers Concordats.

Qu'en tous Archeueschez, Eueschez, Abbayes, Prieurez, & autres benefices vrayement electifs, soit que ils ayent priuilege d'elire ou non, resigner en Cour de Rome *in fauorem*, ou bien, *causa permutationis*, est requise & necessaire la nomination du Roy, sous peine de nullité: sinon qu'il y eust possession triennale paisible depuis la prouisiõ: Et q̃ lesdits droicts de Regale & nomination ont lieu, encores que le beneficié soit mort à Rome & que le benefice ait vacqué *in Curia Romana*.

Ie comteray plustost entre les priuileges les Indults d'aucunes Cours souueraines, encores qu'ils soyent plus anciens qu'aucuns ne pensent, & qu'il s'en trouue quelques remarques dés le temps du Pape Sixte 4. voire & sous le regne de Philippes le Bel.

Et pareillement plusieurs autres priuileges octroyez particulierement aux Rois & Roines de France, à leurs Enfans, Princes du sang & à leurs seruiteurs familiers & domestiques, dont le rapport n'a semblé estre de ce memoire.

Mais ie n'y obmettray les exemptions d'aucunes Eglises, Chapitres, Corps, Colleges, Abbayes, & Monasteres, de leurs Prelats legitimes & ordinaires qui sont les diocesains & metropolitains, lesquelles exemptions ont autresfois esté octroyees par les Rois & Princes mesmes, ou par les Papes à leur poursuite, & pour tresgrandes & importantes considerations, depuis debattues & soustenues és conciles de Basle & de Constance: dont furent dés lors publiez quelques memoires. Tant y a qu'on peut dire auec verité pour ce regard, que nul Monastere, Eglise, College, ou autre corps Ecclesiastique ne peut estre exempté de son ordinaire, pour se dire dependre immediatement du sainct Siege, sans licence & permission du Roy.

Ie ne puis aussi obmettre en ce lieu, ce que le Pape Alexandre troisieme en vne sienne Epistre decretale remarque pour vne coustume ancienne de l'Eglise Gallicane, de pouuoir tenir ensemble plusieurs benefices: ce qu'il dit toutefois estre cõtre

les anciẽnes reigles Ecclesiastiques, notamment pour le regard des benefices qui ont charge d'ame, & requierent residence personnelle & actuelle.

Et neantmoins la verité est, que la mesme Eglise Gallicane a tenu, & la Cour de France iugé, que le Pape ne peut conferer à vne mesme personne plusieurs benefices *sub eodem tecto*, soit à vie ou à certain temps, mesmes quand ils sont vniformes, comme deux chanoinies, prebendes, ou dignitez en mesme Eglise cathedrale ou collegiale: & a modifié les facultez d'aucuns Legats pour ce regard.

I'oseray encor mettre entre les priuileges, mais non Ecclesiastiques, le droit de tenir dixmes en fief par gens purs laics. Ce qu'on ne peut nier auoir prins son origine d'vne licence & abus commencé sous Charles Martel Maire du Palais, continué principalement sous les Rois de sa race, & neantmoins toleré pour aucunes considerations, mais auec tel temperament sous les derniers, que le lay peut rendre ou donner tels fiefs à l'Eglise, & l'Eglise les receuoir & retenir sans permission du Prince: & qu'estans retournez en main Ecclesiastique, ils ne sont sujets à retraict de personne laye, sous pretexte de lignage, feudalité, ny autrement: & dés lors en appartient la cognoissance au iuge Ecclesiastique pour le regard du petitoire.

Or pour la conseruation de ces libertez & priuileges (que nos Rois tres-Chrestiens, qui portent la Couronne de franchise sur tous autres, iurent solemnellement à leur Sacre & couronnement de garder & faire garder inuiolables) se peuuẽt remarquer plusieurs & diuers moyens sagement pratiquez par nos ancestres, selon les occurrences & les temps.

Premierement par conferences amiables auec le sainct Pere, ou en personne, ou par ambassadeurs. Et à cest effect se trouue que les anciens Rois de France (mesmes ceux de la race de Pepin, qui ont eu plus de suiet de communication auec le S. Siege que leurs predecesseurs) auoyent comme pour marche commune la ville de Grenoble, où encores le Roy Hugues Pere de Robert, inuita le Pape par forme d'vsance & coustume, par vne epistre escrite par Gerbert lors Archeuesque de

Rheims, depuis Pape, sur le different de l'Archeuesché de Rheims.

Secondement, obseruans soigneusement que toutes bulles & expeditions venans de Cour de Rome fussent veues, pour sçauoir si en icelles y auoit aucune chose qui portast preiudice en quelque maniere que ce fust, aux droits & libertez de l'Eglise Gallicane, & à l'auctorité du Roy. Dont se trouue encores ordõnance expresse du Roy Loys onziesme, suiuie par les predecesseurs de l'Empereur Charles cinquiesme lors vassaux de la couronne de France, & par luy-mesmes en vn sien Edict fait à Madril & pratiqué en Espagne & autres pays de son obeissance, auec plus de rigueur & moins de respect qu'en ce Royaume.

Tiercement par appellations interiettees au futur Concile, dont se trouuent plusieurs exemples, mesmes és derniers temps de celles interiectees par l'vniuersité de Paris, des Papes Boniface 8. Benedict onziesme, Pie deuxiesme, Leon 10. & autres. Qui fut aussi le moyen que maistre Iehan de Nanterre, Procureur general du Roy pratiqua contre les bulles du Cardinal de Balüe, appellant d'icelles *ad Papam melius informatum, aut ad eos ad quos pertinebat:* & pareillement maistre Iean de sainct Romain contre certaines censures, auec protestations de nullité & de recours *ad illum, seu ad illos, ad quem, seu ad quos, &c.*

Quartement par appellations precises comme d'abus, que nos peres ont dit estre quand il y a entreprise de iurisdiction ou attentat contre les saincts decrets & canons receuz en ce royaume, droicts, franchises, libertez & priuileges de l'Eglise Gallicane, concordats Edits & Ordonnances du Roy, arrests de son Parlement: Bref, contre ce qui est non seulement de droict commun, diuin ou naturel, mais aussi des prerogatiues de ce royaume, & de l'Eglise d'iceluy.

Lequel remede est reciproquement commun aux Ecclesiastiques pour la conseruation de leur authorité & iurisdictiõ: si que le Promoteur ou autre ayant interest, peut aussi appeller comme d'abus de l'entreprise ou attentat faict par le iuge

lay sur ce qui luy appartient.

Et est encores tres-remarquable la singuliere prudence de nos maieurs, en ce que telles appellations se iugent non par personnes pures layes seulement, mais par la grãde Chambre du Parlement, qui est le lict & le siege de Iustice du Royaume, composée de nõbre egal de personnes, tant Ecclesiastiques que nõ Ecclesiastiques, mesme pour les personnes des Pairs de la Couronne.

Qui est vn fort sage temperament, pour seruir comme de lien & entretien cõmun des deux puissances, si que l'vne & l'autre n'ont iuste occasion de se plaindre, & beaucoup moins que des inhibitions & autres moyens qui se pratiquẽt ailleurs, mesmes par ceux qui se vantent d'extreme obeissance plus de parole que de faict.

Au surplus, tous ceux qui iugent droictement des choses, peuuent assez recognoistre de quelle importance a esté, & est encores autant & plus que iamais, la bonne & entiere intelligence d'entre nostre S. pere le Pape & le Roy de France, lequel pour tres-iustes causes & tresgrandes merites, a emporté sur tous autres le tiltre de tres-Chrestien, & premier fils & protecteur de l'Eglise. Et pour ce doiuent-ils en general & en particulier estre d'autant plus soigneux d'entretenir les liens de ceste concorde par les mesmes moyens qui l'ont faict durer iusque à cy, supportans plustost les imperfections qui y pourroient estre, que s'efforçans de roidir outre mesure les cordes d'vn nœud si franc & volontaire: de peur que par trop serrer & restraindre, elles ne se relaschẽt, ou (qui pis seroit, ce q̃ Dieu ne vueille permettre) rompent tout à faict, au dãger & dommage certain de toute la Chrestienté, & particulieremẽt du sainct Siege, duquel vn de ses plus sages Prelats a tres-prudemment recognu & tesmoigne par escrit que la cõseruation des droits & prerogatiues de la couronne de France estoit l'affermissement.

Prouerb. XXII.

Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui.

Eccli. X.

Qui dissipat sæpem, mordebit eum coluber.

Πρὸς Γαλάτας ε.

Ὑμεῖς γὰρ ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις. Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

ECCLESIÆ GALLICANÆ IN SCHISMATE STATVS.

Ex Actis publicis.

ESTAT DE L'EGLISE GALLICANE DVRANT LE SCHISME.

Extraict des Registres & actes publiques.

TABLE DV CONTENV OV PRESENT RECVEIL.

Charles VI. & VII.

Henry II.

LECTORI.

I quisquam est qui hæc a nobis schismatis vel excitandi, vel formandi, fouendique studio edita putet, næ ille longe fallitur, aut certe calumniatur & malignus est. Testamur Deũ mentium regem solum, secretorum æque ac manifestorum iudicem vindicemque nihil tam nobis odio esse quam dissensionem, quam scissuram, communis hostis votum atque opus: nihil tam cordi quam pacem, quam vnitatem fidei & charitatis mutuæ germen, iustitiæ sororem, omnium bonorum matrem. Absit a catholica discedendi animus, extirpetur potius discordiæ fomes vndecumq; est, &, si Comicis verbis in re Tragica vti licet, Pereant qui inter nos discidium volunt. In eadem gente, in eadem familia, quæ vnius nomen præfert, non sit Iuda & Israel, Hierusalem & Samaria, Sion & Bethel aut Garizim: simus potius vnũ omnes, vnum spiremus sub vno capite, sub vno Duce, qui pater est misericordiarũ, auctor caritatis, princeps pacis. Ad quid igitur ista? inquies. Dicemus libere, vt ingenuos decet, seu ius hoc gentis, seu quis vitium interpretetur. Cũ hereditariorũ & coniuratorũ Regni hostiũ artibus ac dolis, nostratiũ etiã quorundã imprudẽtia an perfidia, licet vtrimq; fidei & religionis sacrum nomẽ veluti syparium prætẽdatur, periculosissimo schismati viam aperiri cerneremus ac serio doleremus,

visum est bonis viris & retinendæ vnitatis studiosissimis, Bonum factum, hoc quasi obiice in præcipitiũ ruentes interim sufflaminare, quo simul discãt, & rem esse vtrisq; periculi plenam: at væ illis ab æterno Pontifice pridem dictum, quibus iuste imputari scandalum poßit: ac, si quidem deinceps in nos iusta Dei ira eo vsque exasperetur, vt in terris non satis inter mortales cõueniat, quod is auertat qui dat pondus ventis, & motũ fluctuũ maris mitigat, illos quidem quantum in nobis est, vel supplices deprecemur, homines etiam se esse meminerint, nec vltra sibi vsurpẽt quod concessum non est, diiudicare cogitationes aliorũ, sed Deo sinceras præbeant suas etiam pro illis de quibus forte aliquid dubitant: expendantque secum illud Sapientis, quod in non dißimili causa maiorum gentium Patres vsurparunt: Scindens ligna periclitabitur in eis, si exciderit ferrum: Istos verò fraternè moneamus, sic tempestati obsequi, vt, quod saluis patriæ legibus possunt & debent, portum semper spectent, nec se à communis matris gremio diuelli ac distrahi longiùs patiantur, scientque nec iustitiam hominum coronare, nec culpam dãnare Ecclesiam. Et faxit Dominus ne in Oniæ votum illud coactum paullo impatientiores tandem erumpant: Deus Rex omnium, petimus vt neque istos exaudias contra illos petentes, neque illos contra istos orantes: Quin potius cum sanctißimo antistite vno omnes ore precemur: Domine Iesu Christe, qui pax es nostra, qui fecisti vtraque vnum, fac nos vnum, vt vere tandem cantemus, Ecce quàm bonum & quam iucundum, habitare fratres in vnum. Redde concordiam, pelle discordiam, introduc teipsum in titulos tuos. tu mane: nec alter poßideat, & de tuis velis fallat. Amen.

AROLVS Dei gratia Francorum Rex, Vniuersis præsentes literas inspecturis, Salutem. Notum facimus quod cum nuper in præsentia principum nostræ prosapiæ, videlicet Regis Siciliæ consanguinei, Bituriæ patrui, Burgundiæ consanguinei, & Borbonij auunculi, Comitis Niuernensis consanguinei, & aliorum procerum regni nostri prædicti, tunc pro nobis & nomine nostro existentium in Concilio Prælatorum, Capitulorum, Abbatum, Conuentuum & Collegiorum, Vniuersitatum, & aliorum virorum Ecclesiasticorum nostrorum Regni & Delphinatus Viennensis, ipsas Ecclesias repræsentantium, super materia vnionis sanctæ matris Ecclesiæ & super bono statu & regimine Ecclesiarum dictorum Regni & Delphinatus, in aula alta supra Secanam domus seu palatij regalis Parisius congregatos, aliqua fuissent proposita & exposita luculenter & diserte per Aduocatum nostrum Regium, ad instantiam etiam Procuratoris nostri generalis, tendentia & conferentia ad conseruationem iuriū & libertatum dictarum Ecclesiarum, personarumque Ecclesiasticarum dictorum Regni & Delphinatus, præsertim quoad modum assumendi ibidem personas ad prælaturas & dignitates, aliaque beneficia Ecclesiastica, & vt reducerentur dictæ Ecclesiæ & personæ Ecclesiasticæ ad suam pristinam & canonicam libertatem, prouidereturque contra graues vsurpationes & interprisias, quas contra hoc fecerunt Romani Pontifices ab aliquibus annis citra, concludens & requirens quod super propositis per eum deliberaretur in dicto Concilio, ac

etiam prouideretur pro futuro, ficut foret fecundum Deum & iustitiam iuste & rationabiliter prouidendum:& huiusmodi materia fuisset in nostra præsentia inter dictos Prælatos & viros Ecclesiasticos diutius & plurium dierum interuallis discussa, agitata, & diligenter pertractata: Tandem quæ circa hoc fuerant per eos aduisata & deliberata nobis ad plenum intimare & referre curantes, exposuerunt, grauiter conquerendo, quod quamuis Papæ potestas sit ad pasturam spiritualem gregis Dominici, & conseruationem status ac hierarchiæ mystici corporis Ecclesiæ principaliter ordinata, nec sibi conueniat aut liceat ad proprium trahere commodum quæ propter perpetuam vtilitatem sunt ad bonum commune præfixa, nec transgredi deberet terminos quos posuerũt patres nostri, qui singulis quibusque Ecclesiis decreuerunt sua iura seruanda, vt sic in corpore ipsius Ecclesiæ vera concordia seruaretur: cũ non posset hęc Ecclesiastica politia ratione subsistere, nisi eam huiusmodi magnus differentiæ ordo seruaret; omniaque ea, quæ sanctorum Patrum Concilia decreuerunt, integerrima perpetuaque sint approbatione veneranda, nec sint (præsertim quando nec vlla necessitas, nec Ecclesiastica prorsus extorquet vtilitas) aliqua ratione violanda. Statutis autem Conciliorum generalium, ac decretis sanctorum Patrum, pro bono regimine ac conseruatione perpetua status Ecclesiæ, inter alia noscitur salubriter institutum, quod Prælati ad Ecclesias quascumque cathedrales & collegiatas per electionem illorum de collegio, & eorum consensu assumantur: & quoad sanctas Ecclesias cathedrales per suum Metropolitanum, alij vero per loci Diocesanum confirmentur, & per eundem alia beneficia suæ Diocesis personis idoneis conferantur: vel si fuerint patroni, ad eorum præsentationem instituantur in eis: quamuis etiam illa sint magnopere præcauenda, ex quibus inducitur via delinquendi, & maxime vbi desiderandæ seu captandæ alienæ mortis votum & occasio ministratur, viaque aperitur ad beneficia vacatura, sitque naturali ratione dictante per concilia generalia similiter institutum, quod beneficia Ecclesiastica vacatura promitti non debeant, nec dari ius ex-

pectationis ad ea: fuerintque omnia prædicta in Ecclesia sancta Dei, sicut permittitur, hactenus, vsque ad tempus quorumdam nouissimorum Romanorum Pontificum inuiolabiliter obseruata: Nihilominus tamen ab aliquibus annis citra, Romani Pontifices, contemptis præfatis sanctorum Patrum & Conciliorum generalium decretis, & eis penitus non seruatis, omnes Ecclesiasticas dignitates Cathedrales & collegiatas & alias quascumque post Episcopalem maiores indifferenter suæ dispositioni reseruauerunt, gratias ad vacatura beneficia, per quod contra sancta generalia Concilia occasio votumque alienæ mortis ingeritur, & via ad vacatura contra rationem aperitur, indistincte & sine limitatione quacumque omni petenti concesserunt, modos innumerabiles introduxerunt, quibus potestas Prælatorum, Capitulorum, Collegiorum, & aliorum quorumcumque penitus absorbetur, apponendo prohibitiones, & decreta, quibus etiam ignorantes volunt esse ligatos, diuersas fulminando sententias in contrarium facientes, adeoque vix reperiatur aliquis, aut nullus, cui etiam vnicum beneficium conferendi aut præsentandi ad aliud, sit relicta facultas: clausulas etiam varias, & interdum inexplicabiles suis in bullis solent apponere, regulas diuersas, aut præter, aut contra ius nunc constituunt, nunc reuocant: vt etiam perspicaciter discernenti apparere non valeat, quis inter plurimos impetrantes videatur ius habere: intrusiones in beneficiis inde sequuntur, grauissima litigia oriuntur, quæ cum magnis expensis, & in preiudicium regnicolarum ducuntur extra regnum: & cũ promouentur aliqui ad dignitates electiuas, cessant banna & euocationes, quæ de iure ad probandas electiones & personas fieri statuuntur. Propter quod, cum non possit Romanus Pontifex omnium hominum & status Ecclesiarum habere notitiam, sæpe contingit indignos & indigne ad huiusmodi dignitates assumi, & tales interdum qui tantummodo probati sunt argento: quique numquam in loco beneficij morabuntur: Occasione autem præmissorum iura beneficiorum depereunt, ædificia corruunt, & cultus diuinus minuitur: Hæc

dederunt occasionem reseruandi vacationum annatas, & infinitas pecunias extorquendi, per quæ Regnum pecuniis & opibus continue vacuatur. Ex iis datur occasio aut per fas aut nefas ad Papatum aspirandi, & adeptum contra bonum regiminis & vnionis Ecclesiæ retinendi, ad ditandum potius, sublimandumque se & suos: Hinc etiam fraudatur multipliciter intentio fundatorum, & statuta Conciliorum generaliũ, decretaque sanctorum Patrum ac iura relinquuntur inania, quæ, ex quo aliter non seruantur, frustra videntur occupare membranas. Infelices autem Episcopi si sic eis indistincte sua interdicunt officia, in Ecclesia quid faciunt? Et sic agendo nil aliud agitur, nisi vt Ecclesiasticus ordo, qui maxime per Papam illæsus seruari debuit, confundatur, ac etiam dissipetur. Propter quæ & alia quæ dictos Prælatos & alios in dicto Consilio congregatos, rationabiliter mouere poterant & debebant, deliberauerunt & concluserunt in modo quo sequitur. Videlicet, quod de cetero, sicut volunt statuta Conciliorum generalium & decreta sanctorum Patrum, per electiones Capitulorum, Conuentuum, & Collegiorum, conuentionesque superiorum, Ecclesiis cathedralibus, Collegiatis, cæterisque beneficiis electiuis, tam regularibus quam secularibus, necnon per præsentationes, collationes, & institutiones per illos ad quos de iure communi, priuilegio, vel consuetudine spectat, faciendas prouideatur, cessantibus & reiectis omnino ac non obstantibus quibuscumque & quorumcumque reseruationibus generalibus vel specialibus, ac prohibitionibus, expectationibus aut gratiis, etiam cum decreti appositione ex parte Papæ, vel eius auctoritate factis, aut faciendis, seu concessis, aut concedendis, quo vsque per Concilium generale canonice celebrandum aliud fuerit ordinatum: ad cuius Concilij ordinationem dicta Ecclesia Gallicana & Delphinatus se summittit. Supplicabant igitur humiliter & deuote, quatinus nos ipsorum deliberationi & conclusioni conformanter adhærentes, ipsas gratas habere, & dictas Ecclesias, & viros Ecclesiasticos nostrorum regni & Delphinatus quoad prædicta ad suam libertatem antiquam & iuris communis di-

ſpoſitionem, quantum in nobis eſt, reducere, & in eadem libertate eos conſeruare & manu tenere, omnia ad contrarium impedimenta ſubmouendo, dignaremur. Nos igitur attendentes, quod ſicut ſacerdotes debitores ſunt, vt veritatem quam audiuerunt a Deo, libere prædicent: ſic princeps debitor eſt, vt veritatem quam audiuit a ſacerdotibus probatam quidem ſcripturis, defendat fiducialiter, & efficaciter exequatur, habita prius deliberatione matura & tractatu diligenti cum pluribus de genere noſtro Principibus aliiſq; viris notabilibus & famoſis dictorum Prælatorum, & aliorum virorum Eccleſiaſticorum, ac Procuratoris noſtri ſupplicationẽ, & requeſtam, iuſtam, & rationabilem, ſanctorumque Patrum, & Conciliorum generalium decretis, conformem reputantes, eam in forma, ſicut præmittitur, de noſtra certa ſententia duximus admittendam, prædictas deliberationes & concluſiones ratas habentes, dictas Eccleſias, & viros Eccleſiaſticos quoad prædicta ad ſuam libertatem antiquam & iuris diſpoſitionem reducendos eſſe cenſemus, & quantum in nobis eſt, reducimus, eoſque in eadem libertate per nos de cetero manu teneri & conſeruari volumus, per præſentes: mandantes, & diſtrictius iniungentes, dilectis & fidelibus Conſiliariis noſtris Gentibus noſtrũ præſens tenentibus, & qui in futurum tenebunt Parlamentum, Bailliuis, Præpoſitis, Seneſcallis, Iudicibus, Vicariis, ceteriſque iuſticiariis & officiariis noſtris, in noſtris Regno & Delphinatu memoratis conſtitutis & conſtituendis, vel eorum loca tenentibus, & eorum cuilibet prout ad ipſum pertinuit, quatinus omnia præmiſſa & ſingula prout ſuperius ſunt expreſſa, in omnibus & ſingulis ciuitatibus, villis & locis inſignibus Regni, & Delphinatus prædictorum debite, & vt in talibus eſt fieri conſuetum, publicari faciant, & ab omnibus quorum intererit, inuiolabiliter, & integraliter obſeruari: & dictas perſonas Eccleſiaſticas, dictis electionibus, poſtulationibus, præſentationibus, & collationibus, ſecundum modum & formam præmiſſorum ab omni turbatione & violentia defendant: omnes quaſcumq; perſonas contrauenientes, cuiuſ-

cumq; status seu conditionis existant, puniendo taliter, quod ceteris cedat in exemplum. Nam præmissa sic fieri volumus & iubemus per præsentes. In cuius rei testimonium præsentibus literis nostrum iussimus apponi sigillum. Datum Parisius die decima octaua Februarij anno Domini 1406. & regni nostri vicesimo septimo. Sic signatum per Regem, cum consilio & assensu dominorum Ludouici Siciliæ Regis, Ducum Aquitaniæ, Bituriæ, & Aurelianensis, atque Borbonij vestriq; necnon Patriarchæ Alexandriæ, ac Prælatorum & procerum, necnon plurimorum aliorum Ecclesiasticorum virorum & secularium de Consilio magno Regis, de Monstero. Lecta & publicata in Curia decima quinta die mensis Maij, anno Domini 1408.

AROLVS Dei gratia Francorum Rex vniuersis præsentes literas inspecturis, Salutem. Si dotare, vel ditare nouas Ecclesias, & veteres opibus ampliare, opus est perspicue charitatis: & multo præstantius est releuare depressas, & grauatis congrua suffragia exhibere. Lamentabilem siquidem querimoniam, nostri Procuratoris, ac plurium Primatum prosapiæ nostræ, nec non Prælatorum, Capitulorum, Collegiorum, Conuentuum, ac Cleri Regni nostri, & Delphinatus, ac etiam dilectæ filiæ nostræ Vniuersitatis Parisiensis, recepimus continentiæ subsequentis: videlicet, quod quamuis secundum Apostolicam doctrinam, Papæ potestas a Christo sit ad Ecclesiæ ædificationem, non ad destructionem ordinata, & ad iustitiam certumque iudicium extendatur, cui nec competit pro libito facultas, exactiones, angarias, & tyrannides super Ecclesias, aut subditos extendi, cum Dominus docuerit pascere gregem & docere, non terrenis lucris inhiare, aut auaritiis delectari, sintque fructus Ecclesiarum & beneficiorum quorumcumque etiam vacantium, tam secundum dispositionem Conciliorum generalium & iurium, quam secun-

dum piam intentionem fundatorum ordinati ad sustentationem ministrantium in diuinis, ipsiusque diuini cultus augmentum, alimentationem pauperum, redemptionem captiuorum, Ecclesiarum sacrorumque ædificiorum reparationem, terrarum & possessionum Ecclesiæ culturam, iurium ipsarum conseruationem, ceterorumque onerum incumbentium supportationem: adeo & quod bona per Prælatos post eorum obitum dimissa, futuris debent successoribus reseruari, in Ecclesiæ vtilitatem conuertenda: nisi forte in illis locis Regni vbi de vsu & consuetudine notorie obseruatis, licitum sit Prælatis ipsis & aliis viris Ecclesiasticis secularibus, de eisdem bonis facere testamentum, quibus etiam ab intestato, in dictis bonis, secundum consuetudinem & obseruantiam supradictas, sui succedunt heredes: hocque licet fuerit decretis sanctorum Patrum institutum, vt Prælati Ecclesias sibi subditas annis singulis visitare deberent, quatinus sic docerent indoctos, corrigerent excessus, mores reformarent, Ecclesias restaurarent, & cetera Prælatis incumbentia ad Dei honorem exercerent, ac per hoc procurationes in victualibus aut pecunia reciperent, ad optionem visitati: nihilominus tamen aliqui collectores & alij officiarij Romanorum Pontificum, præsertim Papæ moderni, ab aliquibus annis citra, Ecclesiam & viros Ecclesiasticos præfatorum Regni & Delphinatus nostrorum, contra prædicta, plurimis iugibusque & importabilibus seruitutibus oppresserunt & afflixerunt, potissime bona Prælatorum & virorum Ecclesiasticorum decedentium, tam regularium, quam secularium, quæ spolia defunctorum interdum nuncupantur, reseruando & vsurpando, fructus Ecclesiæ, tempore vacationis prælaturarum aut beneficiorum Ecclesiasticorum obuenientes, leuando & capiendo, arreragia præteritorum & incognitorum temporum, tanquam debita, per fulminationem censurarum Ecclesiasticarum exigendo, a beneficiatis quibuscumque primam annatam expetendo & extorquendo, cuius annatę medietatem, quoad maiores dignitates, Collegio Cardinalium

consueuerant assignare, & annatam huiusmodi vna cum quadam pecuniæ summa, quam vocant minuta seruitia, & quam pro familiaribus esse dicunt, cum exactione iuramenti, & sub pœnis periurij, & aliis diuersis pœnis & censuris hactenus exegerunt: Procurationes vero, quæ Prælatis, & aliis ratione factæ visitationis tantummodo debentur, capiendo & leuando in pecunia numerata, licet visitationis officio non impenso: ab illis autem qui ad procurationem nullatenus tenebantur, tantundem, quod tunc vocant æquiualens; exigendo, decimas & alia subsidia, tractatu non habito cum Prælatis, pro libito voluntatis imponendo: In iis etiam exigendis, sicut nec modus, sic nec misericordia nec æqualitas seruatur, aut mensura: & cum Prælatis prohibeatur administrare sine bullis, quicquid placet, soluere inde compelluntur, quoniam alias bullæ nequaquam expedirentur, prout dicunt, ex quo beneficium Ecclesiasticum obtineri videtur cum pretio vel mercede, quod pro bono communi potius deberetur scientiæ aut virtuti: sicque qui sufficientissimi sunt, si pauperes fuerint, nullatenus promouentur: Propter quæ & alia innumera grauamina Ecclesiæ ipsæ, & monasteria, & earum ædificia multis in locis dictorum Regni nostri & Delphinatus irreparabiliter corruunt, hereditagia conspiciuntur inculta, immobilia interdum de facto alienantur aut impignorãtur, mobilia etiam preciosa reliquiarum vasa. Ecclesiastica ornamẽta, calices, libri, & similia interdum etiam vili pretio distrahũtur, nemora non cædua frequentius inciduntur & venundantur, & Ecclesiæ innumerabilium mole debitorum importabiliter onerantur: propter quod numerus Deo seruiẽtium ministrorum, quia sustentari in consueto numero non valeret, minuitur, & qui remanent Deo & Ecclesiæ seruientes, propter frequentes excõmunicationes & censuras occasione dictarum exactionum, quibus etiam satisfacere non valerent, de facto prolatas, a diuino seruitio plurimum retrahuntur, & interdum aliqui mendicare compelluntur, & maxima penuria rediguntur, non habentes de quo valeant Deo seruiendo, aut in studiis existẽdo siue cõmorando sustentari: & regnũ nostrum quod

quod inter alia regna viris scientificis communiter floruit, per quos Regni nostri prædicti iustitia consueuit gubernari, his temporibus, proh dolor! nimium vacuatur inde cultus diuinus & opera charitatis quæ fieri deberent, multipliciter defraudantur & cessant, intentio fundatorum non seruatur: ijs etiam modis, Regnum redditur pecunijs & opibus plurimum depauperatum, & infinita vixque enarrabilia scandala cottidie oriuntur. Quæ omnia, licet sint ad oculum satis manifesta, & fini ad quem est Papæ potestas ordinata de directo censeantur obuiare, fueritque Papa modernus, & alij prædecessores sui, super reuocatione aut moderatione dictorum grauaminum, ac de congregando Concilium generale ad prouidendum super præmissis pluries requisiti, ac tamen sic omnia absque remedio, diuturna continuatione perdurarũt, donec dudum super quibusdam per nostram Regiam ordinationem, & nouissime super alijs ex dictis grauaminibus, per quoddam arrestum Curiæ nostræ Parlamenti, sub ea forma pronuntiatum, quod cessarent vsquequo per eandem Curiam fuisset aliter ordinatum, prouisum extitisset, & vt ad perpetuum vberius & plenius prouideretur in prædictis. Nuper per Procuratorem nostrum Regium in Concilio Prælatorum, & Cleri dictarum Ecclesiarum Regni & Delphinatus Parisijs celebrato, vbi erãt Archiepiscopi, Episcopi, Abbates, & Prælati, ac Procuratores capitulorũ, & Collegiorũ, & Vniuersitatum, & alij viri Ecclesiastici, & notabiles in grandi numero, solenniter congregata, vbi etiam consanguineus noster Ludouicus Rex Siciliæ, & primogenitus noster Dux Aquitaniæ, Delphinusque Viennensis, & Duces Bituriæ patruus, Burgundiæ consanguineus, & Borbonij auunculus nostri pro nobis illo tunc præsidebant, propositum fuit & requisitum, quod exactiones & grauamina superius declarata, cessarent penitus & omnino. Super quo plurimis & repetitis interuenientibus discussionibus maturis, per prælatos & alios viros Ecclesiasticos supradictos deliberatum extitit, & conclusum, quod attentis illis quæ supra præmissa sunt & alijs attendendis, talia grauamina & vsurpationes secundum Deum

& conscientiam non poterant commode, aut debebant amplius tolerari, humiliter supplicantes quatenus ad Dei laudem, Reique publicæ vtilitatem, & ad Ecclesiasticarum libertatum dictarum Ecclesiarum Regni & Delphinatus conseruationem, super prædictis efficaciter, & ad perpetuum de remedio opportuno prouidere dignaremur, & prædicta omnia & singula grauamina cessare faciendo, & nihilominus prædictas ordinationes alias per nos factas, & dictum arrestum parlamenti confirmando, & ad perpetuum extendendo, nostram super hoc ordinationem Regiam vtique publicari, teneri, & obseruari faceremus. Nos igitur attendentes, quod ad stabilitatem Ecclesię est potestas Regia diuinitus ordinata, & quod per Regnum terrenum, cœleste Regnum tunc proficit, quando destruentes Ecclesiam rigore principum conteruntur: imo sacri Canones, quando talia per maiores Ecclesiæ perpetrantur, ad Reges docent habere recursum, & quoniam in illis de quibus notorie turbatur status Ecclesiæ, etiam papæ non obediri consulunt sancti Doctores, recognoscentes vt tenemur, quod propter Ecclesiam, quam, in quantum ad nos spectat, etiam ex speciali debito iuramenti, Christo tuendam suscepimus, Deo sumus rationem reddituri progenitorum nostrorum exemplis edocti, qui sacrosanctas Dei Ecclesias & viros Ecclesiasticos zelo fidei ac piæ deuotionis accensi, immensis muneribus atque priuilegijs munientes, Ecclesias ędificantes, & contritas restaurantes, eas a concussionibus & quibuslibet nouitatibus indebitis præseruare curarunt, quarum etiam nos prompti defensores & pugiles existere gloriamur: prædictis omnibus cum debita præmeditatione pensatis, habita etiam prius deliberatione cum principibus nostræ regalis prosapiæ, ac aliis proceribus, multisque viris prudentibus, & notabilibus Ecclesiasticis, ac secularibus regni nostri nobis in Consilio nostro assistentibus, tam grauem & manifestam deformationem atque destructionem Ecclesiarum prædictarum regni & Delphinatus, virorumque Ecclesiasticorum desolationem, sub conniuentia dissimulare vlterius non valentes nec volentes: Ordinaui-

mus, & tenore præsentium ordinamus, quod omnes & singulæ exactiones, & quæcumque grauamina superius declarata, & enarrata, cessare debeant, & cessabunt à modo in nostris Regno & Delphinatu prædictis: & illa quæ per dictum arrestum Curiæ nostræ Parlamenti circa hoc fuerant, donec fuisset aliud ordinatum, dicta & pronuntiata, de cetero, in dictis Regno & Delphinatu prepetuo tenebuntur, & inuiolabiliter seruabuntur. Hæc autem omnia scripto præsenti annotari publicarique, & inter nostras regias ordinationes registrari mandauimus, vt præsentium literarum interuentu, plenam inde notitiam habeat posteritas successura. Quocirca dilectis & fidelibus Consiliarijs nostris, præsens tenentibus, aut qui futurum nostrum tenebunt Parlamentum, omnibusque iusticiarijs Regni ac Delphinatus nostrorum, ceterisque officiarijs & subditis nostris mandamus, eorum cuilibet prout ad eum pertinebit, districtius iniungentes, quatenus præsentem nostram ordinationem, ac voluntatem teneant custodiantque, & conseruent in sua roboris firmitate, & ab omnibus subditis & incolis Regni ac Delphinatus nostrorum prædictorum inuiolabiliter faciant in omnibus & per omnia obseruari: vbi & quando opus erit, aut requisiti fuerint, publicari faciẽtes. In cuius rei testimonium, præsentibus literis nostrum iussimus apponi sigillum. Datum Parisius XVIII. die Februarij, anno Domini 1406. & regni nostri XXVII. Sic signatum, Per regem, cum consilio & assensu Dominorum meorum Ludouici Siciliæ Regis, Ducumque Aquitaniæ, Bituriæ & Aurelianensis, atque Borbonij vestrique, necnon Patriarchæ Alexandriæ, ac Prælatorum & procerum, necnon plurimorum aliorum Ecclesiasticorum virorum & secularium de Consilio magno Regis.

Lecta & publicata in Curia XV. die mensis Maij anno Domini 1408.

EXTRAICT DES REGISTRES
du Conseil de la Cour de Parlement, Du Lundy vingt-vniesme May 1408.

E iour ont esté assemblez en la sale du palais & la chambre du parlement, & les grands galleries par bas, ou grand preau par terre, les Roy de Secile, Duc de Berry, Duc de Bourgongne, & plusieurs autres seigneurs Ducs, Comtes, Barons, Cheualiers, Escuyers, Bourgeois, Archeuesques, Euesques, Abbez, prelats, Religieux & Clergé, & par especial l'Vniuersité de paris: Et proposa maistre I. Courte-cuisse maistre en Theologie, publiquement, en prenant pour theme contre le pape Benedic, qui auoit enuoyé vne bien mauuaise bulle, par laquelle excommunioit le roy, & les seigneurs de son sang, & tous adherans, pour occasion de ce que le roy, son Clergé, & son Conseil auoient peiné & peinoient & poursuiuoient l'vnion de l'Eglise tant par substraction d'obeyssance, que de pecunes, & de non obeyr à l'vn, ne à l'autre des contendans, *Conuertetur dolor eius in c. e.* Et apres ce que ledict maistre eut proposé douze raisons de la negligence dudict Benedic à l'vnion poursuir & auoir, & du mal & vice desdites bulles excommunicatoires, en mettant consequemment six conclusions, A esté requis par l'Vniuersité, que lesdictes Bulles fussent deschirées. Et à ladicte requeste a esté prins & emprisonné messire Guillaume de Gaudiac, Docteur, Conseiller du Roy ceans, & le Doyen de sainct Germain de Lauxerrois.

Conclusiones & requestæ Vniuersitatis studij Parisiensis præsentatæ per magistros in sacra Theologia.

1. PEtrum de Luna fore non tantum schismaticum pertinacemque habendum, verum etiam hæreticum, perturbatorem pacis & sanctæ vnionis Ecclesiæ.

2. Petrus de Luna non est nominandus Benedictus, nec Papa, nec Cardinalis, nec nomine cuiuscunque dignitatis, nec sibi obediendum est tanquam Pastori, sub pœnis fautorum schismatis.

3. Facta, dicta, collationes, prouisiones siue processus à tempore datæ literæ ad modum bullæ confectæ, insuper pœnæ quæcunque spirituales, vel temporales, explicite vel implicite in dicta litera contentæ, nullæ sunt.

4. Dicto Petro, aut suis literis, aut mandatis nullus potest obedire: imo tenetur sibi non obedire, sub pœna fautorum schismatis.

5. Dicta litera est de se iniqua, seditiosa & dolosa, fraudulenta, turbatiua pacis, & offensiua regiæ Maiestatis.

6. Contra fautores & receptores dicti Petri, & suorum, suarumque literarum procedendum est, sicut & contra dictum Petrum.

Sequuntur Requestæ.

1. QVod laceretur & frangatur dicta litera ad modum bullæ confecta, tanquam iniuriosa, seditiosa, fraudulenta, ac regiæ Maiestatis offensiua, cum protestatione ad maiora procedendi fidem tangentia ad explicandum prædictam, coram quibus oportebit, loco & tempore.

2. Fiat reformatio circa istam literam, capiantur & deti-

neantur omnes suggestores, fautores, receptores pro puniendo, corrigendo secundum Canones: de quorum numero plures sunt in isto regno, quos Vniuersitas nominabit tempore & loco.

3. Quod a Rege præcipiatur Vniuersitati filiæ suæ vt veritatem prædicet in isto facto per totum Regnum.

4. Reuocetur Episcopus sancti Flori a legatione, & detineatur: insuper detineatur Magister P. de Cancella, Sanxius Lupi, & Decanus sancti Germani Antisiodorensis, & puniantur iuxta demerita. Sigillatum sigillo Vniuersitatis prædictæ.

Du Lundy vingtiesme Aoust oudit an.

AViourdhuy entre dix & onze heures, les Prelats & Clergé de France assemblez au palais sur le faict de l'Eglise, ont esté amenez maistres Claude Sance-loup, né du pais d Arragon, & vn cheuaucheur du pape Benedic, qui fut né de Castille, en deux tumbereaux, chacun d'eux vestus d'vne tunique de toile peinte, où estoit en bref effigiee la maniere de la presentation des mauuaises bulles, dont est mention le 21. de May cy dessus, & les armes dudit Benedic renuersees, & autres choses: & mitrez de papier en leurs testes, où auoit escritures du faict, depuis le Louure, où estoient prisonniers auec plusieurs autres Prelats de ce Royaume, & autres gens d'Eglise, qui auoient fauorisé ausdites bulles comme l'on dit, iusques en la court du palais en moult grande compagnie de gens à trompes: & là ont esté eschaffaudez publiquement, & puis ramenez audit Louure par la maniere dessusdite.

AROLVS Dei gratia Francorum Rex, vniuersis Christi fidelibus salutem in Domino, & ad eam, quam summopere desideramus, Ecclesiasticam vnionem vnanimiter aspirare, pax Ecclesiastica, quæ sub vnico & certo Christi Vicario coniungere debet vniuersa membra populi Christiani, secundum ipsius Christi & Apostoli sui documentum, dum olim post mortem felicis recordationis Gregorij papæ XI. deficere cœpisset, dumque schisma perniciosissimum, monstrum horrendum, ingens, in eadem Ecclesia suboriri cerneretur, ex causis toto orbe notissimis, Christianissimus tunc præclarissimæ memoriæ progenitor noster Karolus Quintus, suasus multis vehementibus rationibus deliberauit adhærere, obedientiamque præstare illi, quem collegium Cardinalium iureiurando asseruit in vita & in morte, atque publicauit se canonice in summum Pontificem & verum Christi Vicarium sponte & concorditer elegisse. Arbitrabatur namque verisimiliter idem progenitor noster, vt erat totus feruens in zelo domus Dei, & ex sua fide pia alios diiudicans, quod cæteri principes ac prælati, cum vniuerso clero & populo protinus obedirent consimiliter, dum electionem huiusmodi per collegium præfatum Cardinalium sufficienter eis innotesceret rite fuisse celebratam. Sed aliter euenisse dudum iam deploramus: neque enim potuerunt vsque hodie dicti Cardinales hoc ipsum persuadere magnæ parti Christianitatis, quod volebant, quodque memorato progenitori nostro suaserant. Nos idcirco cernentes, experientia temporeque docentibus quod hęc obedientia præstita inualida erat ad tollendum funditus schisma pestiferum, quod in exilium grauissimum pacem desideratissimam & optimam detruserat, deliberauimus eandem pacem ad proprium cubile suum, quod est Ecclesia, velut ad suam regionem per alias vias totis conatuum viribus reducere. Hinc concilia crebra, hinc legationes laboriosissimæ ac sumptuosissimæ per omnes pæne Christiani-

tatis regiones frequentatæ. Tandem aſpirante Deo, via ceſſionis vtriuſque contendentium pro reuerſione pacis turpiter exulantis inuenta eſt compendioſior, & abſque vlla dubitatione expeditior iudicata. Hanc proinde viam cũ omni ſolemnitate præſentari fecimus ſucceſſori illius, cui progenitor noſter, ſicut prædiximus, obedientiam præſtiterat: quam obedientiam ideo maxime poſtmodum ab eodem ſucceſſore pro tempore ſubſtraximus, quod non ſatis aperte per viæ ceſſionis compendium videbatur velle pacem reducere, poſtpoſitis diſceptationum inextricabilium anfractibus, & inegreſſibilibus aliarum viarum labyrinthis. At vbi viſus eſt nobis ad ſalubriora ſe conuertiſſe conſilia, rurſus abſque omni mutabilitatis culpabili nota, obediuimus eidem: ita tamen animo noſtro gerentes, ſi & quamdiu hæc obedientia noſtra non obſtaret Eccleſiaſticæ vnioni, quemadmodum in conſilio vltimo regni noſtri meminimus ſatis datum intelligi. Neque enim voluimus vnquam ſcienter, neque fas eſſe credidimus, obedientiã prçſtare cuicumq; mortaliũ in pacis vniuerſalis præiudiciũ, in ſchiſmatis fomitẽ, in diſcordiæ nutrimentũ. Et, ô ſalutifer Chriſte, princeps pacis, quãdiu quæſiuimus pacẽ, & nõ venit? expectauimus tẽpus medelæ, tẽpus ſcilicet iuratæ conuẽtionis vtriuſque contendentiũ pro ceſſione celebranda, & ecce turbatio. Animaduertite hoc principes Chriſtiani, quibus eſt dolori talis tantaque matris Eccleſiæ diſſipatio: Attendite inſuper vobis, & vniuerſo populo Chriſtiano vos ſacri pontifices, in quo poſuit vos Spiritus ſanctus Epiſcopos regere Eccleſiam Dei, quam acquiſiuit ſanguine ſuo: attendite quæſumus, & nolite diſſimulanter agere, vbi depopulatur legem Chriſti miſeris modis tempeſtas hæc ſæuiſſima horrendaque vorago. Exſurgat in vnum populus vniuerſus tollere de medio ſui deformiſſimum hoc portentum, vnde ſit in opprobrium hoſtibus incredulis, proprijſque animabus in damnationis æternæ diſcrimen apertum: decidat vel inuitus vnus aut alter, immo vterque contendentium ab occupata ſede Petri, potius quam vnitas, eorum contentione, depereat. Nam dum neutri populus obedierit, neuter amplius

plius de primatu vel frustra contendet, neque audietur vltra vox illa crudelissimæ fœminæ: Nec mihi, nec tibi, sed diuidatur: sed illa piæ matris, Date illi infantem viuum. Nos vero, qui nihil ita post animæ salutem desideramus, quam videre serenissimam pacis faciem nostris effulgere temporibus, iudicamus ex præmissorum & similium consideratione nullum ad præsens patere validius in tam desperato malo remedium, quam quod neutri contendentium, ac sibi forte successuris, præstetur deinceps obedientia a populo Christiano. Deficiente siquidem fomite, tantus ignis iste infernalis in se tandem deficiens donante Deo collabetur. Quapropter præcedentibus, & habitis super hoc vicibus repetitis magnis & maturis deliberationum consilijs cum sapientibus, peritis & deuotis hominibus, Deum, & eorum salutem gerentibus præ oculis: Nos & Ecclesia Regni nostri & Delphinatus Viennensis pro nobis & subditis nostris eorundem Regni & Delphinatus decreuimus talem amplecti neutralitatem in festo Ascensionis proxime venturo, nisi interea nobis publica pax aduenerit, & prædicta fiat vnio: processuri nihilominus assidua sollicitudine cum alijs principibus & Catholicis omnibus, donec euulso schismate, pax plantetur. Quod si mirabuntur forsan aliqui ex aliter affectatis, vnde nobis ista licent, attendant potius, quod hãc nobis legẽ facit ipsa, quæ legẽ nescit dura necessitas: immo & filialis pietas, quæ per medios etiam ignes & gladios talẽ matrẽ laborantẽ eripere conaretur. Ecce morbus inueteratus & putridus, qui ex fomentis leuioribus in deteriora quotidie velut cancer serpit. Si ergo ferramentum cauterizans adhibeatur, nullus recte culpauerit: demum cum pro hac neutralitate in vnum tractanda, principes ac magnates vtriusque obedientiæ commoda celeritate congregari non possent, nullus suo, quæsumus, contemptui deputet, si conuentionem neque expectauimus, neque attentauimus: neque insuper existimet ius partis nostræ, quam probabilissima ratione prælibatus progenitor noster & nos hactenus fuimus insequuti, ex hac neutralitate condemnatum vel depressum, cum nunc non de iure huius vel illius, sed de cedendo

iuri vero, vel prætenso, pro vnione consequenda res agatur. Quamobrem vos omnes & singulos hortamur in Christo, & per eam, quam de immaculatæ sponsæ suæ Ecclesiæ laceratione fœda compassionem geritis obtestamur, arripite nobiscum validum hoc & efficax, sicut expectamus in Dei virtute, pestis huius remedium: vt denegatio obedientiæ vtrique contendentium, afferat nobis tandem perpetuam vnanimemque obedientiam sub vno & certo Christi Vicario, quatinus seruiamus Deo in pulchritudine pacis, & requie opulenta. In quorum omnium fidem & testimonium præsentes literas nostri sigilli fecimus munimine roborari. Datum Parisius die XII Ianuarij anno Domini M.CCCCVII. & regni nostri XXVIII. Per Regem in suo consilio, dominis Rege Siciliæ, Ducibus Bituriæ, Borbonij & Bauariæ: Comitibus, Montonensi & Vindocmensis necnon Connestabulario, vobis ac superiore Magistro hospitij alijsque præsentibus.

Hæ literæ post multas dilationes tandem ad instantiam Vniuersitatis Parisiensis præcipue magistrorum in Theologia publicatæ mense Ian. anno 1408. M. Petro ad Boues, magistro in Theologia ord. fratrum Minorum, in cultura S. Martini de Campis, die Dominica sermonem facunde & luculenter, more suo, faciente ad populum: & postea ad principes Christianos missæ sunt.

ADVISAMENTA SVPER MODO REGIMINIS ECCLESIÆ GALLICANÆ

durante neutralitate, deliberata & conclusa Parisius per Concilium Ecclesiæ prælibatæ congregatæ mandato Regis post Missam solemnem de Spiritu sancto, in sacra Capella regalis Palatij celebratam à domino Archiepiscopo Tholosano, præsidente D. Senonensi Archiepiscopo, electo ad hoc, donec D. Alexandrinus Patriarcha de legatione redijsset: à die XI. mensis Augusti vsque ad diem quintam mensis Nouembris anno Domini M. CCCCVIII.

De sententijs à iure latis.

PRIMO, quantum ad peccata & sententias a iure latas, quorum aut quarum absolutio est Apostolicæ sedi reseruata, absoluere potest Pœnitentiarius sedis Apostolicæ in foro conscientiæ tam exemptos quam non exemptos.

Item si absoluendus in casibus supradictis nunc vel in posterum habeat impedimentum perpetuum, aut temporale, vel forte superueniret causa, propter quam non deberet ad dictum Pœnitentiarium haberi accessus, talis si fuerit non exemptus, per Episcopum proprium poterit absolui, cum iniunctione, quod quam cito commode poterit, conspectui illius, ad quem est absolutio reseruata, se præsentet. Si autem fuerit exemptus ex priuilegio, vel alias habeat superiorem in ipsum potestatem Episcopalem exercentem, per illum: si autem non habuerit, per Episcopum ordinarium si maluerit, aut per viciniorem Episcopum loci, auctoritate tamen huius concilij absolui poterit in forma prædicta.

Item si fuerit sententia excommunicationis a Papa lata, auditore vel delegato, aut subdelegato sedis Apostolicæ, propter cuius absolutionem esset ad excommunicatorem habendus recursus, siue exemptus, siue non exemptus, hoc tempore durante per loci ordinarium potestatem tamen Episcopalem habentem, absolui poterit in foro conscientiæ, vt in articulo præcedenti: cum subsit impedimentum, quominus ab excommunicatore absolui valeat de præsenti, iuxta c. eos. de sententia excommunicationis lib. 6. si sine hominis, &c. In foro vero contentiosa, fiet absolutio per ordinarium, quoad non exemptos: & quoad exemptos, per iudices, de quibus infra dicetur, vocata parte vbi de iure fieri debet & alias seruata forma iuris.

De dispensationibus.

Primo, super irregularitate, propter violationem Ecclesiasticæ censuræ, dum tamen non fuerit ex contemptu, si sit talis casus, super quo Pœnitentiarius sedis Apostolicæ consueuerat iure suo dispensare, ad eum habeatur recursus. Si vero non possit haberi, vel si causa superuenerit propter quam non esset dictus Pœnitentiarius adeundus, dispensent Episcopi, & cum Episcopis & cum exemptis dispensent superiores potestatem Episcopalem habentes in absoluendo, nisi fuerit scienter facta violatio censuræ interdicti generalis: quo casu dispensandus adhuc poterit expectare.

Item super irregularitate, quæ propter crimen, quod etiam post pœnitentiam impedit executionem officij, vt in homicida, simoniaco, in ordine, & similibus, vel propter mutilationem membri, vel iudicium sanguinis incurritur, si sit casus in quo Pœnitentiarius prædictus posset iure suo dispensare, ad eum super hoc recurratur. alias expectet dispensandus.

Item quoad impedimenta matrimonij vsque ad quartum gradum consanguinitatis & affinitatis, si Pœnitentiarius sedis Apostolicæ consueuerit in hoc, & valeat iure suo dispensare, ad eum super hoc recurratur. Si autem magna reipublicæ vtilitas exigeret, forte cum aliquo rege & principe super hoc dispensandum, tunc causæ cognitione præmissa, concilium

prouinciale, citra tamen casus lege diuina prohibitos, valeat dispensare, vt de quarto gradu cum illis quibus viderit dispensandum.

Item circa impedimenta matrimonij prouenientia propter cognationem spiritualem, videtur satis tolerabile hoc tempore durante, quod Concilium prouinciale ex causa rationabili, cum magnis nobilibus inter susceptum & filios suscipientis vel filias valeat dispensare.

Item de impedimento proueniente propter publicæ honestatis iustitiam, satis tolerandum est, quod Concilium prouinciale in tertio & quarto gradu valeat dispensare.

Item quoad illa quæ concernunt Episcopos, & maiores, sicut electiones Episcoporum, per suos Archiepiscopos, aut sede metropolitana vacante per capitulum Ecclesiæ metropolitanæ possunt de iure confirmari: sic electiones Archiepiscoporum per suum Primatem si habeant, alias si non habent, aut dubitetur quis sit ille, per Suffraganeos prouinciæ congregatos poterit confirmari, & etiam approbari iuris sollemnitate seruata: ad quos etiam dicti Archiepiscopi consecratio indubitanter noscitur pertinere. Sed pallij receptionem expectabit sic promotus, nisi sit aliquis a quo pallium possit recipere.

Item si aliquæ dispensationes super pluralitate beneficiorum, defectu natalium vel ætatis, vel super impedimento matrimonij contrahendi, vel alias per P. de Luna, ante tempus publicationis neutralitatis reperirentur cum aliquibus esse factæ, etiam si tunc vel modo nondum suum sortitæ sunt effectum, auctoritate huius Concilij ratæ maneant, & per ordinarios locorum vel executores ad dictas dispensationes exequendas datos, valeant secundum suum tenorem, auctoritate tamen huius Concilij, executioni debitæ demandari, dum tamen non sint personæ quæ de fautoria schismatis comperiantur esse culpabiles.

De ministratione Iustitiæ.

Primo Archiepiscopi teneantur quolibet anno certo tempore aduisando per se, vel si fuerint legitime impediti, per

alium celebrare Concilium prouinciale in tali loco suæ prouinciæ, quo reperiri valeat sufficiens copia peritorum: in quo etiam ipsi & eorum Suffraganei, ac eorum quilibet cessante legitimo impedimento, in suis propriis personis teneantur interesse & perstare, ac negotiis expediendis efficaciter intendere: & similiter alij, siqui sint qui ad hoc consueuerint vocari, & debent de consuetudine, vel alias eisdem conciliis interesse.

Item si propter legitimum impedimentum, de quo se excusare tenebuntur in propria sua persona, non possent eisdem Conciliis interesse, eo casu idoneos & literatos viriliter cum potestate sufficienti ad eadem concilia pro se propriis expensis mittere teneantur, qui ea possint & valeant facere & expedire, quæ ipsi possent & deberent si præsentialiter interessent.

Item si domini Archiepiscopi vel Episcopi hoc non adimpleuerint, puniantur pœna iuris.

Item si aliquis Archiepiscopus renuerit, vel distulerit concilium prouinciale conuocare, Episcopus inter Suffraganeos decanus, vel habens alias præeminentiam inter eos, vel si in prouincia non sit talis, aut dubitetur quis sit ille, antiquior creatione possit & teneatur concilium conuocare, & in eo præsidere sub pœnis iuris.

Item in isto præsenti concilio, de prouinciali celebrando in qualibet prouincia, & in dicto primo concilio ordinabitur de sequenti, & sic deinceps.

Item quodlibet concilium prouinciale durabit per mensem ad minus, ante cuius lapsum non poterunt concilium celebrantes, sine magna & vrgente causa, recedere, nisi prius negotia ibi tractanda fuerint expedita.

Item quod in dicto prouinciali concilio comparentes, etiam si fuerint numero minores illorum qui debent concilium celebrare, nihilominus dictum concilium celebrare & statuere statuenda in eo possint & valeant, aliorum absentia non obstante.

Item de cætero tenebuntur concilia prouincialia mona-

chorum ordinis S. Benedicti,& canonicorum regularium secundum iuris formam,ac statuta concilij generalis,& sanctorum patrum, ad quod per suos ordinarios viriliter astringentur tam exempti, quam non exempti, prout in iure noscitur esse cautum.

Item ex præsenti concilio ex nunc deputentur præsidentes pro singulis prouinciis,qui prima concilia monachorum nigrorum, & canonicorum regularium valeant conuocare, & in eis præsidere, & cætera peragere ad hoc necessaria, & etiam opportuna.

Item quia difficile est propter temporum malitiam, viarum discrimina, ac locorum distantiam, limitationem prouinciarum secundum ordinationem bonæ memoriæ Benedicti Papæ XII. qui communiter duas prouincias, puta Rothomagensem & Turonensem in vnum coniunxit, de præsenti obseruare, dispensetur & permittatur, quod quælibet prouincia vulgari appellatione & reputatione sit reputata, valeat hoc tempore durante per se huiusmodi capitula, & alias secundum formam iuris celebrare

De appellationibus.

Primo, fiant appellationes per media, & gradatim coram ordinariis, prout infra declaratur, nisi sit consuetudo in contrarium :alias factæ non valeant, vt pote de Archidiacono ad Episcopum, de Episcopo ad Archiepiscopum de Archiepiscopo ad Primatem, si quem habeant, etiam ad seipsum vt ad Primatem, si Archiepiscopus fuerit & Primas: & de Archiepiscopo primatem non habente, vel vbi dubium est an habeat Primatem, vel quis sit ille, ad concilium prouinciale suæ prouinciæ: & si causa exordium haberet coram Archiepiscopo superiorem non habente, vel propter appellationem primo loco ad eum interpositam, procederetur in causa coram eo, & forte ab eo ad concilium prouinciale contingeret appellari, cum eo casu possit iterum ad eum appellari, concilium dabit commissarium vel commissarios ad cognoscendum de causa, & diffiniendum : a quorum commissariorum sententia si fuerit appellandum, ad concilium iterum poterit

appellari: quod rursum vbi opus erit, poterit dare commissarium aut commissarios pro finali terminatione negotij, vel per se terminare, & sententiam executioni debite facere demandari: dum tamen fuerint tres sententiæ conformes, & duæ appellationes, vel altera sententiarum in rem transierit iudicatam.

Item si contingat appellare a iudice superiorem non habente, vel de quo sit dubium an habeat: si per iudicem a quo fuerit excommunicatus, propter periculum animarum, quod immineret expectando concilium prouinciale, decanus Episcoporum, & antiquior creatione præsens in prouincia, poterit talem excommunicatum absoluere ad cautelam in forma iuris, vocata parte.

Item si appellandum fuerit ab aliquo Officiali, vel alio iurisdictionem exercente exemptorum de quo consueuerit sic ad sedem Apostolicam & non ad alium appellari, tunc in hoc casu ad concilium prouinciale loci, loco Papæ appellari debebit: quod concilium poterit dare commissarium aut commissarios, prout supra articulo præcedenti.

Item causas monachorum Cluniacensis, & aliorum ordinum caput proprium habentium, qui iudices inter se habent, per quos consuetum est eis, & de eis conquerenti cuicumque fieri iustitiæ complementum, & anno quolibet generale capitulum totius ordinis sui tenent, cui subest etiam ille, qui caput est ordinis, vult præsens concilium in eodem capitulo generali secundum morem suum diffinitiue loco sedis Apostolicæ terminari: prouiso tamen quod in eisdem causis vsque ad tres diffinitiuas sententias procedatur, prout in superioribus dictum fuit.

Item quo ad alios exemptos etiam seruabuntur gradus suorum iudicum consuetorum, si quos habent & vbi opus esset, & pro finali processu & terminatione negotij loco Papæ ad concilium prouinciale recurretur. Si vero non habent iudices, proximior vicinus diocesanus loci exempti eis iudex constituitur & committitur auctoritate huius concilij, & ab ipso ad concilium prouinciale appellabitur, quod poterit dare

re

re commissarios vt supra: sic tamen seruetur ordo, quod sint saltem tres sententiæ conformes, & duæ appellationes, prout supra in non exemptis fuit dictum.

Item si a vicesgerente alicuius conseruatoris habentis conseruatoriam perpetuam auctoritate Apostolica dati fuerit appellandum, ad dictum conseruatorem poterit appellari, qui etiam si placet causam appellationis alicui committere poterit, a quo etiam si sit opus poterit ad dictum conseruatorem iterum appellari: & iterum per eum alteri committi. Et si conseruator per se de causa cognoscat, & ab eo fuerit appellandum, ad concilium prouinciale loci loco sedis Apostolicæ poterit appellari. Quod concilium etiam dare poterit commissarios, & procedere sic & taliter, quod habeantur tres sententiæ conformes, & duæ appellationes, prout in superioribus fuit dictum. Quod intelligitur de conseruatorijs perpetuis concessis ante datam nefandarum literarum.

Item in concilijs prouincialibus quando ibi fuerit procedendum, procedatur quantum commode fieri poterit, summarie & de plano.

Item si causa inchoata in vno concilio prouinciali, non possit ibidem totaliter expediri, dabuntur a præsidente cum deliberatione maioris partis commissarius vel commissarij, qui cognoscent & procedent in causa, iuris ordine seruato, secundum formam iuris, vel aliam a concilio præfigendam.

Item commissarius vel commissarij, cum eum vel eos contigerit propter causam sibi commissam extra domicilium proficisci, habebunt expensas a partibus arbitrio concilij prouincialis moderandas: & si non proficiscantur, ad instar emolumenti sigilli ordinarij, sint sui sigilli emolumento contenti, prout de iure.

Item appellatione interposita ad concilium prouinciale, tenebitur appellans citationem impetrare, & facere exequi infra duos menses a tempore interiectæ appellationis numerandos, alias pro deserta habeatur: sic tamen quod appellatus a die concessionis apostolorum, habeat vnum mensem ad comparendum in concilio prouinciali: quam citationem im-

petrabit à decano Episcoporum, seu habente præeminentiam inter eos: vel si non sit talis in prouincia, vel dubitetur quis sit ille, ab antiquiore creatione, vt suprà, vel committendo seu committendis, qui quo ad hoc, in primo prouinciali concilio poterunt deputari.

Interea vero in qualibet prouincia, auctoritate huius concilij tres deputentur, qui habeant potestatem quascunque appellationes in dicta prouincia, ad concilium dictæ prouinciæ interponendas recipiendi, & citationes dandi pro procedendo in causis appellationum huiusmodi, & literas inhibitorias dandi & concedendi: & ne quo ad absoluendos ab excommunicatione periculum sit in mora, si quo ad hoc, diu oporteret excommunicatum, concilium prouinciale expectare, dicti tres habeant vice concilij prouincialis potestatem appellatos absoluendi ad cautelam, & alias absoluendi appellantem à sententia, vbi de iure conceditur, accepta cautione de stando iuri, vel satisfactione partium si opus est, seruando in omnibus formam iuris, & sic de hoc controuersia moueatur.

Item & quod appellationi ad sedem Apostolicam interiectæ non deferatur, & talis appellatio auctoritate huius concilij Ecclesiæ Gallicanæ hoc tempore durante declaretur etiam nulla.

Item de litigijs in curia Romana coram auditoribus, vel alijs, aut in partibus coram executoribus, vel iudicibus delegatis pendentibus indecisis, si altera partium hoc requirat, coram iudice ordinario procedatur, in eo statu, in quo lis pendebat, nisi fuerit ab eo appellatum, quo casu ad proximum superiorem recurratur si fuerit appellandum, ad proximum superiorem appelletur, vt superius fuit dictum in articulis loquentibus de appellationibus.

Item si aliqua partium non habeat iura seu munimenta sua, & velit à notarijs, seu alijs quibuscumque ea detinentibus recuperare, detinentes per iudicem causę ea tradere compellantur, & in subsidium inuocabitur brachium sæculare. Si vero munimenta necessaria diligentia super hoc adhibita, de

qua legitime constet, haberi non possunt, a processu coram ordinario supersedeatur donec potuerint haberi.

Item quia forsitan multæ sententiæ definitiuæ & interlocutoriæ fuerunt latæ in curia Romana, antequam neutralitas in dicta curia nota esset, huiusmodi sententiæ, quarum processus erant inchoati ante datam literarum illarum nefandarum, latæ etiam infra mensem, a die publicationis neutralitatis computandum, auctoritate huius concilij & non alias valeant, & per ordinarios, aut alios executioni demandentur: dum tamen substractioni alias factæ, & conditionibus alias appositis in restitutione, ac neutralitati præsenti nullatenus præiudicetur.

Item quod in abbatijs siue monasterijs exemptis, pendente neutralitate electi possint & teneantur confirmationes & benedictiones suas recipere à diocesanis Episcopis, sine præiudicio exemptionum suarum pro futuro tempore, & quod hoc expresse ponatur in litteris super hoc conficiendis, nisi confirmationem & benedictionem ex priuilegio eis concesso ab alijs recipere possint.

Item quod in causis procedatur secundum dispositionem iuris communis, non secundum regulas Cancellariæ, nisi sint conformes iuri communi.

Item in omnibus causis supradictis sic prouideatur, & fiat quod ad forum sæculare nihilomagis causæ cognitio transmittatur, sed præcise executio, cum brachium sæculare fuerit inuocandum.

Item quod quæcumque dispositiones super quibuscumque materiis concessæ per Petrum de Luna, ante datam tamen nefandissimarum illarum literarum, dum tamen per ipsas substractioni alias factæ, aut conditionibus positis in restitutione, vel neutralitati præsentialiter currenti præiudicium non afferant, valeant & teneant, & ipsis vti & gaudere valeant dispensati virtute huius concilii, & non alias, etiamsi super hoc literæ non fuerint confectæ, dum tamen probari possit per testes, aut alia documenta.

Item quod omnia & singula supradicta & sequentia aucto-

ritate huius concilii ordinata & statuta, perpetuam obtineant roboris firmitatem.

Circa modum prouidendi de beneficijs, & circa distributionem eorundem.

Primo circa electiones, & postulationes fiant vt iura volunt, vi, abusu sæcularium vel magistratuum oppressionibus quibuscumque cessantibus, & factę de procurante, vel ratum habente, talia fieri non valeant, nec confirmentur. Et si contra electum vel postulatum talia opponatur, superior cognoscat.

Item si de electione Archiepiscopi superiorem non habentis, vel quando est dubium an habeat superiorem, vel quis sit ille, vel si de electione Primatis agatur, concilium prouinciale cognoscat, & si sit opus confirmet: ad quod concilium Suffraganeos & alios conuocare tenebitur decanus Episcoporum, seu habens præeminentiam inter eos: vel si non sit talis, aut dubitetur quis sit ille, antiquior creatione præsens in prouincia, nisi intra quattuor menses debeat sequi concilium ordinatum, ita tamen quod contra electum vel postulatum non currat tempus iuris.

Item in casu videlicet quando de confirmatione Archiepiscopi superiorem Primatem non habentis, vel vbi dubium est an habeat superiorem, vel quis sit ille, vel quando de confirmatione Primatis agitur, decanus Episcoporum, siue habens præeminentiam inter eos, vel si non sit talis, vel dubitetur quis sit ille, antiquior creatione faciat processum, & edicta & referat ad supradictum prouinciale concilium: in quo dictus decanus, vel habens præeminentiam, vel antiquior creatione præsens in prouincia præsidebit, & deinde concilium confirmabit, vel infirmabit prout de iure.

Item collationes & institutiones aliorum quorumcumque beneficiorum fiant per ordinarios, ad quos de iure vel consuetudine pertinere noscuntur, personis tamen idoneis.

Item sicut sæculares nominabuntur in rotulo vniuersitatis, sic etiam regulares vel religiosi nominentur, vt eis de beneficiis regularibus debeat prouideri.

Quantum ad religiosos, abbates se congregent, & dictis religiosis prouideant: alioquin ad commissarios recursus ha-

beatur, qui auctoritate huiusmodi concilij religiosis habeant prouidere.

Item dignitates, personatus, & administrationes, aliaque beneficia quæcumque electiua, tam in cathedralibus, quam in collegiatis Ecclesiis, dimittantur electoribus, qui ad eas, seu ea, viros idoneos eligere teneantur.

* Item quod prælati possint dare alicui capellano suo, vel cui voluerint, etiam si non sit graduatus.

* Item quod beneficia modici valoris, &c. non faciant eis, cum & nominati similiter possint recusare.

Item ad euitandum fraudes, & ambitiones aliquorum, qui possent diuersis rotulis diuersorum studiorum, aut dominorum, vel vnius principis, seu vnius studij imponi, & per hoc occupare multa loca personarum idonearum, rationabile est quemlibet vnico rotulo duntaxat inscribi: quod si aliquis de facto diuersis rotulis imponeretur, talis infra mensem a tempore nominationis habeat se ad vnum illorum rotulorum determinare, non habiturus regressum ad alterum. Quod si non, & scienter, sit ipso facto priuatus ambabus nominationibus. Si vero alicui nominatio prouideatur per ordinarium seu iure ordinario, vel alias de aliquo beneficio incompatibili, tunc per assequutionem beneficij incompatibilis, alias quam causa permutationis, suæ nominationi renunciasse censetur, quo ad incompatibile beneficium eius virtute assequendum.

Item & quod dictæ nominationes fiant cum decreto, ita quod collatio seu præsentatio, & quicquid contra præmissa, aut aliquod vel aliqua ex eis fuerit factũ nõ valeat; immo omnia quęcũq; fuerint in cõtrariũ attẽptata, sint ipso facto nulla.

Item in nominationibus faciendis fiat mentio per nominandos de beneficiis obtentis, & de numero ac valore ipsorum in portatis: alias nominatio subreptitia censeatur.

Item quod si nominati beneficia sub nominatione sua cadentia non acceptent, vel declarent infra mensem a tempore notitiæ vacationis in loco, se ea nolle habere, patroni seu collatores extunc poterunt libere præsentare & conferre.

Item quod non nisi neutralibus prouideatur nec illis, de quibus erit dubium, donec sint declarati neutrales.

Item quod non nominetur habens beneficia valentia cccc. libras Turonenses in portatis: & si contrarium fiat, nominatio, collatio, & quicquid in contrarium factum fuerit, sint ipso iure nulla: nisi fuerit nobilis ex vtroque parentum, vel in Theologia, iure Canonico, ciuili, aut in medicina Licentiatus, aut in Theologia Bacchalaureus formatus, aut de Magistris requestarum hospicij regis, clericus aut eleemosynarius, medicus, aut primus capellanus regis, reginæ, domini Delfini, aut dominorum Ducum.

Videtur etiam quod non deberent nominari habentes tres præbendas in Ecclesiis cathedralibus, nisi sic quod per assequutionem alicuius beneficij, virtute suæ nominationis, vnam de tribus præbendis dimittere teneretur infra mensem nisi forte esset nobilis ex vtroque parentum, vel in Theologia, iure canonico, ciuili, &c. vt dictum est.

Item si qui post obtentam nominationem deprehenduntur alteri contendentium obedientiam præstitisse vel præstare, ipsa nominatione & beneficiis virtute nominationis huiusmodi obtentis priuati sint ipso facto, & contra præstantes obedientiam huiusmodi, fiant processus auctoritate huius concilij, prout durius fieri poterit.

Item quod permutationes beneficiorum receptæ per Petrum de Luna ante tempus publicationis nefandarum literarum regi transmissarum debite factæ possessionem non sunt sortitæ effectum, possint & debeant auctoritate huius concilij ad effectum perduci per ordinarios, dum tamen non sint fautores dicti Petri de Luna, & consentiant partes.

Item si qui ante tempus datæ literarum iniquarum Petri de Luna, gratias expectatiuas habuerunt in rotulis vniuersitatis, aut alias quorum bullæ & processus facti fuerunt ante dictum tempus, & post datam ipsarum literarum, ante tamen neutralitatem, virtute gratiarum antedictarum beneficia acceptarint, & sibi prouideri fecerint, si competitores ha-

beant, coram ordinariis super talibus habeatur recursus, qui auctoritate huius concilij super hoc cognoscant, & iustitiam partibus ministrent.

Item si contigerit aliquos sua beneficia coram ordinarijs permutare, collationes huiusmodi non computentur in turno collatoris, siue patroni: cum non sit liberum nominatis talia beneficia causa permutationis vacantia acceptare, nec collatoribus sit liberum alijs quam permutantibus ea conferre.

Item si vnus nominatorum nolit beneficium vacans acceptare, alius post eum ad eandem collationem nominatus illud acceptare valeat, dum tamen infra mensem, suam super hoc declaret voluntatem, vt in vno articulo superius fuit dictum.

Item ad tollendum fraudes, quas collatores facere possent procurando, quod vnus nominatorum vnum modicum & tenue beneficium vacans acceptaret, vt forte dare posset in turno suo vnum grossum & pingue beneficium, quod in proximo vacare speraretur, aduisetur de remedio, puta quod tale beneficium de tali valore modico, videlicet centum solidorum, non computetur in turno suo, nec impediat quin nominandus beneficium proxime vacans valeat acceptare, vel alias aduisetur super hoc si sit opus: circa quæ prouidebunt collatores.

Item quod nominatus alius quicunque non possit vel debeat prælatum, aut collatorem molestare de sibi conferendo beneficium in turno dicti prælati: & quod si per se, vel alium preces importunas super hoc apud regem vel dominos impetrauerit, vel statim quod ad eius notitiam peruenerit, ab huiusmodi precibus non destiterit, cum effectu cadat à iure nominationis suæ, & ad sequentem nominatum ius suæ nominationis ipso facto transferatur.

Item quia in aliquibus Ecclesijs Canonici hebdomadarij solent beneficia conferre, quæ tempore sui turni vacant, si contingeret vacare beneficium debitum alicui nominato virtute suæ nominationis, capitulum illius Ecclesiæ illud be-

neficium prædicto nominato conferre teneretur, aut ipsum nominatum præsentare. Quo casu præfatus hebdomadarius poterit, & debebit aliud consequenter vacans beneficium libere conferre, licet tempore turni alterius Canonici beneficium vacare contingeret.

DVRANTE etiam auctoritate concilij Ecclesiæ Gallicanæ statutum est, vt beneficia adhærentium Petro de Luna, vel sibi seruientium, in manu regia ponerentur, illorumque reditus non soluti eadem auctoritate collecti conuerterentur ad prosequendum vnionem, & de ipsis beneficijs alijs prouideretur secundum ordinationem præfati concilij Iam antea & circa finem Septembris dominum Ludouicum de Haricuria regia stirpe ortum a collegio Rhotomagensi in Archiepiscopum electum, qui concilio præsidebant decreuerunt confirmandum, & Archiepiscopum Auxitanensem, cui Benedictus ipsum Archiepiscopatum contulerat, dixerunt repellendum, quia ipsi adhærebat, & ab eo de nouo Cardinalatum acceptauerat, etiam post neutralitatem diuulgatam.

Eo etiam tempore permutationem inter Episcopos de Tarbes & Tricoriensem etiam confirmandam censuerunt statuentes, vt prædicta, & quæ deinceps per eos agenda essent, assistentes Episcopi sigillis suis munirent, vt sic robur obtinerent donec vnio haberetur in Ecclesia sancta Dei.

Hæc omnia deliberata sunt saluis iuribus coronæ Franciæ, & libertatibus Ecclesiæ Gallicanæ: salua etiam debita sanctæ sedi Apostolicæ reuerentia, & domino Papæ futuro legitimo, claue non errante.

AROLVS Dei gratia Rex Francorum, Vniuersis & singulis Christi fidelibus salutem integerrimam, & ex schismatis nefandi tenebris in splendorem veræ pacis celerem egressum. Quoties propensiori studio nostrorum progenitorum egregia facta recolimus, & illos singulari quadam cura publicis vtilitatibus Ecclesiæ

Ecclesiæ sacrosanctæ priuatas semper post habuisse perspicimus: adeo vt non tantum eam pressuris, aduersitatibus, ærumnis, discordijsque liberauerint, verum etiam infidelium ceruice confracta, multos mortales suauissimo Christi iugo subegerunt: miro quodam ardore gloriosis istorum vestigijs inhærendo, schisma pestiferum, quod in Christiana gente iam nimis inueterauit, quantum in nobis fuerit, penitus sepelire, & afflictis Ecclesiæ lassisque rebus mature succurrere deflagramus, sicuti semper syncero corde flagrauimus, nihil prius, aut antiquius habentes, quam vt concessam nobis diuinitus potestatem in Ecclesiæ suæ salutem conferamus. Vnde norunt bene Christiani omnes, quantos labores, & quam magnas impensas, quamque graues sollicitudines adhibuerimus, & in conuocationibus variis Ecclesiæ Regni nostri, ac principum de nostro sanguine celebratis, causa quærendæ viæ, qua schismatis, ac ipsorum, qui huic causam & fomenta præbent, qualitate pensata, salubrius, celerius ac facilius ad pacem veniretur: Et posteaquam satis explorate perspectum est, viam cessionis amborum contendentium ad ius verum vel prætensum in papatu, longe ceteris omnibus præferendam, in legationibus per totum Christianum orbem transmissis, vt huius viæ facilitate breuitateque cognita, per eam vniuersi pacem concorditer peterent. Postrema vero hyeme, quia nos a tam sancto labore charitas desistere non sinebat, cõuocari rursum iussimus Conciliũ Regni nostri: vt quando superioribus laboribus obsistẽte temporũ malitia minus promouisse videbamur, etiã atq; etiã scrutaremur, qua ratione impedimẽta nostri laboris, & fomẽta schismaticæ prauitatis amputare valeremus. In hoc autem Concilio, dum humana tarditas in expedientium inuentione laboraret, dum variatis sententijs aliud alijs negotio conuenire iudicaretur, dum conclusioni conclusio tractu temporis adiungeretur præter spem humanam noua lux e cœlis sicut credimus, effulsit, incredibilique celeritate diuina sapientia superueniente, mox vnionis fundamenta collocauit. Nam & Papa Benedictus, & Angelus Romæ nuper pro defuncto substitutus, vno nisi fal-

limur, Spiritus sancti afflatu tacti, prædictam viam cessionis, pro cuius prosecutione tantopere desudauimus, literis suis acceptarunt, obtulerunt, atque publicarunt, & se inuicem ad accelerationem executionis eius vehementer hortati sunt. Quibus rebus certius cognitis, exultanti alacritate ingentes gratias patri luminum retulimus, quod nunc tandem iustitiæ rigore temperato, misericordi oculo Ecclesiæ suæ calamitosis, acerbissimisque languoribus medelam idoneam incipiat adhibere, nobisque viam adaperiat, quam vlterius prosequi debeamus. Quare ne si Deum iter monstrantem minus sequamur, ingrati reperiamur, & nostro tempore tanta misericordia indigni fiamus, ex tempore consilium capientes, concordi omnium consilio & consensu præhabito, decreuimus ad Papam Benedictum, & illum, qui se Romæ Papam appellat, solemnes nostros & Ecclesiæ Regni nostri Ambasiatores confestim mittere, qui ambos collaudantes magnifice, quod in hanc viam cessionis a nobis tanto ardore procuratam, Ecclesiæ vero ipsi fructuosissimam descenderunt: Papam Benedictum omni precum instantia requirant, vt ex abundanti declarationem suæ intentionis plane & clare viam cessionis semotis ambagibus & conditionibus, acceptet, & eam exequi, omni via alia & omnibus alijs vijs postpositis, promittat; bullasque infra terminum inferius præfigendum, scilicet decem dierum ab insinuatione sua, super his tradat: & nihilominus ambos exhortentur, & obsecrent, atque obtestentur, quod ad euitandã difficultatẽ itineris, pericula personarum, querelas litium, tractus præparationũ, occasiones aliarũ viarum tractandarũ, & alia pleraque discrimina formidanda, quæ pacem odiose possent differre, velint absentes cedere vterque in loco suo, aut in manibus suorum collegiorum, aut per literas exhibitas, aut procuratores constitutos, prouisionibus tamen congruis ita prudenter adhibitis, vt alteri de altero nullus metus fraudis posset oriri. Qui si preces has audierint, mox ambo collegia, rupta mora summa celeritate in locum eundem conuolabunt & vnici Romani Pontificis electionem celebrabunt. Quia vero Ambasiatores præfati Papam

Benedictum primo sunt adituri, ne forte dilationis occasionem quærendo dicat, non antea certum se responsum daturum, quam illius Romani domini oratores perspexerit, per eos instanter inquiretur, vt propter accelerationem negotij moras non admittat, in casu quo Romanus ille sine conuentione personali vellet cedere, & vt pari forma nihil expectando etiam se extunc cessurum offerat. Quod si amborum voluntates a nobis in hac parte dissenserint, & non nisi in conuentione personali cedere voluerint, hoc eorum propositum nullatenus impediendum, sed potius adiuuandum duximus, sperantes eundem saluatorem, qui cum eorum mentibus tam salubrem sententiam inspirauit, horum conuentionem ad pacem faciendam affuturum. Sed si Papa Benedictus, quod prohibeat Deus, subterfugia quæsierit, & viam, aut vias alias cessioni prætulerit, aut quouis modo negotium trahere, aut protelare conatus fuerit: aut ille Romanus, cuius literæ conuentionis personalis nullam faciunt mentionem Benedicto in absentia locoque suo, vel per procuratorem cedere volente, obfirmatam sententiam extra conuentionem personalem, aut alias cedere nullo pacto voluerit, exnunc prout extunc confirmato decernimus & statuimus per Concilij Ecclesiæ Regni nostri sententiam, & charissimarum nostrarum filiarum Vniuersitatum Parisiensis, Aurelianensis, & Andegauensis deliberationem, quod nisi ante finem decem dierum ab eius insinuatione computandorum, de via cessionis sine ambiguitatibus petita concesserit, & ante finem decem aliorum dierum proxime succedentium de circunstantiis eiusdẽ viæ executionẽ respicientibus, Ambasiatoribus præfatis satisfecerit, ab eo veluti a schismatico, & ab Ecclesia præscifo recedemus, nec ei obedientiam vlterius præstandam censebimus, vt pote in quo stetit quominus schismate diuulso pax desideratissima lugenti Ecclesiæ reddita sit: simili quoque pœnæ, si qui ex suo collegio in tam duro proposito & Ecclesiæ supra modum inimico sibi fauerint, apud nos subiacebunt. Deinde vero Cardinales, qui nobiscum in veritate perstiterint, apud quos potestas

eligendi integra permanserit, cmm altero collegio ad vnici Romani Pontificis electionem faciendam conueniant. Si vero casus miserabilis inter Cardinales omnes, quod Deus auertat, irripserit, quod in vnam sententiam ad faciendam vnionem nequeant concordare, nostri Ambasiatores, nostræ Ecclesiæ & Regni nostri potestate fungentes, cum altera parte procedent ad vnionē Ecclesiæ tractandam & faciendā his modis ac legibus, quas latius in suis instructionib' a nobis comprobatis exprimi voluimus, & prout in deliberationibus postremi Concilij Ecclesiæ Regni nostri & charissimarum filiarum nostrarum Vniuersitatum præscriptarum, super quibus instrumenta publica confecta sunt, extitit ordinatum. In quorum omnium & singulorum testimonium, robur, ac fidem, sigillum nostrum his præsentibus duximus apponendum. Datum Parisiis die XVIII. Februarij anno Domini M. CCCCVII. & regni nostri XXVII.

Per Regem cum consilio Dominorum Ludouici Siciliæ Regis, Ducumq; Aquitaniæ, Bituricensis, & Aurelianensis atque Borboniæ, necnon Patriarchæ Alexandriæ, atque Prælatorum & procerum, necnon plurimorum aliorum Ecclesiasticorum virorum & secularium de Cōcilio magno Regis.

AROLVS Dei gratia Francorum Rex, Egregiarum circumspectionum veris, & amicis nostris charissimis pro Cardinalibus se in Roma gerentibus, Salutem, & miserandæ lachrymantique matri omnium Ecclesiæ condolere. Cognoscitis abunde, si non fallimur, dilecti & fideles amici charissimi, quod in grauibus doloribus & anxietatibus, ob duorum nefandam ambitionem, qui diu de Papatu contenderunt, sacrosancta Ecclesia magis in dies affligitur, magis laceratur & concutitur. Videntes nunc miserabilem ac horrendam, atque ex alto, nisi Deus pijs oculis perspexerit, subuersionem inde gemibundi & anxij viscerotenus commouemur, eius desolationi pie condolentes, & eo magis, quo ad consolationem eius procuran-

dam magis ex debito obligamur: ad quam rem peragendam quantos labores, quantas sollicitudines in conciliis celebrandis, in legationibus per Christianum orbem transmittendis nostra ab ineunte adolescentia, Deo & vobis testibus, adhibuimus, satis & sæpe potuistis attendere. Vt igitur vetera vobis notissima omittamus, & nouissima capiamus, post multos variosque labores circa viam mutuæ cessionis tentatos, post obitum illius qui apud vos Innocentius dicebatur, Angelum Corariũ, quẽ nunc Gregoriũ appellatis, in vestrum Papam sub votis & iuramẽtis de renunciando & cedendo Papatui elegistis: quo electo, ab eodem literas accepimus continentes, quod Petro de Luna, cui tunc Papæ obediuimus, mortuo vel cedente, erat pro vnitate Christianorum paratus iuri suo peruerso renunciare, & dictum Petrum de Luna vt similiter ageret per similes literas hortatus est, cui super hoc suas bullas misit. Tunc profecto magno & ineffabili gaudio exultauimus, quando ambos de Papatu contendentes in eandem sententiam, in viam cessionis conuenire, & totum mundum inde gaudere, & in nostra prosecutione esse vnanimem videbamus. Et vt a nobis consolarentur, solemnissimos nostros & Ecclesiæ Regni nostri Ambasiatores in magno & notabili numero de nostra intentione & voluntate ad plenum edoctos, primo ad dictum Petrum de Luna, deinde ad dictum Angelum transmisimus. Et quanquam apud eosdem contendentes per magna tempora vnionem nostro nomine prosequentes permanserint, nihil tamen quod Deo gratum, quodque mundo vtile esset reportarunt ab eisdem, sed annum & plus quam annum in legationibus vnionis ad alterum destinandis, in locis difficultandis, in coloribus, quibus pro sua parte ad sui excusationem quærendis consumpserunt, nec in orbe toto locum inuenire valuerunt, vbi sua vota suaque iuramenta adimplerent, vbi lugenti & desolatæ Ecclesiæ pacem darent. Quis autem eorum malitiam, fraudem, & iniquitatem clare non videat? Quis eosdem turbatores pacis & impeditores vnionis non accipiat? Quis talibus de cetero obediret? Violauerunt fidem, fregerunt votum, promissum non

tenuerunt, & sponsam Christi ante pedes eorum videntes prostratam, eidem manus releuatrices, quas faciliter exhibere poterant, denegarunt. O magnum & scelestum facinus! O nefanda temeritas! O talibus viris ad pacem Ecclesiæ dandam inter mortales obligatis, indigna macula nunquam eorum delenda de frontibus, qui dum opportunitatem assequendæ pacis perceperunt, quasi pauidi, &, vt existimamus, suorum scelerum conscii, se mutuo in præsentia suorum Collegiorum videre ausi non sunt: Verentes forsitan ne voluntas altissimi, quæ mentes hominum scrutatur, & cuius maiestati manifesta sunt omnia, eorum fraudes & collusiones, & errores longis incognitos temporibus in eorum pertinacia clarescere faceret. Hæc & alia maiora satis vos scire arbitramur, & quantum zelum ad pacem Ecclesiæ habuerint, qualiterue processerint inde elicere potuistis. Etenim ambo obstinati sunt, & dura sententia obfirmati, vt Ecclesiæ pacem dare recusent. Vos quibus spes obtinendæ pacis ob defectum & vitium eorundem relicta est, rogitamus, & cum instantia per Deum verum & immortalē, per eius aspersionem sanguinis, per, si qua est vobis, fidei & Christianæ religionis integritatem, & ad matrem Ecclesiam, misericordiam & pietatem requirimus & hortamur, vt dimisso dicto Angelo, vos in vnum locum conferatis, & conuentionem cum nostris Cardinalibus procuretis. Nam si locum in vnum conuenietis, non dubitamus quin in ipsorum contendentium contumacia & absentia, attenta rei necessitate, quæ in quantum subest, legibus & decretis Ecclesiæ prouisum sit, nec decretis tantum & legibus, imo miserandum necessitatis oculum habeatis. Quoniam cunctis casibus futuris, & maxime tanto casu inopinato insperatoque non valuerunt decreta, si opus esset prouidere. Nec existiment aliqui, quod propter longas dilationes & diras fatigationes resilire, ac a nostro proposito desistere debeamus, qua in re perficienda eo fluentiores efficimur, quo magis res eadem in lōgas moras & dilationes protrahitur. Si vero huiusmodi nostræ rogationi pariter & requisitioni adquieueritis, nostrum auxilium, consilium, nostras opes, nostrum regnum, nostraque omnia vobis non denegabimus, imo vos

omnes & vos singulos omni honore gratia & fauore, & Ecclesiam sacrosanctam obsequio, adiutorio, & honore amplectemur. De ceteris vero quæ circa hæc gerenda ad casum vestræ conuentionis, & nostram voluntatem atque affectionem continent, dilectos & fideles Consiliarios & Ambasiatores nostros Patriarcham Alexandrinum, & alios collegas suos nunc apud vos gratia prosequendæ pacis Ecclesiæ existentes instrui ad plenum volumus, quorum dictis fidem velitis indubiam adhibere, & requestis per eos vobis pro parte nostra faciendis totis conatibus attendere. Datæ Parisiis, anno Domini M. CCCCVIII. die XXII. Maij.

IN nomine Domini, Amen. Per præsens instrumentum publicum pateat vniuersis præsentibus & futuris, Quod anno a natiuitate eiusdem millesimo quadringentesimo nono, indictione secunda, die vero vicesima septima mensis Iulij, Pontificatus sanctissimi in Christo patris & domini nostri Alexandri diuina prouidentia Papæ quinti anno primo: sancta vniuersali Synodo in Ecclesia Pisanensi debito & ordinato modo iuxta solitum congregata, etiam dicto domino nostro Papa fœliciter præsidente in ea, cantataque Missa de beata Virgine per reuerendum patrem dominum Petrum Episcopum Cracouiensem, dictis letanijs in cantu, & alijs orationibus ad Deum pie porrectis, reuerendissimus Pater dominus Antonius Cardinalis de Chalanto vulgariter nuncupatus, assistentibus sibi reuerendis patribus dominis Alamanno Archiepiscopo Pisanensi, & Branda Episcopo Placentiæ, de mandato, & ordinatione eiusdem sanctæ Synodi ibidem sibi factis, legit alta, & intelligibili voce quandam papyri cedulam, quam tunc tenebat in manibus continentem inter cetera, articulos subsequentes.

Nos Alexander Papa V. sacro approbante Concilio omnes & singulas promotiones, &c. Item electiones, postulationes, ipsarum admissiones, confirmationes, mutationes, consecrationes, clericorum ordinationes, præsentationes, institutiones, collationes, permutationes, priuationes, quasuis prouisio-

nes & dispositiones quibusuis personis huic sacro Concilio & eius determinationi adhærentibus, de quibuscunque beneficijs Ecclesiasticis & prælaturis per electores, confirmatores, patronos ordinarios, & quoscunque prouisores ad hoc potestatem & auctoritatem habentes, canonice factas, temporibus, & locis subtractionis, & neutralitatis, in quibus huiusmodi contendentibus obedientia non præstabatur, hoc sacro approbante Concilio ratificamus, & approbamus, & ratas manere volumus, atque firmas, ac omnem suscipere roboris firmitatem, quibuscumque reseruationibus non obstantibus: declarationibus tamen & decretis hoc capitulum concernentibus, in alijs sessionibus lectis in suo robore permanentibus. Item vt vnione & pace iam in Dei Ecclesia per ipsius gratiam in capite confirmata, pax & tranquillitas subditorum perfectius prouocetur, & litium anfractus, quarum dubij sunt euentus, consultius euitentur, hoc sacro approbante Concilio decernimus & declaramus, quod omnes & singuli beneficia Ecclesiastica, dignitates, personatus, vel officia curata, vel non curata titulo ordinario assecuti, & possessionem pacificam iam adepti, dum tamen canonice & aliter quam per præsentationem adhærentium huic sacro Concilio, & eius determinationi, assecuti fuerunt, beneficijs huiusmodi libere & pacifice gaudeant, nec in iure, titulo, seu possessionibus suis quomodolibet inquietentur, turbentur, seu grauentur, etiam si specialiter vel generaliter beneficia prædicta, sedi Apostolicæ fuerint reseruata. Per præmissa vero, seu aliquod præmissorum non intẽdimus derogare ordinationibus circa præmissos articulos factis, in vltima congregatione Prælatorum, & aliorum virorum Ecclesiasticorum facta Parisius: nec etiam ex præmissis, vel aliquo pręmissorum volumus aliquod pręiudiciũ generari venerabilib9 fratribus nostris Cardinalibus, vel alicui Episcoporum huic sacro Concilio & eius determinationi nunc adhærentium, in beneficijs alias per ipsos & quemlibet ipsorum canonice possessis. Per hæc autem nõ intendimus fieri aliquod præiudicium venerabili fratri nostro N. Cardinali Albanensi in iure, quod habet in Archidiaconatu

natu Ecclesiæ Lucionensis. Item, &c. de & super cuius quidem cedulæ, & contentorum in eis lectura & publicatione venerabilis vir Magister Bertoldus de Vuildhunger pro se & alijs Promotoribus seu solicitatoribus, in ipsa Synodo, & ad causas in eadē agitatas & agitandas deputatus, petijt & requisiuit per omnes & singulos protonotarios, clericos cameræ, ac nos ipsius Synodi Notarios deputatos fieri vnum, & plura publica instrumenta. Actum in ipsa ecclesia & Synodo præsentibus eisdem dominis Protonotarijs & clericis Cameræ, alijsque pluribus, & nobis infrà scriptis.

Ego Petrus de Gualfredinis de Verona, Apostolicus Secretarius, & literarum Apostolicarum scriptor & abbreuiator, ac per sanctam & vniuersalem Synodum, seu generale Concilium supra fatum, vna cum infra scriptis Notariis adscribēdum & publicandum omnia acta & gesta in supradicto sacro & vniuersali Concilio in causa vnionis & fidei deputatus: quia prędictis omnibus suprascriptis dum agerentur & fierent pręsens fui, & rogatus huic præsenti instrumento publico per aliū fidelem scripto, me propria manu subscripsi in fidem & testimonium omnium præmissorum.

Ego enim Petrus Garnerij de Nicia, Primicerius Ecclesiæ Taurinensis, publicus Apostolica & imperiali auctoritate, ac per præfatā sanctā Synodum ad conscribendum & publicandum omnia & singula quæ in ipsa fierent, vna cum aliis supra & infra scriptis connotariis, Notarius deputatus, prædictæ cedulæ, lectioni, editionique, ac alijs in ipsius diei sessione gestis, vna cum prætactis præsens fui, & sicut præscribitur, legi, vidi, & audiui, & cum prætactis connotariis in protocollum huius causæ Dei redegi, de quo pręsens instrumentum in purum extractum, sed alia manu fideliter scriptum est, & inde per me correctum. Propterea hic manu propria vna cum pętactis supra & infra scriptis cōnotariis me subscripsi, & signum meum consuetum apposui in verum testimonium & fidem omnium præmissorum.

Et ego Iacobus de Brembant clericus de Insula Tornacēsis diocesis, publicus Apostolica & imperiali auctoritatibus, ac

etiam per præfatam sanctam Synodum ad conscribendum,& publicandum omnia & singula quæ in ipsa fierent, vna cum aliis suprascriptis connotarus,Notarius deputatus, præmissis omnibus & singulis,dum sic vt præmittitur, agerentur & fierent præsens interfui, eaque omnia & singula sic fieri vidi,& audiui,ac innotaui cum præfatis Notariis, recepi, huicque præsenti publico instrumento per alium fidelem scripto me propria manu subscripsi,& signum meum apposui consuetum in fidem & testimonium omnium & singulorum præmissorum,requisitus,& rogatus.

Collatio præsentis instrumenti supra scripti facta fuit Parisius in Parlamento cum originali instrumento supra scripto, hic registrato ad requestam Procuratoris generalis.

HARLES par la grace de Dieu Roy de France, A tous ceux qui ces presentes lettres verront, Salut. Nostre treschere & amee fille l'Vniuersité de Paris,nous a fait exposer que iaçoit ce que par le Concile par nous & l'Eglise de nos Royaume & Dauphiné de Viennois,tenu & celebré en la cõclusion de la neutralité faite par nous en nosdits Royaume & Dauphiné,aux deux contendans du Papat de l'Eglise vniuerselle,ayant esté faits plusieurs statuts & ordonnances pour le gouuernement de ladite Eglise, & entre les autres sur les collations & poruisions des benefices,à fin que lesdits benefices fussent distribuez & conferez par les ordinaires à personnes dignes & bien meritez,tant de nos seruiteurs & familiers, comme des estudians & supposts de nostredite fille l'Vniuersité & d'autres estudes. Pour lesquelles ordõnances tenir en leurs termes & garder qu'elles ne fussent enfraintes par lesdits ordinaires, eussent esté commis par ledit Concile aucuns qui à ce pouruoyeroient en defaut d'iceux ordinaires, & à nosdits seruiteurs & familiers, & aussi ausdits estudians, &

ſupposts de noſtredite fille l'Vniuerſité de Paris,& d'autres eſtudes, ayent eſté particulierement faites & diſtribuees aſſignations,pour ſelon leſdites ordõnances leur eſtre pourueu deſdits benefices par leſdits ordinaires & collateurs d'iceux benefices ſur leſquels chacũ d'eux eſtoit aſſigné. Depuis laquelle concluſiõ de ladite neutralité,plusieurs d'iceux nos familiers & ſeruiteurs,& deſdits eſtudians & ſupposts de noſtredite fille l'Vniuerſité,& d'autres eſtudes,ayent eſté deuement & canoniquement pourueus de benefices ſelon leſdits ſtatuts & ordonnances du Concile deſſuſdit,& en ayent eſté deuemẽt & canoniquemẽt mis & inſtituez en poſſeſſiõ& ſaiſine: Neantmoins par inaduertence ou autrement, aucuns Iuges Apoſtoliques&autres perſonnes,ont perturbé,moleſté& empeſché,& s'efforcent de perturber,moleſter & empeſcher pluſieurs de noſdits ſeruiteurs & familiers,& deſdits eſtudiãs & ſupposts de noſtredite fille l'Vniuerſité de Paris,& d'autres eſtudes,en&pour raiſon deſdits benefices à eux,ainſi que dict eſt,donnez & conferez,& deſquels ils ont eſté deuement mis en poſſeſſion & ſaiſine,qui a eſté,& eſt en venant directement contre leſdites ordonnances,& en grand perturbation de noſdits Royaume & Dauphiné,& plus ſeroit,ſi par nous n'eſtoit ſur ce pourueu de remede conuenable,ſi comme dit noſtredite fille,en nous humblement requerant ledit remede.Pourquoy nous ces choſes conſiderees, & qu'à nous qui ſõmes gardien,protecteur &defenſeur des egliſes de noſdits Royaume & Dauphiné,&qui les ſtatus & ordõnãces deſſuſdites faites audit Concile auons ratifiees&approuuees,appartient iceux,& tout ce qui s'en enſuiuy, faire tenir & garder ſans enfreindre. Et pour obuier aux inconueniens deuãt dits, Auons ordonné & ordõnons par ces preſentes, que tous ceux à qui aura eſté ainſi pourueu ſelõ leſdits ſtatuts & ordonnãces de ladite neutralité,d'aucũs benefices en noſdits Royaume& Dauphiné,ſoyẽt maintenus,gardez& defendus, ſelõ la forme deſdits ſtatuts & ordonnances és poſſeſſion & ſaiſine deſdits benefices,eſquels on les trouuera eſtre:&que tous troubles& empeſchemens,qui en ce leur ſeront mis , en ſoient oſtez

Ffff ij

par le premier de nos Iusticiers qui requis en sera, & tous les perturbateurs, empeschéurs, & autres qui pour ce serõt à contraindre, contraints à eux desister desdits troubles & empeschemens, & à rendre, bailler & mettre royaument & de faict és mains de nosdits iusticiers, comme en la nostre, toutes citations, procés & autres munimens, par vertu ou sous ombre desquels ils se seront efforcez, ou efforceront de faire iceux empeschemens. Et aussi à rappeller, reuoquer & mettre du tout à neant tous les procés qu'ils aurõt sur ce faits & fait faire par la prinse & expletation des tẽporels qu'ils tiennẽt & tiendront en nosdits Royaume & Daulphiné, à quelque tiltre ou cause que ce soit, & autrement, par toutes voyes deues & raisonnables. Et s'aucunes en y auoit qui n'eussent temporel en iceux nos Royaume & Daulphiné, & qu'ils fussent ou soient refusans d'obtemperer à nosdits mandemẽs, inhibitions & defenses, qu'iceux & tous eux qui pour eux procurerõt lesdits empeschemens, & qui s'entremettront ou seront entremis de leur aider à ce faire & soustenir, soient pareillement cõtraints par prinse & emprisonnement de leurs personnes, & par arrest & detention de leurs biens, iusqu à ce qu'ils ayent deuement obtemperé & obey aux choses dessusdites, & à chacune d'icelles.

Si dõnons en mandement à nos amez & feaux Conseillers tenans & qui tiendront nostre Parlement, au Preuost de Paris, & à tous nos Seneschaux Baillifs, & autres Iusticiers & Officiers: à leurs Lieutenãs & à chacun d'eux, que nos presentes ordõnances ils facent tenir & garder entierement sans enfraindre. En contraignant ou faisant contraindre à ce tous ceux qui à contraindre seront vigoureusement & sans deport, par les manieres deuant dites: Et en cas d'opposition les biens desdits perturbateurs & empescheurs tenez en nostre main, quãt à ceux qui ont temporel: & les personnes des autres qui n'ont temporel, arrestez & detenez, & lesdits procés des Iuges Apostoliques contre lesdits statuts & ordõnances faits & à faire, & tout ce qui s'en est ou sera ensuy tenez en suspens

attendu que la cognoiſſance & interpretation d'icelles & ordõnances,& les debats qui en naiſſent appartient à noſtre Cour dudit Parlement. Adiournent ou facent adiourner les oppoſans, & auſſi leſdits perturbateurs & empeſcheurs,& autres cõtrediſans& delayans d'accomplir les choſes deſſuſdites ou aucunes d'icelles, à comparoir perſonnellement,ou autrement comme les cas le requerront,à certain & competant iour ordinaire ou extraordinaire de noſtre Parlement, nonobſtant qu'il ſiee,ſi bonnement ſe peut faire, ou de nos autres Parlemens aduenir:nonobſtant que les parties ne ſoient des iours dont on plaidera lors,pour dire les cauſes de leur oppoſition: reſpondre à noſtre Procureur general,à noſtredite fille l'Vniuerſité,& à tous autres qui ſ'en voudront faire partie, pourtant qu'à chacun pourra toucher, à tout ce qu'ils leur voudront demander,& contre eux,& chacun d'eux propoſer & requerre ſur ce les circõſtãces & dependences: proceder & aller auant en outre ſelon raiſon, en certifiant ſur ce ſuffiſamment audit iour noſdits Conſeillers, tenans, & qui tiendront noſtredit Parlement. auſquels nous mandons que aux parties icelles ouyes,ils facent bon & bref accompliſſement de iuſtice. Et pource que par aduenture les perſonnes de ceux qui ont fait ou feront leſdits empeſchemens, refus ou contredits ne pourroiẽt eſtre apprehendez en noſdits Royaume & Dauphiné, pour faire à leurs perſonnes leſdits adiournemens, commandemens,inhibitions & defences,qui ſeront faits aux perſonnes de leurs Procureurs,aux lieux & domiciles deſdits benefices, au cas que ne pourroient eſtre apprehendez, vaillent,& ſoient d'vn tel effect & valeur,comme s'ils fuſſent faits à leurs propres perſonnes. Et en outre,pource que de ces preſentes l'on pourroit auoir à beſongner en diuers lieux,& qu'elles ſe pourroient deperir & perdre ſur les chemins: Nous voulons qu'au vidimus,ou copie d'icelles fraiſchement fait ſous ſeel Royal,ou autre authentique, foy ſoit adiouſtee comme à l'original: pourueu toutesfois que ſur ce n'ait debat ou procés,oſtenſion ſoit faite dudit original à la premiere ou ſeconde iournee. Car ainſi nous plaiſt il eſtre fait, & à noſtredite

fille l'auons octroyé & octroyons de grace speciale. En tesmoin de ce nous auons mis nostre seel à ces lettres. Donné à Paris le 17. iour d'Auril l'an de grace 1410. apres Pasques, & de nostre regne le xxx.

Ainsi signé, Par le Roy en son Conseil, auquel les Comtes de Mortainh, & de la Marche: vous les Euesques de Noyon, de Luxon, & de S.Flour, maistre Guillaume Chanteseme, maistre Iean de Corbye, & autre estans. Et au dos est escrit.

Publiees en iugement en l'auditoire du Chastelet de Paris le mercredy septiesme iour de May l'an mil quatre cens dix.

AROLVS Dei gratia Francorum Rex, ad perpetuam rei memoriam. Inter regij laudabiles operas culminis gloriosior ea cēsetur, quæ Ecclesiam iugo seruitutis depressam subleuari, subleuatā in libertatis sede collocari, & collocatā, stipatu ambitioso, atque cupido procul pulso, perseueranter cōseruari satagit, & procurat. Cùm itaque crebris querellis clamosisque insultibus Regni ac Delphinatus nostrorum clero, ac dilectis Parisiēsis studij Vniuersitate filia & generali Procuratore nostro, nos incitantibus ac sæpe & multum dudum stimulantibus, necnon fidei obligationem & iurisiurandi religionem, quibus ad stabilitatem obseruationemque iurium, libertatū, & vniuersalem sanctæ matris Ecclesiæ statum obstringebamur, ingerentibus nobis, & modo quodam obtestantibus singulariori de consilio principum, ex nostra regali proditorum stirpe, & pocerum probatorum, Baronum, Collegiorum, Capitulorum, Conuentuum, ac Vniuersitatum eorumdem Regni & Delphinatus nostrorum, execrabilis prædictæ sanctæ matris Ecclesiæ schismatis vigente tempestate, & pro eiusdem vnione ad mandatum nostrum Parisius cōgregatorum, præuiaq; in præsētia nostra multiplici ac sedula discussione & deliberatione propensiori, certas cōclusiones per eos electas, &

& tandem nobis ab eisdem per modum concilij relatas suscepissemus, approbassemus, & eas solide tenendas ac inuiolabiliter obseruandas statuissemus, ipsam Ecclesiam personasque ecclesiasticas dictorum Regni ac Delphinatus, iuxta generalium statuta Conciliorum & sanctorum Patrum decreta ad suam antiquam libertatem reducẽdo, & eas in eadem libertate cõseruãdo & manutenẽdo, ac super his ordinationes nõnullas edẽdo, quarũ quidem ordinationũ executionem, de prædicta vnione, & super status Ecclesiastici reformatione, ac in Conciliis generalibus, dudum Pisis, & nuperrime Constantiæ celebratis, melioratione sperantes & prolixius debito præstolãtes distulissemus, vnde ac etiam prætextu reseruationum nonnullarum per summos Pontifices, qui successerunt, vt dicebatur, factarum, aut alias nonnulli Archiepiscopi, Episcopi, aliiq; de præmissis Regno ac Delphinatu, quibus beneficiorum vacantium, & quibus per electiones debite factas prouisum extiterat, confirmatio & prouisio pertinebat, veriti fuerant contradixerãtq; seu distulerãt, verebantur, cõtradicebant, differebãtue ad earũdẽ electionũ confirmationẽ & beneficiorũ prouisionẽ procedere, horumq; & nonnullarũ occasione factarũ promotionum perhorrida Simoniacæ perfidiæ tabes Ecclesias, personasque Ecclesiasticas quamplurimas nostrorum Regni ac Delphinatus, verum pene totos ipsos Regnum ac Delphinatum nostros acriter peruaserat, letaliter obrepserat & fascinauerat, ac prostrauerat damnabiliter. Ceterum immensum aurum, argentum infinitum, innumeræque financiæ de supradictis Regno ac Delphinatu nostris iugiter asportabantur, in dictarum præuaricationem ordinationum, eorundemque Regni ac Delphinat⁹ exinanitionem, totius Reipublicæ iacturã, & irreparabilem læsionem: sed & Ecclesiarum tam Regis, quam alius præfundationis luctuosam desolationem : super quo immẽsos intolerabilesq; plãctus plurimorũ, & præsertim iã dicti Procuratoris nostri generalis, & dilectorũ nostrorũ Prępositi mercatorũ & Scabinorũ ciuitatis nostræ Parisius rursũ apud nos emissos, & sæpi⁹ relatos audiissemus, & cũ animi dolore sustinuissemus. Notum igitur facimus vniuersis tam

præſentibus quàm futuris,quod nos prouiſionem ſuper his vlterius differre non valentes,diſpendiſque præmiſſis obuiare,&ambitionis atque cupiditatis ardorem cupientes mitigare:præhabita deliberatione matura cum Prælatis quàm plurimis,& gentibus Camerarum dicti noſtri Parlamenti,aliiſque pluribus Doctoribus & Magiſtris,de dicta pariſienſi Vniuerſitate,in ingenti numero in Camera dicti noſtri parlamenti de mandato noſtro congregatis. Voluimus ac prout alias ordinauimus,volumuſque & ordinamus, Eccleſias, perſonaſque Eccleſiaſticas eorundem Regni ac Delphinatus noſtrorum ad ſuas antiquas franchiſias & libertates in perpetuum reducendo,quæ Eccleſiis noſtrorum Regni ac Delphinatus cathedralibus & collegiatis,& earum beneficiis electiuis ſecularibus & regularibus,per electiones Capitulorum,Conuentuũ & Collegiorum,ſeu poſtulationes canonice factas,confirmationeſque ſuperiorum, & non electiuis per præſentationes, collationes, & inſtitutiones ordinationum, quibus de iure communi ſeu conſuetudine pertinet,ſecundum antiqua iura communia,Conciliaque generalia,de perſonis idoneis prouidebitur,ceſſantibus & reiectis omnino, ac non obſtantibus quibuſcunque,&quorumcumq;reſignationibus,generalibus vel ſpecialibus,ac prohibitionibus,expectationib⁹,aut gratiis etiã cũ decreti appoſitione factis aut faciẽdis, cõceſſis ſeu cõcedendis. Et inſuper quoad exactiones pecuniarum, quas ab aliquibus,retractis temporibus, curia Romana, ſeu Camera Apoſtolica,ſeu prætextu vacantium beneficiorum Regni & Delphinatus prædictorum,aut alias quouis modo,ſeu colore præmiſſorum ſibi applicari voluit,penitus ceſſabunt. Intendimus tamen tamquam Chriſti fideles ſummo pontifici & Eccleſiæ Romanæ,æque pluſue cæteris, in neceſſitatibus, ſiue & cum tempus exigerit,ſuccurrere,&rationabiliter ſubuenire. Inhibemus autem omnibus & ſingulis noſtris ſubiectis, diſtricte & ſub omni indignatione,quam erga nos formidant incurrere,ne huic noſtræ ordinationi auſu temerario contraire ſiue eam impedire præſumant. Quocirca memoratis gẽtibus præſens tenentibus, & quæ futura tenebunt parlamenta, omnibuſque

omnibusque Senescallis, Bailliuis, Præpositis, Vicecomitibus, & aliis quibuscunque iudicibus nostris dictorum Regni Delphinatus, & eorum loca tenentibus, committimus, & mandamus quatenus præsentes litteras, seu ordinationem & voluntatem nostras debite ac celeri demandent executioni, easque in locis suorum districtuum, & iudicaturarũ insignibus cridare & palam publicari, ne quis eorum ignorantiam prætendere valeat, faciant, & procurent omnes & quascunque personas cõtra veniẽtes seu attentãtes, cuiuscũq; status, seu conditionis existant tanquam nostrarum transgressores ordinationum taliter puniendo, quod ceteris cedat in exemplum. Nã præmissa sic fieri volumus & iubemus transcriptoque seu vidim' præsentiũ sub sigillo Regio debite cõfecto, fidem plenariã sicut originali adhiberi. Quæ vt perpetuæ stabilitatis robur obtineãt, ea sigilli nostri munimine fecimus roborari. Actum & datum Parisiis anno Domini 1418. mense Martio post Pascha: Regni vero nostri anno XXXVIII. Sic signatum, Per Regẽ ad relationem magni sui Consilij in Camera Parlamenti tenti per dominum Delphinum Viennensem.

Item à tergo, Lecta & publicata in Camera Parlamenti 13. die mensis Aprilis, anno Domini 1418. post Pascha.

AROLVS Dei gratia Francorum Rex, Dilectis & fidelibus Consiliariis nostris, gentibus præsens nostrum tenentibus, & quæ futura tenebunt Parisius Parlamenta, præpositoque nostro Parisiensi, necnon omnibus & singulis Bailliuis, Senescallis, Præpositis, Vicecomitibus, & aliis Iudicibus Regni & dominij nostrorum, aut eorum loca tenentibus salutem & dilectionem. Grauem querimoniam dilecti & fidelis Procuratoris nostri generalis recepimus continentem, quod licet dudum de consilio Principũ nostræ Regalis prosapiæ, Procerum, Prælatorum, Baronum, Collegiorum, Capitulorum, Conuẽtuum, ac Vniuersitatum, & virorum Ecclesiasticorum in grandi numero Parisius conuocatorum pro conseruatione & stabilitate Regni nostri, ac Reipublicæ, & subditorum nostrorum vtilitate, certis exa-

ctionibus indebitis & modis quam plurimis pullulantibus adinuentis, quibus mediantibus, aurum, iocalia, pecuniæ, ac innumeræ financiæ de Regno nostro efferebantur, viam præcludere volentes, certas ordinationes, maturis magnisque tractatas consilijs condidissemus, alias per nos editas antea constitutiones confirmando & approbando: Nihilominus nonnulli subditi nostri, & alij sua temeritate ducti, seu praua attentione circumuenti, nostris antedictis constitutionibus spretis, sub prætextu & colore negotiorũ & mercanciarum, quas se contractare asserebant, necnon aliqui collectores & officiarij curiæ Romanæ sub vmbra & occasione quarundam exactionum ad causam procurationum, visitationis tamen Ecclesiarum officio ob hoc non impenso, ac etiam annatarũ & vacantiũ confectionis bullarum, & alia ratione & ad causam collationis, necnon dispositionis beneficiorum, quorum electiones, confirmationes, præsentationes, collationes & dispositiones ad Prælatos, capitula, ceterosque ordinarios collatores & patronos iure spectant, alijsque varijs occasionibus & exquisitis modis indebite pecunias & financias quamplurimas de Regno nostro efferri fecerant, ac ipsum Regnum, & subditos nostros, auro, financijs, iocalibusque quamplurimis euacuauerãt, & exhauserant, ac assidue exhauriri satagebant, in desolationem, & depauperationem Regni & subditorum nostrorum, grandeq; & intolerabile damnum, quod grauius inualesceret, nisi per nos de condecenti remedio per dictum nostrum Procuratorem a vobis postulato & requisito salubriter super præmissis prouideretur. Nos igitur volentes huiusmodi inualescentibus damnis occurrere, ne deteriora sub vlterioris dissimulationis fiducia audentius cõmittantur: Vobis & vestrum cuilibet præsentium tenore committimus & mandamus, districtius iniungentes, quatinus palam & publice voce præconia in omnibus locis, in quibus criæ & subhastationes fieri cõsueuerũt, & alibi vbicũq; expedierit, inhibeatis, seu inhiberi faciatis, subcũctis & magnis pœnis, indignationisq; nostræ incurrendæ ac omni alia pœna & offensa, quã erga nos incurrere possunt, ne aliquis deinceps absque nostra licentia ausu temerario, aurũ, vel argentũ, iocalia, aut alia quæ-

uis pretiosa, per literas, bulletas, obligationes, aut aliàs quouis modo, occasione procurationum, annatarum, vacantiū, dispositionis antedictorum beneficiorū, necnon mercanciarū seu negotiorum prædictorum quorūcunq; aut alia quauis occasione, extra Regnū prædictum sub pœnis antedictis & illa vel tantundem perdendi. Inhibentes pariter, ne aliquis cāpsor mercator, seu quæuis alia persona de cetero pecunias, qualcūq; financias titulo mutui, commodati, campij, vel alias per literas, bulletas, obligationes, seu quouis altero modo, extra Regnū prædictū transferat seu transferri faciat, occasione præmissorū, sub pœnis antedictis. Ac etiā ne aliquis ob antedicta beneficia Ecclesiastica, vacantia, seu vacatura, quæcūq; & cuiuscūq; conditionis existant, quorū vt præmittitur electiones, confirmationes, præsentationes, collationes, & dispositiones ad Prælatos, Capitula ac ordinarios collatores & patronos spectare dignoscūntur, bullas, aut prouisiones, seu gratias expectatiuas à Papa seu aliis, quam a dictis Prælatis, capitulis, & ordinariis collatorib9 & patronis, ad quos huiusmodi electiones, confirmationes, præsentationes, collationes, & prouisiones spectant, imposterum sub pœnis antedictis impetrare præsumant, nec impetratis vtantur. Mandamus insuper, & cōmittimus ante dictas financias & pecunias, bulletas, litteras, obligationes, ac etiam bullas antedictas, in & sub manu nostra arrestetis, apprehendatis, & capiatis, seu per diligentes & idoneos exploratores, in omnibus portubus, passagiis Regni nostri, & vestris distractibus vbi expedierit à vobis cōmittendos, ex parte nostri instituendos ac deputandos, arrestari, apprehendi, & capi faciatis, dictas pecunias financias, bulletas, prædictis constitutionibus derogando deferentes, aut eis se iuuantes, per captionem corporum & bonorum ad desistendum omnino & cessandum compellendo: ipsis vero commissariis, qui pecunias, litteras, bulletas, obligationes & financias à prædictis in casu præmisso arrestauerint, seu occupauerint, volumus earumdem pecuniarū seu financiarū quartam partem ad suam propriam vtilitatem ab eisdem retineri, & residuum nobis applicari. Vobis autem, & à vobis deputandis in

hac parte ab omnibus subditis nostris pareri volumus efficaciter: & intendi volumus insuper, quod vidimus seu transcripto præsentium sub sigillo Regio debite confecto, fides plenaria sicut præsenti originali adhibeatur. Datum Parisius secunda die mensis Aprilis anno Domini 1418. & regni nostri XXXVIII. Signatum, Per Regem ad relationem magni Concilij tenti in Camera parlamenti per dominum Delphinum Viennensem.

Lecta & publicata in Curia die 7. Maij anno Domini M.CCCCXVIII.

CHARLES par la grace de Dieu Roy de France, A nos amez & feaux Conseillers les gens tenans nostre parlement à poictiers, & à tous nos autres Iusticiers & Officiers, ou à leurs Lieutenans, Salut & dilection. Nostre procureur general nous a exposé, que iaçoit ce que par tresgrande & meure deliberatiõ les prelats & Clergé de France conuoquez, appellez & assemblez par plusieurs fois en nostre ville de Paris, & en nostre grãd Conseil, la matiere grandement ouuerte & discutee, l'Eglise de France, & les personnes d'icelle ayent esté reduites & ramenees à leurs franchises & libertez anciennes, & à droict commun anciẽ, Dit & declaré que les elections confirmations, & collations de benefices seront faites par les ordinaires, & par ceux ausquels appartient de droict commun & ancien, cessãs & reiettees toutes resignations & bulles, ou proces Apostoliques: & aussi qu'aucuns vacans ne se payeroient à nostre S. pere, auquel par autres moyens & voyes raisonnables nous aiderions, & ferions nos sujets aider à luy secourir à supporter son estat. A it aussi esté defendu par lesdites ordonnances, pour le profit de nous, de nostre Royaume, & sujets, & pour la cõseruation d'iceluy, qu'aucun ne portast hors ce Royaume l'or. Ait aussi esté dict par arrest de nostre parlement, que lesdites ordõnances seroient tenues & gardees d'ores en auant perpetuellement, sans enfreindre: & ait esté commandé à tous nos Iusticiers, Officiers & sujets de les tenir & garder. Lesquelles ordõnances, libertez, & frãchises ont esté publiees, tellemẽt qu'aucun n'en peut ne doit pretendre ignorance: Ce nonobstant plusieurs nos suiets & autres par vertu de resignations, ou bul-

les Apostoliques, de iour en iour prennent & acceptent, & s'efforcent d'auoir & obtenir benefices en ce Royaume, en prennent la possession, & s'efforcent de citer & faire citer nos subiets en Cour de Rome, ou par deuant aucuns Commissaires ou deleguez de nostre S. Pere: qui est directement venir contre lesdites libertez & franchises de l'Eglise, & personnes Ecclesiastiques, & contre lesdites ordonnances, & cõtre droit commun & anciẽ, & aussi en opprimant & trauaillant nos sujets, si de proceder sur ce estoient contraints en Cour de Rome, au grand contempt de nous, desdites ordonnances, & dudit arrest, & au grãd preiudice & dõmage desdites frãchises & libertez, & de nosdits sujets. Lesquelles choses & entreprises ont esté, & sont par aucuns Iuges de nostre Royaume trop legerement dissimulees, ou par faueur, ou sous ombre de ce qu'aucuns ont dit & publié en aucuns lieux, & dict que nous auons intention de reuocquer & moderer lesdites ordonnances. Et pource nous a requis sur ce nostre prouisiõ & declaration de volonté. Pourquoy nous qui auons intẽtion & ferme propos de tenir lesdites ordonnances, ces choses considerees, desirans de tout nostre cœur, comme tenus y sommes & iuré l'auons, garder les franchises & libertez de l'Eglise, de laquelle nous sommes protecteur & defendeur: & lesdites franchises, libertez & ordonnances sans dissimulation estre executees sur les peines & par la forme & maniere contenue esdites ordonnances, & en l'execution d'icelles & dudit arrest, & que nostre tresgrande desplaisance seroit d'icelles ordonnances dissimuler en quelque maniere que ce fust. Par grãde & meure deliberation sur ce euë en nostre grãd Conseil, Vous mandõs, cõmandons, & expressement enioignons que lesdites ordonnances, franchises & libertez de l'Eglise & des personnes Ecclesiastiques, vous tenez & gardez, & icelles faites tenir, garder & executer selon leur forme & teneur de poinct en poinct sãs enfraindre, en contraignant à ce faire tous ceux qui par voye directe ou oblique voudroiẽt, ou s'efforceroiẽt venir en quelconque maniere au contraire, par prinse, arrest & detẽsion de leurs personnes, & prinse, & arrest desdites bulles, procés citations, excommuniemens, opposition, decret, ou autrement, &

en les puniſſant comme infracteurs de conſtitutions & ordonnances Royaux ſans aucune diſſimulation, & tellement que ce ſoit exemple à tous autres. Et vous defendons, & à chacun de vous, qu'auſdites bulles, reſignations, citations, excommuniemens, appoſitions, decret, & autres procés qui ſe feroiēt par vertu deſdites bulles ou procés Apoſtoliques au preiudice deſdites ordonnances, vous n'obeiſſiez, ne ſouffriez eſtre obey, & y tenir tellement la main, que leſdits infracteurs n'oſent & n'ayent plus hardiment de plus entreprendre à l'encōtre de nous, deſdites ordonnances & libertez, & dudict arreſt. Et ces preſentes faites publier par tout où il appartiendra, à ce qu'aucun n'en puiſſe pretendre ignorance. Et outre, pour ce que des preſentes ſera beſoin de ſoy aider en pluſieurs lieux, nous voulons qu'au vidimus d'icelles faict ſous ſeel authentique foy ſoit adiouſtee cōme à l'original: Car ainſi nous plaiſt il eſtre faict, nonobſtant oppoſitions & appellations quelſcōques, & lettres à ce contraires. Donné à Bourges le huitieſme iour de Feurier l'an de grace mil quatre cens vingt deux: & de noſtre regne le premier. Ainſi ſigné, Par le Roy en ſon grand Conſeil.

Proteſtation de maiſtre Pierre Couſinot, Procureur general du Roy, pour les libertez de l'Egliſe Gallicane.

LE Procureur general du Roy dict, Que les ordonnances Royaux faicts par le feu Roy Charles dernierement treſpaſſé (dont Dieu ait l'ame) ſur la reduction de l'Egliſe de France à ſes franchiſes & libertez anciennes, & en enſuiuant les ſaincts Canons, furent faits à treſgrande & meure deliberation, treſſainctement & iuſtement ſelon toute iuſtice & raiſon, appellez & conuoquez à ce tout le Clergé du Royaume de France, tant Archeueſques & Eueſques, comme Chapitres, Abbez, Prieurs & Vniverſitez, en la preſence deſquels; du Roy, & de Noſſeigneurs de France qui eſtoient lors, c'eſt à ſçauoir Noſſeigneurs de Berry, d'Orleans, de Bourgongne, de Bourbon, & pluſieurs autres Seigneurs du ſang Royal, & autres du grand Conſeil du Roy, de la Cour de Parlement, & les Aduocats & Procureur general du Roy en ladite Cour, & tout veu & conſideré par treſgrande & meure deliberation furent concluſes & publiees, & depuis

par arrest de Parlement, assemblé tout le grand Conseil, & les maistres des Requestes de l'Hostel du Roy nostre Sire, fut dict & declaré qu'elles seroient tenues perpetuellement. Et depuis en l'an 418 fut derechef la matiere ouuerte en la Cour de Parlemẽt, appellees toutes les trois Chãbres, plusieurs Prelats, maistres des Requestes de l'Hostel, & autres du grãd Cõseil du Roy, plusieurs maistres en Theologie de l'Vniuersité de Paris, & la matiere grandement & hautement ouuerte & discutee, fut conclu qu'elles seroient executees reaument & de faict. Et pour ceste cause vint le Roy nostre Sire qui à present est, lors Dauphin, en ladite Cour de Parlement, & fit publier derechef lesdites ordonnances, les iura en sa personne tenir & garder, fit iurer par monsieur son Chancelier à tous les seigneurs de Parlement, & Aduocat & Procureur du Roy, qui là estoient, que d'ores en auant ils les garderoient & feroient tenir & garder sans enfraindre: Et de faict, ont esté tenues en l'obeissance du Roy nostre Sire qui à present est, iusques à present. Et apres ce l'an 423. pour aucunes choses touchant le Roy & son Conseil, & pour complaire à nostre S. Pere, a esté derechef la matiere ouuerte, tant en la ville de Poictiers, qu'en la presence du Roy, de monsieur son Chancelier, & autres de son grand Conseil, en grand nombre, & presens plusieurs Prelats: & ont esté aduisez certains articles pour porter à nostre S. Pere, & qu'au cas qu'il en voudroit estre d'accord, autrement non, le Roy, & l'Eglise de France prometteroient le contenu esdits articles. Et pour ceste cause sont partis aucuns Ambassadeurs pour aller deuers nostre S. Pere, pour porter lesdits articles par l'ordonnance du Roy nostre Sire, comme dict est. Et pource que le Procureur du Roy a entendu que le Roy nostredit Sire non aduerty des choses dessusdites, ou autrement, a octroyé, comme l'on dict, certaines lettres, dont on dict la teneur estre telle.

KArolus Dei gratia Francorum Rex, Vniuersis præsentes literas inspecturis, Salutem. Quoniam seruire Deo regnare est, regum studium & potissimum documentum esse censetur, vt ei per quem Reges regnant, & honoris debitum & deuotionis cultum rite exhibeāt: sic enim Rex æternus, & incommutabilis temporales & caducas terræ potestates sua bonitate confirmat, cum sub eius timore humiliantur, & ab eo sumpta beneficia, & eius cultum & famulatum digna veneratione refundant, Deo, quæ Dei sunt sincera mente reddentes. Ob eam causam Francorum Regnũ & Christianissimam domum progenitorum nostrorum in orbem floruisse, & in virtutẽ creuisse pie credimus, & à patribus in filios per ętates transiisse fœliciter, quod Dei timorem anteposuerunt & Christi Vicariis capita submiserunt, Ecclesiam honore cumulantes & oppressionis ab onere protegentes. Sane eorum merito

cupimus imitari vestigia, quorum meritis ampla suffragia, & ideo immensas bonitatis exuperantias cum regno accepimus. Intuentes igitur ab anterioribus longe expectatum & adeo querulose petitum indubitatum Christi vicarium iam nostris temporibus in cathedra Petri præfici, gloriam & laudes altissimo referimus, & Apostolicæ Ecclesiæ obedientiã, & honores exhibemus filiales, qui nostra ætate sedentem in pontificis solio concessit agnoscere, indeque regno nostro & prosperitate nostræ Catholicæ domus meliora sperare: vt autem hortantur sacra eloquia, monentque patrum innumerabilia exempla in matrem Ecclesiam, iam vero sponso lætantem, quidquid filialis potest deuotio referatur. Hæc attendentes & effluentem in nos sancti patris nostri Martini diuina potentia Papæ quinti paternitatem, amorem syncerum experti, eiusque fauorem, & paternum auxilium in Regni necessitatibus expectantes, zelo succensi charitatis, volumus & ordinamus ex cuncta sententia, & motu proprio conscientiæ nostræ, lecto etiam super hoc consilio charissimæ matris nostræ Reginæ Hierusalem & Siciliæ, fratrisque nostri dilectissimi Ducis Britanniæ, qui tam per literas, quam nuncios de huiusmodi negotij complemento nos pluries requisierunt, vt omnia quæcunque mandata in debita forma, & rescripta Apostolica a die exhibitionis præsentium fuerunt, eidẽ summo Pontifici concessa, bullæq; & processus inde secuti locũ executionis habeãt in Regno ac Delphinatu nostris ac eisdẽ debite per eos ad quos spectat pareatur, & efficaciter intẽdatur, tam in beneficiorũ collatione, quam iurisdictionis Apostolicæ potestatis exercitio, modo & forma, quibus fœlicis recordationis Clementis VII. & Benedicti XIII. temporibus in Regno nostro eisdem summis Pontificibus, eorumq; bullis processibus, & literis parebatur, atque obediebatur, non obstantibus ordinationibus regiis, arrestis Parlamenti nostri tempore schismatis, vel alio quomodolibet factis, & aliis quibuscunque mandatis & vsibus in contrarium prædictorum. Quæ omnia in vim præsentis ordinationis nostræ relaxamus, quibusque in posterum executionem

tionem prohibemus: rogantes tamen sancti Patris nostri clementiam, quod ad tollendas lites, clamores compescendos, & submouendos errores, electiones, collationes, prouisiones, & quæuis aliæ dispositiones factæ in vim ordinationum, & arrestorum prædictorum, vsque in diem exhibitionis præsentium, locum habeant, & ad tranquillitatem Ecclesiarum Regni nostri in quantum opus erit confirmentur, defectus si qui sunt priuata largitate supplendo. Quocirca tenore præsentium damus in mandatis, vniuersis & singulis iusticiariis, officiariis, & subditis nostris, vbilibet in Regno, & Delphinatu nostro constitutis, quatenus nostram præsentem voluntatem, relaxationem, inhibitionem, ordinationem & submissionem, integræque obedientiæ, & honoris exhibitionem, quam per nostras patentes literas fecimus, obseruent, & manuteneant integre, nihil in contrarium attentando, aut attentari permittendo, facta & acta in contrarium a die dictæ exhibitionis ad statum debitum reducendo, quia sic fieri volumus, & iubemus, transcriptoque seu vidimus præsentium sub sigillo regio rite confecto, velut originali fidem plenariam adhiberi, in cuius rei testimonium præsentibus literis sigillum nostrum duximus apponendum. Datum Caynouæ, die decima mensis Februarij anno Domini 1424. Regni verò nostri tertio.

Par lesquelles lettres si elles sortissent leur effect, seroit de tout poinct reuoquer & mettre au neant lesdites ordonnances faictes si sainctement, par si grand conseil, & à si grande & meure deliberation, & si seroit venir contre les sermens de tous ceux qui l'ont iuré, & si seroit oster par le Roy aux ordinaires, sans les appeller, leurs collations qui leur appartiennent: desquelles collations qui en rien n'appartiennent au Roy, le Roy (cõme il est à presumer) ne doit, & ne veut despointer les ordinaires, mais veut & doit faire à vn chacun iustice & raison, & laisser à vn chacun ce qui est sien. Pout ces causes, le Procureur general du Roy en gardant son serment, l'honneur, le bien, & le profit du Roy, & pour le bien de Iustice, & de toute la chose publique de ce Royaume, apres que

sur ce il s'est conseillé à plusieurs seigneurs du Conseil, & Aduocat general du Roy en Parlement, en tout honneur, & reueremment en gardant son seruice & sa loyauté, s'est opposé, & oppose à l'execution, & enterinement des lettres Royaux cy dessus incorporees, que l'on dict nouuellement estre donnees par le Roy nostre Sire par inaduertence, comme dict est, tout prest quand il plaira au Roy nostre souuerain Seigneur, de dire les causes de son opposition, & tousiours sauf l'honneur & reuerence du Roy nostre Sire, & de tous.

Estrangers ne peuuent tenir benefice en France.

CHARLES par la grace de Dieu Roy de France, A tous ceux qui ces lettres verront, Salut. Cõme ja pieça nos predecesseurs, considerans que cestuy nostre Royaume auoit esté de tout tẽps & estoit garny de notables hommes natifs d'iceluy, Nobles, Clercs, & autres gens de grand merite, & desirans que de telles gens fust pourueu aux Prelatures, dignitez, & autres benefices d'iceluy nostre Royaume, à fin que les places dont y en a plusieurs appartenans à l'Eglise fussent gouuernees, & habitees par gens à eux feaux, & non autres, pour obuier aux grands inconueniens qui pourroient aduenir, & dont estoit vray-semblablement à douter, si lesdits benefices venoient és mains des estrangers: & à fin aussi que les estudes qui y sont en plusieurs villes fussent tousiours mieux garnies, & leurs supposts plus enclins à acquerir science, & la foy plus exaucee, eussent ordonné & conclu, que nuls de quelque estat ou preéminence qu'ils fussent ne seroient receus à aucuns benefices de nostredit Royaume, s'ils n'estoiẽt natifs d'iceluy. Depuis laquelle ordonnance ainsi faite, feu nostre tres-cher sieur & Pere, à qui Dieu pardonne, voyant notoirement les grands maux, dommages, & inconueniens qui estoyent aduenus, parce que ladite ordonnance n'auoit

esté tenuë & gardee en ces termes, mais auoit-on toleré & souffert aucuns estrangers auoir & tenir benefices en nostredit Royaume, eust par l'aduis & deliberation de grand nombre de Prelats, & gens d'Eglise conuoquez & appellez par deuant luy, en la presence de plusieurs Princes, & autres grands seigneurs, & notables hommes de son Conseil, voulu & ordonné de rechef, que dés lors en auant nul de quelque estat ou preéminence qu'il fust, ne seroit receu à quelconque benefice d'iceluy nostre Royaume, s'il n'estoit natif & bien-vueillant d'iceluy: & auec ce eust nostredit feu sieur & Pere par ses notables Ambassadeurs fait signifier icelle ordonnance, tant au Concile qui fut tenu à Constance, comme aux saincts Peres qui depuis en son temps ont esté, & mesmement au feu Pape Martin dernier trespassé. Ausquels saints Peres furent remonstrees, & si ne deuoient ignorer les grands & irreparables inconueniens qui pourroyent aduenir à cestuy nostredit Royaume, par souffrir aucuns estrāgers y auoir & tenir benefices, & mesmement que veu les guerres & pestilences qui auoient cours en iceluy nostre Royaume, estoit plus que oncques mais besoin, que lesdits benefices fussent en mains de gens feaux, & bien-vueillans de nostredit feu seigneur & pere. Et encores de rechef, apres la mort d'iceluy nostre feu sieur & Pere, Nous ayans regard & consideration aux choses deuant dites, ayons fait dire & signifier ladite ordonnance audit feu Pape Martin, en le faisant requerir de par nous, qu'il y vousist mettre telle prouision qu'en deussions estre contens. Et pource que par experience de faict veismes qu'iceluy feu Pape Martin continuoit de donner & conferer mesmement les Prelatures, & autres notables benefices d'iceluy nostre Royaume à plusieurs estrangers, & autres tenans le party de nos ennemis, & qu'il estoit necessité tresgrande d'y pouruoir, à fin d'obuier aux inconueniens qui nous en pourroient venir. Nous fismes pieça assembler plusieurs Prelats, gens d'Eglise, Seigneurs, Barons, & notables hommes de nostredit Royaume, auec lesquels eu sur ce conseil, aduis & deliberation, fut par nous ordonné de rechef,

& conclu, en ensuiuant l'ordonnance de nosdits predecesseurs, que dés lors en auant ne souffririons aucuns de quelque estat ou preéminence qu'ils fussent, auoir ne tenir quelconque benefice en nostredit Royaume, s'ils n'estoyent natifs d'iceluy, & auec ce feaux & bien-vueillans de nous. Nonobstant toutes lesquelles choses deuant dites, & sans ce que nostre sainct Pere qui à present est, ait eu aucune consideration à icelles, & au tres-grand interest que nous auons en ceste matiere: iaçoit ce que l'ayons par plusieurs fois aduerty & fait aduertir sur ce, quand les cas sont aduenus, en luy priant & requerant qu'il vousist donner & conferer lesdits benefices quand ils vaquoient, mesmement plusieurs notables benefices, comme Archeueschez, Eueschez, Abbayes, Prieurez, & autres dignitez à gens nobles, & autres de grand merite, & profitables & agreables à nous & à nostre seigneurie: de la loyauté, preud'hommie, prudence, & literature desquels estions deuëment informez. Et mesmemẽt veu la disposition du temps, iceluy nostre sainct Pere a donné & confirmé lesdits benefices, donne & confere chacun iour à personnes à nous incongnuës, & qui ne sont aucunement natifs de nostredit Royaume, & autres qui sont en l'obeyssance, & tiennent le party de nos ennemis: & n'a en iceluy nostre sainct Pere aucun regard aux prieres & requestes à luy sur ce faictes, ne à ce que nous qui sommes fondateurs, gardiens, protecteurs & defenseurs desdites Eglises, auons & deuons auoir par raison trop plus grãde cognoissance des personnes qui sont profitables pour le gouuernement desdites Eglises, au bien, profit & honneur de l'Eglise de France, au profit & bonne seureté de nous & de nostre Seigneurie, que nul autre quelconque. Lesquelles choses ont esté, & sont preiudiciables & dommageables à toute icelle Eglise de France, & en entreprenant contre ses priuileges, franchises, & libertez: & aussi ont tourné & pourroient tourner à dommage irreparable à nous & à nostredit Royaume & seigneurie, si par nous n'y estoit pourueu, SÇAVOIR faisons que les choses dessusdites bien considerees, & mesmement que par tels moyens les finances sont

vuidees, & portees hors nostredit Royaume & obeyssance, & viennent au profit de nosdits ennemis : & si sont plusieurs desdits benefices tournez en tres-grande ruyne & desolation, le diuin seruice moult diminué, & les estudes de nostredit Royaume demeurees toutes despourueuës d'estudians, & comme desertes. Et si seroit moult dure chose de voir les Nobles & notables Clercs de nostredit Royaume despourueus, & les estrangers, & autres tenans le party de nosdits ennemis, pourueus des benefices d'iceluy nostre Royaume & seigneurie; attendu aussi que si telles choses estoient par nous tolerees & souffertes, nosdits ennemis & aduersaires pourroient sçauoir les secrets du gouuernement & estat de nostredit Royaume, & lesdits estrangers & autres tenans leur party, auroyent & emporteroyent les biens & honneurs d'iceluy auant ceux qui en sont natifs, & qui sont bons & loyaux enuers nous, qui seroit contre toute raison. Nous voulans obuier aux inconueniens deuant dits, en ensuiuant les bonnes ordonnances & deliberations de nosdits predecesseurs, Auōs par grande & meure deliberation de nostre grand Conseil, de nostre certaine science, & authorité royale ordonné & encor de rechef ordonnons par ces presentes, Que d'ores en auant nul de quelque estat, dignité, prerogatiue, preéminence, ou authorité qu'il soit, ne sera receu à tenir & auoir le gouuernement ou administration d'aucune Archeuesché, Euesché, Abbaye, dignité, Prieuré, ou autre benefice Ecclesiastique quelconque, en nostredit Royaume & seigneurie, s'il n'est natif d'iceluy nostre Royaume & seigneurie, & feal, & bienvueillant de nous. Si donnons en mandement par ces mesmes presentes à nos amez & feaux Conseillers, les gens tenans & qui tiendront nostre Parlement, à tous nos Seneschaux, Baillifs, Preuosts, & autres Iusticiers quelsconques, & à chacun d'eux endroit soy, que ceste nostre presente ordonnance ils tiennent & gardent, & facent tenir & garder de poinct en poinct, sans souffrir estre faicte aucune chose au contraire. Et à fin que nul n'en puisse pretendre ignorance, la facent publier & signifier par tous les lieux où ils verront estre à faire,

en defendant expressément de par nous, à tous nos sujets de quelque estat qu'ils soient, gens d'Eglise ou autres, sur peine de desobeyssance, & tant qu'ils peuuent mesprendre enuers nous, qu'ils ne soient si hardis de venir ou faire aucunement contre nostredite ordonnance, & mesmement aux gens des Eglises de nostredit Royaume & seigneurie, qu'ils ne reçoiuent aucuns quels qu'ils soient en leurs Eglises, ne en aucunes dignitez, quelques bulles ou lettres qu'ils ayent, s'ils ne sont deuëment acertenez que ceux qui y voudront estre receus, soient natifs de nostredit Royaume & seigneurie, & aussi qu'ils soient feaux & bien-vueillans de nous. Et au cas qu'aucuns qui ne seroient de celle condition, ou autres pour eux se voudroient efforcer de faire ou venir aucunement cõtre ceste nostredite ordonnance, ou qu'aucunes gens desdites Eglises les y receuroient, ou voudroient receuoir, qu'ils procedent rigoureusement à l'encontre d'eux, par arrest, prise & detention de leurs bulles, & autres lettres dõt ils se voudroient ayder en ce cas, & qu'ils prennent & mettent, ou facent prendre & mettre reaument & de faict en nostre main tout leur temporel, & aussi le temporel desdits benefices que les dessusdits voudroient occuper, contre la teneur de nostre presente ordonnance, & sous icelle nostre main les facẽt gouuerner, & qu'ils commettent de par nous seures personnes à la garde des places & forteresses, sans en faire quelconque deliurance, ou recreance, iusques à ce que par nous en soit autrement ordonné, & qu'il leur appere de ce par nos lettres patentes, seellees de nostre grand seel, & autrement procedent contre eux, & tous autres qui enfreindront, ou voudront enfreindre ceste nostre presente ordonnance, ainsi qu'ils verrõt estre à faire, & comme contre transgresseurs d'ordonnances Royaux, si que les autres y prennent exemple. En tesmoin de ce nous auons fait mettre nostredit grand seel à ces presentes, au vidimus desquelles, fait sous seel Royal, voulons pleine foy estre adioustee, comme à ce present original. Donné à Chinon le 10. iour de Mars, l'an de grace 1431. & le 10. de nostre regne. Ainsi signé, Par le Roy en son grand Conseil.

Et isthic erat scriptum. Lecta & publicata Pictauiis in Parlamento Regio, & ibidem registrata ad requestam Procuratoris generalis Regij octaua die Aprilis anno Domini 1431. ante Pascha.

CHARLES par la grace de Dieu Roy de France, A nos amez & feaux Conseillers, les gens tenant nostre present Parlement, & qui tiendront ceux aduenir: Au Preuost de Paris, & à tous Seneschaux, Baillifs, Preuost, & autres nos Iusticiers, ou à leurs Lieutenans, Salut & dilection. Comme nostre intention soit de poursuir à nostre pouuoir au plaisir de Dieu la paix & vnion de nostre mere saincte Eglise, & ayder à querir & trouuer tous les moyens à ce necessaires & conuenables: A laquelle chose faire & y paruenir peuuent trop nuire & l'empescher occasions de nouuelles & particulieres dissensions, discords, & diuisions, & mesmement entre personnes Ecclesiastiques d'vne mesme nation, prouince ou diocese. Et nous ayons entendu que sous ombre d'aucunes choses que l'on dict auoir esté faictes par nostre sainct pere le Pape Eugene, qui est à present, à l'encontre de ceux de Basle, & aussi par lesdits de Basle contre nostredit sainct Pere, & autrement, aucuns se sont efforcez & efforcent de vouloir occuper les benefices, dignitez, Prelatures, offices, & administrations Ecclesiastiques des autres, sous couleur d'aucunes suspensions, priuations, ou declarations faictes par l'vne partie ou par l'autre, en contempt desdites choses ainsi faictes, ou d'autres faicts ou paroles, & procez ensuis à l'occasion de ce. En suscitant chacun iour plus grandes diuisions, discords & dissensions que deuant, dont se peuuent ensuir plus grands troubles, inconueniens, esclandres, & dommages des Eglises de nos Royaume & Dauphiné, si sur ce n'est par nous pourueu de bon & conuenable remede. SÇAVOIR faisons, que nous voulans à ce obuier & pouruoir, & par especial entre nos subjects, & habitans de nosdicts

Royaume & Dauphiné, tant de gens d'Eglise comme autres, que desirons viure en paix & tranquillité sous nous: Attendu mesmement les autres grandes charges qu'ils ont eu, & encor ont à supporter & soustenir, à l'occasion des guerres, ayans cours en nostredit Royaume, & pour autres grandes, iustes, & raisonnables causes & considerations à ce nous mouuans, Vous mandons, & tres-estroittement enioignons, en commettant si mestier est, & à chacun de vous si comme à luy appartiendra, que vous ne permettez, tollerez ou souffrez en nosdits Royaume & Dauphiné aucunes telles lettres de citations, monitions, suspensions, priuations, inhabilitatiõs, declarations, & autres quelsconques censures, procez, publications & fulminations d'iceux estre publiees, ne executees à l'encontre d'iceux nos sujets, & habitans de nosdits Royaume & Dauphiné, ne d'aucun d'eux, à cause & occasion des diuisions, differences, & dissensions dessusdites. Ne aussi ne souffrez ou permettez, aucuns de quelque estat qu'ils soient estre admis ou receus, par les voyes & moyens dessus declarez, en possession & saisine d'aucun benefice, dignité, Prelature, office, ou administration Ecclesiastique d'aucun, quel qu'il soit, de nosdits sujets & habitans de nosdits Royaume & Dauphiné, ne proceder ou vser les vns enuers les autres de paroles rigoureuses, iniurieuses, ou diffamations, ne par quelque voye de faict. Ainçois gardez, conseruez, & maintenez entierement ceux de nosdits sujets, & habitans de nosdits Royaume & Dauphiné, contre lesquels l'on voudroit & s'efforceroit de publier, ou executer à la cause & occasion dessusdite, telles lettres de citations, monitions, suspensions, priuations, inhabilitations, declarations, & autres quelsconques censures, & procez, publications, & fulminations d'iceux, en possession & saisine paisible de leursdits benefices, dignitez, Prelatures, offices, & administrations Ecclesiastiques, qu'ils ont eu & auoient parauant icelles diuisions, differences, discords, & dissensions: En les faisant iouïr & vser pleinement & paisiblement de leursdits benefices, dignitez, Prelatures, offices, & administrations Ecclesiastiques. Et s'aucuns

cuns estoient ou auoient esté de faict à l'occasion dessusdite, destituez, priuez, despointez, ou deboutez de leursdits benefices, dignitez, Prelatures, offices & administrations Ecclesiastiques, faites les tantost & sans aucun delay, restituer & remettre au premier estat & deu, Et aussi obseruez & gardez, & faites obseruer & garder entierement chacun endroit soy, nostre Pragmatique sanction selon sa forme & teneur, voulans & ordonnans les causes & procez pour ce encommencez, & à encommencer en nostredite Cour de Parlemēt, en la Preuosté de Paris, & autres nos Cours & iurisdictions à l'occasion des decrets, ordonnances & statuts en icelle Pragmatique sanction inserez & contenus estre decidez & determinez, ainsi qu'appartiendra selon droict & raison. Et tous ceux qui s'efforceroient de faire le contraire des choses dessusdites, ou d'aucunes d'icelles, estre par vous punis, comme transgresseurs de nos Edicts, statuts, ordonnances, & mandemens, & auec ce comme violateurs & perturbateurs de paix, ainsi que verrez estre à faire par raison, & tellement que ce soit exemple à tous autres. Et à fin qu'aucun ne puisse des choses dessusdites, ou d'aucunes d'icelles pretendre ignorance, voulons de rechef ces presentes estre leuës, registrees en nostredite Cour de Parlement, en nostre Chastelet de Paris, & aussi estre publiees en tous les lieux où lon a accoustumé de faire cris & publications solemnels en ladite Preuosté de Paris: & aux vidimus d'icelles faits sous seaux Royaux pleine foy estre adioustee comme à l'original. En tesmoin de ce nous auons fait mettre à ces presentes nostre seel ordonné en l'absence du grand. Donné à Bourges, le second iour de Septembre, l'an de grace 1440. & de nostre regne le dix-huictiesme. Ainsi signé, Par le Roy en son Conseil, N. DE FRIBOIS.

Et in dorso: Lecta & publicata Parisius in Parlamento 29. die Decembris 1440. Cheneteau.

Remonstrances faictes au Roy Loys onziesme de ce nom, par sa Cour de Parlement, Sur les priuileges de l'Eglise Gallicane, en l'an M. CCCCLXI.

N obeyssant, comme raison est, au bon plaisir du Roy nostre Sire, qui voulant tousiours és grands affaires du Royaume proceder en grande & meure deliberation, a mandé puis n'agueres à sa Cour de Parlement l'aduertir des plaintes & doleances que raisonnablement on pourroit faire de la cassation que len dict auoir esté des decrets, constitutions, & ordonnances appellees la Pragmatique sanction, & aussi de l'adnullation de certaines ordonnances par luy faictes, conformes ausdits decrets: Ladite Cour a cy recueilly lesdites plaintes & doleances auec les remedes conuenables, le Roy tousiours demourant en bonne obeïssance telle que vray Catholique, Roy tres-chrestien, doit au sainct siege Apostolique. Pour lesquelles plaintes & doleances remonstrer, & dudit remede aduertir le Roy & son Conseil ainsi qu'il mande: Icelle Cour a baillé charge à maistres Iean Loselier, & Iean Henry Conseillers dudit Seigneur, & Presidens en la Chambre des Enquestes.

I.

Et premierement pour entendre lesdits griefs & plaintes, est à supposer, qu'ou Royaume de France sur tous les royaumes Chrestiens, la foy Catholique depuis la susception d'icelle, & mesmement dés le temps de Clouis premier Roy Chrestien, a tousiours flory & prosperé, sans quelconque erreur & deuiation: & a esté le nom de Dieu exaucé, & son Eglise entretenuë en sa liberté, & le seruice diuin augmenté par la feruente deuotion, & bonne protection & garde des Rois.

Et tellement qu'iceux Rois tres-Catholiques, qui ont tousiours de plus en plus en icelle foy Catholique perseueré par feruente deuotion en l'honneur & reuerence de Dieu, ont tres-liberalement & tres-largement donné de leurs biens, aumosné & distribué pour la construction & edification des tres-somptueux edifices d'Eglises, dotations & fondations d'icelles: Et aussi ont labouré à la protection & defense de la foy Catholique, & ont par ce moyen acquis par excellence ce tres-glorieux & excellent nom de Roy tres-chrestien, en quoy ils excellent sur tous les autres Rois Catholiques.

II.

Item est aussi à considerer, qu'il n'y a Royaume qui tant abonde en notables Abbayes & Eglises, ne où elles soient de si somptueux edifices en si grand nombre, ne où il y ait si grãde multitude de personnes Ecclesiastiques, où les benefices soyent ainsi grandement fondez & douez comme ils sont en ce Royaume tres-chrestien, le tout procedant de la liberalité des Rois & Princes d'iceluy Royaume, & deuotion du tres-deuot peuple à eux sujet.

III.

Item au Roy nostre souuerain seigneur, qui est le principal fondateur, protecteur, gardien & defenseur des libertez d'icelle Eglise, quand elle seuffre en ses libertez, appartient assembler & conuoquer les Prelats & autres gens d'Eglise, tant du Royaume que du Dauphiné, & icelle assemblee & appellee congregation de l'Eglise Gallicane faire, presider: aux entreprises, lesquelles peuuent estre preiudiciables ausdites libertez, remedier, comme dict sera cy apres.

IIII.

Item qu'à icelles assemblees de l'authorité que dessus, par grande deliberation de Messeigneurs du sang, des gens d'Eglise, & autres sujets du Roy, des grands trauaux, molestes, inquietations, & occupations que leur faisoient ceux de cour de Rome (parquoy le Royaume estoit tres-fort appauury) ont esté faites plusieurs belles & notables ordonnances de grãde authorité, qui ont esté le tẽps passé gardees & obseruees

le plus qu'on a peu.

V.

Item, & entre les autres l'an mil deux cens soixante huict, par le Roy sainct Loys fut faite vne ordonnance & edict general, par lequel il voulut & ordõna qu'on pourueust par election aux Prelatures & dignitez electiues, & par collations & presentations des collateurs & patrons aux benefices non electifs, & que toutes exactions & charges, importunitez de pecunes imposees, ou à imposer par cour de Rome en ce Royaume, cessassent, ne fussent aucunement leuees & exigees, comme ces choses & autres plus à plein apparent par les ordonnances du Roy S. Loys, qui fut de telle renommee que chacun sçait.

VI.

Item que lesdites ordonnances ont esté long temps obseruees & gardees: & pource que par laps de temps ceux de cour de Rome s'efforçoient de faire plusieurs entreprises & vsurpations contre lesdites libertez de l'Eglise Gallicane, le Roy Charles sixiesme par deliberation de messeigneurs du sang, & de plusieurs Prelats, Chapitres, Abbez, Conuents, Colleges, Vniuersitez, & autres gens du Royaume & du Dauphiné, en l'an 1406. ordonna que ladite Eglise de France seroit reduite, & la reduisit à ses libertez anciennes & franchises, & qu'en ladite liberté elle seroit perpetuellement maintenue & gardee: laquelle ordonnance fut publiee & enregistree en ladite Cour l'an 1407.

VII.

Item & auec ce vray est qu'oudit an 1407. pource que le Pape Benedict, ses gens, & officiers auoient fait, & faisoient en ce Royaume plusieurs grandes exactions de pecunes, les Prelats de ce Royaume en firent plainte au Roy, & fut ceste matiere ventilee en ladite Cour de Parlement, en laquelle comparut l'Vniuersité de Paris, & proposa grandement & notablement en ladite matiere. Et le Samedy septiesme iour de Nouembre, requist que substraction fust faite audit Pape Benedict, & que len fist cesser lesdites exactions. Pareillemẽt

le requist le Procureur general du Roy. Et outre requist que les pecunes receues fussent restituees, & que doresnauant inhibition & defense fust faite qu'on ne fist telles exactions en ce Royaume.

VIII.

Item est à noter que lesdites requestes & conclusions furent prinses par le Procureur general du Roy, & l'Vniuersité de Paris, à ce presens les officiers de la chambre Apostolique du Pape, qui requirent ce que bon leur sembla.

IX.

Item que parties ouyes elles furent appointees en arrest, & tout veu par ladite Cour; fut dict par arrest d'icelle, que telles exactions d'annates & vacans, & aussi decimes que ledit Pape Benedict s'efforçoit faire leuer sur lesdits sujects du Royaume, cesseroyent: & que defense seroit faicte que desdits arrerages on ne payast aucune chose, & que ceux qu'on auroit excommuniez, à ceste cause en seroient relaxez: comme ces choses & autres peuuent plus à plein apparoir par ledit arrest, prononcé audit an, mil quatre cens sept, l'onziesme iour de Septembre.

X.

Item que le Roy depuis fist vne ordonnance conforme audit arrest, & voulut que ledit arrest fust gardé comme loy & ordonnance perpetuelle: comme plus à plein appert par ladite ordonnance, qui fut publiee en ladite Cour, le quinziesme iour du mois de May, l'an 1408.

XI.

Item & consequemment en l'an 1418. ou mois de Mars, *de consilio Prelatorum, gentium Ecclesiasticarum regni propter hoc congregatarum*, fut faite vne ordonnance pour entretenir ladite Eglise de France en sesdites libertez & franchises: par laquelle fut ordonné que toutes reseruations & graces Apostoliques, & aussi toutes exactions de Cour de Rome cesseroient, comme appert par ladite ordonnance.

XII.

Item & pource qu'oudit an 1418. aucuns s'efforçoient

d'obtenir lettres en la Chancellerie, pour faire reuoquer ladite ordonnance, le Procureur du Roy s'opposa formellement en ladite Cour de Parlement, à ce qu'aucunes lettres reuocatoires desdites ordonnances fussent octroyees.

XIII.

Item & lesquelles choses demonstrent que les Rois, Messeigneurs du sang, les Prelats & gens d'Eglise de ce Royaume, le Procureur general, & cōseil du Roy de ladite Cour de Parlement, ont tousiours tendu pour le bien du Roy, & du Royaume, de faire entretenir ladite Eglise de France en sesdites libertez, & qu'aucune chose ne fust faicte contre lesdites libertez.

XIIII.

Item qu'en ensuiuant lesdites ordonnances anciennes & deliberations dessusdites, & aussi plusieurs notables decrets faits par l'Eglise vniuersale és saints Conciles de Constance, & Basle, conformes aux decrets anciens & ausdites ordonnances, le feu Roy Charles septiesme (à qui Dieu pardoint) le Roy lors Dauphin present, & plusieurs de Messeigneurs du sang, & de la plus part des Prelats de ce Royaume & du Dauphiné, & des Vniuersitez, Chapitres, & Colleges, mesmes oys sur ce les Ambassadeurs de nostre sainct Pere, & aussi les Ambassadeurs du S. Concile, en tout ce qu'ils voulurent dire, accepta lesdits decrets anciens, & modifications sur ce faictes par le Roy & ladite Eglise de France, & manda les garder, & obseruer comme loy & ordonnance. Et fut ladite loy faicte à Bourges l'an 1438.

XV.

Item & laquelle loy print son essence, force, & authorité sur lesdits decrets faits és saincts Conciles où presidoit le Pape, ou son Legat pour luy, qui fut lors, a esté, & est reputé grand' chose: attendu que les Rois qui ont esté le temps passé n'eurent oncques, ne n'auoient eu aucunes loix ou ordonnances faictes en semblables matieres, qui eussent, ou ayent

prins authorité de l'Eglise vniuerselle, que celle qui fut faicte dernierement à Bourges l'an 1438.

XVI.

Item & que depuis celuy temps le Royaume, graces à Dieu, a tousiours prosperé de bien en mieux, en grande gloire & authorité, craint & douté de ses ennemis, & iceux ennemis expulsez des païs de Normandie, & Guyenne: a en tous biens abondé iusques au temps present, & encores fera se Dieu plaist.

XVII.

Item & laquelle loy, ou ordonnance, a esté gardée iusques puis quatre ans, & par le temps de 22. & 23. ans a duré. Et cependant ont esté pourueus notables Prelats, & autres gens d'Eglise, qui ont iouy & vsé de leurs benefices paisiblement, & sans inquietations, & dont les aucuns par leur saincteté, *post obitum suum claruerunt miraculis:* comme le feu Euesque d'Angiers Michel, l'Archeuesque d'Arle, & autres plusieurs Prelats.

XVIII.

Item que ces choses presupposees, pour particulierement monstrer le mal qui se peut ensuir, & la plainte que raisonnablement on peut faire de la cassation desdites constitutiõs, & de soy departir de l'authorité desdits saints decrets, & de l'ordonnance du Roy, conforme à iceux, est à considerer que de ladite cassation, & de soy departir d'iceux saints decrets, quatre maux ou inconueniens irreparables s'en peuuent clairement ensuir: pour obuier & remedier ausquels lesdites constitutions & decrets furent establis & ordonnez.

XIX.

Primum est, totius ordinis Ecclesiastici confusio. Secundum est, subditorum regni depopulatio. Tertium est, pecuniarum regni euacuatio. Quartum est, Ecclesiarum ruina, & totalis desolatio.

XX.

Item & auant que proceder outre, Proteste ladite Cour que par chose qui dicte sera cy apres, n'entend deroger à l'excellente saincteté, dignité, honneur, & authorité de nostre

S. pere le pape, & sainct siege Apostolique, ainçois tout honneur & reuerence, & obeyssance que bons & loyaux Catholiques doiuent au souuerain pasteur de l'Eglise, luy voulans comme vrais enfans de l'Eglise rendre & exhiber, protestant que s'il y a chose qui ait besoin de correction, de le submettre du tout à la determination de l'Eglise, *quae errare non potest, iuxta ca. recta. 24. q. 1.*

XXI.

Item & pour descendre *ad primum inconueniens*: Il est certain que *electionibus & collationibus ordinariorum sublatis, reseruationibusque & gratiis expectatiuis locum habentibus, ac causis in prima instantia ad curiam Romanam vel præter appellationem deuolutis, annatis, & vacantibus sine ordine & mensura perceptis, & beneficiis in curia Romana offerentibus collatis, nichil aliud restat in regno nisi totius ordinis Ecclesiastici confusio. Totus enim ordo Ecclesiasticus confunditur, cum sua vnicuique iurisdictio non seruatur. 11. q. 1. c. peruenit.*

XXII.

Item & pour obuier à icelle confusion, & à vn chacun garder & obseruer ce qui est sien: C'est à sçauoir aux Chapitres le droit d'elire, aux patrons le droit de presenter, & aux ordinaires de conferer. Et des causes, *Nisi sint maiores*, en premiere instance cognoistre & decider, & autres causes dessusdites. Furent icelles constitutions & decrets par sentence establis & ordonnez de par le Roy, & de par l'Eglise vniuersale esdits Conciles de Constance & de Basle.

XXIII.

Item & n'est point à douter que le Roy, qui est principal fondateur, protecteur, gardien, & defendeur des Eglises de son Royaume, licitement peut, *imo* est tenu de labourer de tout son pouuoir à l'entretenement desdites constitutions & decrets: par lesquels est pourueu aux quatre inconueniens dessusdits. Et quand les sujets du Roy par faute de l'entretenement d'iceux decrets & constitutions, ou par cassation d'icelles escherroient és maux & inconueniens dessusdits, auroyent matiere de recourir au Roy, pour luy supplier d'y donner

donner prouision & remede conuenable.

XXIIII.

Item & pour monstrer qu'aux Colleges appartient eslire aux Prelatures, & par consequent qu'à tenir la main à icelles n'est derogué à l'authorité du sainct siege Apostolique, Est à sçauoir que, *Sicut ad contrahendum matrimonium corporale, requiritur consensus: Sic ad matrimonium spirituale.* Or il est ainsi que *Episcopus est sponsus Ecclesiæ,* Ainsi en terme de raison, faut que *consensus sponsæ* qui est *Ecclesia, per electionem accedat.*

XXV.

Item & n'est point à douter que par ceux du College qui cognoissent les merites des personnes, & la qualité de la prelature, sera mieux pourueu au benefice par election, que ne seroit en Cour de Rome.

XXVI.

Item & mesmement que quand les elections sont faites, len fait information *de vita & moribus electi, & sunt admissi omnes se opponere volentes ad confirmationem.* Parquoy est mieux approuuee la personne de l'esleu, que ne seroit par promotion en cour de Rome, où len ne cognoist pas si bien les merites des personnes, que len fait au lieu du benefice.

XXVII.

Item & de tant que l'Euesque est approuué par les electeurs, & confermé par le metropolitain apres les edits & informations faictes, le peuple l'a en plus grande estimation & reuerence, sa droctrine, sa vie peut estre de plus grande edification & exemple, & plus grande vnion & amour *inter sponsa & sponsum, quam si inuitæ Ecclesiæ daretur sponsus in Curia.*

XXVIII.

Item & à ceste cause, combien que sainct Pierre *esset vicarius Christi & caput Ecclesiæ*, toutesfois apres la mort Iudas l'vn des Apostres, les autres procederent par election, & *Sors cecidit supra Matthiam, vt in actis Apostolorum.*

XXIX.

Item depuis Pape Pius premier de ce nom qui fut sainct

& martyr, & presida en saincte Eglise l'an 154. apres la Natiuité nostre Seigneur, fist le decret qui s'ensuit: *Nullus in Ecclesia vbi duo vel tres in congregatione fuerint, nisi eorum electione canonica, presbyter eligatur. Si vero aliter quis Ecclesiam adeptus fuerit, eo quod per cupiditatem illam acquisierit, atque aliter quam secundum canonicæ regulæ disciplinam egerit, expellatur. de elect. c. 1. in antiquis.*

XXX.

Apres Pape Leon premier de ce nom, qui fut sainct & confesseur, fit vn autre decret qui est tel: *Nulla ratio sinit vt inter Episcopos habeantur qui nec à clericis sunt electi, nec à pluribus expetiti, nec à comprouincialibus Episcopis cum metropolitani iudicio consecrati. c. nulla. 72. dist.*

XXXI.

Item les saincts canons faits à Antioche par l'Eglise vniuerselle l'an 340. ordonnerent ce qui s'ensuit: *Seruetur autem ius ecclesiasticum id continens, Non aliter oportere fieri, nisi cum synodo & iudicio Episcoporum, & electione clericorum, qui post obitum quiescentis potestatem habent eum qui dignus extiterit, eligere & promouere. 8. q. 1. c. Episcopo. 1.*

XXXII.

Item par autres saincts canons faits par ladite Eglise à Carthage, fut ordonné ce qui s'ensuit: *Sed nec ille deinceps sacerdos erit, quam nec clerus, nec populus propriæ ciuitatis elegit vel auctoritas metropolitani: vel quem prouincialium sacerdotum assensus non exquisiuit 51. distin. c. qui in aliquo.*

XXXIII.

Item ladite Eglise par autres decrets faits à Constantinoble apres la Natiuité nostre Seigneur l'an 867. fit entre autres choses le decret qui s'ensuit: *Promotiones & consecrationes Episcoporum concordans prioribus concilijs, clericorum electione ac de certo Episcoporum collegio fieri hæc sancta synodus vniuersalis diffinit & statuit, atque iure promulgauit.*

XXXIIII.

Item & par autres saincts canons faits à Rome à sainct Iean de Latran par Pape Innocent tiers l'an mil deux cens cinq,

où qu'il auoit 1336. Prelats, fut ordonné en ensuiuant les saincts canons dessusdicts, certaine forme de proceder és elections: & se les elisans estoient negligens de ce faire par trois mois, que la puissance d'y pouruoir fut deuolue au souuerain immediat: *vt habetur in c. quia propter. &c. ne pro defectu. de electi. in ant.*

XXXV.

Item les Rois anciens desirans que les Eglises de leur Royaume fussent bien ordonnees, sçachans que la voye d'election estoit la plus conuenable & vtile voye que l'on peut tenir à pourueoir aux Prelatures, ont tousiours labouré pour le bien de leur Royaume, à ce que les elections eussent lieu, comme on lit *in Vincent. Specu. hist. lib. 22. & 23.* de Clouis premier Roy de France Chrestien, qui l'an 400. appellez plusieurs Prelats de son Royaume en la ville d'Orleans (entre lesquels estoit sainct Melaine) ordonna les elections & confirmations des Prelatures & autres dignitez de son Royaume estre faictes selon les anciens canons.

XXXVI.

Item pareillement ordonna Iustinien l'Empereur zelateur du bien de l'Eglise, *vt scribitur l. si quemquam. C. de epi. & cler. modo qui sequitur: si quemquam in hac vrbe regia, vel in ceteris prouinciis, quæ toto orbe diffusæ sunt, ad episcopatus gradum prouehi Deo auctore, contigerit, puris hominum mentibus, nuda electionis conscientia, sincero omnium iudicio proferatur.*

XXXVII.

Item pareillement le Roy Charlemaigne fit l'ordonnance qui s'ensuit: *Sacrorum canonum non ignari, vt in nomine Dei sancta ecclesia suo liberius potiatur honore, assensum ordini ecclesiastico prabemus, vt scilicet per electionem cleri & populi secundum statuta canonum de propria diœcesi, remota personarum & munerum acceptione, ob vitæ meritum & sapientiæ donum eligant, vt exemplo vel verbo sibi subiectis vsquequaque prodesse valeant.* Laquelle ordonnance ont les saincts Peres de mot à mot canonisee, & en ont faict decrets incorporez *in volumine decretorum. 63. dist. c. sacrorum.*

XXXVIII.

Item le Roy Philippe Dieu-donné ayeul de monsieur sainct Loys (autrement dit le Conquerant, pource qu'en son viuant il reduisit en son obeyssance & de la Couronne la Duché de Normandie & de Guyenne, les Comtez d'Anjou & de Poictou, du Maine & de Touraine, & de Ponthieu: Et pour lequel fist Dieu miracles euidans, comme on trouue en escrit) par son testament & ordonnance faicts par auant le voyage qu'il fist outre mer pour le secours de la Terre saincte, voulut & ordonna que les Chanoines des Eglises cathedrales, & les religieux des Abbayes de ce Royaume procedassent par election, & à leur pouuoir eleussent personnes qui à Dieu pleussent, & fussent profitables à l'Eglise & au Royaume.

XXXIX.

Item aussi lon trouue plusieurs chartres anciennes, que plusieurs fondeurs ont expressément ordonné, qu'apres les decés des Prelats d'icelles Eglises fust pourueu à icelles par election: lesquelles fondations ont esté depuis confermees par les saincts Peres de Rome.

XL.

Item & que depuis le commencement de l'Eglise iusques au temps de monsieur sainct Loys, len ne trouue point que des benefices electifs les saincts Peres se soient entremis, ne qu'ils ayent en quelque maniere empesché ne molesté les eliseurs en leurs libertez d'elire: *imo* ont de tout leur pouuoir labouré par constitutions notables, à donner forme & ordre à icelles elections & postulations, à ce que fust pourueu de personnes idoines: comme en plusieurs parts du decret, *& per totum titulum de elect. in Anti. imo* en matiere de postulations. *Postulatione cassata, remittebant ad eligentes negocium, vt iterum eligerent, c. bonæ. de postu. præla.* Et lors l'Eglise florissoit, religions, fondations se multiplioient, la foy Catholique exaltoit, & tous les biens spirituels & temporels abondoient en ce Royaume.

XLI.

Item & pource qu'au temps de monsieur sainct Loys ceux

de Rome commencerent à vouloir empescher les elections, & donner cours aux dessusdicts inconueniens, Monsieur sainct Loys comme Prince Catholique, zelateur de la religion Chrestienne, protecteur, gardien & defenseur des libertez des Eglises de son Royaume, & par bon aduis & conseil fit vn edict & ordonnance: Et entre les autres choses ordonna les elections auoir cours en sondict Royaume qui auoient eu cours dés le temps dessusdict, & obuia au mal & inconuenient de la confusion dessusdicte. Enquoy sondit Royaume fust encouru, se le droict de la liberté d'elire n'eust esté gardé & conserué.

XLII.

Item & consequemment les Roys Loys Hutin l'an 1315. conferma ladicte ordonnance du Roy sainct Loys & celle du Roy Philippes le Bel, qui parauant auoit faict semblable ordonnance. Et depuis le Roy Iean en l'an 1351. conferma ladite ordonnance de sondict grand ayeul Philippes.

XLIII.

Item depuis ont ceux de Rome de tout leur pouuoir tasché à rompre lesdictes elections: parquoy les Roys Treschrestiens par notables congregations & assemblees y ont obuié & remedié, comme dict a esté cy dessus. Ainsi appert bien que les Roys ont interests qu'il ne soit procedé par election: car si les elections n'ont lieu, le Roy pert ceste belle prerogatiue qu'il a, de donner puissance d'elire.

XLIIII.

Item l'authorité, preéminence, & aussi prerogatiue est fondee *in c. Ego Ludouicus. 63. di.* ouquel chapitre est recité que comme à Charlemaigne eust esté donné priuilege *Eligendi summum Pontificem. c. Adrianus*: iceluy Roy Loys Debonnaire se departit d'iceluy droict, toutesfois luy estoit reserué & concordé, *quod si à clero & populo quis eligatur, nisi à Rege inuestiatur & laudetur, non consacretur.* Au lieu de laquelle inuestiture est succedé le droict de la Regale, & la licence & congié que le Roy donne de proceder à l'election aux Eueschez.

XLV.

Item, mais nonobſtant leſdictes ordonnances touſiours ceux de Rome s'efforçoient vſurper & entreprendre ſur leſdictes ordonnances, & confondre toute la hierarchie de l'Egliſe par reſeruations & graces expectatiues, tellement que par la grande difformité & confuſion *in Eccleſia Dei* conuint que l'Egliſe, *digne ſaltem in Spiritu ſancto legitime congregata*, par generale reformation *capitis & membrorum* abolist toutes reſeruations & graces expectatiues, & donna *liberum curſum* aux elections & collations : à laquelle generale reformation, *Quicunque cuiuſcunque dignitatis, etiam Papalis, ſuper præmiſſis obedire contumaciter contempſerit, niſi reſipuerit, condignæ pœnitentiæ ſubijciatur: quod eſt valde notandum.*

XLVI.

Item quant à la diſpoſition des benefices collatifs, clairement aux ordinaires appartient la collation *c. regendæ. c. Quicunque. c. nouerint. x. q. 1. & de officio or. per totum.* Auſſi quand le Pape baille vne expectatiue ou mandement *De prouidendo*, addreſſant à vn Eueſque, dict touſiours en ſa bulle : *Cuius collatio iure ordinario ad te ſpectat.* Et par ainſi de leur oſter ladicte collation en tout ou partie, n'eſt point à douter qu'ils ſeroiét greuez, & auroient matiere d'eux plaindre, & en auroient recours au Roy leur protecteur, garde & defenſeur.

XLVII.

Item encores attendu la maniere d'y pouruoir: c'eſt à ſçauoir par reſeruations & graces expectatiues, *abhorreret.* Car c'eſt *dare materiam machinandi in mortem alterius: quod iura valde deteſtantur. Cum enim in ipſis etiam legibus gentilium inueniatur inhibitum C. de Pact. l. fi. turpe eſt, & diuini plenum animaduerſione iudicij, ſi locum in Eccleſia Dei futuræ ſucceſſionis expectatio habeat, quam ipſi etiam gentiles condemnare curauerunt. In concilio Lateranenſi extra, de conceſſio. præben. & ec. non vac. c. nulla.*

XLVIII.

Item, mais auſſi par experience, & depuis ladite rompture on a peu veoir & congnoiſtre la grand' confuſion qui eſt és graces expectatiues, tant par multiplication d'icelles, qu'auſſi

pour les prerogatiues, cauillations, & autres choses derogatiues, que lon appose ausdites bulles, qui le plus souuent, pour obscurité des choses, font des proces infinis. Et combien que Pape Pius dernier trespassé eust declaré que ne seroient expediees que deux bulles à vne collation: toutesfois on en a veu aucunesfois expedier plus de dix, voire plus de douze.

XLIX.

Item, & veritablement auant les decrets y auoit si grand confusion, qu'ou diocese d'Angiers furent trouuez en vn an, comme len dit, six cens graces expectatiues, & en plusieurs autres dioceses pareillement.

L.

Item, & toutesfois ou temps d'icelles se le Pape fut decedé eussent esté inutiles: par ce que le Pape à sa nouuelle assomption peut reuoquer toutes graces expectatiues: & par ainsi d'vn diocese seulement estoit leué à vingt escuz, chascune bulle, en contant les fraiz d'impetrer, & eust eu perte de xij. cens escuz, & encores pourroit le cas aduenir.

LI.

Item etiam tempore Martini, estoit ladicte confusion. Et pour obuier à icelle furent faictes esdites constitutions & decrets, en laquelle sommes encheuz incontinent apres la cassation, ou departement d'iceux decretz.

LII.

Item & pour autre raison doit estre pourueu aux benefices: car n'est point à douter que l'ordinaire qui est sur le lieu, & qui a cognoissance des merites des personnes, & qualitez des benefices, y pouruoira mieux que len ne fera en court de Rome.

LIII.

Item, & se lon dict que les ordinaires pouruoyent aucuns non idoines, il y a remede baillé par lesdits decrets, *iuxta. c. graue. de prebend. & subijciuntur correctioni, & grauiter puniuntur.* Mais se le pape pouruecoit indignes *aut minus idoneos*: qui luy dira, *Cur ita facis? nemini subest.* Comme il dit aussi, Seront par le pape pourueus estrangiers du Royaume, & non des pays, où

sont les benefices, qui ne seront des mœurs & conditions des pays. Parquoy s'ensuiuroit differences & questions entre les gens d'Eglise ou seculiers: ou grand detriment du salut des ames, & irreuerence des saincts Sacremens.

LIIII.

Item & aussi par les decrets est pourueu *graduatis & viris literatis*. Et s'il y a aucune obscureté *in decreto fiat eius declaratio ad vtilitatem regni & subditorum, non discedendo ab auctoritate decreti.*

LV.

Item, & auecques ce quand sera le bon plaisir du Roy *stantibus decretis*, pourroit estre donné tel ordre *in distributionibus beneficiorum per ordinarios conferendorum*: que les seruiteurs du Roy seroient legierement pourueus & à maindres frais qu'en cour de Rome, & les supposts des Vniuersitez bien pourueus en declarant *per menses turnum debitum graduatis*: comme auoit intention de faire le Roy trespassé. Et à ceste fin auroit conclu assembler l'Eglise Gallicane.

LVI.

Item, & aussi auroit le Roy mieux à pouruoir ses seruiteurs à Prelatures par elections, en recommandant notabes personnes aux elisans, que voulentiers (comme est à croire) compleroient au Roy nostre Sire.

LVII.

Item & se on vouloit dire qu'il est conuenable que nostre sainct Pere ait la disposition d'aucuns benefices collatifs, pour pouruoir ses familiers, & aucuns grans gens, dont d'aucuns a besoin *in arduis*. Sẽble assez estre pourueu par lesdits decrets, qui luy laissent *omnia beneficia reseruata reseruatione in corpore iuris clausa*. Aussi aucques ce *vbi sunt decem beneficia, vnum ad vitam: & vbi quinquaginta, duo, iuxta c. mandatum*. Parquoy pourroit pouruoir à grand nombre de personnes & sans confusion, & sans vsurper *iura ordinariorum*.

LVIII.

Itẽ, & quãt aux causes, *exceptis maioribus*, Il est clair que *pro bono regni & subditorũ, debeant tractari coram ordinarijs*, & de leur oster leur iurisdiction auroient cause d'eux plaindre. Or il est ainsi que

que pour obuier à ce que lesdites causes ne fussent traictees en cour de Rome, ainsi que parauant estoient, lesdites constitutions & decrets furent faits : *quare sequitur* que soy en departir seroit ouurir l'huis, & dõner entree ausdits incõueniẽs.

LIX.

Item aussi les saincts Peres successeurs de sainct Pierre, doiuent laisser aux Euesques leur iurisdiction ordinaire, comme fit monseigneur sainct Pierre : que iaçoit ce qu'il fust present en Ierusalem, sainct Iacques *Episcopus loci protulit diffinitiuam sententiam super quæstione legalium.* Et dict l'histoire, *quia quæstio erat mota, non poterat ad alium transferri, nisi per appellationem : ideo protulit sententiam. Hæc Vincentius Specul. hist. ca. 9.*

LX.

Item, & à la verité n'estoient lesdites constitutions n'y auroit personne d'Eglise seur en son estat: & par experience l'on a peu cognoistre comme ceux de cour de Rome en ont vsé depuis la cassation faicte par le Roy : car non pas seulement entreprenoient la cognoissance des causes Ecclesiastiques, *imo etiam* des causes possessoires, dont la cognoissance appartient au Roy : Et aussi des regales, dont la cognoissance appartient au Roy, & à sa cour de Parlement, comme l'on a veu en plusieurs cas particuliers, pour lesquels la Cour enuoya deuers le Roy, lors estant en Guyenne, & y pourueust le Roy par notables ordonnances enregistrees & publiees en ladicte Cour.

LXI.

Item & non pas seulement estoient molestez les gens d'Eglise par citations en cour de Rome, mais estoient les seculiers : comme fut le Barbier de deuant sainct Denys de la Chartre, qui perdit son fils en cour de Rome par peste: & depuis fut le pere cité en cour de Rome *pro debitis filij*, & aussi maistre Iean Dargonges Aduocat du Roy.

LXII.

Item quant au second mal qui fut cause desdits decrets, & ouquel on escherroit qui se departiroit d'iceux, c'est *subditorũ regni depopulatio.* En quoy le Roy a tresgrand interests, *Quia in*

lat.i gente gloria regis est, in diminutione plebis contrarium .vt prou. 14.c. canitur, In multitudine populi dignitas regni: & in paucitate plebis, ignominia principis.

LXIII.

Item, & pour ce monstrer, il est vray que parauant lesditz decretz & constitutions, à l'occasion de ce que les reseruations & graces expectatiues auoient cours, & que les causes estoient traictees en cour de Rome, les sujetz du Royaume en grand nombre delaisserent le Royaume, allerent en cour de Rome les vns seruir cardinaux, les autres officiers, les aucuns sans seruir y despendirent la substance de leurs parens pour obtenir aucune grace, & les autres en bien grand nombre pour vexer & trauailler ceux qui estoient demourans par deça pour auoir leurs benefices: & tellement que tant par la fatigation & peril du chemin, que par la peste qui est souuent à Rome, la plus part de ceux qui y allerent decedoient: & ceux qui eschapoient desdits perils tellement molestoient par citations les anciens, impotens ou non puissans d'eux defendre qui residoient sur leurs benefices, qu'à cause desdits molestes en abregeoient leurs iours, & mouroient auant le commun cours de nature.

LXIIII.

Item, les autres ambicieux de benefices, si espuisoient les bourses de leurs parens & amis : tellement qu'ils demouroient en grand' mendicité & misere, qu'aucunesfois estoient cause de l'abreuiation de leurs iours: & tout le fruict qu'ils emportoient, c'estoit pour or du plomb. Et quand cuidoient par leurs graces estre pourueuz, venoit vn autre qui apportoit vne anullation, & aucunesfois se trouuoient dix ou douze acceptans vn benefice. Et sur le debat qui s'en mouuoit, il conuenoit retourner pour plaider à Rome, tousiours à la vexation des sujets du Roy, & à la depopulation du Royaume.

LXV.

Item & qui pis est, estoient les Vniuersitez depopulees de gens, car tout alloit à Rome. Pour obuier à laquelle depopu-

lation furent faictes lesdites constitutions & decrets. Et n'est point à douter que soy departir d'iceux, seroit rencheoir aufdicts inconueniens: ausquels par si grand labeur noz predecesseurs par lesdicts decrets, & par constitutions faictes en grandes & notables assemblees, ont voulu obuier & remedier.

LXVI.

Item que soy departir desdits decrets seroit rencheoir ausdits inconueniens, on l'a veu & cogneu par la cassation que cuidoient faire de la Pragmatique: par la grand affluence des sujets qui alloient en cour de Rome, combien qu'encores ladite rompture ne fust publiee en ladite Cour. Et par ce on peut iugier & congnoistre, que si elle eust esté cassee, authorisee, & publiee en ladite Cour, que multitude infinie des sujets du Roy eussent vuidé le Royaume.

LXVII.

Item & quant au tiers, qui concerne l'euacuation des pecunes de ce Royaume: Pour obuier à laquelle euacuation lesdites constitutions furent faites, c'est vn article en quoy le Roy & tous ses sujets ont tresgrand interest, & leur touche *visceraliter*. Car comme dit le Pape Philippe, *Numisma est mensura omnium rerum, & fideiussor pro nobis pro qualibet re, qua indigemus.* Et sans deniers il est impossible que ce Royaume fust defendu, ne les gens de guerre souldoyez, ne iustice entretenue.

LXVIII.

Item & se lesdits decrets n'auoient lieu, encores s'en iroient par an plus d'vn million. Car à considerer le grand nombre des Eueschez, Archeueschez, Abbayes, & autres benefices qui sont en ce Royaume sans nombre: faut & si conuient dire qu'infiny argent s'en iroit à Rome, tant pour les vacans, que autres taxes & imposts, graces expectatiues, procez: comme pour le voyage d'aller, ou enuoyer, sejouner, & mesmement qu'il n'y a si petit benefice qui ne chee souz grace, & aussi sur vne petite collation. Et si voyons par experience dix ou douze bulles expediees, & n'y aura nul qui ait dequoy, qui ne se

mette en auant pour cuider aduancer son fils, ou son parent, & souuent perdront leur parent & leur argent.

LXIX.

Item & aussi s'en iroit argent, pour-ce que les Cardinaux acceptent toutes les notables Abbayes & benefices, iusques aux Eglises parrochiales, & archidiaconez *inclusiue*: & s'en vont les reuenuz desdicts benefices en cour de Rome, sans iamais en retourner: car le Pape leur succede.

LXX.

Item, mais de la vexation desdicts vacans, outre ledict mal d'euacuation de pecunes, depend autre mal tresprejudiciable à tout le Royaume. Car aux Prelatures ne seront pourueuz sinon ceux qui auront de l'argent: & seront delaissez les vertueux, *& bene meriti: quod est valde notandum.* Et à quoy les Empereurs Catholiques ont voulu obuier, & par loy & constitution ciuile: *Vt Iustinianus dicta l. Si quenquam praallegata. In qua, sic inquit, Nemo gradum sacerdotij pretij venalitate mercetur: quantum quisque mereatur, non quantum dare sufficiat, æstimetur. Profecto enim quis locus tutus, & quæ caussa esse poterit excusata, si veneranda Dei templa pretijs expugnantur? quem murum integritatis, aut vallum fidei prouidebimus, si auri sacra fames in penetralia veneranda proserpat? quid deinde cautum esse poterit, aut securum, si sanctitas incorrupta corrumpatur? Cesset altaribus imminere prophanus ardor auaritiæ: & a sacris aditis expellatur piaculare flagitium. Itaque castus & humilis nostris temporibus eligatur Episcopus, vt quocumque locorum peruenerit, omnia vitæ integritate purificet: non precio, sed precibus ordinetur antistes. In tantum ab ambitu debet esse sepositus: vt quæratur cogendus, rogatus recedat, inuitatus effugiat: sola illi suffragetur necessitas excusandi. Profecto enim indignus est sacerdotio, nisi fuerit ordinatus inuitus. Cum sane si quis hanc sanctam & venerandam antistitis sedem pecuniæ interuentu subijsse, aut si quis vt alterum ordinaret, vel eligeret, aliquid accepisse detegitur: ad instar publici criminis, & læsæ maiestatis accusatione proposita, à gradu sacerdotij retrahatur: nec hoc solum deinceps honore priuari, sed perpetuæ quoque infamie damnari decernimus.*

LXXI.

Item & de ce depend autre inconuenient: car tous ceux

qui payen tannates ou vacans, encourent *pœnam a canone contentam in decreto de annatis*, qui est que leur prouision *est ipso iure nulla: si quis autem contra dictum decretum de annatis et vacantibus non soluendis, promittendo, exigendo, vel dicendo contraire præsumpserit, pœnam incurrit aduersus simoniacos afflictam: ac in ipsis dignitatibus & beneficijs taliter obtentis nullum ius ac titulum acquirit. Hæc sunt verba decreti conformis legi ciuili & diuinæ*. Soit consideré quel inconuenient s'ensuit. Car ils administrent sans tiltre: & par consequent ce qu'ils font est nul: qui est peril pour le salut des ames, & de ceux qui reçoiuent ordre *ab eis*.

LXXII.

Item & pour obuier aux autres inconueniens dessusdits furent aduisees les constitutions & decrets: & iceux casser n'est autre chose que donner cours à ladite euacuation de pecunes. Et par experience *que est rerum magistra*, soit aduisé & consideré à l'euacuation qui a esté si excessiue depuis la cassation de ladite Pragmatique: que par experience len congnoisse & appare comment ce Royaume est presque tary, d'or principalement. Et ce peut estre assez cognu en ce que par auant ladite rompture n'y auoit estal de changes sur le pont des Changeurs à Paris qui ne fut hanté de Changeurs, & tous trouuoient assez à gaigner à bailler la monnoye pour l'or. Mais depuis ce que la banque a tiré & succé des bourses des sujets l'or: tellement qu'il n'est demouré que monnoye. Pource est ce que l'on ne va comme point au change demander la monnoye pour de l'or, & és lieux sur ledit Pont où souloient les Changeurs habiter, ne habite que Chapeliers & faiseurs de poupees.

LXXIII.

Item & pour particulierement monstrer ladite euacuation qui a esté esdictes trois annees: est à considerer que du temps dudict Pape Pius ont vaqué plus de vingt Archeueschez & Eueschez de ce Royaume, pour le vacant desquelles, & aussi pour les propines, & autres frais, a esté porté en cour de Rome pour chacune bulle l'vne portant l'autre six mil escuz. Somme six vingt mil escuz.

LXXIIII.

Item & auſſi ont vacqué cependant pluſieurs groſſes Abbayes de ce Royaume, iuſqu'au nombre de ſoixante ou plus: Pour chacune deſquelles l'vn portant l'autre a eſté payé, & porté hors de ce Royaume en cour de Rome, comprins les frais, deux mil eſcus. Somme ſix vingts mil eſcus.

LXXV.

Item & pareillement durant le temps deſſuſdit ont vacqué pluſieurs gros Prieurez, Doyennez, Preuoſtez, Commanderies, & autres dignitez electiues ſans croſſe, iuſqu'au nombre de deux cens & plus. Pour chacun deſquels ont eſté portez en cour de Rome cinq cens eſcus l'vn portant l'autre. Somme cent mil eſcus.

LXXVI.

Item touchant les benefices collatifs on trouue qu'au Royaume a pour le moins cent mil parroiſſes habitees. Et durant ledit temps n'y a eu celle, l'vne portant l'autre, dont il n'y ait eu vne perſonne qui n'ait leué vne grace expectatiue à quelque benefice, laquelle grace a couſté l'vne portãt l'autre vingt cinq eſcus, tant pour le voyage de ceux qui ont eſté, ou enuoyé à Rome pour l'expedition deſdites bulles ou graces, les non obſtantes prerogatiues, ancellations, & autres clauſes eſpeciales y comprinſes, que pour les procés executiaux faits ſur icelles. Somme deux millions & cinq cens mil eſcus.

LXXVII.

Item & eſt à conſiderer que combien que les exactions fuſſent grandes, tant en vacans qu'autrement, au temps que leſdites conſtitutions furent faictes: toutesfois depuis la caſſation d'icelles, *tempore Pii*, & de preſent ſont plus exceſſiues de la moitié. Car lors les vacans ne ſe payoient que *ad valorem taxæ*, reduite *ad mediam taxæ*. Et toutesfois depuis ladite caſſation communément les vacans ont eſté exigez plus grans que toute la taxe, voire que la valeur d'vne annee, voire de deux des benefices: & tellement que d'aucuns, comme l'Abbaye de Bernay furent laiſſees les bulles à la banque: pource qu'on demandoit deux cens ducats, & l'Abbaye n'en vaut

pas deux cens: Sainct Pharon de Meaux à neuf cens. Et aussi des graces expectatiues prenoit les deux parts ou le tiers : & plus qu'on ne souloit.

LXXVIII.

Item & ne pourra dire nostre sainct pere que cessans lesdites reseruations & graces expectatiues, il n'ait par chacun an grand profit & emolument du Royaume de France plus que de deux autres meilleurs des Chrestiens. Car sans ce que dict est, il prend tant à cause des vacations des Archeueschez, Eueschez, Abbayes, & autres dignitez & benefices electifs à luy sujets nuement & sans moyen: dont il en y a grand nombre, & des meilleurs, que des deuolutions des autres prelatures & dignitez, des preuentions des benefices qu'il baille en commande, ou à pension, de ceux qui sont vacans en cour de Rome par mort, resignation ou autrement, & qui decedent à deux iournees de ladite Cour, des dispenses à deux ou trois benefices, ou quatre incompatibles, des graces à visiter par procureur, des legitimations & dispenses sur le defaut d'âge, & d'estre bien né, du faict de la penitencerie, des priuileges des exemptions, des autels portatifs, d'elire confesseur, de graces de *si neutri, & per inde valere*: des dispenses sur vices corporels, de toutes irregularitez, de contract des mariages en cas defendus, d'infractions de vœux de pelerinages, de vœux de religions, d'absolutions des cas reseruez au pape, protonotariats, & de promotions de chapelains, & de leurs semblables: & de l'octroy de pardons & indulgences, & autres plusieurs qui montent trop plus de deux cens mil escus par an.

LXXIX.

Item outre ce que dit est, sont portez en cour de Rome des deniers de ce Royaume, tant d'Archeueschez, Eueschez, Abbayes, grosses Priorez, & autres benefices de ce Royaume aux residens en cour de Rome, qui montent bien chacun an cent mil escus.

LXXX.

Item somme de l'euacuation qui a esté de l'or du Royaume

comprins lesdits trois cens mil escus qui y vont, cessans lesdites exactions & reseruations, deux millions & huit cens mil escus.

LXXXI.

Item & quant au quart inconuenient, qui est de la desolation & ruine des Eglises, il s'ensuit des articles precedens. Car clairement quand les benificiez seront absens comme dict est, l'argent qui se deuroit conuertir és reparations, sera porté hors du Royaume. Et les residens auront assez à faire à eux rembourser des vacans qu'ils auront payez. Ainsi demourent les maisons des Eglises en ruine, & les reuenus en non valoir. Et par consequent le seruice diuin demourra, ou grand detriment du salut des ames des viuans & des defuncts: & aussi le menu peuple qui a accoustumé de viure sous les gens d'Eglise, sera par pauureté contraint de laisser le pays, & tout abandonner.

LXXXII.

Item aussi au moyen desdites reseruations pullulent commandes, qui sont l'extreme desolation des Eglises. Et pour ce fut statué & ordonné dés long temps, que nul de quelque estat qu'il fust ne peut tenir Abbaye ou autre benefice electif en commande: & l'on voit de present, & depuis ladite cassation, qu'il n'y a guieres notable benefice, Abbaye ou prieuré, qu'il ne soit en commande. Comme en l Euesché de Paris, la plus notable Abbaye, & où est la sepulture des Rois Treschrestiens baillé en commande: & l'argent à Rome porté: aussi l'Abbaye de sainct Magloire, de sainct Martin des champs, le Prieuré de S. Eloy, & autres plusieurs.

LXXXIII.

Item en la prouince de Rouen, la plus notable Abbaye de sainct Ouen en commande, le mont sainct Michel, Iumiges, Montebourg, Fescamp, Lyre, sainct Sauueur d'Yue, saincte Catherine, le prieuré de Grammont, & autres plusieurs Eueschez de ce Royaume. Et qui plus est indifferemment quasi de present ont baillé benefices reguliers, qui est grand esclandre *in Ecclesia Dei.*

Item

LXXXIIII.

Item l'Eueſché d'Angiers, les Abbayes de S. Aubin, ſainct Nicolas, ſainct George, ſainct Florent, Ferriere, Bourgiel, le Prieuré Muault, & de pluſieurs autres: Et ailleurs, l'Abbaye de Clugny, la Chaſe-Dieu, Yſſoire, Compiegne, Liſle barbe, ſainct Bartin, ſainct Iean de Lan, Vendoſme, & pluſieurs autres Abbayes, ſainct Iean d'Angely, ſainct Supplice de Bourges, ſainct Vincent, & la Coſture pres le Mans, ſainct Martin d'Autun: & pluſieurs autres Abbayes, Prieurez, Archidiaconez, & Egliſes parrochiales.

LXXXV.

Item & à cauſe deſdites commandes, meſmement des Cardinaux, iceux notables benefices ſont perpetuellement affectez en cour de Rome: pource qu'ils vacquent communément en cour de Rome, les reuenus des benefices portez hors le Royaume les benefices vont à ruine, ceſſe toute diſcipline reguliere és Monaſteres, le ſeruice diuin maint deument fait & ſans deuotion: qui au preiudice des fondeurs, & ſubſtraction des ſuffrages qu'eſperent les ames des bienfaicteurs deſdits Monaſteres, & les edifices materiels vont à ruine, auſſi vont les edifices eſpirituels qui ſont communs des religieux: qui par faute de diſcipline & de Paſteur, deſmarchent chacun iour de la diſcipline reguliere, & s'habituent *in latiorem regulam*, & ſouuent apoſtatent par faute de Paſteur & de conduite, *Et ſunt ſicut oues errantes ſine paſtore*: tellement que quand les benefices reuiendront à Paſteur regulier, il ſeroit comme impoſſible de reduire & releuer la ruine eſpirituelle de l'edifice regulier, & auſſi la ruine materielle de l'edifice materiel. Et eſt auiourd'huy la confuſion telle, que *non differt regularis à ſeculari: omnia ſunt irregularia.* Et ſemble auiourd'huy (dont eſt pitié) que tenir vne Abbaye eſt, comme tenir vne ſeignourie prophane à vie, pour oyr le compte d'vn receueur, & prendre le relicqua s'il y en a: & qu'on en peut autant tenir comme on en peut demander.

LXXXVI.

Item & combien que quand les decrets furent faits à Con-

ſtances *etiam tempore Martini* y euſt grand deſordre : toutesfois n'eſtoit ſi exceſſiue que de preſent, & ſe contentoit vn Cardinal d'vne Abbaye: & à autre n'eſtoit baillé commande. Mais auiourdhuy *etiam* à ſimples gens, & perſonnes qui n'ont prelature ne dignité ſont baillees Abbayes regulieres en commande, & Prieurez conuentuels de ſainct Benoiſt: *etiam* hoſpitaux de ſainct Antoine à ſeculiers.

LXXXVII.

Item & parce que dict eſt, appert clairement qu'en gardant les decrets & conſtitutions deſſuſdites eſt donné remede, & obuié auſdits inconueniens. Et qu'en ſoy departant deſdits ſaincts decrets & conſtitutions reales, eſt ouurir la voye & le chemin aux maux & inconueniens irreparables cy deſſus touchez, dont ſe pourroit enſuir la totale deſtruction du Royaume. Car ſe vne fois l'ordre de hierarchie de l'Egliſe eſt confondu, len peut iugier clairement de la ruine totale de l'Egliſe de Dieu.

LXXXVIII.

Item & parce que dict eſt, ſemble à la Cour que le Roy noſtre Sire en obſeruant les ſaincts decrets & conſtitutions des ſaincts Conciles & ſaincts Peres deſſuſdits, tant en elections, collations, qu'autres choſes contenues en iceux, ne peut eſtre noté de deſobeyſſance, quelconque ſcrupule de conſcience, *imo* faire le contraire (ſouz correction) ſeroit grand' charge de conſcience: attendu l'authorité & ſainčteté de ceux qui les ſaincts decrets ont ordonné, & qui le temps paſſé en grand' tranquilité & proſperité de l'Egliſe en ont vſé : comme le ſainct College des Apoſtres, les ſaincts Conciles *in Spiritu ſancto* aſſemblez. C'eſt à ſçauoir Antioche, Carthage, Conſtantinoble, ſainct Iean de Latran, & autres pluſieurs: & les ſaincts Peres qui les ont approuuez comme Pius, Martin, *Leo confeſſor, beatus Gregorius*, & autres pluſieurs.

LXXXIX.

Item & ainſi le Roy noſtre Sire en faiſant edicts & ordonnances conformes à iceux decrets, & par icelles ordonnances empeſcher le cours de toutes reſeruations & graces qui

seroient preiudiciables à iceux decrets, ne peut estre argué de desobeyssance: Consideré que si vertueuses & sainctes personnes les Roys Treschrestiens & leurs predecesseurs en ont vsé, comme Clouis premier Roy Treschrestien, S. Charlemaigne, Philippes Dieu-donné dict Conquerant, S. Loys, Philippes le Bel, Loys Hutin, & autres Roys Treschrestiens, souz lesquels le Royaume a fleury & prosperé.

AV LECTEVR.

D'Autant qu'en ces Remonstrances est faicte mention honorable de l'ordonnance du bon Roy S. Loys, appellee vulgairement sa Pragmatique, nous l'auons voulu adiouster icy toute entiere, & au vray, comme elle se trouue és anciens Registres, & comme elle a esté cy deuant imprimee és plus vieils styles de Parlement de l'an 1515. & mesmes en vn liure de M. Helie iadis Archeuesque de Tours pour le Concordat imprimé à Tholose 1518. pour le moins auec plus de conscience & de religion, que n'ont eu ceux qui l'ont osé corrompre & inserer retranchee d'articles entiers, entre les statuts synodaux d'aucuns Euesques de Paris, & depuis encores en vn gros ramas intitulé Bibliotheca SS. Patrum: *voire & aucuns en deux editions des Ordonnances & Edicts des Roys de France.*

SANCTI LVDOVICI VIIII. FRANCORVM REGIS CHRISTIANISSIMI, PRAGMATICA SANCTIO.

LVDOVICVS Dei gratia Francorum Rex, ad perpetuam rei memoriam. Pro salubri & tranquillo statu Ecclesiæ Regni nostri, necnon pro diuini cultus augmento, & Christi fidelium animarum salute, vtque gratiam & auxilium omnipotentis Dei (cuius solius ditioni ac protectioni Regnum nostrum semper subiectum extitit, & nunc esse volumus) consequi valeamus, quæ sequuntur, hoc Edicto consultissimo in perpetuum valituro statuimus & ordinamus.

1 Primo, vt Ecclesiarum Regni nostri Prælati, Patroni & beneficiorum collatores ordinarij ius suum plenarie habeant, & vnicuique sua iurisdictio seruetur.

2 Item Ecclesiæ cathedrales, & aliæ Regni nostri, liberas electiones, & earum effectum integraliter habeant.

3 Item Simoniæ crimen pestiferum Ecclesiam labefactans, à Regno nostro penitus eliminandum volumus & iubemus.

4 Item promotiones, collationes, prouisiones & dispositiones Prælaturarum, dignitatum, & aliorum quorumcumque beneficiorum & officiorum Ecclesiasticorum Regni nostri, secundum dispositionem, ordinationem & determinationem iuris communis, sacrorum Conciliorum Ecclesiæ Dei, atque institutorum antiquorum sanctorum Patrum fieri volumus & ordinamus.

5 Item exactiones & onera grauissima pecuniarum per Curiam romanam, Ecclesiæ Regni nostri impositas vel imposita, quibus regnum nostrum miserabiliter depauperatum extitit, siue etiam imponendas vel imponenda leuari aut colligi nullatenus volumus, nisi duntaxat pro rationabili, pia, & vrgentissima causa, vel ineuitabili necessitate ac de spontaneo & expresso consensu nostro & ipsius Ecclesiæ Regni nostri.

6 Item libertatem, francisias, immunitates, prerogatiuas, iura & priuilegia per inclitæ recordationis Francorum Reges prædecessores nostros & successiue per nos, Ecclesijs, Monasterijs, atque locis pijs religiosis, necnon personis Ecclesiasticis Regni nostri concessas & concessa innouamus, laudamus, approbamus & confirmamus per præsentes, eorum tenore vniuersis Iustitiarijs, Officiarijs & subditis nostris ac loca tenentibus præsentibus & futuris, & eorum cuilibet, prout ad eum pertinuerit, distincte præcipiendo mandamus, quatenus omnia & singula prædicta diligenter & attente seruent, teneant & custodiant, atque seruari, teneri & custodiri inuiolabiliter faciant: nec aliquid in contrarium quouis modo faciant vel attentent, seu fieri vel attentari permittant.

Transgressores aut contra facientes, iuxta casus exigentiam, tali pœna plectendo, quod ceteris deinceps cedat in exemplum. In quorum omnium & singulorum testimonium, præsentes literas sigilli nostri appensione muniri fecimus. Datum Parisius anno Domini millesimo ducentesimo sexagesimo octauo, mense Martio.

LOYS par la grace de Dieu Roy de France, A nos amez & feaux Conseillers les gẽs de nostre Cour de parlement à Paris, Salut & dilection. Cõme au dernier Concile de l'Eglise vniuersel, qui fut tenu en la ville de Cõstance en Allemagne, auquel furent conuoquez & assẽblez plusieurs grãs Princes & Prelats gẽs d'Eglise, & autres notables personnes de diuerses natiõs de la Chrestiẽté, lequel fut cõfirmé par nostre S. pere le Pape, qui lors estoit, & le College des Cardinaux, eust esté entre autres choses expressément dit, ordõné & accordé, que toutes & quãtes fois que nous voudrions & verrions estre expedient, pourrions demander & requerir de faire Concile, & assembler l'Eglise vniuerselle de cinq ans en cinq ans, & que nostre sainct pere le Pape & le College des Cardinaux soient tenus le consentir & les Princes, Seigneurs & gens d'Eglise de la Chrestienté y obeir & comparoir. Et pource qu'il y a ja long temps qu'aucun Concile ne fut tenu, & que nous auons esté aduertis, que les Infideles s'efforcent de tout leur pouuoir d'inuader & destruire la Chrestienté, abolir & mettre à neant la foy Chrestienne: & aussi qu'au preiudice de nostre mere saincte Eglise, se suscitent & mettent sus plusieurs schismes, & se font & commettent de grandes simonies, fautes & abus, ausquels est besoin mettre & donner prouision, pour le bien & entretenement de la Foy: ce qui ne se pourroit bonnement faire, sans l'assemblee de l'Eglise vniuerselle. Pour laquelle cause auons vouloir & intention de requerir en bref nostredit sainct pere d'ordonner & establir ledit Concile, aumoins de le consentir ainsi qu'il est tenu de faire. Parquoy nous fera-

besoin conuoquer & appeller les Archeuesques, Euesques, Abbez, prelats, & autres notables Clercs de nostredit Royaume, pour assister audit Concile: lesquels s'ils n'estoient aduertis de nostre vouloir & intention sur ce se pourroient absenter, ou eux excuser de non y aller, qui seroit au tresgrand preiudice & de l'Eglise Gallicane, & retardement dudit Concile. Pourquoy nous voulans de ce les aduertir, en prenant sur ce aduis & deliberation auec plusieurs des Seigneurs de nostre sang & lignage, prelats & gens de nostre Conseil, Vous mandõs & commandons par ces presentes que les choses dessusdites vous faciez publier, & à sçauoir en nostredite Cour, ainsi que verrez estre à faire, & qu'il est accoustumé en tel cas, & en maniere qu aucun n'en puisse pretendre cause d'ignorance. En enioignant de par nous ausdits Archeuesques, Euesques, Abbez, prelats, & autres tenãs dignitez d'Eglise en nostredit Royaume, qu'ils s'apprestẽt & se tiennẽt prests & appareillez pour aller & comparoir audit Concile en nostre ville de Lyon, ou autre lieu & place où il sera ordonné, toutes & quantes fois que signifié & mandé leur sera, en maniere que pour leur faute ou negligence la matiere ne tombe en rupture. Car ainsi nous plaist-il, & voulons estre faict. Donné au Plessis du Parc lez Tours le huictiesme iour de Ianuier l'an de grace 1475. & de nostre regne le quinziesme.

Sic signatum, Par le Roy en son Conseil, auquel estoit l'Archeuesque de Lyon, les sieurs de Beaujeu, de Montagu, d'Argenton, du Bouchage, maistre Iean Bourré Thresorier, & autres presens, DE CHAVMONT.

Et est scriptum, Lecta, publicata & registrata Parisius in Parlamento 25. Ianuary 1475. Sic signatum, BRVVART.

OYS par la grace de Dieu Roy de France, A noz amez & feaux Conseillers les gens de nostre Cour de Parlement à Paris, Salut & dilection. Comme nous auons esté aduertis que plusieurs Archeuesques, Euesques, Abbez, & autres gens d'Eglise tenans dignitez & Prelatures en nostre Royaume, sont continuellement absens & hors de nostredit Royaume, sans faire aucune residence sur leurs benefices, ainsi qu'ils sont tenuz de faire selon les saincts canons, decrets anciens, & ordonnances de l'Eglise Gallicane : Et à ceste cause le diuin seruice, qui deust estre faict & celebré és Eglises d'iceux benefices, est discontinué, & en aucunes totalement delaissé : & auec ce les maisons & edifices desdicts benefices ne sont entretenuz, ains vont du tout à ruine & desolation, au grand detriment des ames des fondateurs d'iceux benefices: Et qui plus est, quand aucunes questions, ou differences nous suruiennent, tant sur le faict de l'Eglise de nostredit Royaume, qu'autres nos affaires, nous qui deussions auoir à eux recours, n'en pouuons estre secourus, aidez ou conseillez pour leur absence, où nous & la chose publique auons souuent grand interest. Pourquoy nous voulans à ce donner prouision, en ensuiuant lesdits saincts canons & ordonnances, Auõs par l'aduis & deliberation de plusieurs des Seigneurs de nostre sang & lignage, Prelats & gens de nostre Conseil voulu, ordonné & declaré, voulons, ordonnons & declarons par ces presentes, que tous Archeuesques, Euesques, Abbez, Prelats, & autres tenans dignitez en nostre Royaume, & qui sont demourans & residans hors les fins & termes d'iceluy & de nostre obeissance, viennent & se retirent dedãs cinq mois apres la publication de ces presentes sur leurs benefices, estãs en nostredit Royaume, ou sur aucuns d'iceux, si plusieurs en y ont, & y facent residence continuelle, pour illec faire & continuer le diuin seruice, ainsi qu'il appartient & tenus y sont : & aussi à fin que nous en puissions seruir & aider en nos

Conseils & ailleurs, au bien de nous & de la chose publique de nostredict Royaume quand besoin sera, & ce sur peine de priuation de temporel de leursdicts benefices. Si vous mandons & commettons par ces presentes, que nostre presente declaration & ordonnance vous faites signifier & publier en nostredicte Cour, ainsi que verrez estre à faire, & qu'il est accoustumé en tel cas, & en maniere qu'aucun n'en puisse pretendre cause d'ignorance: En procedant ou faisant proceder en cas de defauts & desobeyssance ledict tẽps & terme passé, cõtre les defaillans & desobeyssans par arrest & detention du tẽporel de leursdits benefices en nostre main, sans en faire ne souffrir estre fait aucune deliurance, iusqu'à ce qu'ils ayent obey, ou que par nous autremẽt en soit ordonné, nonobstant oppositiõs ou appellations quelscõques. Car ainsi nous plaist il estre faict. Donné au Plessis du Parc lez Tours, le huictiesme Ianuier, l'an de grace 1475. & de nostre regne le quinziesme, *Sic signatum.* Par le Roy en son Conseil, auquel estoient l'Archeuesque de Lyon, les sieurs de Beaujeu, de Montagu, d'Argenton, du Bouchage, maistre Iean Bourré Thresorier, & autres presens, De Chaumont.

Et est scriptum, Lecta, publicata & registrata Parisius in Parlamento 25. Ianuarij anno 1475. Sic signatum, Bruvart.

Loys par la grace de Dieu Roy de France, A noz amez & feaux Conseillers les gens tenans & qui tiendrõt nostre Cour de Parlement, aux Preuost de Paris, Baillifs de Vermandois, de Troyes, de Sens, de Chaumont, de Senlis, Meaux, & Melun, ou à leurs Lieutenans, Salut & dilection. Comme par cy deuant les Abbez de Cisteaux, de la Chartreuse, & de Clugny, les Generaux, Prouinciaux, & ministres des Iacobins, Carmes, Augustins, & freres mineurs de tous les trois ordres, ayent faict termer & tenir leurs Chapitres en diuers lieux hors de nostre Royaume & obeyssance, & y ayent conuoqué & fait comparoir par monitions,

monitions, censures & fulminations, les Religieux desdictes religions estans en nostredit Royaume & obeyssance: à l'occasion dequoy se soient ensuyuis de grands maux, inconueniens & dommages à nous & à la chose publique de nostre Royaume, ainsi qu'il a esté trouué & cogneu par vraye experience. Par ce que plusieurs Religieux ainsi allans & retournans dehors de nostredit Royaume & obeissance, ont esté trouuez saisis de plusieurs lettres, & ayans charge de faire diuers messages, contre le bien de nous & de nostredit Royaume : à quoy est bien requis donner prompte & conuenable prouision. NOVS ces choses considerees, Vous mandons & commandons, & expressément enioignons, en commettant où il appartient, Que vous faites crier & publier à son de trompe & cry public par les carrefours de nostre bonne ville de Paris, & par tous les autres lieux accoustumez à faire cris & publications en vostredite Preuosté & Bailliage, que nul Abbé, Prieur, Religieux, ou autre de quelque estat, qualité, natiõ ou conditiõ qu'il soit, ne soit tant osé ou hardy d'aller au chapitre desdites Abbayes de Cisteaux, Clugny, la grand'Chartreuse, n'à aucuns des autres chapitres generaux ou prouinciaux, hors de nosdits Royaume & obeissance. Et ce sur peine, c'est à sçauoir ausdits religieux de Clugny, & de Cisteaux de non auoir, ne iamais obtenir ne posseder aucun benefice en nostredit Royaume, de bannissement de nostredit Royaume, lequel bannissement dés à present pour lors, nous auõs declaré, & declarons à l'encontre de ceux qui feront le contraire : Et ausdits Religieux mendians sur peine dudit bannissement, & d'extirper, deietter, & mettre hors de nostredit Royaume tous les Religieux de l'ordre de ceux qui feront le contraire. Et ceste nostre presente ordonnance faites enregistrer és registres de nostredite Cour de Parlement, & aussi és registres de vostredite Preuosté & Bailliages. Et s'aucuns apres la publication de ces presentes s'efforcent de faire le contraire, faites en telle punition que ce soit exemple à tous autres. De ce faire, à nosdits preuosts & Baillifs, & à leursdits Lieutenans ou commis, auons donné & donnons

plein pouuoir, authorité, permission & mandement special: nonobstant oppositions ou appellations, pour lesquelles ne voulons estre differé. Donné à Seloines le tiers iour de Septembre, l'an de grace 1476. & de nostre regne le seiziesme. *Sic signatum*; Par le Roy, le patriarche de Bayeux, les sieurs d'Argenton, de Montagu, de sainct Pierre, Boffile, Vice-roy en Roussillon: en outre Guillaume de Cerizay, & autres presens, PETIT.

Registrata in Curia Parlamenti septima die Septembris, 1476.

LOYS par la grace de Dieu Roy de France, A nostre amé & feal Conseiller & Chambellan le sire de Gaucourt, Salut & dilection. Comme nous auons esté aduertis que plusieurs messagiers, & autres gens de diuers estats ont apporté & apportent chacun iour en nostre Royaume, & és fins & metes d'iceluy plusieurs bulles, lettres, & autres procés & escritures de cour de Rome grandement contraires & preiudiciables à nous, & aux franchises & libertez de l'Eglise Gallicane. Pourquoy nous voulans à ce pouruoir, auons par l'aduis & deliberation de plusieurs des Seigneurs de nostre sang & lignage, & gens de nostre Conseil, aduisé, conclu, & deliberé de mettre en aucunes bonnes villes d'iceluy nostre Royaume, aucunes personnes notables, & à nous seures & feables, ausquelles toutes manieres de gens de quelque estat & condition qu'ils soient, venans de ladite cour de Rome, seront tenus monstrer & exhiber les lettres, bulles, & autres escritures qu'ils porteront, pour estre veues & visitees, & sçauoir si elles peuuent tourner à aucun preiudice ou dommage à nous, & aux priuileges, franchises, libertez de ladite Eglise Gallicane. SÇAVOIR vous faisons, que nous desirans nostredite deliberation estre mise à execution & sortir son plein & entier effect, confians à plein de vos sens, preud'hommie, loyauté, experience, & bonne diligence, vous auons commis, ordonné & deputé, commettons, ordonnons & deputons Commissaires de par

nous en nostre ville d'Amiens: Et vous auons donné & donnons par ces presentes plein pouuoir, authorité, mandement, faculté, commission, & puissance speciale de contraindre toutes les personnes que trouuerez & sçaurez venans de ladite cour de Rome, passans par nostredite ville d'Amiens, & autres lieux voisins, portans lettres closes, ou patentes, bulles, ou autres escritures, à les vous monstrer & exhiber, & icelles voir & visiter, pour sçauoir s'elles sont aucunement contraires ou preiudiciables à nous & à ladite Eglise Gallicane: Et au cas qu'en trouuerez aucunes qui y fussent cōtraires ou preiudiciables, prenez les & retenez par deuers vous, & les porteurs arrestez & constituez prisonniers, si vous voyez que la matiere y soit sujette: & du contenu esdites lettres nous aduertissez, ou les nous enuoyez à toute diligence, pour y donner la prouision necessaire, & telle que le cas le requerra. Et à fin qu'aucun n'en puisse pretendre cause d'ignorance du contenu en ces presentes, faites les lire, crier & publier en nostredite ville d'Amiens, & ausdits lieux voisins ou verrez estre expedient & necessaire: & s'aucuns apres ladite publication sont trouuez faisans le contraire, faites en, ou faites faire telle punition qu'au cas appartiendra, & que ce soit exemple à tous autres. Car ainsi nous plaist il estre fait, nonobstant oppositions ou appellations quelsconques, pour lesquelles ne voulons estre differé en aucune maniere. Mandons & commandons à tous nos Iusticiers, Officiers & sujets, qu'à vous, vos commis & deputez en ce faisant obeissent, & entendent diligemment, prestent & donnent conseil, confort, aide, & prisons si mestier est, & requis en sont. Donné au Plessis du Parc lez Tours le huictiesme iour de Ianuier, l'an de grace 1475. & de nostre regne le quinziesme. *Sic signatum*, Par le Roy en son Conseil, auquel estoient l'Archeuesque de Lyon, les sieurs de Beaujeu, de Montagu, d'Argenton, du Bouchage, maistre Iean Bourré Thresorier, & autres presens. *Sic signatum*, DE CHAVMONT.

OYS par la grace de Dieu Roy de France, A tous ceux qui ces presentes lettres verront, Salut. Comme en suyuant les loüables & vertueuses œuures de noz Treschrestiens progeniteurs Roys de France, nous ayons tousiours desiré & desirons la paix & vnion des Princes & peuples Chrestiens, à ce que par l'vnion d'iceux ils soient plus forts & mieux dispo-sez à la defense de la foy Catholique, à present en diuers lieux opprimee par les infideles. Et à cette occasion, quand auons sceu la guerre nagueres suscitee en Italie, à cause de la machination & entreprise faicte contre noz treschers amis, confederez & alliez de la communauté & seigneurie de Florence, par vn qu'on appelle le Comte Ieronime, homme nagueres comme incogneu, de basse & petite condition, ayons enuoyé deuers nostre sainct Pere le Pape, pour luy supplier & requerir qu'il luy pleust de s'employer à la pacification desdictes guerres & diuisions. Et luy ayons faict remonstrer la tresiniuste surprise & vsurpation que ledict Comte Ierome & ses adherans & complices, ont voulu puis nagueres faire contre ladicte seigneurie & communauté de Florence, pour icelle (comme l'on dict) iniustement appliquer audict Comte Ierome, ou autres: les execrables meurtres & homicides, qui par frauduleuse & precogitee insidiation ont à ceste cause esté conspirees & machinees contre la personne de nostre cher & amé cousin Laurens de Medicis, & contre ceux de sa maison. Lesquelles machinations ils ont executé és personnes de Iulian de Medicis, & de François Norry, qu'ils ont tuez & meurtris inhumainement dedans l'Eglise, & ainsi que on chantoit la grande Messe: & pareillement vouloient faire audict Laurens de Medicis, s'il ne se fust eschappé, & en soy eschappant a esté griefuement & enormement blessé. Pour lesquelles causes nous auions esperance que nostredict sainct pere, comme bon pere & pasteur du peuple Chrestien, se voulsist employer à ladicte paix, sans soy monstrer partial d'vn co-

ſté ne d'autre: & confians que pour nous, qui auons touſiours eu, & auons le ſainct ſiege Apoſtolique en ſinguliere reuerence & deuotion, il vouſiſt quelque choſe faire, luy auons faict remonſtrer l'ancienne amitié, confederation & alliance qu'auons à ladicte ſeigneurie & communauté de Florence, qui touſiours a eſté affectee à nous, aux Roys, & à la maiſon de France, qu'ils les ont tenuz pour leurs ſinguliers protecteurs. Et en ſigne de ce, à chacune fois qu'ils renouuellent les Gouuerneurs de leur Seigneurie, ils font ſerment d'eſtre bons & loyaux à la maiſon de France, de garder leur honneur, & eux entretenir en leur amitié, bien-vueillance & ſeruice. Mais nonobſtant toutes les choſes deſſuſdictes, & ſans conſideration de la neceſſité, où eſt à preſent le peuple Chreſtien, noſtredict ſainct pere ſ'eſt monſtré & declaré partial en ceſte matiere contre ladicte ſeigneurie & communauté de Florence, & ſemblablement contre les Duc & ſeigneurie de Veniſe. Parquoy l'on ne peut mieux fortifier le Turc & les infideles contre le peuple Chreſtien, ne mieux leur donner moyen d'auoir entree & paſſage en Italie, que de courir ſus, & greuer ceux qui ſouſtiennent la guerre contre le Turc: leſquelles choſes ſont ſi eſtranges à conſiderer, que toute l'Egliſe vniuerſelle, & tout prince vertueux & Catholique en doit auoir douleur & deſplaiſir. Et en outre auons eſté aduertis, que noſtredict ſainct pere a dict, qu'en ceſte guerre contre les Florentins, Venitiens, & autres de leur part, il employera ſa perſonne, biens, & tout ce qu'il pourra finer: Qui eſt bien eſtrange choſe, que le threſor & reuenu de l'Egliſe, qui ſont les biens ordonnez pour le ſeruice de Dieu, defenſe de la foy Catholique, & pour la ſubſtentation des pauures, ſ'employe à telles guerres, & pour celles par cy alliees contre le peuple Chreſtien, & pour ſouſtenir telles conſpirations d'vſurper les ſeigneuries d'Italie, & tels meurtres & execrables delicts. Semblablement eſt choſe bien eſtrange qu'on ſouffre les exactions indeues, qui ſe font en cour de Rome par bulles expectatiues, & autres moyens, & par les vacans qu'on leue contre les ſaincts canons & decrets de l'Egliſe, faits & con-

ſtituez par les ſaints Peres, & contre la determination de l'Egliſe vniuerſelle, & des ſaincts Conciles, pour employer l'argent qu'on en tire à acheter Comtez & ſeigneuries, pour les bailler à gens de petite condition, & les eleuer ſans merites precedans, & ſans aide ne ſecours qu'ils puiſſent donner à l'Egliſe, n'à la defenſe de la Foy. Eſquelles exactions ainſi faites contre les ſaincts canons & anciens decrets de l'Egliſe, entre tous les Rois & Royaumes de la Chreſtienté, Nous, noſtredit Royaume de France & pays du Dauphiné, & generalement tous nos ſujets, auons merueilleuſement grand intereſt & dommage, pour la grande quantité d'argent, qui contre leſdits ſaints canons & decrets, & contre les libertez de l'Egliſe de France, ſe tire tant par leſdits vacans, qui ſe payent à grandes & exceſſiues taxes, comme pour la deſpenſe qui ſe fait à obtenir leſdites bulles expectatiues, qui maintenant ſont ſi communes, & ſe donnent en telle multiplication, que par la grand quantité, la diuerſité & le deſordre d'icelles, la plus-part des benefices de noſtre Royaume ſont en procés: en la conduite deſquels procés ſe depend & vuide merueilleuſement grande quantité d'argent, & ne ſçait on au certain à qui les benefices competent & appartiennent. parquoy le ſeruice diuin, la diſcipline du peuple, & l'adminiſtration des ſaincts Sacremens ſont ſouuentesfois delaiſſez, & la reuenue des benefices qui s'y deuroit employer & à la reparation des Egliſes, s'employe en deſpenſe de procés & litiges, dont de grands maux & inconueniens ſont aduenus & aduiennent chacun iour, ainſi que par pluſieurs grands & notables perſonnages de noſtre Royaume remonſtré nous a eſté. Et pource que ne pouuons & ne deuons raiſonnabement diſſimuler la guerre & oppreſſion qu'on fait auſdits de Florence nos anciens amis & alliez, & à cauſe d'eux auſdits de Veniſe, qui ſemblablement ſont de noſtre alliance, ne ſouffrir leuer les deniers qu'on tire de noſtre Royaume par tels vacans, & autres moyens deſſuſdits, pour les employer à ſouſtenir la guerre cõtre noſdits alliez. pareillement ne pouuons & ne deuons diſſimuler, ſans trop grand

preiudice & dommage, le grand vuidange d'argent qui se tire de nostre Royaume & de nos païs, seigneuries & subjets, par vacans, bulles expectatiues, & autres manieres. Nous par grande & meure deliberation de plusieurs Seigneurs de nostre sang & lignage, & autres notables hommes de nostre Royaume, auons prohibé & defendu, prohibons & defendons à toutes manieres de gens Ecclesiastiques, seculiers, ou autres de quelque estat, qualité, nation ou condition qu'ils soient, qu'ils ne soient si osez ne si hardis d'aller ou enuoyer en cour de Rome, ne ailleurs de nostredict Royaume pour querir & pourchasser benefices, ou graces expectatiues, ne de porter ou faire porter ou enuoyer en ladicte cour de Rome par lettre de change, bullette, ne autrement, directement, ou indirectemẽt par quelque voye ou maniere que ce soit, or, argent monnoyé ou à monnoyer, pour auoir ou obtenir collation de benefices par bulles & graces expectatiues, ne autrement: & lesquelles expectatiues non executees, nous auons suspenduës & suspendons par ces presentes, iusques à ce que par nous soit autrement ordonné. Et auec ce qu'aucune personne seculiere de quelque estat ou condition qu'elle soit, ne porte, soustienne, ne fauorise aucun pour aller ou enuoyer en ladicte Cour de Rome, ne hors nostredict Royaume, pour la cause dessusdicte: Le tout sur peine de confiscation de corps & de biens. Et au cas qu'apres la publication & proclamation de ces presentes, aucuns seront trouuez faisans, ou auoir faict le contraire, Nous voulons & ordonnons que par noz Iuges & Officiers, chacun en sa iurisdiction, punition corporelle soit faicte sans deport, ou dissimulation aucune, en maniere que ce soit exemple à tous autres. Et à fin que plus griefue punition & iustice soit faicte des transgresseurs & infracteurs de nosdictes defenses, & qu'on en puisse auoir meilleure & plus prompte cognoissance, Nous voulons que tous ceux qui les trouueront ou denonceront, ayent & prennent tous leurs meubles, bagues, & cheuaux, desquels dés maintenant leur en faisons don, de quelque valeur ou estimation qu'ils soient. Si donnons en mandement à noz amez & feaux les gens tenans,

ou qui tiendront noz Cours de Parlement de Paris, de Tholouze, de Bordeaux, du Dauphiné: au Viceroy & Gouuerneur de Roussillon, Baillifs, Seneschaux, Preuosts, Vicomtes, à tous noz autres Iusticiers & Officiers quelsconques, ou à leurs Lieutenans, ou à chacun d'eux, si comme à luy appartiendra, Que noz presentes lettres & ordonnance ils facent lire publiquement à iour de plaidoyeries, & enregistrer en leurs auditoires, & icelles publier par tous leurs pouuoirs & iurisdictions, en tous les lieux accoustumez de faire cris ou proclamations publiques, en maniere que nul n'en puisse pretendre iuste cause d'ignorance: & auec ce les facent entretenir & garder de poinct en poinct selon leur forme & teneur, en faisant des transgresseurs & infracteurs d'icelles la punition telle que dessus, à ce que tous autres y prennent exemple. Et contraignant au surplus à ce faire & souffrir tous ceux, qui pour ce seront à contraindre realement & de faict, ainsi qu'il est accoustumé de faire pour nos propres affaires: Nonobstant oppositions & appellations, clameur de haro, & doleances quelsconques, pour lesquelles ne voulons en ce estre aucunement differé. Et pource qu'on pourra auoir besoin de ces presentes en plusieurs & diuers lieux, Nous voulons qu'au vidimus d'icelles fait sous seaux Royaux, foy soit adioustee comme au present original. Donné de Seloines le seizieme iour d'Aoust l'an de grace 1478. & de nostre regne le dixhuitiesme, *Sic signatum super plicam*, Par le Roy, l'Euesque d'Alby, les Comtes de Dunoys & de Castres, le Protonotaire de Clugny, l'Abbé de la Grace, le sieur de Bresuyre, le sieur de Clerieu, Antoine de la Mer Capitaine de la Tour de Bourges, & autres presens, L. TINDO.

Extraict

EXTRAICT DV CAYER PRESENTE' au Roy & à son Conseil, pour les trois Estats assemblez en la ville de Tours és mois de Ianuier, Féurier, & Mars 1483. pour le bien & profit de son Royaume.

Du chapitre touchant l'estat de l'Eglise.

VTRE semble ausdits Estats, que la conseruation & entretenement des saincts decrets de Constance & de Basle, conformes aux decrets des saincts Conciles anciens, & l'acceptation & modification d'iceux, qui fut en la congregation de l'Eglise Gallicane à Bourges, presidant en icelle le Roy Charles septieme (que Dieu absolue) est le bien, vtilité & conseruation des libertez & franchises de l'Eglise dudit Royaume & Dauphiné: & par consequent que tous les trois Estats representãs les nobles fõdateurs, & augmentateurs des Eglises, & les Archeuesques & Euesques, collateurs, Abbez & presẽtateurs des Benefices, & les Chapitres qui ont droict d'elire, & le menu peuple, qui porte tout le faix & la charge des aides de pecune, extraicte de ce Royaume, ont grand interest que rien ne soit faict au preiudice desdits saincts decrets, soit par reseruatiõs, ou prouisiõs Apostoliques, graces expectatiues, au preiudice des elections & collatiõs ordinaires, ou par expectatiõ de vacans, annates, menus seruices, & finances de ce Royaume, ou par citations en Cour de Rome, censures Ecclesiastiques, qui pourroient estre cause de la distraction & vagation des sujets du Roy, au preiudice des collateurs & iuges Ecclesiastiques, & du chapitre *de Causis*, contenu esdits decrets. Mais depuis le trespas du Roy Charles septieme (que Dieu absolue) grands inconueniens & entreprises ont esté faictes par plusieurs de ce Royaume, sur toutes les choses des-

susdictes,au preiudice des libertez & franchises de l'Eglise de ce Royaume, & Dauphiné. Et iaçoit que le Roy à cause de sa Couronne,tant de droict commun,comme pour la deliberation & la requeste de toute l'Eglise de France & Dauphiné, soit comme estoient ses predecesseurs Roys, protecteur & defenseur des saincts decrets, libertez & franchises de l'Eglise de sondict Royaume & Dauphiné: neantmoins a esté faict par nostre sainct Pere en cedict Royaume,au contraire, dont se sont ensuyuis grands inconueniens. Parquoy il est bien necessaire (comme il semble aux gens desdits trois Estats) auoir recours en ceste necessité au Roy nostre souuerain Seigneur, comme protecteur & defenseur des droicts & libertez de sondict Royaume & Dauphiné. Et pource luy supplient en toute humilité que son plaisir soit de non les abandonner, & qu'il vueille (comme il a offert) y donner aide, port, & faueur, tout ainsi & par la forme & maniere qu'ont fait ses predecesseurs Roys, c'est à sçauoir le Roy Clouis, sainct Loys, Philippes le Bel, le Roy Iean, Charles cinquiesme, Charles VI. & dernierement Charles VII. (que Dieu absolue) qui tous ont à leur pouuoir defendu les droicts & libertez de ladicte Eglise, tant au faict des elections, collations, postulations, prouisions, confirmations, & causes, qu'à garder l'euacuation des pecunes, par mandement & prouision de leur Chancellerie, & remonstrance aux saincts Conciles, qui ont confirmé & approuué lesdicts droicts & libertez. Autrement si le Roy ne prend la defense pour eux, attendu la qualité de leurs personnes, la puissance & authorité du sainct siege Apostolique, ne pourroit resister aux entreprises, & empeschemens qu'aucuns subjets de ce Royaume, & autres ambicieux de Benefices feroient aux elisans, collateurs, & aux pourueuz par election ou collation ordinaire, par censures Apostoliques. Et par ce de brief tout ce Royaume, qui est ja bien bas & bien pauure, seroit denué & depouillé de ce peu de pecune qui reste des euacuations precedentes. Aussi seroient (comme auons ja veu) gens non lettrez n'Ecclesiastiques pourueuz aux benefices: & les Monasteres & Eglises tourneroient (comme

ont ja commencé) en ruine, & ce peu d'honnesteté Ecclesiastique & discipline reguliere, qui est demourée en aucuns lieux periroit, tant au moien des commandes octroyées par nostre sainct pere le Pape à gens seculiers, & autres és dignitez & benefices reguliers (desquelles commandes procedent autres grands, innumerables & irreparables maux & inconueniens qui seroient longs à reciter) comme par les molestes & contraintes faites à plusieurs Prelats, & autres beneficiers en ce Royaume: & pour les pensions dont sont chargez plusieurs desdits benefices. Aussi pour le defaut & negligence que les Conciles prouinciaux n'ont esté celebrez és prouinces & lieux religieux dudit Royaume : Et pareillement plusieurs personnes molestees par citations, reseruations, & autrement. En protestant toutesfois par les gens desdits trois Estats, qu'ils n'entendent eux departir de la filiale obedience de nostre sainct Pere, lesquels comme enfans de l'Eglise le veulent recognoistre comme Vicaire vniuersel d'iceluy Sauueur & Redempteur Iesus Christ, qui est le chef de l'Eglise. Et pource qu'il ne repugne pas à obedience filiale, que si le fils se sent greué du pere, qu'en bonne crainte & reuerence ne puisse faire sa plainte à autre pour en aduertir le pere, Les gens desdits trois Estats, qui se sentent grandement auoir esté greuez par leur seigneur Pere spirituel, communiquent leur plainte & dolceance au Roy nostre souuerain Pere temporel, protecteur & defenseur contre tous ceux qui voudroient les empescher en leurs droicts & libertez, contre & au preiudice des saincts decrets, & des saincts Conciles. Et pource requierent & supplient lesdits gens desdits trois Estats, au Roy nostre souuerain seigneur & fils de l'Eglise, qu'il luy plaise par ses Ambassadeurs & Commis exhiber l'obedience filiale à nostredit sainct Pere, luy faire remonstrer la pauureté de ce Royaume, & les grands empeschemens qui ont esté donnez depuis le trespas du feu Roy Charles septieme, aux droicts & libertez desdites Eglises de Frãce & Dauphiné, par aucũs impetrãs des reseruatiõs, ou prouisiõs, au preiudice dudit droict d'elire: en face cesser du tout toutes pensions & cõmandes de

benefices feculiers & reguliers. Et aussi remonstrer la grand' finance qui est partie de ce Royaume, & qu'il ne luy soit point à desplaisir, si ledit Royaume & Dauphiné desormais vsent des saincts decrets, & de leurs droicts & libertez : & qu'il luy plaise auoir pitié & compassiō de l'extreme pauureté & necessité de ses humbles enfans, qui tousiours ont secouru de leurs personnes, & de leurs biens le sainct siege Apostolique, quand il a esté besoin entendre à la reintegration d'iceluy. En luy offrant que s'il se sent aucunement greué, & son authorité blessee en la Pragmatique desdits decrets, acceptation & modification d'iceux, lesdits trois Estats desdits Royaume & Dauphiné sont prests d'eux en submettre, & s'en submettent au dict & ordonnance du prochain sainct Concile, deüement assemblé au lieu qui a esté deputé par le dernier Concile. Protestans qu'au cas que nostre sainct Pere voudroit aucune chose faire au preiudice de l'estat, droict & libertez dudit Royaume & Dauphiné, d'auoir leur recours audit prochain Concile aduenir : auquel sainct Concile & determination d'iceluy, se submettent tous lesdits trois Estats en ceste matiere. Et aussi si nostredit sainct Pere vouloit entreprendre, ou dire aucune chose au preiudice de la reformation qui fut faicte de toute l'Eglise vniuerselle en chef & membres, aux saincts Conciles de Constance & Basle : ou qu'il voudroit aucune chose entreprendre sur les droicts & preéminences du Roy & de sa Couronne, d'en auoir & poursuyure reparation en temps & lieu.

EXTRAICT DES RESPONSES FAICTES PAR LE ROY SVR LEDIT CAYER.

SVR le chapitre de l'Eglise n'a esté donnée aucune response, à cause de l'opposition faicte sur aucuns des articles contenuz audict chapitre par messieurs les Cardinaux, & quelques Prelats : Et est ladicte response demourée indecise, iusqu'à ce que ladicte opposition soit vuidée.

ARTICVLI PROPOSITI, DELIBERATI, ET CONCLVSI IN CONCILIO Ecclesiæ Gallicanæ congregato mense Septembri, anno Domini M. D. X. in ciuitate Turonensi, authoritate Christianissimi Regis D. Ludouici XII.

I.

N liceat Papæ bellum inferre principibus temporalibus, in terris quæ non sunt de patrimonio vel dominio Ecclesiæ, &c.

Conclusum fuit vnanimiter per Concilium, Papam nec posse, nec debere.

II.

An liceat principi defendenti se & sua, non solum propulsare armis huiusmodi iniuriam, sed etiam inuadere terras Ecclesiæ, possessas à Papa notorio hoste suo: non tamen ea intentione vt illas retineat, sed tantum vt impediat, ne per eas Papa ille fortior & potentior sit ad offendendum dictum principem, & suos.

Conclusum est per Concilium, principem hoc posse sub conditionibus & qualitatibus in articulo propositis.

III.

An ob tale odium notorium & adgressionem iniustam, liceat tali principi subtrahere se ab obedientia huiusmodi Pontificis: attendo etiam quod Pontifex concitauit alios quosdam principes & communitates, immo & tentauit cogere ad inuadendas terras & dominia eiusdem principis, qui potius beneuolentia sedis Apostolicæ dignus fuit.

Conclusum est per Concilium, Principem posse ab obedientia talis Papæ se subducere ac subtrahere: non tamen in totum & indistinctè, sed pro tuitione tantum ac defensione iurium suorum temporalium.

IIII.

Tali substractione licite facta, quid agendum sit tum principi ipsi ac subditis eius, tum etiam prælatis & Ecclesiasticis personis regni sui, in rebus de quibus ad sedem Apostolicam antea recurri solebat.

Conclusum est per Concilium, seruandum esse ius commune antiquum, & Pragmaticam sanctionem regni, ex decretis sacrosancti Concilij Basiliensis desumptam.

V.

An liceat huiusmodi Principi Christiano armis tueri ac defendere alium principem sibi confœderatum, & cuius protectionem legitime suscepit, &c.

Conclusum fuit per Concilium, licere.

VI.

Si quod ius talis pontifex ad se pertinere contendat, vt patrimonij S. Ecclesiæ Romanæ partem: contra princeps, imperij vel iuris sui esse dicat, & de ea controuersia paratus sit, & offerat stare arbitrio, vel iudicio bonorum virorum per compromissum, prout de iure: An eo casu liceat pontifici absque alia causæ cognitione bellum inferre dicto principi: & si fecerit, an liceat principi armis resistere, & alijs etiam principibus, in huiusmodi dissidio ei adesse, eumque defendere, maxime illis qui ei cognatione vel affinitate coniuncti sunt, cum etiam per centum annos proximos Ecclesia Romana in eius iuris controuersi possessione non fuerit.

Conclusum est per Concilium, licere Principi hoc casu resistere de facto, & alijs ei adesse in iure suo tuendo.

VII.

Quid si Papa nolit acceptare, quod Princeps iuridice & honeste offert, sed contra non obseruato iuris ordine contra talem principem pronunciet sententiam aliquam, an ei obtemperandum sit: maxime cum non est integrum ac tutum tali principi ad sedem Romanam ire, vel mittere, & ius suum via iuris ciuilis & rationibus defendere.

Conclusum est per Concilium, non teneri talem principem parere tali sententiæ.

VIII.

Si Pontifex iniuste ordine iuris non seruato, procedens de facto & manu armata pronunciet ac publicet aliquas censuras contra principes sibi resistentes, eorumque subditos & confœderatos, an eis parendum sit, & quod remedium adhibendum.

Conclusum est vnanimiter per Concilium, talem sententiam nullam esse, nec de iure, vel alio quocunque modo ligare.

Visum est tamen Concilio, ante omnia mittendos ab Ec-

clesia Gallicana legatos ad D. Papam Iulium, qui fraterna charitate, & secundum Euangelicam correctionem eum admoneant, vt à cœptis desistere velit, pacémque & concordiam principum amplecti. Quod si nolit legatos in hoc audire, interpelletur de conuocando Concilio libero, iuxta sacrosancti Basiliensis decreta. Et hoc facto, responsóque eius accepto, prouidebitur prout ius erit.

De ceste assemblee ou Concile tenu sous le bon Roy Loys douzieme Pere du peuple, en l'an 1510. est aussi faite mention en la quatrieme partie des Annales d'Aquitaine, où sont inserez ces articles, translatez en François par maistre Iean Bouchet qui s'y trouua. Et pareillement és vieilles Annales & Chroniques de France, recueillies par M. Nicole Gilles.

LOYS par la grace de Dieu Roy de France, A tous ceux qui ces presentes lettres verront, Salut. Comme par le saint Concile vniuersel de l'Eglise militante deument & canoniquement assemblé pour la reformation de l'Eglise, tant en chef qu'és membres, conseruation de la foy & extirpation des heresies, en la cité de Pise: Et depuis à temps translaté en nostre ville de Milan, entre autres choses les solemnitez en tel cas requises, gardees & obseruees, en ensuiuant les saincts decrets des Conciles de Constance & de Basle, le tressainct Pere ait esté suspendu de l'administration du Papat, ainsi qu'il appert par les bulles sur ce faictes & expediees, dattees du vingtieme Auril 1512. à nous par ledit sainct Concile enuoyees, à fin d'accepter, faire garder & obseruer en nostre Royaume le contenu en icelles. Lesquelles par l'aduis & deliberation de nostre Conseil, & pour les causes iustes & raisonnables mentionnees esdites bulles, & à ce nous mouuans: & mesmement que de tout nostre vouloir & intention desirons le desordre de l'Eglise estre reformé tant en chef qu'en membres, & bonne paix, vnion & pacification y estre mise, & les decrets desdits saincts Conciles de Constance & Basle sortir leur effect, auons accep-

té & acceptons ledit decret: Et voulons & ordonnons iceluy estre gardé & obserué de poinct en poinct selon sa forme & teneur en nostre Royaume, pays & seigneuries. Et en ce faisant auons declaré & declarons, qu'aux bulles qui seront expediees par ledit Concile, depuis ladite suspension, foy sera adioustee, & selon icelles les procez iugez, expediez, & terminez. Et auons prohibé & defendu, prohibons & defendons à tous nos sujets de n'impetrer dudit sainct Pere aucunes prouisions durant ladite suspension, sur peine d'amende arbitraire: & que lesdites bulles & porteurs d'icelles soient arrestez & punis comme infracteurs de nosdits edict & ordonnance, sans adiouster foy à icelles bulles, & lesdits impetrans & porteurs contrains à faire casser tout ce que par eux de faict auroit esté attenté contre nostre presente acceptation & declaration. Si donnons en mandement par ces presentes à nos amez & feaux les gens de nostre Cour de Parlement à Paris, qu'en ensuiuant nostre present vouloir, ils facent ledit decret dudit Concile de ladite suspension publier & enregistrer en nostredite Cour, ensemble nostredite presente acceptation & declaration, & icelles entretiennent & facent entretenir, garder & obseruer selon leur forme & teneur: en iugeant lesdits procés selon les bulles & prouisions, qui seront impetrees audit Concile depuis le temps de ladite suspension. En contraignant & faisant contraindre à ce faire & souffrir tous ceux qu'il appartiendra, & qui pour ce seront à contraindre. Nonobstant oppositions ou appellations quelsconques. Car ainsi nous plaist il estre fait. Et pource que de ces presentes on pourra auoir affaire en plusieurs & diuers lieux, nous voulons qu'au vidimus d'icelles fait sous seel Royal, foy soit adioustee comme à ce present original, auquel en tesmoin de ce nous auons fait mettre nostre seel. Donné à Blois le seizieme iour de Iuin, l'an de grace 1512. & de nostre regne le quinzieme. *Sic signatum*, Par le Roy, l'Euesque de Paris, le sieur de Bouchage, messieurs Antoine du Prat Chancelier, premier President de la Cour de Parlement, les Generaux des finances, & autres presens, GEDOIN.

Lecta,

Lecta, publicata & registrata Parisius in Parlamento 15. die Iunij anno Domini 1512. Subsignatum, PICHON.

EXEMPLVM LITERARVM S. SYnodi Pisanæ 11. ad almam Vniuersitatem Parisiensem directarum super libello F. Thomæ de Vio Caietani, cui titulus Auctoritate Papæ & Concilij siue Ecclesiæ comparata.

ACROSANCTA generalis Synodus Pisana in Spiritu sancto legitime congregata vniuersalem Ecclesiam repræsentans, & per continuationem Mediolanum ad tempus translata, dilectis filijs Rectoribus, Magistris & Regentibus almæ Vniuersitatis studij Parisiensis, Salutem & omnipotentis Dei benedictionem. Dilectus filius Gaufredus Boussard Cancellarius Parisiensis iussu nostro tradet vobis libellum quendam suspectum & plenum iniurijs contra Concilium Cõstantiense, & Basiliense, ac nostrum, & cõtra Ioannem Gersonem optimum Ecclesiæ defensorem, compositum per quendam fratrem Caietanum, hominem audacem & periculosum quem desideramus pro suo demerito castigari. Ideo hortamur vos in Domino, vt libellum ipsum diligenter examinetis & discutiatis, mittatisque ad nos celeriter determinationem vestram doctrinalem, qua possimus iuxta eius audaciam cum vestris sapientissimis consiliis prudenter procedere, &c. Datum Mediolani in generali congregatione nostra 10. Ianuarij 1512.

B. Cardinalis S. Crucis.	Tristandus Senon. Arch.
G. Card. Narbonens.	P. Lucionen. Episc.
R. Card. Baiocens.	G. Magalonen. Episc.
F. Card. de S. Seuerino.	A. Episc. Engolismen.
P. de Prie Cardinalis.	Iacobus Abbas Cistertij.
F. Arch. Lugdunensis.	Io. Abbas Suession.

Et à tergo, Dilectis filiis Rectori, Doctoribus ac Regentibus almæ Vniuersitatis studij Parisiens.

De par le Roy.

RESCHERS & bien-amez, Nous auons esté aduertis que le Concile de Pise seant de present à Milan, vous enuoye par nostre cher & bien amé maistre Geoffroy Boussart, Chancelier de l'Eglise de Paris, vn certain liuret, pour estre par vous visité & examiné: lequel a nagueres esté composé par quelcun au deshonneur des saincts Conciles de l'Eglise, & depression de l'authorité d'iceux: ouquel liuret, comme lon nous a rapporté, sont contenus plusieurs grands & dangereux erreurs, qui ne sont à tolerer. Et pource que sommes deliberez de tousiours aider, porter & fauoriser les saincts Conciles generaux de l'Eglise, à l'exaltation, gloire & authorité d'iceux, comme la raison le veut: A ceste cause nous vous prions tres-à-certes que vous receu ledit liuret, le visitiez & examiniez diligemment, & le confutez par raisons és poincts & articles, esquels il vous semblera estre contre verité. Si n'y vueillez faire faute, & vous nous ferez seruice tresagreable en ce faisant. Donné à Blois le 19. iour de Feurier. Signé, LOYS. Et au dessous, ROBERTET.

Et au dos, A nos treschers & bien-amez les Recteur, maistres Docteurs & Regents de nostre aisnee fille l'Vniuersité de Paris.

ENRY par la grace de Dieu Roy de France, A tous ceux qui ces presentes lettres verront, Salut. Chacun sçait assez auec quelles iustes occasions noz progeniteurs Roys de bonne & loüable memoire, ont merité du sainct siege Apostolique les nom & tiltre de Treschrestien, & premier fils de l'Eglise: & quels actes memorables dignes d'iceux nom & tiltre, chacun d'eux durant leurs regnes, ont faicts à la conseruation & manutention dudict sainct siege, en ses authoritez & droicts. En quoy nous auons bien voulu les imiter & ensuyure: Et dés nostre aduenement à la couronne, iusqu'à auiourd'huy, nous ne nous sommes aucunement espargnez à faire tout ce que nous auons peu en toutes choses dont nous auons esté recerchez par noz saincts Peres, tant le feu Pape Paul (que Dieu absolue) que Pape Iule à present seant: pour lequel, outre les autres occasions pour lesquelles luy mesmes a confessé publiquement, & en particulier, nous estre infiniment obligé, nous auons durant la vacation du Papat gardé & conserué à noz propres cousts & despens la ville & cité de Parme, que l'on estimoit autrement selon le bruit commun de l'Italie, estre en danger de changer de seigneur, & nous en est encores par luy deu partie de la despense. Et combien qu'apres son assomption au Papat il eust baillé l'inuestiture de ladicte ville & estat de Parme, au seigneur Duc Octaue Farnese, gendre de l'Empereur, comme il auoit eue au temps de Pape Paul à tiltre d'eschange: Toutesfois luy ayant ledict Duc remonstré depuis quelque temps, le danger tel que dessus, qui continuoit, & l'inconuenient euident & manifeste où il pouuoit tomber pour les secrettes menees, entreprises & desseins que aucuns siens voisins faisoient sur sesdicts ville & estat de Parme, où estoit besoin renforcer la garde, à laquelle nostredict sainct pere iusqu'à lors auoit contribué pour vne petite portion qu'iceluy Duc luy requeroit vouloir augmenter, attendu qu'il ne pouuoit quant à luy longuement supporter,

ne soustenir vne telle despense qu'il conuenoit ordinairement faire pour ladite garde, n'estant suffisamment fondé de facultez pour y fournir: Iceluy nostredit sainct Pere auroit fait responce que non seulement il ne vouloit entendre à ladite augmentation d'aide, & contribution, mais au contraire qu'il vouloit leuer & oster ce peu qu'il en faisoit par mois, auec autres propos qui remettoient quasi ledit Duc en liberté de s'adresser pour cest effect à qui bon luy sembleroit. Surquoy iceluy Duc, côme desespere de secours, auroit enuoyé deuers nous pour nous faire entendre son faict, & nous supplier & requerir le vouloir prendre en protection, auec sesdits ville & estat, nous faisant telles honnestes offres qu'il luy auroit semblé, pour nous mouuoir à y entendre, encores qu'il eust peu d'occasion d'esperer de nous ceste grace & faueur, pour ne nous auoir iamais auparauant este seruiteur, mais plustost de faction & party contraire. Surquoy, pour ne faillir au deuoir & office dont les grans Princes, par leur magnanimité, clemence & courtoisie, ont accoustumé vser à l'endroit des autres leurs inferieurs, nous luy aurions benignement presté l'oreille. Et neantmoins auant que luy faire aucune responce resolutiue, nous aurions bien voulu faire sçauoir & entendre à nostredit sainct Pere, par nos ministres estans aupres de luy, s'il auroit agreable que nous prinsions en main ladite protection. Ce que de prime face, pour quelque respect qu'il disoit auoir, auec vne crainte, il monstra en public trouuer mauuais, mais en particulier il dist & asseura à nosdits ministres, qu'il trouuoit bon que nous fissions en cest endroit ce qui estoit en nous, & qu'il auoit plus agreable que ledict Duc s'adressast à nous pour auoir aide & secours, qu'à nul autre prince de la Chrestienté. Et là dessus nous aurions franchement accordé ladicte protection audit Duc Octaue, auec les deputez duquel & les nostres il a esté traicté & capitulé de ladicte protection, & ce qui en depend, auec toute reseruation des droicts du sainct siege, & sans preiudice des foy, hommage, recognoissance, & serment de fidelité que ledict Duc Octaue doit à nostredict sainct pere, & audit sainct siege, ainsi

qu'il se peut clairement voir par les articles des capitulations : Sans ce, qu'en cest endroict nous ayons pensé faire aucune chose pour nostre profit particulier, & vtilité priuee mais seulement pour conseruer & garder à l'Eglise (ainsi que auons faict auparauant en ensuyuant les vestiges de nosdicts predecesseurs) son fief, son vassal, & feudataire, & empescher qu'ils ne tombassent en autres mains. En quoy faisant nous n'auons en cela pour tout auantage que la despense que nous faisons par chacun mois pour ladicte garde, qui est entre les mains dudict Duc Octaue, & de ses capitaines & soldats : lesquels par leurs sermens reiterez à chacune monstre, doiuent faire les reseruations dessusdictes. Ce que nous aurions bien amplement faict remonstrer à nostredict sainct pere, ayant entendu qu'il se monstroit mal content des choses ainsi faictes & passees entre nous, & ledict Duc Octaue. Auquel mal-contentement il a faict demonstration de continuer, pour certaine varieté d'opinions qu'il a eües. Surquoy il depescha il y a quelque temps deuers nous l'vn de ses nepueux, pour nous faire entendre quelque recompense qu'il vouloit bailler audit Duc Octaue, en recouurant & retirant de luy ledit Parme : Auquel nous fismes response, que nous serions tousiours tres-aises, & contens, que nostredit sainct Pere recouurast ledit Parme (car c'estoit pour l'Eglise que nous l'auions tousiours voulu conseruer & garder) moyennant aussi que sadite saincteté recompensast ledit Duc Octaue à son contentement & satisfaction, comme nous deuons pour nostre reputation & deuoir desirer & procurer par le benefice de la protection que nous auions prinse de luy & de son estat : & à la charge aussi que lesdits ville & estat de Parme demoureroient vnis & incorporez à l'Eglise inseparablemẽt, sans tomber en autres mains. Et à fin de persuader ledit Duc Octaue de s'accommoder à ce que dessus, nous luy aurions enuoyé personnage de qualité, lequel, par ce que nous auions fait entendre à nostredit sainct Pere, se deuoit rendre deuers sa saincteté, incontinent auoir eu la response & resolution dudit Duc Octaue. Ce que ledit sainct Pere

faire,pour accorder & pacifier les querelles des princes Chre-
ſtiens. Et meſmes de fraiſche memoire le pape Paul, dernier
decedé,lequel tout vieil qu'il eſtoit, ne voulut craindre d'ex-
poſer ſa perſonne au peril & danger de la mer, pour venir à
Nice, vaquer & entendre à la pacification du differend d'en-
tre le feu Roy noſtredict pere, & l'Empereur. Qui plus eſt,
noſtredict ſainct pere le pape Iules,apres auoir indict le Con-
cile general & vniuerſel,tant requis & neceſſaire pour le bien
de l'Egliſe,& de noſtredicte religion Chreſtienne ſi troublee
& affligee qu'elle eſt,auroit induſtrieuſement (comme il eſt à
croire par le moyen de la guerre qu'il a ouuerte contre nous,
voulu empeſcher que l'Egliſe Gallicane,faiſant l'vne des plus
notables parties de l'Vniuerſelle, ne ſ'y trouuaſt, à fin que le-
dit Concile ne ſe peuſt celebrer, comme il doit, principale-
ment pour la reformation des abus, fautes & erreurs des mi-
niſtres de l'Egliſe, tant en chef qu'en membres. Leſquelles
choſes ſont ſi eſtranges à conſiderer, que toute l'Egliſe vni-
uerſelle,& tous princes vertueux & Catholiques, en doiuent
auoir douleur & deſplaiſir. Et en outre auons eſté aduertis
que noſtredict ſainct pere a dict qu'en ceſte guerre il employ-
ra ſes perſonne, biens, & tout ce qu'il pourra finer, ſans y eſ-
pargner vne ſeule choſe des threſors & reuenuz de l'Egliſe,
ordonnez pour le ſeruice de Dieu, defenſe de la Foy Catho-
lique,& la ſubſtentation des pauures. Dauantage,il a faict ve-
nir audict ſiege de la Myrandole,les cheuaux legers & autres
ſoldats qu'il tenoit à la garde & defenſe des ports & plages de
l'Egliſe, pour empeſcher les deſcentes & inuaſions deſdicts
Infideles,qui occupent quaſi la mer de ce coſté là. Monſtrant
bien par cela noſtredict ſainct pere,qu'il veut preferer ſes paſ-
ſions particulieres au bien public & general de la Chreſtien-
té, qu'il doit ſur tout auoir deuant les yeux, pour le regard de
ſa dignité, & du lieu où il eſt conſtitué. Et pource que nous
ne pouuons, ne deuons raiſonnablement diſſimuler de com-
bien nous ſont odieuſes & deſplaiſantes telles formes & fa-
çons de faire, auec l'oppreſſion que l'on a fait à ceux deſquels

nous sommes protecteurs & defenseurs, & considerans d'autre part le grand argent qui se tire ordinairement de noz Royaume, pays, terres, seigneuries & sujets, pour vacans, bulles, graces, dispenses, & autres expeditions, que nosdicts sujets vont prendre & leuer en cour de Rome : lequel argent ne peut maintenant estre employé ailleurs, n'en autres effects, qu'à soustenir & faire la guerre contre nous, quoy que ce soit contre ceux que nous auons & tenons en nostredicte protection : Nous, par aduis & deliberation de plusieurs princes & Seigneurs de nostredict sang & lignage, & autres grands & notables personnages de nostre Conseil priué, Auons par ces presentes, de noz certaine science, pleine puissance & authorité Royal prohibé & defendu, prohibons & defendons à toutes personnes, tant Ecclesiastiques que seculiers, banquiers & autres, de quelque estat, qualité, nation ou condition qu'ils soient, que d'oresnauant ils ne soient si osez ne hardis d'expedier n'enuoyer en cour de Rome, n'ailleurs où ladicte Cour sera, aucuns courriers, n'autres, pour y faire tenir, ne respondre par voye de banque, ou par quelque autre voye, façon, ou maniere que ce soit, or ou argent monnoyé ou à monnoyer, soit pour matieres beneficiales, dispenses, graces, prouisions, & autres expeditions quelles qu'elles soient: Et ce souz peine de confiscation de biens, & d'estre punis corporellement, c'est à sçauoir, quant aux gens laiz: & quant aux Ecclesiastiques, souz peine de saisissement de leur temporel en nostre main, & de confiscation de leurs biens.

Si donnons en mandement à nos amez & feaux les gens de nos Cours de Parlement, & à tous nos Baillifs, Seneschaux, Preuosts, Iuges, ou Lieutenans, & autres nos Iusticiers, Officiers & sujets, & à chacun d'eux endroit soy, & si comme à luy appartiendra, Que nosdites prohibitions & defenses, & tout le contenu en ces presentes ils entretiennent, gardent & obseruent, facent de poinct en poinct entretenir, garder, obseruer & enregistrer, lire & publier en nosdites

Cours,

Cours, & par nosdits Baillifs, Seneschaux & Iuges, à son de trompe & cry public, en & par tous les lieux & endroits de leurs ressorts, pouuoirs, destroits, & iurisdictions accoustumez à faire cris & publications, en maniere que nul n'en puisse pretendre cause d'ignorance, sans souffrir, aller ne venir directement ou indirectement au contraire : en punissant les transgresseurs & infracteurs par les peines dessus indictes rigoureusement, & sans deport ne dissimulation aucune. Et à fin d'auoir meilleure & plus prompte cognoissance desdits infracteurs & transgresseurs, nous voulons que tous ceux qui les trouueront ou denonceront, ayent & prennent la tierce partie de leur confiscation, dont dés à present comme pour lors, nous leur auons fait & faisons don par ces presentes, signees de nostre main, à quelque somme, valeur & estimation que ladite tierce partie se puisse monter. Car tel est nostre plaisir : nonobstant oppositions ou appellations quelsconques, pour lesquelles ne voulons estre differé. Et pource que de ces presentes lon pourra auoir affaire en plusieurs & diuers lieux, Nous voulons qu'au vidimus d'icelles fait sous seel Royal, foy soit adioustee comme à ce present original: auquel en tesmoin de ce nous auons fait mettre nostre seel.

Donné à Fontaine-bleau le troisieme iour de Septembre, l'an de grace 1551. & de nostre regne le cinquieme. Ainsi signé sous le reply, HENRY, & sur le reply, par le Roy, monsieur le Duc de Guyse, pair de France, le Duc de Montmorency, Connestable & pair, Vous & les seigneurs de Sedan, & de sainct André, Mareschaux de France, & autres presens. DV THIER.

Extraict des Registres de Parlement.

SVR les lettres patentes du Roy, donnees à Fontainebleau le troisieme iour de ce mois: Signees sous le reply HENRY, & sur iceluy, par le Roy, monsieur le Duc de Guyse, Pair de France, le Duc de Montmorency, Connestable & Pair, Vous les seigneurs de Sedan, & de S. André Mareschaux de France, & autres presens, DV THIER, Par lesquelles ledit Seigneur prohibe & defend à toutes personnes, tant Ecclesiastiques que seculiers, banquiers, & autres de quelque estat, qualité, nation ou condition qu'ils soient: que doresnauant ils ne soient si osez ny hardis d'expedier n'enuoyer en cour de Rome, n'ailleurs où ladite Cour sera, aucuns courriers n'autres, pour y faire tenir, ny respondre par voye de banque, ou par quelque autre voye, façon & maniere que ce soit, or ou argent, monnoyé ou à monnoyer, soit pour matieres beneficiales, dispenses, graces, prouisions & autres expeditions quelles qu'elles soient: & ce sous peine de confiscations de biens, & d'estre punis corporellement, c'est à sçauoir quant aux gens laiz: & quant aux Ecclesiastiques, sous peine de saisissement de leur temporel en la main du Roy, & de confiscation de leurs biens. Et apres que SEGVIER, pour le Procureur general du Roy, a dict, Qu'à son grand regret le Pape se diuise & aliene de l'vnion & amitié que le sainct siege Apostolique a par cy deuant eüe auec la couronne de France. Dieu si luy plaist, reduira le tout en bonne paix: mais cependant le Roy a tressagement aduisé, defenses estre faites par tout son Royaume, de porter or ny argẽt en cour de Rome. Ces defenses ne sont nouuelles: Elles furent faites à moindre occasion, & en plus forts termes, par les Roys Charles 6. Loys 11. & Loys 12. On dict que l'argent est l'ornement de la paix, & le nerf de la guerre Et pour ceste cause la loy ciuile defendoit tresestroitement & sur peine de corps, argent estre porté non seule-

ment aux ennemis, mais aussi aux barbares & estrangers. Et à dire vray, seroit chose trop dure que l'argent de France fust porté à Rome pour en faire la guerre au Roy. Sera meilleur que les suiets du Roy gardent leur argent, & qu'ils se contentent de la disposition du droict commun, & qu'ils s'abstiennent de dispenses: lesquelles souuent ne sont pas bien certaines pour la seureté de la conscience. Disoit Innocent 4. qui a esté Pape de grand & eminent sçauoir, que les dispenses sans iuste cause n'excusent le peché: C'est vne couleur aux yeux des hommes, mais deuant Dieu estant la couleur effacee, la verité sera la plus forte. Si a conclu & requis, que les lettres soient verifiees & publiees à son de trompe en ceste ville de Paris, & en la ville de Lyon, & ailleurs où il appartiendra.

La Cour a ordonné que sur le reply desdites lettres, sera mis, Lecta, publicata, & registrata, audito & id requirente Procuratore generali Regis. *Et seront lesdites lettres publiees à son de trompe & cry public, par les carrefours de ceste ville, de la ville de Lyon, & par tout ailleurs où besoin sera. Fait en Parlement le 7. iour de Septembre, l'an 1551.*

Collation est faite. Ainsi signé, DV TILLET.

Publiees à Lyon le douzieme iour d'Octobre 1551.

Quod sequitur, quia nunc quidem non potuimus vt superiora, ex authenticis describere, coacti sumus qualecumq; est mutuari de libellis qui eodem fere tempore varijs locis vulgati sunt.

Henricus Dei gratia Francorum Rex, sanctissimis in Christo & obseruandis summopere patribus Tridentini conuentus, S.

OC in primis visum est, conuenire cum cuidam singulari obseruantiæ nostræ maiorumque nostrorum in vniuersam Ecclesiam, tum egregio præterea studio erga ordinem vestrum, Patres ornatissimi, quod apud vos minime nos quidem dissimulandum duximus, quibus causis, quam iustis, quam necessariis non modo adducti, impulsi, verum etiam coacti sumus, nullum Episcopum qui nostræ ditionis esset Tridentum mittere, ad eum conuentum celebrandum, qui esset à beatissimo patre Papa Iulio indictus nomine publici Concilij, eaque de causa perscribenda breuiter ad vos omnia curauimus, & quæ pro nobis exponenda, & quę vobis ipsis ista dignitate, ista grauitate hominibus, diligēter & attente perpendenda videbantur: pręsertim cum nobis dubiū non esset, valde alienum a sapientia, prudentia, integritate vestra, sanctissimi Patres, factum aliquod aut nostrum, aut alterius cuiusquam temere condemnare, quod perspecta diiudicatione à vobis facillime probaretur. In ijs itaque quæ pro causa nostra scripta mittimus, quæ partim communi omnium partium, quæ præcipuo iure aut profitemur vltro, aut aspernamur à vobis, ac deprecamur necessario quodam * plorato pene iniuriæ ac contumeliæ metu si quis à vobis retineatur humanitatis sensus aut benignitatis, cum à nonnullis vehementer ac præter modum videamus oppugnati, qui

tantum * non repugnaremus quidem, si liceret nobis ab omni iustitiæ atque æquitatis instituto & suscepto semel patrocinio recedere: sed Patres non secus ac honorarij arbitri, comiter atque benigne vti, cui has ipsas literas ad vos nulla alia de re dedimus, vos vehementer etiam atque etiam obtestamur, eaque sic accipiatis obsecramus, non tanquam ab ignoto, aut alieno, aut aduersario profecta, sed veluti ab eo, qui hereditario nomine maximus, aut (sicuti loquimur) primus & perhibeatur, & sit Ecclesiæ Catholicæ filius. Quo quidem in domestico ornamento retinendo, & sustinenda maiorum nostrorum & virtutis & pietatis opinione, pollicemur vobis, præstantissimi Patres, idque adeo nobis sumere audemus, freti benignitate Domini nostri Iesu Christi, & recipimus, & spondemus nos mirificam illorum omnium magnitudinem, vigilantiam, sollicitudinem, fortitudinem, religionem, omniaque præstaturos esse studiorum officiorumque nostrorum, tantum abest, vt dum factam, aut illatam ab alijs iniuriam necessario cogimur repellere, traditam nobis a maioribus nostris Ecclesiæ Catholicæ charitatem deponere, queamus, aut nostra sponte desinere prosequi, quicquid ab ea pertractatum, decretum, constitutum fuerit, quomodoquidem ab illa pertractari, decerni, & constitui par est, dum ne quid interea sincero atque integro ab hæreticorum vecordia principi immerenti atque innocenti aut captiosum comparetur, aut contumeliosum sit. Dominus noster Iesus Christus ipse qui auctor est, custos etiam & conseruator sit, Patres amantissimi, salutis, incolumitatis dignitatisque vestræ. Ex villa Regia, quæ Fontis Belle-aquæ dicitur, a. d. 3 Idus Augusti, 1551.

Sic signatum, HENRY.
& inferius, DV THIER.

Hæc sunt, sanctissimi Patres, quæ post susceptum primum agri Parmensis patrocinium à Christianissimo Rege; post exortam deinde ea de re grauissimam illam quidem queri-

moniam, post oblatum prostremo proximum hunc tumultum,& certissimum ciuilium armorum intestinique belli terrorem ostentatum, Rex ipse Christianissimus iussit cum beatissimo patri Papæ nostro Iulio, tum sacro Cardinalium collegio profiteri denunciareque.

Cum facta quædam sua, quæ non modo reprehensione nulla, sed summa laude digna essent,trahi tamen atque vocari in inuidiam animaduerteret,idque quorundam hominum iniqua interpretatione fieri, eoque dissensionum semina iaci, quærique materiam armorum, illud in primis seduloque curauisse,vt quum integra res esset, & consilij & facti totius rationem illius sanctitati collegioque accuratissime redderet Paulus à Thermis orator suus, vir equestri dignitate clarissimus: idque eo consilio à se factum esse, vt si qua in animis illorum minus commoda de se opinio insedisset, ingenua illa satisfactione reuelleretur: atque ita imminentibus malis si repudiata pace occasiones armorum cupidius arriperentur,iret ipse obuiam,& quoad eius fieri posset,tale ante refutaret. Itaque primum omnium illud proposuisse, id quod fecisset vt eius propugnationem susciperet, qui in fidem suam quasi in portum aliquem confugisset, se non videre qua ratione à quoquam iure possit improbari: quippe cum id non magis communis cuiusdam esset humanitatis ad incertos & rerum & temporum casus, quàm optimi maximique, ac vere regij animi & liberalis officium. Nec æquum esse,se deteriori conditione haberi quam ceteros. A se nihil astute actum, nihil subdole cogitatum,nihil commodi alicuius sui causa gestum, sed vnius Ecclesiæ tantummodo habitam rationem esse, pro perpetua quadam Francorum regum ac maiorum suorum consuetudine, qui illam ipsam non opibus solum suis exornauerint,aut armis extulerint,sed corpora etiam sua,grauissimis illorum temporibus, periculis omnibus exposuerint. Idque quod fieret, illius causa cœptum esse, his conditionibus esse testatissimum quas ipse pacis concordiæque constituendæ obtulisset: quæ quidem eo semper spectassent, vti qua de re agebatur,ea res ne Ecclesiæ aliquando vel surriperetur, vel

eriperetur, quam vellet perpetuo iuris eiusdem ditionisque esse, idque vnum tantopere contenderet. Quę cum huiusmodi essent, neminem sanæ mentis existimare, quicquam à se vel actum vel susceptum, quod non maximum generosissimumque pectus præstitisset, sed etiam maximis suis sumptibus ac nonnullo rerum suarum dispendio, Italiæ pacem, ocium, libertatemque obtulisse, & omni studio suo conatuque Ecclesiæ dignitatem & auctoritatem procurasse. Se propterea palam denunciasse, atque testatum esse, si beatissimi Papæ nostri sanctitas hanc iustam esse causam armorum decreuisset, ac proinde Italiam, atque adeo vniuersam Europam bello implicauisset, ex quo Ecclesiæ status conuelleretur, cum mores, tum religio, tum fidei ipsius causa, in vltimum discrimen adduceretur, maximo id quidem cum suo dolore futurum. Sed sibi tamen nihil illorum merito imputatum iri, qui omnia ante fecisset, quo minus illa acciderent: omnesque propterea conditiones, quæ modo & honeste & temporis illius essent, non solum ferre, verum etiam accipere voluisset. Denique concilij quod nuper indictum esset, solutionem (quam si ad arma iretur, necesse erat consequi) sibi minime assignari posse, orare atque obtestari enixius summi Pontificis sanctitatem, consideraret etiam atque etiam, quanta ex bello semel suscepto damna atque incommoda reipub. Christianæ impenderent, eaque ne euenirent (quod pace tuenda facillimum esset) efficeret. Attamen cum hæc tot ac tanta ipse pro se per supra dictum illum oratorem egisset, monuisset, denunciasset, hortatus esset, tantum abesse vt illis omnibus quæ summopere omni humano diuinoque iure niterentur, vllo modo summus Pontifex Christianorum moueretur, vt qui eam pacem tranquillitatémque tueri, controuersias, dissidia, lites, si quæ ipsis inter se Principibus Christianis essent, vel minuere, vel funditus tollere, quietem atque securitatem omni ratione celebrando Concilio parare deberet, Italiæ tamen funestissimum bellum concitare, quo totam mox Europam conflagrare necesse esset, noua excitare animorum dissidia, aditus ad Concilium omnes præcludere maluisse vide-

retur, eamque omnibus suspitionem inducere, istam ipsam Concilij Tridentini indictionem non communis vniuersæ Ecclesiæ vtilitatis gratia repetitam esse, sed factam potius conditionem cum ijs, quorum priuatis rationibus ac commodis illic inseruiretur, nullo reclamante, nullo repugnante. Videri certe summi Pontificis sanctitatem se excludere ac fructu optatissimi Concilij priuare voluisse, id rerum initia, progressus, exitus consiliorum sanctitatis eius videri declarasse, cum illa de causa nec hoc tempore, nec hoc auctore, aut bellum tam perniciosum tanto Reipublicæ periculo suscipi, aut tanta eiusdem iactura & calamitate geri debuerit. Claros sæpenumero & admirabili quadam animi magnitudine principes, dissimulandis grauioribus iniurijs pacem retinuisse, eoque modo restinxisse initia communis incendij: nunc quæsitam videri vltro, & adornatam a quo minime debuit, flammę istius perniciosissimæ ac luctuosissimæ materiam. Constituendam fuisse aut reuocandam magis, exemplo sanctitatis illius, Concilio ipso iam indicto, veteris Ecclesiæ seueriorem disciplinam ac speciem, non labefactandam aut deformandam eam, quæ cum paucissimorum hominum religione nititur, tum pauciorum multo honestate ac moribus agnoscitur, nec spargēda Christianis principibus odiorum semina, nec obijciendam Petri principis Apostolorum nauiculam maioribus prope fluctibus, quam vlla vnquam maiorum nostrorum memoria obiecta sit: nec se ab eo Concilio quod magnopere expetiuisset exclusisse Regem perpetuo sensu, non modo nomine Christianissimum, cuius tanta maiorum beneficia in Ecclesiam extant; qui ipse in communi fidei ac religionis causa nec hæserit nec offenderit, nec titubarit vllo modo, nec animo futurus sit vnquam ab Ecclesiæ Catholicæ rationibus alieno. Se facere non potuisse quin apud illius sanctitatem, apud sacrum Cardinalium collegium dolorem suum exponeret, ac vere & ex animo conquereretur. Illudque cum conquerendo, tum precando postularet, ne alienum existimarent aut suo, aut maiorum suorum more, quod deprecaretur quædam, hoc est, vt nunc loquimur, protestaretur

retur ipse: quomodo quidem omnino protestatus est, sicut ab ipso iure sibi permissum esse non ignorabat, id est ne sibi grauissimis bellicorum motuum difficultatibus implicato, necesse esset Tridentum ad Concilium mittere suæ ditionis Episcopos, quippe quibus nec liber nec tutus eo pateret excessus: neue idipsum Concilium à quo excluderetur inuitus, tale quale totius Ecclesiæ Catholicæ aut haberetur aut appellaretur: quin potius priuatum existimaretur Concilium, quod videretur illud quidem quæsitum & expeditum, non reformandæ restituendæque disciplinæ, nec sectas opprimendi studio, sed quibusdam obsequendi, quoque priuatæ vtilitatis magis quam publicæ ratio habita esse videretur. Denique nec Concilij huiusmodi, eorumue decretis, aut ipse, aut populus Gallicus, aut Gallicanæ Ecclesiæ Prælati & ministri in posterum tenerentur, imo vero se testari palam, ac denunciare, ad eadem se remedia ac præsidia discessurum (si necesse videatur) quibus maiores sui Francorum reges in re consimili causaque vti consueuissent. Nec sibi quicquam antiquius fore (secundum fidei ac religionis integritatem) libertate ac incolumitate Ecclesiæ Gallicanæ: Nihilo minus se hoc profiteri tamen, non hæc ita à se dici, quasi aut cogitaret vllo modo, aut haberet in animo meritam ac debitam à se sanctæ Apostolicæ sedi obseruantiam & obediendi conditionem, aut excutere, aut diminuere, quin contra operam daturum esse, vt magis ac magis in dies se dignum probaret hoc Christianissimi Regis cognomine, hocque max. Ecclesiæ filij ac fidei protectoris elogio. Animi huius sui ac studij propensionem ad fœliciora melioraque tempora reseruari, cum scilicet hoc humano generi, ac præcipue reipublicæ Christianæ, summis ipsius ac totius populi Gallici votis Dei opt. maximi gratia tribuisset, vt honeste depositis armis, quæ essent parum modeste illata, & motiones animi componerentur, & hoc modo pax ipsa conueniret. Se preterea supplicare cum ab eius sanctitate, tum ab ipso collegio postulare vti ne moleste ferret, si ipse professionem, protestationem, denunciationem, deprecationem in acta referri peteret, sibique instrumenta

Rrrr

his de rebus publice confici, quibus quoties aut tempora, aut res poposcisset, vti posset ad superiorum omnium fidem: sibique vt ad singula responderetur, rogare, vt his de rebus omnibus Christiani nominis principes, populos, ciuitates liceret certiores facere.

COPIE DES LETTRES DE M. *Iaques Amyot Abbé de Bellozane, depuis Euesque d'Auxerre, & grand Aumosnier de France: Sur la presentation de celles du Roy Treschrestien en l'assemblee de Trente, le 1. Septembre 1551.*

MONSIEVR, I'auois de tout poinct resolu en moy-mesme de me partir de ce pays à ceste my-Septembre pour vous aller trouuer, mais l'occasion qui nagueres est suruenuë, m'a contraint de differer vn peu mon partement, iusqu'à ce que i'aye nouuelles de vous. L'occasion est, qu'ayant le Roy enuoyé par deça vne proposition protestatoire qu'il entendoit estre enuoyee aux Prelats qui sont assemblez à Trente pour le Concile, il a pleu à monsieur le Cardinal de Tournon, & à monsieur l'Ambassadeur de Selue, de m'elire pour faire ceste commission, sans que ie pensasse à rien moins qu'à cela, ny à chose semblable. Mais pource que ie n'en ose rendre compte par lettres comme i'eusse bien voulu à la Cour, mesmes pour ne donner opinion de moy, que ie me voulusse trop auant faire de feste sans mander: Et pource aussi que ie desire en me prouuant à vous autant ou plus qu'à homme que ie cognoisse, me satisfaire à moy-mesme, ie vous en veux bien faire le discours vn peu plus au long & par le menu, mais que ne vous ennuye point de la lire. Ie fus despesché le 26. de Aoust dernier, & me furent baillées les lettres missiues du Roy qu'il escriuoit aux Prelats du Concile, closes & cachetées, auec la proposition protestatoire, laquelle estoit signée

de la main ou du cachet du Roy,& de monsieur le Receueur de Sens, auec vne courte instruction signée de la main de monsieur l'Ambassadeur de Selue, dressée sur les doutes & difficultez que ie faisois en ceste commission, lesquelles aduindrent tout ainsi comme vous entendrez cy apres. Ie me party de Venise auec deux Notaires Apostoliques, tous deux de la maison de monseigneur le Cardinal : & en passant par Padouë priay monsieur de sainct Laurens de s'en venir par estat iusques-là auec moy, ce qu'il fit bien volontiers. Nous arriuasmes à Trente vn iour & demy auant le iour de l'assignation, qui estoit le premier iour de Septembre, auquel auoit esté prorogée & indite la premiere Section du Concile, à l'ouuerture qui en fut faicte au premier iour de May dernier passé. Ie desirois fort que l'on ne sceust point ma venuë ny la cause d'icelle, auant que i'eusse faict ce pourquoy i'estois enuoyé. Mais la premiere persõne que nous trouuasmes à l'entree de la ville, fut vn Gentilhomme de la maison du Cardinal de Trente, qui demanda au premier de nostre compagnie, Qui est ce Gentilhomme? il luy respondit, que c'estoit vn François qui venoit de Padoüe: mais l'autre luy replica. Non non, c'est celuy qui vient protester au nom du Roy, car nous estions bien aduertis qu'il y deuoit enuoyer: toutesfois ils n'en sçauoient rien sinon par imagination. Ie me tins au logis iusqu'à l'heure mesme de l'assignation, à laquelle apres que la Messe eut esté solemnellement chantee, ie monte en haut au chœur de l'Eglise cathedrale de Trente, où estoient tous les Prelats assemblez. Et là feis entendre à monsieur le Legat par le Maistre des ceremonies, qu'il y auoit là vn enuoyé de par le Roy Treschrestien, qui apportoit lettres de sa Majesté addressantes aux Prelats du Concile, & demandoit audience. Il me fit respondre que i'eusse patience que les ceremonies de la Session fussent acheuees, & puis que ie serois ouy. Les ceremonies furent bien longues: Car on y chante la Letanie tout du long, & lit on plusieurs Oraisons, comme au iour du Vendredy sainct. Apres toutes lesquelles le Secretaire public du Con-

cile prononça & leut vne Harangue en maniere de Sermon, laquelle contenoit en somme les causes pour lesquelles estoit assemblé le Concile: & notamment en dict trois causes, l'vne pour extirper les heresies qui estoient en la religion, l'autre pour reformer les mœurs des ministres de l'Eglise, & la tierce pour appaiser les discords & dissensions qui estoient entre les Princes. Et ceste derniere cause n'est point dedans la bulle de l'ouuerture du Concile faicte par le Pape. Ce qui fut la cause pour laquelle ie la noté. Apres que ce Sermon fut acheué, il y eut vn des Euesques appellé par monsieur le Legat presidant audit Concile, qui vint prendre vn papier de la main de monsieur le Legat, & puis monta en la chaire là où lon lit l'Euangile, & leut ce qui estoit contenu dans ce papier, qui estoit en somme, qu'ayant esté faite l'ouuerture le premier iour de May, comme il auoit esté indict, la premiere Session en auoit esté differee & prorogee iusqu'à ce iour là, qui estoit le premier de Septembre. pour autant qu'il ne se trouuoit pas lors grand nombre de prelats, pour vaquer à la continuation dudit Concile. Et pour ceste mesme cause, ne s'en trouuant encor pas de present si grande assemblee, comme il seroit bien seant, & veu que tous les iours on attendoit qu'ils deussent venir d'Allemagne, d'Espagne, & de Rome, lesquels on esperoit deuoir estre bien tost en la compagnie, on prorogeroit encores icelle Session iusqu'à quarante iours apres, qui sera l'onzieme iour d'Octobre prochainemēt venant: & qu'en icelle, pource qu'aux dernieres Sessiōs on auoit ja traicté des sept Sacremēs en general, il seroit traicté & decidé du sacremēt de l'Eucharistie, & quāt & quant de la residēce des prelats en leurs Eglises, suiuāt l'ordre qu'ils establirent dés le commencement du premier Cōcile, auquel il fut longuement disputé, A sçauoir si lon deuoit commencer premierement aux mœurs, ou à la doctrine: allegans les vns que les erreurs de la doctrine estoient principalement procedez du scandale & dissolution des mœurs: & les autres, que la doctrine estoit preiudiciable, & que c'estoit principalement pourquoy les Conciles s'assembloient or-

dinairement. En fin fut arresté & resolu, que lon traicteroit tousiours ensemble vn article appartenant à la doctrine, & vn appartenant aux mœurs, & à la police. Cest escrit ayant esté leu & prononcé par cest Euesque, il demanda publiquement, *Placet vobis decretum, Patres?* Et lors les deux Secretaires allerent par tous les Euesques demandant les suffrages, qui respondirent tous, *Placet*. Apres cela furent presentees les lettres patentes de l'Empereur, par lesquelles il authorisoit ses Ambassadeurs qu'il enuoyoit pour resider au Concile: l'vn est Allemand, qui s'appelle le Comte de Monfort, qui est Ambassadeur de l'Empereur, comme Empereur, & pour les choses qui cōcernēt les droits & priuileges de l'Empire: L'autre est Espagnol, & s'appelle Don Francisco de Toledo, qui est aussi Ambassadeur de l'Empereur, mais c'est comme Roy d'Espagne, & pour le regard de ses autres terres patrimoniales: & chacun d'eux neantmoins *in solidum*. Ce second est homme qui tient de ces Commanderies d'Espagne, car ils le nommerent Prieur, & le premier est de robe courte. Leurs pouuoirs & leurs facultez me semblerent fort amples, au moins les patentes furent fort longues à lire. Et apres furent aussi leües les patentes de l'Ambassadeur du Roy des Romains, qui s'appelle (ce me semble) Federicus Vausen, Euesque de Vienne, qui auoit pareille puissance de son Prince que les premiers. Et apres que toutes ces lettres eurent esté leuës de bout en bout publiquement, responsé leur fut faicte, Que le Concile remercioit l'Empereur & le Roy des Romains, & auoit pour agreables telles personnes qu'ils leur enuoyoient, pour resider Ambassadeurs aupres d'eux. Apres que toutes ces choses auoient esté ainsi faictes, ce fut à moy à iouër mon roolle, & ne sçauois bonnement que i'estois, ny comment ie me deuois appeller, au moins quel tiltre me donner. Car iamais homme ne fut mieux enuoyé en matterat desempenné, comme l'on dict, que ie fus lors, & ne tint pas à l'auoir bien preueu, ny predict: Mais ceux qui m'y enuoyoient, ny moy, n'en auions nulle faute, ny ne pouuions donner autre ordre. Toutesfois en effect ie presentay moy-mesme à monsieur le

Legat seant en sa chaire, les deux assistans à ses deux costez, les lettres missiues du Roy, en luy disant, *Reuerendissimi domini Legati, hæ sunt literæ quas ad vos, atque vniuersos Patres Concilij causa hic congregatos, mittit Rex Christianiss.* L'on ne faillit pas incontinent à me demander, si i'auois d'autre mandat, & ie dis que ie n'auois autre mandat que celles lettres, qui estoiẽt signees de la propre main du Roy, & d'vn Secretaire, & que par la lecture d'icelles ils cognoistroient & entendroient ce que i'estois venu faire: Et à ceste fin les requerois qu'ils voulussent faire ouurir & lire lesdites lettres publiquement. Le Legat tenant ces lettres en ses mains dist à ses deux assistãs, Ceste superscription monstre que le Roy ne nous mesprise point: & à ma requisitiõ bailla les lettres au Secretaire public du Cõcile pour les lire, lequel commença à lire tout haut la superscription qui estoit telle, *Sanctissimis atque in primis obseruandis in Christo Patribus conuentus Tridentini.* Soudain que ceste superscription eut esté leue & entendue des Euesques Espagnols, qui sont en plus grand nombre que les autres, ils commencerent tous à crier, mesmement vn qui s'appelle Auriensis, qui fut le premier de tous à leuer ceste clameur, disant que ces lettres ne s'adressoient point à eux, pource qu'ils estoient *Concilium generale & legitimum*, & non point *Conuentus*. Et à ceste cause ne vouloient point qu'elles fussent ouuertes, ne leues en publique Session. Et disoient aucuns, *Audiat qui volet, ego non audiam.* Les autres disoient, que i'allasse en leurs maisons priuees de chacun, & qu'ils m'écouteroient, mais là publiquement & en audience iudiciale, non: & me demandoient à tous coups, *Habesne aliud in forma debita mandatum?* Ie leur respondois que non, & que sauf leur reuerence ceste diction-la *Conuentus*, és anciens liures Latins ne sonne point si mal, comme l'vsage ou l'abus des Notaires en leurs styles l'auoient depuis rendu odieux: Et que le Roy mesme en ceste derniere proposition que i'auois à leur lire, appelloit quelquesfois ceste assemblee *Concilium*, quelquesfois *Conuentus*, quelquesfois *Consessus*, & qu'il n'entendoit point aucunement le prendre en mespris, ny contemnement de la compagnie, ainsi

qu'ils verroient clairement s'il leur plaisoit auoir la patience que les lettres missiues fussent ouuertes & leues, & ce que i'auois à leur proposer fust patiemment ouy. Quelque chose que ie sceusse dire, ils s'attachoient opiniastrement à ce *Conuentus*. Ie ne sçay s'ils auoient peur que le Roy les estimast tous Moynes: & disoient, que cela estoit là mis malicieusement, & y en eut aucuns qui me dirent, *Dic ergo te petere vt legantur sine praeiudicio*. Ie leur respondois que ie n'estois enuoyé que pour leur presenter ces lettres de la part du Roy, & pour leur lire certaine autre proposition que i'auois en ma main, à laquelle ie ne pouuois adiouster ny diminuer chose quelconque, & que si ie faisois ou disois autre chose de plus, que i'excederois l'ordonnance que lon m'auoit baillee, & par ce moyen ce que ie dirois ou ferois, viendroit à estre de nulle vigueur: & que sauf leur correction, ils ne se deuroient point arrester à vne inscription que le Secretaire auoit faite, ainsi qu'elle luy sembloit estre plus Latine. Il y eut vn Docteur Espagnol, celuy mesme qui fit la protestation au nom de l'Empereur à Boulogne, qui me dist que ceste diction *Concilium*, estoit non moins Latine que *Conuentus*, & en luy allegant que Cesar appelloit tousiours *Conuentus iuridicos*, il m'allegua vn lieu d'vne epistre de Ciceron, où il dict, *Venimus non in Senatum, sed in conuentum Senatorum.* Ie luy respondy que cela n'estoit poinct dict en contumelie, ou mespris de ceux qui estoient là assemblez, mais pour monstrer que le tyran Cesar leur auoit osté la liberté & authorité de Senateur. Ie filois le plus doux que ie pouuois, me sentant si mal, & assez pour me faire mettre en prison, si i'eusse vn peu trop auant parlé: mesmement qu'il y en auoit vn qu'on appelle Sacer, ce me semble, qui me disoit à tous coups, *Venisti ergo vt protestareris contra hoc Concilium?* Ie ne leur respõdois autre chose, sinon qu'il leur pleust me dõner audiẽce, & qu'ils entendroiẽt ce que i'estois venu faire, & trouueroient toutes choses si sobres, si moderees, & si reseruees, qu'ils ne se repentiroient point de m'auoir ouy. Et à fin que vous n'imaginiez point que ce soit si grande chose que vous cuidez à l'auenture, ie vous declare que ie ne

vous en demãde aucune responſe,ny que cecy ſoit enregiſtré en vos regiſtres. Et alors les Preſidens me reſpondirẽt, *Etiam ſi non petitis reſponſionem nos volumus vobis dare.* Nous fuſmes aſſez bonne piece à conteſter ainſi, & moy à prier le plus reueremment que ie pouuois, qu'on ne fiſt point ce tort au Roy de ne vouloir point receuoir ſes lettres. Car i'auois grand' peur de n'auoir point audience, comme à la verité ie n'euſſe point eu, ſi les Eſpagnols en euſſent eſté creuz, qui crioient *Colligantur vota.* Et finablement monſieur le Legat & les Preſidens dirent, *Eamus in ſacriſtiam, & deliberemus inter nos.* Ce qu'ils firent, & ſe retirerent derriere le grand Autel, où eſt la ſacriſtie, & là conſulterent entre eux ſur ce qu'ils auoient à faire, & à me reſpondre. Et faut noter qu'auec les Eueſques entrerent auſſi les deux Ambaſſadeurs de l'Empereur: & apres qu'ils eurent eſté en cõſeil plus d'vne groſſe demie heure, ils retournerent tous ſe ſeoir en leurs ſieges ſelon leurs rãgs, auec leurs mytres, & leurs chappes, & me firent faire ceſte reſponſe par le Promoteur du Concile, qui eſt vn honneſte homme Docteur, *Doctiſſime vir, ſacroſancta Synodus cenſuit, Regis* (Et faut noter qu'en ce lieu il diſt *Sereniſſimi*, comme en begayant, aux autres lieux il diſt *Chriſtianiſſimi*) *literas ſine preiudicio eſſe legendas, æſtimans, illam dictionem Conuentus in malam partem non intelligere: quod ſi aliter intelligeret, proteſtatur de nullitate.* Ie me contente de cela, ſans rien reſpondre: & adonc furent ouuertes & leües les lettres miſſiues du Roy, où eſtoit encor la meſme ſuperſcription, & ne contenoient les lettres en ſomme, ſinon vne complainte de ce qu'il ne pouuoit enuoyer les Eueſques de ſon Royaume à ce Concile pour la guerre, qui iniuſtement luy auoit eſté menee. Et premierement qu'ils vouluſſent patiemmẽt ouïr vne propoſition qu'il leur enuoyoit, & la prendre en bonne part. Il faut noter, que non ſeulement ie n'eſtois point nommé en celle lettre ny prés ny loin, mais qui pis eſt, on n'en auoit pas ſeulement enuoyé la copie, par laquelle nous peuſſions ſçauoir ce qu'il y auoit dedans. De ſorte que ie ne veis iamais choſe ſi mal couſue que cela. Les lettres furent leües, & audience ſuiuant les prieres du Roy, me fut donnee,

donnee, & leüe de poinct en poinct iusqu'à la fin la proposition protestatoire que le Roy auoit enuoyee sans iamais estre interrompu : & croy qu'il n'y eut personne en toute la compagnie qui en perdist vn seul mot s'il n'estoit bien sourd, mesmement aux lieux plus importans, que ie leus plus pesamment, à celle fin qu'ils en fussent mieux notez, auec toute telle action comme si ie l'eusse estudiee deux mois auparauant par cœur. De sorte que si ma commission ne gisoit qu'à presenter les lettres du Roy, & à faire lecture de la proposition, ie pense y auoir amplement satisfait. Ie n'eu pas si tost acheué de lire, que le Promoteur me dist de la part du Concile telles ou semblables paroles en substance: *Sacrosancta Synodus gratam habet regis moderationem, quam prae se tulit in suis literis : personam vero vestram, nisi quatenus & in quantum legitima est, non acceptat, sed vos monet, vt ad diem vndecimam Octobris hic adsitis ad futuram Sessionem, vt accipiatis responsionem, quam literis Regis facere praetendit. Notarijs autem prohibet ne instrumentum praedictorum omnium, nisi comunicatum cum Secretario Concilij, vobis conficiant.* Et à tant fut finie la Session qu'il estoit bien pres de vingt heures. Depuis ie les ay sollicitez par plusieurs fois de faire que le Secretaire du Concile, auec ceux que i'auois menez, me depeschassent acte de ce que i'auois faict, pour faire foy de ma diligence enuers le Roy, ou à tout le moins qu'ils me baillassent les paroles qu'ils m'auoient fait prononcer, par le Promoteur, auec la copie des lettres du Roy, & que *bona fide* ie les ferois inserer dedans l'acte que i'en emporterois : mais ils n'en ont iamais voulu rien faire. Et la raison est, pource qu'ils ne veulent pas que cest acte vienne en lumiere, que la response ne soit quant & quant, laquelle ils attendent qu'on leur enuoye de Rome. Et ce voyant, apres auoir là seiourné deux iours depuis la Session, ie m'en suis reuenu à Venise, rendre compte de ma negociation à ceux qui m'y auoient enuoyé, & leur presentay la minute que i'auois faite de l'acte qu'on a presentement enuoyé au Roy. Ie ne sçay quelle elle sera trouuée par delà, & desirerois singulierement l'entendre de vous. Or pour sçauoir ce qui auoit esté dict en ceste consultation,

quand ils se retirerent pour me faire responſe, ie m'en allay le soir voir l'Eueſque de Verdun en ſon logis, qui eſt à mon aduis vn tres-honneſte homme, bien affectionné au party du Roy, & qui ſe dict ſeruiteur tres-obligé de la maiſon de Guyſe, recognoiſſant meſmement monſieur le Cardinal de Lorraine, pour ſon ſouuerain maiſtre & bien-faicteur. Ie ſceu de luy que monſieur le Legat & les aſſiſtans, auoient fort tenu la main à ce que ie fuſſe ouy, auſſi fit le Cardinal de Trente, auſſi firent les deux Electeurs de l'Empire, l'Archeueſque de Majence, & l'Eueſque de Treues, auſquels on faict fort grand honneur en ceſte aſſemblée, & precedent tous Eueſques & Archeueſques, & meſmement les Ambaſſadeurs del Empereur. Et me fut dit, que l'Archeueſque de Magunce diſt, *Si vos non vultis audire literas Regis, quomodo audietis proteſtantes Germanos, qui nos appellant Concilium malignantium?* Et le Comte de Montfort Ambaſſadeur de l'Empereur diſt, qu'il proteſteroit au nom de ſon Maiſtre que ie fuſſe ouy, quād on me vouloit dénier audience. Le Cardinal auſſi de Trente en fiſt grande remonſtrance, diſant que ce ſeroit trop inciter vn tel Prince, de ne vouloir pas non ſeulement dōner audience à ſes miniſtres, mais encores ne receuoir pas ſes lettres. Ledit Eueſque de Verdun n'eſt pas allé à Trente de ſon bon gré, mais ſe trouuant à la cour de l'Empereur à Auguſte, à ſolliciter quelque procés qu'il a à l'encontre de certains Gentilshommes ſiens voiſins, qu'il dict occuper quelques choſes qui ſont de ſon Eueſché: monſieur d'Arras luy commanda de la part de l'Empereur, qu'eſtant l'aſſignation de la Seſſion prochaine, il euſt à s'y trouuer. Ie fus auſſi depuis ſaluer monſieur le Legat, faiſant mes excuſes de ce que ie n'y eſtois point allé auant la Seſſion: pource que i'auois exprés commandement de ne faire point entendre la cauſe de ma venue, iuſqu'à l'heure propre de la Seſſion. Et ledit ſieur me monſtra qu'il auoit treſgrand deſplaiſir du differend qui eſtoit ſuruenu entre le Pape & le Roy, & que pour l'obligation qu'il auoit au Pape de qui il eſtoit ſeruiteur, il ne pouuoit faire ſinon les choſes qu'il voyoit eſtre vtiles pour ſon ſeruice, & qu'en ce faict-là il eſtoit forcé

de faire contre le Roy: mais que son affection estoit tousiours d'accommoder les affaires, & les seruiteurs du Roy, en tout & par tout où il pourroit, sa foy sauue. Ie luy disois, que veu le lieu qu'il tenoit aupres du Pape, & l'opinion que le Pape auoit de luy, il me semble qu'il n'y pouuoit auoir personne plus propre à moyenner & accommoder les choses entre eux que luy qui vouloit bien à l'vne & à l'autre partie. Il me respondit qu'il n'auoit point tenu à souuent en escrire au Pape, comme il est vray: mais que les lettres ne repliquent point, & que s'il eust esté present à Rome, il pense que les choses ne fussent pas allees si auant qu'elles sont: & que le Pape n'est point de volonté ennemy du Roy, & que qui l'a dict, ne l'a pas entendu. Et que le Roy, qui monstre ne se vouloir point departir de l'obeissance du sainct siege Apostolique, ne peut par vn mesme moyen qu'il ne recognoisse le Pape, qui en est le chef, & que c'est vne mesme & indiuidue chose que le sainct siege & le Pape. Ie luy dis qu'il me sembloit bien autrement, & qu'il pourroit aduenir qu'vn Pape fust ou schismatique, ou heretique, ou furieux, & qu'alors on ne pourroit dire que ce fust vne mesme chose le Pape & le sainct siege. Quand ie luy requis qu'il me fist depescher mon acte par le Notaire du Concile auec les miens, ou qu'il me fist bailler les paroles propres qui m'auoient esté respondues par le Promoteur au nom du Concile: Il me respondit qu'il ne le sçauroit faire luy tout seul, & qu'il falloit qu'ils s'assemblassent là dessus: & s'excusa de ce qu'il ne me faisoit pas les caresses qu'il m'eust bien voulu faire. Ainsi ie prins congé de luy, en le priant de me tenir pour son seruiteur. Ses gens depuis m'ont dict qu'il disoit tout le bien du monde de moy, mais ie ne sçay de quel estomach. Si m'a-il semblé en tout & par tout affectionné bien fort à nostre part: mais il est assiegé de ses Euesques Espagnols, qui sont tousiours à sa table & autour de luy, & espient fort vigilamment toutes ses actions. Et quant à moy, ie pense certainement que ceux du Pape desirent plus que nous que ce Concile n'aille point en auant, & qu'ils estoient plus aises que le Roy enuoyast protester qu'autre-

ment, pour voir si cela pourroit point rompre du tout, ou donner quelque bonne entree à ce Concile. Car vn iour m'estant le Promoteur venu voir en mon logis il me disoit : Ie ne croy pas que le Roy vueille venir rompre ce Concile, par les moyens que disent les malins & ses malvueillans, qui disent qu'il est mal & induement transferé de Boulongne à Trente : & que si comme auec cognoissance de cause il auoit esté renuoyé de Trente à Boulongne, aussi le deuroit-il transporter auec mesme cognoissance de cause de Boulongne à Trente : & que le Roy n'auoit point consenty à ceste seconde translation. Il m'estoit aduis que c'estoit le langage qu'ils vouloient que nous tinsions nous-mesmes. Mais il m'allegua bien vn chapitre, duquel ie n'ay pas noté le commencemẽt, qui dict en substance que *Totius authoritas trãsfertur ad maiorem partẽ, etiã si minor aut noluerit, aut non potuerit comparere.* Et pource que les excuses que le Roy alleguoit des guerres, pour lesquelles il ne pourroit enuoyer ses Euesques au Concile, n'y seroient point valables, attendu mesmement qu'il ne falloit point passer par les terres du Pape, pour venir au lieu où estoit indict ce Concile : & en toute maniere qu'il suffisoit, *minorem partem non esse contemptam, sed vocatam* : que le Roy ne peut dire qu'il ait esté contemné. Ie respondy que cela, *etiam si noluerit, aut non potuerit*, à mon aduis s'entendoit *& tacuerit*. Car à ceste heure-là *agitur aut quasi aduersus contumacem, aut quasi consentientem.* Mais où il y a ceste cause de protester, & que la protestation s'est faite, mesmement quand l'empeschement legitime procede de celuy mesmes qui a fait l'indiction, qu'il ne se pourroit dire que ceste protestation fust de nul effect. Voila quasi tout ce que i'ay fait à mon voyage de Trente, ie reserue à vous dire de bouche bien tost, si Dieu plaist, l'honneur que me fit monsieur le Cardinal de Trente, & les paroles qu'il me dist, que i'ay rapportees à monsieur le Cardinal de Tournon, & à monsieur l'Ambassadeur, & croy qu'ils les auront fait entendre au Roy. Et ie crains de vous ennuyer desormais de trop longue escriture de peu de chose. Mais pource que monsieur le Car-

dinal a esté d'aduis que ie differasse mon partement, iusques à ce que la response du Roy fust venue, sera peine à sçauoir, s'il veut que moy ou autre compare à la premiere Session, pour auoir la response que le Concile entend faire à ses lettres. Ie vous prie, monsieur, solliciter s'il vous plaist, &, si vous en auez le moyen, qu'ils en soient promptement esclaircis, auant que l'hyuer qui est prochain, ne m'ait entierement serré les chemins. Et si d'auenture il vouloit que i'y retournasse, il me semble qu'il seroit aussi besoin qu'il y enuoyast quant & quant vne ratification de ce que i'ay faict. Mais ie croy que le plus à propos pour ses affaires, seroit de n'y enuoyer du tout point, pour-ce que ce seroit comme entrer en contestation & cognoissance de cause. Et dauantage qu'on luy fera vne response qui aura esté forgee par le Pape, & par Dom Diego à Rome: & de tant plus mesmement, que ce que i'ay leu n'est point vne protestation adressante à ce Concile, mais seulement vne notification de celle qu'il a fait faire par monsieur de Termes, deuant le Pape & le College des Cardinaux, & n'entens pas bonnement à quelle intention il a faict. Ie ne m'estendray point dauantage pour ceste heure à vous escrire d'autres nouuelles, craignant vous auoir ennuyé de cestes cy, qui ne sont que trop longues, & pour l'espoir aussi & le desir que i'ay de vous voir bien tost: attendant lequel temps, ie me recommande bien humblement à vostre bonne grace: & prie nostre Seigneur vous donner en santé bonne & longue vie. De Venise ce 8. iour de Septembre 1551.

Vostre tres-humble & obeyssant seruiteur
IAQVES AMYOT.

A monsieur, monsieur de MORVILLIER, Conseiller du Roy, & maistre des Requestes. En Cour.

COPIE D'VNE PROVISION DE MONSIEVR LE CARDINAL DE GIVRY.

Claudius tt. sanctæ Agnetis in Agone sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ Presbyter Cardinalis, vulgo de GIVRY *nuncupatus, Episcopus Dux Lingonensis, ac Franciæ Par, dilecto nobis in Christo magistro Ludouico de la Maye, alias Des Sales, Salutem in Domino.*

VM per Christianissimi Domini nostri Regis patentes literas de data apud Fontem Bellæum die octaua mensis Decembris anno Domini 1551. ex parte tua oblatas, hisque nostris annexas, nobis constiterit, te, vacante monasterio Septem-fontium, Præmonstratensis ordinis nostræ Lingonensis diœcesis, per obitum fratris Petri Thomasij, dicti monasterij Abbatis vltimi & immediati possessoris pacifici, à præfato domino nostro Rege præsentationis & nominationis literas, impetrasse, vt dicto monasterio sic vacanti de persona tua Apostolica auctoritate prouideretur: Sed quia nec commode, nec ita mature, sicut rei necessitas postulabat, tuarum bullarum expeditionem curare ab ipsaque Romana curia accersere, propter temporum difficultatem, viarumque impedimenta, & plerasque alias causas in prædictis Regis literis plenius contentas, tibi non liceret, iccirco te præfati monasterij œconomatui & administrationi temporali eadem regia authoritate commissum & deputatum fuisse. Itaque ipsius domini nostri Regis exhortatione, tuisque supplicationibus inclinati, & ne prædicti monasterij Religiosi fratres, (de quibus operæpretium est etiam nos cogitare) Pastoris cura & solatio diutius quam par sit destituti detrimentum aliquod

patiantur, neue regularis obseruantia languescat, diuinique cultus officia segnius peragantur: Nos tibi (de cuius fide, industria, vitæ integritate, scientia & circumspectione confidimus) quantum nobis per ius licet, nostræque Episcopalis auctoritatis interest, vel interesse potest, curam, regimen & administrationem præfati monasterij in spiritualibus tantum commisimus, & præsentium tenore committimus, donec alias super hoc tibi fuerit canonice prouisum. Exhortantes insuper & mandantes Priori claustrali, omnibusque & singulis Religiosis dicti monasterij, vt tibi debitam obedientiam præstent, teque benigne admittant, nec aliquod impedimentum in eiusmodi administratione afferant saluo in omnibus cuiusque iure. Datum apud Ormanceium sub sigillo Cameræ nostræ, anno Domini 1551. die vero 22. mensis Decembris.

Signé, IOVBERT.

EXTRAICT DES REGISTRES DE LA COVR DE IVSTICE ORDONNEE PAR LE ROY en ses Pays & Duché de Guienne suyuant ses Edicts.

Du Ieudy vingt-sixiesme iour du moys de May, mil cinq cens quatre-vingts & trois, en la ville d' AGEN.

CE iourd'huy apres la lecture faite en l'audience des lettres patentes du Roy, par lesquelles est mandé & ordonné à la Cour se transporter & rendre dedans le vingtiesme iour du mois de Iuin prochain en la ville de Perigueux, pour y faire & administrer la iustice, auec les mesmes pouuoirs & auctoritez qui luy sont attribuées & qu'elle a exercé ailleurs, auec deffenses de desemparer le seruice d'icelle, PITHOV Procureur general du Roy a dit, Qu'encores que le Roy par ses lettres patentes leuës & publiées en ceste Cour pour le changemēt de sa premiere seance de Bourdeaux, eust prefix le terme de celle d'Agen de trois ou quatre mois seulement, toutefois il luy auoit pleu depuis par diuers mandemēs l'y continuer par si long temps, qu'à present outre les quatre mois s'en sont passez quatre autres & plus. Surquoy entre les cōsiderations qui l'ont peu mouuoir à le vouloir & ordonner ainsi, on en peut vray-semblablemēt rapporter deux, qui semblent

blent n'auoir esté des dernieres. L'vne est l'assiette du lieu fort propre & commode à la plus part des autres Seneschaulcees de ce ressort, voire & d'aucunes circonuoisines qui sembloiēt auoir quelque besoin de l'œil de ceste Iustice, lesquelles pour ceste mesme consideration il luy a pleu aussi attribuer à ceste Cour pendant sa seance en ce lieu à la requeste mesmes de ses subiets & de l'vne & l'autre Religion. Pour laquelle consideration aussi ceste compagnie auoit tresiuste occasion d'esperer & croire que ce seiour & commun & commode à tant d'autres Seneschaulcees, sera compté, non pour vne seule, mais pour plusieurs & diuerses seances. L'autre semble auoir esté vne faueur & grace speciale que le Roy a voulu faire au pays d'Agenois, & particulierement à ceste ville d'Agen pour l'honneur & profit qu'elle a peu ou deu receuoir, & qu'elle a sans doubte receu du plus long seiour d'vne telle compagnie. Et à la verité, le rang que ceste ville a tenu & tient encores en ce pays, meritoit bien quelque preciput & aduantage. Elle a eu cest honneur de tres-grande ancienneté d'auoir son Roy portant tiltre d'amy du peuple Romain, qui n'estoit vn petit tesmoignage de faueur auec vne nation enflee des victoires de tant d'autres, & presque maistresse de tout le reste du monde. Depuis estant ceste prouince reduicte soubs la puissance des Empereurs Romains, elle a tenu tousiours lieu de Cité & Ville Capitale de toute la contree du peuple qui portoit le nom de Nitiobriges, lesquels Pline semble separer d'auec les Cahorsins & Tholosains par la riuiere de Tarn, bien qu'auiourd'huy l'Agenois n'attouche droictement les hauts bords de ceste riuiere, sinon depuis qu'elle a perdu son nom en celle de Garonne. Ausonius mesmes Bourdelois ne la met pas au rang des moindres Citez quand il dict, *Santonus vt sibi Burdigalam, mox iungit Aginnum.* Aussi n'a elle pas esté sans diuers ornemens, mesmes de personnes d'honneur & de vertu, de la plus part desquels encor que la memoire soit perdue & enseuelie, ou pour le moins fort esgaree par l'iniure du temps si nous demeure encores celle de Alcimus Agenois loué non seulement par le mesme Ausone & par Sidonius Euesque de

Clermont en Auuergne, mais aussi par sainct Hierosme: lequel, bien qu'en autre endroict il attribue la fertilité & la grãde abondãce d'Orateurs & Rheteurs en ceste Gaule, plustost à vne facilité de dire, qu'à soing & à iugement, si laisse-il aux Guiennois ce tesmoignage, qu'ils se ressentent aucunement de l'origine Grecque dont eux mesmes se ventoient. Surquoy il employeroit encor volontiers celuy de Sulpicius Seuerus, qui introduict en l'vn de ses dialogues vn Gaulois de delà Loyre, s'excusant entre les Aquitains de son langage plus rude & moins poly, n'estoit qu'il pourroit aucunement sembler suspect en ceste louange de sa propre nation, bien qu'en luymesme plus qu'en nul autre s'en puisse veoir la preuue par les effects. Mais il se contentera de celuy du mesme S. Hierosme, parlant de Phœbadius Euesque de ceste ville d'Agen, qui viuoit lors en tres-grand aage, & en reputation non seulement d'integrité, mais aussi d'erudition & de sçauoir, duquel la seule epistre qui reste semble suffisante pour confondre tous les Arriens. Et quant ce S. personnage ne luy auroit rendu tel tesmoignage, le liure duquel il fait mention en pourroit de soymesme faire foy, surmontant en grandeur de sens la briefueté de ses paroles, & qu'on peut dire estre l'vn des plus beaux & resolus traictez de tous ceux qui nous restent des anciens Catholiques cõtre ceste heresie: de laquelle les effects si estrãges en l'establissemẽt d'vne tres-puissante monarchie depuis encor diuisee en deux tres-grandes dominations sous le nom de Persans & de Turcs, nous peuuent & doiuent apprendre combien est dangereuse la consequence des diuisions pour le faict de la Religion. Ce mesme Sulpicius en son histoire Ecclesiastique parlant des Euesques qui furent assemblez au Concile de Seleucie, auquel se trouua aussi de bonne aduenture le grand S. Hilaire de Poictiers lors banny de son pays, que S. Hierosme appelle par allusion le Rhosne de l'eloquẽce Gauloise, dict que Phœbadius & Seruatio lors Euesque de Tungeren furent entre tous les plus constans, dresserent le symbole de la foy Catholique, & prefererent la verité d'icelle à toutes les menaces qui leur furent lors faictes de la part des

Empereurs fauorisans aux Arriens,& à tous les tourmens qui leur furent presentez. Et toutesfois, cõme le temps corrompt toutes choses humaines, le nom de ce S. Euesque a esté si peu heureux entre les siẽs mesmes, qu'auiourd'huy non seulemẽt en ceste histoire, mais encor és liures de sa propre Eglise il se trouue alteré & changé. Mais en ce qu'il a dict de la constance & fermeté de Phœbadius, il n'auoit pas faute d exemple de son propre pays. Car dés auparauant sous l'Empire de Diocletian & Maximian, estoyent morts pour la foy Chrestienne Caprasius & Fides l'vn & l'autre Agenois, desquels la memoire demeura depuis en tel honneur & en telle reputation entre nos ancestres, que sous les Rois de la premiere race, & du temps des enfans de Loys premier Chrestiẽ que nous appellons Clouis: Il y a auiourd'huy pres de mil ans, la Basilique de Caprasius seruit d'asile & de refuge à la femme du Duc Regnoualdus, comme depuis sous le Roy Gontran, celle de S. Vincent, non pas l Espagnol mais l'Agenois, de laquelle les restes se voyent encore auiourd'huy au mesme lieu de son martyre, dõt Gregorius Florens Euesque de Tours faict tres-honorable mẽtion, seruit aussi de cachette aux tresors du païs. Vray est que l'vne & l'autre retraicte eut fort peu heureux succez: d autant que de l'vne ceste Duchesse fut tiree par force & enuoyee à Tholose, où elle se retira encores en l'Eglise S. Saorny, puis en celle de la Daurade, & en l'autre furent les tresors pillez & le lieu bruslé par ceux qui poursuiuirent Gõbault iusques en Comminges, où en fin ils le tuerent. Depuis ce temps la ville d'Agen n'a pas eu faute de bons Prelats & Euesques, comme Dulcidius successeur de Phœbadius & autres, entre lesquels on peut encores remarquer quelques vns de la lignee de ceux qui portoient le tiltre de Ducs d'Aquitaine & de Gascongne, comme Gimbauld fils de Sance, & Hugues fils de Gimbault tous deux l'vn apres l'autre, mais mediatemẽt Euesques & Cõtes d'Agen. Dõt on peut vray-semblablemẽt estimer que le tiltre de Cõte soit tousiours depuis demeuré à leurs successeurs Euesques, qui le retiẽnẽt encores à present, mais sans fruict & sans effect, ne iouyssans d'aucuns

droicts de ceste dignité. Aussi à vray dire, par les anciennes histoires se peut assez recognoistre que ce Comté & pays d'Agenois ayant esté des appartenances de la couronne de France (mesmes ce qui est de la riuiere de Garonne, & auparauant & depuis la victoire des Rois Theodebert & Theoderic sur les Gascons, lesquels estans descendus de leurs montaignes soubs Childebert, s'estoient mis plus au large en la plaine) & ayant esté baillé entre autres terres par le Roy Dagobert à Aribert son frere, retourna par la mort de ces deux Euesques entre les mains de ceux qui s'estoiét emparez de la Guienne soubs la nonchaillance & faictneantise des derniers Rois de la seconde race (de laquelle toutesfois celuy qui emporta le surnom de grãd, ayant estably l'vn de ses quatre principaux seiours en son palais de Cassegneuil en ce mesme Cõté, y fonda luy & ses enfans plusieurs belles Eglises & monasteres, & entre autres l'abbaye de Clerac & celle d'Eyxse, retenant encor auec le nom, quelques restes de l'ancien Excisum mentionné en l'itineratire Romain) & de la ce pays estãt tombé és mains d'Heleonor fille de Guillaume, Duc d'Aquitaine, & Comte de Poictou, & par son mariage auec Loys (non sans cause appellé le ieune) reuenu à ceste couronne, en fut depuis distraict & desmemoré par vn peu heureux diuorce, & par vn remariage encores plus malheureux transporté à l'Anglois, qui le retint & occupa depuis l'an mil cent cinquante deux, iusques à ce que le Roy Richard par le contract du second mariage de Ieanne sa seur, en l'an mil cent nonante six le ceda & transporta auec le Quercy au Comte de Tholose pere du dernier Raymond. Ce qui semble encor n'auoir esté lors faict sans apparence de quelques pretentions precedentes de la part du Comte, du moins pour le regard d'Agẽnois : d'autant que par quelques reliques anciennes de nostre histoire, se trouue remarqué, qu'auãt le temps du Roy Charles le simple, Vulgrin Comte d'Angoulesme s'empara d'Agen y pretẽdant droict du chef de sa femme sœur de Guillaume Comte de Tholose : & qui plus est laissa ceste ville auec Perigueux à Guillaume son second fils. Tant y a qu'à ce der-

nier Raymond l'Agenois fut delaissé par le Roy S. Loys, en faisant le traicté de Paris au mois d'Auril 1228. par lequel fut aussi conclud le desmantellement de trente places du Comte, entre lesquelles furent par expres les villes d'Agen & de Condom. Ce traicté est celuy mesmes par lequel fut accordé le mariage entre monsieur Alphonse de France Comte de Poictou, frere de S. Loys, & Ieanne fille de ce Raymond, par le moyen duquel la succession du Comte de Tholose (qui estoit de son origine de la maison de Carlat en la Comté de Rhodez) vint au frere du Roy & depuis à la couronne de France. Mais ce ne fut qu'apres le decez d'Alphonse & de Ieanne: pendant la vie desquels en passant le traicté de l'an 1259. entre le mesme Roy S. Loys & Henry d'Angleterre (que les Anglois nous feroient volontiers croire auoir esté la premiere recognoissance de l'hommage de la grand Gascongne qu'ils appellent) fut par expres accordé pour le regard de la terre d'Agenois & Cahorsin, ainsi parloient-ils lors, que si ceste terre escheoit par succession de la Comtesse Ieanne au Roy de France ou ses hoirs, il seroit tenu rendre au Roy d'Angleterre Duc d'Aquitaine le fief de la terre d'Agenois, sauf l'hõmage de son frere, auec la vallue d'icelle en deniers par chacun an selon qu'elle seroit prisee à droicte valleur de terre par preud'hommes nommez. Mais si elle venoit en domaine au Duc, le Roy ne seroit tenu luy rendre ledit reuenu par chacun an. Et s'il estoit aduisé par la Cour de France, que pour ladite terre le Duc deust auoir aucuns deniers pour raison de la gagerie d'icelle faicte au Comte de Tholose pere de Raymond, le Roy luy rendroit lesdits deniers, ou le Duc retiendroit la terre iusques à ce qu'il fust payé. Apres la mort d'Alphonse y eut proces & differend entre les executeurs de son testament & le Roy d'Angleterre pour raison de quelques droicts d'Agenois, qui fut traicté en la Cour de France, cõme souueraine, & du Duc & du Duché de Guienne: & se trouue encores auiourd'huy l'arrest du Parlement de Paris, de la Toussainct 1287. (comme lors ils auoient certains temps & termes, pendant lesquels ils vacquoient à l'expedition de

la Iustice, mesmes és iours de festes, ainsi que messire Guillaume Durandi, Euesque de Mendes dict en quelque endroict, & est l'arrest conceu en ces mots. *Dictum fuit per arrestum quod super consuetudinibus super quibus inquirendum est inter Regem Angliæ & executores testamenti Comitis Pictauensis, inquiretur per testes singulares cum terra Agennensis regatur iure scripto.* Ce qui monstre assez que lors és pays que l'on appelle de droict escript, la forme d'enquerir par turbes n'estoit receue ny practiquee. Encores à ce propos entrelassera il ce mot en passant, Que bien que le pays d'Agenois fust encor de ceste qualité, toutesfois deslors & de plus grande ancienneté la ville d'Agen auoit ses statuts & ses coustumes redigees par escrit, depuis confirmees par aucuns de nos Rois, voire enregistrees en la chambre de leurs comptes de Paris. Et la banniere qui se voit peinte és anciens exemplaires d'icelles, sous le tiltre de l'ost du seigneur ou du serment, porte les remarques apparentes des armes des Comtes de Tholose, mesmes de celles de Raymond, duquel ce pays & de l'vn & de l'autre costé de Garonne retient encores auiourd'huy le nom en ses mesures. Apres la mort d'Alphonse & de sa femme sans enfans, quelque traicté qu'il y eust pour ceste succession ou reunion, la terre d'Agenois ne laissa d'estre contentieuse entre le Roy de France & l'Anglois, lequel y pretendoit tousiours droict par le moyen du premier contract de cession qu'il disoit n'estre qu'vn engagement. Voila pourquoy quelque temps apres par autre traicté faict en la ville d'Amiēs, le 23. iour du mois de May 1329. entre Philippes de Vallois lors nouuellemēt appellé à la couronne par l'ancienne loy du Royaume, & Edouard Roy d'Angleterre, comme Duc d'Aquitaine, entre autres choses ce pays d'Agenois fut rebaillé au Duc à tenir en pareil droict que le surplus de sa terre de France, dont il feit encores lors hommage lige au Roy, voire en la mesme forme & maniere que les autres vassaux & Pairs de ce Royaume auoyent accoustumé, comme en faict foy l'acte authentique qui s'en trouue du 6. iour de Iuin ensuiuant. Qui monstre assez que l'Historien qui en a voulu parler autrement, ou n'en a bien sceu la verité, ou en

cest endroict, comme en plusieurs autres, a voulu fauoriser l'Anglois, vray est qu'apres le malheureux succez de la bataille de Poictiers, par le traicté conclud à Bretigny prés Chartres, au mois de May 1360. le Roy d'Angleterre pretendit tenir ce pays en quelque plus grand droict, & nommément la Cité & le Chasteau d'Agen, specifiez en ces termes par ledit traicté, se fondant encores sur ce que par le subsequẽt de Calais il n'y eut rien de retranché pour ce regard. Mais peu apres & en l'an 1369. ayant esté la Guyenne reconquise au Roy, interuint arrest de commise & de reunion du 14. May 1370. par le moyen duquel comme par vn iuste iugement de Dieu, ce Côté entre autres, retourna à la couronne d'où il estoit party. Toutesfois ne laissa pour cela le Roy d'Angleterre de le quereller depuis, comme le surplus de ce qu'il pretendoit luy appartenir. Et est remarquable en cest endroict, qu'entre les propositions faictes par les deputez des deux Rois assemblez à Amiens ou mois de May 1390. fut fait offre de la part du Roy de laisser entre autres choses au Roy d'Angleterre le Comté & pays d'Agenois. Et pour luy faire mieux gouster la grandeur de cest offre, les deputez, gens entendus, adiousterẽt par expres, qu'oudit pays d'Agen y auoit trois Citez, sçauoir est Agen, Condom & Lectoure: Ce qui pourroit sembler nouueau pour le regard de Lectoure à ceux qui sçachans biẽ que c'est vne Cité fort ancienne, portant tiltre d'Euesché de plus long temps, ne sçauroient pas que sous les Comtes d'Armaignac & lors de l'arrest de l'an mil quatre cens soixante, non seulemẽt la ville de Lectoure acquise ou retiree l'an mil trois cens vn, par le Roy Philippes le Bel d'Helies de Talleran Cõte de Perigort, & depuis par luy donnee à Arnault de Gout, frere du Pape Clement cinquiesme, fils de Garsie, & par le testament de Reyne de Gout, fille de Bertrand, & petite fille d'Arnault, demouree à Iehan Comte d'Armaignac, deuxiesme de ce nom son mary; mais aussi vne partie des autres terres, portans tiltre particulier de Comtez & Vicomtez qui sont auiourd'huy soubs la Seneschaulcee d'Armaignac, & entre autres les Vicomtez d'Auuil-

lar & de Leomaigne comprinses en la mesme acquisition, ensemble la Vicomté de Brouillhez venue par eschange de la maison de la Rochechouart, estoient du ressort de la Seneschaulcee d'Agenois, tellement qu'il estoit au choix des subiects d'icelles de se pouruoir ou à Agen ou à Condom. Et se trouuent lettres patentes du Roy enregistrees en la Cour de Parlement de Bourdeaux, mesmes de l'an mil quatre cens soixante & quatorze, par lesquelles il declare qu'il entend que les terres du Comte d'Armaignac qui souloient auparauant ledict Arrest ressortir en la Seneschaulcee d'Agenois, soyent & demeurent du ressort dudit Parlement de Bourdeaux. Ce que toutesfois n'a depuis sorty effect pour le regard du ressort, mais bien en sont demourees quelques remarques en l'estendue de la Recepte ordinaire, qui comprend encores auiourd'huy soubs soy lesdites Vicomtez. Quant à Condom, il n'y a point de doubte qu'elle ne fust d'ancienneté de l'Agenois, & n'estoit aucunement Cité, ains vne simple ville, ayāt prins son commencemēt d'vne Abbaye de l'ordre S. Benoist, fondee par Algasius Duc d'Aquitaine, Ysamburgis sa mere, & Agnes sa femme, sous le dioceze mesmes de l'Eueché d'Agen, duquel ceste ville fut depuis distraicte par le moyen de ce que le Pape Iean xxij. erigea ceste Abbaye, comme plusieurs autres de la Guyenne, en tiltre d'Euesché, demeurant neantmoins les Chanoines d'icelle reguliers, iusques en l'an cinq cens quarante neuf, qu'ils furent secularisez par Bulle du Pape Iules deuxiesme de ce nom, confirmees par lettres patētes du Roy, de l'an 554. Quant à la temporalité, encores est elle à present soubs vne mesme Seneschaulcee, à laquelle, pour ceste consideration, on a depuis quelques annees adiousté le tiltre de Gascongne, bien que sous les Rois d'Angleterre pēdāt qu'ils ont occupé la Guienne, le nō & tiltre de Seneschal de Gascongne fust de celuy qui estoit par eux enuoyé pour lieutenant & gouuerneur de tout leur pays de par deça: & le surnō du Mas, qui est du mesme costé de Condō, en demeure encor auiourd'huy pour marque irrefragable, nonobstant la diuisiō des sieges faicte de nostre memoire par lettres patētes du Roy

du Roy & arrests de son Conseil priué sur icelles, des 24. iour de May, & trentiesme Ianuier cinq cens cinquante huict. Mais son intention n'est pas, & le lieu aussi & l'heure ne luy permettent de poursuiure icy plus auant les particularitez de ce subiect, & encores moins d'entrer en autres remarques des derniers temps qui peuuent mieux estre cogneuz que ceux qu'il a seulement voulu toucher comme en passant, pour mõstrer que ce n'est pas sans cause qu'il a pleu au Roy fauoriser ce pays d'vn si long seiour de ceste compaignie. Et Dieu vueille que les habitans recognoissans, comme ils doiuent, ceste grace & faueur singuliere de leur Prince naturel & seigneur souuerain, en puissent bien faire leur proffit à l'aduenir, & sur tout que les Magistrats & officiers puissent prendre exemple à ce qu'ils y ont veu en l'administration de la Iustice, sans brigues, sans corruptions, sans passions particulieres, & sinõ auec telle soudaineté que l'humeur du pays pouuoit sembler le desirer, au moins auec telle moderatiõ & attrẽpance, voire auec diligence telle que la vraye iustice requiert, de laquelle les pl9 saiges & aduisez ont dict la precipitation estre maratre. Encores ont ils tous occasion de porter d'autant plus doucement le partement d'vne telle compagnie, qu'il a pleu au Roy ne l'esloigner du tout de ce pays, changeant seulement sa seance en lieu fort proche, qui est la Seneschaucee de Perigord, pour le bien & soulagement de laquelle, affin qu'elle se resente de plus pres du fruict de sa Iustice, & par maniere de dire, des rayons de son œil, dont elle a autant ou plus de besoing qu'aucune autre de ce ressort, il luy a pleu commãder, à ceste Cour de se trãsporter en la ville de Perigueux, par les lettres patẽtes dont lecture a esté faicte presentement, Sur lesquelles partant il a requis estre mis, Qu'elles ont esté leues, publiees & enregistrees. Et pour l'execution d'icelles, estre prefix iour certain, auquel ladicte Cour cessera de toutes expeditions en ceste Ville d'Agen, iusques au vingtiesme iour du moys de Iuing prochain dans lequel elle se rendra toute entierement en la Ville de Perigueux, pour y faire l'ouuerture de sa seance. Auquel iour toutes assignations tant ciuiles que criminelles, lors,

escheues & à escheoir soyét continuees, Et enioinct aux arrestez & eslargis par ceste Ville d'Agen de se rendre en l'estat à ce mesme iour en ladicte ville de Perigueux, sur peine d'estre declarez attaincts & conuaincus des cas dont ils sont preuenus accusez; n'empeschant à ceste fin le chemin leur estre baillé pour prison, à la charge toutesfois pour le regard de ceux qui sont en la garde des Huissiers, de bailler caution de se representer, auec deffenses de communiquer par eux ou autres auec les tesmoings, ny les intimider, sous les mesmes peines. Et quant aux prisonniers qui resteront és prisons de ladite Cour, non iugez, iceux estre menez & cōduits sous bōne & seure garde par le Visenes chal d'Agenois & Gascongne, ou son lieutenant en ladicte Ville de Perigueux & és prisons d'icelle, dedans le mesme iour du la premiere seance, exceptez ceux qui tiendront pour amendes & reparations pecuniaires adiugees au Roy ou aux parties ciuiles, lesquels demeureront & seront delaissez és prisons ordinaires de ladicte ville d'Agen iusques à plain payement, ou qu'autremēt par la Court en soit ordonné. Et outre enioinct aux procureurs qui sont chargez des causes, procez ou instances pendantes en ladite Cour, de se rēdre en ladicte Ville de Perigueux au iour qui sera prefix, ou substituer autres procureurs de ladicte Cour en leur lieu & place, qui seront tenus s'inscrire & mettre coppies signees de leurs substitutions ou greffe d'icelle, dedans le premier iour de ladicte seance, sur peine d'amende arbitraire, & de tous despens, dommages & interests des parties: Et au surplus, d'obeir & satisfaire aux arrests & reiglemens cy deuant faicts, sur les peines y contenues. Et ce pendant qu'ils ayent à remettre au greffe dedans tel temps qu'il plaira à la Cour arbitrer, les procez dont ils sont chargez par leurs recepissez ou sur le registre: & qu'à ce faire, ledict tēps passé, ils soyent contraincts par toutes voyes & manieres deues & raisonnables, mesmes par emprisonnement de leurs personnes. Aussi estre faict vn roolle des appellations verbales & requestes ciuiles, & autre roolle des simples requestes sur les placets & ethiquettes que lesdicts Procureurs bailleront, pour estre les-

dicts roolles publiez auant le partement de ladicte Cour, & sur iceux plaidé & exploicts donnez contre les deffaillans dés le premier iour de la seance en la Ville de Perigueux: & à ceste fin estre enioinct ausdicts Procureurs de retirer les sacs & pieces des Aduocats qui s'absenteront pour leurs affaires ou empeschemens, & en charger autres pour se tenir prests de plaider audict iour & autres ensuyuans, sur peine de tous despens, dommages & interests des parties, contre lesquelles sera prins ou donné deffaut, congé & autre exploict à faute de ce.

Et ce pendant estre mandé & enioinct au Seneschal de Perigord, ses lieutenans & autres iuges de ladicte Seneschaucee, Viseneschaux dudict Perigord, & des pays circonuoisins, de faire tout debuoir d'informer des crimes & excez commis en leur ressort, dont la cognoissance peut appartenir à ladicte Cour, decreter les informations, mettre & faire mettre à executiō lesdicts decrets & tous autres cy deuāt decretez & non executez, Et aux substituts d'y tenir la main sans aucune dissimulation ny conniuence, & d'aduertir & certifier la Cour dedans le iour qui leur sera prefix, du debuoir qu'ils auront faict chacun en leur esgard, sur peine de suspension de leurs estats, & de priuation s'il y eschet.

Quant au surplus du contenu esdictes lettres concernant le renuoy des causes & proces des pays & ressorts de Quercy, Rouergue & Armaignac dont cognoissance à esté attribuee à ladicte Cour par lettres patentes du Roy publiees en icelle le vingtsixieme Octobre, mil cinq cens quatre vingts & deux, d'autant qu'il y a esté pourueu sur ses conclusions, par l'arrest donné en l'audience du sixieme iour du present moys, & pareillement à ce qui concerne le debuoir des Maire, Consuls, & officiers de la ville de Perigueux pour pourueoir aux necessitez & commoditez tant de la seāce, que du seiour de la Cour en ladicte ville, A dict n'auoir autre chose à requerir pour ce regard quant à present.

P. P.

PRÆFATIONES ET NOTÆ IN VARIOS AVCTORES.

Item Epiſtolæ & Verſus.

PRÆFATIO IN SALVIANVM.

PETRVS PITHOEVS V. C. NIC. FABRO REGIS CONSIliario S.

Etus est Poetæ Romani dictum,

Sperne mores transmarinos, mille habent offucias.

Ciue Romano per orbem nemo viuit rectius.

Quippe malim vnum Catonem, quam trecentos Socratas.

Ego vero mi Faber externas etiam virtutes vel transmarinas & laudo & admiror lubens: sed patrias & domesticas nihilo sane inferiores præ illis quadam non dicam inuidia, sed ignauia nobis sordere negligique, & indignor & doleo. Nam etsi ipsa sibi virtus precium pondusque est, habet tamen momenti nonnihil in animis hominum patriæ nomen, cui etiam in rebus æstimandis tribui aliquid, neque præter æquitatem, & fortassis officij esse videatur. Et quod Periander quondam

valde se probare dicebat vrbium moderatores, qui externis primum, deinde suis ius redderent, valeat sane in forensibus iudiciis ad peregrinantium hospitumq; solatium, immo & ad reipub. ipsius gloriam, dum nequid ea re ciuium iuri laudique detrahatur. Sed iam libere dicam, mi Faber, sic sæculum est, vt qui vitiis nostris pares esse vix possumus, maiorum virtutibus æstimandis omnino impares simus: quibus tamen quid anteferatur non video. Nam vt religionis cultum intueamur (quæ nunc mihi visio proposita est) quid est quæso, quod Galliæ ceteris orbis regionibus inuideant? Scripserit vtique Sulpitius trans Alpes Dei religionem serius visam: Ecclesiarum tamen in Celtis apud Irenæum mentio, atque ille ipse iam noster factus Hirenius, & Vettij Epagathi martyrumque Lugdunensium celebratissimæ etiam apud nos Græcos memoriæ, quos iam tum progressus sacrosancta fides apud fecisset, satis ostendunt: & quod apud Cassiodorum Theodericus Gundebaldum laudat quod per eum, vt ipsius verbis dicam, Burgundia gentile propositum deposuerit, si quis non ad fœdus societatemque cum Romanis Gothisque successoribus initam, sed ad Christianismum referre volet, profecto satis prodat nō intelligere se quæ tum gentes ab Italis dicerentur. Iam & illos ipsos Burgundiones tum quidem ad fines Æmiliæ & Liguriæ progressos, dein Massiliensis prouinciæ ac regionū circa Rhodanum Sacaunamque ditione cōtentos, multo ante Christiana fide imbutos fuisse vel ex Ecclesiastica Græcorum historia constat. Illud sane temere inficiari nolim, quod & idē Seuerus testatur, ante Martinum adeo paucos in agris vicisq; apud nos fuisse Christianos, vt non abs re antiquitas nostra paganorum nomen de iis vsurpasse videatur. Atque ob id quidem minus miror Pannonium hominem sane diuinum, tanto à nostris honore habitum vt ab eius transitu siue depositione diu annos numerarent: post etiam nundinarum solennium dies vt Remigij sic Martini nominibus insignirent: quin & Turonicum iter non minoris quam Romanum facerent. Sed habuisse tum ac multo etiam ante ciuitates suos Episcopos (quos & Papas communi vocabulo appellabant) nec eos quidem vulgari

garis notæ homines,ſed viros ſummos& probitate atque eruditione orbi admirabiles,notius eſt quam vt pluribus demonſtrari opus ſit. Teſtis idem ille Gallogræcus Irenæus. Teſtis & eius anteceſſor Fotinus Polycarpi,vt tradũt diſcipulus, Antonini fere principatu Romam miſſus, epiſcopante in ea vrbe Eleutherio,quem Benedicti elogio Tertullianus Afer martyrem ornat. Teſtes Tholoſanus Saturninus, Gratianus Turonicus,Trophimus Arelatenſis,Strimonius Aruernus, Martialis Lemouicus,Paulus Narbonenſis. Teſtis Pontius Cypriani in Africa diaconus,poſt eius beatum martyrium presbyterio in Gallia functus. Teſtes illi quos Donatiſtæ Africæ quantumuis ſuperbi & difficiles, in cauſa tamen Cæciliani libello ad Conſtantinum Imperatorem dato ſibi ex Gallia potiſſimum iudices dari poſtularunt. Teſtes & ij qui Arelatenſibus, aliiſq; Synodis circa ea tẽpora.quin & ante ipſius Conſtantini principatum in Gallia habitis frequẽtes adfuere. Teſtis Nectarius Viennenſis qui Vaſenſi primus interfuit. Teſtis & ille nunquã ſatis laudatus Hilarius,per quem de prælio (vt Hieronymus ait) reuertentem Gallia Arminenſis perfidiæ & ὁμοιϐσίας dolum vitauit,cum omnes pæne toto orbe Eccleſiæ ſub nomine pacis & regis Arrianorum conſortio pollutæ eſſent vſque eo, vt eius quoq; cõtagionis ac labis nõ in Græcorũ modo Theologorum libris,ſed in ipſis etiam Imperatoriarum legum codicibus hodieque ſuperſint reliquiæ. Teſtis idem Sulpitius ſacræ hiſtoriç ad ea tempora ſcriptor,non Biturigarum Epiſcopus generis Senatorij,vt pleriſq; male viſum eſt,ſed Primuliacenſis in Aquitania presbyter longe Gunthranni regis temporibus antiquior,Paulini familiaris,quo digniorem Salluſtio Tacitoque æmulum ne inter Romanos quidem ſuperioris ætatis ſcriptores vllum video. Quin & Paulinus ipſe,& Ruſticus,& Phœbadius, (ſiue ille Aginnenſium Feudarius hodie ſit,ſeu quis alius) & Proſper Aquitani. Teſtis Aletius presbyter Hieronymo & ſanctitate & eloquentia doctrinaque laudatus: teſtis Vincentius qui Peregrini nomine Commonitoria ſcripſit,quibus nihil eo genere aut maiore iudicio aut acutiore ſtillo conſcriptum memini. Teſtes poſt hos Eucherius

Lugdunensis, Hilarius Arelatensis, Ecdicius, Auitus & Claudianus Mamertus Viennenses, Apollinaris Aruernus, Faustus Rhegiensis, & vt ad Masilienses aliquando veniam, Musæus, Gennadius & hic iam noster Saluianus. Nam quid ego Belgas Celtasque memorem Lupum Tricassinum Pontificum principem dictum, & Germanum Antisiodorensem, quibus assertoribus vltima Britannia fidei ingenuitatē retinuit? Quid Remigium illum Rhemensem? quid alios eius ætatis Episcopos ac presbyteros? quorum in Catholicā zelo a Francis galliæ imperium deberi scio, & à recentioribus historiographis non satis animaduersū miror: de quibus dabitur alias amplior dicendi locus. Nunc quidem istos tātum digito indicasse volui, per quos potissimum singulari quodam Dei beneficio effectum est, vt, etsi ea ætas næuis suis non caruerit, sola tamen Gallia ab acerrimo regidissimoque censore monstra non habuisse dicatur. Hoc vero illi non voce tantum de ambone & pulpito, aut aræ gradibus consequuti sunt, sed libris dictatisq; suis, quos si quis cum aliarum nationum scriptis conferre vollet, ausim ego sacramento contendere, nec verborum nitore, nec sententiarum pondere, nec rerum grauitate cessuros. Atque adeo sæpe optaui horum non modo quæ edita sunt, sed & quæ ex antiquis bibliothecis recuperari possent, omnia colligi & gallicæ Theologiæ tanquam speculum quoddam fieri, in quo maiorum nostrorum virtutes quasi contractis luminibus clarius elucerent. Quam in rem, etsi aliud mihi studium, alia professio est lubens tamen meritoq; operam patriæ semper impendam: quin, si nihil aliud in me est, votis saltem meliorum conatibus adero, quorum nunquam nisi sero damnabor. Eius meæ deuotionis fidem interim faciet hic Saluianus, cuius scripta, quorum magna pars hactenus lacera disiectaque iacuit ita collegi, vt veterum codicum beneficio longe meliora atque integriora polliceri ausim. Librorum quidem de prouidentia exemplar, ex Patris clarissimi viri bibliotheca pridem habui illorum qui ad Ecclesiam Timothei nomine inscripti sunt optimum vetustissimū precio nactus sum: Epistolarū quod superest Petri Danielis nostri viri optimi & antiquitatis

ſtudioſiſſimi codici magna parte debetur. Quanquam autem ea nunc morum labes eſt, vt neque mala noſtra, neq; remedia pati poſſe videamur, quando tamen ægroto dum anima eſt ſpes eſſe dicitur, dedi & hoc ſpei noſtræ vt Saluiani de non abſimili ſæculo quærellas noſtris potiſſimum hominibus exponerem, quibus nullum tot tantiſque malis præſentius remedium eſſe putaui. Qualecumque eſt tibi potiſſimum deberi volui atque in tuo nomine apparere, vt eſſet apud omnes teſtimonium amicitię eius qua me tibi ob ſummas virtutes tuas & ſingularem in me beneuolentiam deuinctum ſentio, atque vltro profiteor. Bene vale, mi Faber, & Saluianum tibi cōmendatum me abſente typographo ſæpe cōmenda. Lutet. Pariſior. Non. Octob. feriis vindemialib. anno Chriſti CIↃ.IↃ.LXXIX.

PRÆFATIO

IN PAVLVM DIACONVM.

P. PITHOEVS BASILIO AMERBACHIO IC. BASIL.

ENE monent qui ſcientias diſciplinaſque omnes ab antiquis illis maiorum gentium auctoribus repetendas ediſcendaſque cenſent, quorum qui luminibus obſtruere conantur, vt quaſi cornicum oculis confixis ſoli ipſi regnent, ſoli ſint à quibus poſt hac omnium artium iura petãtur, perinde mihi facere videntur, ac qui illimium fontium capitibus obductis caſtelliſque euerſis, ex lacubus paludibuſque cœnoſis homines haurire iuberent. Sed habet hoc hiſtoria pene ſingulare, vt cum vna inter cæteras antiquitatis parẽs conſeruatrixque ſit, omnium tamen temporum auctores ferat: imo non ferat quidem ſolum, ſed etiam deſideret. Nec enim ſi quis ex Cæſare Tacitove Gallorum Germamanorumque mores quamtumuis anxie & diligenter didicerit, ob id noſtræ hiſtoriæ peritus vtcumque habebitur, immo hæc cum nuda & vix bene inchoata cognitio in turpes pudendoſque errores inducet, ſi illis etiam in poſteriorum temporum memoria

abuti velit, quæ alia plane sunt,& suos auctores habent: quos sane optandum maxime esset elegantiores rebusque ipsis digniores aliquantulum fuisse,sed tamen quando ita sæcula tulerunt,iis tandem vt lippis saltem oculis omnino vtēdūm est. Hæc vero si miseria quædam est & infelicitas, o miseros, Basili,Consultos iuris,non dico illius Romani puriputi,quod puros etiam putosque Romanos,id est,politissimos & elegantissimos authores adiutoresque habet,sed nostri quod ex posteriorum non tantum legum & constitutionum, sed & historiarum fere cœnoque haurire cogimur, si quidem veram nobis & genuinam eius cognitionem volumus comparare. Quamobrem cum sæpe alias antea,tum hoc maxime tempore,quo plus aliquantulum otij nactus sum quam fortasse vellē nostrorum regum & Imperatorum historiis lubens animum appello, atque vt solet curiositas interdum liberalior esse, quo aliquem etiam fructum ex hac nostra,vt ita dicam, peregrinatione cæteri percipiant,operam do. Ac de Gallicis quidem historiis legibusq; gothicis etiam ac Longobardicis,quibus cum illis magna cōmunio est cōsilij mei executionem in aliud tempus differre melius putaui,quo Deo ἀπὸ μηχανῆς pro sua clementia & benignitate summa visum fuerit, & patriam nobis trāquilliorem,& nos patriæ meliores reddere,in qua ex veterum librorum thesauris tum alienis tum meis,si modo supersint,vt opto speroque,salui, non integriora modo, quam vulgo nonnulla extent,sed & plura & præstantiora hoc genere præstare possumus. Germanicorum vero. authorum, ante annos ducentos patriam historiam Latine scripserunt, edendorum prouinciam P. Perna sedulus & diligens typographus meo hortatu lubens suscepit. Ac iam quidē de Othone,Gunthero, & aliis quibusdā nescio quid præstitit; sed cum ante proximas Francford.nundinas,quas sibi, vt scis, librarij in negociis constituendis tanquam cynosuram aliquam proponere solent, reliquos absoluere non posset, & in hanc forte miscellam historiam veteris tui libri fide allectus diuertissem,facile assensus sum,atque etiam authorfui,vt eam cuius venalia exemplaria iamdiu nulla extarent, tandem

aliquando publico redderet, aliquot locis, vt ego quidem arbitror, & meliorem & auctiorem. Nam ex tuo illo manuscripto multa restituta, plura etiam adiecta quę omissa antea fuerãt, facile deprehendet quisquis hanc editionẽ cũ priore conferre non grauabitur. Omnia sane fideliter expressa, affirmare ausim. Nam quæ margini typographus adiecit, ea video esse quę ipse ex veteri tuo libro, interiori adscripserã, sæpe etiã linea inducta cum quædam non probarẽ, de quibus tamẽ suum cuiq; iudicium relinqui non moleste fero. Epigraphen historiæ ex Metensi exemplari reddidi, cum ante annos XXXVI. Eutropij nomine a Sig. Gelenio doctissimo & diligentissimo viro edita esset: cuius nihilominus præfationem omitti passus non sum, ne quis sua laude fraudetur. Sed magni interest scire quid cuiusque sit, vt intelligatur quantum cuique tribuendum, & auctori sua interdum fides constet. Sane quæ Eutropij proprie sint, quæ postea Paulus Longobardus (quem Eghinardus Pisanum Diaconem, plures Aquilegiensem vocant) adiecerit, ex cuiusque libris separatim pridem excusis facile cuius suis erit internoscere. Cætera vetus ille Metensis codex iudicauit a' Landulpho addita, cuius nomen, vt verum fatear, tum primũ mihi audire contigit. At pene omnia ex Ecclesiastica Anastasij historia ad verbum transcripta liquido iurare ausim. Quod cum ante annos aliquot N. Vignerij medici integerrimi & Chronologiæ (cuius breui accuratissimum specimẽ editurus est) valde studiosi ope integrum Anastasij exemplar nactus essem, ex vtriusque inter se collatione, facile mihi fuit deprehẽdere. Sed nescio quo facto miser Anastasius antequam lucem ferret geruli perfidia quodammodo abortus, est secundis illis Gallicæ tempestatis fluctibus interceptus abreptusque: ex quib⁹ si ante eum saluum recipere licuisset, prodiisset hic quidem procul dubio longe integrior, nec aliunde Nicephori Chronologiam mutuari necesse fuisset. Sed prodibit ille quidem cũ Deus volet, a quo non despero, & hoc ipsum exemplar & alia quædã pretiosiora multo, quibus optarim potius vt hoc nostro qualicũq; otio frui contigisset, bonorũ virorũ fidei alicubi esse commissa. Interea tamen præfationem quam frater

meus forte inter sarcinas a me iam diu exscriptam reperit, adiicere visum est, vt hac saltem ex naufragio, si quod vel iam contigit, vel fortasse post hac, quod Deus auertat, continget tabellula supersit. Non feret vero moleste aut grauiter, vt spero, magnum Germaniæ ornamentum Ioac. Camerarius, qua esse eum audio humanitate & in rem literariam animi propensione summa interpretationem suam Nicephorianam pro Anastasiana adiectam esse: quæ vt exemplaris Græci vitio, quę vir doctissimus & elegantissimus vsus est, adeo plena integraque non sit, certe multis partibus politior elegantiorque videtur. Est tamen quod Anastasio concedamus, qui sub Caroli magni filiis nepotibusque pontificiæ Bibliothecæ curam gessit, vir alioqui, vt secula tulerũt Græcæ linguæ non adeo imperitus: ex qua de Dyonisio nostro, Io. Eleemone, & aliis quibusdã multa in Latinam linguam transtulit, quæ in Bibliothecis passim extant. Sed non adeo obuia est historia, qua Damasum vsque ad obitum Adriani secundi suppleuit: Sed nec volumen illud Synodi Constantinopolitanæ, quod pridem mihi videre contigit: in cuius præfatione memini Anastasium serio & grauiter conqueri necdum suo tempore imaginũ cultum a Francis siue Galliis fuisse receptum. Et sane, si verum seri volumus, nuper admodum nostri homines imaginosi esse cœperunt. Testatur id satis superque, vt vetera illa omittam, de Claudio Taurinensi aliisque prouincialibus episcopis, ipsius Imperatoris Caroli contra Synodum C. P. liber ante annos viginti Lutetiæ editus, cuius fides vel vnius Hincmari Remensis testimonio extra omnem suspicionis aleam esse potest. Quidquod in antiquis eius Annalibus hodieque sic scriptum legimus? Anno DCCXCIIII. Synodus habita in Franconofurt, in qua hæresis Feliciana coram Episcopis Galliarum, & Germaniarum Italorumque, præsente magno principe Carolo & missis Adriani Apostolici Theophylacto & Stephano episc. tertio damnata est. Pseudosynodus etiam Græcorum pro adorandis imaginibus habita, & falso septima vocata ab Episcopis damnata. Sed & de posteriore Constantinopolitana Synodo Benedictinus

monachus, siue is Ademarus sit, siue alius (quo magis credo) qui annales Francorum prosequutus est, ex quibus pridem ad Aymoinum pleraque adiecta sunt, palam scribere ausus est, ea quæ malo ipsius verbis referre quam meis, & eo quidem lubẽtius, quod & Anastasij nostri meminerunt. Adrianus, inquit, Papa secundum quod Nicolaus decessor eius dispofuerat, missos suos, donatum scilicet Ostiensem episcopum, & Stephanum Nepesinum episcopum, & Martinum Diaconum S. Romanæ ecclesiæ ad Basilium Imperatorem, & ad filios eius Constantinum & Leonem A.A. Constantinopolim direxit: cũ quibus & Anastasius Bibliothecarius Rom. sedis, vtriusque linguæ peritus perrexit: & synodo congregata (quam Octauam vniuersalem Synodum illuc conuenientes appellarunt) exortum schisma de Ignatij depositione, & Fotij ordinatione sedauerunt, Fotium anathematizantes, & Ignatium restituentes, In qua synodo de imaginibus adorandis aliter quam Orthodoxi Doctores antea definierant, statuerunt: quædam etiam pro fauore Romani pontificis qui eorum votis de imaginibus adorandis annuit, & quædam contra antiquos canones, & cõtra ipsam suam Synodum cõstituerunt, sicut qui eandẽ Synodum legerit, patenter inueniet. Sed illud fortasse omnibus nõ vsquequaque probabitur, ne sub Friderico quidem primo a Germanis εἰκονοδυ τῶ ἐγχωρίων receptam fuisse. Et tamen Nicetas Acominatus auctor est, cum Fridericus elusis Græcorum insidiis Philippopolim occupasset Alamannos ab Armeniis, qui soli in vrbe remanserant, non vt hostes, sed vt amicos exceptos cum ob commerciorum frequentiam, tamen ob religionis inter ipsos conuenientiam, quod vtrique & imaginum venerationem detestarentur, & azimo in sacris vterētur. Sed hęc vltra modum fortassis epistolæ, non omnino tamen extra rem cum & in his libris frequentes sint de Iconoclastis & Iconolatris narrationes: quos ego quidem in tuo nomine apparere volui, V.C. cum quod proprie tui sint qui ex instructissima Bibliotheca, quæ mihi dum hic sum pene tecum vsu communis est, perliberaliter exemplar præbuisti, adeo vt nunc reddere

potius

potius censendus sim: tum quod cupiam amicitiæ nostræ monumentum aliquod in posterum extare apud omnes, vt intelligãt me summam humanitatem cum incredibili prudentia coniunctam, ingeniiq; ac doctrinæ singularis elegantiam sic in te admirari, sic colere, vt hic mihi vnus instar sis omniũ: cui istis omnibus virtutibus paucissimos pares noui, superiorem neminem. Bene vale, Basileæ, V. Idus Mar. M.D.LXVIIII.

PRÆFATIO IN CAPITVLA KAROLI MAGNI.

HENRICO III. REGI *Chriſtianiſſ.* P. P.

MAIORVM tuorum Chriſtianiſſimorum principum leges nō putaui aliis quā nominis tui, REX, auſpiciis in publicum exire debere. Nā præter ſanguinis iura, quæ nulla ciuili ratione corrumpi aut dirimi poſſunt: ſane quæ regum nomen præferrent, & vero magna parte Regia eſſent, ad Regem etiam referri par fuit, cuius ſacroſanctam Maieſtatem qui vel tantulum imminuit, Dei ipſius ſummi omnium Regis atque Imperatoris imaginem violaſſe non immerito videatur. Acceſſit & illud, quod licet iſtis, vt ipſi tū appellabant, Capitulis externa nonnulla & exotica pro collectorum ingeniis admixta ſint: tamen inter huiuſmodi rudera, iuris Frācici fōtes, aut potius fundamēta, recognoſcere nobis quidē facile eſt, quæ poſteri hæc parte aliquāto feliciores in melius ſic produxiſtis, vt quemadmodum nullum iam Francorum regno antiquius, aut nobilius orbis habet, ita vix vlla fere gens reliqua ſit, quæ non ab hoc iura acceperit: nulla, quæ

legibus & institutis, siue copiam siue æquitatem & prouidentiam spectemus, cum eo comparari queat. Sed dabit veniam Maiestas tua, si illud paulo fortasse liberius adiecisse videbor, leges ipsas rem per se mutam ac mortuam esse, nisi vitam, & vt nostrorum verbis dicam, effectum rei à Magistratu accipiant, quem ob id prisci sapientes νόμον ἔμψυχον non frustra nuncuparunt. Qua etiam inre securitati principum facile à numine prouisum est, vt in paucorũ fide, omnium beneuolentia conquiescere possint, dum virtuti potius quam ambitioni locum dent. Verum hæc quando tu, REX, summis rebus gerendis pene a puero admotus, experimentis ipsis melius scire potes, finem faciam, si prius illud Deum opt. max. ex animo rogauero, vt qui tibi omnium antiquissimum ac nobilissimum gloriosissimumque imperium hereditario iure tenẽdum administrandumque commisit, idem te Regio illo suo & principali spiritu regere ac confirmare dignetur.

EPISTOLA AD LECTOREM CAPITVL.

HÆc ipsa quæ nunc tandem publico damus, Capitula, ante annos XL. magna parte edere instituerat Io. Tilius vir magno iudicio præditus, ac rerum nostrarum scientissimus: sed aut eius morte cuius præcipue opera in eam rem vtebatur, aut exemplaris defectu, aut operis ipsius non adeo grati & laboriosioris tædio, seu quo alio impedimento, à cœpto ita destitit, vt demum post eius obitum folia aliquot in aliorum manus deuenerint, quibus etiam prudentissimos & diligentissimos viros qui Romæ Gratiani collectioni recognoscendæ recensendæque præfuerũt, lubenter vsos video, simul & Bellouacensis Ecclesiæ exemplaris reliquiis quæ tum illi quidem doctissimi Episcopi beneficio, indicio vero nostro nacti sunt. Nos iam ex pluribus nostris alienisque codicibus plura & integriora edi curauimus, bona saltem fide, Tilij exemplum iudiciumque sequuti, qui non ex Benedicti modo, sed ex Ansegisi ipsius collectione eadem nõ semel posita sustulerat, similibus tantum quibusdam relictis, numeris etiã capitulorũ cõsequenter mutatis. Quod eo monere visum est ne quis eadem post hac ex iisdem aut aliis etiã exẽplaribus augere aut supplere conetur frustra. Nã emẽdare quidẽ omnibus per nos licet, præsertim in tanta operarum, cuius relegentes puduit, negligentia socordiaq;. Illud etiam

verendum est, ne nos quoque in hac rutuba non pauca fefellerint. quamquam nec fortassis fuerint illa tanti, præsertim quæ post Ansegisum pro cuiusque collectoris ingenio & proposito, confuse nulloque ordine aut delectu, non certa etiam plerumque auctoritate & fide, ex Gallicanis canonibus ac pœnitentialibus libellis, SS. quoq; patrum sententiis, quædã etiam ex Iuliani antecessoris CP. Nouellis, & Alarici breuiario, Anianiq; ad illud interpretationibus, quin & ex Vvsigothorũ Langobardorumq; legibus nonnulla addita facile recognoscent quibus hæc curæ erunt: quæ nec ipsa tamen omissa voluimus ne quis desideraret ac requireret. Titulum etiam quem Tilius idem ex non adeo vetusto codice editioni suæ præfixerat, quamuis in antiquioribus nullus sit, haud inuiti reliquimus. Sane quod in Ansegisi præfationibus Lotharij nomen adiectum est, datum id scias exemplarium quorũdam antiquitati, quæ sub eius ditione, vt verisimile est, primum descripta, non hoc solum ipsius honori tribuerant, sed & ex versibus qui Benedicti collectionem præcedunt, in Lotharij sui gratiam illos de Ludouici filiis ita permutatos habuerunt:

Ex quo prosequitur sobgles veneranda per orbem
Ipsius insigni nomine digna patris.
Lotharius primum regnum fortius auitum
Ardunæ nemoris incola factus ouat.
Hinc Hludouicus heros Rheni cis littora genti
Imperat & populis effera colla terit.
Tum Karolus cari species genitoris amata
Gallorum cœtus ordinat atque domat.
Illis nos qui fata tenent loca partibus æquis
Hæc ferimus.

Et tamen Lotharij eius inter hæc nihil proprium esse putamus, cuius tantum nomine extant quædam ex his ipsis decerpta Capitula ad Italiæ regnum, quæ iam olim Langobardicarum legum libris inserta & Karoli cuiusdam Cotti Siculi, siue is Toccus fuit commentario ante annos CCCLXXX. exposita leguntur. Sed neque Karoli fratris (quem nostrum, id est, Francorum Gallorumve Regem vere proprieque dixeris)

quicquam hic adiectum reperias præter ea Capitula quæ circa initia regni sui in Sparnaco probauerat obseruarique præceperat. Reliqua vtriusque omnia, simul & Synodos ipsas, conciliaque, ex quibus & hæc magna ex parte decerpta sunt, quorum non pauca nos a Pipini ad Hugonis ætatem præter iam edita, Domino faciente, repræstare potuimus, sed & rerum iisdem sæculis gestarum coæuos scriptores plures tum à nobis, Lector, accipies cum idem ille volet, qui solus

Et vastas aperit Syrtes, & temperat æquor,
Ac mulcere potest fluctus, aut tollere vento.

PRÆFATIO IN LEGES VVISIGOTHORVM.

P. PITHOEVS C.V. FRANC. Roaldeſo I. C. S.

LITERAS tuas V. Non. Octob. ſcriptas Idib. demum Ian. accepi, ſerius profecto quam vellem, ſed ea tamen animi alacritate qua te tuaſque ſingulares virtutes complector abſens mentis potius iudicio quam oculorum fide, quib. & hoc ægre eſſe doleo. De exemplari gratias habeo: referrem etiam lubens. Sed vereor ne tu non tanti eſſe putes quæ in tuo nomine appareant. Ac vix ſane illud mihi de wiſigothicis legibus permittere potui, quas niſi quotidianis pene conuitiis a quibuſdam flagitari audiſſem, facile paſſurus fui aut ſuprimi diutius, aut aliorum opera edi, quib. vel otij plus, vel diligentiæ eſſet. Et vero id pridem Io. Metello Sequano detuleram, viro & eruditionis & humanitatis, vt audio, ſummæ, cuius etiam eo conſilio exemplar imperfectum ex noſtris ſuppleri curaueram. Sed cum id ille maioribus fortaſſe negotiis occupatus non præſtaret, & librarij noſtrates neſcio quo fato Gothicis rebus operas vouiſſent, rogatus, pene dixi coactus eorum tandem imperiis ceſſi quibus & hæc reliquis adiici Bonum factum viſum eſt. Quod velim omnium bona gratia ſic candide accipi vt ſimpliciter geſtum eſt. Nam exemplaria, vt ve-

rũ fatear, vix relegere datum eſt, tantum abeſt vt recognoſcere & recenſere accuratius licuerit: quin ne de huius quidem gentis & aliarum legibus, iuriſque Romani in Occidente poſt Iuſtinianum vſu, quod ſtatueram, præfari. Tantum illud, hunc eſſe legum codicem ab Eurico ceptum, a Leuuigildo dein, poſt a Chindaſuindo & Receſuindo filio recognitum, demum a Domno Eruigio Spaniarum (vt verbis ſeculi de barbaris barbare dicam) rege perfectum, qui Liber Iudicis dicitur in illo tuo exemplari Curialium (ſic appellant) vſuum quos Raymundus Berengarius vetus Comes & Marchio Barcinon. Hiſpaniæ ſubiugator & Almoides coniunx de feudis aliiſque negotiis obſeruari iuſſerunt, cum Gothicæ leges omnibus cauſis non viderentur ſufficere. Hæc poſtea Ildefonſus, Petrus, Iacobus alij atque alij Arragonum reges variis conſtitutionibus ſupplerunt antequam Alfonſus tandem circa annum Chriſti M. CC. XLI. ius Romanum in Partitas ſuas digeri curaſſet. Sed hæc tute melius noſti, & nos maiore otio plenius alias apud alios exſequi cogitamus. Illud tamen & hic ſciri par eſt, harum legum recognitionem ab eius gentis ſcriptoribus neſcio quo iure Iſidoro Hiſpalenſi tribui, cuius eſt illa potius breuis hiſtoria quam præfiximus ad Siſebutum vſque per Eras, quibus Hiſpani tempora numerarunt ab anno quarto Octauiani Cæſaris qui eſt ante Chriſtum natum XXXVIII. quo primum apud eos ſenſus actus & indictem tributum dicitur. Præfiximus & Solij Apollinaris epiſtolam de Theoderico, non illo Italiæ ſiue Oſtrogotorum, ſed wiſigotorum rege cui Auitus Imp. Aquitanias conceſſerat: ſimul & Procopij Cæſarienſis locum de Getarum origine ex Ponti Euxini deſcriptione quam inter cætera eius auctoris Latine edita tamdiu deſiderari miror. Quidquid id eſt, tibi do dicoque lubens merito, cupioque in poſterum extare teſtimonium obſeruãtiæ erga te meæ, amicitiæ tuæ, cuius mihi ſancta & venerabilis memoria perpetuo futura eſt. Bene vale. V.C. Lutet. Pariſior. II. Non. Mart. M. D. LXXIX.

PRÆFATIO IN FERRANDVM, LECTORI.

FERRANDVS Diaconus a Sigeberto inter Ecclesiasticos scriptores relatus, libello Regularum ad Reginum Comitem meminit Fulgentij Ruspensis Episcopi vt nuper vita functi: quod vtrumque circa Anastasij Imp. tempora vixisse arguit. Et fortassis eiusdem Ferrandi non immerito alicui videatur narratio illa de vita Ruspensis Fulgentij quæ inter Sanctorum historias edita est. Sed & hic Canonum indiculus, quem ex insignis Ecclesiæ Tricassinorum nostrorum codice nunc primum edimus, omnium, quantum quidem opinamur, eius instituti antiquissimum: cui saltem debebit Gratianus restitutionem loci sui, hactenus vel in Romana illa recognitione grauiter laborantis, quem ex vno Ferrando tandem aliquando ita sanandum didicimus, *Sed sicut in Breuiatione Canonum Fulgentij Carthaginensis Ecclesiæ diaconi inuenitur in Septimunicensi concilio & in Macrianensi statutum est, vt ad eligendum Episcopum sufficiat matricis arbitrium.* Subiunximus & ex Crisconij repetitione Breuiarij Canonici ad Liberinum, vel vt quædam exemplaria nostra habuerunt, Liberium Pontificem Capitula tantum, aut potius indicem Capitulorum, omissis Canonum Decretorumque integris capitibus, quæ ex vetere collectione ante annos LXIII. Maguntiæ fideliter edita facile cuiuis fuerit repetere: illud hic admonuisse contenti, illa eadem, vsque ad Gelasij tempora, vsur videri Crisconium. Et vero ipsa illa est quæ Corpus Canonur. dicitur non a Gratiano tantum, sed & a summis Pontificibus Nicolao I. & Leone IV. cuius etiam antiqua exem-

PRÆFATIO IN
ANNALES FRANCORVM.

VM nobis pridem in animo esset hoc etiam Patriæ posteritatique tribuere, vt veteres suas non historias solum, sed & leges & Synodos, potissimum vero illas quæ temporum siue negligentia siue iniuria hactenus latuerunt, tandem aliquando in lucem editas aspiceret, visum est, hac maxima tempestate, qua leges iudiciaque potius quam lites & iurgia interquiescant, ex tribus illis, quas Regiæ familiæ varietate quadam, quasi diuersas reipublicæ nostræ ætates vulgo notant, à media potius incipere, cum quod ea, quamuis rerum suarum scriptores nec paucos nec ignobiles habuerit, hominibus tandem nostris ad hunc diem minus cognita fuit, tum quod mutationis vtriusque exempla præbet insignia, quæ præteritarum rerum experimētis & periculis in futurum prospicere maiores nostros docuerunt, & vt nos posterosque, bene positos ab illis terminos bona fide conseruare doceant, etiam atque etiam optandum est. Ac iam quidem ea a nobis mente edita sunt nuper Pipini, Karoli ac Ludouici Capitula (sic enim leges suas appellarunt) adiectis etiam nonnullis a Caluo sub regni initia promulgatis. Reliqua ipsius, simul & aliorum eius familiæ plura, quæ commode eodem tractatu comprehendi non potuerunt, aliud ocium expectant, quo,

Deo dante, vel separatim vel cum Synodis edentur, quæ & ipsæ satis testari potuerunt, quam misera & calamitosa non plebi modo, sed etiam Ecclesiæ illorum temporum conditio fuerit. Mali fontes causasque aperient rerum gestarum ex professo scriptores coætanei plures quos iam in publicum damus, ea nobis lege vltro imposita, vt ne quid admisceremus eorum, quæ ad reliquarum ætatum historiam magis pertinere visa essent, vel quæ antehac edita, aut longo post tempore scripta fuisse constaret. Hanc tamen fefellit Appendix Nangiana, quam forte ad præcedens Chronicon ex maiore opere decerptam, supplementi loco olim adieceramus. Sed & Partitio illa regnorum Karoli Imp. quæ licet dubiæ sit fidei, vt merito numerari possit inter tot singularis ocij commenta quæ sequiora nobis sæcula ingeniaque pepererunt, tamen in chartaceo exemplari, Thegani vere Franci hominis operi recentiore manu subiuncta fuit. Nam quod ad Gallici scriptoris fragmentum attinet, mole sua tanti non fuerit vt in numerum veniat: & tamen eiusmodi est, quod reliqui desiderium non immerito excitet. Annales plures dare potuimus, eos etiam quos Theodulphi nomine a multis laudari audimus, falso. Sũt enim iidem ipsi quos plebeio & rusticano sermone scriptos Regino Prumiæ abbas ad annum DCCCXIIII. nonnullis interpolatis, sequutum se ait: quibus in exemplari amici nostri viri optimi & doctissimi, quo illi solo vsi sunt, præfixi versus ex præfatione Theodulphi Aurelianens. Episcopi ad Carolum regem de processione Spiritus sancti, ausam eius erroris facile præbuerunt. Eos, si quis adhuc desiderat, insertos reperiet vitæ Caroli Magni quam ex codice, non Angolisinensi, vt titulus aliquando prætulit (est vero id portus ad Oceanum Santonicum nomen, Vandalorum quondam ad pulsu & Martelli victoria celebre, quod hodieque locus ipse retinet) sed Ecolismensi seu Iculismensi adiecimus. At nos Regi nouis eiusdem excusatio, qua se de rebus Ludouici Imper. Lud. F. a quo ipse nec ætate nec regione adeo remotus fuit, nihil aut legisse scriptum, aut à senioribus audisse queritur, præcipue induxit, vt

eos potius Annales præponeremus, quorum auctorem Caluo nostro ad calumniam vsque iniquum minus mirabitur, qui Moguntiæ sub Ludouici illius ditione conscriptos sciet, leuius etiam laturus cum in Pium patrem ac Iuditham turpissima conuitia Friderici Traiectens. Episcopi historiæ inserta legerit. Adeo veritatis interest iræ & studij procul esse causas. quod ego ne de Nitardo quidem prudentissimo alioqui scriptore præstare ausim: quem Centulensis historia (vt hoc etiam obiter moneamus) non satis congruente temporum ratione Engilberto patri in eiusdem monasterij possessione, beneficij Regalis iure successorem facit. Iam de Frodoardi Chronico (siue is Flaualdus vel Floardus sit Remensis Ecclesiæ presbyter qui Archiepiscoporū suorum vitas a B. Remigio ad Artaldum diuerso plane stilo descripsit) & hoc monere visum est, ea quæ ad Verdunenses Episcopos pertinent, sed & alia quædam virgulis inclusa, ex tribus exemplaribus vnius esse quod Diuionense appellauimus, quamquam Virduni potius descriptum videatur. Quisquis ille fuit scriptor, multas profecto nobis sui sæculi historiæ tenebras discutiet: fabulas etiam illas de Nordmannis cessare iubebit, quarum auctor nostris Willelmus Gemmeticensis cœnobita, illi Dudo quidam vir peritus, qui tribus libris scholastico sermone, vt tempora tulerunt, poëtice potius quam historice, eius gentis res potissimum in Gallia gestas composuit ad annum Christi DCCCXCVI. Eorum nobis antiquissima exemplaria videre contigit, quorum alter ille libro primo historiæ suæ gentilitia fide complexus est. Sed de rerum nostrarum scriptoribus singulorumque auctoritate ac fide, dabitur amplius dicendi locus. Nunc nos temporis ac valetudinis ocijque ratio breuiores esse cogit quam fortasse par erat, certe quam proposueramus. Illud tamen hic profiteri nostra interest, omnia nos fide optima ex antiquis exemplaribus aut descripsisse, aut describi edique curasse, tanta certe simplicitate ac religione, vt non scripturæ modo varietatem, sed etiam vitia pleraque manere passi simus, quæ alioqui nobis quodem corrigere & emendare facile fuit. Hoc veremur ne sæ-

culi vitio superstitionem plerique interpretentur. Verum in hanc partem deficere, tutius nobis visum est. Tu Lector, in bonam accipe, faue, & vale. Lut. Parisior. v. Id. Septemb. CIↃ IↃ LXXXVIII.

PRÆFATIO IN QVINTILIANI DECLAMATIONES.

CLARISSIMO ATQVE AMPLISSIMO viro Christophoro Thuano Celio, Equiti, Regni Curiæ Præsidi primario, & sacri Consistorij Senatori,

P. PITHOEVS S. P. D.

ECLAMANDI studium, quanquam & Senatus amplissimi, & grauissimorum Censorum præiudiciis notatum, sero demum apud Romanos receptum est vsu tamen ipso sic vtile honestumque apparuit, vt principes ciuitatis viros, summos etiam Imperatores in eo se exercere non puduerit. Nam vt M. Tullium & grandes illos prætextatos omittam, sane traditum est. Magnum etiam Pompeium sub ciuilis tumultus initium, repetiisse declamandi consuetudinem, M. vero Antonium, ipsumque adeo Augustum, ne Mutinensi quidem bello, in tanta rerum mole, omisisse. Et vero qui eloquentiam non in foro modo iudiciisque, sed & apud populum tanti fecerunt, vt illam de summis virtutibus vnam quandam esse dicerēt, & eosdem fere sapientes atque eloquentes haberent: nihil profecto mirum est eam potissimum rationem tam auide amplexos, quam esse iudiciorum consiliorumque imaginem, id est, forensium & popularium actionum meditationem, quin & solam ad formandam ipsam eloquentiam sufficere, censue-

runt. Mihi quidem eius exercitationis fructus non in ſolis veterum poetarum carminibus, aut iis quæ ſuperſunt oratorum actionibus, ſed & in hiſtoricorum ſcriptis elucet maxime, quorum ego directas obliquaſque conciones cum lego, non vnius mihi hominis, ſed plurium ſimul ingeniorum ſenſus collectaque acumina agnoſcere videor. Quo magis doleo hanc & dicendi & ſcribendi, vt ita dixerim, cotem ſic a noſtris hominibus neglectam, vt ſimul etiam eloquentiam ipſam amittere neceſſe fuerit: atque eo quidem magis, quod maiores noſtros in eo ſtudij genere non excelluiſſe modo, ſed Romanis ipſis auctores, duces ac magiſtros fuiſſe comperio. Nam L. Plotium qui primus apud Latinos dicendi præceptor extremis L. Craſſi temporibus floruit, Gallum fuiſſe traditum eſt. Et ne ſingulos enumerare neceſſe habeam, Auguſto Reip. clauum tenente, Votienus Montanus Narbonenſis pro ſummo Oratore habitus, demum a Tiberio in inſulas Baleares relegatus legitur. Sub ipſo Tiberio Domitium Afrum præſtantiſſimum oratorem Nemauſus, Clodium Quirinalem Rhetorem Arelas vrbi dedit. Sub Caligula Trogi Pompeij pater e Vocontiis epiſtolarum & legationum, ſimul & anuli curam habuit. Temporibus Neronis L. Statius ſiue Vrſulus, ſiue Surculus, Toloſas Romæ Rhetoricam celeberrime docuit: & eadem fere ætate Iulius Florus patruus Iulij Secundi miræ facundiæ & infinitæ curæ viri in eloquentia Galliarum, quam & ibi demum exercuit, princeps vt inter paucos diſertus à M. Fabio laudatus eſt. Sed nec ego M. Aprum indictum abire patiar Iulij Secundi æqualem, celeberrimum ſui fori ingenium, quamuis plerique maligne opinarentur, nec Secundo promptum eſſe ſermonem, quod non ſatis pro ætate pugnax, ſæpius ad curam rerum ab elocutione reſpicere videretur, & Aprum ingenio potius & vi naturæ, quam inſtitutione & literis famam eloquentiæ conſecutum. Et vt ad poſteriorum Imperatorum tempora tranſeam, vna noſtra Aquitania, quamuis Græca ſe iactet origine, plures vrbi Latinos rhetoras oratoreſque dedit, quam reliquæ ſimul omnes prouinciæ. Teſtes mihi in primis erunt Nazarius, & ipſis filia Eunomia patri elo-

quentia nihilo inferior. Testes Paterius atq; Delphidius acerrimus orator Marcellino dictus Hieronymianæ Hedibiæ maiores, & Alcimus Nitiobrix, & Tiberius Victor Alethiusque Mineruij Burdigalenses: sed & Victorinus ille qui etiam in foro Traiani statuam meruit. Testes Tiberianus & Titianus viri disertissimi, quorum vterque Præfecturam Prætorij in Galliis administrauit magna cum laude non eloquentiæ modo, sed innocentiæ & prudentiæ singularis. Testis Latinus Pacatus Drepanius, & Theon ille præceptorum & exemplorum huius artis traditione notissimus, quem sub Iuliano illustrem in Gallia famam consecutum Eunapius auctor est. Testes & alij plures non Ausonio solum Aquitano, sed & Hieronymo Stridoniensi quasi ex professo laudati, quibus & eæ quæ supersunt nonnullorum reliquiæ, testimonium reddunt artis non immerito vel a Romanis ipsis in summa admiratione habitæ. Nam quid ego ad Leonis, Cati, Lampridij, Antedij, Consentij, & Seueriani, id est, ad Sidonij Apollinaris tempora deueniam, ipsius scriptis melius nota? aut cur ea repetam quæ de Theologorum nostratium eloquentia alibi dicta sunt? Illud potius etiam infelicissimis temporibus superfuisse Galliæ oratores suos, cum vrbi ipsi deessent. Extat de Aratore Patricio " elogium illud apud Senatorem: Romanum eloquium non " suis regionibus inuenisti, & ibi te Tulliana lectio disertũ red- " didit vbi quondam Gallica lingua resonauit. Vbi sunt qui li- " teras Latinas Romæ non etiam alibi asserunt esse discendas? " Euaserat Cæcilius pondus verecundiæ si hunc prouentum " priora secula genuissent. Soluta quippe est vis illa sententiæ. " Mittit & Liguria Tullios suos. Quæ quidem eo lubentius re- " tuli quod & Statium Cæcilium, & Ligures ipsos Galliæ adserant, quos Italiæ qui tribuunt, sane non vsque adeo intolerabilem iniuriam faciunt maioribus nostris, inter quos tamen eam gentem nec postremam fuisse vel illa Lucani arguunt,

Et nunc tonse Ligur, quondam per colla decoræ
Crinibus effusis toti prælate Comatæ.

Miretur nunc aliquis & Belenum, & Teutatem, & Ogmiũ illum Herculis Gallici appellatione a Luciano Prollalia de-

ſcriptum, tāta religione a Gallis cultos vt eius non apud Græcos Latinoſque ſcriptores modo, ſed in ipſis etiam lapidibus hodieque ſuperſint reliquiæ. Miretur Lugdunenſem aram Kalendis ſuis Iulio Antonio & Fabio Africano Conſulibus Auguſto dicatam, & Rhetores Gallos vtriuſq; facundiæ ex Caij inſtituto ad eam palleſcentes. Miretur ab ipſo Auguſto Antonium ſororis nepotem multa claritudine generis ſed improſpera, in ciuitatem Maſſilienſem ſpecie ſtudiorum ſepoſitum, ipſumque Iulium Agricolam generi teſtimonio laudatum, quod eam ſedem ac magiſtram eruditionis habuiſſet locum, vt ille ait, Græca comitate & prouinciali parſimonia mixtum ac bene compoſitum, in cuius encomio vix ipſe ſibi Strabo ſatisfacit. Miretur ſub Tiberio nobiliſſimam Galliarum ſobolem liberalibus ſtudiis apud Eduos operatam, & quæ de iiſdem ſcholis longo poſt tempore Eumenius ſacræ memoriæ magiſter ad Conſtantium Imp. immo & Conſtantius ipſe ſuis ad illum literis teſtatus eſt. Miretur & illa Iuuenalis, quæ ſatyrice licet, non fruſtra tamen dicta rēs ipſa clamat:

Gallia cauſidicos docuit facunda Britannos.

& *---nutricula cauſidicorum*
Gallia.

Miretur & Toloſam iam olim Palladiam appellatam, & Medericum Chonodomari regis Alemannorum fratrem obſidem in Galliis, doctum Græca arcana, Serapionis nomen filio impoſuiſſe. Miretur & illa Claudiani ad Honorium,

--te Gallia doctis
Ciuibus, & toto ſtipauit Roma Senatu.

Certe Catonis ex originibus longe antiquius teſtimonium eſt, Galliam duas ſemper ſtudioſiſſime perſequutam, rem militarem, & argute loqui: adeoque gentili Gallorum vocabulo facetos pro facundis dictos Fortunatianus notat. Sed illa Hieronymi omni exceptione maiora ſunt, viris ſemper fortiſſimis & eloquentiſſimis abundaſſe Galliam, & Galliarum ſtudia ſuo etiamnum tempore fuiſſe florentiſſima. Quæ ſiquis de proximis tantum Italię regionibus dicta putet, legat & quæ de Belgis Moſellæque accolis Auſonius, atq; inter cætera, illa.

Te

Te clari proceres, te bello exercita pubes,
Æmula te Latiæ decorat facundia linguæ.
Quinetiam mores & lętum fronte serena
Ingenium natura tuis concessit alumnis.
Nec sola antiquos ostentat Roma *Catones.*

Sed & hæc,

- Tempus erit quum facta viritim,
Belgarum patriosque canam decora inclyta mores.
Quis mihi tum non dictus erit? memorabo Quietos,
Agricolas, legumque Catos, fandique potentes,
Præsidium sublime reis, quos Curia summos
Municipum vidit proceres, propriumque Senatum.
Quos prætextati celebris facundia ludi
Contulit ad veteris preconia Quintiliani.
Quique suas rexere vrbes purumque tribunal
Sanguine, & innocuas illustrauere secures.
Aut Italum populos, Aquilonigenasque Britannos
Præfecturarum titulo tenuere secundo.
Quique caput rerum Romam *populumque patresque*
Tantum non primo rexit sub nomine, quamuis
Par fuerit primis.

intelligatque ad omnes pertinere quod Senator scripsit, legisse Romam frequenter fasces de mœnibus Gallicanis, ne aut in " damno suo præcipua contemneret, aut probata virtus inho-" nora cessaret. Sed hæc quidem maiorum virtutes, nostram ar-" guunt ignauiam, quibus vix satis fuit ab hoc tramite deuiasse, " nisi & ipsa eorum vestigia deleri pateremur. Ego vero & si natura bene sentiendi iudicandiq; potius quam dicendi studio teneor, eam tamen exercitationem à nostris repeti cuperem iisdem illis legibus quas optimi magistri toties sanxerunt, vt esset quantum potest ad veritatem accommodata declamatio, non ad solam composita voluptatem meminissentque iuuenes iis se velut præpilatis ad verum discrimen aciemq; iustam instrui: ideoq; vna in ea specie consenescendũ non esse, sed ad id perueniendum cuius potissimum gratia reperta est. Illud etiam obseruari vellem ne cruda adhuc studia in forum impellerentur, vtque non eloquentia tantum ipsa, quod ex veterib. plures questi sunt, sed illa illa etiã iurisprudẽtia, qua nihil esse maius & augustius confitemur, pueris indue-

torum inscribebantur, maiorum videlicet: quas & istis lubens pratulissem nisi me aliunde distractum difficultas ipsa terruisset, & hanc potissimum laudem Fabri nostri optimi & doctissimi viri propriam esse voluissem: quo profecto nullus est cui Annæorum familia plus debere velit aut possit. Nam Quintiliani nepotis quæ vulgo leguntur, aut Portij Latronis illam quæ contra Catilinam est, adiicere non libuit: sed nec Sallustij & Ciceronis nomine scholasticas controuersias, & quod in omnium manibus extent non adeo corruptæ, & quod istis, vt verum fatear, non satis mihi respondere videantur. Ac erit fortasse tempus cum vel mihi vel alij potius non primarum modo secundarumque exercitationum præcepta exemplaq;, sed & reliquos omnes veteres artium scriptores, quorum plerosq; vel nomine ipso etiam literatis ignotos video, in vnum corpus colligere ac nostris hominibus exhibere dabitur. Interea vero, Præses amplissime, quicquid id est, quod in Quintiliano & Flacco præstitimus, etsi dignitate tua longe inferius, tibi tamen dicare visum est, cum quod Fabij magna pars, etsi lacera deformataque, pridem alterius, cuius diligentiæ & hoc beneficium tamdiu debuimus, adsignatione tua quodam iure facta est, adeo vt nunc reddi potius, quam donari videatur: tum quod in eo Senatu primas tenes, in quo huiusce studij fructus percipitur maximus, non ex honorariis, & (vt quidam veterum, sed paulo acerbius & iracundius dixit) aduocatorum stipe, sed ex animo & contemplatione ac scientia, præcipue vero ex illa incredibili voluptate, quæ liberis & ingenuis mentibus insita est, benefaciendi pluribus non amicis modo, sed quibuslibet, qua nihil esse puto quo ad Deum homines propius accedamus. Fuit & illa mihi propria caussa, quod studiis nostris, & literarum nomine & paternæ amicitiæ recordatione pro tua sũma gratia atq; humanitate hacten⁹ fauere visus es: & vt in posterũ magis ac magis faueas, erit tibi hoc si placet, gratitudinis atque obsequij mei pignus, si non dignũ amplitudine tua, certe professione nostra saltem pro tempore non indignum. Bene vale, Præses amplissime. Lutetię Parisior. Kal. Ap. rebus prolatis, CIↃ IↃ LXXX.

aut felicius, aut sæpius a Cassiodoro tractari dicatur in scholis, quam laudis aut vituperationis, vt qui sit communis omni dicendi generi, demonstratiuæ tamen materiæ appellationem iam inueterata ignoratione sublatam Emporius rhetor ait. Interdum tamen & hoc genus controuersiarum est, vt legum laus & vituperatio apud Græcos apud quos earum lator ad iudicem vocatur, vt Fabius ait lib. 2. c. 4. Romanis pro concione suadere, aut dissuadere moris fuit: Itaque apud eos & hæc proxime ad Suasorias accedit, vt apud Quintil. declam. 255.

προσομιλητικὴ Platonica, vt a forensi ratione, sic a scholæ secūdis exercitationibus disiuncta est, vt pote priuatis sermocinationibus accommodatior, & ad Dialecticam magis pertinet.

Sermo extra Controuersiam est, & præcepta artis continet in themate proposito, quæstionis, diuisionis, quæ pene hoc proprium habet ostendere ossa & neruos controuersiæ, & vt sic dixerim, ipsam controuersiam ἀνατομίζειν, finitionis, tractationis, interdum & coloris, prout thema exigit: sed & actionis ipsius & quod ad personam agentis attinet, & quod ad agendi modum.

Tractatio, non illa quam M. Tullius in collocatione verborum ponit, sed quæ proprio nomine à posterioribus Rhetoribus sic appellata est, videtur fuisse loci communis, & a quæstione distinguitur. Seneca lib. 1. Controuers. Adiecit quęstionem Gallio alteram, an abdicari possit iam adoptatus ob id vitium, quod antequam adoptaretur notum fuit adoptāti. Hoc autem ex æquitatis parte pendet, & tractatio magis est quam quæstio. Quæstio cōtrouersiæ pars est, vt & diuisio. Idē Seneca prooemio lib. VII. de Albutio: Raro totam cōtrouersiam implebat: non posses dicere diuisionē esse, nō posses declamationem. tanquam declamationi multum deerat, tanquā diuisioni multum supererat. Et paulo post de eodem: Erat & illud in argumentatione vitium, quod quæstionem non tanquam partē controuersiæ, sed tanquam controuersiam implebat. Omnis quæstio suam probationem habebat, suam excusationem, suos excessus, suas indignationes, epilogum quoque suum. Ita vnā controuersiam proponebat, plures implebat. Quid igitur? om

galeatum, ab aliis vulgare dicitur. Huiusmodi etiam fuerunt Q. Hortensij loci communes, & Domitij Afri de Testibus libri duo apud eundem Quintilianum lib. II. c. I. & lib. V. c. VII. & illi ipsi colorum Othonis Iunij quos Seneca irridet. Sed & pericula illa sententiarum apud Fabium lib. II. c. XI. & lib. X. c. I. Et codicilli siue manualia, quorum Paulus Ægineta in præfatione meminit, & Fabius ipse sub finem lib. X. Quin & pueri ipsi Commentarios suos habuerunt, in quos ea congererent quæ aliis declamantibus laudata essent, vt ait idem Fabius lib. 2.

Declamationes aut sunt Tractatæ, aut Coloratæ:

An Tractatæ quæ aliquotiens tractatæ, sunt? vt apud Quintilianum nostrum declam. 261. Coloratæ vero, quarum thema ab ipso declamatore primum fingitur?

An Coloratæ illæ quæ a M. Fabio Figuratæ controuersiæ, a Philostrato in Polemone, sophista ἐσχηματισμέναι ὑποθέσεις dicũtur, & ab eodem Fabio exponuntur lib. IX. Inst. c. I. his verbis, Zoilus id solum putauit schema quod aliud simulatur dici quã dicitur. quod sane vulgo quoque sic accipi scio. vnde & figuratæ controuersiæ de quibus paulo post dicam, vocantur. & postea: Iam ad id genus quod & frequentissimum est, & expectari maxime credo veniendum est, in quo per quamdam suspicionem quam non dicimus, accipi volumus non vtique contrarium vt in Ironia, sed aliud latens & auditori quasi inueniendum, quod vt supra ostendi, iam fere solum schema à nostris vocatur, & inde figuratæ controuersiæ dicuntur. Eius triplex est vsus: vnus, si dicere parũ tutũ est alter si non decet: tertius qui venustatis modo gratia adhibetur, & ipsa nouitate ac varietate magis quã si relatio sit recta, delectat. Ex his quod est primũ, frequens in scholis est Hieron. epist 66. ad Ruffinũ Præfatiuncula tua oblique immo aperte petor: qua mente sit scripta, tu videris: quid intelligatur, & stultis patet. Po-

Eos reduci quam relinqui, reuehi quam deseri malui.
Hac figura poetæ & oratores sæpe vtuntur, vt
Peruia diuisi patuerunt cærula ponti &c.

Et eiusmodi orationes esse reor quas Hieronimus continuas (siue vt quædam impressa exemplaria habent, cachinnas) Rhetorum declamationes appellat. At ego in veteribus schedis lego Concinas Rhetorũ declinationes: in aliis, Concinas declamationes: vt dubitem an concinas declinationes dixerit concinentes flexus & terminationes sententiarum, id est similiter cadentes clausulas & eodem desinentes modo, siue similem sentẽtiarum aut dictionum finem: an cincinnos declamationis, vt auctor dialogi de Oratoribus Calamistros Mæcenatis, qui ex homœoteleutis & homœoptotis maxime constant, & M. Tull. III. de Oratore, Cincinnos oratorum & poëtarum. De vtroque sustineo.

Declamationis vero præcepta colligi possunt ex Annæi Senecæ patris controuersiis, & suasoriis ex vtroque Quintiliano, itemque Petronij Arbitrij Satyrico, & C. Plinij Epistolis quibusdam, quæ ab alio nihil opus est vt requiras, cum tibi ipse præstare & possis & debeas. Bene vale raptim. II. Non. April. CIϽ IϽ LXXX.

VARIÆ LECTIONES.
EMENDATIONES, ET NOTÆ,

In M. Fabij Quintiliani Declamationes.

N hac editione veteris exemplaris fidem sequuti sumus. nihil adeo coniecturis datum est aut alienis, aut nostris: quibus hic suum potius locum assignauimus, simul & emendationibus errorum quorundam ex his qui inter relegendum occurrerunt, præcipue vero ex distinctionibus, quas in huiusmodi argutiis apte & conuenienter notare non cuiusuis est hominis, vt facile operis eam culpam ignoscam, in qua, vt verum fatear, ne mihi quidem ipse satisfeci. omnia notare nec animus, nec otium fuit. Dabunt veniam æqui lectores, immo & gratiam de beneficio habebunt. cæteras nihil moramur. Illud vero admonere visum est, in veteris exemplaris initio vnam tantum, aut alteram paginam desideratam: quod & quaternionum signa & declamationum ad finem adscriptus numerus satis arguunt. Nouem tamen nondum hactenus editarum noua accessio de reliquis, quas intercidisse dolemus, spem fortassis non vanam cupidis earum dabit.

Pag. 1. lin. 20. damnabatur animo] malim, animus. & paulo post, ius redijsse. Si
3,20 damnari poterat?
22. soluere. Si ipsam.

27 rei petas] an potius: repetas.

4,1 teneatur: dep.

21 & hæc ipsa] malim, At hæc. & paulo post, tribuere, pat: paternum: sed

6,9 quo membra soluuntur? & postea, Potionem ist. cui dedisti?

26, hominem quem] malim, homini

7,6 auferretur. illa

10 Ego, inquit, tantum] malim, tamen. & postea lego, Inuenta est tota ciuitate vna quæ magis amaret, vna.

8,12 nec tempore vt patr.] Hic locus sic fortasse restituendus est: nec tempore vt patrimonium fit matrimonium, sed iure. hæc certo comprehendenda sunt finitionibus. Dicit pars diuersa. Non fuisti vxor. nō nupsisti cum illo, & paulo post, Tu non es tradita. Patrimonium fit tempore, quod vsucapitur. Atqui & vsu fit vxor. quod alibi pluribus tractauimus. Sed hæc rhetorice dicuntur, non iuridice.

9,22 nuptijs conuicimus] lego, communibus. Communes nuptias vocat quæ fiunt iure communi, non illo singulari ex lege raptarum.

10,11 eam ipsam coniungi. & postea, 20. vocat, an. h. d. s. q. v. n. accipiat. Si

11,9 continua] continuo

13 tantum non] leg. tantum non, vno vocabulo, quod etiam pluribus auctorum veterum locis ignoratione corruptum est, non modo apud Valerium Maximum, sed & apud Senecam, Asconium, & Suetonium Tranquillum qui & eadem forma tantum quod dixit, pro, vixdum, vt Marcellinus, modonon, quod pluribus hic persequi non est instituti nostri.

21 an vultu] leg. aut vultu, vel, an si vultu a. d. f. e. c. s. p. videretur. Quæ facie a. q. t. o. m. prodidit, fleuit, idem fecit.

12,13 duplicis imprudentiæ] vet. dulcis.

26 cui omnino licet] videtur leg. cui non licet. Non est noua horum verborum permutatio in veterib. libris.

13,2 aliquando] lego, aliquanto

14,22 præ morte] lego, constituisse. pro morte hominis innocentis,pro vita denique, quinquennij const.
15,16 per imprudentem] malim, per imprudentiam.& paulo post,sed ab imprudente, ita esse, pronuntiari oportuit.
16,3 sunt posita, vt imprudens
19 per coniecturam vtriusque] malim, vtrisque
21,16 delatus es,& in hoc. & postea,vetat,etsi inchoari
22,25 ageret?
29 Hæc ad ius,illa ad æquitatem] Huiusmodi plerisque in locis Sermonis videtur esse,non declamationis. Qua in re tamen vet. ex. bona fide secuti sumus. Sequitur, Quid adeo iustum est.sic.n.lego.
24,14 vxori. Quid
26,8 maiestatis crimen] leg.videtur,crimine
27,3 nullam] leg. nullam imo tam certam d. vt o. q. ingeniis malorum.
23 argumenti satis] delendum videtur argumenti.& paulo post leg. tantum illi vacauit.
28,6 soluet quod] soluit
29,16 iniuriarum] vet. iniuriam
25 circa caussas maleficij istius etiam moror?] vet. ex. morbi.vt fortasse legendum sit, & iam morbi. maleficium morbus sit communis cum iam quasi in more est. Seneca lib.3. controu. Et vt ad morbum te meum vocem ,&c. & lib. 1. de Benef. morbo suo morem gessit. sic enim recte legitur. & postea lego, An diutius q.p. a. m. f. cuius pœnam soluit p.o.n.c.n.secreto (quanquam ista q.p.facta sunt) sed p.a.magistratus.
33,19 leuiora videantur] vet.leuior aut videatur
34,2 operationis] vet. ex. cuius etiam vitia hic annotare libuit,ope rationis rog.
3 Prima igitur] Primum igitur
35,18 contra alicuius voluntatem] vet. ex. contra alicuius legis voluntatem
37,32 velut grauiorem] fortasse leg. vel vtique
38,1 hæc de iure] & hæc Sermonis propria sunt.

4 nostra tentauit] al. vestra

39, 24 & 28. iudicaretis? recipiemus?] pro interrogationis notis virgulæ potius adiici debuerunt. Sed iam minuta isthæc arbitrio lectoris relinquamus.

40, 2 Transfugas non esse recipiendos] Sic vet. ex. sed hæc ex notis lectorum margini adscriptis in textum irrepsisse palam est, vt & alia quædam.

6 esse transfugas hoc dicunt] leg. esse transfugas dicunt, hoc dicunt.

42, 3 ex die mei doloris] vet. ex. meæ sanitatis.

27 Si ab alio] leg. vid. S. a. a. r. e. pater , & st. v. r. a. g. fortuna abdicare me is voluisset, dicerem tamen, Quid intra t. b. t. commisi?

44, 11 Descendamus] vet. defendi

26 & ita demum] vid. deesse, potest

45, 16 in ista conditione spectaui] vet. ex. peccaui.

47, 14 sed pugnandi quærere videbaris] idem ex. sed pugnam diuidebas.

23 Discede de domo mea] Hæc est Græcæ abdicationis formula mutuata ex Romana repudij, infra Declam. 262. Cui non omnino absimilis & illa, qua amicitiæ more maiorum dirimebantur , vt est apud Tacitum lib. vi. Annal. cuius exempla si quis requirat, reperiet apud Suetonium in Augusto 66. Caio, 3. & de illustrib. Grammat. in Curtio Nicia. Valer. Max. lib 5. cap. 8. & alios auctores, quorum hic locos ascribere nihil opus esse putaui.

51, 31 optime pater] al. optione, non absurdo sensu.

52, 2 satis tutum in.] In vet. ex. leg. tuta

54, 27 siquid hic læserit] vet. quod hic. & paulo post, publicor. oper. impensæ versa,

55, 4 vos eum largiri tantum] vet. largitatum.

56. 15 neque ad inferos] Idem ex. feros.

58, 6 forsan minus] vet. ex. mitius, non male.

9 tempestiuiora] fortassis melius intempestiuiora. & paulo post, ille l. vixit, & q. c. i. h. t. est, aliquid fortasse donauit.

14 Et cum iuu enis es] al. Et tu. & postea, tanquam istum abdicatis præstiterit. Item, quales eos accusator esse condemnaret.

59, 23 verecunde n. seruitutis] lego, verecunde nomine seueritatis dissimulatur vestra crudelitas.

60, 7 Vos æstimatis caulas] videtur leg. Vos æstimate caussas. & postea, onerosum patrimonio vid.

62, 5 prætcrea illud] emenda, præter illud

23 constabit] adiicit vnum exemplar, eiicere?

63, 25 poteram dicere aliud, esse iustum.

65, 28 ista dicere] melius, iusta dicere.

66, 4 Non opinor ipsum saltem dicere ausurum. & postea, proxime contradixerat. Sic leg. vid.

67, 19 nondum enim rogatio erat] fort. rogatio recepta erat

69, 18 arguerent test.

70, 4 dimid. p. pat. accipi] accepi

21 maiores nostros] vet. vestros

71, 10 & apparet potuisse] In quibusdam exemplarib. lego, & apparet voluisse legumlatorem vti pars dimidia patr. &c. non male. & post illud perueniret interrogationis notam adiicio.

72, 1 cæterum quidem] al. cæteroquin

74, 10 Hæc ego ita dicerem] vet. ex. ista

19 duos auctores habet] malim, actores

75, 9 temeraria licet] fort. scilicet.

76, 10 valere debeat semper] vet. ex. insuper

17 quomodo in cæteris] quoniam

26 interim accusarer] leg. vid. iterum

78, 15 hodie futuræ tyr.] lego, odio. & paulo post, vt propius spectent ad priorum

79, 1 arx fecit] v. c. ara

12 securissima reip.] leg. rep.

81, 20 test. suo voluit; sed qui magis fuerit

83, 8 cura vacare vtique] vet. ex. vtraque. vnde P. Ærodius v. c. cui tertia harum Declamationum editio debetur, reposuit, itaque, propius ad antiquam scripturam.

23 Tamen quidam] al. quædam sapientem ex tabulis Reipub. tantum. locus est valde corruptus.

85,22 Vsquead eam] Et hic quoque locus emendatione indiget.

86, 26 sensum ciuitatis] Fab. lib. v. c. III.

89,8 Homines in tormentis] Idem Fab. c. IV. eiusdem libri

96,17 Si imperes] & hæc sermonis esse videntur.

97,26 erat illud] Erat, &, Fuit, verba sunt quib. aliquem vita defunctum significabant.

32 Ignoscant leges minores] lego & distinguo , ignoscant leges) minore sacramento tuli & contra hostes, &c.

98,21 incautiorem illum] vet. cod. illudi

101, 24 & aciem illam] videtur legendum, & acie illa. & paulo post, Nec recuso vt possit

106,13 hæc præsens] malim , nec in præsens modo tempus, s. i. v. s. v. t. s. c. stabit?

107, 28 si prætercam] lego , si præter ea quæ a. n. s. v. fecit, partem s. c. e. c. n. a. est?

109, 5 protinus est] al. eum

10 ad delictum] al. addictum

110,10 quis vetabat substitui] videtur legendum , quis vetabat institui, vel substitui, &c. & paulo post, 28, manifestum testamento fecit.

111,3 diu eget] vid. leg. diu egebit.

114,1 Prægnantium] In vet. exempl. prægnatium, & prægnas, & prægnatem , constanter scriptum est , vt & in Pisanis Pandectis.

116. 6 volutata est?

8 quorum libido ratione continetur] sic vetus , legendum tamen videtur , non tenetur. nisi quis malit sic intelligere, frænari etiam ratione mutorum animalium libidinem , & hac in re muta quoque animalia iuris & rationis pentia censeri, vt I. C. loquitur.

12 præstaret?

119,28 Adiecta pecunia] hoc exemplum est scholasticum sacramenti in caussa criminis, vt & infra declamat. 363.

122,9 postea nudari filium] Fuit hoc tum incerti iuris, pubertas in masculis annis & ætate, an habitu corporis æstimanda esset. Fabius lib. IIII. cap. II. De re, inquit, constat de iure quæritur vt apud centumuiros filius an frater debeat esse intestatæ heres: pubertas annis an habitu corporis æstimetur. Sic enim is locus emẽdandus est. Cassianorũ siue Sabinianorum sententiam Isidorus in nuptiis sequutus videtur lib. v. Etym. quod relatum est in cap. III. de sponsa-lib. impub. Proculianorum Iustinianus noster tandem probauit. Priscus Iabolenus quamlibet in multis aliis iuris articulis Cassianus fuerit, in hoc mediam quãdam sententiam secutus est, vt & alij plerique. Seruius ad illud Virgil. Ecloga VIII, Alter ab vndecimo. Bene, inquit, cum annis iungit habitum corporis. Nam & iure pubertas ex vtroque colligitur. De fœminarum pubertate constitisse inter omnes videtur, inspectionem corporis sexus pudori non congruere. Itaque quod deest apud Vlpianum in libro singulari Regularum, titulo de Tutelis, sic etiam suppleri potest, fœminæ autem tutela liberantur omnimodo, quæ XII. annos explerunt, scilicet propter festinationem votorum, vt est apud Aur. Macrobium. Sed hæc sunt alterius loci.

125,1 itaque sicut si dies finiatur nihil vltra illum iuris futurum est.

126,28 ita blanditur actione libenter, iudices, credo remansura est in eo matrimonio. Sic lego. Sed minuta isthæc prosequi magis piget quam pudet. itaque ea tantum notabimus quæ maioris momentis videbuntur: cætera lectoris diligentiæ relinquemus.

130,18 & certe nullus excusatus] vet. exemplar. excusatius, recte.

131,14 ego in te hanc patientiam corporis] vet. cod. patiendã. An patienda vt fruenda apud Ausonium? Vix puto.

132,15 honoretur] al. coronetur.

137,8 sed & spectat] vet. cod. sed expectat. Et paulo post, 18, illis quæ conuenerant.

138,20

138, 20 Quæ si sequenda] Fab. lib. VII. c. IV.

139, 9 At enim petiuit] al. At enim deposuerit petiuit postea.
  u me rediturum] non redditurum. & paulo post, vtique petiturum.

144, 11 Olynthij factum]legendum videtur,fatum.

152, 19 quod iam] vet. cod. quum.

157, 2 diuitum: malunt quærere] vet. cod.diu itum malum.

158, 23 vltima peragitur qualitas] vet.cod. vltime pelagi qualitas.

174, 16 est nostra frugalitas] vet.cod.fragilitas. Et paulo post, rogassem te prius mensæ communis.corrupte.

167, 18 armorum inscientiam]al.scientiam.
  3 sed affuit pugnæ] vet. cod. pugna.

172, 6 inter binos metus cunctationes] vet. exempl. cunctatio? nec occidere &c.

177, 12 legum obliuiones] fortasse melius,abolitiones.Et paulo post,
  31 quoniam non omniam subit omnis ætas. qui locus & à Seneca alicubi tractatur.
  25 Aspice illam virginem] hoc pertinet ad l. vij. C. de Repud.l.9. & l.22. C. de nupt.30.q.5.Tertull.lib.II. ad vxorē.

211, 3 quo me ducis anime] vet.cod. ante me?

218, 21 vt dicas, Quod ego merui] Sic leg. Respicit hoc quodammodo formulam actionis. vide declam. 325.meritum legati. l.9.D. pro soc. meritum hereditatis capiendæ.l. 16. in fi. D. de castr. pec.

219, 9 quærere] lege querere.

226, 14 iudicium] al. iudices.

227, 7 assistentibus. locis] al. existentes.

237, 19 qui auxilio iuuisset] vet. cod. iuuessit, verbo, vt puto legitimo. quod nouari non debuit.

238, 21 dedicationem destinabat] vet. cod. Destinationem destinabat.

244, 21 quædam argumenta. e.e.i.p.f.] Videntur hæc potius Sermonis.

246, 5 ferit virtutum] vet. cod. sedit.

253, 12 illum vt interrogarem torsi] vet. cod. illum interrogatum torsi.

255, 7 vt alte exquirendum atque eruendum] vet cod. & eru- diendum. & paulo post, 25, si ad Deos existimemus pertinere præmia.

257, 7 sicut aduersus alios] vet. cod. aduersos.

266, 19 tempestiuum] sic supra pro intempestiuo.

275, 4 ad gratulationem] vet. cod. graticulationem. quod prætermissum noluimus.

280, 5 Ira actus] sic vet. cod. cuius vestigiis malim ita legere. loquantur irati: me in latrones incidisse. solet fieri: summum est sequens, scio sed nemo &c.

284, 15 infirmitati consuluit] vet. cod. infirmitatem

292, 20 perperisse marem] vet. cod. matrem.

293. 6 interim instrumentum] vet. cod. interim strumentum excutere. quod nec ausim indicta caussa expungere.

298, 16 abiectis armis] vet. cod. ab istis.

299, 2 per publica rostra iecit] lego, per publicanos traiecit.

303 10 quanto illud iniustius] pertinet hoc ad vectigal vicesimæ hereditatium.

306, 9 hoc loco poni solet] est hoc sermonis.

20 quasi honesta] vet. cod. quasi hosta.

307, 16 Hæc quod ad ius, illa quod ad merita] Sunt & ista potius Sermonis, & quod sequitur pagina sequente, 4. Quam caussam &c. Declamationis videtur.

321, 7 Ergo vxor] pertinet & hoc ad L. Vxor. C. de Repud.

323, 24 Et exercitus partem dicimus] vid. legendum, & exercitus partem ducimus (seu decimamus) & in aciem ductis militib. certe innocentibus, multum contigisse imperatori videtur, si, etiam non incruentam victoriam referat.

326, 30 qui laudatas filijs sui ceruices] Nic. Faber mauult, laureatas. Cui optimo & amicissimo viro lubens adsentior.

329, 10 in latrones] al. latrinas, fortasse rectius. vel lautumias.

15 Venena coerceat] vet. cod. noceant

330. 2 qui faciat alias. nunc venenum est.

32 eiusdem Tractatæ.] vet. cod. Coloratæ, quod ordo ipse non patitur.

331, 22 Contercre] lego conterrere

332, 26 non etiam facta] vet. cod. ficta, rectius.

335, 27 caussam fati crudelitati fingitur] malim, cruditati affinget.

352, 17 nec inter mortuos] fortasse melius, nec inferre mortuos.

355, 28 sane crudelem] v.c. sane crudelitatem me vocet, dum ostendat:

357, 24 morante filio] vet. cod. orante, male.

361, 8 nunc frater] v.c. frat. vid. leg. pater.

362, 31 Vocatus a patre] vet. cod. Locatus

364, 28 mori volui

367, 21 nihil in contentione] malim, concione
 28 tam efferati animi] vet. cod. afferenti

369, 20 proferta sinu] vet. cod. proferte a sinu

372 11 tua in vna lege est] malim, tua, in bona e lege est.

378, 19 decidentium] al. decidenti die. & paulo post, occasio est.

379, 25 in bono] malim, in bona.

380, 8 sæpe magnorum fides ex magnis venit] videtur potius legendum, ex paruis.

381, 22 vbi vendat] lego, tibi vendat

382, 32 Habet huc vsque Controuersias numero CXLIII.) Sic vetustissimum & optimum exemplar S.T.R. quod Claudij Falceti V.C. & doctiss. beneficio habuimus. Sequebantur vero in eodem exemplari declamationum Annæi Senecæ libri decem, breuiati illi quidem, vt alias separatim editi sunt, sed aliquanto tamen meliores vulgatis, cum hac inscriptione, INCIPIT SENECA DECEM RHETORVM: quem etiam in aliis exemplarib. titulum fuisse vel illa 10 Salisberiensis ex lib. VIII. Polycr. arguunt, Legantur, inquit, & libri illi quos Seneca decem oratorum sententiis sub imagine declamationum scholarium illustrauit. Esse autem illas declamationes non L. Annæi Senecæ

quem Nero quinquennij magiſtrum habuit, ſed patris ipſius quem Marcum quidam prænominant, & nobis ante viſum fuit, & ab elegantiſſimo diligentiſſimoque antiquitatis Lipſio nuper in Electis notatum eſt. Poſt has incipiebant, EX CALPVRNIO FLACCO EXCERPTÆ X. RHETORVM MINORVM. quo ordine ſuperior noſtra coniectura de hac inſcriptione nonnihil confirmatur. Sed nec illud diſſimulare volumus in illo optimo & vetuſtiſſimo codice Calpurnij Flacci vix ſuperfuiſſe quartam partem: reliqua nos habuiſſe ex Italico exemplari non adeo vetuſto. Quis autem hic Calpurnius fuerit, alij fortaſſe dicturi ſunt: mihi quidem nondum ſcire contigit.

IN CALPVRNIVM FLACCVM.

384,1 Quas quaſi] vetuſtius exemplar, quos, quaſi deſcriptas.
5 Hiſpaniæ] alterum exemp. Heſperiæ.
7 illic eff.) al. illic offuſciora corpora, illic coloratiora. malem.
15 Formoſus) fortaſſ. melius, non formoſus.
17 quo cadat vbi ſemel pudor corruit. Nulla
23 forte, voluit quam, imp. quod infeliciter.
385,9 al. qui Mario iam miles eſt,
21 minari) vet. mirari
32 recuſare] vet. excuſare
386,3 miſeri) al. miſeriæ noſtræ aur.
11 leg. vt in vet. robur Tullianumque proſp.
19 cogitat. nimirum de parricidio etiam cum c.n.l.
23 rogem?
387,5 liceret, ſi p. n. e.
23 patientis] vet. parentis
388,5 ſuſpicemur] vet. pollicemur
10 arci noſtræ] vet. archonta
11 æquationem] al. peræquationem
15 infamet mors] al. infament iſta.

389,11 pernegauit] fort. leg. pernegauerunt torti,
31 quid me fort. Cui me, vel, quo m. f. custodis?
390,9 quando] lego, quomodo.
15 parricida] lege. parricidam
16 expectasti] fort. spectasti. N.
391,13 Si spectat] fort. Sic sp.
23 miserationem meam] mei
26 supplicij sanatio] fort. supplicijs
392, 6 extinctum] forte, extinctus, vel extinguo
18 Nihil tam] lego, iam
29 inconstantium] vet. inconstantiæ. locus emendatione indiget: fortasse hac, Diuitiæ inconstantium animorum summa pernicies, vel velit ad m.r. vel nolit.
393, 18 O nouerca est] malim, O nouercæ alta crudelitas, amasset, & consciam putaremus.
394,11 consequitur] malim, consequetur.
22 mortis est] malim, moris.
395,13 Proinde beneficium hereditatis filio datur, patrono redditur.
22 non festinat] vel legendum, Num, vel delendæ interrogationis notæ.
396,20 Grata sunt &] lego, ei
24 sæpe gloriam] lego sæpe per gloriam
398,3 Dedit quamuis
20 publice] malim, publicæ
400,3 promittere] legendum permittere,
25 per sanguinem] hic adijci debuit asteriscus, qui corruptum locum notaret.
402,16 esse contendunt] fortassis melius, concedunt.
403,29 sed mortis patris genere) lego, sed de mortis genere. & paulopost quid per alterum petis ius quod tibi vindicas.
404,18, PRORAPTA] lege, PRORAPTORE.
22 conuerso iure) ex. manusc. controuerso.
405,20 quem fundere in bello nolui) legendum, volui.
407,26 aliter onus) fortasse, honos.
408,2 & luxuriosum ab amore) lego, & luxuriosum, luxu-

riosum ob amorem.

18 in quo puero) malim,in hoc puero.

28 Soror insaniendum est) probo coniecturam Neueleti mei,Soror occidit,insaniendum est : mater.

410,29 iure egit) lego agit. nempe vt sibi duci seruiat ex lege speciosus adulescens desertor.

411,14 quod potior) malim,potior. & paulo post, paria non sunt nobis.

413,16 callide puella conuenta est) legendum potius, commenta es.

414.13 solenne in his damnum) melius fortasse,in is.

18 quos ego: per quos ego.

415,11 iam cum illo meo errore vel facto) lego, iam cum illo meo errore vel fato.

416,6 Inuentus in adulterio)lego,inuentas in adulterio postea fratrem & sororem.

418,1 O gratum) Hic locus sic reponendus videtur Neueleto meo,O gratum infantis errorem! te existimat matrem, disce infelix puer natalium tuorum fatum, disce fortunam. Pariter nos ambos mater afflixit, & pariter alia seruauit. acute.

419,3 Et si) malim, & si v.s.p.p.r. triumphabo?

12 Sine nobis orbatis non liceret) videtur potius delenda negatio.

IN DIALOGVM

DE ORATORIBVS.

An eius sæculi oratores antiquioribus, & quare concedant.

SCripseram ante annos octo ad veterum Iurisconsultorum fragmenta, lubentius me hunc librum M. Fabij Quintiliani de caussis corruptæ eloquentiæ inscripturum. Quod & sagacissimo elegantissimoque Lipsio visum est. Nunc, vt verum fatear, Tacito potius adseruerim, sequutus non modo Pomponij Sabini, sed omnium exemplarium fidem. Nec me iam stili ratio vsque eo mouet, cum sciam pro ætate facile genus dicendi mutari: & quod adolescentis fuit lætum, luxurians, profluens ac floridum, senis fieri concisum, breue, graue, sobrium ac maturum: quale ipsius Annalium & Historiarum est, ad quæ scribenda iam senex sub Nerua animum appulit. In huius autem dialogi editione præter exemplar in Italia ante aliquot annos descriptum, maximo nobis adiumento fuit Lipsij nostri diligentia, qui sui in Tacitum commentarij apud nos desiderio, nunquam nisi sero satisfacturus est.

Pag. 421. Lin. 21. Iuuenis admodum) Hoc Taciti ætati magis congruit. Nam Fabius Domitium Afrum, qui sub Nerone perijt, adolescentulo sibi notum fuisse ait. Et cum de Iulio Secundo magnifice loquatur, lib. x. Instit. Aprum ac Maternum ne nominat quidem. Sed & de caussis corruptæ

eloquentię continuo libro non dialogo ſcripſiſſe videtur. Adde quod ne in ijs quidem quæ in iſto deeſſe apparet, vllus locus eſt ampliori tractationi de hyperbole: & quæ de inuenta primum declamandi ratione ille dixerat, hîc paulo aliter exponuntur.

422,18. In quem] leg. in quantum. quod & Rhenanus monuit, cuius apud omnes literatos memoria grata eſſe debet & ſancta. Sic infra, Credite optimi, & in quantum ſatis eſt diſertiſſimi viri.

423,5. Et cauſſarum] al. Et curarum. vt ſupra, ſiue nouam & recentem curam.

21 Aggregares] lego, adgregare?

424,1 Litis huius inueniri] Hunc totum locum ſic lego, Ego enim quatenus arbitrum litis huius inueni, non patiar Maternum ſocietate plurium defendi. Poteſt & legi, Sollicitudine. vtrumque hoc ſenſu, Quando te, Secunde, huius litis arbitrum nactus ſum.

16 Cuius vis & vtilitas] Diſtingue ſic, Cuius vis & vtilitas rebus probe fluentibus, aliorum præſidio & tutela intelligitur: ſin proprium per inc. &c. manifeſto ſenſu.

425,7 Et totius orbis gratia] Fuit cum legerem, totius vrbis, vel, Ipſius orbitatis gratia. Amm. Mar. vt alios omittam, Vilia omnia exiſtimant præter orbos & cælibes, nec credi poteſt qua obſequiorum diuerſitate colātur homines ſine liberis Romæ.

426,2 Tum abire quod ſi non] Hic locus valde corruptus eſt. Quid ſi interim legamus? Tum habere quod non in aluo oritur, nec codicillis datur: vel, quod ſi non aliunde oritur nec c. d.

19 Seſtertium præſtat, quamquam ad has i.o.p.v.c. beneficio veniſſe: ſed ipſa eloq.] ſic diſtinguendus eſt hic locus.

429,22 Sentio quid reſponderi poſſit] Hic locus aſteriſco mihi indigere videtur,

433,10 Neque illius] In exemplari Italico ad hunc locum adſcriptum fuit, Eadem verba ſunt Petronij. Et ſane quædam

ſunt

ſunt initio Satyrici Petroniani quæ huius diſputationis locis aliquot valde conſentanea ſunt.

18 Sacerdos iſte Nicetes] Sic legit doctiſſ. & elegantiſſimus Lypſius ex Plinio, cuius coniecturam magis confirmat Philoſtrati Lemnij de Nicete elogium in vitis ſophiſtarum: cuius indicium Neueleto meo debeo.

434,20 XIIDCCCLIV] Variat hic numerus in exemplarib. Seruij in illud. 1. Æneid. Triginta magnos. Et lib. 3. Interea magnum. itemque apud Cenſorinum in illuſtri volumine de die natali ad Q. Cerelium. Macrob. comment. in Somn. Scipionis. & Iul. Firmicum lib. 1. Matheſ.

22 Non ſolum anno quo nos, ſed fere eodem menſe] Quin potius ex analogia, Non ſolum menſe quo nos, ſed fere eodem die.

437,24 Pro M. Tullio] Cuius Fortunatianus lib. 2. Rhetor. ſchol.

438,19 Nec vnum de populo Canuti] Hic locus aſteriſco notari debuit.

32 Quid ex] lege, quid? ex Cælianis orationibus, nempe hæ placent.

439,13 Lentitudinis ac temporis] Si quis malit Teporis, non repugno. Sequitur enim paulo poſt, Lentus eſt, tarde commouetur, raro incaleſcit.

27 Viderimus inquam] Et hic locus corruptus videtur. Quid ſi legimus num ingenio? &c. Et pag. ſeq. terminantur.

441,30 Ita ſentit] ſic diſtingue, ac ne ipſe q. ita ſentit: ſed more veteri & alias a veſtris.

442,13 Si comminus] Malim, ſi communius, quod alijs fortaſſe nouum videbitur.

443,12 Calamiſtros Mæcenatis] Pomponius Sabinus mediæ ætatis Grammaticus in Carmen de obitu Mæcenatis. Cornelius, inquit, Tacitus appellat ſcripta Mæcenatis, calamiſtros.

444,10 Excerpſiſſet] excepiſſet.

445,15 Ac non ſtudia ſolum moreſque] vet. Ac non ſtudia

modo curasque sed remissiones etiam lususque rectius.
446,17 Sed expectantur] expetuntur.
448,11 Locos dabunt, Ac.p.p.a.X. iucunditatem ne Epicuri quidem &c. prout res posset. sic distingue.
451,10 Non sudibus] Lypsius rudibus.

31 Vt Cicero ait] Locus est lib.III. de oratore, ex persona L.Crassi. Hoc, inquit, cum vnum traderetur, & impudentiæ ludus esset, putaui esse Censoris ne longius id serperet, prouidere: quanquam non hæc ita statuo atque decerno vt desperem ea tradi ac perpoliri: sed hominibus opus est eruditis &c. ex quo apparet hic legendum esse L. Crasso non M. vt & apud Sueton. in libello de claris Rhetorib. & A.Gell. lib.xv. cap.xi. Cęterum quod ad Ciceronem ipsum attinet, certum est cum ex eodem Suetonio tum ex Seneca in proœmio lib.I. Controuersiar. ad præturam vsque Græce declamasse: Latine vero seniorem quoque, & quidem cum Hirtio & Pansa Coss. quos discipulos & grandes prætextatos vocabat. Quin & cum Prætura fungeretur, scholam quoq; M. Antonij Gniphonis frequentasse, qui tum Rhetoricam ita docebat in vrbe, vt quotidie præcepta eloquentiæ traderet, declamaret vero non nisi nundinis. hunc vero cum in Gallia natus fuerit, & quidem ingenuus, inter nostros Rhetores recenseri par fuit. Ciceronis ipsius de se testimonia sunt hæc, in Bruto: Commentabat declamitans (sic enim nunc loquuntur) sæpe cum M.Pisone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie. Idque faciebam multum etiam Latine, sed Græce sæpius. Et lib.I. Tuscul. Vt enim ante declamitabam caussas, quod nemo me diutius fecit sed videantur lib.viij. Famil. Epist. vlt. & lib.ix. Epist.xvj. & xviij.

452.15 Viciatarum electiones] Recte. Respicit ad legem scholasticam quæ raptarum dicitur; Rapta raptoris mortem vel nuptias optet.

18 Cum ad veros iudices ventum est] Qui sequitur sermo non iam Messallæ est, sed Materni. Itaque multa hoc loco desiderari videntur.

30 Pæne pernoctantium] Eadem figura nocturni aduocati dicuntur a Petronio, & Seneca in libro de breuitate vitæ: Quos a basilica, inquit immissi demum canes eiiciunt. Quem locum Pincianus homo doctus & diligens frustra emendare conatus est, vt in commentatione nostra de Centunuiralibus, Decemuiralibus, & Septemuiralib. iudicijs amplius ostendimus.

453,8 Parabat] al. probabat.

20 Cum testimonia] Idem Tacitus lib. 2. Annal. Vrgulaniæ potentia adeo nimia ciuitati erat, vt testis in caussa quadam quæ a pud Senatum tractabatur, venire dedignaretur.

455,10 Finiebatur] al. cauebatur.

456,31 Sine seueritate] al. seruitute.

457,20 in clientelam] al. in ciuitatem.

23 Quam vindicari] al. quam iudicari

458.4 Excedentibus modum] vet. excellentibus morum.

9 Vestra tempora] vet. aut vestra tempora.

19 Antiquarijs] Vet. cum antiquarijs.

In epistola quæ sequitur Dialogum de Oratorib. pag. 3. lin. 30. post illa verba, locorum communium commentarios, adde, quos Plato in Menexeno appellat.

Pag. seq. lin. 28. post illa verba frequens in scholis est, adde, quæ a Iulio Rufiniano de schematis dianœas exemplis adhibitis fusius explicantur.

PRÆFATIO IN IVVENALEM. AMPLISSIMO VIRO *Augustino Thuano, Equiti, in Senatu Parisiensi Præsidi, & Consistorij sacri Consiliario,*

P. PITHOEVS S.P.D.

PROMISSI tibi dudum muneris gratiam, si qua est apud te, vir amplissime, præstationis mora detritam nolim, præsertim cum ea caussas suas excusationemque habeat non tam obliuionis aut negligentiæ, quam curæ ac studii maioris. Quin & ipse mihi satis opportune fidem exsoluisse videbor, si hoc officij erga te mei testimonium tibi non ingratum esse sensero, & qui hac nostra opera aliquando vtentur boni & candidi viri, fructum eius acceptum referant vitiorum odio, amori virtutum, id est, genio in Iuuenalem tuo, obseruantiæ erga te meæ; atque ingenitæ cuidam sollicitudini, qua priscis scriptoribus optimis rerum magistris, vel posteritati potius aduersus imminentem barbariem, quantum in me est, cautum prouisumque esse cupio. Bene vale v. c. & me ama.

LECTORI.

IN hac editione, Lector, illud potißimum nobis propositum fuit, vt inter plura variaque, nec contemnendæ vetustatis exemplaria, vnius omnium sane optimi atque antiquißimi scripturam curaremus exprimi, quod de Budensis cladis reliquijs in Thaßillonis quondam Ducis cœnobium relatum fuisse ex Matthiæ adscripto nomine facile adducor vt crederem. Id ad nos tandem peruenit Francisci fratris cariß. dono, cui plura longe ac meliora, vt spero, posteritas debitura est. Atque vtinam veteris librarij manum omnibus omnino locis adsequi licuisset: verum nescio quo malo genio factum est, vt exemplar illud nulla parte melius esset, quam qua imperiti lectoris impio & infelici stilo erasum, infeliciori etiam calamo emendatum, aut mendatum potius & contaminatum fuit: adeo vt mihi recentioris scripturæ vestigia quasi notæ indicesque fuerint ad veterem indagandam atque eruendam, quam adiectæ paßim ad vtrumque marginem interpretationes interdum suppeditarunt sæpe nos & ipsæ deseruerunt. Earum porro quem auctorem nominatim laudem, non habeo, cum nullum præferat codex ille, quo hac parte vsi sumus vnico: quanquam non ignoro a plerisque non postremæ notæ scriptoribus Probo tribui commentaria non in Iuuenalem

hic ab operis prætermissum video. Cætera omnia ex nostro illo modo, sed & in A. Persij Satyras illa, quorum hic quoque bonam partem emendatiorem damus, vsi etiam hac in re consilio iudicioque amicorum, atque in primis Ios. Scaligeri viri incomparabilis, de quo quidquid præterea dixero, minus erit. Id vero illi an ex veterum librorum fide, an ex coniectura potius faciant, non satis scio. Illud dißimulare non possum, quod Berytium nonnulli vocant, frustra eos, & parum critice facere, si ad Valerium Probum referre velint, cuius hac ætatem ferre nullo priuilegio possunt. Sed nec Probo quidem illi tribuam quem Lupus noster sub Karolo Caluo Imp. in Germaniæ saltu liberales disciplinas tractasse, Satyram etiam tentasse ait. Nam & ista literatioris sunt sæculi, & quod ex Taciti historia Moysen repetunt, vereor ne sit hominis Christiana religione nondum imbuti. At illa sane de crucis supplicio, aliaque eius generis nonnulla, post Constantinum Magnum scripta nemo nisi historiæ ignarus negauerit. Ego vero quod cæteris fere veterum Grammaticorum glossis & commentarijs, idem & huic nostro accidisse video, vt ex variorum diuersæ, vt ætatis, sic eruditionis interpretum notis conflatum, instar & ipsum Satyræ esset. quin & in antiquo exemplari sæpe me ab initio ex marginum diuersitate, interpretationum etiam diuersitatem notasse memini: quam tamen in hac editione repræsentare neque potui, neque, opinor, debui. Valla & ipse vir diligentißimus sui nobis Probi fragmenta ad Satyras tantum aliquot pro captu atque arbitratu suo exhibuit, quæ tamen adiumento non leui plerisque locis fuerunt, quos ex illis vel emendauimus vel suppleuimus, adiecta etiam sua cuique nota: quod

vnico exemplari non ſine magno labore ac tædio expreſſa ſunt, ea plane fide & religione, vt quodammodo verendum nobis videam ne ſuperſtitioni plerique aut negligentiæ, nonnulli etiam imperitiæ adſcribant, quod veteris ſcripturæ vitia interdum retinere maluimus, quam coniecturis ex ingenio emendare. quod nobis quidem non difficile fuiſſe, locis ſaltem aliquot, haud negauerim: at erit illis fortaſsis perfacile omnibus, quibus ad ſpicilegium illecta plura manere reliquæ meſsis intereſſe putaui. Ne tamen omnes omnia ſibi quoque in hæc temere licere arbitrarentur, paſsi ſumus quædam ex illis adijci quæ inter legendum ad oras libri adnotaueramus memoriæ magis cauſſa, quam vt in publicum exirent: verum ea lege, vt cui vſui non forent, poſſent illa ſine fraude ſua pace etiam noſtra a corpore reliquo diſiungere, & ſi videretur, abijcere. Vale.

riosum ob amorem.

18 in quo puero) malim,in hoc puero.

28 Soror insaniendum est) probo coniecturam Neueleti mei, Soror occidit, insaniendum est: mater.

410,29 iure egit) lego agit. nempe vt sibi duci seruiat ex lege speciosus adulescens desertor.

411,14 quod potior) malim, potior. & paulo post, paria non sunt nobis.

413,16 callide puella conuenta est) legendum potius, commenta es.

414,13 solenne in his damnum) melius fortasse, in is.

18 quos ego) per quos ego.

415,11 iam cum illo meo errore vel facto) lego, iam cum illo meo errore vel fato.

416,6 Inuentus in adulterio) lego, inuentas in adulterio postea fratrem & sororem.

418,1 O gratum) Hic locus sic reponendus videtur Neueleto meo, O gratum infantis errorem! te existimat matrem, disce infelix puer natalium tuorum fatum, disce fortunam. Pariter nos ambos mater afflixit, & pariter alia seruauit. acute.

419,3 Et si) malim, & si v.s.p.p.r. triumphabo?

12 Sine nobis orbatis non liceret) videtur potius delenda negatio.

IN DIALOGVM

DE ORATORIBVS.

An eius sæculi oratores antiquioribus, & quare concedant.

SCripſeram ante annos octo ad veterum Iuriſconſultorum fragmenta, lubentius me hunc librum M. Fabij Quintiliani de cauſſis corruptæ eloquentiæ inſcripturum. Quod & ſagaciſsimo elegantiſsimoque Lipſio viſum eſt. Nunc, vt verum fatear, Tacito potius adſeruerim, ſequutus non modo Pomponij Sabini, ſed omnium exemplarium fidem. Nec me iam ſtili ratio vſque eo mouet, cum ſciam pro ætate facile genus dicendi mutari: & quod adoleſcentis fuit lætum, luxurians, profluens ac floridum, ſenis fieri conciſum, breue, graue, ſobrium ac maturum: quale ipſius Annalium & Hiſtoriarum eſt, ad quæ ſcribenda iam ſenex ſub Nerua animum appulit. In huius autem dialogi editione præter exemplar in Italia ante aliquot annos deſcriptum, maximo nobis adiumento fuit Lipſij noſtri diligentia, qui ſui in Tacitum commentarij apud nos deſiderio, nunquam niſi ſero ſatisfacturus eſt.

Pag.421. Lin.21. Iuuenis admodum) Hoc Taciti ætati magis congruit. Nam Fabius Domitium Afrum, qui ſub Nerone perijt, adoleſcentulo ſibi notum fuiſſe ait. Et cum de Iulio Secundo magnifice loquatur, lib.x. Inſtit. Aprum ac Maternum ne nominat quidem. Sed & de cauſſis corruptæ

eloquentię continuo libro non dialogo scripsisse videtur. Adde quod ne in ijs quidem quæ in isto deesse apparet, vllus locus est ampliori tractationi de hyperbole: & quæ de inuenta primum declamandi ratione ille dixerat, hic paulo aliter exponuntur.

422, 18. In quem] leg. in quantum. quod & Rhenanus monuit, cuius apud omnes literatos memoria grata esse debet & sancta. Sic infra, Credite optimi, & in quantum satis est disertissimi viri.

423, 5. Et caussarum] al. Et curarum. vt supra, siue nouam & recentem curam.

21 Aggregares] lego, adgregare?

424, 1 Litis huius inueniri] Hunc totum locum sic lego, Ego enim quatenus arbitrum litis huius inueni, non patiar Maternum societate plurium defendi. Potest & legi, Sollicitudine. vtrumque hoc sensu, Quando te, Secunde, huius litis arbitrum nactus sum.

16 Cuius vis & vtilitas] Distingue sic, Cuius vis & vtilitas rebus probe fluentibus, aliorum præsidio & tutela intelligitur: sin proprium per inc. &c. manifesto sensu.

425, 7 Et totius orbis gratia] Fuit cum legerem, totius vrbis, vel, Ipsius orbitatis gratia. Amm. Mar. vt alios omittam, Vilia omnia existimant præter orbos & cælibes, nec credi potest qua obsequiorum diuersitate colãtur homines sine liberis Romæ.

426, 2 Tum abire quod si non] Hic locus valde corruptus est. Quid si interim legamus? Tum habere quod non in aluo oritur, nec codicillis datur: vel, quod si non aliunde oritur nec c. d.

19 Sestertium præstat, quamquam ad has i. o. p. v. e. beneficio venisse: sed ipsa eloq.] sic distinguendus est hic locus.

429, 22 Sentio quid responderi possit] Hic locus asterisco mihi indigere videtur,

433, 10 Neque illius] In exemplari Italico ad hunc locum adscriptum fuit, Eadem verba sunt Petronij. Et sane quædam sunt

sunt initio Satyrici Petroniani quæ huius disputationis locis aliquot valde consentanea sunt.

18 Sacerdos iste Niceres] Sic legit doctiss. & elegantissimus Lypsius ex Plinio, cuius coniecturam magis confirmat Philostrati Lemnij de Nicete elogium in vitis sophistarum: cuius indicium Neucleto meo debeo.

434,20 XIIDCCCLIV] Variat hic numerus in exemplarib. Seruij in illud. I. Æneid. Triginta magnos. Et lib. 3. Interea magnum. itemque apud Censorinum in illustri volumine de die natali ad Q. Cerelium. Macrob. comment. in Somn. Scipionis. & Iul. Firmicum lib. i. Mathes.

22 Non solum anno quo nos, sed fere eodem mense] Quin potius ex analogia, Non solum mense quo nos, sed fere eodem die.

437,24 Pro M. Tullio] Cuius Fortunatianus lib. 2. Rhetor. schol.

438,19 Nec vnum de populo Canuti] Hic locus asterisco notari debuit.

32 Quid ex] lege, quid? ex Cælianis orationibus, nempe hæ placent.

439,13 Lentitudinis ac temporis] Si quis malit Teporis, non repugno. Sequitur enim paulo post, Lentus est, tarde commouetur, raro incalescit.

27 Viderimus inquam] Et hic locus corruptus videtur. Quid si legimus num ingenio? &c. Et pag. seq. terminantur.

441,30 Ita sentit] sic distingue, ac ne ipse q. ita sentit: sed more veteri & alias a vestris.

442,13 Si comminus] Malim, si communius, quod alijs fortasse nouum videbitur.

443,12 Calamistros Mæcenatis] Pomponius Sabinus mediæ ætatis Grammaticus in Carmen de obitu Mæcenatis. Cornelius, inquit, Tacitus appellat scripta Mæcenatis, calamistros.

444,10 Excerpsisset] excepisset.

445,15 Ac non studia solum moresque] vet. Ac non studia

modo curasque sed remissiones etiam lususque rectius.
446,17 Sed expectantur] expetuntur.
448,11 Locos dabunt, Ac.p.p.a.X. iucunditatem ne Epicuri quidem &c. prout res posset. sic distingue.
451,10 Non sudibus] Lypsius rudibus.
31 Vt Cicero ait] Locus est lib. III. de oratore, ex persona L. Crassi. Hoc, inquit, cum vnum traderetur, & impudentiæ ludus esset, putaui esse Censoris ne longius id serperet, prouidere: quanquam non hæc ita statuo atque decerno vt desperem ea tradi ac perpoliri: sed hominibus opus est eruditis &c. ex quo apparet hic legendum esse L. Crasso non M. vt & apud Sueton. in libello de claris Rhetorib. & A. Gell. lib. XV. cap. XI. Cæterum quod ad Ciceronem ipsum attinet, certum est cum ex eodem Suetonio tum ex Seneca in proœmio lib. I. Controuersiar. ad præturam vsque Græce declamasse: Latine vero seniorem quoque, & quidem cum Hirtio & Pansa Coss. quos discipulos & grandes prætextatos vocabat. Quin & cum Prætura fungeretur, scholam quoq; M. Antonij Gniphonis frequentasse, qui tum Rhetoricam ita docebat in vrbe, vt quotidie præcepta eloquentiæ traderet, declamaret vero non nisi nundinis. hunc vero cum in Gallia natus fuerit, & quidem ingenuus, inter nostros Rhetores recenseri par fuit. Ciceronis ipsius de se testimonia sunt hæc, in Bruto: Commentabat declamitans (sic enim nunc loquuntur) sæpe cum M. Pisone, & cum Q. Pompeio, aut cum aliquo quotidie. Idque faciebam multum etiam Latine, sed Græce sæpius. Et lib. I. Tuscul. Vt enim ante declamitabam caussas, quod nemo me diutius fecit sed videantur lib. viij. Famil. Epist. vlt. & lib. ix. Epist. xvj. & xviij.
452. 15 Vitiatarum electiones] Recte. Respicit ad legem scholasticam quæ raptarum dicitur; Rapta raptoris mortem vel nuptias optet.
18 Cum ad veros iudices ventum est] Qui sequitur sermo non iam Messallæ est, sed Materni. Itaque multa hoc loco desiderari videntur.

30 Pæne pernoctantium] Eadem figura nocturni aduocati dicuntur a Petronio, & Seneca in libro de breuitate vitæ: Quos a basilica, inquit immissi demum canes eiiciunt. Quem locum Pincianus homo doctus & diligens frustra emendare conatus est, vt in commentatione nostra de Centunuiralibus, Decenuiralibus, & Septenuiralib. iudicijs amplius ostendimus.

453, 8 Parabat] al. probabat.

20 Cum testimonia] Idem Tacitus lib. 2. Annal. Vrgulaniæ potentia adeo nimia ciuitati erat, vt testis in caussa quadam quæ apud Senatum tractabatur, venire dedignaretur.

455, 10 Finiebatur] al. cauebatur.

456, 31 Sine seueritate] al. seruitute.

457, 20 in clientelam] al. in ciuitatem.

23 Quam vindicari] al. quam iudicari

458. 4 Excedentibus modum] vet. excellentibus morum.

9 Vestra tempora] vet. aut vestra tempora.

19 Antiquarijs] Vet. cum antiquarijs.

In epistola quæ sequitur Dialogum de Oratorib. pag. 3. lin. 30. post illa verba, locorum communium commentarios, adde, quos Plato in Menexeno appellat.

Pag. seq. lin. 28. post illa verba frequens in scholis est, adde, quæ a Iulio Rufiniano de schematis dianœas exemplis adhibitis fusius explicantur.

PRÆFATIO IN IVVENALEM. AMPLISSIMO VIRO *Augustino Thuano, Equiti, in Senatu Parisiensi Præsidi, & Consistorij sacri Consiliario,*

P. PITHOEVS S.P.D.

PROMISSI tibi dudum muneris gratiam, si qua est apud te, vir amplissime, præstationis mora detritam nolim, præsertim cum ea caussas suas excusationemque habeat non tam obliuionis aut negligentiæ, quam curæ ac studii maioris. Quin & ipse mihi satis opportune fidem exsoluisse videbor, si hoc officij erga te mei testimonium tibi non ingratum esse sensero, & qui hac nostra opera aliquando vtentur boni & candidi viri, fructum eius acceptum referant vitiorum odio, amori virtutum, id est, genio in Iuuenalem tuo, obseruantiæ erga te meæ; atque ingenitæ cuidam sollicitudini, qua priscis scriptoribus optimis rerum magistris, vel posteritati potius aduersus imminentem barbariem, quantum in me est, cautum prouisumque esse cupio. Bene vale v. c. & me ama.

LECTORI.

IN hac editione, Lector, illud potißimum nobis propositum fuit, vt inter plura variaque, nec contemnendæ vetustatis exemplaria, vnius omnium sane optimi atque antiquißimi scripturam curaremus exprimi, quod de Budensis cladis reliquijs in Thaßillonis quondam Ducis cœnobium relatum fuisse ex Matthiæ adscripto nomine facile adducor vt crederem. Id ad nos tandem peruenit Francisci fratris cariß. dono, cui plura longe ac meliora, vt spero, posteritas debitura est. Atque vtinam veteris librarij manum omnibus omnino locis adsequi licuisset: verum nescio quo malo genio factum est, vt exemplar illud nulla parte melius esset, quam qua imperiti lectoris impio & infelici stilo erasum, infeliciori etiam calamo emendatum, aut mendatum potius & contaminatum fuit: adeo vt mihi recentioris scripturæ vestigia quasi notæ indicesque fuerint ad veterem indagandam atque eruendam, quam adiectæ paßim ad vtrumque marginem interpretationes interdum suppeditarunt sæpe nos & ipsæ deseruerunt. Earum porro quem auctorem nominatim laudem, non habeo, cum nullum præferat codex ille, quo hac parte vsi sumus vnico: quanquam non ignoro a plerisque non postremæ notæ scriptoribus Probo tribui commentaria non in Iuuenalem

vnico exemplari non ſine magno labore ac tædio expreſſa ſunt, ea plane fide & religione, vt quodammodo verendum nobis videam ne ſuperſtitioni plerique aut negligentiæ, nonnulli etiam imperitiæ adſcribant, quod veteris ſcripturæ vitia interdum retinere maluimus, quam coniecturis ex ingenio emendare. quod nobis quidem non difficile fuiſſe, locis ſaltem aliquot, haud negauerim: at erit illis fortaſsis perfacile omnibus, quibus ad ſpicilegium illecta plura manere reliquæ meſsis intereſſe putaui. Ne tamen omnes omnia ſibi quoque in hæc temere licere arbitrarentur, paſsi ſumus quædam ex illis adijci quæ inter legendum ad oras libri adnotaueramus memoriæ magis cauſſa, quam vt in publicum exirent: verum ea lege, vt cui vſui non forent, poſſent illa ſine fraude ſua pace etiam noſtra a corpore reliquo diſiungere, & ſi videretur, abijcere. Vale.

VARIÆ LECTIONES QVÆDAM.

IN PERSIVM.

In vetustiss & optimo exemplari, quod in his notis L. littera interdum designaturi sumus, singulæ huius libri paginæ hunc titulum constanter habuere, THEBAIDORVM PERSI SATYRA: quo quid significetur, necdum diuinare potui. Qui coniecerit, is melior vates esto.

Vers. 14 Pesageium melos] L. & tres veteres codices, Perpegaseum melos.

IN SATYR. I.

v. 48 Vatum & plorabile si quid] Sic & apud Priscianum viij. At in L. Vanum & plorabile si quis.

100 Doctas posuisse figuras] Sic L. Doctissimus tamen Scaliger malit, -doctus posuisse figuras. Laudatur. vt infra, -pallentes radere mores Doctus.

107 Berecynthius Atys] Idem ille legit Attin. & paulo post Mænas & Attyn; & cum vtrumque dicatur, Ἄττιν, δίλφα, Ἄττης, δίλφις, illud a Persio irrideri putat.

111 Prægrandi subere] Sic L. vetus interpres in Horat. Saty. II. lib. I. væ grandi.

115 Bassaris & Lyncen.] L. Lyncæ.

II. AD

II. AD PLOTIVM MACRINVM, DE BONA MENTE.

11 EBullit] L. Ebulliat, deleta postea a litera.

14 Iam tertia conditur vxor] Apud Seru. iiij. Æn. ducitur.

42 Tucetaque crassa] L. tuccetaque. Sic & in vet. gloss.

45 Arcessis] L. Accersis.

57 Qui purgatissima] L. Purgantissima.

69 In sancto] Sic L. sic Lamprid. Alexandro.

73 Fasque animo] L. animos.

75 Hæc cedo admoueant] L. Hæc cedo vt admoueant templis. quod retinendum censeo.

III. INCREPATIO DESIDIÆ HVMANÆ.

3 NIgra quod infusa] L. Nigra sed infusa vanescit S. l.

14 Geminet quod fistula] L. quo.

23 Lutum es] L. est.

66 Discite & o miseri] L. Discite, o miseri, & caussas. nec hoc vnicum est in his Satyricis huius licentiæ exemplum.

81 Silentia rodunt] L. produnt.

IIII.

21 PAnnucea Baucis] Scribe pannucia, vt in L. & apud Donatum in illud Andriæ, Vidi Cantharam subfarcinatam

25 Vectidi prædia] L. Vettidis.

33 Frigas in cute] L. figas. non male. al. fricas.

37 Tu cum max.] L. Tunc cum.

V.

9 SÆpe insulso cenanda Gliconi] L. sæpe inuiso cenanda Cycloni. & Glossæ loco adiectum, deformi.

15 Rodere mores] L. habuit olim, radere.

19 Bullatis vt mihi nugis] L. pullatis, & adscriptum pro glossa recentiore manu, togatis. Vetus interpres pridem editus ab Elia Vineto opt. & doctiss. sene, legisse videtur, bullatas vt mihi nugas. quod Scaligero nostro magis placet.

26 Centenas a. d. voces] L. fauces. non inepte.

29 Quod latet] L. Quo.

58 In Venerem putret] Et hoc loco vetustiss. ex. corruptum fuit.

64 Fruge Cleanthea] L. Cliantea petite hinc iuuenesque senesque.

77 Vappa & lippus] L. Vappa lippus, & in tenui farragine mendax.

83 Hec nobis pilea donant] L. hoc nobis pillea donat.

87 Licet illud] L. licet illud de tuo tolle. corrupte, sed optimi ex. etiam næuos referre interdum placebit, & proderit.

93 Dare tenuia] L. tenua.

112 Nec glutto] L. Nec gluttu. In vet. gloss. scriptum est, Gluttus, βρόγχος.

129 In iecore ægro] L. in pectore ægro. & post paulo, Et quid agam rogas? en saperdas a.p.

147 Veientanumque] L. Vellentanumque.

150 Peragant sudare deunces] L. suadere deunces.

174 Exieras. nec nunc] L. ne nunc.

VI. AD CESTIVM BASSVM. LICVRIVM POETAM. sic L.

24 TVrdarum nosse saliuam] In L. saliuas, & emendatum turdorum.

27 Ast vocat.] L. Auocat.

44 Insignem ob cladem) L. laudem.

51 Non audeo inquis) Quidam codices, haud audeo. Sunt qui malint, Non adeo, inquis.

55 Accedo Bohillas] L. Bobillas.

60 Maior auunculus exit] L. exstat.

EXPLICIT PERSII THEBAIDORVM SATYRA. FELICITER. sic L.

IN IVVENALEM.

LIB. I. SATYR. I.

v. 2 RAuci Theseide Cordi] Apud Seruium in 1. Æn. Codri.

115 Teda lucebis in illa] Scriptum fuit in opt. ex. lucebit. & secundo ab hoc versu, sulcum deducit arena. Sed emendatum lucebis, &, deducis. nec vllus est in his Satyris locus, quem ego ex Grammaticorum glossis minus grammaticæ intelligam.

II.

120 CEna sedet] An potius sic distinguendum fuit, ingens Cena, sedet: gremio iacuit noua nupta mariti. Apul. Accumbit ad summum thorum maritus, Psychen gremio suo complexus.

III.

67 SVmit trechedipna] Sic olim L. sed repositum τρεχέ-dipna. vet. gloss. Cupedicinus τρεχέδειπνος. Et apud Plut. VIII. Symp.

80 Qui s. pennas] Pinnas, mediis sed natus Athenis. sic videtur fuisse scriptum in opt. ex nunc Achiuis. Sane Dæda-

lum Athenienſem fuiſſe conſtat.

187 Plena domus libris venalibus] Sic L. additumque gloſſæ loco, id eſt panibus.

208 Nil habuit Cordus] Opt. liber hoc loco aperte habuit Codrus. nam prior quidem huius nominis ſcriptura recentioris eſt manus, vt iam dubitem an non & Satyr. 1. Codri potius quam Cordi: quando & vetus interpres de eodem poeta vtrumque dictum adnotat.

218 Hæc Aſianorum] Hæc fuit vetuſtiss. ex. ſcriptura, quam interpretationes huc vſque retinuerunt. Hodie in textu emendatum legas, Fecaſianorum.

255 Serraco veniente] Apud Ser. in. 1. Æn. Sarraco.

IIII.

3. A Vitijs æger] In optimo exemplari ſcriptum fuit:
A vitiis ægræ ſolaque libidine fortes
Deliciæ. viduas tantum ſpernatur adulter. Qui refert igitur. quod & vetus interpres ſequutus eſt.

13 Titio Seioque] L. & alij veteres libri, Serioque: quod temere reijciendum non eſt.

33 Facta de merce) Sic L. Interpres tamen legit, fracta, quod etiam plerique codices habent: at nullus quem quidem viderim faria, quod tamen ingenioſum eſſe diffiteri nolim.

68 Stomachum laxare ſaginis] L. habuit aliquando, ſaginam, ſed emendatum, ſaginis.

V.

4. VIlis Gabba] Sic L. emendatum, Galba, vt & apud Val. Martialem ſcriptum eſt libris 1. & x. Epigr.

90 Propter quod] Verſus ille qui in editionibus quibuſdam ſequitur,

Quod tutos etiam facit a ſerpentibus atris, etſi Satyrico aculeo non caret, non fuit tamen in vetuſtiss. ex. nec adiectus quidem, obidque in hac editione, quam eius exemplaris loco eſſe cupimus, non inſeri facile paſſi ſumus.

LIB. II. SATYR. VI.

IN vno vet. cod. Cadurc. hæc Satyra inscripta est L. FVRSIDIO POSTHVMO An Fæsidio, de quo sat. XIII. 32.

19 Astræa recessit] Vet. gloss. Latinogræc. Astræa, παρθένος, δικαιοσύνη ὡς Ἰουβενάλιος. quod ad hunc locum referendum est.

129 Necdum satiata] Eædem sch. Cad. sed non.

271 Aut flicta pellice] L. flicta pælice. Sic & in eodem exemplari scriptum fuit Satyr. II. pælex. Vet. Gl. Pœlex & Pælicatio.

294 Hinc fluxit ad Indos] Sic L. alij codices, ad Istros. quidam etiam, Istmos. quæ diuersitas facit vt iam non displiceat illa ex coniectura lectio,

Hinc fluxit ad istos
Et Sybaris colles, hinc & Rhodos & Miletos.

Qua significatur, ex quo paupertas Romana desijt, ab eo tempore Romam confluxisse Sybariticas, Rhodias Tarentinasque delicias. Nisi cui potius placet Iac. Aug. Thuani. Aymerij v. c. summaque vt dignitate, sic eruditione acrique iudicio præditi sententia, qui Rhodon & Mileton, aliquando legendum sibi videri admonuit, hoc sensu, Paupertatem Roma excedentem fluxisse ad illas ciuitates, quæ ante deliciis & voluptatibus insignes erant.

305 I nunc] In opt. ex. versus inter hunc & sequentem recentiori manu adscriptus fuit,

Tullia quid dicat notæ collactea Mauræ.

Quem tamen lubenter in hac etiam editione retinuerim.

324 Nestoris hirnea] Sic L. vt in carmine Virgilij in Nouinum.

327 Iam dorm.] L. Si iam dormit. & illud, iam, deletum stilo.

408 Cuncta arua teneri] L. arma.

427 Et loto terram ferit] Sic L. al. terramque luto Salui.

IIII. ad Eccl. Cath. Natant tricliniorum redundantium pauimenta vino Falerno nobili lutum faciunt, mensæ eorum ac toreumata mero iugiter madent.

470 Coctæque siliginis offas] Citatur hic versus a B. Augustino de Grammatica.

495 Admotaque lanis] Sch. Cadurc. amotaque.

502 Credas aliam. cedo] L. Credo.

531 Qui grege lanigero] L. & alij duo cod. lanigero. quod hic reponi velim.

556 & 557 Cuius amicitia] Hic versus cum sequenti additus est in opt. ex. alia quam veteris librarij manu.

559 Læuaque si longo] L. longa.

577 Collyria poscit] L. poscunt.

628 Mordeat ante aliquis) Et hi duo versus addititij sunt in vetustiss. ex. Et vero deesse in quibusdam vetus interpres notauit.

645 Rabie iecur incendente) L. rabiem iecur impendere.

LIB. III. SATYR. VII.

v. 62 EV hoc) Sic L. sic & apud Sidon. lib. VIII. Epist. vet. lib.

165 Quid do) Apud Prisc. VIII. quod do.

204 Sicut Trasymachi) Sic habuit opt. ex. sed repositum, Lysimachi.

240 Ne faciant vicibus) Sunt qui putent non esse hos versus Iuuenalis. Extant tamen in opt. ex. & referuntur a Seruio in illud Eclog. III.

-transuersa tuentibus hircis.

VIII.

v. 7 COruinum posthac] Et hunc versum habuit opt. ex. habuerunt & alia duo.

60 In æquore puluis] Al. cuius.

104 Inde Dolabella est) L. Inde Dolabella, atque hinc. Doctiss. tamen Scaliger legendum censet, Dolabellas.

132 Ipsumque Promethea ponas) Al. pingas.

154 Toruumque iuuencum] Quidam codices, pro bumque, alij rursumque. Et hic quoque optimus noster stilum passus est, vt dubitare quis non abs re de vera lectione possit, tum vero propter illud More Numæ, quod ego ad legem de opimis spoliis referendum putarem, nisi prohiberet Seruij auctoritas in lib. III. Æneid. & ad illos versus VIIII.

Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum
Iam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.

Quos & hoc loco Iuuenalis imitatus videtur & illo Satyr. XII. Sed procul extentum &c. Furuam hostiam Ioui cædi non memini, nisi stygio aut infero.

IX.

v. 14 Bruscia præstabat] Optimum ex. sic habet,
Brustia præstabat calidi circum facia vici.
Aliud secundæ notæ Latiniac.

Bruccida præstabat calidi tibi fascia visci.

Fructificante pilo. subdita mendi nota d. literæ, quasi Bruccia scribi debuerit. An bruscia siue fascia siue ascia ex brusco, de quo Plin. lib. XVI. c. XVI. ego nihildum pro comperto affirmare ausim locum vt est in illis exemplaribus deposuisse, satis pro tempore fuerit.

61 Cum matre & caculis] Sic quoque scriptum fuit in vtroque exemplari: sed in opt. postea emendatum, casulis, credo ex Satyræ XI. v. 154. & XIIII. 179. Sed & Tibull. lib. II. Eleg.

Turbaque vernarum, saturi bona signa coloni.
Ludit, & ex virgis extruit arte casas.

Nos veterem scripturam integram conseruare maluimus.

84 Et libris actorum spargere] Apud Seru. II. Georg. & titulis actorum aspergere.

118 Tumque his] Optimi ex. scriptura hæc est, tunc est

ex vulgatis libris, ſed te legitur.

XI.

v.57 NOn præſtem vita] L. vitæ.
95 Duxit habendum] L. habendam. Qualis in Oceano fluctu t.n.
132 Nec calculus] L. cauculus. Vt alibi ſæpe Cauculo, quem Calaulonem ſcribimus.
164 Ad terram tremulo] Poſt hunc verſum in opt. ex. ſequebantur hi,
Spectant hoc nuptæ iuxta recubante marito, Quod pudeat narrare aliquem præſentibus ipſis.
Qui in aliјs quibuſdam poſiti ſunt poſt illum ſuperiorem.
Hic tibi vina dabat.
At melius videntur collocati ſuo infra loco, vt in vulgatis codicibus.

XII.

3 CÆdimus agnam] Repone ex L. ducimus.
14 Et a grandi] Apud Ser. Æn. VIII. & a magno, vitio ſcripturæ, aut potius memoriæ.
17 Et fulguris ictum] Scribe ex L. & fulminis ictus Euaſit.
36 Teſticulorum] L. Teſticuli. vt & apud Ser. 1. Georg.
59 Quattuor ac ſeptem] L. Quattuor aut ſeptem ſi ſit lautiſſima.
73 Mirabile ſumen] L. miſerabile.
86 Quod præſtat] Sic L. deleta poſtea p, litera.
92 Et mai operatur] Repone ex optimi ex. operantur.
110 Partem aliquam belli) Additum poſtea in L. que.

LIB. V. SATYR. XIII.

HÆc Satyra in vet. cod. Latin. hunc titulum habet, DE FRAVDIBVS AD GABINIVM CVIVS AMICVS ABNEGAVERAT DEPOSITVM.

65 Hoc monſtrum puero) Sic L.ſed quod ſequitur ita ſtilo corruptum eſt, vt ſatis aſſequi non potuerimus quomodo primum ſcriptum fuerit. In duobus aliis codicibus eſt, vt monſtrum puero admiranti; &, vel miranti ſ.a.

140 Te nunc delicias] L. Teno, corrupte. Sed & hic verſus in eod. ex. perturbatus eſt.

XIIII.

IN Lat. ex. huic Satyræ titulus Græcis literis inſcriptus eſt, ΠΕΡΙ ΑΝΑΓΩΓΩΝ ΠΡΟΣ ΦΟΥСΚΙΝΟΝ. Cæterum qui ſequitur primum verſus in pleriſque exemplaribus, in illo op. & vetuſtiſſ. recentiori manu adiectus eſt loco eodem, ſane non ſuo. Si cui retinere placet, per me quidem licet, dum reponat poſt tertium verſum, non adeo inepta ſede.

13 Cupiet) L. cupient.

30 Implet & ad mœchum] Priſc. VII. & XIII. ad mœchos.

78 Ad fetus] L. habuit, Adfectus.

86 Cetr.] Opt. ex. vno loco habuit Cretonius, alio Cetonius, & vtroque emendatum recentiore manu, Cetronius.

100 Romanas autem) Hic eſt horum verſuum ordo in opt. ex. idemque in aliis omnibus quæ quidem mihi videre contigit. Contigit autem nemero plura. Scaligero tamen noſtro viſum aliquando ſcio ſic potius collocandos,

Romanas autem ſoliti contemnere leges,
Non monſtrare vias eadem niſi ſacra colenti,
Quæſitum ad fontem ſolos deducere verpos,
Iudaicum ediſcunt, &c. quod etſi nondum mihi ipſe perſuadere potui, aliis tamen hic adnotare ingenui animi eſſe duxi.

122 Ire viam pergant] L. peragant.

206 Ipso Ique digna poetæ] Scribe, vt est in op. ex. poeta.

232 Metisque relictis] L. meritis, sed emendatum recte.

XV.

EST & hic titulus inquibusdam exemplaribus DE SVPERSTIONIBVS ÆGYPTIORVM.

7 Illic cærul.) L. illi cæruleos, hic piscem fluminis, illi, &c. & in veteribus glossis, Cæruleus bestia marina Iuuenali. Nec tamen doctissimi hominis coniectura temere reijcienda, & manibus summis honos suus habendus est.

55 Nulli toto certamine | Al. cæco.

75 Terga fuga] Sic L. cætera quæ fuerant veteris scripturę, stilo expuncta, & repositum, Sceleri præstantibus omnibus instans: vt verear ne hic populi quoque nomen corruptum sit.

85 Raptum de parte Prometheus) L. Promethea.

93 Vascones vt fama est alimentis talibus vsi] Repone authoritate vetustiss. ex. elementis.

101 pallorem ac maciem, & tenues] Quidam codex pallore ac macie extenues.

104 Virib. abn.] Et hic etiam opt. ex stilo corruptum fuit.

168 Nescierint primi gladios extendere fabri] Apud Ser. aliter II. Georg.

XVI.

IN quibusdam codicibus hæc Satyra titulum habet DE CASTRENSIBVS.

2 Nam si subeuntur] Apud Prisc. lib. VIII. quod si subeantur.

IN SVLPICIAM.

4 PHaleuco] Scribe Phalæco. quanquam in huius nominis scriptura apud Athenæum, Hephæstionem, Victorinum, Diomedem, Terentianum, Ausonium magna est varietas.

10 Teque quibus pr.] Sic distinguendum. Carmina Calliope libris heroica mandat. Cæterum & ante Sulpiciam, sub

Augusto Cornificia versus scripserat, sed non phalæcos, iambos, scazontas, Hipponactios, & alios lyricos, quibus prima Sulpitia poetriæ nomen inter Latinos meruit.

19 Remulique] Vulg. Remique vnde malim, Romique: quod & Vineto nostro placuit.

33 Aut frustra vxori] Est hoc vitium memoriæ, maiorum etiam gentium scriptoribus eo vsque frequens, vt nonnunquam affectasse videri possint.

47 Qui Rudio] Scribe Rhodio, vt de Panætio potius minore, quam de Ennio intelligatur.

48 Bello fecunda secundo] Sic malo quam, facunda. Vide A. Gell. lib. xix. c. xxi.

56 Plebs matresque vna] Vulg. fraterque. Plinius crabronum duo genera facit, plebem siue opifices, & matres: quod an vespis quoque conueniat, videndum est.

HÆc nos pauca e multis raptim excerpsimus. Plura qui volet ex aliorum editionibus ac notis repetat, quas his colligere & compilare neque animi moris, neque otij nostri fuit. ac ne eorum quidem omnium quæ hac editione præstita sunt, rationem reddere. Ea enim maluimus ex diligenti lectione a studiosis cognosci & expendi, quam nostro indicio oscitantibus ingeri atque obtrudi.

IN GLOSSAS PERSII. VARIÆ LECTIONES.

Pa. 147 FVluia Sisennia] In quibusdam codicibus. Fuluia Sisenna mater nupsit postea Fuscio eq. Rom. & paulo post, Cessium Bassum & Calpurnium Statucam.

ib. Mirabatur scripta Flacci] Al. scripturam Flacci vt v. r. s. i. r. a. c. quin illa esse vere poetica diceret.

ib. Claudij Agaterni] Vet. Claudij Agatumni medici Lacedæmonij, & Petronij Aristotegratis magnatis Aristotelici, quos vnice imitatus est.

148 Reliquit circa H. S. xx.] Vet. Circiter Sestertium vicies matri & sorori; scriptis tamen ad matrem codicellis.

ib. Et libros circa DCC.) In quibusdam codicibus additur, Chrysippi.

ib. Prætextam) Quidam codices, prætextam Vescio & opericarum. corrupte. Et paulo post mirari homines & deperire cœperunt. Et, detractis mox omnibus.

149 Ridicule satis) Al. ridiculose.

ib. Priamum Priamique phisingos) Al. pisinnos. & in alijs glossis, pisinni, liberi.

ib. Examen est lingua vel lignum) Al. ligua vel linum. & infra intra quod est linum; de quo examinatio est.

150 Per tus Pigmentarios) Al. vnguentarios.

ib. Ex Græco versu) Παχεῖα γαστὴρ λεπτὸν οὐ τίκτει νόον.

ib. Fortia neglecti] Velabant, al. volitabant & vers. seq. Et per neglectos volitabant colla capillos.

151 Aut quotiens] Ah quotiens.

ib. Coma murmurat Appennini] Sibilat, apud Charis.

ib. Vulpes 1 hrases Bassares] Vide Hesychium.

152 Bidental] Κεραυνοπλὴξ. Artemid. lib. II. vide infr. 203.

ib. Quis putet esse Deos.] In quibusdam codicibus, Credimus esse Deos?

ib. Aut ad Saturarum iura] Al. ad assaturarum iura.

153 Hoc & Varro scribit] Fortassis, Aboriginib. Nonius in Puppæ. Græci νίννα fictitio etiam verbo dixerunt. Zonar. Cedr. Glos. vett. Puppus, νίννιον. sic legendum.

ib. In exteriorem] Al. dexteriorem. Cæterum hic esse videtur Aurelius, cuius meminit Ouidius Ponto.

ib. Quod pars crocea] Isidor. lib. VI. Etym.

ib. Ex fuligine] Al. ex figulinis. male.

154 Scæna] Al. Sena.

ib. O multum] Isidor. lib. I. Etym.

155 Scribonij Licinij] Al. Libonis, &, ad Fab. circum.

ib. Tercentis milibus] Al. sexcentis.

156 Cinctuque] Al. cinctique.

157 Cicuta] Idem Tertull. Hieronym.

ib. Herodiani] Hinc illa lucem accipient, quæ de Herodianis in sacra historia legimus Matth. XXII. Marc. III. & XII.

Quod sequitur de circuncisione, non videtur ab homine Christiano scriptum.

158 An terrarius sit] Al. viuarius.

ib. Bouillæ] Non, in Hillas.

159 Maniæ] Fest. Sic & Manius legendus accipiendusque in Epigrammate Augusti apud Martialem.

ib. Tractum a patribus] Et illud Isidor. lib. x. Etym. De tutore in consuetudine vulgari dicitur, Quid me mones? & tutorem & pædagogum pridem obrui, est ex Satyr. III. v. 96. Adeo plerisque veteribus similitudine quadam ingenij Persius in deliciis fuit, vt inter maiorum gentium scriptores suos commentatores habuerit, etiam ante tempora Hieronymi: qui & eius verbis frequenter vtitur, Iuuenalem ne nominat quidem, quod meminerim: etsi Apologetico ad Domnionem versum illum vsurpet, Et nos sæpe manum ferulæ subduximus, vt & Macrob. lib. III. Sat. c. x. Adscribam sancti viri verba ex Apologia aduersus Rufinum, quod aliis etiam locis vsui esse possint, & ad hunc quodammodo pertineant. Puto, inquit, quod puer legeris Aspri in Virgilium & Sallustium Commentarios, Vulcatii in orationes Ciceronis, Victorini in Dialogos eius, & in Terentii Comedias præceptoris mei Donati, æque in Virgilium, & aliorum in alios, Plautum, Lucretium, Flaccum, Persium, atque Lucanum. Argue interpretes eorum, quare non vnam explanationem secuti sunt, & in eadem re quid vel sibi, vel aliis videatur, enumerent.

NOTÆ QVÆDAM IN VET. COMMENT. IVVEN.

IVuenalis vita quæ præponitur, non est, opinor, eiusdem interpretis. Et vero in opt. codice ad finem adscripta fuit recentiore manu, & in plerisque aliis separatim extat. Suetonio etiam a quibusdam tribuitur. Huius loco, initio vetustiss. ex. ad illa verba, Semper ego auditor, hæc legebantur: Iuuenalem aliqui Gallum propter corporis magnitudinem, aliqui Aquinatem dicunt. Ea tempora Domitiani Tyranni, quib. etiam ipse vixit, eo quod in aula ipsius plus histriones, quam bonæ vitæ homines possent, grauiter carpsit. Hos au-

tem libros in exilium missus ad ciuitatem vltimam Ægypti * Hos ab ipso Domitiano scripsit. Ideo autem in exilium missus est, quia dixit versum illum,

Quod non dant proceres, dabit histrio.

Nunc autem hoc inducit quasi carptum se per figuras a miseris poetis, qui nil nouum, sed omnibus notas fabellas recitarent. & dicit magis ideo Satyram se scribere, vt possit mores illius temporis demonstrando notare. Hactenus vet. ex. quod prætermissum nolui. Quin & illud addam pro Hos, ciuitatis illius Ægypti nomen reponendum Oasa, siue Oasin peninsulam exiliis celebrem, cuius & hic idem interpres meminit ad Satyr. 4. Sed & apud Hieronym. in Epitaphio Nepotiani male hodieque Assæ, pro Oasæ Nam de Timasio loquitur: quem Oasa relegatū Zosimus ex aduocato fisci clare narrat.

Pa. 160 Claudii Neronis] Hæc verba in quibusdam ex. desunt. Quod sequitur de semestribus militioris, pertinet ad illud Satyr. vii. Semestri vatum digitos circumligat auro. Est & semestris Tribunatus mentio apud Plin. lib. 4. Epi.

ib. Intra breuissimum tempus periit] Non satis hic conuenit cum Suida, quem tamen ex Dione vel potius ex Eunapio sumpsisse verisimile est. Neuter cum iis quæ ex Iuuenale ipso. Saty. 4. 6. 13. 15. colligi possunt, quæ hic accuratius persequi non est otii nostri. Tātum quædam breuius notasse satis erit.

SATYR. I.

Pa. 161 Demetrium caussidicum] Cynicum. Tacit. Ann. 16. Histor. 4.

162 Decius dicitur, Sine litis æstimatione] fort. melius dicitur. Litis æstimatio in criminibus repetundarum & de vi legitima fuit, vt ex quadam Ciceronis ad Att. Epistola colligitur. Sunt & de hac litis æstimatione apud Plin. lib. 2. 4. & 6. Epist. locis plures, qui ad hunc quoque pertinent.

ib. Siue a Venusio] Est hoc ex Probo G. Vallæ.

163 Ex qua Cæs.] Apud Vallam sic hi versus referuntur,

Ex quo Cæsareas soboles Locusta cecidit.

Horrendum curas dum liberat atra Neronis.

vtroque loco corruptissime.

ib. Laticlauium) In vno vet. cod. additur, Maior. i. ſcutulata. Et infr. maior abolla. Eſt & anguſticlauium.

194 Caſſii opes] Craſſi. & paulo poſt, fundos, pro, numos. hæc vero annotatio ex Vallæ exemplari, vereor ne non ſit veteris interpretis.

ib. Pedornis) An. pedurnos, vel perones.

ib. Cicero nam vna) Ciceronis locus ex Act. II. in Verr. lib. I. ſiue de ſupplicijs, ſic habet: Nam vt mos fuit Bithyniæ regibus, lectica octaphoro ferebatur.

165 Deuia) An dubia λοξά. Eſt & hoc poſtrema interpretatio ex Vallæ Probo.

ib. C. Fulcinius] Dio, & Tacit. Sofonius. apud Vall. Offonius. & paulo poſt, piſcatoriam in Achaia exercuit. &, vt conſpectu Claudij abſtineret.

166 Stipites fiebant) Figebant.

ib. Lectica plumis ſtrata) Plin. lib. XXVI. c. III.

ib. Vitia carpit) An potius, vitia carpi vetat.

II.

pa. 167 SAcra Bacchan. ex ijs cond.) Lego, ex SC. Liuius lib. XXXIX. vel etiam ex XII. quod idem mendum fuit apud Cic. II. de legib. Nam & in eas tabulas tranſlata videtur lex. Numæ de nocturnis externiſque ſacris.

ib. Publice perpeſſus] Vall. profeſſus.

168 Quæ nouerat eum corrumpi) Vall. Quæ dominum ſuum nouit præcidi.

ib. Subſtamine] Subtemine.

169 Saltantes] Vall. calcantes.

ib. Geſtamen] Vet. gloſſ. Geſtamen, σκῆπτρον, ὡς Ἰσιδώρος. Seruius tamen in illud VII. Æn. hoc Priami geſtamen erat, Diadema, inquit, dicit. nam ſceptrum dicturus eſt.

170 Catomus) An Catomis? infr. currentes per t. c. quod Franciſco fratri viſum eſt: cuius ingenio iudicioque multum tribuo. Victor Vticenſis I. Hiſt. Afr. Venerabilem ſenem in publica facie catomis ceciderunt. Illud vero catorogare, quod hic etiam in mentem venit, mihi quidem apud vnum Arbitrum lectum eſt.

Cumenas]

III.

pa. CVmenas) Camænas.
171 Cib. Aricino lacu) Luco.

ib. Popul. amab.) Fort. pop. autem, id eſt, fauente populo.

ib. Non foras) Leg. onus foras. Non. in Foriolus.

172 Peregrinas victis) An victoribus. & infr. philacteriis, & philacteria.

174 Nunc doti) Malim, non doti.

175 Quod nos Delphicam) Vet. gl. Abaci delphicæ, μλωιςέρικι ὡς Ἰουβενάλιος.

ib. ὀπίζειν) Eædem gloſſæ, Apicus, ὀπτικιστὴς, ὡς Ἰουβενάλιος. &, Opicus, ἀρρητοποιός.

ib. Aut panem) Lego, aut fruſta, id eſt, panem.

176 Qui mercedes) Val. quia.

ib. Amite lecti) Vet. gloſſ. Aſſeres δοκίδες, ὡς Ἰουβενάλιος.

ib. Fumo Apparatione) Senec. Epiſt. LXXIX.

ib. Porthmea Carinam) Lego Charontem. & quod addit, non anguſtum traiectum, id eſt, non πόρθμον.

ib. Gutto autem) Eædem illæ gloſſæ, Guttum, λεκόθιον Ἰουβεναλίῳ.

45 Namque apud Aquinum) Videtur interpres legiſſe, veſtramque. Et Vmbricius igitur Gallus.

IIII.

Pa. APulia curios) Lego, carius. huc pertinet illud Senecæ Epiſt. CCI. Suburbani agri tantum poſſidet, quãtum inuidioſe in deſertis Apuliæ poſſideret.

48 Hoc conuitium) Auſon. de eodem Domitiano.

Quem caluum dixit ſua Roma Neronem. Ser. iiij. Æn.

ib. His * vero ſibi) An, his verſibus.

ib. Rhombi) Imitatus videtur Naſonis illud ex halieutico.

Et Adriaco mirandus littore rhombus.

ib. Ponto erupit] Refertur & hoc Salustij fragmentum a Seruio in IIII. Æn. Expressit, vt & alia plura eius scriptoris, Tacitus lib. XII. Annal. cui ex hoc loco remedium petendum.

49 Palfurius] Repone ex vet. Palfurius Sura consularis viri filius.

50 Ex quibus Liburnæ parasia] Lego, Ex cuius liburnę parasia. Et parasiam intelligo quod παράσημον B. Lucas appellat Act. vlt. & a nauis paternæ signo Pegasum dictum. Plutar. in lib. de cor. Stoicorum. Parada apud Ausonium & Sidonium partem potius nauis quam genus significare videtur. πάταικοι Phœnicibus simulachra deorum in puppibus nauium apud Herodotum, lib. 3. 112. Quod sequitur (scilicet ius) non absre quis putauerit scriptum pro, SC. quanquam & ius Pegasianum ferri potest, vt Papyrianum: & de Orfitiano S C. Symmachus, Quique dedit leges Orfitus Æneadis. Cæterum post hanc adnotationem omissa est nescio quomodo illa veteris exemplaris, quæ mihi vsque adeo placet, vt eam hic inseri velim.

Positus modo villicus vrbi] Eleganter sub Nerone vrbis præfecturam iacuisse dicit. quasi scilicet vrbs ipsa iam tum esset villa principis. & de villico vrbano Saty. III.

ib. Visellienfis] Versellensis. Tacit. Dialog. de Orat. M. Fabius Quintil. Crispi iucunditatem commendat lib. XII. & huius illud in Tyrannum, Ne musca quidem.

ib. Simul oratione] Fort. Simulatione. & paulo post, bis millies sestertium.

ib. Sed præcipue Cæsaris] Valla addit, Tiberij nomen, nescio quam bene.

51 Aut negantem] An, ne aut negans eum argueret, adsentiens semet mend. de hon.

ib. Perijt per fraudem Agrippinæ] Ergo sub Nerone. Et extat de Crispi morte carmen, quod Anneo Senecæ tribuitur. Non idem igitur sub Domitiano.

ib. Seruilius) Seruius, vt & Satyr. VI.

ib. Tibiam] F. Liuiam.

52 Matutino] Ser. in 11. Æn.

ib. Sapientiæ rigidiorem] Malim, rigorem.

ib. Qui ad portam Aric.] Senec. de vita beat.

53 Fiebatur] An, Ferebatur.

V.

Pa. 54 VT per equitem] F. pro equite Rom. & paulo post, quibus primis.

ib. Ne nihil agitis] Aut interrogationis nota addenda, aut potius legendum, agatis. Quod sequitur valde corruptum est, hæc tamen remedia pro tempore occurrunt. Dum autem caussam vs. dig. agit, precibus & g.s.a.d.c.a.i.n.a.d.t. quam concessam sibi libertatem a M. ad quem sectio bonorum Fauonij pertinuerat. Iam autem senex, &c. cur scriptum quoque Censorium venderet.

ib. Gabba Puto rectius, Galba, si modo idem ille est, quem Martialis ob sales & iocos laudat.

56 Eluidius] Hæc ex Probo Vallæ. ac dubito ne ipsius potius sint, quam Probi.

57 Manicasti] Delenda mendi nota. Est enim hoc posterioris sæculi verbum. Manicare est ὀρθρίζειν, Luc. xxi. quod memini notasse me apud Augustinum in lib. Iudicum, & epistola quadam, quæ nunc properanti non succurrit.

58 Hic sub Claud.] Et hæc a Valla vt Probi, relata: & sunt fortassis ipsius Vallæ.

59 In latrunculatorum iussu) Lego, latrunculorum lusu. & paulo post, repente etiam.

60 Capilla campidoctore] Hæc fuit interlinearis glossa, quæ coniecturam eorum non nihil adiuuat, qui hirsuto, malunt, quamquam & illud ferri posse videatur. & quod ex Homero & Eustathio aliqui tradunt, longius petitum atque adeo ineptum videri potest.

61 Antiquitus nobilium) πόρπην χρυσῆν, 1. Macha. xi.

VI.

62 NAnctum] An, netum: vt apud Hieronimum ad Demetriadem. an, nexum. Conopæi etiam mentio est in lib. Iudith. c. x.

ib. Post magni Alex.] An, post mortem magni Alex. occupauit Pt. Lagus, a quo deinceps.

64 In quo vtebantur] Distingue, quo vtebantur meretrices flauo Nigro nam crine matronæ vtebantur. Seruius in illud Æneid. IIII. flauum Proserpina vertice crinem. Matronis, inquit, nunquam flaua coma dabatur sed nigra: Vnde Iuuenalis, sed nigro flauum crinem abscondente galera. Huic ergo datur quasi turpi. sic ille Seruij locus ex vett. ex. restituendus est.

65 Et non sensurum] Locus est ex Horatij lib. III. Carmin. mire hic deturpatus. Sed iussa coram, non sine conscio Surgit marito.

ib. Picturam obstant] vel leg. picturæ, vel abdant.

66 A barbaro] Forte, ab auo, Et illud, supplicio, superesse videtur. Commicturum, leg. committunt.

69 Cum magis &] Fort. cum agit.

71 Iactationibus luteis] Sequitur, luteum calcas. vnde & quidam versu 427. huius Satyræ, luteo, legendum putarunt.

ib. Fluctum] Sic in obscæno carmine, Fluctuante lumbo.

72 Ad quas non Clodius aras] Valla ex suo probo, Lodius pro Ludius.

74 Sallustius] vet. ex. Sallos eius.

ib. Quid Seres] Marcial. IX. de eadem re, Scit quid in Arsacia Pacorus deliberet aula.

75 Alteras) Mendi nota tollenda, & scribendum, Halteras.

ib. Non cogit exclamare] Senec. Epist. LVII.

76 Nam duo negatiui) Donatus in illud Andriæ, Neque tu aut dicas tibi non prædictum, Duæ, inquit, negatiuæ faciunt vnam confessiuam. Sic habet vet. ex.

ib. Poppæa vxor] Plin. lib. xi. & xxviii.

ib. Lampendia] Paul. in L. xxxi. D. de donat. inter vir. & ux. vet. gloss. Lampendius, σπαθμύχος. Ornatrix, κομμωτρία.

77 Auro clauas] Malim, clauatas.

78 Tarquinij Superbi] Vet. ex. additum habuit, coci. quo quid significetur, nescio. annotatum tamen hic volui.

80 Legem Moysi] Vet. ex. Moysei. Et infr. An magis, pro, nam.

82 Præmissæ do.] Malim, promissæ.

ib. In vnum red.] Apud Vallam est, redigit, & ignorata quadam tacita prece locum aggestione consecrat. Cic. ii. de legibus.

83 Caligulam significat] Hæc potius pertinent ad illa, vt auunculus ille Neronis.

84 Virgilius] iiii. Æn. vbi & hunc locum Seruius citat. Quod præcedit de probo, est ex Vallæ exemplari.

85 Defuncto marito] Addit Vall. Drymione. & paulo post, vino, melius quam, veneno. Pertinet vero ad hunc locum Romanus lapis, cuius cuius ætatis sit:

PONTIA TITI PONTII FILIA HIC SITA SVM, QVÆ DVOBVS NATIS A ME VENENO CONSVMPTIS, AVARITIÆ OPVS, MISERE MIHI MORTEM CONSCIVI. TV QVISQVIS ES QVI HAC TRANSIS, SI PIVS ES, QVÆSO A ME OCVLOS AVERTE.

Sunt tamen qui de Vettii Bolani vxore interpretentur ex Statio v. Syl.

VII.

Pa. 90. AVt Serrana vas fictile in quo at Serr.] An potius, Aut Serranũ vas fictile, in qua Attilius Serranus solebat manducare. Attilium Serranum agri paterni iugera quatuor sedulo coluisse legimus: mendicasse non legimus.

ib. Contentus fama] Huc pertinet illa vetus inscriptio:

M. ANNÆO LVCANO
CORDVBENSI POETÆ
BENEFICIO NERONIS
FAMA SERVATA.

ib. Propter fascinum] Addit Valla, Quia homines sibi non promittunt prospera propter fascinum. nos potius vetustiss. exemplaris nostri auctoritatem sequimur.

92 Epimenia] Hoc etiam verbi extare in Eclogis Polybij de legationibus, Scaliger noster admonuit. Illud miror non animaduersum apud Io. Cassianum lib. IIII. Instit. ca. 22. eadem forma Menemenia, siue Menomenia dicta, quæ in singulos menses, aut potius, de mense in mensem, vt ita dixerim, parantur. Epimenia, quæ ad mensem vnum. Quod sequitur de solido & quintis valde notandum, meliore otio eget.

93 Prouerbium de Cambra] Sciui hæc a Politiano derisa quondam, nec tamen contemnenda putaui.

94 Maritus recip.] An potius, marito vt recipiat oculos.

ib. Ventidius ex munitione) An ex mulione? & paulo post, Antonio & Augusto. Ventidij huius mentionem reperio in Epistola quadam Bruti apud Ciceronem.

VIII.

97 OSte senex] An potius, Osce senex, Catinæque puer, Cumana meretrix. quem versum aut ego fallor, aut memini legisse me inter meliores Seruij reliquias, quas P. Daniel amicus noster vir optim. & erud. ex suis nostrisque exemplaribus pridem collegit & publico debet.

98 Populus Ægypti) Iul. Firmicus in libello de errore prophan. relig. & alij.

99 Ornamenta rhedarum] Vet. habuit, redariom.

101 Furtus] Furta.

ib. Non sunt nuda verba] Petron. Sententiarum vanissimus strepitus. &, Audirem sententia, id est vitream fractam, &

somniorum interpretamenta. item, fabulosum sententiarum commentum: Hieronymus ad Pammachium, Argutæ sententiolæ, Idem ad Nepotianum Fabius lib. 8. c. 5.

ib. Si e rebus] An Ephœbus.

102 Quod inter rad. mitt.) Adde ex vet. ex. in catabathmo.

ib. Epona dea mulionum] Huc referenda est antiqui lapidis inscriptio ad Heluetica balnea, quæ nunc quidem ad manum non est.

103 Inter Alamanniam] Spartian. sub Proculo, Alemannos qui tunc adhuc Germani dicebantur.

ib. Siparium] Conferam Donati verba, sed emendatiora ex vet. ex. Aulæa quoque in scena intexta sternuntur, pro quibus siparia ætas posterior accepit. Est autem mimicum velum, quod populo obsistat, dum fabularum actus commutantur.

104 Hic Lentulus) Meminerunt Tertull. in Apologetico, & in lib. de pallio. Heronymus ad Sabinianum, alij Laureoli etiam Ioseph. XIX. Antiq.

105 Decrescentibus) Vet. de screntibus.

ib. Pro harum morte] Post h. mortem.

109 Asylum in loco) An, in luco.

IX.

ib. NEbulo) Næuolus, φιλοπυγιστής.

ib Sumpsis pœna] melius, poeta.

110 Lucullus] Lege, Lucillius, gustaui crustula solus, id est, placentam. Refertur & a vet. interprete Horat. ad lib. I. Satyr. I.

ib. Accurare] Vet. ex. habuit, accusare.

ib. Qui diuites] Melius, qui diuitibus se incl. viris. & paulo post, pro clipticis lege, dypticis.

111 Incultu] Scribe, En cui tu.

114 Palinrhotion] Apud Apollodorum III. Biblioth. Alirrhothium.

ib. Qui inlata carp.] Hinc ille apud Petronium Carpus.

ib. Virgo Vestæ] An quæ Damiatrix Festo?

116 Laturus] Puto mendi notam delendam. & leg. spectem. Fuerunt suo cuique sæculo vt vitia, sic verba sua, huius generis sunt illa in his glossis, Maltare, manicare, minare, plagare, lenare, similare, decollare, acrum, coruscus, labana, armilausia, catomum, desipes, luteum, conciliator, glutto, matta, armaria, concubium, calcearium, retrior, manciparius, gutturosus: & illud, nam, secundo tertioque loco positum: sed & scribendi forma, Thensaurus, formonsus, Spania, aliaque, quorum nonnulla & apud antiquiores scriptores notari possunt.

117 Vsque ad Cerealem] De arca Senatus locus est in Aureliani ad eum epist. apud Fl. Vopiscum. Est præterea (inquit) vestræ authoritatis arca publica, quam magis refertam esse reperio, quam cupio.

118 Vinum coloratum] Vet. ex. habuit, coleratum.

16 Tabulam patronatus] Huiusmodi plures exhibent hodieque veteres lapides, quorum aliquos retulit Onufr. in Comment. Fastor.

ib. Conflari eum fuerunt] Vet. ex. cum inimicorum, vt fortasse legendum sit. Conflari, cum ij quorum fuerunt.

120 Pręfectus vrbi] Immo potius PP. Et quod mox de eodem Seiano tutorem haberi principis, ad patritiatus dignitatem refert, Constantini magis seculo congruit, quo primum cœpere patricij dici patres Imperatorum, nouo honoris titulo. vt Zosimus auctor est.

121 Sedentis] leg. Sedentis. Significat diu turpiter vixisse Caprȩis.

122 Hic versus] In vet. ex. hæc sunt posterioris manus.

ib. Lorica & fr. in XI. Æn.

123 Duæ sunt) Lego. Duo sunt, Æthiopes scilicet, Orientes & Occidentes. In occasum, &c. Stat. x. Thebaid. Æthiopesque alios. In vetustiss. tamen ex. hoc loco scriptum fuit, altosque Elephantos. non alios.

124 A fulmine ictum] Aut hæc alterius sunt interpretis, aut

aut legendum, frigore.

125 Insulæ angustæ] Inde & Satyr. I. breues Gyaræ. quod qui emendare conati sunt saltem Senecam legant in consolatione ad Marciam.

126 Ne maculam inferret secundum ius] Pertinent hæc ad legem Æliam, de qua & nos ante viginti annos plura.

128 Quod desides] Vet. ex. habuit, desipes, quod retinendum censeo, vt sint desipes, infruniti.

129 Apud cæteros] Fort. sicut.

ib. Cum Sylla] Hæc ego aliquando sumpta putaui ex opusculo Iulij cuiusdam Exuperantij de Mario, cuius exemplar habeo, sane non tanti vt a nostris maiore desiderio expeti debeat, quam aut Eugrafij integer in Terentium commentarius aut alterius, & forte an Probi nostri, sane non Vulcatij, in orationes aliquot Ciceronis fragmenta. quorum tamen bonam copiam bonis viris, si cui vsui esse possunt vltro offero. Sed postea comperi esse alterius æque tenuis ac ieiuni scriptoris: vt illa de Euryphyle & Telepho.

XI.

131 E Cælo descendit] Citaur hic locus a Macrobio comment. I. in Somnium Scip.

136 Patrimonium] Leg. parcimoniam. vtroque loco.

139 Qui cibus primus antiquorum fuit] Latinorum scilicet & Romanorum, vt & Plinius scripsit lib. XVIII. c. 7. & 8. Primus hominum fraga & glandes. quod cum vel Grammaticorum pueris notum sit, mirari satis non possum cur in illa Saturniæ ætatis descriptione, Satyr. XIII. etiam critici tam diu, farra, tulerint.

141 Ad cituras proficit] Emendo, cætras: scutum loreum, quo vtuntur Afri, inquit Seruius.

144 Vnus est missus qui ordinarius) An non potius, ordearius? quod ex sequentibus videtur. & Satyr. VIII. infundit iumentis hordea lassis. In veteribus etiam glossis hordearias quadrigas legimus dictas, quia victori agitatori hordeum

præmium dabatur. Hordearios gladiatores a cibo vocatos Plinius ſcribit lib. XVIII. c. 7. & Feſto hordearium æs, quod pro hordeo equiti Romano dabatur.

ib. Quoniam multi equi frangebantur] Hinc illa Boetij querella III. de conſolat. Prætura, magna olim poteſtas, nunc inane nomen & Senatorij cenſus grauis ſarcina. Eſt & de hac re Zoſimi locus II. Nouæ hiſt.

XII.

149 SPanas Veticas] Scribe ex vſu ſæculi, Spaniæ Bæticæ.

ib. Adde & baſcaudas) Vet. ex. habuit, maſcaudas.

147 Inter ſitarchiam, & ſecurem] Deleatur mendi nota.

ib. Quod dicunt artemonem] Act. XXVII. 40.

148 Molles focos] In vet. cod. ſunt hæc recentioris ſcripturæ. & paulo poſt, ſcribe, Mirum eſt nam vt amico f. habenti aliquis a. iam impenſius.

150 Veluti filia ptatoris] Repone, captatoris.

XIII.

παῖδες δὶς γέροντες In vet. ex. παῖδες οἱ γέροντες.

153 Quæ reſidem fœdes ſacrificiis luſtrari debet] An potius Quæ rei ideo fordis ſacrificijs luſtrari debet. Sed de agna loquitur Satyricus. De boue Feſtus, Naſo. Vet. gloſſæ Forda (ſic enim lego) θυσία ἐγκύμονος βοός.

ib. Monſtris] Videtur reſpexiſſe ad illud Cic. II. de diuinat. Si quod raro fit, id portentum putandum eſt, ſapientem eſſe portentum eſt. Sæpius enim mulam peperiſſe arbitror, quam ſapientem fuiſſe.

154 Melius eſt ægrotare] Eadem fere ſententia apud Syracidem Eccleſiaſtic. XXX. 14. vtraque ſenſus communis, vt & illa in Saty. VI. Homo ſum nata vt peccem.

XIIII.

162 DVo sabana] Recte. Male quidam sabaria inter instrumenta Ecclesiastica retulerunt, pro sabanis, quorum vsum in baptismo Victoris Vticensis historia indicat lib. 3.

164 Anaglyfa sigillis) Explicat illud, vasa aspera non laeue argentum, quo celato & anaglyfo opponitur. vnde & laeues lances Scaeuolae nostro in L. penult. §. pater. D. de legat. III. & idem purum Saty. x. nisi quis ex Sex. Pompeio interpretari malit, quod in vsu spurco non fuerit.

ib. Non σρίσμαλος] vet. ex. ῥίσμαλος. meminit Eutychius grammaticus, siue is Siccensis Proculus fuit, siue Eutyches alius, in Arte.

ib. Nam antiqui crucibus figebant] S. Augustin. Quaest. in vet. testam. Antea homines crucifigebantur, quod postea edicto prohibitum manet. hoc vero edictum Constantino tribuunt Ecclesiasticae historiae scriptores. Idem August. in Psal. 36. & serm. 131. A locis suppliciorum crux transiit in frontes Imperatorum.

165 Fortunae apud] Et haec manifesto sunt diuersorum interpretum.

ib. Legitur in Suetonio] Vet. ex. habuit Stonio. quod nos audacius emēdauimus, Suetonij ipsi⁹ auctoritate in Claudio.

166 Quis fidem verae fel.] Malim, finem. quamquam & illud ferri posse non negem.

168 Σχῆμα ἀποσιωπήσεως] Videtur potius ex Alexandro Rhetore σχῆμα ἐπιμονῆς.

262 Catheias Maurorum] lege, Ategias, vt apud ipsum Iuuenalē. 1. Ategiae sunt quae & tentae in Tactias Leonis Imp.

ib. Idest caria] An, coria.

ib. Tondere barbam] Vet. ex. habuit, condere.

173 Geticas] An potius, Creticas.

ib. Quamuis se non conscendit] Malim concidit.

174 Vicinis] An potius, causa ignis. Pertinet vero hic lo-

cus maxime ad ea quæ in libris nostris de officio Præfecti vigilum traduntur. & Sparteoli fortasse sunt, quos Dion & Xiphilin. in Aug. Græcis σιφωνάρχας vocatos scribunt. nisi quis Viccuros interpretari malit, aut potius quos Paulus Tribunos, Sparteolorum scilicet, qui iam nomen suum huic nostro debituri sunt.

176 Hanc Canbis rex iussit] Lege Cambyses. Plin. lib. XXXVI.

X V.

Ib. MAgice consecrata] In vet. ex. maicae.

177 Quia in Ægypto militem tenuit] An potius, vitem? insigne centurionis. Nam ad præfecturam cohortis in Oasa missus traditur. an limitem? Hæc porro si ad Consulatum Appij Iunij Sabini referamus (nam Iunij nomen habuit opt. & vetustiss. exemplar. habuit & aliud secundæ notæ, nec temere mutandum censeo) pertinebunt ad annum v. c. DCCCXXXVII. quo is collega fuit Domitiani: cuius huic etiam satyrice perpetuum Consulatum silentio notari non abs re quis putauerit.

ib. Non Cyclopis sed tragœdiæ] Lego seu trag.

178 Nec hunc lapidem] Ser. in IIII. Æn.

ib. Focum communem immolarunt] Lego, non violarunt. Et Volusium Pythagoræum fuisse innuit.

179 Zeno stoicæ sectæ ab eor.] Hoc videtur voluisse, Zeno stoicæ sectæ auctor, qui quod honestum esset, id summum & solum bonum esse dicebat.

180 Rex Thæas] Lege, Thoas. & paulo post, cadauera deuorantes. Supra etiam dele illud, ciuitas.

ib. Oramaturæ] Malim, ὡραίας, maturæ. quod N. Fabro nostro visum est: Fabro, cuius amor merito mihi crescit in horas.

181 Quem animum esse dicunt] Ciceronis est ex libro de consolatione, cuius & illud: Ex diuinitate omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos Deorum cognatione te-

neri.

ib. Vel terra clauditur] Repone,

Vel terra clauditur] Sepelitur infans mortuus.

Et face dignus Arcana, &c.] Dignus sacerdotio.

182 Samius philosophus] Puto leg. Pythagoras Samius philosophus propter cognationem inter se &c. auersatus & fabam quod sequitur de flore fabæ, alibi me legisse non memini: ne apud Porphyrium quidem, qui hanc hæresim doctissimis & elegantissimis libris defendere conatus est.

XVI.

ib. ISta a pler.] Referuntur tamen ex ea quædam vt Iuuen. non a Prisciano modo sed & a Ser. in I. & II. Æn.

ib. Vel si sint pericula] Fortassis, vel si absint.

183 Darupsis militibus] Fort. Pro ipsis.

ib. Ignauus de mulino] Malim, In alio Mutinensis, rhetor aliquis de Mutina: vel mulino, id est, ignauus. Sed ne hæc quidem notare institueram, & iumenta vocant, & Sol inclinat, vt Satyrici tandem nostri & verbis & consilio vtar. Itaque finem facio: tantum illud addam, quod sequitur de castrensi peculio esse ex interlineari glossa, quæ & signorum comitem, vexillarium interpretatur. Verum hæc, quod initio admonui, non vnius ingenij, vt scripturæ, sic vitiorum & errorum mixturam passa sunt, quæ dignoscere ac recensere, Critices opus est.

EMENDATIONES
ET MONITA QVÆDAM
IN EPIGRAMMATA.

Pag. 1 IVNO VESTA] Non magis pertinuerunt ad hunc locum ista Ennij ex Marciano Capella, quam illa Q. Valerij Sorani ex B. Augustino.

Iuppiter omnipotens, regum rerumque Deumque,
Progenitor genitrixque Deum, Deus vnus & omnis.

Et vero, si rectum serio amamus, fateamur potius debuisse etiam in hac collectione omitti illa Lucilij, Ennij, Varronum, Sereni, Mæcenatis, Galli maiorum operum fragmenta, quæ nec Epigrammatis, nec poematij nomen satis ferunt, aliamque operam desiderant: Sed & Propertij, Tibulli, Nasonis pauca quædam quæ inter ipsorum scripta leguntur. Porro Amatoria & lasciua pridem a nobis alio relegata sunt, & inter Massiliensium hortos, sua quadam insula conclusa. Christiana. Franc. Iuretus vir pietate & eruditione singulari edenda suscepit, cui & nos olim quicquid eius generis habuimus, lubentes merito commisimus. Et tamen vtriusque notæ inter ista quoque irrepsisse quædam non negauerimus. Maluissemus etiam in alium locum reiecta plura non modo dubiæ vetustatis, sed & recentiora ac nostri fortassis sæculi, quæ ex aduersarijs licet per rerum ocia, sine delectu tamen prout quæque occurrerant, congestis facile inrepserunt eius potissimum incuria qui ea primum excerpenda & in mendum redigenda susceperat. Id dolemus imposuisse non semel Ioannis Obsopœi Brettani viri doctissimi, fidei ac diligentiæ, cui tamen hęc editio multum debet, plus etiam debitura si notas accuratiores tumultus ei Gallici non inuidissent. Illæ dum

expectantur, datum est hoc librariorum precibus, vt quæ inter cursim relegendum forte occurrerant, erratorum (quæ illi vocant) loco adijcerentur. Nam emendatorum rationem reddere, aut vnde quæque sumpta sunt, notare, temporis ratio passa non est: ac potius verendum nobis fuit, ne Eucolpius aliquis Eumolpi phrenesim intempestiue musinantibus obijceret.

Pag. 1. Tutanus Romæ] non est contemnenda varia lectio, siue illa cöiectura sit, Nonio pridem adiecta, tutatus Romam.

Pag. 2. Quamuis Liber erat] hoc hemistichium additum est ex vetustissimo exemplari, cui & pleraque alia huius collectionis debentur.

Ib. Quænam hæc forma] Dubiæ est vetustatis. Scida vnde habuimus, ex Italico exemplari sumptum testabatur.

3 Infantem Nymphæ] Videtur & hoc conuersum ex Græco quod est lib. 1. Antolog.

4 Aut digne coloribus ales] lege, aut ignicoloribus alis.

6. tu pote perficere] Amicus noster mallit, non pote.

Ibid. Aris vrbanis] fortassis scriptum fuit, Arius.

Ibid. Vrb. Prætor] lege, Vrbanus Prætor Dünianius vouit.

Ibid. posui, qua] lege quia.

7. Scilicet & superis] vetus lapis hæc tantum habuit, HEIC SE SOLV .... VOTA LITANT, Cætera ab Ant. Nebrissensi suppleta Ambrosius Moralis testatus est.

8. An vtrumque verum] al. An vtrumque eorum vtque aud. d.

Ioui ipse magno:

Ib. Fluminaque horrescunt] lege, Flumina quem horrescunt.

9. D. Laberij] Himini, vt quidem iam appellantur; licet Epigrammatis nomen non pati plerisqe videri possint, quia tamen singulis versib. sententiam concludunt, & epigrammatici aculei salisque multum habent, inter Epigrammata referri pluribus non displicuit.

10. Aliena nobis] Terentij.

11. res opimæ] al. secundæ.

16. desperare odium] Placet Iureti nostri coniectura, ingenio sane & argutia hominis digna, qui otium legit.

21. ipse qui se nesciat] apud Senec. epist. x. esse sequi non putat.

22. Floridi] Floridos vir doctiss. censet esse locos insignes excerptos, vt qui Apuleij hoc titulo extant.

27. Fundier] lege, Fundere &.

28. Hanc mensam vetitam] vet. ex. Possidij Calamensis habet scriptum, Hanc mensam indigne nouerit esse suam.

Ib. inuidetque forti,] fortassis rectius, sorti.

30. adsiduo] lego assidue.

31. Per mare iacta ratis] supple, visa est superasse procellas.

32. Rupta cum cedit] concedit.

Ib. Splendet ac tuto] attrito d. h. Anulus auro.

33. dubis] dubiis.

Ib. Viue,] videntur hæc esse diuersa Epigrammata. Porro illud, Ingentes dominos, proderit comparasse cum loco Ouid. ex lib. 3. Tristium Eleg. 4.

34. Batauæ) melius, beate.

Ib. victa Cupidinibus) fortassis melius, fida Cupidinibus, Pernici nec enim, &c.

35. Myrtilus algas : Et rauco) fortassis melius ita legatur, Mitylus algas: Et glauco. Plinius 19. 51.

Ib. contexere præterea) fort. præstet.

36. Ante Maij medici) Doctissimus vir malit, Maij mendici. Fuisse Virgilium Magij siue Maij viatoris generum notissimum est. Mihi non displicet vulgata lectio, Ante manus medici.

37. Mota leuitate) nota. Videatur Tibuli Eleg. vlt. lib. 2.

39. Subdas, sustineo cruce) vet. Si sedeam cruce, sustine.

40. cedensque sequatur) fort. cessisse sequatur.

Eadem pagina dele versus illos, Inquit amicus ager, qui sunt Terentiani Mauri ex phalæcis Septimij Seueri.

42. Plus quam dimidium) fort. Postquam.

Ib. niuium) al. nimium d. r. Terra mihi.

Ib. Tempore non alio) lege, illo.

44. Et repetunt motum) forte votum. Ouid. Saxaque de uotum,&c.

46. Aut natura) lege, matura.

47. Antea) leg. Aurea Terpsichorae totam lyra p.

48. Hannon, Iberus) lege, Hanno & Hiberus: & dele P.Virgili Maronis nomen sequenti epigrammati præfixum male.

49. Martia progenies) Ex Græco Hadriani Imp. quod extat libro 2. Antolog. vno disticho minus, seu veteris illud, seu recentioris sit interpretis.

Ib. præferat) proferat.

Ib. inuoluitque Catonis) voluitque.

50. Nedum ipsum) al. Nedum ipsum dicit dum Cato sic moritur.

58. Qui solos) leg. cui solus. Proximum epigrāma est de Academia Ciceronis. Sequens de commentario Crassitii.

60. Hoc terræ fiat) fort. Hac terræ fiant.

62 Misit vtrisque) vtrique.

Ib. Et varia lyncas)fort. oblicas.

63. Si fascis Prætura) Iuretus legit. pictura.

65. An minus) forte ita leg. distingendusque fuit hic versus:

An minus hic, mater quam tibi Luppa, pater?

Ib. Nigrum nomen) Deleatur hoc distichon: est enim pars epigrammatis pag. 184.

72. Sit fas) relinqui debuit interuallum pentametri nota & huic & aliis quibusdam huius edit.

73. Deleantur asterisci ante illos Regilliani de Baiis versus.

74. Gaudia iuxta) scribe, iusta.

Ibid. Nam duodiaunigenas) repone, Nam duodeannigenas ostendunt hostia menses..

Ib. referent) lege. Tempora cornipedes, referunt elementa colores.

Ib. Namque his) lege, Iamque his: & in seq. versu. obeliscus.

75. solique quadriga) scribe Solique quadriga, Castoribus.

Iiiii

ſimpli.r.d.& confer hoc epigramma cum Caſſiodori epiſt. 51. lib. 3. variar. & loco Africani Corripi de Circo lib. i. in laude Iuſtini.

Ib. Termi alienarum) Thermæ Gargilianæ Carthagini. Sunt vero & alia plura Africana ex illo vetere exemplari in hac farragine, vt illud de Ægyptio.

81. Conuiux miſeri) Hoc diſtichon Magni Felicis Ennodij inter eius ſcripta referendum eſt.

82. Corpore par querulis) Ingenioſe Franc. Iuretus, merulis.

Ib. DE ARZVG.] ſcribe, DE ARZVGITANO POETA. & hoc africanum eſt.

Ib. Silueſtris) emenda, Silueſtri.

87. Magne premis Libyam] Imitatio eſt ſcolaſtica verſuũ Lucani ſub finem lib. vi. belli ciuilis, videtur autem proximũ diſtichon eiuſdem eſſe epigrammatis. Sequens vero coniungendum cum illo, Membra pater.

Ib. victor in orbe) al. victus.

Ib. tanta iacere] al. tota

88. Fata per) Imitatio etiam eſt verſuum Lucani. Debuerunt vero præponi ſequentia quæ ad Pompeiorum tumulum pertinent. Cæterum in ſecundo verſu placet magis vt leg. religione ſacer.

89. Qui procul) lege, quam, Non deerunt vero qui cẽſeãt ſequens diſtichon alterius eſſe potius epigrammatis.

96. Lugent fortaſſis melius etiam apud Iſidorum lib. 9. Etym.

Lugens te, mea vita, nec ſmaragdos
Beryllos quoque, Flacce, nec nitentes,
Nec percandida margarita quæro,
Nec quos Thynica lima perpoliuit
Anellos, nec Iapſios lapillos.

Ib. M. ANNÆI) repone L. ANNÆI.

100 Blaſanus] al. Blaſius.

Ibid. corpus habet tumulus] al. corporis hic tumulus

102. Finibus Italiæ) addendus fuit asteriscus, mendi nota.

Ibid. Siue stupor) repone, Seu stupor.

103 Nec Meleager) non fuit spatium relinquendum, cum sint omnes versus hexametri.

104 se magis ipse meos) al. iste. In lemmate sequenti deleātur hæc. LEGIONIS QVINT. ET VNDEVIGES.

105 Militis Bataui scribe, Sorani militis Bataui, Hadriani Imperatoris.

Ib. Traiano potui) repone, Hadriano potui qui iudice v.p.

Ib. immissumque) lege, Emissumque arcu dum pendet in aere, telum Ac redit.

Ib. Abscidit heu) al. Persecuit tenerum.

107 potuisset] leg. potuissem.

Ib. Monumentum) Elegantissimum epigramma vir ætatis nostræ doctissimus sic restituit.

Monumentum absolui sumptu & impensa mea,
Amica tellus vt det hospitium ossibus:
Omnes quod optant, sed felices impetrant;
Namque quid egregium quidue cupiendum est magis,
Quam libertatis vbi tu lucem acceperis
Fessæ senectæ spiritum ibi deponere?
Quod innocentiæ argumentum est maximum.

Dignum profecto cui illud ex Seneca præfationis loco adscribatur,

Hospes resiste & sophiam Dostani lege.

108. vox regum) Argute Iuretus noster, legum potius vocem de quæstore dictum conicit. Sic enim & à Cassiodoro appellatur lib. viii. var. epist. xiii. De eo etiam magistratu apud Rutilium legas,

Primæus meruit principis ore loqui.

Ib. Europamque Asiamque sequens melius, secans.

110. Difficilis) Epigramma Græcum eiusdem obelisci lateri occidentali inscriptum apud Gilium in CP. reperies.

111. Cæsar tãtus eras) Guilhelmus Malmesberiensis l. II. de gest. Angl. veterem nostram coniecturam de Henrico II. plane confirmauit: & Leonis nomen referendum ad Brunonem ante Spirensem, postea Rom. Episcop. qui anno v. põtificatus obierat. Cæterum varia est scriptura huius epigrammatis, quod vt adiici pateremur, fecit vetus impostura de obelisco Ro.

111. exigua clauderis vrna) al. in modico clauderis antro.

Ib. rite statutas) al. patribus auctas.

Ib. Quas elapsa diu) al. lassata.

Ib. viribus artus) al. arcus: & quidem rectius.

Ib. Sed quæ timuit) repone, Sed quæ te timuit.

112. Et defuncta) lege, Et defecta tuo.

Ib. Hunc titulum mentis) repone, meritis.

118. O ego) Hieron. Volfii ex Græco apud Zonar. to. 3. Niceph. lib. 18. c. 41. Suid.

121. si quid humanitus) repone, si quidquam.

124. Sed magi) scribe, Sed mage.

Ib. molesque coronas) al. melius, molesque choræas.
Lusibus ipsa suis generabat, sæpe & amores Castorea fratres sub imagine.

126. Nymphius æterno) Non videntur hæc cohærere cũ præcedente disticho quod & a Possidonio Calamense refertur. In vet. tamen codic. Condomen. ecclesiæ coniuncta fuerunt.

127. Parcarum crimina dispar) al. Parcarum & carmina.

128. Vixisses vtinam) Et hæc à præcedentibus disiungenda videntur, vt aliud epigramma efficiant.

130. Vixsere omnes inter meos) repone, Vixere omnes vna inter meos.

131. heu iuuenis tumulo qualis] quod postea subiungitur, iacet abditus isto, additum fuerat ad marginẽ supplendo huic versui.

132. cuncta prædicet) emenda, perdocet.

134. vt leui) scribe leni.

Ib. Te conata) Ter conata.

135, Quis est perpetuus) al. In queis purpureus perpetuusq;
Heic certe vt meruit cuncta est data cura sepulchro, Texeruntque faui.

137. scribe in lemmate, PATRONI LIBERTIS. DOMINI SERVIS ET VERNIS.

142. repone D. M. ANNIÆ AGATHONICES.

145. Boristenes] videtur esse Hadriani Imp. In veteri tamen scida sine auctore est: ex qua etiam post versum tertium hic addendus fuit:

Et tumulos Hetruscos.

Ib. apros] lege, illi apros insequenti: & versu ab hoc quarto

Sparsit ab ore cauda.

150. quis ignes nouimus aerios) scribe, queis ignes mouimus ætherios.

151. C. Aurelii Romuli)addendum, de noctibus Atticis Auli Gellij.

152. hac tutos sola]al. solita.

Ib. & hospita litora) emenda, & in hospita litora.

154. promuscidis armis] scribe ex v. c. proboscidis. & post sextum versum interiice ex eodem codice hos duos.

Consulibus sceptrum, mensis decus arma tablistris, Discolor & tabulæ calculus inde datur.

Ib. De ambigenis. v.c. DOMINI EVANTII. el. EVGENII. de ambigenis animantibus.

155. & Tritonia ponit] al. ponat.

156. Calculo plebem) v. c. Cauculo, vt & apud B. Augustin. li. II. de ordine, & in Collatione cum Donatistis, & Sexti Rufi Breuiario. vetus gloss. Magister ludi, cauculo.

Ib. prætendit crura)protendit.

Ib. Et medium pēnis prosequisse] melius, pinnis persecuisse.

157. Solerti pendet] v.c. Solertis pendet. fort. Solerti spondet.

Ib. vulgus auribus) v. c. vulgis.

Ib. Stant tractuque. veteris codicis hoc loco defectus fic

fortassis suppleatur,non inepte.

Stat dictu tactuque potens,

158. Ceruus aper. Non sine ratione putet aliquis esse Sidonij,cuius sunt ad eundem Maiorianum ista:

Hæc quondam Alcides at tu Tirynthius alter,
Sed princeps magni maxima cura Dei,
Quem draco ceruus aper paribus sensere sagittis
Cum dens,cum virus,cum fuga nil valuit.

Ib. violata peremit,scribe,violenta.

159. Gilo.176. Gello.vt & apud Cassianum Scytham.

160. Comeas.fort. Cosme has.

173. Germinibus nonis.scribe,Germinibusque

177. Bedæ.Immo Beda ipse vt antiquioris scriptoris refert in libro de natura rerum.Itemque Amalanus Treuerensis lib. de ord. Antiph.c.72.& 73.Sequens Edilium Ausonio à plurib. adscribitur.

178. sua munera vati,melius,nati.

Ib. Primus Apartias. hos versus vltra modum deprauatos video.Tres postremi primi esse deb.

Ib.Circius hinc dextro.scribe,Circius hinc dextra gelidus circuntonat Arcto. Thracian

Ib. Turbine mulgit.repone,mugit.

Ib. Dorida.Dorica.

Ib.Abscessum Solis.al.Solis ab occasu flores Zephiri tuba seruat.

Ex Itala nomen.cui fixum est voce Fauoni.

Ib.lips attice lingua.al.Lips Attide lingua.

179. Argesten Graij. al. Argesten quem Graia suo vocat ore camœna.

Ib. Non nox. lege, Non nix.

181. Alemene. Inscribatur lematis loco, HERCVLES.

187. Me mihi subripuit.deleatur totum nō vt in lepidi quidem,sed vt recentioris poetæ.

184. Blanditur puero.Nec hoc velim præstare vetus, vt nec alia quædam huius massæ.

187. Rure morans.Est ex Valerio Martiale lib.v. Epigr. Se-

quens vero in quibusdam exemplaribus inscribitur, Eucheriç poetriæ.

188. nunc iacinthus erat. repone, eat.

189. Venerat Eoum. B. Augustin. lib. 11. de Ciuit. Dei, vt alio bello factum narrat.

191 gliscit arbor. emenda, ardor. Sed quid vetat, saltem expunctorum loco & hoc adiecere?

INSERTI DE INVENTIONE LITERARVM.

Moyses primus Hebræas exarauit litteras.
Abraham Syras & idem reperit Chaldaicas.
Isis arte non minore protulit Ægyptias.
Mente Phœnices sagaci condiderunt Atticas.
Quas Latini scriptitamus, edidit Nicostrata.
Gulfila prompsit Getarum quas videmus vltimas.

Sed & hoc, licet non adeo antiquum, pro ætate tamen vita dignum.

Formula viuendi præsto est tibi. pauca loquaris,
Plurima fac. sit vtrique comes modus vtile pulcrum.
Sobrius a mensis, à lecto surge pudicus.
Obsequiis instes, ea pro te præmia poscant.
Vt decet ac prodest, & amabis & oderis idem.
Stans casum metuas, speres prostratus, & illum
Quem colis in titulis, miserum abiectumque tuere.

IN POEMATIA.

2. Ergo bis. emenda, Ego bis.

Ib. Satisfacere populo, scribe, Satisfacere cum populo & post paulo, Nunc me quo deiicis.

3. Lusimus, Hæc opuscula potissimum vero Culex, Ceiris Ætna, ampliores notas, aut potius iustos commentarios desiderant. Quod facile agnoscent, qui ex veterum exemplarium comparatione perspicient, quam parum illis cum vulgatis conueniat, & quantum sibi

in istis Italorum quorundam ingenia permiserint. Itaque sepositis ad meliora ocia præcedentibus notabimus in Moreto.

58. quæ præuidet ostia. melius v. c. quæ peruidet, & paulo post, Quæ bis octonas.

59. Transuersat durata manu. melius, Transuersa duratque manu, liquidoque coacto.

63. erroribus agros. al. erronibus.

65. tanto Ioue digna vel auro. quid si legamus? tauro Ioue.

67. Defleram iuuenis tristi modo carmine fata. Debuit igitur præponi Elegia de morte Drusi, ex serie temporum, quam tamen in hac perpetuam collectione frustra exeris.

68. At tibi ventosi. scribe, Aut.

71. Hesperum. lege, Hesperon.

73. Iam t. d. n. huius adest. scribe, abest.

74. perceptaque mente fouebas. lege, præceptaque.

Ib. Quidque pudicitia tantum. fort. intantum.

75. Quamque licet. fort. Quaque.

76. iam iamque nutantia. scribe, natantia.

78. Quo primum vidi. scribe, quos, & paulo post, Materni celeber.

79. Consuluit. fort. Consul init.

80. Ast pedes. scribe, ac pedes & versu ab hoc octauo, Vix capit adiectas.

82. Nec sua præ templi. melius, pro templi.

83. Altera iam forti. melius, tam forti, & post paulo, Nec minores magni coniuge visa Iouis.

84. tempora victus. scribe, vinctus.

85. Adde quod est absens functus. v. c. fœtus, vt fortassis nõ male, fletus, & sequente versu tui pro, tibi.

87. Ipse tibi emissus. malim, emensus neb. lib. Auerni, Sic liceat.

Ib. Qui fuit. scribe, Cui Tacitus II. annal. de eodem Druso, Arcus cum inscriptione rerum gestarum, & mortem ob Rempublicam obiisse. Quod postea a doctissimo Lipsio notatum reperimus, & gratias egimus sororibus Musis.

89. Languificusque leo. scribe, Languificosque

Ib.

Ib. iubare ſperat. emenda, iuba reſpirat.

92. Ipſa ſequi natura. hic verſus in vetuſtiſſ. etiam exemplari paulo poſt repetitur.

95. meliuſque profecti. v. c. profectu. & paulo poſt. plagarumque ordiar aſtus.

96. cauſſæque malum. al. craſſæque modum. Vt fortaſſis legendum ſit, craſſæque vdum.

97. longior orſu. v. c. vſu. & infra, Lineaque extritis.

98. cum diſſimulantib. v. c. quam diſſ. rectius.

Ib. finxit in annis. v. c. in aruis.

Ib. Et quidam totos. v. c. notis.

99. multo ſunt ficta labore. v. c. facta.

101. Tum non eſt victi. al. Tum non & victi cum conceſſ.

Ib. Vertraham. Mentio eſt in leg. Salic. c. 6. 2. & Burgondion. 87.

102. Cum ſequitur. v. c. Conſequitur: & pro adprenſat, fort. leg. adpreſſat.

104. ea tergo. fort. eat ergo.

108. Imponaſque piſces. emenda, pices. & paulo poſt, A vento, clarique faces ad Solis.

113. M. Annæi. In veterib. ſcidis titulus fuit, M. ANNÆI LVCANI Catalecton de laude Piſonis.

122. Ponticon. adde, Fragmentum.

Ib. caua Tempea cœtu. vet. ſcidæ, citu habent.

163. M. AVRELII. Nunquam putaſſem huius generis ſcriptores pueris in ſchola apud maiores noſtros legi ſolitos, niſi mihi Hincmarus Rhemēſis Archiepiſcopus indicaſſet, cuius hæc ſunt ex libro aduerſus Hincmarum Laudunenſem: Aliter, inquit, reſpondere non potui, niſi vt venatores feræ luſtra ſequentes agere, auditu & lectione puer ſcholarius in libro qui inſcribitur Kynegiticon Carthaginenſis Aurelij didici, &c. Greg. ſane Longus, Sileſius, qui primus Gratium, Nemeſianum, Calpurniumque edidit, teſtatur deſcriptos de vetuſto exemplari, quod Actius Sincerus Sannazarius in Italiam tranſtulerat ex Gallia: cui & illa plura debet.

165. Caſtaliuſque mihi. fort. Caſtaliique.

Ib. Obuia Calliope. Non infeliciter fortassis hæc suppleantur præposito illo versu, qui ab hoc xiii. erat, & in locum suum relato, sic,

Et quamuis cursus ostendat tramite noto
Obuia Calliope, facile est &c.

166. pulcræque ingentia Glauces. fort. pulcræque incendia Glauces.

Non crimen Nisi.

167. Hæc nobis. fortass. rectius legatur, Hæc vobis.

168. Pandit in occiduum. scribe vno verbo, inocciduum.

169. signet habilem. scribe, signetque.

172. inuiserat æstus. fort. immiserit.

176. & dissona flumina. fort. melius, flamina.

177. Nam si sublimes. al. Iam.

187. Ter vitiis. fortassis leg. Ter vittis.

211. TEMPLVM. potius, AMPHITHEATRVM.

215. Huius scriptoris quem nunc primum edimus, meminerunt B. Hieronymus in chronico, Beda presbit. de metrica ratione, & Fulgentius placiades in libro continentiæ Virgilianæ, cui vni superius Porphirij eiusdem Epigramma in Quintum debetur. Quæ sequuntur in panegyricum emendationes, sunt ex alio vetusto codice Franc. Iureti doctiss. & amiciss. viri.

Ib. Quæ quondam fueras. lege ex eodem cod.

Quæ quondam fueras pulcro decorata libello.
Carmen in Augusti ferre Thalia manus,
Ostro tota nitens &c.

Ib. meritoque renidens. Gratifici domini. in v. c. renidens. Gratificum, dom.

Ib. Pallida. v. c. pallida nunc, atro chartæ suffusa colore. & mox pro, carmina dissocians, idem v. c. habet, dissoluens, vt sit quatrisyllabum per dieresim, quæ licentia non infrequens poetis.

Ib. Horrida. idem v. c. Horrida quod nimium sit tua nunc facies.

217. Iustitia, æterna euires. bene v. c. æternæ vires.

Ib. Et summi ius. v. c. Et summi eius, Iuretus noster putat leg. Et summa eius, vt Imperatorem vocet summam Romæ. fortassis tamen rectius, Et summi vis grata Dei.

Ib. dextra salutis. v. c. maritis.

218. tuli si carmine. emenda, tali.

219. fraglarem. flagrarem.

Ib. parili sub tramite Musæ. lege ex v. c. Musa.

221. Parcere iam versus. v. c. rectius, versis. & paulo post, quæ digna referre.

Ib. Quam dat fonte suo clario. puto leg. Clarius, vt Apollinem significet.

Ib. & Franeis. v. c. Frangis.

223. sub limine, v. c. limite.

Ib. Ostentans artem vincire. distingue, vinci re.

Ib arcissima. v. c. artissima. Campona a Pannoniæ inferioris vrbs est.

Ib. perculsa ruinas. lege ex eodem codice, & bella loqui, perculsa ruinis,

Queis deuicta iacet gens duro Marte caduca.

225. pictorsu v. c. Iureti, pictor sub carmine fari, non displicet tamen illud alterius exemplaris, picto.

Ib. tempora iusta. v. c. iusti. & seq. versu, clementia iussis.

Ib. ad gaudia mentes. mentis.

227. Summa faue, lege ex v. c. Summe.

Ib. curiis sub. v. c. Iureti, curis sub Martis iniqui.

Ib. belline labore An iusti v. c. labori Augusti.

Ib. Secla piis cepirite. idem v. c. rectius, Secla pij sceptrite.

229. Sit magno. v. c. Sed.

Ib. post pia minacia. Sic v. c. vnde ista primum descripsimus. Iuretus habet, signa, nos, pila, reponendum putamus, vt versus xxxvii tantum literis constet. Nam g. expunxisse, insolens non immerito videatur.

Ib. Hinc voueat titulo. v. c. populo.

Ib. vincentum. Idem codex versum hunc sic explet, Vincentum iustos audax mihi fida triumphos.

230. quis læta vo. emenda, quis læta suo, & infra. Rem-

que laremque ſuum.

231. lubrica. ſic v.c. puto tamen & hic & aliis quibuſdam huius panegyrici locis, rubrica, legendum. quod & color ipſe in antiq. exempl. arguit.

Ib. mundi gloria, lacunam fide v. c. ita exple, mundi tu gloria conſul.

Ib. Auguſtus, mundi, ſcribe, Auguſtus mundo.

Ib. concordiæ omen. v. c. concordia & omen.

233. Vinces vbique. v. c. Vincens. & primo verſu, placido ſub axe.

234. & æternus, dele particulam &.

235. Poſt quartum verſum huius paginæ adde hunc incuria omiſſum,

Iuſtitia in terras & gloria candida veri.

Ib. Medus, Araps. ſcribe ex v.c. Medus Arabs: mox omnis ouat laudare ſereni Oris luſtra tui.

Ib. Imperire tuum. emenda, Impertire.

Ib. det leges. ſcribe, det leges Roma volentes

Principe te in populos miti feliciùs æuo.

237. quæ ſorte latino. lege, fonte.

Ib. ſpectent nos teles. corrige ex v. c. ſpectent hoſtiles.

Ib. fors accipit. v. c. ſors.

Ib. Teque duce inuictas. v. c. Iureti, Inuictæ. aperto hiatu, qui nec huic nec aliis ſcriptorib. inſolens eſt.

239. Ambigit hæc. Repone ex v.c. Ambiet hæc claudens felicis numine Phœbi.

241. qui longuo cum labore. Diuino, nec fortaſſis infeliciter, loco conlaborum. κόλλαβοι & χόλαβοι ſunt epitonia organi. niſi quis malit, loco conlaboræ, nobis quidem nouo nomine, ſed quo veteres vſos ſi quis dixerit, fortaſſis non ſine Analogia dixerit.

243. lubrica. Et his quoque locis rubricæ verbum lubentius repoſuerim.

246. nec vel vllam partem habet. deeſſe videtur magis, vel, plus.

Ib. & reciprocus. deeſſe hic etiam videntur hæc ſit pentameter.

Ib. sotadicis. malim, sotadici.

247. tuimini. emenda tui mihi.

Ib. cum sua venerabili, fortassis scripserit Porphyrius, venerabilitate, sui sæculi verbo.

248. pro minimis. leg. videtur, ne pro minimis r. d. possint.

250. Situ. fortassis leg. Sic tu c. v. o. t. g. q. exm. petiueras auribus non perire, & prouentu, &c.

241. Marcelli V. L. Emenda, Marcelli V. I. Ex magistro officior. Theodosij A. carmen de medicina.

Ib. inuenta pararint. scribe, pararunt.

244. Auieni vt nuperi scriptoris meminit B. Hieronymus comment. in epist. ad Titum. Meminit & Seruius in Virgilium pluribus locis. Videtur autem Auienus idem operam posuisse in omnis generis fabulis explanandis, quarum aliç ad corpora cœlestia pertinent, vt Arati, cuius Phœnomena carmine heroico latine expressit: aliæ ad heroes, vt Virgilij & Liuij Andronici, quos Iambicis versibus reddidit: tertium genus ad bruta animantia, vt Æsopi, cuius generis sunt illæ paulo post ad Theodosium, forte an Macrobium, qui & Auienum vt coætaneum atque amicum in suis Saturnalibus loquentem inducit. quamquam eæ fabulæ in quibusdam exemplarib. Auiani, in alijs Aniani nomen præferunt, quo & citantur ab auctore libelli Prouerbiorum qui Bedæ adscriptus est. Gennadius Auienus Solij Sidonij, plane alius, licet & ipse Consularis. Porro in Auieni opusculis præsertim vero in Periplo & Periegesi multa emendata sunt ex veteris scripturæ vestigiis, plura notis amplioribus reseruata. Nunc hic crassiora errata notasse, nobis quidem, plus satis pro tempore fuerit.

256. Intrant Atlanti. emenda, Intrat Atlantæi versu sequente, sali pro salis.

258. furit Hellesp. scribe, ferit.

259. tum & illic. emenda, tumet illic. & infra, Culmina Piceni: coma largi.

Ib. Brutius hic humos. dumos.

260. curuis alis corrige, curulis alis.

269. rundigenæ. fort. eruntdignæ.

288. liberum temet lege potius, liberum in temet locum. Mihi esse amoris sang. & infra, Quin & parentis.

291. Nolusque cumbis. scribe, Non vsque cymbis & paulo post, Fecere morem, non abiete, vt vsus est, Curuant faselos. infra, reprobasse.

292. ob periculum. corrige, periclum, vt constet versus.

293. cætero adsteni vicem, lege, ad stagni vicem.

297. Idem amnis aut fluctib. scribe, auri; & infra, flumen amplum euoluitur. item, qua diei occasus est.

298. hoc demum ait. lege, Ecdemon.

299. propter ad lunæ insulam. fort. properet.

300. quod amictu. scribe, quodam amictu vestiat

Caligo semper nebula condat gurgitem,

Et crassiorem nubilo præstet diem.

305. Toni. fort. Tononi.

Ib. Quondam Pyrenæ latera. dele vocem Latera, quæ irrepsit ex nota in margine adscripta, vt & Ruscinonis nomen.

307. Et a prisca. scribe, Et aprica syluis. nominis porro auctor est.

308. non occasu premi. repone, non eum occasu premi. & infra, Meat amnis autem.

309. Arctans qua sese. scribe, Artansque se se.

311. vel ab ipsis mimis. al. animis. malim, inanimis.

351. Victoresque suos natio victa premit. Videtur ex L. Seneca mutuatum, cuius hæc sunt apud Augustinum de eadem Iudæorum gente verba. Interim vsque eo sceleratissimę gentis consuetudo conualuit, vt per omnes iam terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.

355. Subiectas villæ. Confer cum Manilij versib. de eadem re lib. v. Astron.

Ib. Victorinus enim. Non ille Rhetor vrbis laudatus Augustino lib. 8. Confess. sed Tholosas vt sequentia indicant, quæ ad historiam Ataulphi Galliam Narbonensem occupantis, ex fœdere cum Honorio Imp. icto referenda sunt. Si-

gnificat autem hunc Victorinum Britanniæ præfectum fuisse, & Comitem sacri palatij factum.

361. Interualla viæ. Fab. lib. 4. Instit. Non aliter quam facientibus iter, multum detrahunt fatigationis, notata inscriptis lapidib. spatia.

Ib. per opuscula bina tumorem scribe, timorem. Sed nescio quomodo Rutilij nostri elegantia nobis etiam nonnulla expressit præter institutum, cuius nos Prisciani Periegesis admonet, in quam extant variæ lectiones ex veteribus libris, nec indocta scholia. Illud etiam de Rutilij Oedeporico admonere placet, ex ordine nauigationis & itineris videri quædam in eo confusa ac transposita.

397. Etenim cuncta non f. c. scribe, cuncta hæc.

398. Hæc magno Latio libra est. v. c. Hæc magna Latio. hiatus more non insolito veterib. vt iam monuimus: cuius tamen ignorantia effecit vt in quibusdam editionib. maior legatur.

Ib. Seu assis. al. Siue assis.

400. depromere musa. v. c. deprehendere.

Ib. Argenti tantundem opifex. v. c. Tantundem argenti opifex. Sane veteres m literam non semper elidebant, vt & Beda obseruauit in libello de metrica ratione. Exempla in hac vna collectione plura.

Ib. appendere mos est. v. c. perpendere.

Ib. similari crassius vnda. v. c. similare. nec hoc sine exemplis, breuem natura syllabam longam fieri vicinia proxima duarum consonantium litterarum.

402. Fulgentij Astronomica. Fulgentij nomen ex coniectura adscriptum est. Nam vetusta exemplaria Astrologiæ Isidori, cui fere hoc poema subiectum reperitur, nullius auctoris titulum præferunt. Nec vero insuperhabenda est coniectura doctissimi hominis, qui Varronis Atacini esse censuit.

404. quum deuiat ortos. emenda, deuia tortos.

Ib. Symphosij, qui & Symposius in quibusdam exemplarib. scribitur. meminit Sigebertus Gemmelacensis de Aldhel-

444. magis nunc viribus. scribe, magnis. & infr. impendent. &, Tu mihi.

446. Sol labor & ribice. an potius, Euridices?

448. Seueri. Attilij siue Cæcilij Seueri poetæ Christiani sub Valentiniano Augusto meminit ex Sophronio Gregorius Gyraldus. Hic vero noster vt videtur, antiquior, &, nisi valde fallimur Aquitanus: cuius carmen Eliæ Vineti Santonis, optimi & doctissimi senis beneficio debemus.

Ib. nunc lapsæ. v.c. lapsa.

452. terrenæ. an potius, Tyrrhenæ. Nam Lydij Tyrhedij Tyrrheni. An, Ter ternæ. vt apud Alcimum Ecdicium Auitum, illo versu ad Fuscinam sororem:

Quas sibi ter ternas mentitur fama sorores.

vbi & veteres libri nostri terrenas habent: ex quo audacius quidam diuinas fecerunt. Sed hæc tanti non sunt, vt iam in eis diutius immorari libeat. Itaque hic deludimus.

Omissa quædam in Epigrammat.

Pag. 76. Virgilij. adde, in Tullium Cimbrum. de quo Seneca Epist. 84.

Ib. Corinthiorum. Apud Fab. lib. 8. c. 3. Et Hormetorum, fortassis pro, Rhetor metrorum. vel, Exoticorum.

Ib. Thucydides tyrannus Atticæ febris. valet mihi, qui in Attica peste describenda regnum oris exercuit. Nam & regnum loquendi Manilio, & Rex sermonum Luciano, & regnare in foro Ciceroni: cuius & illa sunt, Acutus, capitalis, creber, pene pusillus Thucydides.

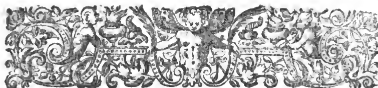
Ib. Tau gallicum spinæ. Putaui aliquando legendum, Tau gallicum, min, ipse sil, al illisit. Al Celtarum Ausonio, Germanicum allium Plauto, Sidonio. Sil & min Gallicum, Marcello libris de medicina; Plinio. Tau, Luciano.

Ib. De Sabino. Lemma debuit esse, INCERTI Parodia ex Phaselo Q. Valerij Catuli in Ventidium Bassum.

Ib. Neque hoc. melius, Et hoc.

Ib. Bidente dicit. fortassis melius, Bidente dicit attoton[illegible]

LIIII

PRÆFATIO IN EDICTVM THEODERICI.

P. PITHOEVS C.V. EDOARDO Molæo Senatori, S.

NTEREA dum tu a Rege missus Aquitaniæ rebus componendis vacas, ego vero rebus hic tandem prolatis rure vix fruor, Editi sunt a typographis nostris Aurelij Cassiodori Variarum libri XII. qui, vt scis, ad ius Romanum sic pertinent vt Theodericiana & Ostrogothica pleraque admixta habeant, quæ qui non satis discernunt, hybridas sæpe nobis pro meris Romanis obtrudunt. Hæc tamen qualiacumque sunt, quando iam non raro vt lippos oculos tractare cogimur, pridem etiam constitueram opera aliqua iuuare, non vt gentis & seculi vitia corrigerem, quî enim possem? sed quo a nostris hominibus cum minore saltem fastidio legerentur. Verùm cum eo fere tempore quo editio postulabatur, ab re nostra tantum mihi otij non esset, quod potui alienam operam meis exemplaribus iuui. Rebus reuersis, cum & ipse huc reuersus a librario rogarer, vt Theoderici Regis edictum, cuius ille exemplaria apud me esse audierat, tanquam Ostrogothici iuris caput reliquo corpori accedere sinerem, facile me exorari passus sum: immo etiam ne quid Orienti Occidens de eadem gente inuideret, legis Wisigothorum libros XII. vt tandem aliquando ederentur, concessi. Edictum vero

prudentissimi principis in tuo nomine apparere volui; non tam quod te plane dignum, quam quod aliqua parte esset tuum, cuius beneficio alterum eius exemplar nactus sum: simul vt intelligeres te a me præsentem sic obseruari, sic coli, vt etiam Reip. causa absentis rationem habeam: tantique apud me esse futuramque amicitiam tuam, vt eius aliquod apud posteros testimonium extare cupiam. Bene vale. v. c. Lutetiæ Parisiorum. II. Kal. Ian. M.D.LXXVIIII.

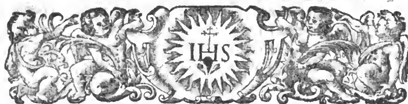
PRÆFATIO IN OTTONEM EPISCOPVM FRISINGENSEM.

P. PITHOEVS IACOBO CVIACIO I. C. S.

Vod me tam prolixe amas, V. C. summa quãdam humanitate & gratia tua facis: quod ego te colo, veneror, obseruo, iure meritoque tuo facio, a quo tot tantisque beneficijs affectus prouocatusque, in tui admodum studiosus sim, iure ingratus discipulus videar. Itaque cum inter hos vere Gallicos tumultus communisque patriæ miserias vnum me illud valde angat, quod neque vbi sis, neque quo in statu res tuæ versentur scire possum, hos tandem conquisitores dimittere visum est; publicos quidem illos, & versicoloria veste amictos: adde etiam, si placet, ne quid Petronianorũ solemniũ desit, fumosam magis quã lucidã facẽ quassantes, non tamen a Prætore petitos, vt apud Comicum, sed vltro nescio qua nuper sorte oblatos. Nam cum in hoc infelici otio rebus non iam prolatis, sed potius dimissis, pene dixi depositis, grauiores illas cogitationes posteriorum temporum historijs sæpe obruere, saltem fallere tentarem, quarum hodie bona pars non vsque adeo obuia est, cœpi Typographo auctor esse, vt omnes omnino, qui quidem alicunde recuperari possent, Germanicæ historiæ supra nostram patrumque memoriam Latinos scriptores, duobus voluminibus concluderet, ex quibus

recentiorum fides repeti posset. Id cum ille lubens recepisset, consilium ei meum atque etiam operam liberaliter pollicitus sum. Iam quid in hac Friderici I. historia præstitum sit, quæ omnium sane cognitione dignissima est, candidius fortasse posteritas iudicabit. Quid posthac præstiturus sit, cum in tempore, tum maxime in studiosorum hominum, qui hunc pro Repub. susceptum ab eo laborem suis exemplaribus iuuare possunt, candore & liberalitate situm est. Tu vero hos interea conquisitores recipies quidem vt tuos: Tibi enim debent, quod paulo diligentius deinceps a nostris legentur, qui eis publice lumen primus quodammodo prætulisti, dum Feuda ex suis auctoribus repetens, ita ornas & illustras, vt posthac Fœda, aut, vt ipsorum potius verbo loquar, Faida non sint: Debebunt etiam, si quid eis studio nostro accesserit, cuius fructus omnis ex iure Quiritium tuus est: Mihi satis erit, si vel horum indicio intelligas me tui tuorumq; summorum beneficiorum memoriam, hoc præsertim ingratissimo Androclidarum seculo, & sanctissime retinere, & religiosissime colere. Bene vale, V. C. Basileæ, xv. Kal. Febr. M. D. LXVIIII.

PRÆFATIO IN PHÆDRI FABVLAS.

P. PITHOEVS FRANCISCO FRATRI.

REDDO tibi, Frater, pro nouellis constitutionibus Imperatoris, veteres fabellas Imperatorij liberti, & quantum quidem coniicio, Tiberij, atque adeo statim post Seianum damnatum: nam quis istos deinceps laudauit vnquam? Eius scriptoris qui meminerit ex veteribus nullum dum reperi præter Martialem & Auienum, quem etiam Virgilij fabulas iambis scripsisse tradunt. Thracem se fuisse ipse innuit & Græciæ vicinum vt nec ij libelli Senecæ fidem eleuent testantis Æsopos logos intentatum Romanis ingeniis opus. Senem admodum scripsisse præter seniles de ætate querellas, vel illa arguunt quod se D. Augustum ius dicentem audiisse, & Cilnij mæcenatis Bathyllum saltantem vidisse significat. Cuicui vero ille alapas & libertatem debuerit, tibi certe, Frater, iam vitam debet quam temporum iniuria pæne sepulto exemplaris a te reperti beneficio restituere conatus sum. Ita tu patronus Phædro, ego adsertor ac vindex, vel non idoneus, sine satisdatione tamen venio, & Augusti libertum vel potius libertinum, priuatus hac etiam parte testabilem publicique iuris facio: tu illi

adſis ac faueas modo, qui & poeticis voluptatibus aures a forenſi aſperitate reſpirare non ignoras, & hoc figmenti genus a veri profeſſoribus non eſſe alienum, vſque adeo vt a Socrate ipſo Æſopi λόγους verſibus redditos Cebes apud Platonem in os laudauerit. Haue, mi frater, & inter iſtam publicam luem ſalue ac vale. Tricaſſib. x. KL. Septembres, rebus prolatis, anno. CIↃ. XCVI.

PRÆ-

PRÆFATIO IN CATONIS DISTICA.

ANTONIO ET VIDO ANT. OISELII I C. FF.

HÆc quæ plures immerito negligunt, ego tanti facio vt vix de manibus ponam, volui etiam nitidiora extare quam hactenus edita sunt: nec in eam rem piguit bonas horas impendere, vel tenerioris ætatis gratia, quam ab ipsis cunabulis purioribus cibis educi virorum maxime interest. Quid præstiterim non omnes fortasse intelligent, vsus ipse fructusque in posterum arguet. Qua bona spe & ex Græcis eiusdem generis enchiridion edere in animo est, vt hac etiam in parte commorientibus bonis literis & moribus, quantum in nobis est, operam feramus. Quid id est, tibi Antoni, tibi Vide, optimi & amicissimi viri filiolis in primis impensum cupio, quo præter domesticum paternæ virtutis exemplum & hic studiis vestris stimulus accedat. feliciter. Lutetiæ Parisiorum Kal. Ian. M. D. LXXVII.

P. PITHOEVS V.C.
ANT. OISELIO IC.
S.

MITTO ad te, mi frater, corpus ipsum thesauri vnius ex illis quondam meis (si quid meum vnquam dici iure potuit:) cui si accederent ornamenta illa quæ iam cum reliquis prædæ sunt, nisi tu succurris, non dubito quin posteritas aliquando intellectura esset nos etiam, vt modestissime dicam, ex Cuiacij studiosis partem fuisse. Sed quando hoc nobis sæculum inuidet, vt quod optaramus quidem semper & potuimus fortasse antea, nostris hominibus amplius prodesse possimus. habeant hoc illi saltem animi nostri testimonium ac monumentum lectius quam felicius; Quod amicissimi hominis fidei commissum volui, vt si quid mihi humanitus contigerit, quale quale est, erit, publicetur. Quanquam quid illus vetus vsurpem, quod hæc ætas non fert ab omni humanitate vsque adeo aliena vt iam hominem agere non permittat: sed habeant tamen vel ingrati, expectentque aut metuant, meliora si Deus ἀπὸ μηχανῆς, quod optare sane potius quam sperare est: sed tamẽ si adfuerit, quid enim nõ potest volẽs? Tu vero, mi frater, vtere, fruere, iure arbitrioue tuo: immo si taciti fidei commissi vim metuis, vltro defer, vt semis demum tibi saluus sit, siquidem & ex hac vnciola tantum demi potest. Ego iam opportunitate non tentæ mortis nihil felicius sta-

tuo, quam non inuitus, si Deus dederit, excipiam pr o virili portione Principi & patria innocentiam donaturus. Vale tu & viue, memor nostri, mi frater, & si quid reliquum est spei, tua atque amicorum ope, consilio, quantum potest, adiuua, ne vel iniussi de hac statione decessisse videamur. IIII. Non. Sept. M. D LXXII.

AD IAC. AVG. THVANVM.

NImirum sapis, ac magnis te fascibus auctum
Ipse parem prabes longe maioribus. Euge,
Macte ista virtute: animis praeuertitur aetas.
Nec te pœniteat partem subiisse laborum,
Ciuibus a summis sibi quos Respublica poscit,
Atque humeros patriae iam supposuisse cadenti:
Haec fuit Alcidae in cœlum via peruia quondam:
Hac etiam diis aequatus fortissimus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.
Nil sua, plena licet monstrorum, iis obfuit aetas:
Sed nec nostra tuos corrumpent secula mores.
Quin & materies summis virtutibus illa est,
Qua digna Augusto tibi nomine gloria surgat.
Quamquam ea conditio morbi, seriesque malorum est,
Vt iam rara bonis spes sit vel nulla, salutis
Nec medicas res ferre manus, nec vulnera possunt:
Solaque vix superest tantis Constantia damnis.
Quot tuus ille mihi detersit nubila Iobus!
Quas edulcauit mordentes pectora curas!
Iobus Idumeae nunc Gallica gloria palmae:
Cuius ego ob carmen, praecinctum tempora lauro,
Inter maiorum effigies te cernere vatum.

Iure tuo quondam videor mihi: si tamen istas
Postuma curabunt meliores secula musas,
Nec fera barbaries mox sentibus Hippocrenem
Obruet, atque alio Phœbum migrare iubebit.
Nam quid ab æthereo prognostica signa requiras
Axe mali, quod nos comitatur passibus æquis?
Ecce tibi, dum prolatis breuia otia rebus
Visere nos droëzena sinunt, Pittheia quondam
Regna (sit heic veterem fas per te inflectere versum,)
Ecquid non miserum Campanis vidimus oris?
Quid non triste fame, ac morbis, bellique rapinis,
Quæque alia in miseros est ausa licentia ciues
Militis, aut sæui potius latronis & hostis?
Heu quantas nuper patriæ intulit aduena clades!
Aduena ciuili qui semper sanguine creuit:
Aduena iam toties nostro quoque sanguine pastus.
Nos tamen ijs frustra iuuet exonerasse querellis:
Nostra hæc nostra manus, quæ ferrum in viscera matris
Strinxit, & externos ipsi & sibi quæsijt hostes.
Ingemuere illi miseræ, nos patria siccis
Funera Luminibus læti spectauimus, immo
Duximus, & nostrum risum extera præfica planxit.
Exclamare licet: Scelerata atque impia facta
Relligio peperit; quamquam quonam ore vocari
Relligio illa queat tantorum caussa malorum?
Sed sceleri obtendunt altaria, legibus illo
Sipario illudunt: fiunt hoc iam omnia mimo,
Et sibi quisque deos auido certamine fingit.
Vah! quæ frons nostros diuis imponere mores,

Et cælum Stygio splendens obducere cœno?
Quin potius si vera placent, en vera fatemur:
Nullum numen habet, perituraque Gallia, primum
Perdidit ipsa deos, vindictæque acta furore,
Omnia tuta timens, dubijs confisa, sibique
Facta sui merces, mansit sine vindice præda.
Ah patria infœlix, quæ te dementia cæpit?
Galle, quid insanis, furiosa mente, malignus
Ipse tibi rabido lacerans præcordia morsu?
I nunc, atque atauos repetens ab origine prima,
Sanguinis Iliaci germen Priamique pisinnos
Agnosce, atque alijs & stemma & digma relinque,
Teutonis, aut Hæsi magniue Tuisconis vmbram;
Nam (pudet effari, sed me cogentia verum
Dicere fata volunt) Germanos quis putet vnquam
Tam molles minimumque viros, nec mascula corda?
At, qui tam sero sapiant animosque resumant,
Quis neget esse Phrygas? Dum ne mage conngruat illud,
O vere Phrygiæ, Sardoo gramine pasti,
Queis comes est leti turpis de vulnere risus.
Scilicet hoc superis ius est, quos perdere tandem
Decrerint, horum mentes erroribus implent,
Nec rectum spectare sinunt: faciuntque, nocentes
Vt merito perijsse suo videantur abunde.
Adde quod imperijs sua sunt innata venena,
Queis æterna diu, tandem mortalia parent.
O quoties magni recolentia funera vidi,
Vidi, cuius amor merito tibi crescit in horas,
Pectore de mœsto voces dolor extudit istas.

Sat lacrimis nimiumque datum est; ego, vide, beatum
Ipsa te vel morte puto. nam quo tua nobis
Iam virtus, si fata obstant? sin, nescia rumpi
Consilijs flecti possunt melioribus, est quod
Gratuler, absentis desiderium acre relictum
Queis gratus præsens ingratis esse nequisti:
Virtutis tandem vt pudeat pigeatque repulsæ,
Quam tecum agnoscent communi sorte sepultam.
At nedum cælum ruit, & quantumlibet ægro
Spes superest dum spirat adhuc, animamque micante
Corde trahit: medicas sed & ipsa cadauera dextras
Sæpe experta, diu designatoris auari
Fraudarunt pannos, & vespillone remisso
Iniecêre moras Libitinæ quæstibus atræ:
Non nunquam in tabula lusit quoque naufragus vdæ.
Et nobis igitur liceat sperare, tibique
Auguste, hos animos addat Deus, vt neque fluctus
Nec venti rabiem, tempestatesue ruentes,
Aut passim moto metuas monstra obuia ponto:
Sed rectum teneas cursum: & si flectere cogit
Vis suprema, tamen superes, neque longius erres,
Vsque vel obliquo prospectans tramite portum.
Idem eadem præstet reliquis qui publica tractant.
Me quia priuatum leuior fortuna reliquit,
Ingenuis contenta animis & pectore honesto,
Interea dum vos potiori sorte valentes
Vix regitis nauem, & seruandæ incumbitis vni;
Dumque alius laxat funes, aliusque natantem
Sentinam exhaurit, magno hic molimine mitram

Oblaqueat, clauum ille tenet, me fundus habebit
Vectorem, de communi vestraque salute
Sollicitum, Diuis facientem vota precesque,
Quorum nec sero damnabor; cetera mentis
Securum vestra cura, dum detonet, aut dum
Tempestas fati peragat mandata furentis.

CHRISTOPHORI THVANI SENATVS PRINCIPIS TVMVLVS.

ORdinis vt vidit princeps nullo Ordine verti
Cuncta, suasque iterum Gallos spirare ruinas,
Et coniuratas in mutua funera partes:
Quin etiam cælum terris grauiora minari,
Quid moror vlterius meliorem cernere vitam,
Et me depositis iam iam subducere rebus?
Dixit, & amplexus caros cum coniuge natos
(Heu fatis, Auguste, aberas, id defuit vnum
Cætera perpetuo felici) plenus honorum
Annorumque vltro terras hominesque reliquit.
I nunc, & vana fortunam voce lacessens,
Si locus est lacrymis, ipsam te Gallia plora.

Iustitio insolito tibi Curia pulla parentans,
Ordinis ô princeps, quod pote, iusta facit.

Parce

Parce bonus, manes placidos nec postuma lædant:
Quæ desunt, tecum, heu, sustulit atra dies.

CHRISTOPHORO THVANO SVMMI NVPER ORDINIS SVPREMO PRÆSIDI CVRIA ORBA NON SINE LACRIMIS P.

P. PITHOEVS F.

AD LIBROS.

ET perij per vos, & vos perijstis, Amores;
Vna salus nobis, vna ruina fuit.
Si qua tamen vitæ spes est, hoc deprecor vnum:
Viuite apud gratos, gratus ego interеam.

IN DIEM NATALEM, QVI FVIT FESTVS OMNIVM SANCTORVM, *anni* 1539.

NOuembres mihi, quondam quæ natale, Kalendas
Inferijs manes queis pia cura luit.
Martini festo mutans vinalibus olim,
Quid nisi me lætum viuere, Papa iubes?
Te quoque, sancte pater, lætis Deus augeat annis,
Vtque hilares longos & velit esse dies.

REddit, Alexander, tibi Belgica iusta sepulcri,
Inferias tua cui fecerat ante manus.
Itala deflebit tellus, ridebit Ibera:
Quid faciat, necdum Gallia scire potest.
O sapias sero quamuis mea Gallia tandem,
Et patiare tuis te superesse malis.

IIII. Non. Decembr. 1592.

DE HENRICO IIII. REGE ET ALEXANDRO DVCE.

CVi palma vestrum deferatur bellica
Certauit Orbis, resque stetit anceps Diu:
Sed Mors secundum, Henrice, te litem dedit,
Fecitque primum & vltimum simul ducem.

IN LVTETIAM SCAZON.

PRiuata Rege, quem nec exteri laudent,
Tibi sed auara plus satis diu largo:
Spoliata ciue, mercibus, suburbanis,
Foris, theatris: fascibus magistratus
Et litterarum matribus scholis orba:
Eneruis ipsa, viribus freta externis,

Hospes latronum, membra vix trahens rapto,
Merito inimicis vndique vrbibus cincta,
Quid gloriaris ac tibi places, amens,
Felicitati miseriam imputans longam?
Non iudicantem partibus Deum sentis?

POete dolet, non quod moriar (quin ista latronum
Gratia sit; patriæ nec superesse velim.)
Seminecem spoliari, & ad æs mihi iusta pacisci,
Heredemque hostem cernere, Pæte, dolet.

QVod procedentes conspersit plurimus imber
De cælo, diuum sacra hominesque rigans:
Quod reditum claro comitatus lumine Titan
Impleuit radiis gaudia nostra suis.
Non frustra est, maculas sacrorum hominumque recentes
Eluere, ac puros iussit adesse Deus.
Placato mox Rege, sacris iam rite litatis,
Et Solem nobis reddidit & patriam.
V. Kal. April. 1594.

IN LIBRVM IAC. AVG. THVANI DE RE ACCIPITRARIA.

IAm per te Latio res accipitraria cessit:
Auxisti Augustum nobilitate genus.

Et dubitem fato imposita & lustralibus vndis
Sancita Augusti nomina magna tibi?

IN OBITVM P. RONSARDI.

SVmme poetarum quos prisca & nostra tulerunt,
Quosque ferent Gallis postuma sæcla tuis:
Parce, nec ista tibi veluti data iusta putato,
Sed tanquam summis manibus inferias.

PETRI PITHOEI I. C. VITA.

PITHOEORVM origo e Viromensi pago, qui situs ad mare, in ea parte Neustriæ, quam interiorem Normaniam vulgo vocant, indicio est in antiquis monumentis recensio nobilium qui anno Salutis M.CLXXXX. in Hierosolymitanam militiam vltro iere; inquis Guilelmus Pithoeus secundus Viromensium adscriptus, addito eius digmate, quod idem in Pithoeorum Trecensium scutis etiamnum manet. Post quem longo interuallo Æmilius Pithoeus patria & paternis opibus maiori natu fratri relictis, venit in Campaniam, vbi filium Andream genuit, e quo natus Petrus, qui & alterum Petrum reliquit, patrem nostri Pithoei, ad quem festinans, de patre pauca dicam. Natus is in Campaniæ vico, cui nomen Heruicum, non longe a Trecensi oppido, in quod migrauit Petrus, simul ab armis ad literas, quibus tum pretium atque honos regnante Francisco primo. In ijs excelluit hic Petrus, doctissimus totius prouinciæ, nec iuris tantum municipalis ac forensis peritissimus, de quo respondere ille quotidie & vrbi & prouinciæ, adscitusque in consilium primorum, sed ciuilis etiam iuris consultissimus, & veriorum eius disceptationum, atque omnis antiquitatis quæsitor accuratissimus, quod & filiorum relatione, & testimonio maximi Cuiacij scimus esse verum. Vxores duas duxit, e prima geminos tulit Ioannem & Nicolaum, qui annum agētes septuagesimūm tertium etiamnum viuunt, insignes tam longæua ætate, (quod rarum in geminis, & habitum miraculo, præcipue septimo mense natis:)

sed insigniores summa pietate, & maxima inter g emnos concordia. Ex altera plures liberos tulit, sed inlustres maxime Petrum ac Franciscum, vtrumque natum bono literarum & posterorum miraculo, sed de Francisco tantum est, viuit adhuc & precor viuat. De Petro, quem fata nuper ad feliciorem vitam traduxere, dicendum latius. Is natus Kal. Nouembris, anno M. D. XXXVIIII. ingenio a prima ætate acuto semper & prompto, at corpore diu infirmiore, donec adolescente ætate & procerior sperato euasit, & robustior. Primas literas in vrbe Tricassium didicit à sollennibus gymnasij Trecensis doctoribus. Missus inde Lutetiam, vbi florentes tum literas coluit diligentissime, miratus vnice doctissimum illum Turnebum, cui pares paucos sequens ætas tulit, illa neminem. Demũ reuocatus a patre, & statim Auaricum Biturigũ missus, vt Ius ciuile addisceret, cum mandatis prudentissimi senis, ne glossas aut cõmentarios doctorum moraretur, sed ipsa Iurisconsultorum atq; Imperatorũ verba diligentissime expẽderet, equîs acurate perpensis vera lux iuri Ciuili, sicuti ex imperitissimorũ doctorum dubiis interpretationibus ac vacillantibus responsis, meræ tenebræ. Quæ mandata secutus filius summa fide, felicior patre quod in ætatem doctiorem incidit. Nam pater Haloandri editione vtebatur, quæ tum optima, eamque ad manuscriptos plerosque contulerat labore summo. Ætas filij Pandectarum Florentinorum emendatissimi codicis editionem nacta est, & post felicem multorum eruditorum operam, antecessorem audiuit maximum Cuiacium, cui haud scio an pares fuerint antiqui illi I. C. quorum vestibula frequentauit Romanorum clientium turba, aut quorum oracula Imperatorum authoritate munita, post tanta interualla temporum etiamnum venerantur externi populi. Certe neque illi acriori iudicio ius tractauere, neque post eorum ætatem quisquam ad huius viri doctrinam, acumen, iudicium accessit. Tantum doctorem nactus Pithoeus adhæsit vni, quem & secutus Auarico Valentiam, & diligentissimo studio adsecutus, vt Cuiacius in arctiorem amicitiam ac familiaritatem iuuenem adscisceret, & discere doctor à discipulo, ac quæ didiscis-

ſet publicis monumentis profiteri non dedignaretur. Audiuit eum Pithoeus vſque ad annum M. D. LX. ſumma induſtria ius ciuile ſimul tractans & in omnem antiquitatem anquirens. Quod illi ſtudium durauit vſque ad exitum vitæ, vetuſtiſſimos optimorum ſcriptorum codices vndequaque quouis pretio comparans, dein anxio ac fideli labore conferens, non oſtentationi aut inani ac curioſæ adfectationi, quod pleriſque vſu venit, ſed literarum ac rei publicæ amore maximo, cognitoque non legi, non intelligi ſine hac diligentia optimos quoſque ſcriptorum veterum: Neque vt in iis emendandis conquieſceret, quod ſibi opus hodie adſumunt nimium vani homines, ſed vt ex emendatis, rerum ipſarum cognitionem penitiſſimam hauriret, quam potiorem habuit ſemper verborum ſcientia, ſicut vtramque in omni vita parui a ſe factã indicauit, niſi ad ſcientiam accederet pietas morum, integritas vitæ, & in excolendis publicis priuatis officiis inculpata induſtria. His artibus munitus à ſtudio ad forum & rempublicam venit, delecta Pariſiorum vrbe quo ſedem fortunarum conferret, & ampliſſima Curia quam aſſidue ſectaretur, non inſano lucri cupidine, qui fere aliorum finis, neque vt ſolenni tempore decurſo gradum ſibi facerent ad emendum magiſtratum, quod ille deteſtatus ſemper: ſed vt iuris noſtri vſum in ampliſſima ſchola perdiſceret, quo cognito & adeſſe amicis, & prodeſſe omnibus conſilium expetentibus poſſet, ac præcipue Reipublicæ, ſi quando vſus eueniret. Itaque delatam ad ſe amici cauſam egit in ſanctiſſimi ordinis conſiſtorio, atque obtinuit, ſed vnicam. Vidit enim & ex prima cauſa peruidit vir acutiſſimus, alia omnia ſequenda eſſe ſibi ſi forum tenere vellet, fingendos alios mores, alium ſermonem, non verum ſemper conſtanti iudicio tuendum, ſed aut probabile verſatili ingenio quærendum, aut falſum ſolerti colore prætexendum, dicendum ſæpe contra quam ſentiret, & in iuſtiſſima cauſſa tuenda, tamen niſi ad imperitiſſimorum ſæpius litigantium arbitrium, & ad forenſis turbæ guſtum orationem componeret, denique niſi omnia oſtentui potius quam vero pa-

raret, fruſtrà ſe futurum, ac pro laude merita reportaturum indignos imperiti vulgi ſibilos. Itaque abſtinuit deinceps a dicendis cauſis, adſiduus tamen foro, notandiſque quæ illuſtriora decreta diligentiſſimus, ſimul rogantibus defenſiones ſcribens, & conſulentibus de ſcripto reſpondens, ſed nunquam niſi accuratiſſime perpenſis quæ ſcriberet. Quod idem in ijs quæ publice edidit non pauca ſeruauit anxie, vt pauciſſima de ſuo eaque certiſſima ſcriberet, neque vnquam niſi adſcriptis veterum auctoritatibus. Atq; hoc ſcribendi ſtudium nunquam ſeiunxit a forenſi, certus prodeſſe ſaltem hac parte Reipublicæ. Itaque plura veterum auctorum, ſiue Theologorum, ſiue Iuriſconſultorum ſiue Hiſtoricorum, ſiue Poëtarum etiam ac Philologorum ex eius bibliotheca videre lucem, quam ex vlla huius ſæculi, eaque ſelecta omnia, & ſummi eius iudicij atque ingenij, præcipue vero ſummi atque infucati candoris indicia certiſſima, quæ recenſere ſingillatim non eſt inſtituti mei. Sed præcipue illuſtris opera eius in hiſtoria poſteriorum ſæculorum a Iuſtiniani & paulo antiquiore æuo ad patrum noſtrorum memoriam; quæ tenebroſiſſima, & pæne ſepulta incuria ſcriptorum, quum literæ omnes apud monachos imperitos rei publicæ, & hac fini hiſtoricos, vt natales ac nuptias Regum narrarent. Eorum temporum hiſtoriam, qua ad regnorum ac prouinciarum ſtatum, qua ad eccleſiæ adminiſtrationem, ex optimis quibuſque & fideliſſimis antiquitatis monumentis ſedulo ſibi comparauerat, quorum partem maximam communicauit etiam omnibus, datis in lucem quæ ſelectiſſima de duabus gentibus Regum noſtrorũ, item Caroli magni ac ſucceſſorum legibus, quæque de Comitum Campanorum ſerie, ſed præcipue reſtitutis veterum Theologorum ſcriptis, quæ innumera vel primus vel meliora dedit in vulgus; daturus etiam doctiſſimum atq; vtiliſſimum opus, diligẽtiſſimam Synodorum omnium editionem, quam ſummo ſtudio, impenſa, labore collegerat, ni præueniſſent acerba fata. Quæ ego vna ſerie præcerpere volui, vt ſemel dictis quæ ad ſtudia & literas pertinent, de ceteris eius actionibus dicam liberius, Vixit ergo ab anno M.D.LX. Lutetiæ vſque ad ciuilium

ad ciuilium bellorum primas faces, quorum importunitatem fugiens, secessit ad literarum otium, grauissimis interea periculis obnoxius, vt sæpe inter metum imminentis mortis, solamen tamen e libris peteret, & in maximis discriminibus scriberet optima quęque & doctissima. Quibus tandem post longos furores sedatis, rediit ad forum post annum M.D.LXXII. & monentibus amicis cogitandum de subole, duxit ex honestissima familia Catharinam Paludellam coniugem, cum qua deinceps vixit inoffensa concordia: mansitque inde in foro, adscitus in consilium a maximis quibusque & sapientissimis, delectusque a multis etiam ignotis controuersiarum suarum arbiter. Quo in vtroque vir magnus excelluit, vt scires natum discernendo verum a falso, & agnosceres in priuata toga perpetuum magistratum. Nec priuatis solum controuersijs electus arbiter, sed etiam publicis, adscitus in consilium toto vitę tempore de rebus maioribus, quia vera virtute tantum autoritatis quęsiuerat apud maximos quosque & probissimos tam in Senatu quam in aula, vt nec de republica ante sententiam suam dicerent, quam Pithoeum eius auctorem habuissent. Itaque vicit luce sua tenebras infelicissimi sæculi, quo nullus honos nisi emptus pecunia; vocatusq; vltro & coactus etiam ad suscipiendos honores: primo adscitus inter substitutos Regiorum cognitorum, quo in honore ita placuit & magistratibus & priuatis omnibus, vt inuitus retineretur vltro in eo munere, etiam postquam id vt cetera addictum pretio: & paulo post quærenti Regi Henrico III. qui cognitoris sui vicem delegatæ in Aquitaniam Cameræ adesset, commēdatus ab omnibus bonis Pithoeus, lectusq; statim, habuerit vbi summæ doctrinæ, ingenij, prudentiæ, probitatis, fidei, documentum in oculis omnium daret. Indicauit virum sapientissimum magistratus amplissimus & Aquitaniæ prouinciæ, & vniuersæ Galliæ, quo deposito, repetijt adsueta fori ac literarum munia, donec fatale miserrimæ Franciæ malum, coniuratio sacrum nomen mentita, faces subdidit nondum restituto ex pristinis ruinis regno, prodiditque oculis nostris omnium quotquot vnquam legimus, audiuimus facinorum, exempla

tristissima. Ludibrio habita numinis diuini maiestas, sacramentorum sanctitudo, Principum iurata fœdera: summa illa & sanctissime culta Regia auctoritas lacerata plebis infimæ sordidis contumelijs, ecclesiasticorum vesanis decretis, nobilium insanis armis, magistratuum ipsorum furiosis edictis ac sententijs, sæuitum passim in omnis ordinis sexus, dignitatis, homines, & tandem summissum atrox ferrum in ipsum Principem. Deprehenderunt hi fluctus Pithoeum intra Parisiorum muros, quorum ille furorem immanissimum detestatus, mansit tamen in vrbe cum vxore ac liberis, & (quæ post carissima pignora proximum locum adfectus tenuit,) bibliotheca; non vt probaret præsentia sua nefandam furentis populi rebellionem profusam in scelera omnia, sed vt magistratuum esse iudicabat abire ab vrbe, quam retinere in officio non possent, nec auctores fieri scelerum quæ aut inhibere aut punire debebant, ita ratus licere priuatis manere apud patrios focos, maxime quibus ætas grandior, familia infirmior: sed præcipue sibi, quem sentiebat nulla vi cogendum ad scelus, & cum spe fore vt ope consilio suo adiuuaret in tempore labentem miseram ciuitatem, quum præsentium malorum tædium, metus ex imminentibus, & summus consultor tempus sanctis monitis locum daret. Mansit ergo in vrbe, tum demum longi illius temporis fructum maximum capiens, quo in priuata toga carus omnibus & ab omnibus suspectus vixerat. Vidit enim plerosque magistratuum aut furori sceleratæ plebis obnoxios, si in officio esse vellent, aut coactos ad scelus metu præsentis mali, securus ipse interea, quia nullum locum tenebat in Republica, & conscientia vitæ ac sanctitudinis inter furentes tutus, solatia vera e libris sumens, quos maximo in otio diligentius tum conquisiuit, perlegit, exscripsit: & interea maiori illi curæ semper intentus, vt omnes miserrimæ plebis motus studiose obseruaret, quam facilem mutari norat, & ad officium pœnitentia reduci vnice expetebat. Itaque post dirum illud ac funestum miseræ ciuitatis quinquennium, vrgentibus iam fatis, & conspirante bonorum omnium consilio, maxima vero Pithoei opera

peruicere partes meliores, vocatusque in vrbem Princeps & ignouit præteritis, & paucissimorum capitum fortuito exitio, quorundam sceleratiorum voluntario exilio firmata quiete, restituit omnia iura pœnitenti ciuitati. Aberant tum ab vrbe Senatus Parisiensis potissimi, & qui restiterant nouo auctoramento confirmari debebant: quod nec absentibus Regijs cognitoribus fieri poterat, & causa erat cur abstinerent tum ab ea cura, qui paulo ante functi hoc magistratu. Potius visum vt deligerentur tantisper huic muneri, ex ijs qui in vrbe manserant præcipui fide in principem, integritate vitæ ac rerum vsu & peritia. Itaque itum ad Pithoeum veteremque eius amicum & studiorum omnium communione coniunctissimum Antonium Oiselum, quorum hæc vtriusque laus, quod tam facile tantæ turbæ consuluerunt: sed hæc Pithoei propria, quod constantissimo iudicio peruidit quam periculosum esset nominibus multis, in absentium senatorum reditum differri restitutionem senatus, & iuris dicendi sollennia. Qui vbi rediere, redijt ad pristinam vitam priuatus, si infulas quæreres; reuera semper de salute publica anxius. Itaque originem & causam malorum tantorum quærens, & ex religionis discidio verissime eam ac summo iudicio arcessens, collegit sedulo quæ huic malo remedia ex antiquis & authenticis monumentis, eaque publicauit, quæ vtinam aduertissent quis tum cura fluctuantis nostræ ratis. Secuta sunt tempora bonis omnibus tristissima, Pithoeo vero inter ceteros vel maxime, quem publicis luctibus adflictum tempori tulere fata, si ipsum spectes, cuius oculis substracta tot malorum dira spectacula. Nam ille grassante in vrbe Parisiensi letali morbo, quamuis constituisset non abire, victus tamen precibus suorum, secessit in Campaniam: ibique Trecensem vrbem antiquam patriam primo, mox adfines, & prædia sua visitauit. Vrgebant ad mortem fata, quamuis & corpore robustum, & satis firma valetudine, vt accedere ad annum quinquagesimum septimum ætatis vix crederes. Præsensit ante, solitusque in tota illa peregrinatione edicere amicis, venisse vt in patria finiret vitam, itaque euenit: nam attentatus ter-

tiana in prædio suo, vt valetudini consuleret, deportari voluit in oppidum Nouigentium, vbi ingrauescente morbo, idem ille diuinus nescio quis instinctus, quo mouente, vitæ finem instare antequam decumberet præsenserat, tum vero diem ipsum mortis ægroto suggessit, Kalendarum scilicet Nouembrium diem, quem & natalem ei fuisse antea diximus: quod commune illi cum maximis veterum Platone, Attalo, Mario, Pompeio, Gregorio magno notauit amicorum curiosa sedulitas. Testamētum scribere adortus, viribus deficientibus perscribere non potuit, monuitque aliud ante scriptum sibi, cui stari vellet. Altera cura bibliothecæ fuit, quam ne dissiparetur, quia filias tantum relinquebat, alienari vetuit, nisi integram. Postrema humanarum curarum de Republica fuit. desiit enim in questus lacerati misere regni, & pessime habiti a ministris indignis optimo Principe. Dissipata obitus fama, luxit vrbs Tricassina, publici funeris honoribus optimi ciuis memoriam prosecuta; luxit Prouincia vniuersa, luxere Parisiis ordines omnes, & quicquid vbique Doctorum. Denique nullus non luxit, cui vel facie notus fuerat viuus vel nomine. Impleuit annum quinquagesimum septimum, quem nec pater excesserat. Ex vxore filios quatuor habuit, acerbo fato raptos omnes, quorum casus moderatius tulit quam credi promptum, præcipue qui & suos, & cognatos & amicos omnes tanto adfectu diligeret. Filias reliquit superstites duas, Ludouicam & Mariam: & quod in parte maxima felicitatis posuit, optimam coniugem. Res priuata domi satis ampla partim a parte relicta, partim prudentia maxima cōseruata, potius quā auare aucta. Et in hoc felix, quod in ea constituenda corruptissimi sæculi morem detestatus, partem pecuniarum in vsuris collocantis, fortunas omnes in prædiis vrbanis ac rusticis habuit, equis reditus si minor, at certe innocentior, &, quod sero compertum, longe certior. De vita atque actionibus viri maximi dixisse hæc sufficiet. Laudes eius texendas qui instituet, virtutes omnes singillatim recenseat; sed ea omnia melius habebit ex ipsius scripto posthuma ætas, quod ante annos octo quam moreretur scrip-

ferat candidissime ac verissime: notus optime ipse sibi ipsi, & noscialiis non timens. Quod ille verum de se testimonium testamenti vicem reliquit suis, mansurum posteris exemplar vitæ integerrimæ, sanctissimæ, prudentissimæ, quam sequantur quis cura honesti & recti, pauci adsequantur.

Iosias Mercerus scripsit
M. D. LXXXXVII.

In nomine Domini, Amen.

Oribus valde corruptis ac prauis, seculo infelicissimo, quantum in me fuit, fidem seruaui.

Amicos ex animo amaui & colui. Inimicos beneficiis vincere, aut contemnere, quam vlcisci malui.

Coniugem vt meipsum habui. Liberis parum indulsi. Famulis vt hominibus vsus sum.

Vitia sic odi, etiam in meis, vt virtutes in externis vel hostibus veneratus sim.

Priuatæ rei seruandæ potius quam augendæ operam dedi.

Quod mihi fieri nolui, alteri vix vnquam feci, aut fieri passus sum.

Iniustam aut difficilem gratiam vt venalem spreui.

Sordes & auaritiam in omnibus, præcipue vero in Religionis ac Iustitiæ sacerdotibus & ministris exsecratus sum.

Puer, iuuenis, vir, senectuti multum detuli.

Patriam vnice dilexi.

Opus potius quam honores, aut magistratum amaui: ac prodesse quam præesse malui.

Priuatus vltro publico studui: Ei nihil prætuli, atque in commune consulere, potius tutiusque semper existimaui.

Statum publicum laborantem prudenter sanari, emendarique optaui: Peruerti, immutari, nouari, aut perturbari penitus nunquam cupiui.

Pacem vel iniustam, quod bona omnium bonorum venia dixerim, ciuilibus discordijs belloque potiorem putaui.

Pietatis & religionis sacrosancta nomina, ambitioni atque auaritiæ, sceleribusque prætexi & obtendi grauius tuli.

Melioris Antiquitatis non indiligens quæsitor, admirator & cultor, nouitates facile insuperhabui.

Quæstiones vanas disputationesque subtiliores de ijs quæ ad Deum pertinent, vt noxias odi ac fugi.

Simplicitatem prudentia aliqua conditam & septam, astutia & calliditate tutiorem feliciorémque sæpius expertus sum.

Recte de rebus iudicandi studium, eloquentiæ artibus prætuli.

Procul ambitu atque auaritia, inuidiaque, inter amicos plures ac bonos potentesque, fortuna non plane infima, sollicitius aliquanto vixi, quam priuatum fortaßis decuit: de publicis tamen & amicorum rebus magis quam de proprijs cogitans.

Nullum duxi gratiorem diem, quàm quo publico, aut amicis adesse aut prodesse datum est.

Mala præsentia quam metum impendentium fortius tuli: Extremaque facilius quam dubia.

Recta, sincera, æquabili atque constanti inter omnes Iustitiæ administratione, etiam sceleratißimis atque audacißimis os occludi, manus obligari, vidi, expertus sum.

De patrimonio ac bonis meis, quantulacunque illa post mortem meam erunt, legibus potius quam mihi iudicium permisi, permittoque.

Vnum opto & spero, vt quem in me animum carissimæ ac probissimæ coniugis integrum viuus expertus sum, eundem in communibus liberis educandis, tuendis, curandisque gerat.

Sit hæc apud posteros testatio mentis meæ, quam ab illis sic candide accipi velim, vt simpliciter & ingenue ex animi mei sententia a me prolata est.

Veni Domine, & miserere.

Petrus Pithoeus scripsit Kal. Nouembris, Natali quondam meo die, Lutetiæ Paris. anno Christi
D. N. CIↃ. IↃ. LXXXVII.

Pro titulo, Tumulo inscribi cupio.

PETRI. PITHOEI. PF. IC. BENE DE. SVA. BENE. DE POSTERA ÆTATE. MERITI. CORPVS. MAIORVM. SEPVLCRO CONDITVM. RESVRRECTIONEM. ET IMMORTALITATEM HIC EXPECTAT.

R. I. P.

DEPOSITVM EST.

KATHARINA. PALLVDELLA. CONIVX AMANTISS. CONIVGI. AMANTISS. ET. LODOICA. AC. MARIA. FILIÆ. KARISS. PATRI OBSERVANDISS.

Pithoeus hic iaceo, mecum & karißima coniux,
Sic compar vita, compare morte fruor.
Improbe quid rides? casti sacra nescis amoris:
Nil non, vel cineres, hac comite, esse iuuat.

Ex alia parte.

Sint inscripta licet titulo duo nomina, duplex
Vtque oculis teneat corpora sarcophagus:
Vnum & idem, ac totum tamen est: nam mutua præstant,
Dimidiumque alij, dimidiumque sibi.

PETRO.

PETRO. PITHOEO. P.F. TRICASS. SA-
VODIÆ. DOMINO. NOBILITATE. ACTI-
BVSQVE. AD. EXEMPLVM PRÆCIPVO.
ADVOCATO. IVRISC. VNDECVMQ. DO-
CTISS. EA. ÆQVITATE. ARBITRO. VT.
INTER. OMNES. QVI. AD. EVM. ANI-
MO. LITIGANTIS. INTRASSENT. PA-
RENTEM. SE. MAGIS. HIS. QVAM. IVDI-
CEM. PRÆBVERIT. PETITV BONORVM
TESTIMONIO. SENATVS IVDICIO. RE-
GVM. PER. PROVINCIAM AQVITANIC.
ET. ITERVM LVTETIÆ. PARISIOR. DIF-
FICILLIMIS. TEMPORIBVS. PERFVNCTO
PROCVRATORIS. GENERALIS OFFICIO.
LICET. EGREGIA. EIVS. IN REM. PV-
BLICAM. MERITA. ET. IPSIVS. SCRIPTA
VETERVMVE. AVCTORVM. MONVMEN-
TA. AB. ILLO IN. LVCEM. PRIMVM.
DATA. AVT RESTITVTA ATQVE. DO-
CTORVM OMNIVM. PERVVLGATA. DE.
EODEM. TESTIMONIA. AD MEMORIAM
SEMPITERNAM. SVFFICIANT. ATTA-
MEN. FIDELISSIMÆ. DEVOTIONIS GRA-
TIA. ET. PRO. SINGVLARI. CIR-
CA EVM. AMORE.

FRATRI. PIISSIMO. ATQVE
INCOMPARABILI. FRANCI-
SCVS. PITHOEVS. BONA
PIAQ. MENTE.
M. P.
VIXIT. ANNOS. LVII.
OBIIT. NATALI. SVO. MA-
GNORVM. VIRORVM. FATO.
KAL. NOVEMB. CIↃ IↃ XCVI.
R. P. I.

GRadum, viator, siste pauca dum legis.
PETRVS PITHOEVS *hic quiescit: hoc satis*
Ad indicandam dignitatem marmoris:
Nam quantus ille vir fuit qui nesciet,
Lucere solem nesciet meridie:
Et quæ referri de viro fas est bono,
Ea de PITHOEO, *literarum lumine,*
Fas est referri serio, & verissime:
Nec cuncta postquam dicta erunt, erunt satis.
At tu, viator, si placere Manibus,
Ab eisque magnam vis inire gratiam:
Laudato parce, vel breui silentio
Cineri precare terram, & ossibus leuem:
Non plura poscit: qui fuit viuo pudor
Durat sepulto. Laude contenta est sua,
Querulasque virtus nil moratur præficas.
Est morte fœlix ciuis, & vir optimus,
Patria cadente qui satur vita cadit.

N. Rap. P.

Hic Pithoee, iaces, quondam memorabile nomen
Parisioque foro, Pierioque choro,
Ossa licet teneant, qui te genuere, Tricasses,
Longa tibi in libris vita futura tuis.

In diem eius obitus, scilicet Kal. Nouembr.
qui dies eiusdem Natalis fuerat.

Sperare miseris quid licet mortalibus?
Huic qui sub isto conquiescit marmore,
Bis quinque lustris addito septennio,
Emortualis ipse Natalis fuit:
Idemque ademit qui dedit lucem dies.

Io. Passeratius mœrens amico
& populari suo B. M. P.

Dictichon chronicon.

SI DIVas LVgere pLaCet, LVgete CaMœnæ:
PIthoeVs, Vester PIthIVs, oCCVbVIt.

POLYANDRION.

Virtute & studiis celebres hoc sydere tactos
Quo syderatur Gallia,
Nominibus signare suis & flere volebam,
Clades vt esset notior:
Sed sensi innumeros numeris numerare pusillis,
Longi laboris tædium.
Mors quoque Pithoei damni grauitate videtur
Aequare mortes plurium.

Vnius ergo placet Pithoei plangere nomen,
Quo continentur cætera.
Nam cognata sibi virtus est omnis, amicæ
Pares sibique litteræ.
Sic ego nominibus compendia nomine feci,
Nullo tamen dispendio.
Vt simul huic similes laudari nomine tanto
Innominati gaudeant.
Pithoeos dederat geminos natura beatrix,
Pollucis instar, instar atque Castoris:
Vt quia naufragio scriptorum vita peribat,
Periclitantes adiuuarent litteras.
Has iuuit PETRVS *Pollucis nomine pollens,*
Scriptis salutem conferendo naufragis.
Nunc moritur Pollux, qui lux erat, vnde periclum
Libri timebant destituti lampade:
Sed primo moriente vident, oriente secundo
Fulgere FRANCVM *Castorem, & succurrere.*
Præstat enim studiis lucem quam præstitit alter,
Vtrique multum debituris lumini.
Lumina luminibus mirum est accrescere tantis,
Et tot tenebris inuoluto tempore.

FR. IVR. D.
L. M. P.

Septem olim tibi quinquiesque denas
Natales Genio tuo Pithoee

Fausto sidere singulas peractas
Kalendas numerauimus Nouembres,
Atque vnas numerare prater istas,
Nobis (si licet esse tam beatis)
Licebat prope, sed beatitatem
Istam nunc anima beatiores
Transtulere: tuus fuit tuorum hic
Natalis simul vltimus dierum,
Natalem reparans tibi perennem.

Nicol. Rigalt. P.
R. I. P.

EX LIBRO CXVI.

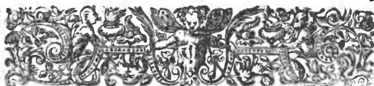
HISTOR. V. C. IAC. AVG. THVANI.

CIↃ IↃ XCVI.

MICO [FLORENTE CHRISTIANO] arta mecum necessitudine coniuncto, qui in scripta mihi ipsius quædam ad æternitatem victura monumenta testantur, alterum vberibus lacrimis deflendum cogor adiungere Petrum Pithoeum Augustobonæ Tricassium natum, familia nobili ex inferiore Neustria oriundũ, virum nostra ætate maximum, siue probitatem morum & veram nec fucatam pietatem, siue ingenium excellens, exactamque & omnium rerum, quas perspectas habuit, habuit autẽ plusquã alius quisquã multis retro sæculis, reconditã cognitionem, & tum in suis, tum in alienis cernendis acre & ab omni liuore purum iudicium spectes. cum enim sic vitam instituisset, vt commoda publica vbique proprijs negotijs præuerteret, toto laudatissimæ eius vitæ decurso spatio in literarum studijs sic versatus est, vt assidue exquirendo & scrutando bibliothecas antiquorum scripta vel a mendis vel ab interitu vindicaret, vel alios, quos in ea re aliquid posse iudicabat, exhortando, impellendo atque iuuando nullo tempore non aliquid moueret, ac promoueret sub ipsũ vitæ exitũ B. Hilarij fragmẽtis historicis & Phædri famosi illius sub Tiberio liberti fabulis publicatis. Et vt alia in illũ merito a Nicolao Fabro indiuiduo vitæ & studiorum Pithoei comite cumulata elogia non sileam, nemo melius vnum quempiam auctorem nouit, quam ipse omneis antiquos vtriusque linguæ scripto-

res, quos ad vnum legerat, ad vetera contulerat exemplaria & concoxerat. nemo priuata & domestica negotia exactius tenuit, quam ipse Gallicam externamque historiam, origines populorum, descriptiones temporum, successiones familiarum, bella, fœdera, conuentiones vel exterorum inter se vel nobiscum gesta, leges, mores, consuetudines prouinciarum singularumue vrbium: quarum omnium rerum a teneris annis indefesso labore sibi perfectam notitiam tum ex vulgatis libris, tum etiam ex bibliothecis antiquis, archiuis regijs, senatus, Rationalium, vrbium, monasteriorum comparauerat, instrumentorumque ipsorum atque actorum bonam partem propria manu descripserat. In iure autem ciuili Romanorum ad illud fastigium peruenerat, vt de eo celeberrimoque eius præceptore Iacobo Cuiacio dici iure potuerit, hunc discipulo præcipuisse ne primus Iurisconsultus esset; illum præceptori, ne solus. Verum hæc omnia, quæ in quouis homine singula magnum virum & cum cura dicendum efficiant, in Pithoeo coaceruata eundem ad summum laudis culmen euehebant, quantula portio sunt illius sapientiæ quam ingenij iudicijque felicitate ex rerum cognitione, assidua lectione atq; vsu comparata, velut ex antiquorum omnium inuentis, qui sapientiæ commendatione floruerunt, conflatam sibi quæsiuerat? quantum a ciuili prudentia absunt, qua præditus ille non solum de priuatis rebus & fori maxima cum facilitate & æquitate respondere ac statuere, sed etiam de ijs quæ ad summam rempublicam spectant, sapienter deliberare, consiliorum exitus prospicere, dubijs ac periculosis euentis proinde occurrere nouerat? nam quamuis ab omni ambitione vitæque fulgore, nisi quem victus emitteret, alienissimus vixerit, & honores ac magistratus vel vltro delatos semper respuerit, tamen patriæ iuuandæ desiderio, quo vltra modum flagrabat, eos, quos sua sors clauo admouerat, assidue excitabat, aut commonefaciebat, suggerebatque quæ vel ab antiquis paribus in negotijs probata fuerant, vel ipse vt erat peracri ac solidissimo iudicio, facienda existimabat. nec illi temere quidquam magni momenti aggrediebantur, de quo non ante

EX LIB. IV. ELOGIORVM SCÆVOLÆ SAMMARTHANI.

PETRVS PITHOEVS.

IN vrbe Tricaſſium nati ſunt patre nobili & erudito Pithoei duo fratres omnibus diſciplinis ornatiſſimi, nec immerito geminis Tyndaridis a compluribus huius æui ſcriptoribus adæquati. Quod enim illi ſuo ſidere nautis in mari ſulcando, id iſti literarum ſtudioſis in antiquitate perueſtiganda diuino doctrinæ ſuæ lumine præclariſſime præſtitere. Nec id ipſum porro præſtare deſinit Franciſcus natu minor, quem hodieque videmus inter inſignes Pariſienſis fori iuriſconſultos merita multiplicis eruditionis fama celeberrime perfruentem. Te vero, Petre doctiſſime, quem iniqua nobis nequedum ſatis matura mors eripuit, lugemus omnes Muſarum amantes viri: & eo lugemus acerbius, quo pauciores tui ſimiles reliqueris in hæc vltima rei literariæ tempora reſeruatos. Quantum vero in his ſtudijs emineres vnus & excelleres docuere ſuis certatim elogijs, cum alij fere omnes huius ætatis eruditi, tum illa potiſſimum duo Galliæ noſtræ ſidera Turnebus & Cuiacius præceptores quondam tui: quorum cum vterque ſuis in libris frequentem & honorificam de te mentionem fecerit, hic inſuper te iuuenem ſenex, diſcipulum magiſter, in dirimendis cum æmulo controuerſijs arbitrum ſibi optare minime dubitauit. Quanquam

INDEX RERVM ET MATERIARVM QVÆ IN HOC VOLVMINE CONTINENTVR.

A

C

D

E

I

Lettres

T

FINIS.

SVMMA PRIVILEGII.

ENRICI IV. Galliæ & Nauarræ Regis Diplomate cautum est, ne quis in suo Regno, alijsue locis ditioni suæ subiectis, intra proximos annos decem à die impressionis perfectæ prima inchoandos, excudat, vendat, excudendum, vendendumque quouis modo, ac ratione conetur librum qui inscribitur, *Petri Pithoei I C. Opera omnia*, Præter Sebastianum Cramoisy: aut illos quibus ipse concesserit: sub pœnis Originali Diplomate contra delinquentes expressis. Lutetiæ Parisiorum 12. Ianuarij 1609.

POTIER.

90

L·1–0–

TO